
ISSN 2312-6353

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”
МОВОЗНАВСТВО

№ 9 2018

Дрогобич

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
Серія KB № 20653-10473р

*Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет за рішенням вченої ради
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 9 від 21.06.2018 р.)*

УДК 001(051)
Н 34

Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: «Філологічні науки» (мовознавство): Збірник наукових праць. – Дрогоби́ч, 2018. – № 9. – 272 с.

Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: «Філологічні науки» (мовознавство) внесено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук відповідно до Наказу Міністерства науки і освіти України № 1081 від 29.09.2014 р.

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща).*

Сайт видання: www.ddpu-filolvisnyk.com.ua

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

доктор філологічних наук, професор О. П. Кушлик

Заступник головного редактора:

доктор філологічних наук, професор О. А. Бабелюк

Відповідальний секретар:

кандидат філологічних наук, доцент О. В. Коляса

Члени редколегії:

доктор філософських наук, професор Н. В. Скотна
доктор філологічних наук, професор Р. В. Васько
доктор філологічних наук, професор О. А. Бабелюк
доктор філологічних наук, професор Л. І. Белехова
доктор філологічних наук, професор О. Р. Валігура
доктор філологічних наук, професор В. С. Данилич
доктор філологічних наук, професор М. Ю. Федурко
доктор філологічних наук, професор С. П. Денисова
доктор філологічних наук, професор О. М. Кагановська
доктор філологічних наук, професор І. М. Колегаєва
доктор філологічних наук, професор З. Г. Коцюба
доктор філологічних наук, професор В. Г. Ніконова
доктор філологічних наук, професор А. М. Приходько
доктор філологічних наук, доцент Л. В. Сидельнікова
доктор філологічних наук, професор О. І. Стеріополо

prof. dr. hab. S. Garton (Велика Британія)

prof. dr. hab. A. Woldan (Австрія)

prof. dr. hab. D. Budnjak (Польща)

ЗМІСТ

Балабін В. В. ВІЙСЬКОВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПЕРЕКЛАДАЧА.....	6
Баранська Л. Б. ГЕОРТОНІМИ В ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ МАРІЇ МАТІОС: СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	10
Бережна О. О. ОСОБЛИВОСТІ ТА СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ СКЛАДНИХ ТЕРМІНІВ З АНТРОПОНІМІМАМИ В АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ ТЕКСТАХ.....	14
Білоконенко Л. А. ВПЛИВ ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ЛЮДИНИ В МІЖСОБИСТІСНОМУ КОНФЛІКТІ.....	19
Блинова І. А. РІЗНОАСПЕКТНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ІРОНІЇ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СУЧАСНОСТІ.....	24
Борбенчук І. М. ПОЕЗІЯ КАТУЛЛА: РИМСЬКА СПАДКОЄМНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЇ ПОЕТА.....	29
Бунтурі Ю. В., Полянська Т. В., Ніконов С. І., Лутай Н. В. АНГЛІЦИЗМИ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ: ПЛЮСИ ТА МІНУСИ.....	33
Варчук Л. В. ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗУ ОПОВІДАЧА В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ НАРАТИВІ.....	36
Войцехівська Н. К. НЕГАТИВНІ ЕМОЦІЇ ЯК ПЕРЕШКОДА ДЛЯ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ МОВЦІВ У ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	40
Votínova D. O. GEORGE ORWELL'S FAIRY STORY "ANIMAL FARM" IN UKRAINIAN VARIATIONS IN TERMS OF RETRANSLATION HYPOTHESIS.....	44
Галів У. Б. ПОЗАСЛОВНИКОВА ЛЕКСИКА У ТВОРАХ ВАСИЛЯ СТУСА.....	47
Глущенко О. В. НАЯВНІСТЬ, ПРОЯВ ТА СУТНІСТЬ ДИФТОНГІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ.....	51
Гольтер І. М. СКЛАДНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ: МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕРЕКЛАДАЧА.....	56
Дзера О. В. БІБЛЕМА ЯК ОДИНИЦЯ БІБЛІЙНОГО ІНТЕРТЕКСТУ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ ПІДХІД.....	61
Ішук А. А. ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ АНГЛОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО ПОВІДОМЛЕННЯ.....	68
Канна В. Ю., Хоровець В. Є. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДВОКОМПОНЕНТНИХ ПРИЙМЕННИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ ПРИЧИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВАХ.....	71
Канюк М. В. СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ «РІДИНИ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	76
Кіркоvsька І. С. КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ФУТУРАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ.....	81
Ковалевська Т. І., Мацера О. А. ЕЛЕМЕНТАРНІ ДЕВІАЦІЇ ГРАФІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ.....	85
Коваленко Н. Д. ПРО МОДУ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	89
Краснобаєва-Чорна Ж. В. КВАНТИТАТИВНІ МЕТОДИ В ЛІНГВІСТИЦІ: НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ.....	93
Кременєва Т. В. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВИ.....	98
Кудоярова О. В., Сергєєва О. М., Черкашенко І. С. СПЕЦИФІКА УКЛАДАННЯ ДРУКОВАНИХ НАВЧАЛЬНИХ СЛОВНИКІВ ВУЗЬКОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГАЛУЗІ АВТОПІЛОТУ).....	102

Куцак Г. М. ПРИХОВАНІ ЕЛЕМЕНТИ СКЛАДНИКІВ ОНОМАСІОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ.....	106
Кушлик О. П. СЛОВОВІРНОПАРАДИГМАТИЧНИЙ ПРИНЦИП СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДЕРИВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІЄСЛІВ, МОТИВОВАНИХ ТЕМПОРАЛЬНИМИ ІМЕННИКАМИ	110
Лобова О. К., Найдіна Є. С. ЖАНРОВА СИСТЕМА КОМІЧНОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ.....	117
Луцьова Т. В. КОНЦЕПТИ ЧАС І ПРОСТІР В ЕСЕ ДЖОНА БЕРГЕРА ПРО ФАЙОМСЬКІ ПОРТРЕТИ: СПРОБА ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ ЕКФРАЗИСУ.....	120
Лютянська Н. І. КОМУНІКАТИВНІ НЕВДАЧІ В СИТУАЦІЇ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ.....	126
Maksimov S. E. GAPS IN PERCEPTION OF ORAL DISCOURSE AND WAYS OF BRIDGING THEM IN INTERPRETING.....	129
Mukhaylenko V. V. DYNAMIC SEMANTICS OF PROFESSIONALISMS.....	134
Михайленко А. В., Гордієнко Н. М. СПОЛУЧУВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОВЖИВАНИХ СЛІВ ТА ТЕРМІНІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	139
Олексієнко А. В. ПРЕДИКАТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГІПОТАКСИСУ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	143
Оскірко О. П. НОМІНАЦІЯ ХОЛОДЦЮ У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	147
Petryk T. V. CONCEPT "EVIL" IN CHANNELING-DISCOURSE	151
Попович Ю. О. ВІДТВОРЕННЯ МАРКЕРІВ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ В ОПИСАХ МЕБЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ РОМАНІВ ХІХ СТОЛІТТЯ).....	155
Посохова А. В. КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ І МОВНОЇ КАРТИН СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ А. ХЕЙЛІ «AIRPORT»).....	160
Прокопович Л. С. «ТІЛЬКИ Б РІДНОГО ПОЛЯ ЗВОРУШЛИВА СТРІЧКА, / ТІЛЬКИ Б СІРА СОЛОМА ПРАБАТЬКІВСЬКИХ СТРИХ...» (ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ СВІТОПРОСТІР ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ В ПОЕЗІЇ Є. МАЛАНЮКА).....	164
Присяник О. П. ЗНАК І ЛІНГВАЛЬНА ОДИНИЦЯ В СЕМІОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ Ф. ДЕ СОССЮРА.....	169
Прутчикова В. В. МОДИФІКАЦІЯ ПАРЕМІЙ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ОЦЕНКИ В ДИСКУРСЕ.....	174
Рибак К. Б. ПОДАТКОВІ НАЙМЕНУВАННЯ В СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ ХІV–ХV СТ. (НАЗВИ ЗАГАЛЬНИХ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ).....	181
Романова Н. В. СЕМАНТИЧНІ ПІДТИПИ ЕМОТИВНОЇ ЛЕКСИКИ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ХРЕСТОМАТИЙНОГО АЛФАВІТНОГО СЛОВНИКА ХІХ СТОЛІТТЯ.....	186
Рудницька Т. Г., Слободянюк А. А. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СКЛАДНИХ ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	191
Семен Г. Я., Черська Ж. Б. НІМЕЦЬКІ ЕЛЕМЕНТИ У РОМАНІ МАРКУСА ЗУЗАКА «КРАДІЙКА КНИЖОК».....	195
Сидор А. Р., Нанівський Р. С. ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ.....	199
Скобнікова О. В. СТВОРЕННЯ ВЛАСНОГО КОРПУСУ АМЕРИКАНСЬКИХ КІНОСЦЕНАРІЇВ.....	204
Сотников А. В. МАНІПУЛЯЦІЯ В ЗМІ: СКЛАДНИКИ ТА ПРОТИДІЯ.....	208

Степаненко К. В. МЕДІАТОРИ ТА ПОСЕРЕДНИКИ У ЧАРІВНІЙ КАЗЦІ: ДО ПРОБЛЕМИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ.....	211
Стерлікова М. С. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІЕСЛІВ У ПІСЕННОМУ ДИСКУРСІ	215
Сулейманова Я. О. СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ ПАРЕМІЯХ З КОМПОНЕНТАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИРОДНИХ СТИХІЙ.....	220
Терновик О. П. ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЧЕСНИХ НАПИСІВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я.....	224
Тихоніна С. І. ІНТОНАЦІЯ АНГЛОМОВНОГО ДЕТЕКТИВУ.....	228
Ткаченко Ю. В. СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ КНИГИ М. АУСТА "POLEN UND RUSSLAND IM STREIT UM DIE UKRAINE").....	233
Токар Ye., Fainman I. THE LEXICAL COMPONENT OF AVIATION ENGLISH.....	238
Тугай О. М. ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕМЕНТАРНОГО РЕЧЕННЯ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ	242
Цапенко Л. Е., Кудинова Т. И., Дуванская И. Ф. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КОМБИНАТОРИКИ	248
Юмрукуз А. А. ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ «ЗГОДА» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	252
Яким М. Б. ФРАЗЕМІКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ ІВАНА ФРАНКА: СПРОБА ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ РОЗРОБКИ.....	256
РЕЦЕНЗІЇ	
Кійко Ю. Є. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ О. О. БОРИСОВА «КОГНІТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНА ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ ДІАЛОГУ У БРИТАНСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ РІЗНОЖАНРОВИХ ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИКАХ».....	262
Селіванова О. О. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ А. А. МАРЧИШИНОЇ «ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В АНГЛОМОВНОМУ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ДИСКУРСІ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ЛІНГВОПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ (НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВИХ, ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТА ХУДОЖНИХ ТЕКСТІВ)».....	264
Цолін Д. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ О. ПРОСЯНИК «ФЕРДИНАНД ДЕ СОССЮР: ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ» (ХАРКІВ: ХАРКІВСЬКЕ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО, 2018).....	266
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	268

УДК 81'25:355.343.18

ВІЙСЬКОВА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПЕРЕКЛАДАЧА

Балабін В. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розкрито зміст військової складової професійної компетентності військового перекладача, що складається з військово-професійних, військово-гуманітарних та військово-спеціальних знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей та характеризується ступенем здатності й готовності виконувати завдання лінгвістичного забезпечення військ та інші службові функції у звичайних та екстремальних умовах військової служби.

Ключові слова: перекладознавство, військовий переклад, лінгвістичне забезпечення військ, військовий перекладач, компетентність.

Balabin V. V. The military component of the military interpreter's professional competence. The author analyses the military component of the military interpreter's professional competence, which encompasses military-professional, military-humanitarian and military-special knowledge, skills, abilities, ways of thinking, views, values, and other personal qualities. These competences describe the military interpreter's capability and readiness to fulfill the tasks of the linguistic support for forces and perform other duty functions under normal and extreme conditions of military service. The military-professional competences ensure the overall military preparedness of the military interpreter as a commander and leader. They focus on his/her combat training, effective command and control in combat and everyday military activities. The military-humanitarian competences represent the military interpreter's material and spiritual culture, his/her moral and ethical consciousness, endurance, understanding of patriotic duty, devotion to military oath, moral and psychological stability. Finally, the military-special competences describe the military interpreter's professional skills and abilities to carry out his/her main mission – the linguistic support for forces, which consists of intercultural (communicative & mediational), linguo-geographical (informational & analytic), military-terminological (normative & codifying), linguo-pedagogical (didactic & diagnostic) and linguo-research (scholarly) functions.

Key words: translation studies, military translation, linguistic support for forces, military interpreter, competence.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. В умовах приєднання України до Європейського простору вищої освіти та його подальшого вдосконалення впродовж останніх років особливої актуальності набуває перехід на використання сучасних освітніх технологій, що засновані на парадигмі компетентнісного підходу. Цей процес не залишив осторонь і вузькоспеціальну сферу військової освіти, яка також зазнає кардинальних змін. Зокрема, опрацьовано й представлено на громадське обговорення проекти стандартів вищої освіти, підготовлено оновлені професійні стандарти для фахівців сфери національної безпеки та оборони.

Проблематика визначення змісту, структури й формування професійної компетентності військового перекладача належить до завдань теорії військового перекладу [1, 107] – спеціальної теорії перекладознавства, що розкриває специфіку службової діяльності військового перекладача в галузі лінгвістичного забезпечення військ [3, 98].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологію компетентнісного підходу досліджували В. Баркасі, Б. Гершунський, Е. Зеєр, І. Зязюн, А. Маркова, О. Пехота, О. Пометун, С. Сисоєва та ін. Теоретичні та практичні проблеми формування професійної компетентності перекладачів висвітлено в працях В. Комісарова, Р. Міньяр-Белоручева, Л. Латишева, Г. Мірама, А. Чужакіна, І. Алексєєвої, О. Поршнєвої, О. Чередниченка, В. Карабана. Деякі аспекти змісту й структури компетентності військо-

вих перекладачів розглядали Л. Нєлюбін, Г. Стрєлковський, М. Цвіллінг, В. Шевчук, О. Князева. Проте власне військова складова професійної компетентності військового перекладача практично не представлена в спеціальній науковій літературі.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є розкриття змісту військової складової професійної компетентності військового перекладача як сукупності військово-професійних, військово-гуманітарних та військово-спеціальних знань, навичок, умінь, якостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковці, які досліджували проблематику військової освіти та науки (М. Нецадим, М. Науменко, В. Ягупов, В. Осьодло, А. Зєльніцький, Ю. Черних, В. Заболотний та ін.), вважають компетентність інтегральним показником якості підготовки військового фахівця, що «характеризується ступенем здатності (готовності) до постійного самовдосконалення, застосування сформованих знань, умінь, навичок, особистих якостей і ціннісних орієнтацій при виконанні службово-бойових функцій у звичайних та екстремальних умовах на посаді за призначенням» [5, 109].

Оскільки *військовий перекладач* в Україні – це «офіцер-філолог, який володіє сформованими на професійному рівні міжкультурними, білінгвальними, психолінгвістичними, мовленнєво-розумовими компетентностями для виконання функцій і завдань службової діяльності» [4, 13], *компетент-*

ність військового перекладача розуміють як атестовану на рівні повної вищої освіти динамічну комбінацію філологічних, мовознавчих, перекладознавчих, лінгвокультурознавчих, військово-професійних, військово-гуманітарних і військово-спеціальних знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що характеризується ступенем здатності й готовності виконувати завдання лінгвістичного забезпечення військ та інші службові функції в звичайних та екстремальних умовах військової служби.

Головною місією військового перекладача є безпосередня участь у лінгвістичному забезпеченні військ, яке можна визначити як «комплекс спеціальних заходів, завдань, процедур і процесів прикладного та фундаментального характеру у військово-політичній, військово-технічній та військово-спеціальних сферах діяльності Збройних Сил України, що здійснюються з метою реалізації міжкультурної (комунікативно-посередницької), воєнно-країнознавчої (інформаційно-аналітичної), військово-термінологічної (нормативно-кодифікуючої), лінгвопедагогічної (дидактично-діагностичної) та лінгводослідницької (науково-пошукової) функцій, які потребують військово-професійного рівня філологічної білінгвальної компетенції виконавців» [2, 147–148].

Таким чином, професійна компетентність військового перекладача постає як своєрідний синтез, творчий симбіоз компетентностей офіцера – професіонала військового управління тактичного рівня (спеціальність «254. Забезпечення військ (сил)») та компетентностей перекладача – професіонала у сфері філології, лінгвістики і перекладу (спеціальність «035. Філологія»).

Професійна компетентність військового перекладача конкретизується в професійному стандарті – нормативному документі, що розробляється на підставі аналізу посадових обов'язків та визначає місце військового перекладача у структурі збройних сил та інших формувань сфери національної безпеки і оборони, адже, на думку науковців, саме професійний стандарт покликаний конкретизувати й закріпити перелік і ступінь сформованості професійних компетентностей військового фахівця [6, 263].

Проаналізуємо професійні стандарти військового перекладача для першого (бакалаврського) [7] та другого (магістерського) [8] рівнів вищої освіти з метою виокремлення військової складової професійної компетентності військового перекладача.

За підсумками дослідження можна виокремити три види (типи, групи) знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей військового перекладача, що характеризують ступінь його здатності й готовності виконувати завдання лінгвістичного забезпечення військ у звичайних та екстремальних умовах військової служби, які власне і формують військову складову його професійної компетентності: *військово-професійні, військово-гуманітарні та військово-спеціальні*. Послідовно розкриємо зміст цих компетентностей.

Військово-професійні компетентності військового перекладача представляють сукупність

базових і спеціальних знань (умінь, навичок, здатностей тощо) *загальновійськової підготовленості командира-лідера*, що забезпечують ефективне застосування їх в бойовій підготовці для успішного розв'язання бойових, повсякденних та інших завдань військової діяльності, а саме:

– здатність планувати, організовувати та вести основні види бою, чітко визначати бойові завдання підпорядкованим (приданим) підрозділам (вогневим засобам), орієнтуватися в складних умовах бойової обстановки;

– здатність приймати оптимальні рішення та ставити завдання підпорядкованим (приданим) підрозділам (вогневим засобам) у бойовій обстановці на основі аналізу отриманої інформації, оцінки обстановки та проведених тактичних розрахунків, розробляти та вести бойові документи;

– здатність діяти у складі розвідувального і бойового розвідувального дозору;

– знати організаційно-штатну структуру, тактику дій та основне озброєння військових частин та підрозділів збройних сил протидіючої сторони;

– здатність проводити заходи інформаційно-психологічного протидіючого протидіючої сторони під час бойових дій та миротворчих операцій;

– здатність управляти повсякденною діяльністю підрозділів, аналізувати та оцінювати небезпечні та шкідливі фактори військової діяльності для особового складу, створювати умови щодо дотримання заходів безпеки в різних ситуаціях службової діяльності та в позаслужбовий час, протипожежної безпеки і охорони військових об'єктів, організовувати безпечні умови праці у військових підрозділах відповідно до вимог керівних документів;

– здатність користуватись індивідуальними засобами зв'язку;

– здатність організовувати радіаційний, хімічний, біологічний захист у підрозділі в різних умовах обстановки під час виконання завдань за призначенням;

– здатність особисто виконувати вимоги статутів Збройних Сил України (внутрішньої служби, гарнізонної та вартової служби, дисциплінарного та строювого статутів), інших керівних документів, що регламентують повсякденну службову діяльність та вимагати їх виконання від підлеглих;

– здатність готувати штатне озброєння (зброю) підрозділу до бойового застосування, ефективно використовувати бойові і технічні можливості озброєння (зброї) під час ведення бою (бойових дій), проведення навчань (занять, стрільб);

– здатність особисто володіти прийомами та способами ведення влучного вогню зі штатного озброєння (зброї) по цілях, що з'являються та рухаються, вдень та вночі за будь-яких погодних умов;

– здатність особисто володіти практичними навичками з водіння автомобілів у різних умовах місцевості, пори року та доби, долати природні та штучні перешкоди;

– здатність виконувати завдання інженерного забезпечення бою;

– здатність підтримувати життєдіяльність військовослужбовця в автономних умовах у різних фізико-географічних умовах під час виконання бойових завдань;

– здатність орієнтуватися на місцевості, ефективно застосовувати тактичні властивості місцевості в різних видах бою, працювати з топографічними картами, визначати координати об'єктів, цілей за картою, оформляти бойові графічні документи для підтримки прийняття рішення на ведення бою;

– здатність організувати процес підготовки військовослужбовців для забезпечення їхньої фізичної готовності до виконання навчально-бойових завдань за призначенням;

– здатність нейтралізувати фактори негативного впливу на психіку військовослужбовця, володіти формами та способами надання психологічної допомоги (самопомоги) під час виконання бойових (навчально-бойових) завдань.

Військово-гуманітарні компетентності відбивають специфіку матеріальної й духовної культури військового перекладача, морально-етичну свідомість, витримку, розуміння свого патріотичного обов'язку, відданість військовій присязі, морально-психологічну стійкість. Вони, зокрема, включають:

– здатність вчиняти дії, приймати рішення під час виконання обов'язків військової служби, які спрямовані на запобігання (попередження, виявлення, припинення) корупції у воєнній сфері України;

– здатність застосовувати базові теоретичні знання з правових питань у процесі прийняття управлінських рішень у повсякденній діяльності;

– здатність проявити загальнолюдські цінності, гуманізм, національну гідність, патріотизм, розуміння історичних коренів боротьби українських збройних формувань за свободу, державний суверенітет і територіальну цілісність України, готовність захищати українську державу і народ України, забезпечувати зростання національно-державницької свідомості військовослужбовців;

– здатність застосовувати методи, форми та засоби військового навчання та виховання, творчо використовувати у практичній діяльності передовий педагогічний досвід, впроваджувати в процес бойової підготовки інноваційні методи;

– здатність проводити наукові дослідження в галузі національної безпеки та оборони України;

– здатність використовувати сучасні та ефективні методики організації навчально-виховного процесу, застосовувати педагогічні технології в конкретній ситуації навчання й виховання;

– здатність застосовувати в професійній діяльності нормативну базу НАТО, стандарти та практичні механізми реалізації програм та проектів НАТО з метою підвищення боєготовності частин та підрозділів, професійної підготовленості за призначенням;

– здатність налагоджувати цивільно-військове співробітництво, взаємодію збройних сил і місцевого населення в зоні конфлікту.

До третьої групи військових компетентностей слід віднести **військово-спеціальні компетенції** військового перекладача, які охоплюють сукупність професійно специфічних і спеціальних знань, умінь, навичок, здатностей, що дають змогу йому успішно вирішувати фахові завдання діяльності:

– здатність здійснювати лінгвістичне забезпечення заходів військового, воєнно-політичного та

військово-технічного співробітництва Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України;

– здатність володіти першою іноземною мовою на рівні третього стандартизованого мовленнєвого рівня (СМР-3) та другою іноземною мовою на рівні СМР-2+ відповідно до стандарту НАТО СТАНАГ-6001 [9];

– здатність здійснювати перекладацький супровід переговорів, брифінгів, офіційних зустрічей, виступів на конференціях, семінарах з воєнно-політичної, військово-технічної та військово-спеціальної тематики в режимі усного послідовного (двостороннього) перекладу з іноземної мови на українську та з української на іноземну;

– здатність перекладати письмово воєнно-політичні, військово-технічні та військово-спеціальні тексти з іноземної мови на українську та навпаки;

– здатність здійснювати зорово-усне (з аркуша) перекладання текстів воєнно-політичної, військово-технічної й військово-спеціальної тематики;

– здатність оформлювати письмові переклади різних видів та жанрів згідно з вимогами діловодства та штабної культури;

– здатність редагувати письмові переклади текстів воєнно-політичної, військово-технічної й військово-спеціальної тематики іноземною мовою та здійснювати їх стилістичну правку;

– здатність застосовувати основи перекладацького скоропису під час супроводження заходів військового, воєнно-політичного та військово-технічного співробітництва Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України;

– здатність моделювати ситуації іншомовного спілкування в іншомовному військовому середовищі, враховувати соціокультурні та соціолінгвістичні особливості тих, хто спілкується, розпізнавати невербальні засоби спілкування, застосовувати офіційний, неофіційний та нейтральний мовленнєві реєстри спілкування;

– здатність використовувати комунікативні стратегії й тактики, мовні й прагматичні ресурси в різних сферах міжкультурної комунікації для розв'язання службових завдань діяльності;

– здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички для здійснення військово-термінологічної діяльності у Збройних Силах України;

– здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички для здійснення лексикографічної діяльності у Збройних Силах України;

– здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички для здійснення лінгводидактичної діяльності (мовної підготовки військовослужбовців) у Збройних Силах України, використовувати різноманітні засоби та способи організації мовної підготовки, оцінювати можливості впровадження різноманітних інформаційних технологій з метою навчання іноземних мов;

– здатність використовувати теоретичні знання й практичні навички для здійснення лінгводіагностичної діяльності у Збройних Силах України (організація та проведення різних видів мовного тестування, участь в іншомовній сертифікації військовослужбовців);

– здатність здійснювати воєнно-країнознавчу інформаційно-аналітичну діяльність за оригінальними іншомовними джерелами;

– здатність застосовувати пошукові системи та інформаційні технології, можливості інтернет, електронні словники, автоматизовані системи машинного перекладу, програмні й апаратні засоби ПЕОМ для здійснення лінгвістичного забезпечення військ;

– здатність проводити лінгводослідницьку діяльність у Збройних Силах України, використовувати загальнонауковий та військово-спеціальний категорійний і термінологічний апарат, методологію наукового дослідження для підготовки та оприлюднення результатів наукових досліджень;

– здатність брати участь в організації та проведенні лінгвістичного забезпечення військових операцій відповідно до стандартів НАТО.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Оскільки головною місією військового перекладача є безпосередня участь у лінгвістичному забезпеченні військ, що вимагає від нього професійної компетентності здійснювати міжкультурну, воєнно-країнознавчу, військово-термінологічну, лінгвопедагогічну та лінгводослідницьку функції службової діяльності, професійна компетентність військового перекладача становить поєднання компетентностей офіцера як професіонала військового управління тактичного рівня та компетентностей перекладача як професіонала у сфері філології, лінгвістики і перекладу. *Військова складова професійної компетентності військового перекладача охоплює військово-професійні, військово-гуманітарні та військово-спеціальні компетентності, які потребують подальшого уточнення і доопрацювання в умовах євроатлантичного співробітництва України.*

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабін В. В. Завдання теорії військового перекладу / В. В. Балабін // Філологія і лінгвістика в сучасному суспільстві : [матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 23–24 березня 2018 року)]. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С. 105–107.
2. Балабін В. В. Концепція лінгвістичного забезпечення військ / В. В. Балабін // Paradigm of Knowledge. – 2018. – № 2 (28). – Р. 144–154. DOI: 10.26886/2520-7474.2(28)2018.10.
3. Балабін В. В. Об'єкт і предмет теорії військового перекладу / В. В. Балабін // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2017. – № 31. – Т. 3. – С. 97–100.
4. Балабін В. В. Теоретико-концептуальні основи військового перекладу / В. В. Балабін // Філологічні трактати. – 2018. – № 1. – Т. 10. – С. 7–18. DOI: 10.21272/Ftrk.2018.10(1)-01.
5. Заболотний В. Д. Розроблення ієрархічних моделей якості освіти випускника ВВНЗ / В. Д. Заболотний, А. М. Зельницький, О. Б. Черних // Військова освіта. – 2014. – № 1. – С. 108–116.
6. Черних Ю. О. Професійні стандарти військових фахівців: сутність, перспективи створення та використання / Ю. О. Черних, О. Б. Черних // Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2015. – № 49. – С. 261–269.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

7. Балабін В. В. Професійний стандарт офіцера тактичного рівня Збройних Сил України з військового перекладу (ВОС 390400) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / В. В. Балабін, Б. В. Кременецький, В. В. Левчик, В. М. Лісовський. – К., 2016. – 54 с.
8. Балабін В. В. Професійний стандарт офіцера тактичного рівня Збройних Сил України з військового перекладу (ВОС 390400) другого (магістерського) рівня вищої освіти / В. В. Балабін, Б. В. Кременецький, В. В. Левчик, В. М. Лісовський. – К., 2016. – 41 с.
9. STANAG 6001 (Edition 5). Language Proficiency Levels. — NATO Standardization Office, 11 December 2014.

УДК 811. 161.2 «38» 20'

ГЕОРТОНІМИ В ПРОЗОВОМУ ДИСКУРСІ МАРІЇ МАТІОС: СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Баранська Л. Б.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Статтю присвячено системному дослідженню онімних одиниць, що репрезентують лексико-семантичну групу «священний час» у прозових текстах Марії Матіос. Проведено поглиблені лінгвостилістичні студії над сакральними ономаксемами; зроблено узагальнення щодо органічного співіснування двох календарів – народного і церковного (християнського), які визначають розширення лексико-семантичного обсягу геортонімів.

Ключові слова: сакральне, геортонім, поняттєве поле, лексема, священний час, онім.

Baranska L. B. Georonyms in the prose discourse by Maria Matios: semantic-stylistic aspect. The article is devoted to the systematic research of removable units that represent the lexico-semantic group "sacred time" in the prose texts by Maria Matios. The purpose of the research is to analyze the features of the functioning of georonyms in the prose discourse of Maria Matios in a complex and multifaceted way and to outline the place of the mentioned category of lexis (as a fragment of the sacral linguosphere in general) in the system of the author's language thinking and the author's world reception through the prism of mental theocentrism.

We conduct deep linguostylistic studios on sacred onomalexemes Easter, Christmas, St. Peter&Paul's holiday, Ivan Kupala's holiday, First Virgin, Pokrova and others. It is noted that the georonyms in the stories by Maria Matios are combined with two semantic units "religious holiday" and "lent" and organically interact with other expressions of the category of temporal – folklore and mythological time.

We made a generalization about the organic coexistence of two calendars - folk and church (Christian) which determine broadening of the lexical-semantic amount of georonyms.

In the investigated stories by Maria Matios, the entire canonical corps of nomanes on the denotation of Christian holidays (georonyms) - from the largest (Easter, Christmas) to the great and the most ordinary (Epiphany holiday, Annunciation holiday, the Savior holiday, etc.) is marked. It is arranged according to the significance of the church for each sacred person, taking into account the hierarchy of the saints and also in accordance with the sacred and ritual-traditional priorities of the area (Hutsulshchyna). The georonyms in the prose of Maria Matios sometimes are subject to unexpected modifications, transformations, additional semantic, associative or symbolic displacements but they always preserve the original sacred semantics that is not profanated and doesn't change its sacred nature.

Key words: sacred, conceptual field, lexeme, onym, sacred time, georonym.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Художній дискурс Марії Матіос органічно функціонує в просторі сакральної світорецепції та маніфестації, елементи християнства тісно переплітаються з міфологічно-ритуальними та національно акцентованими стратегіями вербалізації священного [1, 66]. Сама ж творчість письменниці постає «як терпкий згусток української священної крові у світовій літургійній драмі жорстокого ХХ віку» (І. Набитович). У сучасному секуляризованому письменстві Марія Матіос світоглядно залишається людиною релігійною, і це аксіоматично знаходить вияв у мовній фактурі її текстів, де чільне місце посідає сакральна лексика і фразеологія.

У поліфункціональній за семантикою й лексико-граматичними ознаками системі сакральної лексики в прозі Марії Матіос окрему групу становлять оніми, які мають великий виражальний потенціал і стають одними з найважливіших елементів художнього тексту. Власні назви, або оніми (з грецької мови *ονομα* – ім'я, назва), чи пропріальна лексика (з латинської мови *propria* – власні назви), індивідуалізують, виділяють окремі предмети з класу однотипних [3, 5]. Сакральним акцентованим сегментом онімікону є геортоніми. Вони репрезентують поняттєве поле *священний час*. Одиниці цієї групи, з одного боку, співвіднесені з окресленими

часовими відрізками, а з іншого – з конкретними подіями, які відбуваються протягом цього часу, що дає змогу оцінити цю лексику як подійно-темпоральну. Геортоніми – назви релігійних свят й узагалі будь-яких дат і подій церковного календаря – посідають важливе місце серед лексичних одиниць, що виконують у народному календарі функцію сегментації загальнорічного часового інтервалу [8, 3].

Концентрація предмета дослідження навколо поняття оніма, яке розуміємо широко, сприяє глибшому з'ясуванню не тільки зв'язків між художнім і конфесійними стилями, впливу лексичних засобів останнього на формування художньої образності на текстовому рівні, але й докладному визначенню мовних і мовленнєвих семантико-стилістичних властивостей сакральних власних назв, представлених різноманітними тематичними групами, і похідних від них, їхніх оказіонально-словотвірних можливостей та діалектичної взаємодії на осі сакральне / міфологічно-ритуальне. Геортоніми на матеріалі текстів Марії Матіос ще не були предметом дослідницької уваги в лінгвостилістичному аспекті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найменування релігійних свят в українському мовознавстві здебільшого осмислюються в лінгво-концептуальній площині як одиниці вияву іманент-

них базових концептів (подія, час) і як системні елементи мови на рівні зв'язку семантики геортонімів та інваріантних структурних типів, варіацій і варіантів. Цей аспект репрезентовано в дисертаційній праці І. Бочарової. С. С. Єрмоленко осмислює функціональний аспект геортонімії передовсім на рівні взаємодії іманентно-мовних та екстралінгвістичних чинників, пов'язаних з так званою вторинною християнською міфологією. Окремих аспектів реалізації геортонімів у фольклорному та художньому дискурсі торкалися П. Мацьків, С. Я. Єрмоленко, Л. Савченко, І. Мисько, М. Стецик, Г. Яворська та ін.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – комплексно проаналізувати особливості функціонування геортонімів у прозовому дискурсі Марії Матіос та окреслити місце зазначеного розряду лексики (як фрагмента сакральної лінгвосфери загалом) у системі авторського мовомислення та авторської світорцепції крізь призму ментального теоцентризму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Темпоральний складник сакрохронотопу прози М. Матіос (головно тут ідеться про повісті, які можна було б умовно назвати творами «гуцульського циклу») має ритуально-літургійний характер. Рік тут своєрідно заокруглюється «від Різдва до Різдва» або «від Великодня до Великодня»: *Сьогодні Великдень і вона вбувалася у дуже давні, але все іще великодні черевики. А завтра Даруся їх скине до другого Великодня та й уже ходитиме на босу ногу (...)*. Таке заокруглення цілком органічне і природне для української мовосвідомості, бо пов'язане з двома найбільшими християнськими святами – Різдром (Рождеством, Колядою) та Великоднем (Святою Пасхою, Воскресінням, Світлою неділею). До цих християнських номенів прив'язаний народний календар, вони детермінують комплекс обрядодій, прикмет, повір'їв, поведінково-етичних та духовних пріоритетів (докл. див. Жайв., 69–70; 501–502): *... чужі люди не могли перебити Святої Коляди...* (Матіос II, 10); *Певна річ, у цьому безбожному колгоспі змушують сокиру брати мало не на Великдень* (Матіос I, 58); *...рожденний у світле Христове Воскресіння заставався щасливим на все життя...* (Матіос IV, 117); *На що уважні й окасті сусіди таки стиснули плечима: до Різдва далеко, до Великодня – ще далі, а дівка муштрується, як до видання: певно, таки чекає з війни Петра Северина* (Матіос IV, 6); *Але це була ще одна його таємниця, про яку таки точно не знав ніхто, бо на Великдень і Різдво Олексюк мовчки стояв у храмі з усіма...* (Матіос V, 33 – 34); *Довгопол появився в Нижній Товарниці в цьогорічні Різдвяні свята, точніше, на самого Василя...* (Матіос II, 9). Як і в народному календарі, у зазначених геортонімах, окрім темпоральної семи, актуалізуються семантичні компоненти «найвищий вияв пошанування, схиляння». Ідеться і про духовний вимір, і про матеріальний: на Різдво і на Великдень до церкви ходили навіть ті, хто особливою релігійністю не відзначався. Найкращий стрій одягали на Пасху. У текстах Марії Матіос Різдво постає як сакральний базовий етноконцепт, який об'єднує увесь цикл Різдвяних свят (Свята коляда,

Василя, Водохреще): *...як приходять до християн три празники в гості, Як святе Рождество, Як святий Василій І святе Водохреще* (Матіос III, 73); *Святого Василя є Святого Василя. Хто в Боже свято візьметься за твери?* (Матіос II, 11–12).

У «Москалиці» зав'язка твору починається 1914 року. Відлік часу, як і в кожній традиційній європейській християнській спільноті (навіть якщо йдеться про зачаття й народження позашлюбної дитини), узгоджується з літургійним календарем: *Петро Северин, син Івана, перестав ходити до Катрінки рівно за день до Маковея* (Матіос IV, 4); *За тиждень до Головосік у Панську Долину вперше за цю першу війну на сірих конях влетіло чуже військо. Переважно руснацьке* (Матіос IV, 4); *Так, що коли на Петра-Павла 1915 року Катрінка неждано вродила дитину, Панська Долина дала їй ім'я швидше, ніж сільський панотець – москалиця* (Матіос IV, 4). Для людини релігійної зовсім не складно співвіднести сакрономінації з конкретною датою світського календаря: Маковія – 14 серпня, Головосіки – 11 вересня, Петра-Павла – 12 липня тощо. В інших контекстах, навпаки, геортоніми слугують одним із полюсів експлікації бінарної опозиції свій – чужий, набуваючи додаткових ідейно-символічних прирощень: *Завтра?! Це у нас завтра, свято революції, – з притиском підтвердив. – А у вас, наскільки я знаю, свято післязавтра. – Дмитрія* (Матіос I, 64).

Не тільки декларації, номінації й окреслення точних дат відбуваються у літургійному циклічному просторі, але й уточнення кожної дати надає цьому темпоральному вимірові координатної взаємозалежності: російському окупантові Северина каже, що час свого народження знає точно – *Петра-Павла (...)*. По *Іванові Купалові*, але за три тижні до *Іллі (...)*. Героїня оповідання «Життя коротке» про себе розповідає: *Видиш, уже геть стара, на Покрову мені дев'яносто без двох років буде, а я ще потепер Святе Письмо і діточі казки без окулярів читаю* (Матіос I, 218). За визначенням І. Набитовича, екзистенція окремої homo religiosus інкорпорується в буттєвий простір власного народу, його ритуально-літургійну координатну систему [5, 519].

Категорія *священного часу*, що об'єктивується за допомогою геортонімів, взаємодіє з іншим – фольклорним, міфологічним часом. Більшість аналізованих мовних одиниць об'єднано за семантичною ознакою *релігійне свято* і представлено здебільшого:

– лексемою *свято* (Різдвяні свята, свято Покрова Пресвятої Богородиці): *Пурім юдеї Тисової Рівні вже святкували десь трохи більше, ніж через місяць після християнських Різдвяних свят* (Матіос II, 45); *Довгопол появився в Нижній Товарниці в цьогорічні Різдвяні свята, точніше, на самого Василя...* (Матіос II, 9); *Олексюк (...) в неділі й церковні свята із хрестиком так само, як і все село, нудився без роботи, щоби бодай у цьому не вирізняться з-поміж інших – сумнівно богобоязких людей* (Матіос V, 33–34); *Святого Василя є Святого Василя. Хто в Боже свято візьметься за твери?* (Матіос II, 11–12);

– *назвами днів тижня та одиниць виміру часу* (Страсна п'ятничка, Вознесенська п'ятниця, обли-

ваний понеділок, Світлий четвер, Великодна субота, Хрестопоклонна неділя тощо): Від неправого суду, супротивника й кровопролиття її захищала велика **Страсна п'ятничка** (Матіос IV, 49); **Вознесенська п'ятниця** боронила від утоплення (Матіос IV, 49); Другий день Великодня. **Понеділок після Паски** у різних регіонах називають по-різному: **світлий, волочівний, поливаний...** (Матіос IV, 49);

– номенами, що **вказують на належність до релігійного свята** (Великдень, Різдво, Водохреще, Благовіщення, Спаса, Петра-Павла, Дмитра, Здвиження, Іллі, Івана Купала, Головосіки, Миколая, Михайла, Маковія, Покрови, Перша Пречиста (Перша Богородиця): *Не раз іще до своєї хвороби Іванка перед Івана Купала щодня видивлялася поміж густих полонинських трав голівку рожевої квітки* (Матіос VI, 23); *Якийсь цей град перед Спасом недобрый – не чує Іванку. Вона просить – мало не плаче, а град хіба лише не сміється – чи не має наміру ще й шибки бити?* (Матіос VI, 35).

Висока частотність і розмаїття геортонімів у текстах Марії Матіос засвідчують, що українці довгий час на позначення важливих часових відрізків послуговувалися християнським календарем. Цими своєрідними календарно-ритуальними циклами і визначалося життя селян. Тому часто, вказуючи на час події, називали конкретне християнське свято або день, що передував йому чи, навпаки, ішов після свята. Називаючи якийсь випадок, говорили також, що він відбувся між такими-то християнськими святами, як-от Петром та Іллею чи між Першою Пречистою й Головосіками тощо.

Специфічним різновидом геортонімів є номені, що позначають основні християнські пости, а також ті дні тижня (переважно п'ятниці і понеділки), які передбачають аскезу. Дванадцять п'ятниць у році, в які постить Северина, героїня повісті «Москалиця», мають берегти людину від небезпек на дорозі життя – від «скверни і хворі», від «наглої смерті», від «неправого суду, супротивника й кровопролиття», від «утоплення», від «напокаянної смерті, лісового блуду, напасти, полону і гадини», від «вогню, пожежі й грому та від смертельних гріхів», від «лихоманки, ворога й меча», від «суму», від «наглої смерті від звіра й усякого гріха», від «вітру й морозу». Зазначені оніми є вторинними, часто складеними за структурою й обов'язково містять у своєму складі або первинні геортоніми (*п'ятниця перед Благовіщенням*), або агіоніми (*п'ятниця перед Петром і Павлом, п'ятниця напередодні архангела Михайла, п'ятниця перед Андрієм*):

...[Северина] почала твердо й непорушно пости-тися дванадцять **п'ятниць** у році.

Першу п'ятницю, від скверни і хворі, тримала на першому тижні Великого посту.

Від наглої смерті постилася у **п'ятницю перед Благовіщенням**. Від неправого суду, супротивника й кровопролиття її захищала велика **Страсна п'ятничка**.

Вознесенська п'ятниця боронила від утоплення.

Непокаянну смерть, лісовий блуд, напасть, полон і гадину відвертала пісна **п'ятниця перед Петром і Павлом**.

Від вогню, пожежі й грому та від смертельних гріхів за неї заступалася **п'ятниця напередодні Спаса**.

Богородична п'ятничка відводила лихоманку, ворога й меч.

П'ятниця перед Головосіками – берегла від суму.

Охороняла в дорозі **п'ятниця Здвиженська**.

Від наглої смерті, від звіра й усякого гріха хоронила **п'ятниця напередодні архангела Михайла**.

А пости у **п'ятницю перед Андрієм та по Різдво Христовому** обіцяли їй найбільшу винагороду – *Господь візьме її душу на небо й запише до своєї небесної книжки. А це збереже її від вітру й морозу й порятує від напасти* (Матіос IV, 49).

Ці п'ятниці ділять літургійний рік на важливі проміжки сакрального часу. Неділя теж має особливу сакральну структуру, у якій взаємно накладаються семіотико-аксіологічні та семантичні поля ритуально-міфологічного та християнського світобачення: «до сходу сонця, після сходу сонця й до заходу, до Служби Божої, під час читання Євангелія й після триразового панотцевого благословення» (Матіос II, 36).

Співіснування двох календарів – народного і церковного – стало одним із головних чинників появи нових, синонімних геортонімів або розширення лексико-семантичного обсягу наявних. Письменниця здебільшого вдається до народних, а не канонічних назв християнських свят: **Коляда** (Різдво Христове), **Великдень** (Пасха), **Спас** (Преображення Господнє), **Страсть** (Страсний четвер), **Івана Купала**, **Купала** (Різдво Івана Хрестителя), **Чесного Хреста** (Здвиження), **Головосіки** (Зітнення голови Івана Хрестителя), наприклад: *Під повним місяцем можна збирати а хоч би й ягоди, якби мама дозволяла. А можна шукати папороть у ніч на Купала... Залишається всього лише три дні до Купала* (Матіос VI, 9); *Якщо би хто лише підказав, якою стежкою треба скрадатися, щоб знеацька застати куц папороті із стрілою нерозпуклої квітки, що готується вистрілити цвітом опівночі на Івана Купала!* (Матіос VI, 20); *А що мала діяти, коли тато на Різдво не зробив заклинання граду? Через це акурат перед Спасом на Борсукові городи посипався град...* (Матіос VI, 33); *Жінка моя вломила ногу, а я лиш уночі з лісу, із бутину прийшов. А Юрія – на носі. Ще такого не було, щоби город у мене до Юрія не веснував* (Матіос, 142). Прикметно, що геортоніми своєрідно доповнюються в тексті оприявленням певних обрядів, ритуалів, властивих християнському святу, що за своєю суттю є відгомном давніх язичницьких вірувань. З іншого боку, такі апліковані християнсько-поганські темпорально-подієві комплекси засвідчують синкретизм сакрального світовідчуття, у якому релігійне й прадавнє міфологічне не розмежовуються (пошуки цвіту папороті в ніч проти Різдва Івана Хрестителя, заклинання граду на Різдво, завершення весняних робіт до Юрія). Особливий міфологічний характер має і пошанування святого Петра на Гуцульщині: *То ти Райський Брамнику, Володарю Раю, спинив моє серце?! Ти святий Петре – святий Понеділку, звільнив мене від переслідувачів і здога-*

няльників моєї втомленої і спрацьованої за довгий вік душі?! (Матіос IV, 59)

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, у досліджуваних текстах Марії Матіос зафіксовано майже увесь канонічний корпус номенів на позначення християнських свят (геортонімів) – від найбільших (Великдень, Різдво) до великих і звичайних (*Водохреще, Благовіщення, Спаса, Петра-Павла, Дмитра, Здвиження, Іллі, Івана Купала, Головосіки, Миколая, Михайла, Маковія, Покрови, Перша Пречиста (Перша Богородиця), Андрія, Друга Пречиста, Катерини,*

Юрія, Василя та ін.). Вони впорядковуються з огляду на значущість для церкви кожної священної персоналії, з урахуванням ієрархічності святих, а також відповідно до сакральних та ритуально-традиційних пріоритетів місцевості (Гуцульщини).

Геортоніми в прозі Марії Матіос інколи зазнають несподіваних модифікацій, перетворень, додаткових семантичних, асоціативних чи символічних зміщень, але завжди зберігають первинну сакральну семантику, що не профанується і не змінює своєї священної суті. У перспективі плануємо дослідити специфіку функціонування агіонімів у прозі Марії Матіос.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранська Л. Лінгвостилістика знакових сакральних образів у творі Марії Матіос «Приватний щоденник. Майдан. Війна...» / Леся Баранська // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць]. – Чернівці : Видавничий Дім «Родовід», 2016. – Вип. 772 : Романо-слов'янський дискурс. – С. 66–70.
2. Бочарова І. В. Лексико-семантичні та граматичні параметри назв релігійних свят у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Бочарова. – К., 1999. – 17 с.
3. Кравченко Л. Українська ономастика : антропоніміка : [навч. посіб.] / Людмила Кравченко. – К. : Знання, 2014. – 239 с.
4. Мацьків П. Концептосфера Бог в українському мовному просторі : [монографія] / Петро Мацьків. – Дрогобич : Коло, 2007. – 332 с.
5. Набитович І. Сакральні мотиви в художній прозі Марії Матіос / Ігор Набитович // Ігор Набитович. Універсум сасит'у в художній прозі (від модернізму до постмодернізму) : [монографія]. – Дрогобич-Люблін : Посвіт, 2008. – С. 517–529.
6. Савченко Л. Інтерпретація сакральних мікроетноконцептів різдвяно-новорічного комплексу обрядовій та їх відображення у фразеологізмах і пареміях / Любов Савченко // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць] / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 506–508 : Слов'янська філологія. – С. 230–241.
7. Стецик М. «Усе святе, усе неповториме...» (штрихи до проблеми лінгвопоетичного вияву сакруму в творчості Ліни Костенко) / Марія Стецик, Мирон Яким // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць] / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 506–508 : Слов'янська філологія. – С. 130–136.
8. Єрмоленко С. С. Особливості реалізації геортонімів у контексті народнокалендарних прислів'їв (граматичний і міфологічний аспекти) / С. С. Єрмоленко // Мовознавство. – 2017. – № 2. – С. 3–13.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- Жайв. – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
- СББ – Словник біблійного богослов'я. [за ред. Ксав'є Леон-Дюфура, Жана Люпласі, Августина Жоржа, П'єра Грело, Жана Гійє, Марка-Франсуа Лакана; перекл. з фр. Вл. Софрона Мудрого]. – 2-е вид. – Жовква : Місіонер, 2010. – 992 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

- Матіос I – Матіос М. Життя коротке : [книга прози] / Марія Матіос. – Львів : Кальварія, 2001. – 236 с.
- Матіос II – Матіос М. Нація : [проза] / Марія Матіос. – Львів : Кальварія, 2002. – 216 с.
- Матіос III – Матіос М. Приватний щоденник. Майдан. Війна... / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2015. – 356 с.
- Матіос IV – Матіос М. Москалиця / Марія Матіос. – Львів : ЛА ПІРАМІДА, 2008. – 64 с.
- Матіос V – Матіос М. Армагедон уже відбувся... : [повість] / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 112 с.
- Матіос VI – Матіос М. Черевички Божої Матері вирвана сторінка з буковинської саги : [повість] / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2013. – 208 с.

УДК 811.111'25:621.002

ОСОБЛИВОСТІ ТА СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ СКЛАДНИХ ТЕРМІНІВ З АНТРОПОНІМАМИ В АНГЛОМОВНИХ НАУКОВИХ ТЕКСТАХ

Бережна О. О.

Запорізький національний технічний університет

Статтю присвячено проблемі дослідження поняття «антропонім», аналізу видів та функцій антропонімів, категорій антропонімів в науково-технічних текстах, з'ясуванню особливостей та способів перекладу складних термінів-антропонімів в англійськомовних наукових текстах.

Ключові слова: антропонім, одиничні та багатозначні антропоніми, способи перекладу, транскрипція, транслітерація, описовий переклад.

Berezhna O. O. The peculiarities and methods of translation of compound terms with anthroponyms in English scientific texts. The article is devoted to the problem of the analysis of the term "anthroponym" as they make a great layer of lexical elements in any language and represent the category "man (human being)" in the texts of different discourse. There is a great number of anthroponyms' classifications. According to the classification of N. Podilska they are distributed into the proper names, patronymic, family names, generic names, nicknames (pseudonyms and names of animals), cryptonyms, ethnonyms, and the technonyms. If to consider the anthroponyms in scientific literature, it should be noted that the majority of them are proper names and family names. The major function of anthroponyms is to identify the human in the society. All anthroponyms may be also divided into single and poly-semantic anthroponyms. In scientific and technical texts anthroponyms may be divided into the following categories: 1) objects of activities, mechanisms, devices; 2) substances, metals, minerals, alloys; 3) processes, actions; 4) units of measurement; 5) properties and characteristics; 6) physical and mathematical notions and phenomena; 7) methods, modes, and systems; 8) theories and classifications. In this article we highlight that the most widespread terms-anthroponyms are two-component terms. To translate foreign anthroponyms such methods as transcription, transliteration and descriptive translation are used. However, despite the fact that sometimes it is thought that there is nothing difficult in translating compound terms with anthroponyms, it should be mentioned that there are no fixed rules, and the methods used are defined by the translator himself and it depends on different factors in terms of achieving the best adequate translation.

Key words: anthroponym, single, poly-semantic anthroponyms, methods of translation, transcription, transliteration, descriptive translation.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У сучасній лінгвістиці спостерігається щораз більший інтерес до проблем ономастики, тобто вивчення власних імен, серед усього й антропонімів, які посідають особливе місце в будь-якій мові. Антропоніми, репрезентуючи категорію «людина» в текстах різних типів дискурсу, представляють великий клас лексем в українській і англійській мовах. У зв'язку з бурхливим розвитком техніки та поширенням науково-публіцистичної інформації зокрема, постала проблема перекладу складних термінів з антропонімами. Ця тема є актуальною в теорії перекладу ще й тому, що зросли науково-технічні контакти з англійськомовним світом та збільшились обсяги перекладу різних видів англійських науково-технічних та науково-публіцистичних текстів.

Відомо, що точність і правильність перекладу складних термінів з антропонімами в науково-технічних текстах значною мірою залежать від того, наскільки правильно перекладач визначає і розуміє граматичні форми, синтаксичні конструкції та структуру речення.

Актуальність цієї теми пояснюється тим, що складні терміни з антропонімами в науково-публіцистичних та науково-технічних текстах недостатньо вивчені. Хоча лінгвісти не обходять увагою ономастику і неодноразово порушували пов'язані з нею

проблеми, проте питання закономірностей міжмовного переносу лексичних знаків цієї категорії виявилось до кінця не розв'язаним, чим і зумовлений значний інтерес до неї перекладачів та науковців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед учених, які досліджували та перекладали антропоніми, можна назвати В. А. Герасимчук, Р. Ф. Проніну, А. В. Суперанську, Н. В. Подільську, Д. І. Єрмоловича та ін.

Ономастика (від грец. «мистецтво давати імена») – розділ мовознавства, що вивчає власні назви, їх будову, системну організацію, функціонування, розвиток і походження [8, 35]. Своєю чергою, антропоніміка – галузь ономастики, що вивчає власні назви людей (антропоніми) [6, 29]. Антропонімія як система власних особових назв заслуговує ґрунтовного розгляду як з теоретичного, так і з практичного аспектів. Антропоніміка досліджує: особливості утворення антропонімів; основні принципи номінації людини; шляхи переходу апелювання в антропонім і навпаки; хронологічні характеристики антропонімів, їх зміни в часі; виникнення різних форм найменування людини; словотвір різних класів антропонімів; функціонування тих чи тих антропонімів у мові на різних хронологічних зрізах [7, 87]. Антропоніміка також розв'язує суто практичні проблеми: правопис антропонімів; передачу антропонімів іншою мовою [4, 39].

Серед проблем антропоніміки однією з найбільш складних є визначення поняття антропоніма. Досі одностайності у розв'язанні цього питання немає, що свідчить про складність та суперечливість поняття антропоніма. Деякі лінгвісти (О. Функе, Ж. Вандрієс, Е. Брендаль, Ю. С. Маслов, Н. Д. Арутюнова) вважають, що, на відміну від загальних імен, здатних не лише називати предмет, а й мати денотативне значення (тобто позначати конкретний предмет), власні імена виконують лише функцію репрезентації, оскільки є вторинними щодо загальних імен. На думку інших учених, власні імена мають лексичне значення, і навіть є більш змістовними, ніж загальні імена (А. Нурен, О. Есперсен). Треті розглядають значення власного імені і з позицій мови, і з позицій мовлення (Л. М. Щетинін, В. А. Ніконов, Н. Г. Комлев) [1, 152]. Позиція третьої групи дослідників видається нам найбільш переконливою, оскільки вона враховує взаємозв'язок загального і окремого, абстрактного і конкретного, соціального та індивідуального в семантиці власного імені на рівні мови й мовлення.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є аналіз складних термінів з антропонімами в текстах англомовної наукової та науково-популярної літератури та способів їх перекладу. Для цього необхідно визначити види антропонімів та їх функції в текстах наукових та науково-популярних статей, розглянути класифікацію антропонімів, дослідити способи перекладу складних термінів з антропонімами в науковій статті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує кілька класифікацій антропонімів. Відповідно до класифікації, представленої в словнику Н. В. Подільської, виділяють: 1) особові імена: John, Peter, Henry, James, William, Charlie, Lily, Sophie, Jessica, Микола, Тетяна, Андрій, Олена, Владислав; 2) патроніми (імена по батькові): Віталійович, Віталіївна, Андрійович, Андріївна, Миколайович, Миколаївна та ін.; в англійській мові традицію використання патронімів втрачено, з XVII століття патроніми стали частиною особового імені; 3) прізвища: Smith, Higgins, Green, Appleby, Williamson, Mackenzie, Дудченко, Гасенко, Засенко, Іваненко та ін.; 4) родові імена (вважаються більш важливими, ніж прізвища, коли жінка виходить заміж, то вона змінює своє прізвище, а родові ім'я залишається незмінним): Mc, O'; 5) прізвиська, псевдоніми, імена тварин: Fiery Face (Джеймс II, мав родиму пляму на пів обличчя), Redhead – людина з рудим волоссям. Lewis Carroll є псевдонімом відомого англійського письменника, який також був математиком і видавав наукові праці під своїм справжнім ім'ям – Charles Lutwidge Dodgson; 6) криптоніми (приховані імена), антропоніми літературних творів, героїв фольклору, міфів: Titania, Nemesis; 7) етніми (назви націй, народів, народностей): Englishman, Londoner; 8) техноніми (статусні імена): Ms, Mrs, Mr. Часто з тих чи тих міркувань люди самі собі змінюють прізвище або ім'я чи маскують його [8, 38].

Антропонім називає, але не приписує жодних якостей. Вони мають поняттєве значення, для якого характерні такі ознаки: 1) свідчення того, що носій

антропоніма – людина: Peter, Lewis на відміну від London, Thames; 2) вказівка на належність до національно-мовної спільноти: (англ.) Robin, Henry, William на відміну від (франц.) René, Henri, Wilhelm; 3) вказівка на стать людини: John, Henry на відміну від Mary, Elizabeth [2, 38].

Варто зазначити, що антропоніми бувають одиничними та багатозначними. Серед перших – імена, які належать багатьом людям, але передусім пов'язані з кимось одним. Це імена людей, які стали видатними: Plato, Shakespeare, Darwin, Einstein, Caruso. Багатозначними є імена та прізвища людей, які не використовуються за певних обставин та не вказують на конкретну людину: John, Mary, Williams, Elizabeth, Thomas [2, 37].

У науково-технічних текстах антропоніми англійської та української мов можна поділити на такі категорії: а) предмети (знаряддя) діяльності, механізми, пристосування: Kapelyushnikov drill – турбобур Капелюшнікова; Brayton engine – двигун Брайтона; б) речовини, геологічні породи, метали, мінерали, сплави: Mendeleev cernent – замазка Менделєєва; non-newtonian oil – неньютонівська олія; в) процеси, дії: Engler distillation – (нафт.) лабораторна розгонка нафтопродукту за Енгером; brinelling – бринелювання (вимірювання твердості матеріалів); г) одиниці виміру: ampere – ампер, decibel – децибел (одиниця гучності звуку), poise – пуаз (одиниця вимірювання динамічної в'язкості); г) властивості, характеристики: Mohs hardness – твердість мінералів за Маосом; Marsh funnel viscosity – умовна в'язкість нафти за Маршем; д) фізико-математичні поняття і явища: Броунівський рух – Brownian movements; декартові координати – Descartes's coordinate; е) методи, способи і системи: Venturi gas cleaning system – система газоочищення за Вентурі; Bridgman method – метод Бріджмена, або метод вирощування монокристалів; є) теорії і класифікації: Maxwell's electromagnetic theory – електромагнітна теорія Максвелла; Rankine's theory – теорія Ренкіна, або теорія тиску ґрунту [5, 115].

Теоретично для передачі іноземних антропонімів у мові перекладу існують два основні способи: транскрипція та транслітерація. Іноді застосовують описовий переклад. Описовий переклад – це такий прийом перекладу нових лексичних елементів мови оригіналу, коли слово, словосполучення, термін чи фразеологізм замінюється в мові перекладу словосполученням, що адекватно передає зміст цього слова або словосполучення (терміна). На практиці перевагу часто надають першим двом, однак слід визнати, що жоден із цих способів не може бути визнаний універсальним, кожен має свої обмеження. Транскрипція припускає введення до тексту перекладу за допомогою графічних засобів мови перекладу відповідної реалії з максимально допустимим фонетичним наближенням до її оригінальної фонетичної форми [9, 83]. У тих випадках, коли транскрипція з якихось причин є недоречною, можливе використання транслітерації. Транслітерація (від лат. trans – через і littera – буква) – це передача тексту, записаного за допомогою одного алфавіту, засобами іншої алфавітної системи (15). Історично в ряді

випадків транслітерація англійських антропонімів передувала сучасній транскрипції: в XIX ст. роман «Ivanhoe» перекладався «Івангоє» (суч. «Айвенго»), Newton був Невтоном (суч. Ньютон), Uraih Neep – Урією Гіпом (суч. Юрайя Хіп) і т. д. [3, 68]. Доходимо висновку, що транскрипція і транслітерація є найзручнішими способами передачі власних імен (антропонімів) в іншомовному тексті.

Невелика, але досить важлива частина наукових та технічних термінів утворюється на основі особових імен (як правило, прізвищ). Це або похідні терміни, або термінологічні словосполучення. Похідні терміни – це терміни, утворені додаванням до кореня афіксів: префіксів або суфіксів [6, 30]. Наприклад: Darwinism (дарвінізм – учення Дарвіна, матеріалістична теорія еволюції органічного світу Землі, заснована на поглядах Ч. Дарвіна; термін запропонував А. Уоллес); Marxism (марксизм – політична філософія, заснована на роботах Карла Маркса, яка підкреслює важливість боротьби між різними соціальними класами); chauvinism (шовінізм – зарозіміле, пихате ставлення – походить від імені французького солдата Ніколя Шовена, прибічника завойовницької політики Наполеона і Франції, який мав звичку висловлювати свій патріотизм у пафосних промовах); galvanism (гальванізм, гальванізація – електричні та хімічні (електрохімічні) явища, відкриті вченим Гальвані, що виникають за рахунок хімічних процесів в батареї) (16).

Термінологічні стійкі словосполучення (складені найменування) – це назви певних наукових понять [9, 81]. У науково-технічних текстах прізвища можуть вживатися як у загальному, так і в родовому відмінку (Fresnel zone – зона Френеля, Doppler's effect – ефект Доплера). Такі терміни-антропоніми перекладають різними способами, зокрема: 1) означення-прізвище подають у постпозиції в родовому відмінку: Faraday effect – ефект Фарадея, Curie temperature scale – температурна шкала Кюрі, Bohr theory – теорія Бора; 2) означення-прізвище подають у постпозиції в орудному відмінку у сполученні з прийменником «за»: Brookfield viscosity – в'язкість за Брукфілдом, Frenkel pair – дефект за Френкелем; 3) присвійним прикметником, утвореним від прізвища: Debye shielding – дебайвське екранування, Bayes risk – баєсів ризик, Mercator projection – меркаторова проекція; 4) словосполученням, у якому наявне слово «метод», «спосіб», тощо: Monte-Carlo simulation – моделювання методом Монте-Карло, Czochralski process – виробництво кристалів (за методом Чохральського, Calmes process – виробництво безшовних труб способом Колмса (очевидним є, що в таких випадках і головне слово англійського термінологічного сполучення нерідко перекладають словосполученням); 5) прізвищем-прикладкою: Monel metal – монель-метал; Fourier optics – фур'є-оптика, Auger peak – Оже-пік; 6) описово (з вилученням прізвища): Clark orbit – геостационарна орбіта, Neely process – процес сульфидування, Franeis turbine – діагональна турбіна (14).

Щоб підтвердити наведені висновки вчених, ми звернулися до англомовних науково-технічних текстів різних галузей – фізики, оптоволоконних тех-

нологій, нанотехнологій. Дослідження цього матеріалу надало можливість виявити в ньому велику кількість багатоконпонентних термінів з антропонімами, а також те, що найбільш вживані багатоконпонентні терміни з антропонімами є двокомпонентними. З'ясовано, що найпоширенішим способом перекладу термінів з антропонімами є переклад, при якому означення-прізвище подають у постпозиції у формі родового відмінка: *The best known example may be the Morse alphabet* (13, 5). – Найкращим з відомих прикладів може слугувати *азбука Морзе*. Термін виник в середині XIX ст. Спочатку називався *код Морзе*, назву *азбука Морзе* код отримав тільки на початку першої світової війни. Названий на честь американського винахідника і художника Семюеля Морзе. *The first method, which is in accordance with the standard TIA/EIA 455-132, was to calculate the near-field distribution from the measured far-field distribution using an inverse Hankel transformation* (10, 162). – Перший метод, який повністю відповідав стандарту TIA / EIA 455-132, полягав у розрахунку розподілу поля в ближній зоні залежно від виміряного розподілу поля в далекій зоні з використанням при цьому універсальної *трансформації Ханкеля*. Наведемо ще кілька прикладів: *The gain profile in (1) also corresponds to the Taylor expansion of the nonlinearity of the last saturable absorbers* (11, 111). – Збільшена структура в (1) так само співвідноситься з *рядом Тейлора нелінійності останніх насичуючих поглиначів*. *We inserted Fabry-Perot filters with a reflective index of 15% (11, 116)...* – Ми встановили оптичні *фільтри Фабрі-Перо* з коефіцієнтом відображення 15%. *In this chapter we will start with Maxwell's equations, derive a wave equation, apply this to the geometry of the fiber, and finally arrive at the modal structure* (10, 25). – У цьому розділі ми почнемо з *рівнянь Максвелла*, з них виведемо хвильове рівняння та застосуємо його до геометрії волокна і в підсумку вийдемо на модальну структуру.

Багатоконпонентні терміни з антропонімами можуть також перекладатися за допомогою моделі: прізвище-прикладка, наприклад: *The functional form of the fan of rays is given by the Fourier's transform of the initial shape and remains unaltered; only scale factors evolve* (10, 56). – Функціональна форма пучка променів задається за допомогою *Фур'є-перетворення* початкової форми, вона залишається незмінною, змінюються лише коефіцієнти масштабування. У науково-технічних текстах можливий варіант і описового перекладу з вилученням прізвища: *We have a Penet-radiation unit* (12, 75). – Ми маємо *флюорограф*. Це передусім пов'язано з тим, що основним завданням перекладача є передача змісту висловлювання з необов'язковим збереженням його форми. У деяких випадках перекладач може звернутись до синонімною заміни, наприклад: «... *this is very reminiscent to effects with X-rays passing through crystals (actually, this is how we know the size of crystal cells) and thus gives rise to the name of photonic crystal fibers*» (10, 68). – ... це дуже нагадує те, як *рентгенівське випромінювання* проходить через кристал (насправді, саме так впізнається розмір клітин кристала) і, таким

чином, виникає назва фотонного кристалічного волокна. «X-ray» співвідноситься з поняттям «рентгенівське випромінювання», що названо на честь Вільгельма Конрада Рентгена, який його відкрив. «X» позначає, що даний тип випромінювання був раніше не відомий і його відкрили тільки 1895 року, коли він був виявлений.

Ще однією характерною рисою науково-технічних текстів є велика кількість аббревіатур з використанням антропонімів. Наприклад: *The thick dotted curve represents the bend loss limit, which in this case has been defined as the point where the bend loss at 1550 exceeds 0.01 dB/km for a bend radius of 75 mm* (10, 167). – Жирна штрихова крива вказує межу втрати на вигині кабелю, яка в даному випадку була визначена як точка, де втрати на вигині при 1550 перевищують 0.01 дБ/км при радіусі вигину 75 мм. Одиниця виміру «дБ» є аббревіатурою від «Decibel», назва якого на початку ХХ ст. походить від лат. «Deci» ‘ten’ і bel. Своєю чергою, «bel» співвідноситься з ім’ям ученого, винахідника і бізнесмена шотландського походження Олександра Грейама Белла. *Figure 3 shows an example of a simulation... whose initial frequency spacing is equal to 125 GHz* (11, 116). – Малюнок 3 – це приклад моделювання..., чий початковий інтервал частоти дорівнює 125 ГГц. Одиниця виміру «GHz» є аббревіатурою від «Gigahertz». «Giga» походить від грец. «Gigas» – гігантський, дуже великий. «Herz» прийшло в англійську мову в кінці ХІХ століття, одиниця виміру отримала свою назву на честь німецького фізика Генріха Рудольфа Герца.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, найбільш поширена антропонімічна модель – це модель «ім’я та прізвище», що пояснюється суворістю та офіційністю науково-технічного дискурсу, а також тим фактом, що матеріалом дослідження виступає англомовний науково-технічний дискурс, у якому згадка імені та прізвища автора є загальноприйнятою нормою.

У науково-технічних текстах різних галузей наявна значна кількість багатокomпонентних термінів з антропонімами, до того ж більшість з них – двокomпонентні. Серед поширених способів перекладу термінів з антропонімами є переклад, при якому означення-прізвище подають у постпозиції в родовому відмінку.

Для антропоніма характерна низка ознак, зокрема вказівка на те, що носієм є людина, на належність до національно-мовної спільноти, на стать людини, що певною мірою детермінує виконання двох основних функцій – виділення та ідентифікації.

При передачі антропонімів перекладачі використовують методи транскрипції, транслітерації, калькування. У деяких випадках перекладач вдається до змішування цих методів. Якщо йдеться про переклад термінів з антропонімами в науково-технічних текстах різних галузей, то тут перекладач може застосовувати такі моделі, як: означення-прізвище, яке подається у постпозиції в родовому відмінку; означення-прізвище, яке подається у постпозиції в орудному відмінку у сполученні з прийменником «за»; присвійним прикметником, утвореним від прізвища; словосполученням, у якому наявне слово «метод», «спосіб» тощо; прізвищем-прикладкою; описово (з вилученням прізвища).

Незважаючи на те, що багато хто вважає, що переклад антропонімів – неважке завдання, ми довели, що передача антропонімів з однієї мови на іншу викликає труднощі і часто є проблемою. Виявлено, що не існує встановлених правил передачі особових імен, а метод, який використовується при передачі антропонімів, визначається перекладачем і залежить від певних чинників. Крім того, часто перекладач може змішувати моделі, уникати встановлених типів перекладу, створювати свої методи з огляду на те, що його головним завданням є досягнення найбільш вдалого варіанту перекладу.

Аналіз перекладу антропонімів в науково-технічних текстах дає змогу зробити висновок, що, попри всі наявні моделі і методи передачі їх з однієї мови на іншу, існує величезна кількість антропонімів, переклад яких не піддається встановленим стандартам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Герасимчук В. А. Антропоніми: історія і сучасність / В. А. Герасимчук, А. Ф. Нечипоренко. – Кам’янець-Подільський : Абетка, 2002. – 286 с.
2. Ермолович Д. И. Имена собственные на стыке языков и культур / Д. И. Ермолович. – М. : Валент, 2001. – 200 с.
3. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 576 с.
4. Костюченко Ю. П. Історія англійської мови / Ю. П. Костюченко. – К., 1953. – 118 с.
5. Пронина Р. Ф. Перевод английской научно-технической литературы / Р. Ф. Пронина. – М. : Высшая шк., 1986. – 175 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

6. Антропонім. Українська мова : енциклопедія. [авт.-уклад. І. М. Желізняк]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – 254 с.
7. Масенко Л. Т. Антропоніміка // Енциклопедія сучасної України / Нац. акад. наук України. – К., 2001. – Т. 1: А. – 602 с.
8. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / [отв. ред. А. В. Суперанская]. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
9. Українська мова : Короткий глумачний словник лінгвістичних термінів / [авт.-уклад. С. Я. Єрмоленко]. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Sting Nissen Knudsen. Dispersion Compensating Fibers. Optical Fiber Technology / N. K. Sting. – Amsterdam : Elsevier Publishing, 2000. – 180 p.

11. Hirooka T. Wabnitz S. Nonlinear Gain Control of Dispersion-Managed Soliton Amplitude and Collisions / T. Hirooka. – Amsterdam : Elsevier Publishing, 2000. – 236 p.
12. Kelley S. Introduction to Nanotechnology : The New Science of Small / S. Kelley. – USA : The Great Courses, 2012. – 172 p.
13. Mitschke F. Fiber Optics. Physics and Technology / F. Mitschke. – Berlin; Heidelberg : Springer, 2009. – 301 p.
14. Баловнева О. О. Особливості перекладу англійської науково-технічної термінології [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://www.studentam.ua./content/view/8364/97/>.
15. Транслітерація [Електронний ресурс] // Методичний портал. – 2017. – Режим доступу до журн. : <http://filologukraine.ucoz.ua/publ/mova/sulm/transliteracija/3-1-0-19>.
16. ABBYY Lingvo-online [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.lingvo.ua – ABBYY Lingvo – электронные словари.

ВПЛИВ ОЦІННОЇ ЛЕКСИКИ НА ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ЛЮДИНИ В МІЖОСОБИСТІСНОМУ КОНФЛІКТІ

Білоконенко Л. А.

Криворізький державний педагогічний університет

У статті проведено аналіз конфліктних висловлень, у яких функціонують слова, що експліцитно або імпліцитно втілюють негативно-оцінне сприйняття опонента. З оперттям на алгоритм інтенсифікації їхньої виразності виокремлено три групи висловлень: реалізовані загальним, конкретизованим експліцитним способом з абсолютною експресивністю та конкретизованим імпліцитним способом із відносною експресивністю.

Ключові слова: міжособистісний конфлікт, лексика негативно-оцінного характеру, емоції, експресивність.

Bilokonenko L. A. Influence of the estimated vocabulary on the emotional state of a person in an interpersonal conflict. The article investigates the communicative process in the conditions of an interpersonal conflict, which is determined by the mutually influential replicas of opponents, provides a set of markers that represent the emotional and psychological features of individuals. The author recognizes and describes the estimated vocabulary that affects the human emotional state. According to the classification of emotions, their division into positive or negative ones is considered.

The method of linguistic expression of emotional evaluation is chosen by its lexical value. The author refers to lexemes, the use of which is in the relation with the opponent that influences the motivational factors to perform certain actions; they also show a negative attitude, perform a psychological pressure, denote a social distance. The lexis of a negative-evaluative character enables the development of conflict situations; it is used to describe personality traits of a man, features of the process of communication and behaviour. In the first place, the author is interested in pejorative whose pragmatic load is manifested in the creation of negative emotional reactions and states.

Based on the algorithm of the intensification of the expressiveness of the linguistic units, three groups of conflicting statements are singled out. The first is the statement in which there are tokens that represent the negative evaluation of an opponent in a general explicit manner with absolute expressiveness. Under these conditions, a person experiences protest, aggression, anger, and insult. The second is the statement where we find tokens reflecting the negative evaluation of the interlocutor in a specified explicit way with absolute expressiveness. From fundamental emotions, we recognize aggression, anger, which are accompanied by dissatisfaction which go into protest, hatred, insult and surprise. The third is the statement where the negative estimation of the addressee in the specified implicit (metaphorized, euphemized) method with the relative expressiveness is realized. Fundamental emotions (discontent, protest, aggression, suffering, anger, fear, insult) remain relevant but their manifestation may be slowed down. The proposed differentiation allows the author to draw a conclusion on the conflict-verbal symbolism which determines the emotional and evaluative component of the meaning of the word at the stage of its perception.

Key words: interpersonal conflict, vocabulary of negative-evaluative character, emotion, expressiveness.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Аналіз емоційного стану особи привертає все більшу увагу сучасних науковців, сфера інтересів яких охоплює не тільки емотивний складник як психологічну категорію, але й комунікативну специфіку, структуру, семантику, особливості стилістичного функціонування лексики на його позначення, лінгвокультурологічні константи у структурі мовної картини співвітчизників. Якщо говорити про суто лінгвістичні погляди на вербалізацію емоцій, то не важко висловувати: їхні концептуальні межі досить широкі, як неоднозначними є думки мовознавців про переживання індивіда. **Актуальність** дослідження полягає в конкретизації функцій української мови в різних системах життєвих координат, зокрема у спробі визначити специфічні риси оцінних елементів, які є емоційним маркером міжособистісного конфлікту (далі – МК). Це явище трактуємо як стан дисгармонії між індивідами. Мотиви МК зумовлюються суперечливими цінностями, нормами, інтересами, цілями опонентів. У конфлікті взаємний напад осіб або агресія одного з них спричиняють дестабілізацію комунікативного контакту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комунікативний процес в умовах МК визначається взаємовпливом реплік осіб, передбачає сукупність мовних маркерів, що репрезентують їхні емоційно-психологічні риси. МК розкривається в негативних оцінних реакціях, адже перлокутивний ефект може мати різні варіанти вияву, між ними й емоційно-оцінний. Ч. Стівенсон своєрідність оцінного значення вбачав у використанні знаків мови з певною метою; їхня основна функція – впливати, спричиняти в адресата різні психологічні реакції [9, 129–131].

Окрім уже відомих праць у цій царині [1; 10; 11 та ін.], останніми десятиліттями багато уваги приділено аналізу стилістичної, прагматичної, когнітивної специфіки оцінних знаків; опису емоцій на рівні тексту, зіставленню їх проявів у різних мовах, визначенню поняття «емоційна» лексика, її ролі в мовній поведінці індивідів [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8 та ін.]. Ці та інші студіювання втілення переживань відбивають розмаїтий спектр підходів до вербалізації їхньої семантики, проте до кінця не визначеним залишається питання щодо вербально-емоційної сфери МК.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – розпізнати та описати оцінну лексику, яка впливає на емоційний стан людини в міжособистісному конфлікті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класифікацію емоцій забезпечують різні підстави, однак у межах цієї праці першорядно обираємо поділ на позитивні чи негативні. Вони з'являються в людини через розуміння можливості або неможливості задоволення її потреб у минулому, сьогоденні й майбутньому. У прагматичному плані саме пейоративи виражають несхвальне позначення когось, чогось. Це дає підставу стверджувати: комунікативні конфліктні контакти осіб індивідів спричиняють пейоративи, вони передають негативне уявлення про опонента, тому виникає антипатія, агресія, протест, невдоволення тощо.

Оцінна лексика має емоційні та лінгвістичні риси. Від емоцій вона перейняла чуттєвість людини до емоційно забарвлених ситуацій та їхню оцінку. Такі знаки, на думку В. І. Шаховського, є засобом мови, що пов'язує людське мислення, стан та когніції, уможливує прагнення по-новому, оригінально позначити об'єкти й відношення [11, 60]. Прийоми інтерпретації людиною власних емоцій відбивають національну специфіку.

У семантичній структурі мовних одиниць експресивно-оцінний компонент не обов'язковий: деякі мають цей потенціал (абсолютна експресивність), інші виявляють у якихось умовах (відносна експресивність). Перші запрограмовані на інтенсифікацію виразності, другі – на її посилення в певній комунікативній події. Будь-яку комунікативно-прагматичну взаємодію вможливує загальнономовна та/або індивідуальна компетенція індивіда. Експліцитна та імпліцитна оцінка – знак дієвості емоційного впливу, що визначає специфіку перебігу МК.

Способом мовного вираження емоційної оцінки є лексичне, фразеологічне, словотвірне, граматичне значення. У межах цієї роботи звернімося лише до лексем-вербалізаторів МК. Застосування таких слів щодо опонента виконує не так функцію називання, як дає йому соціально-рольову характеристику, впливає на мотиваційні фактори до виконання певних дій, формує іронічний ефект, демонструє негативне ставлення, чинить психологічний тиск, позначає соціальну дистанцію.

За традиційною лінгвістикою фіксаторами значень виступають слова. Проте лексичне значення не є статичною сутністю, організовуючись знову щоразу, коли людина розпочинає контакт завдяки механізму орієнтації на розгляд певного значення. Тож важливим є аналіз змісту вербалізаторів не як такого, що сприймається в готовому вигляді, а виробленого комунікантами кожного разу наново в результаті реакції організму на зміну внутрішнього самопочуття; як перетворення стану нервової системи у відповідь на зовнішній подразник, що дає сигнал організму для пристосування до проблемних умов спілкування. Суб'єкт освоюється з конфліктною ситуацією, обирає засоби мови для опису події, мотивує цей вибір власною метою, орієнтується на максимально широкий діапазон засобів формування лексичного значення.

Типологія оцінних лексем МК є складною. Антиципація, очікувані фонові знання співрозмовника, значна палітра конотативних змістів, нечіткість значень, експресивно-оцінний характер слів створюють проблеми у співвіднесеності з певною семантико-тематичною групою. Передовсім нас цікавлять пейоративи, прагматичне навантаження яких виявляємо у створенні негативних емоційних реакцій, станів і взаємин. Вони завдають морально-етичної шкоди людині, тому особа, яка віддає їм перевагу, не дотримується законів кооперації, порушує соціальні норми. Серед пейоративів багато тих, які можна використати для різнопланової характеристики адресата, умов розвитку МК.

Перша група – конфліктні висловлення, у яких функціонують лексеми, що втілюють негативну оцінку опонента в *загальний експліцитний спосіб з абсолютною експресивністю*. Ці вербалізатори реалізують позбавлену визначеності, об'єктивності думку про особу. До системи зараховуємо номени, які визначають уявні психічні відхилення, нереальні вади зору, слуху, мовлення суб'єкта. Вони вможливають несхвальну оцінку або показують негативне ставлення до людини через її неспроможність правильно, розумно, реально і т. ін. сприймати інформацію, звідси вона «неадекватна» з позиції адресанта: *глухота* → відсутність розуму; дурість (СУМ, II, 88); *недоумок* → розумово недорозвинена, слабоумна людина (СУМ, V, 302); *дурило* → розумово обмежена, тупа людина (СУМ, II, 438); *ідіот* → дурень, недоумкувата людина (СУМ, IV, 12); *кретин* → дурень, тупа, нікчемна людина; ідіот (СУМ, IV, 337). Наприклад: **Ідіоту!** *Це томограф, а не гільйотина!!!* (3, 11); **Кретину!** *Кляті безмозкі латинос! – горлопанив він* (3, 12).

Група містить і слова без чіткої вказівки на «недоліки» співрозмовника, тоді завдається моральна, психологічна шкода людині, поєднана з негативними почуттями до кривдника, адже образа не має під собою підґрунтя, тож сприймається важче, переживається несправедливе ставлення, а саме: *гнида, наволоч, нікчема, нікчемник, негідник, мерзотник, падлюка, паскуда, поганець, покруч, скотина, супостат*. Серед них – знаки мови, що називають таку рису, як «схильність до негідних вчинків» (підлість). Її в суспільстві засуджують, уважаючи, що підло вчиняють люди, які зреклися моральних законів. Слова із семою «підлість» головню поліоцінні, із широкою негативною значенневою гамою (аморальність, огидність, підступність, лицемірство, нікчемність, продажність): *наволоч* – нікчемна, підла людина, негідник (СУМ, V, 39); *паскуда* – погана, мерзена, підступна людина (СУМ, VI, 86); *сволота* – підла людина, мерзотник (СУМ, IX, 100). У тексті: **У! Урод!** *– зло матюкнулась мама* (11, 129); **Скотина!** *Відповідай, де взяв ці документи?* (11, 29); **Що робить? Що робить, паскуда?! Зовсім хоче мене зі світу зжити!** (2, 71); **Ти хоч світлу пам'ять Матвія Івановича не ганьби, сволото** (2, 148).

За умови використання таких лексем-вербалізаторів сторони один до одного відчують лише негативні емоції, адже оцінка здебільшого є не об'єктивною. Із системи фундаментальних емоцій

людини активно виявляємо протест, агресію, гнів, проте найбільше фіксуємо образу. Суб'єкт ображається через несправедливо заподіяну прикрийсть, неправильні стосовно нього слова. Він несвідомо обирає цю модель опору, керуючись своїми емоціями. Образа спричиняє агресію як до себе, так і до опонента. Людині не подобається не тільки почуте, що завдає їй моральної та/або фізичної шкоди, але й сама ситуація, перебіг якої вона дозволила. Агресія щодо кривдника може виявлятися у зворотній негативній вербальній реакції задля відновлення справедливості чи у приховуванні, маскуванні власних переживань.

Друга група – конфліктні висловлення, у яких фіксуємо лексеми, що відбивають негативну оцінку співрозмовника в *конкретизованій експліцитній спосіб з абсолютною експресивністю*. Це конфліктогени, семантика яких містить чітку вказівку на якусь ваду опонента: особистісні риси, вага, зріст, вік, зовнішність. Зокрема, оцінка агресивності, грубості: *бешкетник, хуліган*; безвольності: *жертва*; боягузтва: *трусло*; схильності до обману: *брехач, ошуканець*; корисливості: *жлоб, жмот, скнара*; жорстокості: *відморозок, деспот*; підступності: *зрадливець, провокатор*; потягу до скандалу: *горлань, скандаліст*; нестриманості: *алкаш, наркоша, ханига*; хитрості: *пройда, хитрун*; аморальності: *бабій, безстидник*; егоїзму: *егоїст*; злодійкуватості: *бандюга, злодюга*; ліні: *лайдак, ледащо, нероба*; неосвіченості, некультурності: *бовдур, дурень, недо тепа, невіглас, недоук*; надмірної / недостатньої ваги: *гладун, доходяга, товстун, худоба*; надмірного / недостатнього зросту: *довгов'язий, коротун*; віку: *малювка, сопляк, сосунок, баба, дідухан, старий, стариган*; неохайності, непривабливості, фізичних даних і вад, значної уваги до своєї зовнішності: *випещений, вухань, горбоносий, глушко, головань, задрипанець, замазура, мишавий, нетіпаха, франтуватий*. У тексті: *Стеф Боро – ти божевільний фашист!* (10, 24); *Бо товста! Шириша, ніж довша, – знову не стримуєся я* (9, 169); *Чуєш, стара, не зли мене. Тобі й так мало лишилося на світі білому жити* (5, 95); *Какіє гроші, какіє гроші, о чом шепчеш, сенок?* (1, 29); *Патлата... – не дивлячись на співрозмовницю, м'яко відбив атаку Плющик* (8, 47).

Серед номенів групи диференціюємо ті, що називають природні властивості людини, зокрема специфіку її темпераменту, характеру, типу нервової системи, ставлення до життєвих реалій, подій, наприклад: *боягуз, егоїст, злий, ледащо, мовчун, млявий, повільний, сором'язливий, скажений, скупий, швидкий, шустрий*), та вади, які були набуті протягом життя та яких важко або неможливо позбутися: *алкаш, бухарик, калічний, наркоша, пристаркуватий, склеротик*.

На ці вербалізатори суб'єкт реагує по-різному, проте з фундаментальних емоцій знову розпізнаємо агресію, гнів, до яких долучається невдоволення, що переходить у протест, ненависть, образу, інколи здивування. Конфліктогени першої групи людина сприймає як несправедливі щодо її уявних вад і тому головню виявляє образу й агресію на необ'єктивне судження. А от лексичні провокатори другої групи

мають під собою певне (умовно об'єктивне) обґрунтування, тож емоційна реакція на них складніша. Індивід частково усвідомлює деяку правдивість оцінних компонентів (наприклад, про свій матеріальний, фізичний стан, зовнішність), розуміє, що змінити «тут і тепер» нічого не може, через це відчуває навіть страх, страждання, розгубленість, сором. Конфліктанти можуть звертати увагу на емоційний настрій один одного або не помічати його, однак негативні емоції високого рівня призводять загалом до неправильного сприйняття події. З'являється замкнене коло: для раціональних дій у МК треба вміти контролювати власні емоції, тоді суперечка завершиться, але вона часто супроводжується афектом, він знижує самоконтроль особи, спричиняє нерациональну поведінку, ускладнює вихід із протистояння.

Третя група – висловлення, у яких фіксуємо лексеми, що реалізують негативну оцінку адресата в *конкретизованій імпліцитній (метафоризованій, евфемізованій) спосіб із відносною експресивністю*. Оцінні метафоризовані номінації виникають за певними моделями: творення найменувань зоономенами: *баран, бугайно, кінь, котяра, кобила, корова, клуша, свиня*; образні моделі на підставі асоціацій «людина – людина, предмет, абстрактне поняття, об'єкт природи»: *дитина, голобля, вертено, нещастя, ураган, туман, гнида, непотріб*. Розмежовуємо й метонімічні перенесення за типом семантики: біблійна сфера: *ірод, їуда, кайн*; класичні міфи: *гарпія, горгона, мегера, медає, фурія, дракон*; конотоніми: *донжуан, казанова, гулівер*; українська міфологія: *змій, упир, відьма, вовкулака, песиголовець, перевертень*. Наприклад, у тексті МК: *Ходить вічно розпелехана, як відьма* (9, 54); *Що цей баран покинув тебе і весілля... весілля... – у слухавці пролунав скрегіт зубів, – ... весілля скасовується* (3, 68); *Довбаний біломордий козел... (3, 8); Ти, криса, в следууючій раз думай, кому дайош, а то зацепят нас... (1, 11); Ти довше побазікай, то я тобі хутко роги пообламую, кінь ти одморозжений!* (4, 31); *Розтовстіла, корова, пику собі наїла на буржуйських харчах!* (6, 83).

Кількість елементів, утворених на основі образних переосмислень, значна, оскільки такі можуть позначати процес комунікації сторін конфлікту (*базарити, бухтіти, визвіритися, втикати, втирати, знати, засохнути, затикати, каркати, ляпати, підколювати, пробулькотіти, рикати, роздраконитися, рвкати*), характеризувати фізичний вплив на опонента (*вирубати, вляпати, встругнути, зарядити, затопити, увалити*), описувати психологічні умови, що супроводжують поведінку (*врубатися, второпати, втупитися, дуплитися, заколупати, приколюватися, роздуплитися, скиглити, тремтіти*). Наприклад: *пиляти* – пилюкою різати дерево, камінь; перен., розм. дошкуляти кому-небудь причіпками, повчаннями (СУМ, VI, 353); *вихрецувати* – здійснювати обряд хрещення над людиною; перен., розм. бити когонебудь (СУМ, I, 535); *луснути* – однокр. до лускати; фам. сильно вдарити когонебудь (СУМ, IV, 558); *вибухати* – розриватися з дуже сильним звуком і великою руйнівною силою; перен. нестримно виявляти свій

гнів (СУМ, I, 358); *заводитися* – з'являтися, робитися наявним де-небудь; перен., розм. розпочинати сварку (СУМ, III, 56); *надуватися* – наповнюючись повітрям, збільшувати розмір; перен., розм. розгніватися, насушитися, стати незадоволеним (СУМ, V, 81); *залити* – розливаючись, покривати собою або наповнювати що-небудь (про воду); фам. говорити неправду, вигадувати (СУМ, III, 183); *молоти* – перетворювати на борошно зерно; перен., фам. верзти нісенітницю, теревенити (СУМ, IV, 790).

Конфліктна семантика може бути евфемізованою, коли вживання оцінних знаків обмежене соціальним статусом, віком, статтю, умовами спілкування сторін. Суб'єкти мають мету приховати, замаскувати зміст своїх слів, пом'якшити емоційне напруження. Проте такий процес ускладнює суперечку: неможливість осіб висловитися, заборона на певні знаки мови не забезпечують умови для виходу з МК, заганяють протидію в площину незрозумілого, змушують розшифровувати репліки. Зокрема: *дивак, жінка легкої поведінки, любитель чарки (оковитої), людина іншої (нетрадиційної сексуальної) орієнтації, особа зі скромними статками, має потяг до наркотиків, наївний, не має душевної рівноваги, нервовий, несимпатичний, низ суспільства, оригінальний, трохи невірніважений, пересічні (рядові) громадяни, схильний до лінощів, цурається роботи, чудний*. Маніпулювання прихованою семантикою здійснюють завдяки зміні значень, вибору певних слів. Такі характеристики знаків мови, як семантична рухливість, варіативність, узаємозаміна, акцентуація асоціативних зв'язків, мовці використовують цілеспрямовано.

Ситуативно лексичні вербалізатори, у семантиці яких немає несхвальної оцінки, можуть отримати негативне забарвлення. Значення інновація формується у словах, що містяться в активному або пасивному лексиконі особи відповідно до її комунікативного досвіду, склад цих номенів посилюється й завдяки етно- й соціокультурним знанням українців

(напр.: *мученик* – людина, яка нібито страждає; *пророк* – нібито є проповідником волі Божої; *святий* – нібито високоморальна, бездоганна в житті особа; *ягнятко* – про когось нібито лагідного).

Психоемоційний настрій особи за застосування лексем групи з'являється через її особисту позицію, вона реагує згідно зі своєю інтерпретацією метафоризованих / евфемізованих знаків мови, що залежить від життєвого й комунікативного досвіду. Фундаментальні емоції, як-от: невдоволення, протест, агресія, страждання, гнів, страх чи образа – залишаються актуальними, проте їх вияв може бути сповільнений. Гальмування відбувається, коли індивід усвідомлює, що його негативно оцінюють, але не зовсім розуміє значення почутого слова. Тоді може відчувати навіть сором як переживання прогнозування осудливої або різко негативної оцінки опонента на свою адресу; провину, що також виникає через неузгодженість між очікуваною та реальною оцінкою, при порушеннях морального або етичного характеру.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведений аналіз конфліктних висловлень, у яких функціонують лексеми, що в експліцитний або імпліцитний спосіб втілюють негативне сприйняття опонента, уможливив виокремлення на основі алгоритму абсолютної або відносної експресивності трьох груп висловлень: загальний експліцитний спосіб з абсолютною експресивністю, конкретизований експліцитний спосіб з абсолютною експресивністю, конкретизований імпліцитний (метафоризований чи евфемізований) спосіб із відносною експресивністю. Запропонована диференціація дає підстави висновувати про конфліктно-вербальний символізм, який визначає емоційно-оцінний компонент значення слова вже на стадії його сприйняття. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі елементів інших рівнів мови, які в умовах міжособистісного протистояння впливають на емоційний стан людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. – М. : Наука, 1985. – 228 с.
2. Галаган В. Емотивність, експресивність та конотація як засіб вираження оцінки / Валентина Галаган // Наукові записки: Філологічні науки. – 2008. – Вип. 80. – С. 171–178.
3. Космеда Т. А. Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична іграма (теоретичне осмислення дискурсивної практики) : [монографія] / Т. А. Космеда, О. В. Халіман. – Дрогобич : Коло, 2013. – 226 с.
4. Кость І. Я. Механізми вербалізації емоційного стану людини в українському прозовому тексті / І. Я. Кость // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – 2011. – Том 24 (63). – № 4. – Ч. 2. – С. 279–284.
5. Мандер С. М. Емоції та їх вербальна репрезентація в українській та американській лінгвокультурах / С. М. Мандер // Мовні і концептуальні картини світу. – 2014. – Вип. 50 (2). – С. 42–48.
6. Ніколаєнко Л. І. Категоризація і мовне вираження емоцій співчуття та злорадства (на матеріалі української, російської і польської мов) / Л. І. Ніколаєнко // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 45–57.
7. Парасюк Т. В. Функционально-ономасіологічний аналіз дієслів на позначення емоційних станів у сучасній українській літературній мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Василівна Парасюк. – Львів, 2004. – 232 с.
8. Романова Н. В. Проблема емоційної і емотивної лексики / Н. В. Романова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 3 (ч. 2). – С. 174–178.
9. Стивенсон Ч. Некоторые прагматические аспекты значения / Чарльз Стивенсон // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вип. 16: Лингвистическая прагматика. – С. 129–154.
10. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 144 с.

11. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе (на материале английского языка) : дисс. ... доктора филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Виктор Иванович Шаховский. – М., 1988. – 402 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

СУМ – Словник української мови: в 11-ти т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Андрухович Ю. Московіада : [роман жахів] / Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 152 с.
2. Дашвар Люко. Молоко з кров'ю : [роман] / Люко Дашвар. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2008. – 272 с.
3. Кідрук Макс. Бот : [роман] / Макс Кідрук. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 476 с.
3. Кононович Л. Кайдани для олігарха : [роман] / Леонід Кононович. – Львів : Кальварія, 2001. – 205 с.
5. Корній Дара. Гонимарник : [роман] / Дара Корній. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 332 с.
6. Пиркало С. Не думай про червоне : [роман не для молодшого шкільного віку] / Світлана Пиркало. – К. : Факт, 2006. – 360 с.
7. Поваляєва С. В. Орігамі-блюз : [новели] / С. В. Поваляєва. – Львів : Кальварія, 2005. – 96 с.
8. Роздобудько І. Гра в пацьорки : [оповідання] / Ірен Роздобудько. – К. : Нора-Друк, 2009. – 240 с.
9. Слоньовська О. Дівчина на кулі : [роман] / Ольга Слоньовська. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2012. – 400 с.
10. Соколян М. Балада для Кривої Варги. Аналітичний мюзикл : [повість, оповідання] / Марина Соколян. – К. : Нора-друк, 2005. – 160 с.
11. Тарасюк Г. Ковчег для метеликів : [новели] / Галина Тарасюк. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 500 с.

УДК 811.111.81'42

РІЗНОАСПЕКТНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ІРОНІЇ: ВІД АНТИЧНОСТІ ДО СУЧАСНОСТІ

Блинова І. А.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Статтю присвячено різноаспектному дослідженню іронії в парадигмі гуманітарного знання. Охарактеризовано її статус у суміжних наукових дисциплінах від античності до сьогодення. Обґрунтовано трактування терміна «іронія» в сучасному мовознавстві з акцентом на значущості цієї категорії для лінгвістичної поетики. Виокремлено рівні функціонування іронії в художньому тексті.

Ключові слова: іронія, комічне, глибинний рівень, художній текст, мовностилістичний засіб.

Blynova I. A. Various aspects in the irony study: from antiquity to modernity. The article deals with the investigation of the various aspects in the irony study within the humanitarian knowledge paradigm. Its status has been characterized in the related academic disciplines from antiquity to modernity. The interpretation of the term "irony" in modern linguistics with the emphasis on the significance of this category for linguistic poetics has been proved. Irony is viewed as a kind of comic category which is characterized by the use of words, phrases or sentences in the sense opposite to that expressed in it directly in order to make criticism and the appraisal characteristics of the object or the phenomenon of reality.

Modern prose, English in particular, is characterized by a specific comic modality that is a means of the author's position and estimation expressing. The content of the comic category is a set of its variants, among which irony plays an important role.

The levels of irony functioning in the belles-lettres text have been singled out. As the analysis shows, irony functions at the level of the text covert sense (implication), which is a generalized, not tied to separate speech components, content and is the product of numerous underlying meanings reflected in the speech material of the whole text.

The textual implementation of irony as a macrofigure (its usage in the broad context, in a certain textual unity) at the implication level takes place due to the totality of the language and stylistic means of its expression at certain speech levels – phonetic, graphical, morphological, lexical and semantic, phraseological, syntactical, etc.

Key words: irony, comic category, implication level, belles-lettres text, language and stylistic means.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Від Античності іронія як багатозначне поняття привертала увагу вітчизняних і зарубіжних учених. Через наявність безлічі підходів до її вивчення та аспектів розгляду іронія є досить різнобічним та неоднорідним феноменом, що і зумовлює актуальність цієї розвідки. На певні труднощі дослідження цього явища, спричинені, по-перше, неоднозначністю трактування вказаного терміна в сучасному різноманітті позначених іронією понять (саркастичних, трагічних, комічних, романтичних, сентиментальних тощо); по-друге, неспроможністю пояснити іронію як інтерпретувальну форму, вказує американський учений Девід С. Кауфер: "The study of irony is obstructed by a double edged hurdle. On the one hand there exists such a diversity of things to which the name of "irony" appropriately attaches (sarcastic, tragic, comic, romantic, sentimental, etc.) that one despairs of ever finding a unified core. On the other hand we are so adept at recognizing ironies in particular settings that we seldom take as problematic our inability to explain the concept uniformly across this diversity" [19, 451].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дотепер різноаспектному вивченню іронії присвячено велику кількість філософсько-культурологічних [3; 13], естетичних [11; 18], психологічних [11], літературознавчих [7] і власне лінгвістичних досліджень [14; 1; 2; 5; 6; 8; 9; 10; 12; 17]. Існує навіть термін «іронологія» ("ironology"), уведений до ужитку

австралійським лінгвістом Д. К. Мюкке 1969 року [20, 3].

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – дослідити різні аспекти вивчення іронії в парадигмі гуманітарного знання. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних завдань: 1) охарактеризувати статус іронії в суміжних наукових дисциплінах від античності до сьогодення; 2) обґрунтувати трактування терміна «іронія» у сучасному мовознавстві з акцентом на значущості цієї категорії для лінгвістичної поетики; 3) виділити критерії класифікацій іронії та її типи; 4) виокремити рівні функціонування іронії в художньому тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. У філософії іронію зазвичай розглядають як метод пізнання, пов'язаний із сумнівом, скепсисом і запереченням догм. Уперше термін «іронія» з'являється в грецькій літературі V ст. до н. е. і спочатку означає обман, знущальне удавання з метою висміяти кого-небудь, проте згодом набуває більш змістовного і широкого значення. Це поняття існує в різних історико-філософських контекстах (від Сократа, Аристотеля і до постмодернізму): в античності провідного значення набула трагічна іронія, у добу Відродження – насмішкувата, у романтиків та їх послідовників – песимістична та нігілістична [15, 37–42].

Перші спроби пояснити іронію знаходимо ще в античних авторів – Платона, Аристотеля, Цице-

рона та інших. Відомі філософи трактували іронію як філософський спосіб сумніву і одночасно *знаходження істини і моральних цінностей* (Сократ); *різновид сміху*, протиставлений блаженству (Аристотель); частину мистецтва оратора, коли жартують серйозно (Цицерон); *форму діалектичного мислення*, що відображає протиріччя історичного процесу (Г.-Ф. Гегель); *спосіб вираження розчарування і цинізму* (Ф. Ніцше); *форму тотального заперечення* (екзистенціалісти, постмодерністи) [11, 5]. На сьогодні найбільш вивченими в межах філософії є, за спостереженнями С. М. Гейко, такі аспекти іронії, як-от: історичний, функціональний у сенсі домінанти художнього напрямку, а також досліджено роль іронії в художньому методі, у структурі комічного, вивчено ціннісний та психологічний аспекти іронії [3, 56].

Як різновид категорії комічного іронію традиційно розглядають в *літературознавстві* та *естетиці*. У своїй монографії літературознавець С. А. Комаров зазначає: виступаючи однією з форм «емоційної критики», вона завжди передбачає іноказання – за позитивною оцінкою в іронічному висловлюванні криється гостра насмішка [7, 30]. Тому іронія має подвійний сенс: прямий, буквальний і прихований, зворотний. Чим глибше приховане її справжнє значення, тим більш уїдливою постає іронія. Двоїстість як обов'язкова властивість іронії дефініційовано в сучасній науці як «...віддзеркалення асиметрії між формою і змістом або як випадок неповного покриття плану змісту планом вираження» [4, 11].

Іронію трактують в науці і як естетично-моральну категорію. Цим поняттям позначається емоційно-ціннісне ставлення – воно «характеризується триплановою структурою при відносній рівноцінності цих планів, амбівалентністю, можливістю двобічної спрямованості і особливим характером вираження» [11, 15]. Погоджуємося з думкою дослідниці С. І. Походні, що «недооцінка іронії як художньої форми критичного освоєння дійсності бере свій початок у невизначеному статусі іронії передусім у системі естетичної категорії комічного» [12, 4].

Теоретичне вивчення іронії в *мовознавстві* пов'язане з розглядом її як стилістичної категорії, що функціонує в межах художнього тексту. Лінгвістичний аспект вивчення іронії продовжує започатковану в суміжних науках традицію різномаспектного її опису. Іронію вивчають з традиційного/логіко-семантичного, прагматичного та когнітивно-гносеологічного підходів. Наразі з'являються нові інтерпретації іронії в руслі аргументативно-поліфонічної теорії О. Дюкро, теорії вербальних інтеракцій К. Кербрат-Ореккіоні, теорії «іронічного відлуння» Д. Спербера та Д. Уілсона, семантичного підходу Г. Вайрріха та Г. Льофлера, прагматичної теорії М. Флудернік, теорії кооперації Г. П. Грайса тощо [16, 1].

Отже, з XIX ст. до сьогодні цей феномен особливо активно розробляється в аспектах його інтерпретації й вивчення як: 1) тропу, стилістичної фігури, явища вторинної номінації, виду мовної маніпуляції, стилістичного прийому (у працях Б. А. Гомлешко, М. С. Лазаревої, О. П. Єрмакової, Н. К. Саліхова,

О. О. Лаптевої, І. Р. Гальперіна, І. В. Арнольд, В. А. Кухаренко, Л. П. Єфімова, О. А. Ясінецької, М. Ю. Скребнєва, Л. І. Мацько, А. О. Щербіни, Т. О. Буйницької, К. Уельс); 2) різновиду категорії комічного / комічного засобу (у студіях М. М. Бахтіна, Ю. Б. Борева, Б. Дземідока, Д. Н. Шмельова, Р. Ескарпі, Ю. М. Лотмана, Г. В. Яновської, О. Я. Палкевич, Т. Ф. Лимаревої, О. Б. Шонь, М. О. Багдасарян, О. В. Ємельянової, О. М. Калити, Я. С. Бистрова, О. П. Єрмакової); 3) сукупного поєднання різновиду категорії комічного і тропу (у роботах Ю. М. Мухіної); 4) концептуальної категорії тексту / виду дискурсу / ідіостилю / художнього принципу побудови сучасних художніх творів (у роботах І. В. Циркунової, Р. А. Семківа, Ж. Є. Фомичевої, Ю. О. Гарюнової, А. М. Варинської, М. Ю. Орлова, Н. А. Ніколіної, Д. С. Кауфера, Б. Аллімана); 5) типу мовленнєвого акту або його компонента (у студіях Н. В. Ланчуковської, Т. П. Андрієнко, Г. Л. Прокоф'єва); 6) ментального лінгвокультурного утворення (у роботах О. О. Брюханової); 6) стилістичного ефекту, або колориту, стилетворчої риси, що є відображенням специфічної форми критичного, емоційного освоєння дійсності (у працях С. І. Походні, Р. Рорті, Ю. І. Білодід); 7) феномену культури (у роботах В. М. Півоева та інших науковців).

Водночас іронію визначають як категорію естетичну, моральну, комунікативну, семантичну, прагматичну, семантико-прагматичну, інтерпретувальну, етичну тощо. Усі ці погляди на природу іронії доводять її різнобарвність та багатофункціональність і не можуть протиставлятися.

Роботи зазначених науковців присвячені комплексному *аналізу* явища іронії у багатьох мовах: підвидів цього явища; її функцій (номінативної, характерологічної, емотивної, дескриптивної, композиційної, художньої, стилетворчої тощо); її рівнів (лексико-семантичного і смислового); місця іронії та її видів у логіко-семантичній типології форм комічного; засобів її репрезентації на різноманітних мовних рівнях (фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному) та рівнях організації свідомості (на рівні організації мовлення, тезаурусному рівні, текстовому рівні, екстралінгвальному рівні). Дослідження здійснюються на матеріалі текстів, які мають різноманітну стильову і жанрову спрямованість, і представлені як мовою оригіналу, так і перекладу.

Наше розуміння іронії не відрізняється від традиційного, зокрема й того, що подане в словниках. Його можна сформулювати так: іронія – вид комічного, для якого характерним є вживання слова, словосполучення чи речення зі значенням, протилежним до того, що виражається в ньому безпосередньо з метою внесення критичності, оцінної характеристики предмета чи явища дійсності.

Для порівняння наведемо визначення поняття «іронія» в глумачних та енциклопедичних словниках: ІРОНІЯ – ж. грец. МОВЛЕННЯ, сенс або значення якого є протилежним буквальному змісту слів; глузлива похвала, схвалення, що виражає осуд; глум (тут і далі переклад наш. – І. Б.) [22, 46]; ІРОНІЯ – риторична фігура, в якій слова вживаються в

значенні, зворотному до буквального, з метою глузування / Тонка насмішка, прикрита серйозною формою вираження або зовні позитивною оцінкою [31]; ІРОНІЯ – 1) іносказання, що виражає насмішку або лукавство, коли слово або вислів знаходять в контексті мови значення, протилежне до буквального сенсу або таке, що заперечує його, ставить під сумнів; 2) вид комічного, в якому критичне ставлення до об'єкта висміювання має засуджувальний характер і виражається дещо завищено [28, 227]; ІРОНІЯ – тонка, прихована насмішка [25]; ІРОНІЯ – 1. Прихована насмішка; глузування, кепкування, глум. 2. Стилістичний засіб, коли слову або звороту надається протилежного значення з метою глузування. Іронія полягає в тому, що автор осміює негативні явища, говорячи про них в удавано позитивному тоні [30]; irony – the expression of one's meaning by using language that normally signifies the opposite, typically for humorous or emphatic effect; a state of affairs or an event that seems deliberately contrary to what one expects and is often amusing as a result; (also dramatic or tragic irony) a literary technique, originally used in Greek tragedy, by which the full significance of a character's words or actions are clear to the audience or reader although unknown to the character [32].

Із власне лінгвістичних словників процитуємо термінологічну енциклопедію «Сучасна лінгвістика» О. С. Селіванової, «Словарь лингвистических терминов» О. С. Ахманової, «Словник стилістики» ("A Dictionary of Stylistics") К. Уельс: Іронія – стилістична фігура, троп, що ґрунтується на вживанні слів і висловлень з протилежним стосовно буквального змісту, на приховуванні за удавано серйозними речами комічного, за позитивною оцінкою – негативного [27, 198]; Іронія – троп, що полягає у вживанні слова в сенсі зворотному до буквального з метою тонкої або прихованої насмішки, нарочито огорнену у форму позитивної характеристики або вихваляння [21]; Irony – (1) A FIGURE OF SPEECH or TROPE is found when the words actually used appear to contradict the sense actually required in the CONTEXT and presumably intended by the speaker; (2) Irony is not only verbal. Here the discrepancy or incongruity is between what appears, or is believed, to be the case and the real state of affairs [33, 224–225].

У книзі «Стилистический энциклопедический словарь русского языка» (2006 р.) під редакцією М. Н. Кожіної це поняття відсутнє [29].

І, нарешті, наведемо визначення іронії, що містяться в словниках / енциклопедіях нелінгвістичного характеру: ІРОНІЯ (іронічне) – 1) одна з найбільш уживаних в художній літературі фігур риторичних, яка складається із заперечення того, що удавано; 2) один з модусів художності; естетична модальність смислородження, що діаметрально протилежна ідилії і складається з архітектонічного розмежування я-для-себе і я-для-іншого (у чому, власне, і полягає удавання) [26, 84]; ІРОНІЯ – 1) в стилістиці тонка насмішка, прикрита зовнішньою чемністю; 2) романтична іронія; 3) сагірична іронія [23, 125]; ІРОНІЯ – осміяння, що містить оцінку того, що висміюється; одна з форм заперечення [24, 315].

Як бачимо, терміну «іронія» притаманна багатозначність (стилістична фігура / троп / фігура мовлення, вид комічного, іносказання, прихована насмішка або поєднання вказаних трактувань), проте в більшості дефініцій актуалізовано протилежність смислу іронії до її буквального значення та насмішку як мету іронії, що є суттєвим фактом у межах нашого дослідження.

Зазначимо, що класифікації типів іронії існує чимало. У своїй монографії О. М. Калита наводить широкий спектр критеріїв класифікації іронії і відповідних до них типів іронії, що наразі представлені в сучасних напрямках лінгвістики, психології, літературознавстві та естетиці (більш детально про це див. [6, 67–71]).

У лінгвістичному аспекті виокремлюються типи за різними ознаками: за формою вираження і за відношенням до змісту висловлювання (буквальному смислу), за ознакою словесного простору, який вона займає, за контекстом, за умовами і способами її реалізації, за її функціями в художньому тексті, за історичними періодами і, як наслідок, існує прихована і неприхована іронія; ситуативна й асоціативна; цитатна й нецитатна; вербальна й текстова; мовна й екстремовна; контекстуальна і текстоутворююча; сократична, романтична, постмодерна тощо; verbal (situational) / dramatic irony, local / extended irony. У нашому дослідженні з метою структурування матеріалу ми, услід за О. П. Єрмаковою, будемо базуватися на поділі іронії за ознакою словесного простору, який вона займає: на вербалізовану, тобто локалізовану в слові, та текстову, не обмежену словом чи словосполученням.

Сучасній прозі, серед усього англомовній, притаманна специфічна іронічна модальність, що є засобом вираження авторської позиції й оцінки. У багатьох літературознавчих дослідженнях домінує думка, що з огляду на складність проявів іронії її варто розглядати як художній принцип побудови постмодерних творів, сутність якого полягає в специфічному звучанні або тональності, яка проявляється в основній (домінантній) інтонації художнього тексту і реалізується за допомогою певних лінгвістичних прийомів.

Як доводять наші спостереження, іронія функціонує на рівні глибинного смислу тексту, що становить узагальнений, не прив'язаний до окремих мовленнєвих складових зміст і є витвором численних підтекстових смислів, відбитих у мовленнєвій тканині всього тексту. Як відомо, реалізуючи притаманну будь-якому художньому тексту естетичну функцію, одиниці різних рівнів, які формують прозову структуру, здатні нести естетичне навантаження різного ступеня, тому рівні мови і рівні прозового мовлення збігаються не в повному обсязі.

Текстова реалізація іронії як макрофігури (її вживання в широкому контексті, в певній текстовій єдності) на глибинному рівні відбувається за рахунок сукупності мовностилістичних засобів її вираження на певних мовленнєвих рівнях (фонетичному, графічному, морфологічному, словотвірному, лексико-семантичному, фразеологічному, синтаксичному, стилістичному, концептуалізуючому) або

їх перетині як у структурі авторської оповіді, так і в мовленні персонажів.

У ході дослідження доходимо **висновку**, що наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. увага до вивчення іронії та причин її використання значно зросла, що зумовлено появою нових наукових теорій, виникненням нових підходів до проблем критичного освоєння дійсності в літературознавстві, мовознавстві, філософії, естетиці. На сьогодні із проблем іронічного комізму маємо солідну теоретичну базу і власне лінгвістичних студій. Значущим з позицій лінгво-

поетики є дослідження використовуваної в художньому творі сукупності мовностилістичних засобів відбиття іронічного ефекту, за допомогою яких письменник забезпечує естетичний вплив, необхідний йому для втілення ідейно-художнього задуму.

Перспектива подальших розвідок полягає, як нам убачається, в детальному аналізі мовностилістичних засобів створення іронічного ефекту на різноманітних мовленнєвих рівнях при вивченні своєрідності творчого методу сучасних англійських письменників, чия поетика комбінується з комічним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варинська А. М. Засоби репрезентації авторської іронії у творах В. Винниченка / А. М. Варинська, О. Д. Тарасенко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – Вип. 2 (80). Філологічні науки. – С. 121–127.
2. Гарюнова Ю. О. Мовні засоби вираження іронії в кінокритичних текстах / Ю. О. Гарюнова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Філологія. – 2011. – № 936. – Вип. 61. – С. 33–37.
3. Гейко С. М. Проблематика іронії в нігілістичних поглядах Ф. Ніцше / С. М. Гейко, Н. М. Девочкіна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2016. – Вип. 53. – С. 56–60.
4. Гомлешко Б. А. Прагматические функции иронии в тексте / Б. А. Гомлешко // Вестник Адыгейского государственного университета. – Майкоп : АГУ. – 2008. – № 3. – С. 11–13.
5. Ермакова О. П. Ирония и ее роль в жизни языка / О. П. Ермакова. – М. : Флинта, 2017. – 202 с.
6. Калита О. М. Засоби іронії в малій прозі (кінець ХХ – початок ХХІ століття) : [монографія] / О. М. Калита. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – 238 с.
7. Комаров С. А. Жанр фейлетону в російській радянській літературі 1920-х – початку 1930-х років : [монографічне видання] / С. А. Комаров. – Дніпропетровськ : Літограф, 2016. – 375 с.
8. Лазарева М. Е. Языковые средства выражения иронии на материале норвежских публицистических текстов : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Мария Евгеньевна Лазарева. – М., 2005. – 198 с.
9. Ланчуковська Н. В. Прагматичний аспект інтонації в реалізації іронії в англійському художньому тексті (експериментально-фонетичне дослідження) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Ланчуковська. – Одеса, 2002. – 15 с.
10. Мухина Ю. Н. Средства репрезентации иронии в художественном тексте : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Юлия Николаевна Мухина. – Саратов, 2006. – 175 с.
11. Пивоев В. М. Ирония как эстетическая категория : дисс. ... канд. филос. наук : спец. 09.00.04 «Философская антропология, философия культуры» / Василий Михайлович Пивоев. – Л. : ЛГУ, 1981. – 171 с.
12. Походня С. И. Языковые виды и средства реализации иронии / С. И. Походня. – К. : Наук. думка, 1989. – 128 с.
13. Рорти Р. Случайность, ирония и солидарность / Ричард Рорти. – М. : Пирамида, 1996. – 281 с.
14. Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 544 с.
15. Струць Р. Різновиди іронії / Р. Струць // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – Т. 4. Філологія. – К., 1998. – С. 37–42.
16. Циркунова І. В. Засоби відтворення іронії в українських перекладах сучасної іспанської прози : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / І. В. Циркунова. – К., 2016. – 19 с.
17. Яновська Г. В. Фреймова репрезентація іронії в пресі (на матеріалах української, російської, польської та англійської преси) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Г. В. Яновська. – Донецьк, 2006. – 18 с.
18. Allemann B. O ironii jako o kategorii literackiej / B. Allemann // Ironia. Słowo / obraz terytoria [M. Głowiński (Red.)]. – Gdańsk, 2002. – S. 17–41.
19. Kaufer David S. Irony, Interpretive Form, and the Theory of Meaning / S. David Kaufer // Poetics Today. – Vol. 4. – № 3. – Durham : Duke University Press, 1983. – PP. 451–464.
20. Muecke D. C. The Compass of Irony / D. C. Muecke. – Methuen : Methuen Publishing Ltd, 1969. – 276 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

21. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : КомКнига, 2007. – 576 с.
22. Даль В. Ирония // Толковый словарь живого великорусского языка : в 4-х т. / В. Даль. – М. : Рус. яз., 1981–1982. – Т. 2. – С. 46.
23. Квятковский А. П. Поэтический словарь / А. П. Квятковский; науч. ред. И. Роднянская. – М. : Сов. Энцикл., 1966. – 376 с.
24. Литературная энциклопедия терминов и понятий / [под ред. А. Н. Николюкина]. – М. : НПК «Интелвак», 2001. – 1600 стб.
25. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. / [Российская академия наук. Ин-т русс. языка им. В. В. Виноградова]. – М. : Азбуковник, 1999. – 944 с.
26. Поэтика: словарь актуальных терминов и понятий / под ред. Н. Д. Тмарченко. – М. : Изд-во Кулагиной, 2008. – 358 с.

27. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2006. – 716 с.
28. Сковородников А. П. Ирония // Культура русской речи. Энциклопедический словарь-справочник / [под ред. Л. Ю. Иванова, А. П. Сковородникова, Е. Н. Ширяева]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 840 с.
29. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [под ред. М. Н. Кожинной]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 696 с.
30. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh/ironiya.
31. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Гос. ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ, 1935–1940. Т. 1. – 1562 стб. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov>.
32. Электронный словарь АBBYY LINGVO 12 Multilingual Edition [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.lingvo.ru>.
33. Wales Katie. A Dictionary of Stylistics / Katie Wales. – London, N. Y. : Longman, 1990. – 504 p.

ПОЕЗІЯ КАТУЛЛА: РИМСЬКА СПАДКОЄМНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЇ ПОЕТА

Борбенчук І. М.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Статтю присвячено дослідженню поезії Катутла як синтезу римської спадкоємності, що становить поєднання грецьких літературних відкриттів і нововведень римських письменників з інноваційними впровадженнями самого поета. Окреслено суспільно-історичні, мовно-культурні, естетико-філософські чинники, що сприяли написанню поезії та дали змогу глибше зрозуміти ідейно-естетичні та світоглядні пошуки лірика в контексті розвитку римської літератури.

Ключові слова: римська поезія, латинська поетична мова, літературний гурток неотериків.

Borbenchuk I. M. Catullus' Poetry: Roman inheritance and poet's innovations. The article is focused on the study of Catullus' poetry as a synthesis of Roman inheritance, being a combination of Greek literary discoveries and Roman writers' innovations as well as innovative implementations of the poet himself.

A comprehensive analysis of Catullus' works combined with the study of socio-historical, lingual-and-cultural as well as aesthetic-and-philosophical factors that contributed to their writing, makes it possible to advance a deeper understanding of ideological, aesthetic and worldviews search of the lyrical poet within the context of the Roman literature development.

Literary findings and innovations introduced by Catullus comprise the expansion of genres (epithalamia, epillions, epigrams) and sizes, some of which were introduced by the author into the Roman literature for the first time (hexameter; Phalleg poem, elegiac distichous, Sapphic stanza, pure iambic trimeter; great asclepiad's poem, Haliambus) and some of which were restricted in use (spondee, pentameters). The paper outlines the fact that the initiated by Catullus themes of love and of the character's inner world depicted through his/her private life which until then had not been expressed by Roman artists, were of great significance for the Roman literature.

While writing his poetry Catullus followed the traditions of the Latin poetic language of the 1st century BC and at the same time enriched it with his own poetic inventions. The poet's expressive means are quite diverse and, functioning on different language levels, combine lyricism and sarcasm, expressiveness and serenity, national character and high style.

Key words: Roman poetry, the Latin poetic language, Neoteric literary circle.

Постановка проблеми та актуальність її розгляду. Поетичний талант римського поета Катутла (87–54 рр. до н. е.) був визнаний ще за його життя, а поезія вмиг стала популярною та знайшла відгуки в серцях стриманих і практичних римлян. Вплив і значення літературних відкриттів Катутла на римську, а в подальшому і європейську літературу є незаперечним. Традиційно вивчення творчого доробку Катутла пов'язують з історією римської літератури, зокрема з діяльністю гуртка неотериків, а також із постаттю патриціанки Клодії, більш відомої як Лесбія, перипетії кохання до якої поет відобразив у своїх поезіях. **Актуальність** дослідження зумовлена увагою літературознавців та лінгвістів до проблем сучасної лінгвокультурології та лінгвокогнітології, на засадах яких художній твір розглядають як уявлення про внутрішній світ людини, що є носієм культури. Контрастивний аналіз творчого спадку Катутла з погляду римської традиції та власне інноваційних тенденцій у поєднанні з факторами, що зумовили написання поезій, відкриває нові перспективи дослідження текстів поета.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коло питань, які порушують науковці щодо окресленої проблеми, є різноаспектним, що й детермінувало основні напрями дослідження творчості Катутла, а саме культурно-історичний (Р. Вестфаль, В. Дюрант,

Б. Нібур), літературознавчий (О. Білецький, М. Гаспаров, Е. Нажотт, Й. Тронський, О. Лосев, Н. Чистякова та Н. Вулих), лінгвістичний (І. Мегела, О. Сучалкін, О. Дерюгін, В. Дуров, Т. Пшеніна, І. Шталь). Вагомий внесок у вивчення творчості Катутла був зроблений німецькими (Г. Глюккіх, Г. Гендріксон, Ф. Гурка, Н. Гольцберг, В. Кроль), італійськими (Е. Касторіна, Й. Гранароло, Р. Лін) та американськими дослідниками (Ф. Кернс, С. Онетті, М. Скіннер, Д. Томсон). Українською мовою поезію Катутла перекладали М. Зеров, Т. Франко, М. Борецький, Ю. Кузьма, А. Содомора, О. Страшенко.

Формулювання мети і завдань статті. Мета роботи полягає у визначенні екстра- та інтралінгвістичних чинників формування особливостей мови латинського поетичного тексту на прикладі поезій Катутла. Мета дослідження передбачає реалізацію таких завдань:

– охарактеризувати розвиток римської поезії у III–I ст. до н. е. з визначенням історичних постатей та їх відкриттями у римській літературі;

– окреслити корпус жанрово-тематичних і лінгвістичних засобів поезій Катутла;

– розглянути тексти поезій Катутла як єдину функціонально-стилістичну систему, виявити елементи традиції і новаторства їх творення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Літературний процес будь-якого народу тісно й нерозривно пов'язаний із суспільно-історичними, мовно-культурними та естетико-філософськими факторами, що склалися в певний історичний період.

Так, у I ст. до н. е. суспільно-історичні чинники, пов'язані з процесом розпаду Римської республіки і політичною нестабільністю, сприяли появі літературних гуртків, що спрямували свою діяльність на розвиток римської літератури та літературної латинської мови.

Серед специфічних мовно-культурних і естетико-філософських чинників слід вказати вплив Греції на всі сфери життя Риму – релігію, право, судово-адміністративний устрій, культуру, філософію, літературу, медицину, побут тощо, який пояснюється раннім розвитком грецької літератури (VIII ст. до н. е.) порівняно з латинською (III ст. до н. е.). Відповідно, коли римська література лише зароджувалась, епоха еллінізму стала етапом занепаду для грецької [2, 295].

У розвитку римської поезії спостерігається поступовість і виваженість. Причиною цього є досить раціональне життя римських громадян, що за природою були воїнами і розсудливими громадянами. Вони не мали відповідних засобів для вираження витонченого кохання, а відповідно й таких геніїв любовної лірики, як Івік, Мімнерм, Анакреонт і Сапфо [4, 20].

В. Дюрант точно відмітив, що латинська мова, як і народ, що нею говорив, була практичною й економічною, по-військовому різкою і короткою. Латина поступалася грецькій в образності, гнучкості, здатності до створення складних слів, та водночас була звучною і прекрасною, її мужня міцність ідеально підходила для створення віршів ораторських творів, а її стислість і логічно зв'язана форма зробили латину надійним провідником римського права [1, 83].

Як зазначила І. Шталь, сам факт виникнення лірики разом з такими визнаними жанрами римської поезії, як міфологічний і дидактичний, є свідченням зрушень в суспільній свідомості та потреби в осягненні особистих переживань і розкритті внутрішнього світу індивіда [7, 96].

Уже з III ст. до н. е. римська поезія відзначилася появою нової тематики, з'явився інтерес до внутрішнього світу людини з її почуттями та переживаннями, що знову ж таки сприяло ще більшому захопленню елліністичною культурою, де ця тема уже звучала в поетів різних часів, зокрема й у александрійців: **Феокріта, Лікофрона, Арата, Філіта, Асклепіада, Каллімаха**. Такі творчі засади александрійців, як аполітизм (звуження політичної теми), «ученість» (використання невідомих міфів та натяків, цитування давніх авторів, удосконалення мови), формування малих жанрів у літературі (епіграми, ідилії, епілії), знайшли практичне застосування у римській літературі.

Так, римські поети **Квінт Енній (239–169 рр. до н. е.)** і **Катулл (Q. Lutatius Catulus, бл. 150–87 рр. до н. е.)**, використовуючи грецькі зразки, розвивали жанр епіграм. **Валерій Едімій (Valerius Aedituus)** у стилі Сапфо передав стан закоханості, а **Гай Луцилій (Lucilius, 180–102 рр. до н. е.)** свою шістнадцяту книгу ліричних віршів присвятив дівчині Коллірі. **Волкацій Седегіт (Volcacijs Sedegitus)** написав у віршах поему

про поетів («*Liber de poetis*»), що є своєрідним «каноном поетів».

Часом розквіту римської поезії французький дослідник Е. Нажотт назвав період життя і творчого піднесення **Лукреція (99?–55? рр. до н. е.)**, коли у Римі був створений «цілий легіон віршомазів» [5, 360]. Захоплення елліністичною культурою спонукало до читання, перекладу і пояснення дрібних поем александрійської епохи, а також до створення таких же творів латинською мовою. Наприклад, невідомий широкому читачеві сучасник Цицерона **Свей (Sueius)** був автором ідилій, присвячених розведенню курчат («*Pulli*») та приготуванню їжі («*Moretum*»). Еротичні мотиви звучали у поезіях **Левія (L. Levius, бл. 80 рр. до н. е.)**, **Варрона Атацінського**, у ранніх творах **Марка Брута (85–42 рр. до н. е.)** та **Цезаря (100–44 рр. до н. е.)**.

Суспільно-політичні події I ст. до н. е. вкотре змусили римську літературу звернутися до світогляду та стилістичних норм еллінізму. Поезія нової якості стала невід'ємним елементом і відіграла важливу роль у розвитку римської поезії цього періоду.

Літературний гурток неотериків, що виник у Римі в 50-х рр. I ст. до н. е., об'єднав «золоту молодь» конкретно літературною програмою і спільними ідеями. Найвідомішими серед них були **Валерій Катон, Ліциній Кальв, Квінт Корніфацій, Квінтілій Вар, Фурій Бібакул, Гай Гельвій Цінна, Гай Валерій Катулл, Гортенцій Гортал** тощо. Неотерики виступили з літературною програмою, що повторювала принципи александрійців, а саме відмовилися від великих форм, епосу і драми; розробляли малі жанри – епілій, епіграми, елегія. Щоб надати творам рис «ученості», свідомо обирали маловідомі варіанти міфів, наповнювали вірші натяками, прихованими цитатами і запозиченнями з інших авторів. Цитати розглядалися як літературний комплімент, як визнання літературної майстерності та стилю цитованого автора. При виборі міфів неотерики зупинялися на варіантах, де можна було розгорнути патетику на любовну тему або двояко трактувати сюжет.

Найвідомішим неотериком, твори якого збереглися у 116 поезіях, є **Гай Валерій Катулл**. Його творчий метод сукупно з грецькими традиціями та літературними розробками співвітчизників привів до появи якісно нової літератури, що відзначалася сміливістю тематики та вживанням лінгвопоетичних засобів латинської поетичної мови, які сприяли популяризації його творів.

Серед літературних інновацій Катулла можна виділити такі: поет розширив жанрові можливості римської літератури, адже писав епіталами, епілії, епіграми, широко використовував ліричні розміри, деякі з них були вперше вжиті в латинському віршуванні. Завдяки Катуллу в римську літературу увійшли метричні розміри давньогрецької лірики – гекзаметр, елегійний дистих, фалекійів вірш, сапфічна строфа, великий асклепіадів вірш, чистий ямбічний триметр, галіямб. Поет встановив і обмежив вживання спондеїв в латинській поезії: перші поети писали ним довільно, але Катулл допустив цей розмір лише для грецьких слів. Незважаючи на те, що латинська мова є досить громіздкою для пентаметра, Катулл все ж спробував відтворити його у своїй

поезії, чим заклав підґрунтя для благозвучного пентаметра Тибулла та Овідія [5, 371].

Серед інновацій Катутла зафіксовано використання фольклорних мотивів: вперше у римській літературі описані весільні обряди та згадуються вірування римлян. Зокрема, у 61 епіграмі на честь весілля патриція Манлія Торквата з Вінією Аврункулеєю поет змалював послідовність весільної церемонії, а саме заклики до бога Гіменея, похвалу нареченій, нареченому та весільному ложу, обряд хлопчиків з факелами, що супроводжують молоду до будинку чоловіка. Автор детально описав такі римські весільні традиції, як виголошення фесценнінських віршів, які мали характер грубих жартувань, перенесення молодої через поріг і настанови їй від старих жінок, зустріч наречених у шлюбній кімнаті, вітання та побажання потомства. У 62 шлюбній пісні Катутла виділено лише один момент весільного торжества, коли з появою першої зірки (Веспера) наречена залишає святкову трапезу, а юнаки та діви влаштовують хоріві змагання: супроводжуючи наречену до нового помешкання, юнаки співають строфи, а діви – антистрофи. Оскільки цей обряд подибуємо лише в Катутла, його не відносять до римського побуту. Є припущення, що поет, керуючись грецькими оригіналами Каллімаха і Сапфо, описав традиції острова Лесбос [2, 242].

У Катутла з'являється якісно новий герой, поет прагне розкрити внутрішній світ людини і громадянина через її приватне життя, адже вважає людські почуття тонким і складним світом, вартим того, щоб про нього говорили. На відміну від традиційного літературного героя новизна героя Катутла є проявом заперечення звичайного, це не грецьке запозичення, а власне римський винахід [7, 196].

Поштовхом до однієї з визначних і нових тем, що прозвучала у Катутла, стало реальне кохання до Лесбії. До цього часу сфера людських почуттів не була в центрі уваги поетів. Як зазначалося вище, про інтимні стосунки, емоційні відчуття римляни писали неохоче, а сучасні твори були скоріше наслідуванням грецьких оригіналів, ніж власними поетичними проявами. Завдяки Катутлу римляни змогли пізнати всі тонкощі та перипетії закоханих людей, відчутти смак солодких поцілунків, жагу палкої пристрасті, муки від ревності й очікування наступної зустрічі, пройти увесь шлях від зародження почуттів до розірвання стосунків.

Нова тематика, яку започаткував Катутл у римській літературі, вимагала, звичайно, таких виражальних засобів, що могли передати світовідчуття поета, психологічний стан героя та водночас відтворити індивідуальний стиль, манеру, унікальний талант поета. Інновації Катутла торкнулися всіх мовних рівнів: фонетичного, морфологічного, лексичного, фразеологічного.

Такі фонетичні засоби, як синкопа, рекомпозиція, спрощення, сприяють архаїзації поезії. Алітерація, асонанс, анафора та епіфора завдяки звуковому оформленню надають поезіям Катутла музичності та стилістичного забарвлення, впливають на свідомість читача. Найявність граматичних явищ (вживання дуплетних флексій *-um/-orum*, особові займенники *ego, tu, nos, vos*, паралельні відмінкові форми) свідчить про відсутність встановлених норм латинської поетичної мови у I ст. до н. е.

На лексичному рівні спостерігається вживання грецизмів, вульгаризмів, демінутивів, неологізмів, що беруть активну участь у творенні поетичних образів. Зокрема, у поезіях Катутл вживає грецизми, що давно увійшли до словника латинської мови (напр.: *corolla* «віночок», *strepida* «сандаля», *focus* «прикраса», *soccus* «легке грецьке взуття», *mitra* «митра, тюрбан», *zona* «жіночий пояс», *mnemosynum* «подарунок», *symbalum* «кимвал», *tympanum* «тимпан», *charta* «папір, книга», *iambus* «ямб», *chorea* «хоровод», *chorus* «хор»), а також для позначення нових понять (напр.: *carpatinus* «виготовлений з невичиненої шкіри, сиром'ятий»; *catagraphus* «розмальований, пістрявий», *cinaedus* «розпусний», *lymphatus* «безумний», *rathicus* «розпусний»).

Вульгаризми змальовують реалії тогочасного римського суспільства, надають поезіям додаткової експресії та колориту, творять неперевершені поетичні образи. Їх присутність зумовлена тематикою творів, вони є повноправними художньо-поетичними засобами, що передають непристойності політичних епіграм, спрямованих проти Цезаря, Помпея, Мамурри та ін. У вживанні вульгаризмів В. Дюрант вбачає велич таланту поета, який «...без зусиль може переходити від слів кохання до розповіді про екскременти, від поцілунків до дупи... Катутл посилається у своїх виправданнях на те, що йому доводиться удобрювати свої рядки нечистотами, щоб утримати читача» [1, 74].

Демінутиви є одним із найулюбленіших лексичних засобів Катутла. Незважаючи на те, що велика кількість демінутивів часто є не вмотивованою й поет надуживає зменшувальними словами, ними він зобов'язаний кільком прекрасним віршам, хоча іноді саме «ними ж псує найтрагічніші моменти» [5, 372]. У поезіях були зафіксовані демінутиви-іменники (напр.: *flosculus* «квіточка», *auricula* «вушко», *aticulus* «дружок», *codicillus* «дощечка», *ripulus* «хлопчик», *puellula* «дівчинка», *zonula* «поясочок», *ripula* «дівчаточко») і демінутиви-прикметники (напр.: *turpiculus* «досить негарний», *misellus* «бідненький, нещасненький», *floridulus* «більш квітучий», *frigidulus* «холодненький», *albulus* «білесенький»).

Серед неологізмів, утворених з метою номінації нових понять, виділені прикметники (напр.: *falsiparens* «той, що має вигаданого батька»; *fluentisonus* «той, що звучить з шумом рибою»; *lasarpicifer* «той, хто утворює лазерніцїї»; *multivolus* «той, що має багато бажань»), іменники (напр.: *erifuga* «раб, який втік від свого хазяїна»; *Nysigena* «народжений в Нусі»; *silvicultrix* «та, що живе у лісі, жителька лісів») та дієслова (напр.: *basiare* «цілувати багато разів»; *terefactare* «знову зігрівати»).

Фразеологічний рівень репрезентований авторськими сентенціями, що вказують на тонке відчуття мови поетом та його здатність до узагальнень. Їх складифіковано за тематикою, зокрема:

1) **сентенції про людські вади** (*Otium et reges prius beatas / perdidit urbes*. «Нищила лінь і ранише царів і уцасливі міста» (51. 15–16)*; *Suus cuique attributes*

* Перша цифра у круглих дужках вказує на номер вірша Катутла, друга – на рядок.

est error; / sed non videmus manticae quod in tergo est.
«У кожної людини свій грішок, / тому не бачим за спиною свій мішок» (22. 20–21);

2) *сентенції про моральний занепад суспільства* (*o saeculum insapiens et infacetum!* «О вік брутальний і вульгарний!» (43. 8); *Fecundam semen adulterio.* «Плодюча зернами розпуста» (113. 4);

3) *сентенції про почуття* (*Vivamus, mea Lesbia, atque amemus.* «Жити й кохати, Лесбіє, ми будемо з тобою» (5. 1); *Odi et amo.* «І ненавиджу, і люблю» (85. 1).

Також фразеологізми Катулла відображають міфологічні уявлення та вірування римлян, наприклад: *Hoc ut dixit, Amor sinistra ut ante / dextra sternuit approbationem.* «Коли це сказав, сумний до цього **Амур** у руку **чхнув** для схвалення» (гарна народна прикмета) (45. 8–9); 3) *Non...hesterno collum poterit circumdare filo.* «**Вчорашньою ниткою** не могла обмотати шию» (за повір'ям, після одруження шия жінки ставала повнішою) (64. 377) тощо.

Система виражальних засобів Катулла, що представлена різними мовними рівнями, є досить різно-

манітною й сукупно збагачує систему латинської поетичної мови, вказує на її потенціал у створенні поетичних творів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Поезія Катулла посідає чільне місце в римській літературі. Для її аналізу принципово важливим було врахування вихідних даних про епоху, коли творив поет, а огляд суспільно-політичних і культурно-філософських чинників сприяв кращому розумінню індивідуального стилю Катулла. Поезія відображає як індивідуально-авторські вподобання, так і традиції, що склалися у римській літературі у I ст. до н. е. Започаткована тематика, віршовані розміри і жанри сприяли пошуку лінгво-стилістичних засобів, що якнайточніше передають думки у поетичній формі. Одиниці мовних рівнів виконують у тексті стилістичні функції, надають рис індивідуальності та поетичності, збагачують літературну латинську мову. Збірка поезій Катулла свідчить про унікальність та неповторність таланту автора, що забезпечує поезіям довговічне життя серед пам'яток світової літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюрант В. Цезарь и Христос [пер. с английского В. В. Федорина] / Вил Дюрант. – М. : КРОН-ПРЕСС, 1995. – 736 с.
2. Катулл. Стихотворения / [сост. А. Шарапова] – М. : Эксмо, 2006. – 288 с.
3. Лосев А. Ф. Античная литература : [учеб. для высшей школы] / А. Ф. Лосев. – М. : ЧеРо при участии издательства «Омега-Л», 2005. – 543 с.
4. Мегела І. П. «Люблю і ненавиджу» Катулла VS «Ars amatoria» Овідія / І. П. Мегела // *Studia Linguistica*. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2014. – Вип. 8. – С. 20–30.
5. Нажотт Е. История латинской литературы от ее начала до VI века нашей эры / Е. Нажотт. – М., 1914. – С. 360–374.
6. Тронский И. М. История античной литературы / И. М. Тронский. – М. : URSS : КомКнига, 2005. – 463 с.
7. Шталь И. В. Пoesия Гая Валерия Катулла / И. В. Шталь. – М., 1977. – 263 с.
8. Holzberg N. Catull. Der Dichter und sein erotisches Werk / Niklas Holzberg. – München : CH Beck Verlag, 2002. – 228 s.
9. Hurka F. Die Cinnama in Pontanos erstem Buch der Amores und Catulls Lesbia // T. Baier. Pontano und Catull. Gunter Narr Verlag, Tübingen, 2003. – P. 149–160.
10. Skinner M. B. A Companion to Catullus / M. B. Skinner. – John Wiley & Sons, 2010. – 616 s.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

C. Valerii Catulli Carmina. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit R. A. B. Mynors. Oxonii e typographeo clarendoniano. – New York : Oxford University Press 1958. – 113 s.

АНГЛIЦИЗМИ В НIМЕЦЬКIЙ МОВI: ПЛЮСИ ТА МIНУСИ

Бунтурі Ю. В., Полянська Т. В., Ніконов С. І., Лутай Н. В.

*Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»*

У статті досліджено функціональний аспект англiцизмiв у нiмецькiй мовi. Пропоноване дослідження зумовлене вагомою роллю англiцизмiв у збагаченнi словникового складу нiмецькoї мови та необхіднiстю теоретичного узагальнення системних змiн в межах лексичної системи нiмецькoї мови пiд впливом англiкомовних запозичень. Стаття має оглядовий характер та пропонує аналіз плюсiв та мiнусiв англiцизмiв, якi запозиченi з британського та американського варіантiв англiйської мови. До кола пропонованого наукового пошуку iнтегровано й питання систематизації англiцизмiв у нiмецькомовнiй картинi свiту.

Ключові слова: англiцизм, адаптація, iнтеграція, систематизація, функціональний аспект.

Bunturi Y. V., Polzanska T. V., Nikonorov S. I., Lutay N. V. Anglicisms in the German language: advantages and disadvantages. The research paper deals with the functional aspect of the Anglicisms in the composition of the German language. The proposed study is conditioned by the significant role of Anglicisms in enriching the vocabulary of the German language and the need for a theoretical generalization of systemic changes within the lexical system of the German language under the influence of English borrowings. The research paper is review in nature and offers an analysis of the advantages and disadvantages of Anglicisms borrowed from the British and American versions of the English language. The scope of the proposed scientific research also integrates the issue of systematization of Anglicisms in the German-language picture of the world. Modern Anglicisms quickly integrate into German, primarily because of the fact that, unlike the German lexemes, they practically do not change their form given by the fact that English is an analytic language. In this regard, the functional aspect of Anglicisms is characterized exclusively from a positive perspective and offers a whole range of advantages. The issue of the disadvantages of using English as part of the German language is mentioned, in our opinion, only in the context of the puristic linguistic tendencies. There are different ways to systematize English-language units as part of the German literary language. Most of the existing approaches are based on a traditional list of criteria: by lexical and semantic sign, by means of assimilation and borrowing. The expansion of the list of criteria for the systematization of Anglicisms in the modern German language allows capturing the maximum number of lexemes of the British and American versions of the English language as well as identifying and describing the trends of the dynamic sector of increasing the effective resources in the peripheral layers of the lexical system of the indicated language where the processes are characterized by considerable instability. Anglicisms are widely used in modern German in various spheres of life of the Germans. The leading way to integrate Anglicisms into German is undoubtedly the media. The distribution of the studied lexemes according to thematic and ideographic principle is promising in the focus of this problem range.

Key words: Anglicism, adaptation, integration, systematization, functional aspect.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Запозичення є природним процесом у контексті будь-якої мови. З огляду на це особливої уваги вимагають певні періоди в історії мови – насамперед щодо інтенсивності процесу запозичення іншомовних лексем. З другої половини ХХ століття в німецькій мові помітна інтенсивна інтеграція запозичень з англійської мови. Актуальність пропонованого аналізу визначається роллю англiцизмiв у збагаченнi словникового складу нiмецькoї мови та необхіднiстю теоретичного узагальнення системних змiн у межах лексичної системи нiмецькoї мови пiд впливом англiкомовних запозичень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лексичний склад німецької мови наразі перебуває під стійким впливом англійської мови, що викликає неабияке зацікавлення німецьких лінгвістів. Серед найвідоміших дослідників варто згадати Р. Келлера, Р. Бергманна, Я. Г. Шнайдера, Х. Фатера, Ф. Штарка. Особливо перспективним є вивчення функціонального аспекту англiцизмiв у межах нiмецькомовнiй картини свiту. У процесі їх функціонування значний

науковий інтерес становить аналіз переваг та недоліків уживання англiцизмiв у нiмецькiй мовi.

Формулювання мети і завдань статті. **Об'єктом** дослідження є англiцизми, запозиченi з британського та американського варіантiв англiйської мови. **Предметом** дослідження – особливості функціонування англiцизмiв в нiмецькомовнiй картинi свiту.

Мета дослідження – огляд особливостей функціонування та адаптації англiцизмiв в нiмецькiй мовi. **Методичне підґрунтя** пропонованого дослідження базується на використанні таких методів та прийомів лінгвістичного аналізу, як лексико-семантичний аналіз, аналіз словникових дефініцій, синхронний та діахронічний методи. **Матеріалом** дослідження слугували німецькомовні лексикографічні джерела, серед яких визначальне місце посідає тлумачний словник видавництва Бібліографічного інституту DUDEN, інтернет-ресурси, дані англiйськомовних словників (етимологічних, тлумачних, синонімів, тезаурусів тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Сучасні англіцизми досить швидко інтегруються в німецьку мову. Основною причиною є те, що на відміну від німецьких лексем вони практично не змінюють своєї форми з огляду на належність англійської мови до аналітичних. Щодо цього функціональний аспект англіцизмів характеризується виключно з позитивного боку та пропонує цілу низку переваг для німецькомовної особи. Серед безумовних плюсів використання англійських лексем називають передусім інтернаціональний характер цих лексичних одиниць, що полегшує сприймання та розуміння представниками інших мовних середовищ [1, 301]. Сучасний світ разом з процесами глобалізації та інтенсифікації міжкультурного діалогу ставить мовців перед певними мовними нормами, адже англійська мова позиціонується як мова номер один у світі. Досить бодай процитувати Duden-Kalender 2018 року, у якому вже на першій сторінці подибуємо три англіцизми, які визначені як найбільш популярні та частотні в німецькій мові, незважаючи на те, що вони є відносно новими: *Grand Opening*, *Kick-off* та *Start-up*. У тому самому контексті знаходимо й таку довідкову інформацію: *Wir begrüßen Sie alle zu einem neuen Sprachjahr - und das gleich mit drei Anglizismen, die passend zum Thema Neustart längst Einzug in die deutsche Sprachwelt gehalten haben*. Отже, пропоновані три англіцизми, які відкривають 2018 рік в Німеччині, задають так званий лінгвістичний «імідж» досліджуваного видання [4, 3].

Питання мінусів уживання англіцизмів у складі німецької мови порушується, на нашу думку, лише в контексті пуристичних мовних тенденцій. Німецька мова є відомим борцем в царині цієї проблеми та виступає за привілейоване використання саме німецьких лексичних одиниць в німецькій мовній картині світу. Однак мовна практика свідчить про якісно інші результати. Англіцизми в складі німецької мови характеризуються високою частотністю вживання та популярністю використання в усіх сферах життєдіяльності німців [2, 22]. З огляду на такий стан речей істотного значення набуває завдання їх систематизації та детального опису, а не негативного оцінювання та констатації мінусів.

Існують різні способи систематизації англомовних одиниць у лексиці німецької літературної мови. Більшість із сучасних підходів спирається на традиційний перелік критеріїв: за лексико-семантичною ознакою, за способом асиміляції та запозичення [2, 25]. Однак ця критеріальна база не надає вичерпної інформації щодо відсоткової частки запозиченої англомовної лексики, що ставить перед дослідниками завдання розширення сфери охоплення запозичених одиниць залученням нових категорійних критеріїв. Складність типологізації лексики англомовного походження в німецькій літературній мові полягає в невмотивованості морфологічної та семантичної структури запозичених одиниць. За базовою, лексико-семантичною ознакою всі запозичення, зокрема й англіцизми, можна поділити на лексичні та семантичні. Лексичні запозичення англомовного походження, своєю чергою, розподіляються з огляду на морфологічну ознаку на лексемні та морфемні. Лексемні англомовні запозичення - це ті

англіцизми, які запозичено до складу німецької мови з цільним формативом та мінімальною дивергенцією. Щодо ступеня та способу асиміляції, останні поділяються на так звані онімечені, цінні та неасимільовані запозичення.

Онімечені (наприклад, за допомогою суфіксації) англіцизми не відрізняються від своєї вихідної форми за звучанням та структурою (наприклад: «*chatten*», «*shoppen*» [3]).

Що стосується неасимільованих англіцизмів, то варто зауважити, що спочатку вони, як правило, мало відомі носіям мови та експлікують відносно стійку вмотивованість до ситуації або предмета (наприклад: «*der große Kick-off*», «*das bekannte Start-up*» [3]).

Дублетні запозичення загалом та англони́ми як їхній підвид (*Detective - Detektiv*) зокрема є насамперед результатом так званого натуралістичного перекладу англомовної літератури, преси, кіно- та відеопродукції [5] (наприклад: «*Detective Dormer*» замість «*Detektiv Dormer*», «*Colonel Smith*» замість «*Oberst Smith*», «*Private Scott*» замість «*Soldat Scott*» тощо [3]).

Формальним фонетичним виразом асимільованих англіцизмів є так звані ксенізми, тобто слова та репліки англійською мовою, які інтегровані в німецьку мову з метою досягнення локального та спеціального колориту й реферовані до власномовного рівня мови-донора. Морфемні англомовні запозичення поділяються на інтернаціоналізми та часткові морфемні запозичення. Інтернаціоналізми (*hypersensitiv*, *kollateral*) [3] та їх різновид міжнародні терміни (*international*, *Prozessor*) [3] експлікують лексичні одиниці, що вживаються в ідентичній або схожій формі в декількох мовах. На відміну від інтернаціоналізмів міжнародні терміни обмежені сферою якоїсь визначеної комунікації, – наприклад, мовою науки чи політики. До часткових морфемних запозичень можна віднести суфіксоїди або елементи складних слів, що використовуються зі споконвічними елементами або словами німецької мови для їх спеціалізації шляхом словоскладання, наприклад: «*hotgelb*», «*Off-Beziehungen*» [3]. Англіцизми цієї підгрупи морфемних запозичень адаптуються також до гібридних утворень термінологічного характеру. Семантичні англомовні запозичення є перекладацькими кальками, які класифікують на формальні та смислові. Через формальне семантичне запозичення відбувається утворення нового слова або словосполучення в німецькій мові за прикладом англомовної одиниці-прототипу. Формальні кальки поділяються на покомпонентні та фрагментні. Покомпонентний спосіб калькування є найбільш поширеним та здійснюється за допомогою покомпонентного перекладу конкретних англомовних морфем (наприклад: «*lokales Netzwerk*» за аналогією з «*local network*»). Фрагментні кальки пропонують натомість схожі утворення без прямої лексичної схожості (наприклад: «*die Festplatte*» за аналогією з «*fixed disk*» [3]).

Характерною тенденцією для мовної ситуації в сучасній німецькій мові називають феномен так званого псевдозапозичення, який розуміють як використання слів та висловів, утворених з матеріалу

(американського варіанта) англійської мови, але відсутніх у ньому (щонайменше, в цьому значенні), або є не зрозумілим для більшості його носіїв. Так, на основі запозиченого англомовного матеріалу в німецькій мові утворилися одиниці «Handy», «Talkmaster», «Pullunder», «Twen», «Ego-Shooter», «Beamer», «Longseller», «Funsport» [3] тощо.

Серед запозичених форм відмінюваних дієслів англомовного походження можна навести *Partizip II*, який часто утворюється дієсловами, раніше перейнятими з американського варіанта англійської мови, за допомогою суфікса «-ed», порівн.: *geprinted, gescanned, gedownloaded* тощо [3].

Часто використаним є також так зване псевдоапострофування, яке полягає у використанні апострофа відповідно до традиції в мові-донорі, тобто не задля поділу одиниць у словоскладанні, а для поділу флексії та основи в генитиві: «*Schiller's Werke*», «*Mutter's Geheimnis*»; у множині для акронімів та одиниць без мотивувальної основи (запозичень й одиниць з невідомим походженням): «*CD's*» (акронім), «*AGB's*» (акронім), «*Auto's*» (запозичення) [3].

Належну увагу привертає також явище перезвучення певними одиницями, які є фонетичними варіантами того самого слова, що еволюціонували в системах різних мов та опинилися в різних фонетичних транскрипціях у складі сучасної німецької мови. Синхронно така варіантність має характер диглосії, тобто англомовні компоненти цих пар різняться від асимільованих раніше одиниць функціонально-стилістичною характеристикою. Влучним прикладом

слугує перший елемент пари варіантів «*Champion*» (фр.) – «*Champion*» (англ.) є застарілим [3].

Розширення переліку критеріїв систематизації англiцизмiв у складі сучасної нiмецької мови дає змогу охопити максимальну кількість лексем британського та американського варіантів англійської мови, а також виявити та описати тенденції динамічного сектора збільшення ефективних ресурсів в периферійних пластах лексичної системи зазначеної мови, де процеси характеризуються значною нестійкістю.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Підсумовуючи результати пропонуваного дослідження, варто зауважити, що англiцизми широко використовуються в сучасній нiмецькій мові в різних сферах життєдіяльності (взаємини, політика, економіка, мода тощо) та носіями різного віку (більш зрілого й більш молодого). Провідним шляхом інтеграції англiцизмiв в нiмецьку мову є, безперечно, засоби масової інформації. Частотність англомовних запозичень демонструє тенденцію до зростання, унаслідок чого збагачується і словниковий склад німецької мови. З іншого боку, активне використання англiцизмiв може сприяти частковій втраті німецької ідентичності. Однак варто підкреслити, що вживання англiцизмiв носіями нiмецької мови має переважно іміджевий характер та свідчить про високу популярність англійської мови на території ЄС.

Перспективним у фокусі цієї проблеми позиціонується розподіл досліджуваних лексем за тематико-ідеографічним принципом. Крім того, аналіз німецьких еквівалентів англійських запозичень пропонує досить цікаві лінгвістичні розвідки в контексті молодіжної лексики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лутай Н. В. Письмові навички при вивченні англійської мови як іноземної. Теоретичні перспективи / Н. В. Лутай, Т. П. Бесараб, В. Б. Коновалова // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2015. – Вип. 53. – С. 300–303.
2. Лутай Н. В. Творчі завдання на заняттях з вивчення англійської мови / Н. В. Лутай, Т. П. Бесараб // Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість : [матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції] // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна. – 2016. – № 62. – С. 203–206.
3. Burger H. Sprache der Massenmedien / Harald Burger. – Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1990. – S. 41–62.
4. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen / Harald Burger. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2003. – S. 22–68.
5. Duden in zwölf Bänden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 4., neubearbeitete Auflage. Dudenverlag. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich. – 2007. – B. 7. – 969 S.
6. Duden: Auf gut Deutsch. Rechtschreibung, Grammatik und Wortwahl einfach erklärt 2018. Mit Übungen. Dudenverlag – Dortmund ; Leipzig ; Wien ; Zürich. – 2017. – 969 S.
7. Ruppert W. Fahrrad, Auto, Fernsehschrank. Zur Kulturgeschichte der Alltagsdinge / Wolfgang Ruppert. – Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, 1993. – 236 S.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗУ ОПОВІДАЧА В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ НАРАТИВІ

Варчук Л. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено виявленню лінгвокультурологічних особливостей реалізації образу оповідача в сучасному англomовному наративі. На матеріалі тексту романів "Love Medicine" та "Mean Spirit" сучасних письменниць амеріндіанського походження Л. Ердріч та Л. Хоган, які відображають у своїх романах національні особливості світосприйняття американських індіанців, їхній мовний та культурний колорит, проаналізовано засоби реалізації оповідача як художнього образу тексту в різних наративних ситуаціях.

Ключові слова: типи оповідача, лінгвокультурологічні особливості, англomовний наратив, художній образ, амеріндіанська культура.

Varchuk L. V. Linguo-cultural features of the implementation of narrator's image in present-day English narrative. The article is devoted to revealing the linguistic and cultural characteristics of the implementation of the narrator's image in present-day English narrative. In the novels "Love Medicine" and "Mean Spirit" by contemporary Amerindian writers L. Erdrich and L. Hogan, who in their novels reflect the national peculiarities of the world perception by American Indians, their linguistic and cultural flavor. The ways of realizing the narrator as character's image of the text are analyzed in various narrative situations.

The texts under analyses in the paper attract the interpreter's attention by the means of reproduction the narrator's ethnic identity, his involvement in historical events, as well as awareness, visibility in the events taking place, his presence in the narrative as an interlocutor or observer. The main author's interest is paid to the linguocultural aspect that enables to identify and analyze the linguistic and cultural features of creating the narrator's image, to study its ethnocultural thinking, "linguistic culture", to identify cultural and linguistic national stereotypes, to determine the mutual influence of the language and spiritual culture of the people. In the novels "Love Medicine" and "Mean Spirit" the descriptions of historical events, ceremonies, rituals and legends belonging to the rich culture of Native Americans give us great opportunity to come to know about values, orientations and worldview represented in different forms of speech, such as dialogues and close interactions. The narrator as we interpret him incorporates the features of the person who is Native American, who knows and honors ethnocultural traditions, values and valuable orientations.

Key words: types of narrator, linguistic and cultural characteristics, English narrative, image of the character, Amerindian culture.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Наратологія як важлива лінгвістична наука почала формуватися наприкінці 60-х років ХХ ст. Проблеми, які порушують наратологи, є досить важливими, часто суперечливими, тому одностайності у розв'язанні їх не завжди можна досягти. Одним із основних питань наратології в сучасному українському та зарубіжному мовознавстві залишається питання реалізації наратора в художньому тексті.

Актуальність розвідки зумовлена загальною спрямованістю етнолінгвістичних студій на виявлення засобів втілення в художньому тексті етнокультурних, мовних особливостей реалізації образу оповідача в сучасному англomовному наративі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми функціонування та реалізації образу оповідача / наратора в художньому тексті в різні часи торкалися представники різних наукових шкіл: формалізму (В. Я. Пропп, Б. В. Томашевський, В. Б. Шкловський), структуралізму і постструктуралізму (Р. Барт, Ж. Женет), класичної наратології (В. Шмід, Ю. Марголін), когнітивної наратології (Д. Херман, М. Л. Райен, І. А. Бехта, О. А. Бабелюк, С. В. Волкова). Усі теорії об'єднує характеристика художнього образу, серед усього образу оповідача. Водночас автори

кожної наукової школи випрацьовують свої концепції щодо розв'язання загальної проблеми, зокрема представники когнітивної наратології досліджують поетику художнього оповідного тексту (М. М. Бахтін), наративні техніки в постмодерністських текстах (О. А. Бабелюк), оповідний дискурс в англomовній художній прозі, типологію та динаміку мовленнєвих форм (І. А. Бехта), наративні прийоми формування й інтерпретації художнього образу в англomовних художніх текстах (С. В. Волкова).

Формулювання мети і завдань статті. Мета пропонованої розвідки – проаналізувати лінгвокультурологічні особливості реалізації образу оповідача в романах "Love Medicine" Л. Ердріч та "Mean Spirit" Л. Хоган.

Об'єктом нашого дослідження є образ оповідача в романах "Love Medicine" Л. Ердріч та "Mean Spirit" Л. Хоган.

Матеріалом нашого дослідження послуговували романи Л. Ердріч та Л. Хоган, оскільки в їхніх творах присутня велика кількість різних оповідачів, а також з огляду на амеріндіанське походження письменниць у їхніх творах відображено особливості автохтонного світосприйняття американських індіанців, їхній національний колорит, мовну культуру та історичні події.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомий сучасний наратолог В. Шмід **наратив** розуміє як репрезентацію змін станів чи ситуацій [14, 8]. Стан, на його думку, виявляється крізь призму рис, властивих оповідачеві, або подій, про які йдеться в оповіді, що формують певні моделі нарації (інтертекстуальну, фентезійну, ігрову, автобіографічну та ін.), у яких задіяно й образ оповідача.

В. Шмід визначає **наратора / оповідача** як адресанта фіктивної наративної комунікації [14, 11]. Наратор, за В. Шмідом, присутній у тексті і сприймається читачем не як абстрактна функція, а як суб'єкт, неминуче наділений певними антропоморфними рисами мислення та мови. В. Шмід запропонував характеристику ознак наратора в художньому тексті, а саме всезнання та всюдисущість, здатність проникнути в найбільш потаємні закутки свідомості персонажів, наявність певного погляду на події та ситуації [14, 64–65].

У романі “Love Medicine” Л. Ердріч, який складається з 16 частин, оповідь у кожній наступній частині веде новий оповідач, яким є як персонаж (жінка або чоловік), так і сторонній спостерігач, що оповідає про події, пов'язані з тим чи іншим членом великої америндіанської сім'ї. Кожен розділ або частина розділу названі певним ім'ям оповідача, який веде оповідь від першої особи однини чи множини. Оповідач є також і персонажем інших частин роману в чужих оповідях, де також повіствування йде від першої особи. Наприклад:

He told me his name. I whispered it, once. I hold his name close as my own blood and I will never let it out. I only spoke it that once so he would know he was alive (18, 23).

У наведеному прикладі оповідач акцентує на своїй присутності, причетності до подій, про які йдеться, що вербалізовано неодноразовим повтором займенника “I”.

У декількох частинах (розділах) роману використовується оповідь від третьої особи (he, she), якою виступає персонаж або оповідач, але імені оповідача при цьому не згадується, наприклад:

Lynette's face, stained and swollen, bloomed over the wheel. She was a dirty blond, with little patches of hair that were bleached and torn, as I heard, she hissed through the safety pins in her teeth. ... She had one son at the time and didn't think that she would ever have another child. So she spoiled me and told me everything, believing I did not understand. She told me things you'd only tell another woman, full grown, and I had ... (18, 21).

Навіть коли оповідь ведеться від третьої особи, як у наведеному вище реченні, оповідач намагається акцентувати на своїй обізнаності, впевненості в тому, що відбувається в оповіді, за допомогою вставних фраз, речення чи слова, які мають стверджувальний характер. Таким чином оповідач ідентифікує свою присутність у повіствуванні. У центрі оповіді він змінює свою особу від стороннього спостерігача третьої особи до першої особи, розкриваючи себе, зосереджуючи увагу на своїй центричності. Символічно, що саме ця зміна відбувається в центрі оповіді, оскільки в америндіанській культурі центр – це зосередження всього, що відбувається в художньому тексті [8].

Наявність великої кількості осіб нараторів / оповідачів в аналізованих у роботі художніх текстах провокує нас звернутися до різних класифікацій, типів нараторів, розроблених різними відомими наратологами.

Так, М. М. Бахтін виділив три основні типи наратора / оповідача за функціональною ознакою: 1) гомодієгетичний наратор (грец. *homos* – рівний, однаковий) – оповідач, що функціонує в тексті, є учасником подій, про які йдеться; оповідь здебільшого відбувається від першої особи; 2) гетеродієгетичний наратор (грец. *heteros* – інший) – оповідач, що перебуває в художньому світі, але поза дією; сторонній спостерігач (обсерватор); оповідь – від першої особи; 3) екстрадієгетичний наратор – власне автор, який веде за собою читача, коментує події, висловлює свої роздуми; оповідає від третьої особи, оскільки він перебуває поза художнім світом [3; 4].

Ж. Женетт запропонував схожу, але дещо іншу чотиричленну класифікаційну модель для визначення типів оповідача: **гетеродієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації**, тобто наратор, який оповідає історію, але не виконує функції персонажа; **гетеродієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації** – оповідач другого ступеня, який оповідає історії, у яких він зазвичай відсутній («текст у тексті»); **гомодієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації**, або наратор, який оповідає власну історію, у якій він фігурує як персонаж; **гомодієгетичний наратор в інтрадієгетичній ситуації** – оповідач другого ступеня, що оповідає власну історію [10].

І. А. Бехта виокремлює три основних типи нараторів / оповідачів в прозовому творі: 1) аукторіальний наратор у формі «він»; 2) персональний у формі «я» або у формі дійової особи, але який говорить від імені «я»; 3) персоніфікований, позначений якимось іменем” [6, 69]. Аукторіальний наратор – це всезнаючий наратор, який перебуває поза світом нарації. Він може об'єктивно вести нарацію, а може і втручатися в неї, пропонуючи читачеві власну інтерпретацію описаних подій. Персональний наратор – персонажна наративна ситуація, першоособовий наратив. Наратор використовує ролі кореспондента, спостерігача, свідка [5, 229].

Роман “Love Medicine” побудований на основі різних оповідей. Авторка презентує незалежні епізоди, кожна нова оповідь (частина) водночас залучає попередньо накопичений наративний пласт, який доповнює події і поєднує персонажів своєрідним сімейним зв'язком і зв'язком долі племені. Крім того, оповіді нараторів / оповідачів досить часто суперечать одне одному або є не повними.

Оповідач у романі “Love Medicine”, як правило, і той, хто підслуховує ті чи інші новини, щоб потім їх переказати, тримається в секреті, або ділиться думкою персонажа, який відсутній у тексті. Джун Кашпо, наприклад, не має свого голосу наратора, і її історію представлено виключно через судження і спогади про неї іншими персонажами (оповідачами). Читач дізнається більше всього про Джун з вуст її кузини Альбертіни, яка передає уривки особистих розмов інших членів сім'ї. Альбертіна,

наприклад, розкриває сімейні табу, той факт, що Ліпша є незаконнонародженою дитиною Джун та Джеррі:

One secret I had learned from sitting quietly around the aunts, from gathering shreds of talk before they remembered me, was Lipsha's secret, or half of it at least. I knew who his mother was (18, 116).

Оповідач постійно вказує на власну етноідентичність, він не тільки вживає повтори, як ми показали у наведених вище прикладах, а також включає у свою оповідь етноніми, до яких належать назви тварин, речей, імен людей, наприклад: *Lipsha, Michael Horse, Belle Graycloud, Rock of Ages*.

У романах "Love Medicine" та "Mean Spirit" сучасних письменниць америндіанського (за С. В. Волковою) [8] походження Л. Ердріч та Л. Хоган використовуються як події з реального життя америндіанців, історичні факти, так і фрагменти легенд, міфів. Наприклад, Л. Хоган так описує історичні події 1990 років переселення корінних індіанців з їхніх земель:

In the early 1900s each Indian had been given their choice of any parcel of land not already claimed by the white Americans. Those pieces of land were called allotments. They consist of 160 acres a person to farm, sell, or use in any way they desired. The act that offered allotments to the Indians, the Dawes Act, seemed generous at first glance so only a very few people realized how much they were being tricked, since numerous tracts of unclaimed land became property for white settlers... (19, 8)

Опис не лише історичних подій, а й текстів обрядів, ритуалів та легенд, що репрезентують багату культуру корінних американців у романах "Love Medicine" та "Mean Spirit", дає змогу простежити відображення культури в мові, яка є предметом вивчення лінгвокультурології, оскільки в центрі уваги цієї науки – мова і культура, що тісно пов'язані між собою.

Alone in the woods, checking the trapline, I find a wounded animal that hasn't died well, or worse, it's still living, so that I have to put it out of its misery. Sometimes it's only a big bird I only winged. When I do what I have to do, my throat swelled closed sometimes. I touch the suffering bodies like they were killed saints I should handle with gentle reverence (18, 66).

У "Love Medicine" простежуємо маркери ретроспекції, представлені живанням різних часових форм у художньому тексті, де оповідач з легкістю переходить від теперішнього до минулого часу і навпаки. Так, Лулу розповідає про свій жахливий досвід під впливом білого уряду і скаржиться:

How many times did we move? The Chippewa had started off way on the other side of the five great lakes. How we were shoved out on this lonesome knob of prairie my grandmother used to tell (18, 282).

Дослідження мови в аспекті лінгвокультурології уможлиблює виявити та проаналізувати лінгвокультурні особливості створення образу оповідача, дослідити його етномислення, «мовну культуру», виявити культурно-мовні національні стереотипи, визначити взаємовплив мови та духовної культури народу [1; 7].

Оскільки Л. Хоган є корінним носієм америндіанської культури, у своїх творах вона творить свій неповторний мовний світ відповідно до світосприй-

мання та власної психології і трансформує свої етнореалії через мову оповідача та інших персонажів. «Етнореалію», слідом за В. А. Масловою, розуміємо як національно-специфічні реалії буття народу, що включають специфічні феномени природи, а також матеріальні й духовні здобутки та надбання конкретної культури та історії [12].

Л. Хоган поєднує фантастику з фактами та історією, що стосується нафтових убивств того часу, коли білі чоловіки одружилися з осегійськими (Osage) жінками, а потім вбивали їх, отримуючи контроль над орендою їхньої нафти. Наприклад, деякі з персонажів, описаних америндіанською авторкою Л. Хоган, – такі, як нафтопромисловець Hale та осегійський відлюдник John Stink, насправді брали участь в історичних подіях.

Звернення до культурологічних джерел дозволяє пояснити деякі події, розкрити певний сенс, актуалізований авторськими метафорами [15; 16].

Лінда Хоган, письменниця з Чикасау, обрала як предмет свого першого роману оклахомський нафтовий бум 1920-х років. Індіанці, які були примусово переселені на неродючі землі, раптово зрозуміли, що стали власністю однієї з найбагатших нафтових родовищ країни – від багатства до великого нещастя. Американські бізнесмени та уряд, як це сталося, не могли не звернути свою увагу на багатих індіанців, і тому історія корінних американців після окупації є досить приголомшливою історією зради, вбивств та крадіжки земель, відомою як «Осейджійське царювання терору» ("Osage Reign of Terror"). Л. Хоган у романі "Mean Spirit", передаючи племінні розповіді, описуючи історичні події, послуговується великою кількістю метафор, різними порівняннями та риторичними питаннями, щоб передати тогочасний жах, терор і масштаби цих катастроф. Наприклад, для опису нафтового буму та пов'язаних з ним кривавих подій та серії жорстоких вбивств авторка використовує: "states of being in the dark", "Osage Reign of Terror", "it was a dry period", "Oklahoma seemed a dark burial ground if there ever was one" (19, 127) (метафори); "I am dead" and "I am a ghost", "Is that why my body is missing? I am wearing it?" (19, 316) (риторичні питання); "legs looked rooted to earth" (19, 367), "that limbo between the worlds, that town named Watona" (19, 6), "It seemed as though, toward the end of that year, people became the opposite of what they had previously been, as if the earth's polar axis had shifted" (19, 171), "like our daily chores are planted in us with long roots, like a devil's claw in a field of wheat" (19, 33), "they looked foreign and strange, like visitors from another world, a world that eats itself and uses up the earth" (19, 114) (порівняння).

Сама назва твору "Mean spirit" є також метафоричною та може ототожнюватись з такими поняттями, як *lowminded, lowborn, low-bred, low class*. "Mean" можна замінити прикметниками: *paltry, contemptible, shabby, petty, stingy, selfish, grudging, mercenary, greedy, grasping, or rapacious*. Л. Хоган у романі "Mean Spirit" надає специфічні, притаманні саме корінній індіанській народній культурі американського походження імена своїм персонажам та оповідачам, наприклад: *Michael Horse, Belle Graycloud* (18).

З огляду на хронологічний чи ахронологічний виклад фактів, ситуацій у художньому тексті (В. Шмід, Ж. Женетт) виділяють два види нарративних структур – лінійні та нелінійні. Лінійні прозові тексти – це ті, у яких подієвість моделюється лінійно, тобто розгортається з минулого через теперішнє в майбутнє при можливих ретроспекціях, і характеризується наявністю іманентної логіки. Лінійні художні тексти мають певні особливості: фіксоване буття, послідовність у зображенні подій, їхня лінійність, незворотність, імовірність, фінальність, фіксований час, оповідь ведеться переважно в минулому часі. До нарративних структур належать і нелінійні сюжетні художні тексти, яким притаманні водночас фіксоване буття та непослідовність у зображенні подій [10; 14].

У романі “Mean Spirit” Л. Хоган є два перехресні між собою нарративи: «зовнішній» нарратив, який розвивається в лінійному часі, оскільки розповідає про історичну подію, а саме нафтовий бум міста Оседж (Osage), та «внутрішній» нарратив «Книга Хорса» (“The Book of Horse”), представлений водозаємом і традиціоналістом Майклом Хорсом, який описує все те, що бачить і переживає у зв’язку з переосмисленням руйнівної

мети Біблії, загалом відстежуючи речі в нелінійному часі більш традиційно та досить автономно. Він має автономію тому, що жоден осаджиський персонаж не втручається в його оповідь і жоден читач не може навіть уявити, що він може бути освіченим. Л. Хоган не тільки подає точку зору цього корінного члена індіанської сім’ї, а й включає в текст низку індіанських та неіндіанських персонажів, які поступово, протягом усього роману, починають навчати читача розуміти цю точку зору [17].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Аналіз лінгвокультурологічних особливостей дав змогу зробити такі висновки: досліджувані нами тексти відзначаються засобами відтворення етноідентичності оповідача, його причетності до історичних подій, а також обізнаності, всевидючості щодо подій, які відбуваються, присутності в оповіді як співрозмовника чи спостерігача, віддзеркалюючи при цьому національні особливості світосприйняття американських індіанців, їхній мовний та культурний колорит.

Перспективою нашого дослідження є розробка принципів моделювання образу оповідача в етнокультурному американо-індіанському нарративі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Образ, метафора, символ в контексте жизни и культуры / Н. Д. Арутюнова // Res Philologica. Филологические исследования : [сб. ст. памяти академика Г. В. Степанова / редкол.: Н. Д. Арутюнова, Н. А. Жирмунская, Д. С. Лихачев]. – М.; Л. : Наука, 1990. – С. 70–89.
2. Бабелюк О. А. Поетика спонтанности постмодернистского нарратива / О. А. Бабелюк // Записки з романо-германської філології. – 2015. – Вип. 1. – С. 15–24.
3. Бахтін М. М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. М. Бахтін // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької]. – 2-е вид., доп. – Л. : Літопис, 2001. – С. 416–422.
4. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин // Бахтин М. М. Проблемы творчества Достоевского. – 5-е изд., доп. – К. : Next, 1994. – С. 205–492.
5. Бехта І. А. Дискурс наратора в англомовній прозі : [монографія] / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
6. Бехта І. А. Наратор та форми нарації у сучасній англомовній прозі / І. А. Бехта // Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2001. – Вип. 24. – С. 67–74.
7. Вежибицкая А. Язык. Культура. Познание / Анна Вежибицкая. – М. : Прогресс, 1997. – 261 с.
8. Волкова С. В. Нарративна техніка зворотної перспективи у виявленні й інтерпретації ідентичності в американо-індіанських сучасних прозових текстах / С. В. Волкова // Національна ідентичність в мові і культурі : [зб. наук. праць / за заг. ред. А. Г. Гудманяна, О. Г. Шостак]. – К. : Талком, 2017. – № 35. – 343 с.
9. Волкова С. В. Міфологний простір роману-есе : нарративний аспект / С. В. Волкова // Філологічні трактати. – 2017. – Т. 9. – № 1. – С. 22–29.
10. Женетт Ж. Повествовательный дискурс / Жерар Женетт; [пер. с фр.] // Фигуры : [в 2 т.] / Ж. Женетт. – М. : Учеб.-пед. изд-во, 1998. – Т. 2. – С. 60–281.
11. Изотова Н. П. Лингвистика психонарратива в романах Дж. М. Кутзее: параметры изучения / Н. П. Изотова // Science and Education a New Dimension. Philology. – III (9). – Issue: 44, 2015 www.seanewdim.com.
12. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений]. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
14. Шмид В. Нарратология / Вольф Шмид. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 312 с.
15. Alexander H. B. Native American Mythology / H. B. Alexander. – N.Y. : Dover Publications, 2005. – 312 p.
16. Sapir E. Cultural Anthropology and Psychiatry / Edward Sapir // Selected Writings of Edward Sapir / [ed. by David G. Mandelbaum]. – Berkeley : University of California Press, 1932. – P. 509–521.
17. Volkova S. V. Reverse perspective as a narrative technique in Amerindian prosaic texts / S. V. Volkova // Lege artis. Language yesterday, today, tomorrow. The Journal of University of SS Cyril and Methodius in Trnava. – Warsaw : De Gruyter Open, June 2016. – Vol. 1. – P. 359–394.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. Eldrich L. Love Medicine / Louis Eldrich. – N.Y. : Henry Holt and Company, 1993. – 332 p.
19. Hogan L. Mean Spirit / Linda Hogan. – N.Y. : The Ballantine Publishing Group, 1990. – 198 p.

УДК 811.161.2'42

НЕГАТИВНІ ЕМОЦІЇ ЯК ПЕРЕШКОДА ДЛЯ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ МОВЦІВ У ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Войцехівська Н. К.

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України

Статтю присвячено опису емоційних станів, що виникають у процесі напруженого (конфліктного) спілкування чи сприяють йому. На прикладі відрази як однієї з емоцій т. зв. «тріади ворожості» встановлено суть, психолого-фізіологічні ознаки й причини появи неприязні до співрозмовника; описано типовий сценарій розвитку, а також вербальні й невербальні прояви відрази; досліджено значення цієї емоції в соціумі та її вплив на взаємостосунки мовців у дискурсі.

Ключові слова: діалог, конфлікт, емоція, відраза.

Voitsekhivska N. K. Negative Emotions as Obstacle to Mutual Understanding of the Interlocutors in Dialogical Discourse. The article is devoted to the description of emotional states arising in the process of intense (conflict) communication or contributing to it. On the example of disgust as one of the emotions of the CAD Triad Hypothesis, the essence, psychological and physiological signs and reasons for the appearance of dislike for the interlocutor are established; a prototypical scenario of development, as well as verbal and non-verbal displays of disgust are described; the significance of this emotion in society and its influence on the speakers' relationship in discourse are explored.

Thus, disgust is a negative emotional reaction to things that have decomposed in physical/psychological sense. Its essence lies in the rejection of the object of disgust (either an interlocutor or a speaker himself/herself) which causes the speaker to feel dislike, antipathy and a strong desire to get rid of such an unpleasant feeling.

Combined with the emotions of strong aggressive potential (such as anger, indignation, hatred, etc.) disgust can provoke a conflict situation where a speaker prefers to get rid of the object of emotion in the form of physical violence (destruction). Out of touch with negative emotions, disgust, as a rule, does not create tension between communicative partners; so a speaker just avoids contact with an unpleasant interlocutor.

In discourse, disgust is expressed by verbal and non-verbal means, especially adjectives, exclamations and lexemes to denote mimic expressions of disgust emotion.

Key words: dialogue, conflict, emotion, disgust.

Постановка проблеми й обґрунтування актуальності її розгляду. Емоції невіддільні від людини та її комунікативного простору, тому Homo loquens («людина балакуча») є по суті Homo sentiens («людина чутлива») [5].

Найбільше емоції проявляються в процесі спілкування, насамперед діалогічного. Діалог, таким чином, стає не лише обміном репліками, а й експресією, емоціями та переживаннями, що можуть стати стимулом почати/не почати комунікацію або припинити її зовсім. Відповідно будь-яке слово і дія чи відсутність їх стає емоціогенним чинником, а мовці, спілкуючись між собою, переживають різні почуття й емоції, що, природно, надають висловленням додаткових відтінків і навіть визначають напрямок розвитку діалогу – гармонійний або конфліктний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Емоційні стани людини в процесі міжособистісної взаємодії стали предметом наукових пошуків Я. В. Гнезділової, М. М. Жовнір, Я. А. Покровської. Набули розмаху дослідження негативних емоцій у когнітивному, прагмалінгвістичному, лінгвокультурологічному аспектах, а також у різних типах дискурсу та з позицій гендеру (О. М. Ботвінко, Т. В. Іванова, С. М. Мандер, Ю. С. Наконечна). Вплив негативних емоцій у важких (проблемних, передконфліктних і власне конфліктних) ситуаціях соціальної взаємодії вивчали психологи І. Д. Бех, Ю. О. Дем'яненко,

Т. В. Мазур, В. М. Філіпович. Низку досліджень присвячено зіставленню деяких емоцій та їхніх проявів у споріднених і неспоріднених мовах (А. Вежбицька, Г. С. Григоренко, О. О. Коляденко, О. В. Липчанко, В. В. Рубльова, В. Д. Сліпецька). Така увага вчених різних мовознавчих напрямів (і різних наук) до проблеми емоцій сприяла виокремленню напрямку лінгвістичних студій, що називається лінгвоемоціологією, або лінгвістикою емоцій (С. М. Мандер, В. Д. Сліпецька, В. І. Шаховський). Однак поза увагою дослідників залишився комплексний аналіз негативних емоцій, репрезентованих у текстових сегментах конфліктно забарвленого художнього дискурсу.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – описати емоційні стани, що виникають у процесі напруженого (конфліктного) спілкування чи сприяють йому. У поле нашого зору потрапляє емоція відрази, що, поряд із гнівом і зневагою, входить до т. зв. «тріади ворожості» та може провокувати, за диференціальною теорією емоцій, агресію в дискурсі.

Завдання цієї статті полягають у: 1) встановленні суті емоції відрази через аналіз її психолого-фізіологічних ознак; 2) дослідженні причин появи й описі типового сценарію розвитку відрази; 3) розгляді значення емоції відрази в соціумі та її впливу на взаємостосунки мовців, зокрема в діалогічному мовленні; 4) характеристиці вербальних і невербальних проявів відрази в дискурсі.

Виконання зазначених завдань для досягнення поставленої мети сприятиме розробці теорії комунікації, зокрема в межах опису особливостей мовленнєвої поведінки учасників дискурсу крізь призму емоційних станів, а також аналізу механізмів саморегуляції (керування) негативними емоціями в процесі міжособистісного спілкування, а відтак ведення успішної мовленнєвої взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Відраза як негативна емоційна реакція на речі, що розклалися у фізичному/психологічному значенні, пов'язана з бажанням відсторонитися від огидного об'єкта й позбутися в такий спосіб неприємного відчуття. Через відторгнення фізично та психологічно небезпечних об'єктів відраза виконує важливу адаптивну роль у житті людини.

Етимологічно *відра'за* походить від *рази'ти* [7, т. 1, 394], де поняття огидного, неприємного й бажання відторгнути його трактується через рану, виразку, хворобу, щось заразне/інфекційне чи загрозове; образу, кривду, біль: *разіти*, [разок] «вразлива на дотик рана», [віразок] «виразка», *виразковий*, *відраза*, *відразливий*, *відразний*, [доразка] «образа», *заразити* «передати інфекцію», *заражати*, *зараза*, [заразень] «заразна речовина», *наражатися* «наштовхуватися; ставити себе під загрозу; [(комусь) ображати, бути неприємним, кривдити]», *поражати* «уражати», *поразити* «поранити, укусити», *пораженець*, *пораження*, *пораженство*, [пораза] «рана; поранення; поразка; мука, лихо»; *ураження* «образа; захворювання»; *уражати*, *уражувати*, *уразити*, *ураз* «рана; удар, образа», *уразка* «пошкодження, ранка», *уразливий*, [уразний] «болючий, який викликає біль», [уразовий] «поранений» [7, т. 5, 15–16].

Дослідник внутрішньої форми назв емоцій в українській мові П. О. Селігей зазначає, що чимало назв емоцій виникає від найменувань «емоціогенних» предметів і явищ, типових життєвих ситуацій, приємних або неприємних подій, – тих, що не залишають людину байдужою, неодмінно викликають у неї ті чи інші переживання. У випадку емоції відрази/огиди йдеться про такий напрямок семантичного розвитку: «предмет або ситуація» → «емоція, яку вони викликають»; згодом ця нова назва поширюється на схожі емоції від інших явищ: *огиди* «відраза» ← *гид* «нечисть, бруд» – *бруд* викликає *відразу*; *приїстися* «набриднути» ← *приїстися* «набридати від частого споживання» – *їжа*, яку споживають зачасто, втрачає свій приємний смак [4, 12]. Відраза до їжі, яку споживають без задоволення, супроводжується смаковим відчуттям чогось кислого (пор.: рос. *брезгать* «гидувати» ← псл. **bręzъ* «кислий смак» [4, 13]), в'язким присмаком у шлунку, горлі й роті, нерідко з блюванням/нудотою.

Як бачимо, первісний об'єкт відрази як типової «біологічної» емоції, пов'язаної з відчуттям голоду, – речі, що розклалися в значенні фізичному [2, 296]. Однак у процесі еволюції відраза стала стосуватися речей, що розклалися в психологічному значенні: антипатія та обридження можуть спрямовуватися на особу, ідею, на самого суб'єкта емоції, різко знижуючи його самооцінку, а бажання позбутися чогось/

когось неприємного перетворюється на агресію, неприязнь і ворожість. Схоже трактування відрази міститься в словниках української мови: **ВІДРА'ЗА**, и, жс. Почуття огиди, ворожнечі до кого-, чого-небудь; несприйняття чогось неприємного [8, т. 1, 626; 9, 135].

Актуалізована в словникових дефініціях сема 'той, що викликає нудоту/гид', 'той, від якого верне', а також сема оцінки '[хтось] дуже поганий/неприємний/ворожий' є в прототиповому сценарії відрази. Такий сценарій включає в себе саму емоцію, причину її виникнення та наслідки (прояви), відображаючи розвиток емоції відрази до співрозмовника:

Відраза

Х відчуває щось

іноді людина думає приблизно таке:

Я знаю щось погане про цю людину

Я думаю щось погане про цю людину

Я відчуваю щось дуже погане

Тому я хотів би щось зробити

Тому ця людина почуває щось погане

Х відчуває щось схоже [3, 154].

Як бачимо, емоція відрази виникає через знання чогось негативного про діалогічного партнера ('я знаю щось погане про цю людину'), що зумовлює, своєю чергою, інтенсивне негативне судження про нього ('я думаю дуже погано про цю людину') та сильні негативні відчуття з боку суб'єкта емоції ('я відчуваю щось дуже погане'). Таке ставлення викликає бажання діяти ('я хотів би щось зробити'). Ставлення суб'єкта відрази до об'єкта є активним, і комунікативна взаємодія може розвиватися різними шляхами, а саме: відносно неконфліктний сценарій простого відсторонення від огидного об'єкта чи агресивний акт за умови поєднання відрази з обуренням і гнівом [3, 154].

Розгортаючись за певним сценарієм, емоція відрази отримує в діалогічному художньому дискурсі вербальний вияв. Згідно з В. І. Шаховським, лінгвістичними засобами вербалізація емоцій виступають: 1) номінація емоцій (лексичні одиниці, що містять лише поняття про певні емоції); 2) дескрипція (опис зовнішньої експресії: міміки обличчя, очей, губ; пантоміміки; тембру голосу, інтонації); 3) експлікація (безпосереднє вираження емоцій через афективи, конотативи та потенціативи) [6]. За Г. С. Григоренко, вербалізація емоції огиди (а отже, й відрази) може здійснюватися трьома способами: 1) через безпосереднє найменування емоції огиди; 2) через опис переживання цієї емоції; 3) через вираження емоції огиди [1, 227].

Хоча номінації емоційного стану огиди/відрази прямо називають емоцію, яку переживають мовці, таку лексику розглядають як «асоціативно-емотивну», оскільки вона не висловлює емоцію огиди/відрази, а викликає асоціації, пов'язані з нею [1, 228]. Огида/відраза передається прикметниками *відразливий*, *огидний*, *бридкий*, *некрасивий*, *жирний*, *нудний*, вигуком «фу», що у своїй семантичній структурі містить тільки емоційний компонент: [Родіон:] **Фу, гидота яка!** (В. Винниченко), або через опис мімічних змін, викликаних відразою від побаченого/почутого: *Панок... гидливо кривив губи* (С. Васильченко).

Зовнішня експресія відрази пов'язана з первісним значенням розглядуваної негативної емоції: негатив-

ної реакції на їжу («відвернення») та чогось огидного на смак. Як наслідок, «зовнішніми» проявами відрази вважають відтягування вниз кутів рота, зморщування носа, іноді носовий видих, як роблять при неприємному запаху, бажаючи його видалити (слабкий ступінь відрази); відкривання рота з відтягуванням униз його кутів і видаванням гортанного звуку або відхаркуванням, спльовуванням, одночасним здригуванням, тремтінням і відштовхуванням від неприємного предмета (середній ступінь відрази):

[Побачивши послід], **наморщив носа** Димісь: – *Фуфлоса смердюча* (В. Єшкілев); *Він огидливо скривився й хитнув головою* (Олесь Досвітній); *Сьорбнувши гидкої юшки, морщилася Олечка* (А. Хижняк); *Дехто спльовує з огидою* (Леся Українка); [Денис:] ... **Гидко, всередині все аж трусується!** (М. Кропивницький).

Презирство, зневага виражається мімікою і жестами, що представляють уникання зорового/тактильного контакту, відкидання або видалення неприємного предмета, відвертання від нього, збільшення дистанції:

Як зненавиділа, то й дивитись не хоче на його – якийсь одворотний став він їй (С. Васильченко); *Таксист ступив крок до лежачого ... і з видимою огидою торкнувся його носом* (А. Кокотюха); *Бабуся ... гидливо витерла об рушник руки* (Ю. Збанацький); *Він тримає ... хром на витягнутих руках у пучках пальців, одвернувши голову, наче гидує* (В. Кучер); *Дехто одвертається ... з огидою* (Леся Українка); *Тамарка на юрбу плюнула – і геть* (Люко Дашвар).

Ідея відстані між мовцем і предметом, який викликає в неї емоцію (у нашому випадку відразу), полягає в тому, що приємні предмети притягують до себе людину, а неприємні – відштовхують. Через це назви приємних емоцій можуть мотивуватися лексикою зі значеннями короткої відстані, зближення, контакту, а неприємних – лексикою зі значеннями довгої відстані, відторгнення: *вернути* безос. «відчувати огиду, презирство» ← від виразу *вернути носа*; пор. ще: рос. *отвращение* «відраза» ← *отвратить* «відвертати» – неприємне примушує відвертатися [4, 14].

Як зазначалось, відраза може виникати не лише до харчових речовин, але й до співрозмовника чи розмови загалом тощо. Співрозмовник стає огидним, неприємним, відштовхує від себе своєю поведінкою, моральними властивостями, поглядами, вчинками, словами, зовнішнім виглядом і т. ін.:

Він був людиною малокультурною, брутальною, а суміш побожності, розпусти і гордині робили його й зовсім одворотним (П. Панч); *Неусвідомлена огидливість накопичувалась у Катерини до цієї незрілої, до смішного наївної людини* (Ірина Вільде); *Василина глянула на його й одвернулася. Мошицький був такий гидкий для неї, що вона аж іздригнулася* (І. Нечуй-Левицький); *Вона обридла йому гірше печеної редьки* (І. Нечуй-Левицький); *У мене до нього є й особиста неприязнь, глибока антипатія* (О. Донченко); *Різниця в поглядах та смаках довела, врешті, до того, що вони обридли одно одному і мусили розійтись* (М. Коцюбинський); *Адась почув, що та розмова була якась огидка, і перестав усміхатися* (І. Франко);

Слизький ... черв'як не міг би наповнити його більшою огидливістю, як ... ці, ніби для його власного добра, вимовлені слова (О. Кобилянська).

Почуття огиди, душевної неприязні чи недоброчисливості може виникати не лише до когось/чогось, але й до самого себе (прояв внутрішнього конфлікту):

Своє життя навіть спротивило їй. Все те таке обридле та непривітне, все те не має ніякої радості у її серці (Панас Мирний); *В догоду його міркуванням, вона ... з душевною обридою мусить виборювати місце* (О. Гончар); *Він в думках вів з тими видавцями повні обачливої осоружності розмови* (Н. Рибак).

Спрямована на самого себе відраза знижує самооцінку, викликає самоосуд, самопринижує мовця:

Раптом їй стало ясно, що Клименко не помиляється, але як вона гидко повелася з ним! (О. Гурейв); *Богданові стало себе самого трохи бридко* (Ю. Покальчук); *Дівчині було бридко, розуміла, що принижує себе, але їй конче треба було знати правду* (Л. Дмитерко).

Сильна неприязнь до себе, співрозмовника чи того, про що він говорить, може викликати *нудоту* – «неприємне, млосне відчуття у шлунку й горлі, після якого часто настає блювання; *до нудоти* – до почуття відрази» [8, т. 5, 452] чи *оскому/оскомину* – «відчуття в'язкості в роті, а також неприємні відчуття на зубах» [8, т. 5, 768], напр.:

З сусідньої кімнати, де мешкав чоловік, залунало: «Гуцулко Ксеню, Я тобі на трембіті, Лиш одній в цілїм світі Розкажу про любов!» Оксану ледь не знудило (І. Роздобудько); *Розмова з о. Нестором млоїла його, мов оскоми на зубах* (І. Франко).

У конфліктному дискурсі відраза/огида може функціонувати самостійно чи комбінуватися з іншими, зазвичай негативними емоціями: співчуттям, страхом, обуренням, образою, презирством, роздратуванням, ворожістю, злістю, люттям чи ненавистю, напр.:

Тасі стало прикро, у неї з'явився дивний настрій – суміш співчуття й гидливості (Л. Дмитерко); *Притишений голос драгує Віру, викликає в ній не тільки відразу, але й обурення* (А. Шиян); *Я походив між ятками, наче на злість собі, повний чуття огиди, що в мені зростало* (М. Коцюбинський); *Вони [бакенбарди] йому ніколи не подобались, а сьогодні, коли в грудях кипіла злість на сина, видалися просто осоружними* (С. Добровольський); *Якась вороженча, якась відраза загарчала у ньому, немов збуджений пес* (М. Коцюбинський); *Слухаючи те гидке оповідання, Сусанна ледве дихала од гніву* (І. Нечуй-Левицький); [Варка:] **Ненавиджу вас, аж гиду!** (М. Кропивницький).

Поєднуючись із емоціями сильного агресивного потенціалу: злістю, обуренням, ненавистю, гнівом, – відраза може спровокувати конфліктну ситуацію, де мовець не просто уникає контакту з неприємною людиною, а воліє позбутися об'єкта емоції у формі фізичної розправи (знищення). Не випадково вислів *збивати (збити) оскому; зганяти (згонити, зігнати, зогнати) оскому* на кому означає «мститися кому-небудь за щось, зганяти злість» [8, т. 5, 768] та є

актом вербальної агресії щодо комунікативного партнера: *Батько сердиться... Згонить оскому на мені, лає мене* (А. Тесленко).

Поза зв'язком із агресивними емоціями відразу позбавлена потенціалу конфліктності. Про незначний потенціал щодо виникнення конфлікту свідчить свідомий намір комунікантів приховати свою відразу до співрозмовника й зберегти гармонію стосунків:

Настя, забувши свою гидливість, обіймає й цілує зморщене, спалене сонцем обличчя (З. Тулуб); *Ледве стримуючи пихливе гидування, [Потоцький] простяг йому два пальці* (З. Тулуб); *Микола, переборюючи огиду, випив [склянку] до дна [тут: запропонований співрозмовником алкоголь, щоб не образити його]* (Д. Ткач); *Капітан аж зубами заскреготав, насилу вдержуючи себе самого, щоби не кинутися на сього огидника* (І. Франко), де «огидник» – огидна, бридка людина [8, т. 5, 612].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, відраза – це емоція «тріади ворожості», суть якої полягає у відторгненні об'єкта огиди (співрозмовника чи самого себе), який викликає в мовця неприємні відчуття, гид, неприязнь, антипатію. Поєднуючись із іншими негативними емоціями, насамперед гнівом, відраза збільшує свій потенціал щодо виникнення конфлікту зі співрозмовником. Поза зв'язком із негативними емоціями відраза, як правило, не створює напруження між комунікативними партнерами, особливо якщо мовець свідомий своєї поведінки та знає, які негативні наслідки може мати невербальний і вербальний прояв відрази до співрозмовника чи до того, про що він говорить. У дискурсі відраза виражається вербальними та невербальними засобами, зокрема прикметниками, вигуками і лексемами на позначення мімічних проявів емоції огиди.

Перспективним є подальший аналіз емоцій «тріади ворожості» на матеріалі українського літературного конфліктного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Григоренко Г. С. Особливості вербалізації негативних емоцій у сучасному англomовному художньому дискурсі (на прикладі роману Ніколаса Спаркса «Остання пісня») / Г. С. Григоренко // Сучасні філологічні дослідження та навчання іноземної мови в контексті міжкультурної комунікації. – 2014. – № 1. – С. 223–229.
2. Изард К. Е. Эмоции человека / Кэррол Е. Изард ; [ред. : Л. Я. Гозман, М. С. Егорова]. – М. : Издательство Московского университета, 1980. – 440 с.
3. Покровская Я. А. Отражение в языке агрессивных состояний человека (на материале англо- и русскоязычной художественной прозы) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Яна Александровна Покровская. – Волгоград, 1998. – 183 с.
4. Селігей П. О. Внутрішня форма назв емоцій в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / П. О. Селігей. – К., 2001. – 20 с.
5. Шаховский В. И. Некоторые механизмы эмоционального резонирования в межкультурной коммуникации [Электронный ресурс] / В. И. Шаховский // Мир лингвистики и коммуникации. – 2007. – № 1 (6). – Режим доступа : http://tverlingua.ru/archive/006/content_6.htm.
6. Шаховский В. И. Что такое лингвистика эмоций [Электронный ресурс] / В. И. Шаховский // Мир лингвистики и коммуникации. – 2008. – № 3. – Режим доступа : http://tverlingua.ru/archive/012/3_shakhovsky.pdf.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

7. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / НАНУ, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; [редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 (А–Г). – 632 с.; 2006. – Т. 5 (Р–Т). – 702 [2] с.
8. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1970. – Т. 1 (А–В). – 799 с.; 1974. – Т. 5 (Н–О). – 840 с.
9. Тлумачний словник української мови : [понад 12 500 статей (близько 40 000 слів) / за ред. В. С. Калашника]. – Х. : Прапор, 2005. – 992 с.

UDC 821.111-313.2:81'255

GEORGE ORWELL'S FAIRY STORY "ANIMAL FARM" IN UKRAINIAN VARIATIONS IN TERMS OF RETRANSLATION HYPOTHESIS

Votina D. O.

Zhytomyr Ivan Franko State University

The article highlights the specifics of the dystopian novella "Animal Farm" by George Orwell from the perspective of the retranslation hypothesis developed by a French theorist of translation Antoine Berman. George Orwell, an English novelist, may be deservedly called the master of dystopian novels for his talent to reveal the disadvantages of a society and to foretell the consequences of political regimes in an implicative way. The analysis is held on the basis of five Ukrainian translations made in different ideological environments, the chronological distance between the first one made in 1947 and the last one accomplished in 1992 comprising 45 years. The retranslation hypothesis admits the existence of multiple translations of the same literary work, the first one tending to employ the domestication strategy, every following appealing to the strategy of foreignization. The individual author's lexical and stylistic devices comprise the background for justifying or rejecting the validity of the hypothesis. The analyzed phenomenon functions within a framework of the cultural approach in translation which has ushered a new era in treating the individuality of a translator as a creator of a target text which is equated with the authentic one. The multiplicity of translations forms the boundaries of the genre specifics, provides a reader with a right of option and presents an enormous space for a translation theoretician to conduct the analysis and to define the prevailing tendencies in translation at a certain time period. The retranslation hypothesis establishes an intercultural dialogue due to the relevance of a certain author or genre in a certain culture delivering the world masterpieces to the target audiences.

Key words: dystopia, retranslation hypothesis, George Orwell, global translation strategies.

Вотінова Д. О. Роман-притча "Animal Farm" Джорджа Орвелла в українських варіаціях з перспективи ретрансляційної гіпотези. Статтю присвячено дослідженню казкової повісті "Animal Farm" Джорджа Орвелла крізь призму ретрансляційної гіпотези Антуана Бермана. Перекладознавчий аналіз здійснено на матеріалі п'яти українських перекладів твору, що дало змогу зробити висновки стосовно перекладацьких стратегій та тенденцій, у межах яких інтерпретовано повісті-антиутопії.

Ключові слова: антиутопія, гіпотеза перекладної множинності, Джордж Орвелл, глобальні стратегії перекладу.

Defining the problem and argumentation of the topicality of its consideration. Modern translation studies is characterized by a peculiar interest in the plurality of the interpretations of a literary work and the problem of the translator's individual style. The multiplicity of translations has become a major focus of both Ukrainian (A. Fedorov, O. Cherednychenko, M. Novykova, O. Rebrii, S. Zasiakin) and foreign (A. Berman, K. Koskinen, H. V. Dastjerdi, A. Mohammadi) researchers. The topicality of the research is predetermined by the necessity to highlight the specifics of the lexical and stylistic devices of the dystopian genre on the basis of the Ukrainian translations from the perspective of Antoine Berman's retranslation hypothesis which hasn't yet been involved into the interpretational analysis of a literary dystopian work.

Setting the goals and tasks of the article. The article is aimed at verifying the validity of the retranslation hypothesis on the basis of dystopian novella "Animal Farm" (1945) by a prominent English novelist and essayist George Orwell and its Ukrainian translations made by I. Shevchenko (1947), I. Dybko (1984), Yu. Shevchuk (1991), O. Drozdovskiy (1991) and N. Okolitenko (1992). The object of the research is represented by the lexical and stylistic means of the dystopian novella "Animal Farm", the subject is specifics of their rendering into Ukrainian.

The outline of the main research material. According to R. A. Sytar, every translation inevitably bears trans-

lator's imprint – his individual perception of the original text distinct from the author's view. The individualization of the target text forms the preconditions for the reinterpretation of the original text, creating new stylistics, implication of individual artistic means and devices [4].

The phenomenon of retranslations is referred to the plurality of existing chronologically remote interpretations of a literary work. T. P. Andrienko assumes that despite the objectiveness of the linguistic content of any message, the real fact of communication presupposes the plurality of its interpretations: "If the plurality of possible interpretations is not desirable for the informative texts, ambiguity is a common characteristic feature of the literary texts, as far as many other 'creative' texts. Thus there is an option for different interpretations and, respectively, different translations" [1].

Antoine Berman, a French theorist of translation, was the first to introduce and describe the retranslation hypothesis. According to it, the first translation of a certain literary text is treated as an unaccomplished action; hence, it is to be completed by means of retranslation. Every first translation tends to be more naturalizing, more assimilative to the target culture, more domesticating; every next translation, on the contrary, reveals the exceptionality of the authentic text and preserves its linguistic and stylistic specifics [5].

The Persian researchers H. V. Dastjerdi and A. Mohammadi testify to the efficiency of the hypothe-

sis stressing the "otherness" of the original text in every following translation. [6, 180] Ukrainian researcher S. Zasiiekin comes to the same conclusion admitting the validity of the hypothesis. Moreover, he states that the phenomenon of retranslations may be explained due to the shifts of ideological paradigms with every new historical period [2, 72].

According to O. V. Rebrii, in the majority of cases the works that are subjected to the process of retranslation are the classical masterpieces of a certain author or genre. The researcher elaborates four approaches to define the phenomenon of retranslation treating it as realization of the source text potential, translator's potential, recipient's potential and target culture potential [3, 309]. In any case, the retranslation process is perceived as a positive phenomenon as far as it serves as a means of enriching the culture, unveiling the translator's creativity, analyzing different translation approaches, etc.

The fairy story "Animal Farm" was published in five Ukrainian variations: 1) "Колгосп тварин" by Ihor Shevchenko (1947); 2) "Хутір тварин" by Iryna Dybko (1984); 3) "Ферма "Рай для тварин" by Yurii Shevchuk (1991); 4) "Скотоферма" by Oleksandr Drozdovskyi (1991); 5) "Скотохутір" by Natalka Okolitenko (1992). The novella is endowed with deep allusiveness and symbolism, biblical motifs and the grotesque depiction of the literary reality. In addition to the ruling class embodied in pigs representing the Soviet communist leaders, the Manor Farm is inhabited by domestic animals standing for the social working class (Orwell draws a parallel with the Soviet phenomenon *proletariat*): two cart-horses named *Boxer* (6) (*Гнідко* (4) / *Добрилов* (3, 14) / *Боксер* (2) / *Боксер*(1) / *Боксер* (5)) and *Clover* (6) (*Конюшина* (4) / *Конєва* (3, 14) / *Конюшина* (2) / *Конюшинка* (1) / *Кловер* (5)). The only motto of the working horses is "I will work harder!" (6), which symbolizes the blind obedience of the working class and the humility before the dictatorship. The pretty but stupid white horse nicknamed *Mollie* (6) (*Марічка* (4) / *Мілочка* (3, 14) / *Моллі* (2) / *Моллі* (1) / *Моллі* (5)) embodies the image of bourgeoisie. The tame raven *Moses* (6) (*Мойсей* (4) / *Алексєєв* (3, 15) / *Мойсей* (2) / *Мойсей* (1) / *Мозус* (5)) encapsulates the image of the clergy and religious leaders, who were at the totalitarian power's beck and call. The zoonyms in the first interpretation of the novella by I. Shevchenko, namely *Гнідко* and *Марічка*, reveal the over-naturalizing translation tendency, as a result of which the animals from England are moved to the Ukrainian Carpathians, and the nickname of the goat *Muriel* (6) interpreted by the translator as *Дереза* (4) refers the readers to the Ukrainian folklore for children, namely the fairytale *Коза-Дереза*. On the contrary, N. Okolitenko's translation equivalents made by the means of transcription, remotes the original text from the recipient and is excessively foreignizing. I. Dybko's "free interpretation" provides individual modifications of the nicknames resembling last names of the communist party leaders. Some of the anthroponyms offered by the translator may be referred to the category of loaded names. For instance, the donkey *Benjamin* (6) turns in Dybko's translation into *Молчазніков* (3, 14), the nickname exposing the characteristic feature of the animal to be calm and quiet all the time despite the rapid

development of the revolution. The transformation of the goat from *Muriel* into *Мурка* (3, 14) most probably reveals the translator's specific intention to draw a parallel with the activity of the *Московский уголовный розыск* (*Moscow Criminal Intelligence*) agent operating during the revolution and World War I. However, such characterization fails in this case either due to the flawed associations or to the fact that this nickname is common for a cat rather than a goat.

George Orwell introduces numerous committees established by the animals, each carrying the responsibility for different spheres of social activity, namely *the Egg Production Committee for the hens, the Clean Tails League for the cows, the Wild Comrades' Re-education Committee, the Whiter Wool Movement for the sheep* (6).

The author espousing outspoken anti-fascist, anti-communist, anti-totalitarian views despised the USSR despotic leaders and their methods, thus, he expressed his political fury in the form of allegory, satire and grotesque concerning everything connected with the Soviet realia. The committees, the central governing bodies so common for the USSR period, are interpreted by the translators as *комітет виробництва яєць для курок, Ліга Чистого Хвоста – для корів, Комітет Перевиховання диких товаришів, Рух Білішої Вовни для овець* (4) / *Комітет продукції яєць для курей, Ліга чистих хвостів – для корів, Комітет перевиховання для неприсвоєних товаришів, Комітет за білішу вовну для овець* (3, 31) / *Комітет по виробництву яєць для курей, Ліга Чистих Хвостів для корів, Комітет приручення диких побратимів, Рух Білішої Вовни для овець* (2) / «Комітет по виробництву яєць» («Комвиряй») для курей, «Спілка чистих хвостів» (Спілчисхвіст) для корів, «Комітет перевиховання диких товаришів» (Компервихдикт), «Рух за білу вовну» (Рухбілвов) (1) / *Комітет з виробництва яєць, Ліга чистих хвостів для корів, Комітет з вторинної освіти диких товаришів, Рух за білу шерсть серед овець* (5).

The interpretation of the committees doesn't make any difficulties for translators. However, O. Drozdovskyi decides to make the allusion to the USSR more obvious providing the telescopic words commonly coined in the Soviet period. N. Okolitenko's translation *Комітет з вторинної освіти диких товаришів* is quite debatable as far as the wild animals could hardly receive *the primary one*, but probably could be domesticated by means of reeducation or rehabilitation.

Of peculiar interest are *the instituting classes in reading and writing* (6) provided for liquidation of animal illiteracy reproduced as *курси ліквідації неписьменності* (4) by I. Shevchenko and *курси ліквідації неписьменності, інакше – Лікнепи* (1) by O. Drozdovskyi. The translators refer the readers to the Ukrainian campaigns in the 1920–1930-s aimed at forced elimination of illiteracy, the evasion carrying a criminal responsibility. Other interpretations suggest the culturally unmarked equivalents *уроки читання й писання* (2) / *кляси, де навчались читати й писати* (3, 31) / *курси читання й письма* (5).

The approaches to the translation of the toponyms denoting other farms, located in the neighborhood with the Manor Farm, comprise a sufficient field for research:

One of them, which was named *Foxwood*, was a large, neglected, old-fashioned farm, much overgrown by woodland, with all its pastures worn out and its hedges in a disgraceful condition. [...] The other farm, which was called *Pinchfield*, was smaller and better kept (6).

The translators demonstrate creative approach to reproducing the toponymic units: *Foxwood* is translated as *Лисичий Гаї* (4) / *Лисичі* (3, 35) / *Лисячий Гаї* (2) / *Лисячий гаї* (1) / *Фоксвуд* (5), *Pinchfield* is reproduced as *Деруполе* (4) / *Куцуполе* (3, 35) / *Лужок* (2) / *Вовче поле* (1) / *Пінчфілд* (5). To interpret the name of the farm *Foxwood* I. Shevchenko, Yu. Shevchuk and O. Drozdovskiy involve calquing; I. Dybko presents an analogue of an average country name characteristic of Ukrainian toponymy, N. Okolitenko applies transcription. The second example, *Pinchfield* I. Shevchenko and I. Dybko apply the calquing technique with the element *pinch* being stylistically marked. However, I. Dybko's variant *Куцуполе*, obviously intended to describe the farm involving the adjective *куций* in the meaning of *small*, creates a wrong impression of a poor and effete farm despite the original description of it as a kept one. Yu. Shevchuk implies the diminutive noun *Лужок* apparently pointing at the small territory of the farm. O. Drozdovskiy's variant is probably formed in contrast to *Лисячий Гаї* opposing the neglected and the kept farms. N. Okolitenko yet again makes her choice to the advantage of transcription. Taking into consideration the variety of interpretations of the toponyms, Berman's hypothesis is recognized valid due to the domesticating strategy preferred by I. Shevchenko, N. Okolitenko tending to apply the strategy of foreignization.

The stylistic expressivity in the first translation made by I. Shevchenko demonstrates the abundance

of Ukrainian chronologically and territorially marked lexicon: *kicked off his boots at the back door* (6) – *Хвицнувши раз – другий, він скинув черевики біля заднього входу* (4), *drew himself a last glass of beer from the barrel* (6) – *хильнув останню склянку пива з бочки* (4), *barn* (6) – *клубня* (4), *began to chew the cud* (6) – *почали ремитати* (4), *to prance about* (6) – *пиндючитися* (4), *cart-load* (6) – *бідка* (4) etc. Stylistic expressivity also saturates the target texts interpreted by the following translators; however, the percentage as compared to the first translation is relatively poor.

Conclusions and perspectives of further research in this field. The global reevaluation of the five translation variations of the dystopian novella by George Orwell has proved the validity of Berman's hypothesis. The first translation by I. Shevchenko dated 1947 is conducted under the motto of total naturalization. The applied strategy leads to substantial deviation of the literary images on the macro level and destroys Orwell's original stylistics. The chronologically lattermost interpretation by N. Okolitenko is made according to the principles of foreignization strategy neglecting the semantic specifics of the analyzed units which, consequently, degrades the aesthetic impression of the novella. The free interpretation in the performance of I. Dybko, made public in Smolenskyp Publishing House (USA), is quite a free-wheeling translation. Nicknaming the animals Романов, Марков, Джесов, Белов, Пінков, Конева, Молчазніков etc. the translator reveals the images intentionally veiled by George Orwell. The prospects of further research are predetermined by analyzing the literary works in terms of retranslation hypothesis on the basis of other dystopian novels and different genres to define the common translation approaches, tactics and strategies.

REFERENCES

1. Андрієнко Т. П. Інформаційні характеристики тексту як фактор реалізації стратегії перекладу / Т. П. Андрієнко // Мовні і концептуальні картини світу. – 2014. – Вип. 48. – С. 25–36.
2. Засєкін С. Динаміка художнього перекладу в контексті «гіпотези новотлумачення» / Сергій Засєкін // Актуальні питання іноземної філології. – 2015. – № 2. – С. 71–76. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/akpif_2015_2_15.
3. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : [монографія] / О. В. Ребрій. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 376 с.
4. Ситар Р. А. Множинність перекладів як варіантність відтворення жанрово-стилістичних особливостей часово віддаленого першотвору / Р. А. Ситар // Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія. – 2014. – Вип. 692–693. – С. 237–240.
5. Berman A. La retraduction comme espace de traduction / Antoine Berman // Palimpsestes. – 1990. – № 4. – P. 1–7.
6. Dastjerdi H. V. "Revisiting «Retranslation Hypothesis»: A Comparative Analysis of Stylistic Features in the Persian Retranslations of *Pride and Prejudice*" / H. V. Dastjerdi, A. Mohammadi // Open Journal of Modern Linguistics. – 2013. – № 3 (3). – P. 174–181.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Орвелл Дж. Скотоферма [Електронний ресурс] / пер. з англійської О. Дроздовського. – Режим доступу: http://95.46.98.226/lib/o/orvell_skotoferma.pdf.
2. Орвелл Дж. Ферма «Рай для тварин». Небилиця [Електронний ресурс] / [з англ. мови пер. Юрій Шевчук] / Джордж Орвелл // Всесвіт. – № 1. – К., 1991. – С. 75–112. – Режим доступу: <http://ukrlife.org/main/minerva/orwell1.htm>.
3. Орвелл Дж. Хутір тварин (вільний пер. з англ. І. Дибко, передмова Р. Кухара) / Джордж Орвелл. – Балтімор; Торонто : Укр. вид-во «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1984. – 98 с.
4. Оруел І. Колгосп тварин [Електронний ресурс] / [з англ. мови пер. І. Чернятинський] / Георг Оруел. – Мюнхен, 1947. – 91 с. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/novela/kolgosp.htm>.
5. Оруел Дж. Скотохутір: Казка [Електронний ресурс] / [пер. з рос. Н. Околітенко, передм. Н. Околітенко] / Джордж Оруел // Вітчизна. – 1992. – № 9. – С. 38–72. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Orwell_George/Skotokhutir/.
6. Orwell G. Animal Farm [Electronic resource] / George Orwell. – Access Mode: http://msxnet.org/orwell/animal_farm.pdf.

ПОЗАСЛОВНИКОВА ЛЕКСИКА У ТВОРАХ ВАСИЛЯ СТУСА

Галів У. Б.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені І. Франка

У статті здійснено лексикографічний аналіз позасловникової лексики Василя Стуса. Досліджено граматичні особливості та лексичні значення слів зі збірки «Палімпсест», які не ввійшли до загальномовного словника. Запропоновано конкретні доповнення до словникових статей видання «Словник української мови».

Ключові слова: позасловникова лексика, мовна картина світу, загальномовний словник, поетоніми, ідіосміль.

Haliv U. B. The extra-dictionary lexicon in Vasyl Stus' works. In the article a lexicographic analysis of Vasyl Stus' extra-dictionary lexicon has been accomplished. The grammatical features and lexical meanings of the words used in his collection of works "Palimpsest" which have not entered the standard dictionary are investigated. Some concrete addenda to dictionary entries of the editions of the "Dictionary of the Ukrainian language" are suggested.

As it has been found out, a considerable percentage of the Ukrainian language lexicon is not included in explanatory dictionaries for different meta-linguistic factors. It has been observed that the language picture of the world cannot be considered complete without idio-lexicons of each separate writer. This fact stipulates a conclusion about an indissoluble connection between the individual author's use of words and their general usage.

Within the frame of the elaborated material the following findings are singled out: 1) a group of the language units in usage which are not included into the register of the Dictionary of the Ukrainian language (SUM); 2) new phonetic and word-forming variants of the words of general use which are not fixed in the SUM; 3) the author's individual lexemes alias poetonyms.

As it is underlined in the article, a notable group of language units in common usage need to be fixed lexicographically because it is a considerable one and its components' registration can easily be continued. Unfortunately, the illustrative examples from Vasyl Stus' poetry are absent in the "Dictionary of the Ukrainian language" entries. Phonetic and word-forming variants of lexemes of the general usage are represented on a less scale compared to the previous group but, nevertheless, it helps create the original language picture of the poet's worldview. It is noticed that the group which makes the author's individual lexemes has the most frequency of occurrence. From the point of view of word-formation they have a non-uniform structure, in particular, they include such stems as -samo, -sto, -vse, -zhyttie in associations with lexemes of usual usage value.

A number of lexemes from the "Dictionary of Vasyl Stus' poetic diction" have been analysed. Certain corrective amendments concerning interpretation of the author's individual lexemes are introduced. It is proved that Vasyl Stus' idiolect is a synthesis of the author's individual use and general usage. The poet resorts to his own word-formation ways not only for reasons of more exact illumination of thoughts but also for the rendering of the national-cultural information. The writer's language practice is a rich material for the supplementation of the register of the contemporary dictionary of the Ukrainian language.

Key words: extra-dictionary lexicon, language picture of the world, standard dictionary, poetonyms, idiostyle.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Одним із важливих завдань сучасної української лінгвістики є вивчення позасловникової лексики – мовних одиниць, які з певних причин не охоплені тлумачними словниками. Проблема слів поза словником, які подибуємо в різноманітних художніх текстах, на думку П. Гриценка, є особливо актуальною для українського мовознавства, адже «кожна лексема, не зафіксована словниками, залишається і поза лінгвістичним інформаційним простором» [4, 248]. А оскільки тлумачний словник є основним джерелом знань про мову, віддзеркаленням національної самобутності народу, то покликаний насамперед бути своєрідним донором ілюстративного матеріалу без хронологічних обмежень та ідеологічних упреждень. На жаль, українська лінгвістика має такий досвід, коли цілі пласти мовних одиниць перебували поза контекстом практичної лексикографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Позасловникова лексика стала об'єктом досліджень С. Головащука, Г. Віняр, П. Гриценка, Т. Шульги,

Л. Томіленко. У полі зору мовознавців – прозові твори О. Гончара [2], Є. Гуцала [1], Є. Дударя [8], літературознавчі праці С. Єфремова [4], Д. Донцова [9]. Поетичну мову як об'єкт лексикографії вивчають В. Калашник, Г. Вокальчук, Л. Оліфіренко та ін. Вартими уваги є, зокрема, наукові розвідки зі сфери неографії, здійснені на основі творчості В. Стуса. Проте позасловникова лексика поета на сьогодні залишається не дослідженою.

Формулювання мети і завдань статті. Мета дослідження – на засадах лексикографічного аналізу обґрунтувати необхідність кодифікації в реєстрі Словника української мови лексики з поетичних творів В. Стуса, яка не увійшла до загальномовного тлумачного словника.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань:

– виявити лексеми, які залишилися поза увагою практичної лексикографії;

– простежити семантику і граматичні особливості узуальних та індивідуально-авторських мов-

них одиниць, які б збагатили реєстр Словника української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна лінгвоукраїністика фокусує свій погляд на творчості тих митців, чия діяльність «припала на «найгарячіші» періоди в житті українського суспільства» [6, 30]. Одним із таких періодів є доба 60-х рр. XX ст. Виразний її представник – поет світового масштабу і страдницької долі Василь Стус.

Кожен поетичний твір, на думку А. Демченко, – «це мікросвіт, який потребує тлумачення, декодування, розкриття підтексту та асоціацій» [5, 221]. Мовна картина світу не могла б існувати без ідіолексикону того чи того поета. Отже, доводиться говорити про перетин двох координат, зафіксованих у площині лексикографії, – індивідуально-авторського та узуального слововживання. Саме загальномовні словники, як вважає В. Калашник, «відбивають пов'язаність літературної мови і мови поетичної» [7, 126]. На жаль, великий відсоток лексики української мови не зафіксований у тлумачних словниках. Причиною цього є різні екстралінгвальні фактори.

Отже, пропонуємо лексикографічний аналіз слів та їхніх значень із поетичних текстів В. Стуса (збірка «Палімпсест»), які опинилися поза словником. У межах опрацьованого матеріалу виділяємо: 1) групу узуальних мовних одиниць, не внесених до реєстру СУМ; 2) нові фонетичні та словотвірні варіанти загальномовних слів, не зафіксовані у СУМі; 3) індивідуально-авторські лексеми, поетоніми.

1. Безпуть, -і, ж. У значенні бездоріжжя. *Хто прийме їхню зненавиду? / Лиш безпуть, поєдинча путь* (Ст., 203).

Великосвітній, -я, -є. Який належить світам. *Потрібен янгол помсти. Мій захисник, мій щит, що не дозволить підупасти, / не дасть зотліти в неклі дорікань великосвітніх* (Ст., 227).

Велій, заст. Великий. *О семи гори горя, цвинтар велій, / і я тут згину, як прийде пора?* (Ст., 280).

Воздати, заст. Відплатити. *Тікай же свого світу, недоріко, / або чекай, коли той Бог воздасть / за самокатування – по заслуді* (Ст., 156).

Всупір, невідм. Усупереч, наперекір. *І я спливаю не за течією, / але всупір – неначе в горловину пролтих криків* (Ст., 167).

Вчвертьока, невідм. Крадькома. Здалеку. Скраєчку. *До узбіч / прилипла зірка чи жар-птиця чи / прорубано вікно, щоб Україну / побачити вчвертьока...* (Ст., 348).

Гострожалий, -а, -е. Який має гостре жало. ...і *утрата / тобі болить обабоки – ти, янголе, припнутий гострожалими списками / до тіла власного* (Ст., 146).

Д'горі, невідм. Догори, вверх. *Дух підноситься д'горі* (Ст., 191).

Диточі, -их, заст. Дитячі. *Забутий світ увійде в сні диточі* (Ст., 220).

Длань, -і, заст. Долоня. *Звелася длань Господня / і кетяг піднесла* (Ст., 227).

Дляння. Повільне кружляння. ...це входження в біду, це плинне дляння / віднайдені і втрачені сліди (Ст., 368); у СУМі є длати – не поспішати робити що-небудь (СУМ, II, 313).

Довсібіч, невідм. Довкола. *І безберега тиша довсібіч!* (Ст., 192).

Заштрик, -а. Ін'єкція. *Твій голос, мов болючий заштрик, устромлено в оцей грудневий свист* (Ст., 52); у СУМі є *заштрикати* (СУМ, III, 418).

Звомплений, -а, -е. Розгублений. *З того раю / радів я згублений в світах / що тут по звомплених зірках – / сам і смеркаю і світаю* (Ст., 200); у СУМі є *звомплити*, плю, пиш; мн. Звомплять; док., діал.. Втратити самовладання; розгубитися (СУМ, III, 496). Проте прикладів зі Стусової поезії словник не подає.

Зориво, -а. Світання. *Бач – розвітається зориво. Хай і на смерть, а – вперед* (Ст., 231).

Ісход, -у. Кінець, смерть. *Де цонайвища з нагород / і найчесніша – мста / за наш прихід і наш ісход / під тягарем хреста* (Ст., 185).

Крихкотіти. Тріпотіти, жевріти. *і крихкотіли зорі на льоду нічного безгоміння* (Ст., 44); у СУМі є *крихко* (СУМ, IV, 352); *крихкотілий* (СУМ, IV, 352).

Кругопад, -у. Кружляння. *Тож під листя кругопадом / в урочистості вечірній / мріють сині-сині айстри / без радіння і журби* (Ст., 272).

Мерехт, -у. Світло. Блиск. *Горіли сосни чорнясто-жовтим мерехтом* (Ст., 67); у СУМі є *мерехтіння* (СУМ, IV, 676).

Міт, -у. Легенда. Вигадка. *Та обертається життя на міт...* (Ст., 160).

Навпомац, невідм. Наосліп. ...а *матірні руки... шукають навпомац / синівське привиддя* (Ст., 244); у СУМі – *навпомацки* (СУМ, V, 41).

Надбесся, ім. Простір над небом. *Цей здвиг молодечий, оце надбесся тривоже, / цей беззук, цей безмір, ця кружна п'янка широчінь* (Ст., 286).

Начування, ім. Чекання. ...а далі – ніби *цятка мого болю, / роз'ятрене вітрами начувань* (Ст., 242); у СУМі є *начуватися*, -аюся, -аєшся. Чекати розплати, помсти (СУМ, V, 238).

Незглибимість, -ості. Безмежжя. *Прозора незглибимість поїняла, / оплівши плеском лоскотним проміння / дитинне серце* (Ст., 50).

Нестерп, -у. Зайти непомітно / за грань сподівання / за обрій *нестерпу* / за мури покори (Ст., 244); у СУМі – *нестерпність*, -ності, ж. Абстр. ім. до нестерпний (СУМ, V, 389).

Обабоки, незм. З двох боків. ...ти став, зняковілий, і *утрата / болить тобі обабоки...* (Ст., 146); у СУМі – *обабіч* 1. присл. З обох боків; на обидва боки; 2. у знач. прийм. (СУМ, V, 462).

Однотон, -у. Унісон. ... де лиш *глушливий гуркіт автостради / мені повість, що серця лячне гупання / б'є з рідною землею в однотон* (Ст., 269). У СУМі – *однотонний*, а, е. 1. Який весь час звучить однаково, одноманітно (СУМ, V, 640).

Поєдинчий, -а, -е. Окремий. *Хто прийме їхню зненавиду? / Лиш безпуть, поєдинча путь* (Ст., 203); у СУМі – *поєдинці*, присл., діал. Подинці (СУМ, VI, 766).

Позапростір, -у. Який існує поза простором. *Як вікна в позапростір, позачас, / за мури німоти і всепокори...* (Ст., 236).

Позачас, -у. Як вікна в *позапростір, позачас, / за мури німоти і всепокори...* (Ст., 236). У СУМі – *поза-*

часовий, а, е, книжн. Який існує поза часом (СУМ, VI, 801).

Понадмірний, -а, -е. Сильний. Понадміру. ...а заборони темну грань / переступити безборонно – / то **понадмірний**, смертний гріх (Ст., 66).

У СУМі – **понадміру**, присл. Дуже, занадто, надзвичайно (СУМ, VII, 144).

Поокремий, -а, -е. Окремий. Ми з темні виходимо на світ / і знову повертаємось у темінь, / геть роз'єдинені і **поокремі** (Ст., 160); у СУМі – **поокремо** (СУМ, VII, 177).

Посміхи, -ів. (брати на посміхи, фразеол.) Глум. Глузування. Коли він / на **посміхи** бере твоє лицарство / і каже: ти – ніщо (Ст., 68); у СУМі – **посміх**, одн. (СУМ, VII, 347).

Присмута, -и. Смуток. Чи дружба сфер – і неба, і землі – / зоветься лихоліттям, я не знаю. / Та **присмута** і по розлуці їсть (Ст., 63); у СУМі – **присмуток** (СУМ, VIII, 29).

Свічаддя, ім. Дзеркала. ...і лачно задивляються в **свічаддя** / людських озер, колодязів, криниць (Ст., 205).

Спогадування, ім. Згадування. Шурхоти і шепоти і щемі – / то твого **спогадування** дні криниць (Ст., 124); у СУМі – **спогадувати** (СУМ, IX, 554); приклади зі Стусових творів відсутні.

Стереблений, -а. Знищений...лиш так його спотворило дерзання / тим виразом вибачливих жалів, / самодосад, **стеребленої** волі... (Ст., 217); у СУМі – **стеребити** (СУМ, IX, 687); прикладів зі Стусової поезії немає.

Як бачимо, група узуальних мовних одиниць, які потребують лексикографічної фіксації, одна з найчисельніших. Щобільше, реєстр слів можна продовжувати.

2. Іншу групу словникових матеріалів складають фонетичні та словотвірні варіанти загальнономовних лексем, не зафіксованих у СУМі. Вона репрезентована не так масштабно, порівняно з попередньою, проте творить своєрідну мовну картину світу поета. Наведемо окремі приклади:

Голубиня, -і, поет. Голубка. Мені була ти **голубиню**, / що розкрилила два крила (Ст., 190); у СУМі – **голубина** (СУМ, II, 118).

Заблуклий, -а. Той, що заблукав. Ти почезаєш у незгоді вчинків / (чужих чинів) – як вічна колотнеча / з народження **заблуклої** душі (Ст., 146); у СУМі – **заблудлий** (СУМ, III, 24).

Заки. Поки. Як лев, що причаївся в хащах обрію, / **заки** й зблудив, отак і я від тебе / далію, наближаючись (Ст., 242); у СУМі – **поки** (СУМ, VII, 20).

Заскорузлий, -а. Зачерствілий. І за твоїм жалінням **заскорузлим**, / за безголів'ям – просвітку нема (Ст., 71); у СУМі – **заскорублий**, **заикарублий** (СУМ, III, 313; 414).

Подосі, невідм. До цього часу. ...те, що в веснянім виснилося шумі, / іще й **подосі** жде на благоді (Ст., 241); у СУМі – **досі** (СУМ, II, 384).

Повісти. Розповіді. Послухай вересня – і він **повість** / у миготливо-золотій задумі: те, що в веснянім виснилося шумі (Ст., 241); у СУМі – **розповідсти** (СУМ, VIII, 772).

Пірвати. 1. У значенні полинути. Спадає листя – і твоє ждання / мов перелітний птах, **пірветься** в

вірії (Ст., 241); 2. У значенні схопити. Тополя ламле руки – / їй сил нема – **пірвати** тіло в лет (Ст., 241). У СУМі – **рвати** (СУМ, VIII, 460).

3. Найчастотнішою є група, яку становлять індивідуально-авторські лексеми. Варто зауважити, що з погляду словотвору вони мають дуже неоднорідну будову. Проте ідіостиль письменника з-поміж інших вирізняють насамперед мовні одиниці з компонентом -само, -сто, -все, -життє, які разом з лексемою узуального значення можуть, на наш погляд, заслуговувати лексикографічної фіксації у загальнономовному словнику.

У цьому контексті не можемо зігнувати думки В. Калашника, який вважає, що поетичне слововживання «лише частково потрапляє до тлумачного словника, оскільки не входить до основних його завдань» [7, 126]. І водночас автор акцентує на перетині двох напрямів лексикографії – індивідуально-авторської та загальнономовної. А ідіолект В. Стуса, як свідчить лінгвістичний аналіз його поезії, є власне отим синтезом індивідуально-авторського та узуального.

Значний відсоток індивідуально-авторської лексики фіксує Словник поетичної мови Василя Стуса, укладений Л. Оліфіренко. Погоджуємося з думкою дослідниці, що значення більшості неологізмів «є настільки прозорим, вони настільки влучно підкреслюють думку автора та органічно вплітаються в зміст твору, що сприймаються, як давно відомі, і не можна уявити, якими іншими одиницями можна було б їх замінити» (СлВС, 3). Так, загальнономовного звучання набувають лексеми *безвесельний*, *безпуть*, *білота*, *виболюватися*, *вінакиувати*, *вितिхнуть*, *вितिшитись* та ін. Наприклад:

Безвесельний, -а, -е, поет. Який не має весел. І забутим ранком / човном **безвесельним** замрівся світ (Ст., 50).

Безпуть, -і, ж. У значенні бездоріжжя. Хто прийме їхню зненавиду? / Лиш **безпуть**, поєдинча путь (Ст., 203).

Білота, -и, ж. Невинність, святість. Прости мені, що ти, така свята, / у хижому возні – свіча – горіла, / о як та білота болила / о як болила біла **білота!** (Ст., 274).

Окремий пласт становлять одиниці, утворені шляхом поєднання займенника -все та іменника або прикметника (*всепокірний*, *всепрозріння*, *всерозхрестя*, *всетривога*, *всечекання* та ін.):

Всепокірний, -а, -е. Дуже сумирний. Не всемогутній, / а **всепокірний** перед диким звіром, ім'я якому – Правда і Любов (Ст., 68).

Всепрозріння. На **всерозхресті** люті і жаху, / на **всепрозрінні** смертного скрику / дай мені, Боже, чесного шляху, / дай мені, Боже, гордого лику! (Ст., 320).

Всерозхрестя. На **всерозхресті** люті і жаху, / на **всепрозрінні** смертного скрику / дай мені, Боже, чесного шляху, / дай мені, Боже, гордого лику! (Ст., 320).

Всечекання. Це все юрма. І ніч. І брат мій спить. / Росте під стелю **всечекання** (Ст., 328).

Філософську рецепцію «я – світ» найбільш довершено репрезентують композити, утворені

поєднанням двох основ (компонент *само* + іменник, рідше – прикметник). Наприклад:

Самоуникання. ... ти, янголе, / припнутий гострожалими списками / до тіла власного – хреста подоба – втрачаєш право **самоуникання**, / самоперостання скрайніх меж... (Ст., 146).

Самобіль. Сто ночей / попереду і сто ночей позаду, / а межі ними – лялечка німа: / розпечена, аж біла з **самоболлю**... (Ст., 97).

Самовтеча. Дорога **самовтечі**, невідвладна / моїм бажанням, рине, як вода (Ст., 167).

Зауважимо, що лексеми *самозамкнений* і *самознищення* не зафіксовані ні в загальнономовних словниках, ні у Словнику поетичної мови Василя Стуса. Останнє джерело поряд із неологізмами *стожальне*, *стожурба*, *сторозтриклятий* та ін. не подає також одиниць *стогрім* і *столобий*.

Цікавим є і той факт, що укладач Словника Л. Оліфіренко лексеми *сторіки* та *самостріл* трактує як індивідуально-авторські. Але ж слово *самостріл* СУМ фіксує зі значенням 'старовинна зброя' (СУМ, IX, 47). До речі, серед ілюстративного матеріалу нема Стусових поезій. А мовна одиниця *сторіки* відома ще з Шевченкових рядків: «*І потече сторіками кров у синє море*» (Шевч., 263). Не можемо погодитися і з тим, що лексема *засвіти* – авторський неологізм В. Стуса (СлВС, 33). Лексичну одиницю *басаманити* укладач теж фіксує як індивідуально-авторське утворення замість узуального, розмовного (СлВС, 12).

Якщо брати до уваги одиниці із компонентом *себе-*, то словник Л. Оліфіренко подає тільки лек-

сему *себекрай* (СлВС, 74), тоді як у В. Стуса є ще *себявлення* («*Те безмежжя сил, розбурханих од молодого болю, / ті парури зусиль, та виднота / себявлення /.../ Ось ти є, непевносте*» (Ст., 222)).

Негативну семантику увиразнюють лексеми *цонаймертві* і *тойсвіт* (їх не фіксує жоден словник), у яких виразно стирається грань узуального, натомість вирізняється авторське мовомислення, що відображає різнотипну настроєвість і апелює до ментального відтворення дійсності. Порівняймо: «*Сомнамбулами бродять цонаймертві. / І так їм хочеться межі чужих кісток / свій непомітний віднайти куток, / щоб там боялись смерті*» (Ст., 72) (тут утворено ступінь порівняння прикметника, який не підлягає ступенюванню) і «*На вістрі струмує осика / і сявом сходить цвинтарним / зацедра цопта Вельзевула твій тойсвіт підносить до уст*» (Ст., 268). (Юкстапозит *тойсвіт* утворений поєднанням займенникової та іменникової основ).

Отже, автор вдається до власного словотворення для влучного висвітлення думки і, зрештою, для передачі національно-культурної інформації.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Здійснене дослідження уможливило розширення меж загальнономовних тлумачних словників поповненням їхнього реєстру словами, які до цього часу були поза увагою лексикографів. Як бачимо, відсоток лексик, що репрезентує ідіостиль В. Стуса, а водночас і український культурно-мовний простір та не охоплена сучасними словниками, є значним. Мовна практика письменника є багатим матеріалом для доповнення реєстру сучасного Словника української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Віняр Г. М. Позасловникова лексика та способи її творення у прозі Є. Гуцала / Г. М. Віняр // Література та культура Полісся: Ніжинська вища школа. – Ніжин, 1990. – Вип. 1. – С. 213–214.
2. Головащук С. І. Позасловникова лексика в творах Олеся Гончара / С. І. Головащук // Мовознавство. – 1988. – № 6. – С. 32–40.
3. Гриценко П. Ю. Авторська лексикографія: Тарас Шевченко / П. Ю. Гриценко // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові. – К.: КММ, 2012. – С. 39–68.
4. Гриценко П. Ю. «Слово поза словником»: реєстр словника як проблема сучасної тлумачної лексикографії / П. Ю. Гриценко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія. – К., 2011. – С. 238–249.
5. Демченко А. В. Художній простір у мовній картині світу Василя Стуса / А. В. Демченко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: «Лінгвістика»: [зб. наук. праць]. – Херсон: ХДУ, 2008. – Вип. 8. – С. 221–223.
6. Вокальчук Г. М. Українська індивідуально-авторська неографія: стан і перспективи / Г. М. Вокальчук // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Мовознавство». – 2011. – № 11. – Вип. 17. – Т. 1. – С. 27–33.
7. Калашник В. С. Поетична мова як об'єкт лексикографії / В. С. Калашник // Українська і слов'янська тлумачна та перекладна лексикографія. Леонідові Сидоровичу Паламарчукові. – К.: КММ, 2012. – С. 126–132.
8. Шульга Т. Позасловникова лексика у прозі Євгена Дударя / Тамара Шульга // Лексикографічний бюлетень: [зб. наук. праць]. – К., 2010. – Вип. 19. – С. 209–217.
9. Томіленко Л. М. Позасловникова лексика у творі Дмитра Донцова «Націоналізм» / Л. М. Томіленко // Література та культура Полісся. Сер.: Філологічні науки. – 2015. – Вип. 78. – С. 198–204.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- СУМ – Словник української мови: в 11-ти томах. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
- СлВС – Словник поетичної мови Василя Стуса. Рідковживані слова та індивідуально-авторські новотвори / [уклад. Л. В. Оліфіренко]. – К.: Абрис, 2003. – 90 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

- Ст. – Стус В. Палімпсест: Вибране / Василь Стус. – К.: Факт, 2003. – 432 с.
- Шевч. – Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – Д.: «Видавництво Сталкер», 2003. – 368 с.

УДК 811.112.2'342.415

НАЯВНІСТЬ, ПРОЯВ ТА СУТНІСТЬ ДИФТОНГІВ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Глуценко О. В.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

У статті досліджено реалізацію та функціонування сучасних німецьких дифтонгів на матеріалі текстів і словників; виявлено їхні кількісні і якісні характеристики; встановлено частоту реалізації дифтонгів за трьома позиціями у слові (анлаут, інлаут, аусллаут).

Ключові слова: дифтонг, псевдодифтонг, біфонемне сполучення голосних, монофтонг, аблаут, умлаут.

Glushchenko O. W. The presence, manifestation and essence of diphthongs in modern German. The given article is devoted to the consideration of modern German diphthongs taking into account their historical development. The peculiarity of the vocalism of the contemporary German language is that there are diphthongs that make the language unique and inimitable. The presence of different views on the characterization of diphthongs in different languages suggests that it is almost impossible to provide a common unified characterization of this class of sounds. Diphthongs are living and specific language phenomena, the genesis of which dates back to the Pre-Germanic times. In the course of the historical development of the language they constantly changed their character and eventually acquired their constant state as attractors in Early New High German. After experiencing significant qualitative and quantitative changes, German diphthongs continue to be carriers of meaning while performing phonetic and grammatical functions. In the article the realization and functioning of three modern German diphthongs with different graphic representations on the basis of texts and dictionaries are investigated, their quantitative and qualitative characteristics are revealed, the frequency of the implementation of diphthongs in three positions in the word (anlaut, inlaut, auslaut) is established. It is proved that in Early New High German the old diphthongs continued to function and new ones appeared. The results of the study enabled their distribution in separate groups, taking into account their graphic representation, to determine the phonetic peculiarities of the diphthongs and their graphical realization in written form and to show a direct correlation between the time of origin of the diphthongs and the frequency of their implementation in the analyzed texts.

Key words: diphthong, pseudodiphthong, biphonemic vowel combinations, monophthong, ablaut, umlaut.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сучасні вчені-лінгвісти проявляють великий інтерес до вивчення окремих мовленнєвих одиниць та їхньої взаємодії. Існує велика кількість робіт із загальним описом дифтонгів, їхніх фонетичних і фонематичних характеристик [1; 5; 6; 9; 11; 12; 15]. Однак досліджень, присвячених розгляду сучасних дифтонгів з урахуванням їхнього історичного розвитку, практично немає.

Термін «дифтонг», запозичений з грецької мови, означає «з двома звуками» або «з двома тонами». Фонетична комбінація таких двох голосних виконує мовну функцію одного простого голосного. Класичні школи лінгвістів, представниками яких були Е. Зіверс, В. Шмідт, П. Менцерат та ін., використовували термін «подвійний звук / голосний» (*Doppellaut, Doppelvokal*). У О. Єсперсена часто трапляється термін «*Zwielaut*», «*Zweilaut*», «*Zwievokal*» – «двозвук», що більш влучно характеризує природу і сутність дифтонга. Посилаючись на неоднозначність і непрозорість поняття «дифтонг», К. Л. Пайк зазначав, що необхідно уникати вживання цього терміна, оскільки він позбавлений певної точності через існування різних його тлумачень [13, 20].

Багато українських і зарубіжних мовознавців вважають, що особливість вокалізму в сучасній німецькій мові полягає в тому, що тут існують дифтонги, тобто односкладові сполучення голосних, напр.: *Leiter, Laut, Leute*. Автори відокремлюють існування четвертого двозвуку, притаманного нечисленним

вигукам (*pfui, hui*). При утворенні дифтонгів органи артикуляції повільно переходять від вимови першого голосного до наступного. При цьому інтенсивність зменшується. Такі двозвуки належать до нисхідних дифтонгів (*fallende Diphthonge*) [6; 11; 15].

Дифтонги є дуже рідкісним явищем і функціонують у вокальній системі відносно малої кількості мов. До таких мов належать деякі європейські, зокрема германські і романські мови. Саме функціонування дифтонгів у мові, на думку М. М. Чорної, є одним зі специфічних явищ, що робить мову неповторною та унікальною [8, 526].

Наявність різноманітних поглядів щодо характеристики дифтонгів в окремих мовах свідчить про те, що майже неможливо надати загальну уніфіковану характеристику цьому класу звуків. Результати дослідження Х. Ульбріх вказують на те, що навіть в австрійському варіанті стандартної вимови німецької мови і в стандартній німецькій вимові в акустичній сфері також відсутній загальний знаменник для цієї групи [14]. Усе це є доказом того, що фонетична і фонологічна інтерпретація німецьких дифтонгів залишається актуальною і зараз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У результаті фонетичних досліджень голосних сучасної німецької мови О. І. Стеріополо розглядає дифтонг як односкладове сполучення голосних. Визначення акустичних параметрів дало змогу уточнити транскрипцію другого елемента, відображення якого давно вже потребує уніфікації. Автор

вважає, що німецький дифтонг утворюється тільки в поєднанні відкритого голосного із закритим: /a/ + /e/ – /æ/, /a/ + /o/ – /ao/, /o/ + /e/ – /ɔə/. Дослідивши дифтонги на фонетичному рівні, О. І. Стеріополо термінологічно розподіляє їх на закриті/висхідні (*schließende/ steigende*), коли зв'язок голосних утворений високим підйомом язика, напр.: *pfui* [pfui], і відкриті/спадні (*öffnende/ fallende*) дифтонги, для яких характерний протилежний артикуляційний рух, напр.: бав. *liep* [liap], *gut* [goat]. Автор виокремлює групу централізуючих дифтонгів, (*zentralisierende Diphthonge*), які утворюються об'єднанням попереднього довгого голосного з наступним вокалізованим /ɐ/, напр.: *Uhr* /u: ɐ/, *Ohr* /o: ɐ/, *ihr* /i: ɐ/. О. І. Стеріополо відзначає, що німецька фонологічна система матиме свій особистий шлях розвитку, який зумовить появу певної низки нових фонем, оскільки фонологічно довгі голосні перед /ɐ/ перетворюються на вторинні централізовані дифтонги, а фонологічно децентралізовані німецькі дифтонги обертаються на трифтонги, про що не згадується в жодній науковій роботі німців-фонетистів та в дослідженнях вітчизняних мовознавців. Подібне явище може привести до перевертання всієї системи голосних. На основі такого фонетичного процесу автор розглядає трифтонги, що функціонують як складні одиниці звукової системи. На відміну від дифтонгів, трифтонги мають зміни не тільки вокальної якості, але й артикуляційного руху, напр.: *Eier* /'æɪɐ/, *Bauer* /'baʊɐ/, *Feuer* /'fɔɪɐ/ [6, 114–118].

Т. М. Кузьменко, вивчаючи особливості динамічних процесів наголошеного вокалізму сучасної німецької мови на основі експериментально-фонетичного опису його якісних і кількісних характеристик, які функціонують у підготовленому та спонтанному мовленні, визначає, що систему голосних фонем сучасної німецької мови представляють 8 довгих напружених та 7 коротких ненапружених монофтонгів, а також 3 висхідних дифтонги. Кожний монофтонг, зокрема дифтонг, має низку диференційних ознак, ступінь прояву яких може змінюватися у мовленні, але, порівняно з монофтонгами, диференційні ознаки дифтонгів менш стабільні або виявляють більшою мірою здатність до варіативності [2, 168–176].

Р. І. Мельничук дослідила і розкрила функціональні і структурні аспекти мовних і мовленнєвих голосних одиниць у німецькій мові, оскільки німецька мова, на відміну від слов'янської, належить до мов вокалічного типу. Автор розглядає специфічні ознаки голосних фонем сучасної німецької мови і встановлює, що особливою рисою її вокалізму є наявність огублених голосних переднього ряду, а в голосних високого та середнього підйому відбувається зближення. Окрім голосних, автор відмічає наявність дифтонгів і розглядає їх як поєднання монофтонгів в одному складі. Р. І. Мельничук вважає німецькі дифтонги спадними, тобто другий звук дифтонга короткий, слабкий та нечіткий [4, 76–78].

Аналіз фонетичної системи сучасної німецької мови показав, що вчені сходяться на думці, що система голосних німецької мови складається з 18 голо-

сних фонем, серед яких маємо 3 дифтонги [6, 10, 15]. За даними словника DAWB, це:

[aɛ] з графічним відображенням /ei, ai, ay, ey, eih, i, y/, напр.: *nein, Mai, Bayer, Mayer, Ceylon, Geweih, Verleih, Outsider, Byron*;

[aɔ] з графічним відображенням /au, ao, owl/, напр.: *Baum, Maus, Kaka, Clown*;

[ɔɛ] з графічним відображенням /eu, äu, oi, oy/, напр.: *heute, Häuser, Boiler, Nestroy, Oybin*.

Запропоноване дослідження присвячене проблемі дефініції сучасних німецьких дифтонгів, визначенню їхніх функцій та фонетичних особливостей і графічної реалізації дифтонгів на письмі.

Формулювання мети і завдань статті. Метою дослідження є аналіз німецьких дифтонгів [aɛ], [aɔ], [ɔɛ], виявлення їхніх кількісних і якісних характеристик, констатація частотності реалізації нвн. дифтонгів за трьома позиціями у слові (анлаут, інлаут, аусллаут) на матеріалі текстів і словників.

Матеріалом дослідження послуговували роман Д. Кельманна «Тіль» (2017), роман М. Баєра «Шпигуни» (2000) та книга віршів М. Крюгера «Невдовзі перед грозою» (2003). Реалізацію наданих дифтонгів у німецьких словах розглянуто також за словниками К. Дудена (2005) та DAWB (2010) видавництва Е.-М. Крех та ін. авторів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз 4000 лексичних одиниць (далі л. о. – О. Г.) з дифтонгами на матеріалі сучасних текстів і словників виявив функціонування 3 німецьких дифтонгів з різним графічним зображенням, частоту їхнього вживання та позиційний розподіл у межах слова.

Результат проведеного дослідження показав, що найбільш функціонально навантаженим дифтонгом є передньоязиковий /ei/, частота реалізації якого становить 2171 л. о. (54,4%). Найбільш динамічно наданий двозвук функціонує у корені різночастини-мовних слів (57,0%), особливо в іменниках із суфіксами *heit-, keit-* і новим суфіксом *lein-*, який надає іменникам демінутивне значення, напр.: *mein, dein, kein, Feind, Seite, steigen, greifen, Schönheit, Wildheit, Christenheit, Ratlosigkeit, Leichtigkeit, Behändigkeit, Aufmerksamkeit, Männlein*. Спостерігається також досить активна реалізація дифтонгуа /ei/ (30,0%) на початку слова; з одного боку, за рахунок великої кількості неозначених артиклів, прикметників, займенників та прислівників, напр.: *ein, einfach, einmal, einander, einige*, з іншого – за рахунок префікса *ein-*, який є найпродуктивнішим словотворчим елементом, та префікса *vorbei-*, що передає значення часу і місця, напр.: *einatmen, Eintopf, eintreten, vorbeilaufen, einschlagen, einverstanden sein, vorbeigehen, vorbeispazieren*. Надані приклади переконливо вказують на багатофункціональну (плюрицентричну) властивість дифтонга /ei/, оскільки йому притаманне активне вживання у кореневих, префіксальних і суфіксальних морфемах. Значно менші показники частоти вживання має дифтонг /ei/ у кінцевій позиції в слові (13,0%). Тут наданий двозвук функціонує в односкладових словах різних частин мови, напр.: *frei, zwei, sei*. В абсолютному кінці слова було зафіксоване вживання дифтонга /ei/ в суфіксальній морфемі іменників, що вказує на місце або

значення виду виробничої діяльності людей, напр.: *Wäscherei, Brauerei, Bücherei*.

Друге місце за частотою реалізації в текстах посідає архаїчний дифтонг /au/ 1163 л. о. (29,0%), генеза якого бере свій початок ще в прагерманські часи. Найбільша динаміка наданого двозвуку реалізується на початку слова (46,0%), що відрізняється від середини та кінця слова (відповідно 38,0% і 16,0%). Така частотність передусім пов'язана з активним вживання /au/ у префіксальних морфемах, напр.: *ausbreiten, ausbrechen, aussehen, aufhalten, aufschlagen, aufpassen, Aufmerksamkeit, Ausdruck, hinaufgehen, hinausblicken, herausbringen*. Реалізація досліджуваного двозвуку в серединній позиції і в абсолютному кінці в слові спостерігається в кореневих морфемах одно- та двоскладових іменників, прикметників та дієслів, напр.: *Haus, Glauben, Hauptplatz, Laune, Rauch, Frau, Blau, laut, faul, traurig, kaufen, saufen, brauchen* та ін. Функціонування досліджуваного дифтонга в абсолютному кінці слова маємо також в кореневих морфемах відкритих складів, напр.: *Anbau, Frau, Blau, rau*. До групи «архаїчних дифтонгів» можна віднести двозвуки /eu/ (11,5%) і /ai/ (1,0%), розвиток яких помітний протягом усього існування німецької мови, напр.: *euch, Euter, Beutel, neu, Kreuz, beugen, Freund, Leute, Kaiser; Lakai, Kai, Details*. Результати аналізу виявили відносно активну реалізацію архаїчних дифтонгів /au/ і /eu/, що вказує на наявність кореляції між часом зародження наданих двозвуків і частотою їхньої реалізації в текстах.

До умлаутної групи належить дифтонг /äu/ (3,8%), напр.: *Räuber; äußern, sträuben, Bräutigam, ungläubig, kräuseln*. У процесі дослідження постає питання щодо співвідношення дифтонгів /au/ і /äu/, які мають різну частоту реалізації в текстах (відповідно 29,0% і 3,8%), а їхні складові частини –

спільні фонетичні ознаки, напр.: *Bauch – Bäuche, Haus – Häuser, Maus – Mäuser, Baum – Bäume, Faust – Fäuste, Kraut – Kräuter, saufen – säuft, laufen – läuft*. Наведені приклади переконливо вказують на функціонування двозвуків /au/ і /äu/ в однакових морфемах (кореневих); водночас ці дифтонги виконують як фонетичну (конститутивну), так і граматичну функції, вказуючи на збірність іменників і відмінювання сильних дієслів. Таким чином, надану пару двозвуків можна віднести до групи «аблаутних дифтонгів».

Передостаннє місце за частотою вживання в текстах посідає середньоязиковий дифтонг /ay/ (0,2%), функціонування якого спостерігається в кореневій морфемі в превокальній позиції з наступним вокалізованим /v/, який, виходячи з кодифікованої норми, у поствокальній позиції вимовляється як неясний середньоязиковий голосний, напр.: *Bayer, bayerisch*. Таке позиційне функціонування притаманне й двозвукам /ei/, /eu/, /au/, напр.: *feierten, Leiergesang, Steuer, euer, Feuer, dauern, Mauer, kauerte, Bauer*. Можна припустити, що вокалізація приголосного /r/ приводить до появи складної одиниці звукової системи – трифтонга. Основний наголос трифтонга припадає на першу складову сполуку, що обумовлює висхідний-нисхідний характер німецьких трифтонгів, а динаміка їхньої реалізації зосереджена виключно в кореневих морфемах як у найбільш сильній позиції у слові [1; 7].

Найменшу частоту реалізації має середньоязиковий /ao/ (0,1%), який трапляється в окремих словах, напр.: *Kakao*.

Треба відмітити, що в деяких поодиноких випадках реалізуються на стику дві або три голосні сполуки, напр.: *Januar, Februar, Spion, Foyer, Royalist, Magnesium*. Уважаємо, що подібні сполучення голосних, як у зазначених вище запозиченнях, є збігом двох самостійних голосних монофонем, які

Таблиця 1
Загальна характеристика нововерхньонімецьких дифтонгів

№ з. п.	Дифтонг	Початок слова (л. о.)	Середина слова (л. о.)	Кінець слова (л. о.)	Загальна кількість (л. о.)
1.	ei	653	1228	290	2171 (54,4%)
2.	au	532	439	192	1163 (29,0)
3.	eu	8	417	34	459 (11,5%)
4.	äu	5	149	-	154 (3,8%)
5.	ai	-	32	9	41 (1,0%)
6.	ay	-	8	-	8 (0,2%)
7.	ao	-	-	4	4 (0,1)
Абс. частота (л. о.)	1198	2273	529	4000 (100%)	
Відн. частота (%)	0,30	0,57	0,13	1,00	

за своїми фонетичними і фонологічними ознаками протиставлені дифтонгам.

Крім визначених дифтонгів (табл. 1), зафіксовано велику кількість біфонемних сполук, тобто поєднання двох монофтонгів, напр.: *Geographie, Jesuiten, funktionieren, Diademe, Theater, Bibliothek, Proviant, Prior, Sekretarius, Dialekt*. Подібні біфонемні сполучення голосних, або псевдодифтонги, фонематично і фонетично протиставляються дифтонгам. З погляду фонематичної інтерпретації біфонемні сполучення голосних підлягають морфологічній розкладеності. Надані приклади свідчать, що такі сполучення голосних можуть бути як у складі однієї морфеми, так і на морфемному шві; їх фонетичною двоскладеністю є наявність твердого приступу на початку другої голосної сполуки.

Виявлено також деякі власні імена, виражені іменниками і прикметниками, у складі яких є приклади біфонемних сполучень, напр.: *Sofia, Leviathan, Oleander, patriot, Theologie*. До цієї групи уналежнюємо сполучення голосних, першим компонентом яких є надкороткий голосний [i], [ɔ], [u], [y]. Згідно з кодифікованою нормою німецької вимови (DAWB), перші голосні сполуки є дуже короткими і нескладовими, вони не формують склад і реалізуються перед складовими голосними. Отже, обидва є в одному складі. Таким чином, надані сполучення голосних за своїми фонематичними і фонетичними ознаками не відповідають дифтонгам, тому їх треба вважати біфонемними сполученнями. Такі сполучення голосних найчастіше подибуємо в запозиченнях, які з часом були онімечені, напр.: *Prozession, Diskretion, Lektion, Bastion, religios, Memoiren, Linguist, Etui, Nuance, Libyen*.

У процесі аналізу були зафіксовані англійські запозичення, у складі яких є графічне зображення голосних сполук /ai/ (*fair, Training, Trainingsanzug, Trainee*). Згідно з кодифікованою нормою, такі сполучення голосних вважаються довгими монофтонгами.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. На основі проведеного дослідження дифтонгів на матеріалі 3 нвн. текстів та словників (4000 л. о.) зроблено такі висновки щодо їх реалізації. У результаті експерименту виявлено 3 дифтонги з різним графічним зображенням. Найбільш функціонально вагомим в усіх трьох позиціях у слові є дифтонг з графічним зображенням /ei/ (54,4%), далі відповідно /au/ (29,0%), /eu/ (11,5%).

Найбільша динаміка реалізації дифтонгів знаходиться у кореневих та суфіксальних морфемах, тому середина позиція налічує 2273 л. о. (57,0%). Активного розвитку набувають дифтонги в префіксальній морфемі. Слід зауважити на динамічному вживанні дифтонгів у префіксальних морфемах (*ein-, vorbei-, aus-, auf-*). У процесі еволюції дієслівних префіксів відбувся не тільки розвиток їхньої семантики, поява нових словотвірних типів, але й повна зміна механізму процесу взаємодії префіксів з дієслівними та іменниковими основами, що безпосередньо пов'язане з їхнім походженням. Відомо, що префікси виникли з прийменників та прислівників і з'явилися у структурі германського слова дуже пізно. Спочатку вони займали позицію перед дієсловом або іменником і відігравали роль просторового маркера, подібно до першої частини складного слова. З часом

префікси почали бути носіями основного значення дериватів і всього словотвірного типу до морфеми, яка формує структуру всього речення. Отже, абсолютний початок слова становить 1198 л. о. (30,0%). Значно менше реалізуються дифтонги в кореневих та суфіксальних морфемах в кінці слова, тому ця позиція складає відповідно 529 л. о. (13,0%).

У сучасних текстах спостерігається більш активна реалізація дифтонгів /au/, /eu/ і значно менша дифтонга /ai/; зазначені дифтонги ми уналежнюємо до групи «архаїчних дифтонгів». Етимологія наступних прикладів переконливо доводить архаїчність двозвуків /au/, /eu/, /ai/, генеза яких бере свій початок з прагерманських часів: іє. *ok^u, герм. *auga-, гот. *augō*, двн. *ouge*, свн. *ouge*, нвн. *Auge*; іє. *aug-/*aueg-, герм. *auk, гот. *auk*, двн. *auh*, свн. *ouh*, нвн. *auch*; герм. *haubida-, гот. *haubiþ*, двн. *haubit*, свн. *houbet*, нвн. *Haupt*; герм. *galaubjan, гот. *galaubjan*, двн. *chilauban*, свн. *gelouben*, нвн. *glauben*; іє. *leub^h-, герм. *lauba-, двн. *urloup*, свн. *urloup*, нвн. *Erlaubnis*; іє. *kais-, герм. *kaiser*, двн. *keisur*, свн. *keiser*, нвн. *Kaiser*; іє. *preu-, герм. *frawiþō*, двн. *frewida*, свн. *vreude*, нвн. *Freude*, іє. *k^urei, герм. *kaupjan*, двн. *koufen*, свн. *koufen*, нвн. *kaufen*. Таким чином, частотна реалізація архаїчних двозвуків у сучасній німецькій мові вказує на наявність **оберненої кореляції** між часом зародження дифтонгів і частотою їхнього вживання у нвн. мові (мовленні).

До «умлаутної» групи нвн. мови належить лише один умлаутний двозвук /äul/, який функціонує власне в корені слів, але, на відміну від дифтонга /au/, відіграє провідну роль у розрізнюванні граматичного значення дієслів і іменників, виконуючи при цьому фонетичну, зокрема конститутивну функцію. Оскільки спостерігається морфологічно обумовлене чергування складових частин наданих дифтонгів у корені слова, вони були віднесені до групи «аблаутних дифтонгів».

Фонетичною особливістю нвн. дифтонгів є артикуляційна стабільність: двозвукам характерна упорядкована взаємодія їхніх компонентів, позаяк у системі дифтонгів (за термінами артикуляційного трикутника) реалізується артикуляція одного типу в напрямку «знизу – вгору». Фонетичні відношення між двозвуками мають **двосторонній** характер, а саме: передньоязикові / середньоязикові.

Результати аналізу показали, що у нвн. мові продовжили своє функціонування старі дифтонги та з'явилися нові. Дослідження 3 нвн. дифтонгів дали можливість з урахуванням графічного зображення розподілити їх за групами: 1) «передньоязиковий» /ei/; 2) «архаїчні дифтонги» /au/, /eu/, /ai/; 3) «аблаутні дифтонги» /au – äul/; 4) «умлаутний дифтонг» /äul/.

Проведене дослідження нвн. дифтонгів на матеріалі текстів і словників виявило, що дифтонги – це живі та специфічні мовні явища, генеза яких бере свій початок ще у прагерманські часи. У процесі історичного розвитку мови вони постійно змінювали свій характер і набули свого константного стану, як атрактори, у нвн. мові. Зазнавши чималих якісних і кількісних змін, німецькі дифтонги й сьогодні продовжують бути носіями значення, виконуючи при цьому фонетичні і граматичні функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зиндер Л. Р. Общая фонетика / Л. Р. Зиндер. – 2-е изд., перераб., доп. – М. : Высш. шк., 1979. – 312 с.
2. Кузьменко Т. М. Редукція наголошених голосних як можливий чинник розвитку вокалізму сучасної німецької мови / Т. М. Кузьменко // Мова. Мовлення. Комунікація : [зб. статей на честь О. І. Стеріополо / відп. ред. Р. В. Васько]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2016. – С. 168–176.
3. Левицький В. В. Основи германістики / В. В. Левицький. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 527 с.
4. Мельничук Р. І. Специфіка фонологічних ознак сучасного німецького вокалізму / Р. І. Мельничук // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. – Одеса, 2016. – Т. 2. – № 21. – С. 76–78.
5. Прокопова Л. І. Вступний курс фонетики німецької мови для вузів / Л. І. Прокопова. – К. : КиМУ, 2003. – 104 с.
6. Стеріополо О. І. Теоретичні засади фонетики німецької мови / О. І. Стеріополо. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 320 с.
7. Таранец В. Г. Энергетическая теория речи / В. Г. Таранец. – 2-е изд., доп. – Одесса : Печатный дом, 2014. – 188 с.
8. Чорна М. М. Зіставний аналіз фонем української, англійської та німецької мовних систем / М. М. Чорна // Бердянський державний педагогічний університет МОН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство. – 2010. – Вип. XXIII. – Ч. 2. – С. 518–528.
9. Köhler K. J. Einführung in die Phonetik des Deutschen / K. J. Köhler. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 1995. – 251 S.
10. Krech E. M. Sprechwissenschaftlich-phonetische Untersuchungen zum Gebrauch des Glottsschlageinsatzes in der allgemeinen deutschen Hochlautung / E. M. Krech. – Basel-N. Jork, 1968. – 126 S.
11. Krumm H.-J. Deutsch als Fremd- und Zweitsprache / H.-J. Krumm. – Ein internationales Handbuch, 2010. – Bd. 1. – S. 189–199.
12. Linder G. Grundlagen und Anwendung der Phonetik / G. Linder. – Berlin : Akademie-Verlag, 1981. – 382 S.
13. Pike K. L. Phonemics. A Technique for Reducing Languages to Writing / K. L. Pike. – Michigan : Ann Arbor, 1947. – 254 p.
14. Ulbrich Ch. Vergleichende Untersuchungen zur Aussprache der Diphthonge in der deutschen und österreichischen Standardvarietät / Christiane Ulbrich // Gegenstandsauffassung und aktuelle phonetische Forschungen der halleschen Sprechwissenschaft [Hrsgs. Eva-Maria Krech, Eberhard Stock]. 2. Band. – Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang, 2003. – S. 161–200.
15. Verbitskaja T. D. Deutsch akzentfrei : kommunikativ-orientierter phonetischer Einführungskurs / T. D. Verbitskaja, T. V. Grischina. – Odesa : Astroprint, 2014. – 2. Aufl., neu bearbeitete und erweiterte. – 136 S.
16. Deutsches Aussprachewörterbuch / E.-M. Krech, E. Stock, U. Hirschfeld, L. Ch. Anders. – Deutsches Aussprachewörterbuch. – De Gruyter, 2010. – 1176 S.
17. Duden. Das Aussprachewörterbuch / Duden. – Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : Dudenverlag, 2005. – Bd. 6. – 860 S.

УДК 81.255:82-14

СКЛАДНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ В ПОЕТИЧНИХ ТВОРАХ: МАЙСТЕРНІСТЬ ПЕРЕКЛАДАЧА

Гольтер І. М.

Дніпровський державний технічний університет

У статті проаналізовано проблему перекладів поетичних творів. Наведено результати аналізу особливостей перекладу поетичних текстів та ролі перекладача при цьому, що дає змогу дослідити вплив особистості та світосприйняття перекладача у процесі збереження національної поетичної традиції, з'ясувати семантичні й структурні засади поетичного перекладу.

Ключові слова: переклад, культурна специфіка, літературна спадщина, стиль перекладу.

Holter I. M. Difficulties and peculiarities of poetic works translation: the art of the interpreter. The article deals with the analysis of the problem of poetry works translation. The results of the peculiarities of the translation of poetic texts and the role of the interpreter are given. This allows to study the influence of the personality and perception of the interpreter in the process of preserving the national poetic tradition and to find out the semantic and structural foundations of poetic translation. According to the stated purpose the article analyses the peculiarities of the genre of poetry and gives the characteristic of external and internal features of the poetic work, the main difficulties and specifics of poetic translation were investigated on the example of sonnet 109 by W. Shakespeare. The author comes to the conclusion that reproduction of external and internal elements of the poetic matrix such as rhythm, size, rhyme, euphonic structure of the poem, stylistics, figurative and emotional content of words and phrases play an important role in the process of translations of poetry works. But it is practically impossible to achieve a full equivalent and similarity of all external and internal components of the poetic work in the translation even in genealogically similar languages. The specificity of poetic translation is that the interpreter has to turn into the author, taking his style and language, intonation and rhythm to establish functional equivalence between the structure of the original and the translation, to reproduce in translation the unity of form and content which refers to the artistic whole.

Key words: translation, cultural specifics, literary heritage, translation style.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Серед багатьох форм відображення дійсності незвичайне місце посідає поетична. Особлива віршована форма організації поезії, її ліричність та інтимність проявляється у специфічній мовній будові, що відрізняється ритмом і римою. А тому для неї характерне якнайширше використання різноманітних мовних засобів, створення неповторних символів та образів, тобто нових асоціативних і семантичних зв'язків між мовними одиницями. У кожного народу вони свої. Це означає, що перекладач повинен створити новий поетичний текст, еквівалентний оригіналу з його концептуальною та естетичною інформацією, але використовуючи в разі потреби зовсім інші мовні, а часом і віршовані форми [1].

Мистецтво поетичного перекладу в другій пол. ХХ ст. стало об'єктом широкого наукового зацікавлення. Як вказують відомі перекладачі, у поетичному творі, який характеризується ритміко-інтонаційною своєрідністю, набагато частіше і ширше вживаються фонетичні засоби, значно більша вага окремого слова [3; 8; 12]. До того ж при перекладі, щоб досягти розкриття змістового аспекту поетичної форми оригіналу, не можна не враховувати розмір, риму вірша-першоджерела. Таким чином, переклад поезії має свою специфіку, пов'язану з унікальністю поетичного жанру, тому актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю цілісного і об'єктивного аналізу особливостей перекладу поетичних текстів, коли йдеться не лише про передачу

змісту оригіналу, а й про оптимальне відтворення стилістичних характеристик тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою перекладу поетичних текстів займалися такі відомі вчені, як Н. Галеєва [3], В. Комісаров [7], В. Коптілов [8; 9], Л. Лазаренко [11], М. Брандес [1], Т. Євсюкова [5], Я. Рецкер [14], Х. Назаркевич [12], які звертали увагу насамперед на переклад зображувальних мовних засобів, специфіку перекладу поетичних творів різних жанрів (віршів, балад, сонетів, поем), збереження поетичного звукоряду тощо. Останнім часом з'явилося кілька цікавих робіт українських дослідників, зокрема В. Говердовського [4], І. Харитонова [15], Л. Коломієць [6], які концентрують увагу на основних проблемах поетичного перекладу, його концептуально-методологічних засадах, мові поетичного перекладу в аспекті лінгвістичної прагматики тощо.

Формулювання мети і завдань статті. Мета цієї статті полягає в тому, щоб дослідити специфіку перекладу поетичного жанру, характерні зовнішні та внутрішні особливості поетичного тексту і їх відтворення в перекладі залежно від особистості перекладача. Згідно із цим завданням пропонованого дослідження, з'явилась спроба розв'язати питання збереження жанру поезії при перекладі й систематизувати накопичений у вітчизняній та зарубіжній теорії і практиці перекладознавства досвід поетичного перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Від загальнонаціональної поетична мова відрізняється

тим, що дійсність мови поетичного твору – це дійсність цілісного художнього миру, унаслідок чого мовні і позамовні (змістовні) сторони художнього твору спаяні значно міцніше, ніж в інших функціональних стилях. Тому закономірності побудови поетичної мови пояснюються не граматичними і синтаксичними правилами, а правилами побудови змісту [1, 25].

Виконання повноцінного перекладу вірша зі своєю вишуканою римою і художніми образами є надскладним завданням: треба враховувати, що поетичні твори відрізняються зовнішньою конфігурацією та розміром, а тому і включають різну кількість певних поетичних засобів. Це пов'язано зі специфікою організації мови, національною традицією віршування і залежить від авторського задуму та рівня його поетичної майстерності. Як вказує українська дослідниця К. Яблуновська, «римовані перекладені відповідники оригінальних творів, метою яких завжди було віддати всі найголовніші особливості першотворів навіть генеалогічно далекими мовами, завжди зберігали найголовніші компоненти матриці якщо не сповна, що взагалі неможливо, то принаймні в найголовніших її складниках» [16].

В. Виноградов розрізняє у віршованому творі два важливі елементи будови, матриці, за його визначенням, – зовнішню та внутрішню. Основними елементами так званої зовнішньої матриці віршового твору є однакова чи різна кількість рядків у віршовому творі, однакові види рим, характер рим, послідовне або перехресне римування, збереження або незбереження кількості строф, наявність повторів. Компонентами внутрішньої будови поетичного твору слугують зміст окремої строфи, авторський набір різних стилістичних засобів – тропів, синтаксичні особливості строфи, звукова структура твору, прагматичний підтекст, авторські образи твору, на основі яких будується розвиток теми у творі [2, 162].

Таким чином, переклад поезії є складним і викликає досить велику кількість проблем. Тільки органічно поєднавши національне і загальнолюдське, зберігши національну своєрідність і водночас відкривши поетичний твір світові, відтворивши дух і час епохи, можна домогтися звучання перекладу. Не менш важливим є вибір між точністю і красою перекладу. В. Радчук вказує на потребу «різного ступеня точності для різних рівнів художньої ієрархії» і підкреслює, що «при розрахованій (для кожного рівня поетичної організації) мірі відхилення, яка продиктована основним і головним, передається не просто щось із твору, а його суть» [13, 22–26].

В. Коптілов, керуючись тим, що художній переклад «має бути семантико-стилістичною паралеллю першотвору», доводить, що «перекладаються не слова, не рядки, не речення, не звуки... Перекладається (точніше передається) система понять у їх взаємовідносинах і способах вияву цих взаємовідношень» [8, 69], і застерігає від суб'єктивного надання перебільшеного значення одним складникам оригіналу за рахунок применшення інших. Він розподіляє відхилення перекладачів на три типи: елементи, нав'язані ідеологією і поетикою автора чи й узяті з інших його творів; нейтральні елементи –

заповнювачі ритму, рими і подібні; елементи, чужі для ідейно-образної структури твору, який перекладається [9, 183–185].

Переклад поетичних текстів вимагає до того ж глибокого стилістичного аналізу матеріалу. Це необхідно для розуміння того, в чому полягає його індивідуальна своєрідність. Як наголошує багато перекладачів, з огляду на прояв у кожному випадку індивідуальної художньої манери письменника, різноманітність лексичних і граматичних засобів мови, поєднань книжно-письмової і усної мови в літературно переломлених стилістичних різновидах питання про поетичний переклад є надзвичайно складним [1; 11; 13]. Отже, готових рецептів розв'язання конкретних перекладацьких проблем немає. Наскільки вдалим буде це розв'язання, залежить від смаку перекладача, його інтуїції та поетичного обдарування.

Викладені теоретичні постулати повинні бути підкріплені практичними прикладами. Тож ми проаналізуємо переклади відомого 109-го сонета Шекспіра “O never say that I was false of heart” українською та російською мовами (підрядковий переклад російською мовою О. Шаракшане (20)). На наш погляд, це цікаво зробити тому, що в різні часи і зовсім по-різному цим займалися такі відомі українські та російські майстри, як Д. Паламарчук, Г. Пилипенко, М. Чайковський, С. Маршак, О. Фінкель, М. Гербель, В. Агошков.

Усі перекладачі зберігають 14-рядковий шекспірівський сонет – особливу візитну картку поета, проте на цьому схожість майже закінчується.

Так, серед варіантів перекладу перший рядок *O never say that I was false of heart* (18)

О, нікогда не говори, что я был неверен сердцем (20) тільки в Агошкова більшою мірою збігається з шекспірівським:

Не говори: что я неверен сердцем (19), тоді як усі інші значно змінюють авторський варіант:

О, не кажи, що я у фальши запав (Паламарчук) (22)

Не думай, що я правду приховав (Пилипенко) (21)

Не говори, что это сердце лживо (Чайковський) (18)

Не говори, что в сердце этом ложь (Фінкель) (18)

Не говори, мой друг, что сердце изменило (Гербель) (17)

Меня неверным другом не зови (Маршак) (18)

Як бачимо, Паламарчук вживає слово «*фальш*», Пилипенко вдається до евфемізму «*приховав правду*», Чайковський, Фінкель використовує іменник «*ложь*»; Гербель – «*измена*», а Маршак взагалі створює власний вільний переказ. До того ж, крім Агошкова, ніхто з перекладачів не використовує підкреслене Шекспіром *Я*.

У рядку

Though absence seemed my flame to qualify (18)

хотя разлука, казалось, умерила во мне огонь страсти (20)

шекспірівське ключове “*absence*” (розлука) у Паламарчука було замінене «*на віддалі*», у Пилипенка – на перифраз «*і не питай, де був і де ходив*», у Чайковського – на «*вдали*», у Гербеля – на «*растванье*», а Маршак передав тільки загальний зміст рядка: «*Как мог я изменить иль измениться?*»

Яскраве "flame" (пристрасть) Паламарчук переклав як «вогонь», Чайковський та Гербель замінили відповідним синонімом «пыл», Фінкель перетворив на «жар». Попри подібність значення, ці синоніми все ж не можуть повністю передати шекспірівське «огонь страсти», і ніхто не зберіг "seemed" (створювалося враження, здавалося), яке в цьому контексті грає роль заперечення.

У двох наступних рядках:

*As easy might I from my self depart
As from my soul, which in thy breast doth lie* (18)

*мне легче было бы расстаться с самим собой,
чем с моей душой, которая находится в твоей
груди* (20).

Практично всі перекладачі, окрім Фінкеля, зберегли загальний зміст – «моє кохання, моє серце, моя душа належать тобі», використавши тільки кілька слів, зокрема «серце» (Пилипенко), «вогонь» (Паламарчук), «у грудях» (Фінкель), «пыл» (Гербель), або метафоричний парафраз слова «вічне кохання» – «Не умереть тому, что вечно живо» (Чайковський) чи «залог любви» (Маршак).

Для того, щоб передати біль розлуки, Паламарчук послуговується близьким до шекспірівського висловом «я себе з собою роз'єднав», Пилипенко – метафорою «тобі навіки серце я віддав»; Агошков інтерпретував мотив неможливості розставання як неможливість «за собою захопнуть дверцу, Когда душа живёт в груди твоей!»

Звертає на себе увагу і зміна виду речень при передачі контексту цього рядка сонету: розповідне, стверджувальне – у Шекспіра, питальне (хоча і зберігає свій смисл-впевненість) «Как мог я изменитьшь измениться?» – у Маршака і яскраво емоційно забарвлене – окличне (приклад наведено вище – І. Г.) – в Агошкова.

Бачимо численні перетворення також в інших рядках:

That is my home of love. If I have range (18)
Там дом моей любви. Если я и блуждал (20)

Шекспірівське «дім мого кохання» (у контексті «центр») Паламарчук переклав як «притулок, радісний завжди», Пилипенко змінив на «образ» – «моя душа твій образ зберегла», Маршак перетворив на емоційніше «приют», Чайковський – на високе «кров», Фінкель використав іншу метафору – «кров», а Агошков – «ключ» у значенні «средоточие жизни», «осередок життя».

По-різному інтерпретували і рядок
So that myself bring water for my stain (18)

*так что я сам приношу воду для смытия пятна
измены* (20):

*Вертався, знов приносячи води,
Яка щораз мої змивала плями* (Паламарчук) (22)

*Приніс я чисту воду з джерела,
Щоб змити всі помилки і гріхи* (Пилипенко) (21)

Живую воду, что смывает пятна (Маршак) (18)

Чтоб смыть пятно моею же водой (Чайковський) (18)

Чтоб душу мог омыть перед тобой (Фінкель) (18)
И этим грех свой сам с души своей слагаю (Гербель) (17)

Водой целебной смыв измены пятна (Агошков) (19)

Як бачимо, тільки Чайковський та Паламарчук перекладають досить близько до тексту. Практично всі додали до слова «вода» епітети, яких не було в Шекспіра. У Маршака слово "stain" (пляма), яке Шекспір вживає в однині, перетворюється на множину, а вода стає «живою», посилюючи таким чином оригінальну метафору. До перекладу Маршака близьке трактування Агошкова, який «живую воду» перетворює на «целебную». Фінкель взагалі значно трансформує текст: він, на наш погляд, дещо змінює акценти, робить їх глибшими, глобальнішими, коли говорить, що очистити треба душу, Гербель «проігнорував» цей рядок, передавши тільки загальний зміст – «очищення», пов'язавши його з розкаянням та болем.

При перекладі наступного чотиривірша нам здається цілком правомірним говорити лише про переклад на рівні образно-чуттєвому, асоціативному: практично жоден з перекладачів не вдається до більш-менш точного дотримання оригіналу:

*Never believe, though in my nature reigned
All frailties that besiege all kinds of blood,
That it could so preposterously be stained
To leave for nothing all thy sum of good* (18)

*Никогда не верь, - хотя в моей натуре царили
все слабости, осаждающие всех людей [всякую
кровь], -*

*что она могла быть так нелепо испорчена
[запятнана],*

*чтобы променять ни на что всю сумму добра,
вплоченного в тебе* (20)

Кожен з поетів обирає свій синонім і свої епітети до ключових слів. Так, у Пилипенка "frailties" (слабкості) перетворюються на «обмови», у Паламарчука і Маршака – на «гріхи», у Чайковського та Гербеля – на «слабости земли», у Фінкеля – на «страсти», у Агошкова – на «слабости греха». Шекспірівський вислів "all thy sum of good" Пилипенко називає «священним даром», Маршак – «источником всех благодарений», Чайковський – «сокровищем моим», Фінкель та Агошков – «твоим добром», Паламарчук і Гербель взагалі не перекладають.

Зовсім інші асоціативні зв'язки можна помітити і при перекладі рядка

That it could so preposterously be stained (18)

*что она могла быть так нелепо испорчена
[запятнана] (20).*

У Пилипенка це асоціюється з чистотою та шляхетством: «Це ж глупство: марно забруднити честь», у Паламарчука – з боротьбою з власними недоліками: «мої пороки подолати», для Маршака це «остання межа»: «Но не дошел я до последней грани», у Чайковського пов'язано з непереможністю його найголовнішого і найдорожчого скарбу – кохання: «С сокровищем моим сравнятся в силе!», Фінкель поєднує з добром, яке несе в собі його кохана людина і, звертаючись до неї, просить не вірити, що він – зрадник, що його душа «Твое добро отринула теперь». Агошков запевняє, що всі принади світу не варті зусиль без кохання і що тільки воно рятує:

Твоє добро не стоит всех потуг, –
Тебе одной судьбу вверяю смело (19)
Заклучні рядки сонета
*For nothing this wide universe I call,
Save thou, my rose; in it thou art my all* (18)
Я говорю, что весь этот мир -- ничто,
за исключением тебя, моя роза; в этом мире ты
для меня все (20)

теж назвали перекладацьких трансформацій.

Зокрема, Паламарчук замінює “*in it thou art my all*” (ти для мене все у цьому світі) на «радоство моя», Пилипенко передає зміст “*For nothing this wide universe I call*” (я називаю цей світ порожнечою) метафорою з оцінною характеристикою: «Цей світ не вартий стертого гроша», Маршак замінює на «другого счастья нет», Чайковський – «ты для меня и все, и вся», Фінкель «Мне нужен ты о, нежной розы цвет», Агошков використовує метафору «как роза идеальной чистоты».

До того ж Маршак замість шекспірівського негативного речення використовує питальне і замінює іменник “*universe*” (всесвіт) на «просторный этот свет», Фінкель, навпаки, – на «ничтожный этот свет», для того щоб підкреслити велич почуттів, а Агошков робить антонімічний переклад: «Ничто весь мир, коль есть на свете ты».

Шекспірівське “*rose*” (троянда) Пилипенко, Маршак та Гербель взагалі не використовують, замінюючи його таким смисловими аналогами, як «мій всесвіт і душа» (Паламарчук), «счастье» (Маршак), «назвать своею» (Гербель), Чайковський вживає архаїчне «розан».

Як бачимо, кожен з перекладачів створив «свого» Шекспіра, передаючи власну інтерпретацію, особисте розуміння сонета, написаного великим англійцем. І це зайвий раз доводить: поезія і пишеться, і перекладається не тільки розумом – серцем. Під цим зовсім ненауковим поняттям ми розуміємо світо-

сприйняття перекладача, його темперамент, особисті риси характеру, поетичний талант і поетичне почуття міри. Без цього неможливо створити якісний переклад будь-якого ліричного твору, який би відповідав духу і настрою оригіналу – він просто не буде хвилювати, а отже, не буде життєздатним. І дуже важко сказати, чий переклад цього сонету «правильніший». Вони всі різні і водночас неповторні.

Крім численних розбіжностей, слід звернути увагу і на значні подібності в перекладах. Багато слів в перекладах є майже еквівалентними між собою. Така відповідність словника свідчить, що Шекспір своїми художніми творами зробив можливим зближення культур не тільки на смисловому рівні, а й на рівні художніх засобів їх втілення.

На наш погляд, усім перекладачам вдалося відчувати і певною мірою (кому з більшим, кому з меншим успіхом) іншою мовою і в іншому часі донести до читачів твір епохи Відродження таким чином, щоб і через півтисячі років він викликав благоговіння.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У перекладах поетичних художніх творів велика роль належить відтворенню зовнішніх та внутрішніх елементів вірша: ритму, розміру, рими, ефонічної структури, стилістики, образного та емоційного змісту. Але практично неможливо досягти повністю еквівалентного і рівнозначного в усіх складових зовнішніх і внутрішніх компонентів поетичного твору в перекладі навіть у генеалогічно близьких мовах. Специфіка поетичного перекладу полягає в тому, що перекладач має ніби перетворитися на автора, приймаючи його манеру і мову, інтонацію та ритм, встановити функціональну еквівалентність між структурою оригіналу та перекладу, відтворити в перекладі єдність форми та змісту, яку розуміють як художнє ціле, тобто донести до читача тонкі нюанси творчого задуму автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брандес М. П. Предпереводческий анализ текста / М. П. Брандес, В. И. Провоторов. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. – 224 с.
2. Виноградов В. С. Перевод. Общие и лексические вопросы / В. С. Виноградов. – М. : КДУ, 2004. – 240 с.
3. Галеева Н. Л. Параметры художественного текста и перевод / Н. Л. Галеева. – Тверь : Твер. гос. ун-т, 1999. – 154 с.
4. Говердовский В. И. Перевод как кривое зеркало духа и культуры народа / В. И. Говердовский // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2000. – № 500. – С. 316–320.
5. Евсюкова Т. В. Перевод как формирование интертекстуального лингвокультурного пространства / Т. В. Евсюкова // Вісник Сумського ун-ту. – 2002. – № 4. – С. 69–72.
6. Коломієць Л. В. Перекладознавчі семінари : методологічно-стильові орієнтири в українському поетичному перекладі від кінця XIX до початку XXI століття : [навч. посіб.] / Л. В. Коломієць. – К. : Київський університет, 2011. – 495 с.
7. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / В. Н. Комиссаров. – М. : «ЧеРо», 2002. – 207 с.
8. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу / В. В. Коптілов. – К., 1971. – 130 с.
9. Коптілов В. Першотвір і переклад : Роздуми і спостереження / В. Коптілов. – К., 1972. – 215 с.
10. Кулікова В. Комунікативна ситуація та переклад / В. Кулікова // Філологічні науки. Вісник Сумського ун-ту, 2002. – № 4. – С. 80–84.
11. Лазаренко Л. М. Вступ до перекладознавства. Курс лекцій / Л. М. Лазаренко. – Маріуполь 2004. – 139 с.
12. Назаркевич Х. Основи перекладознавства : в 2 ч. : [навч. посіб.] / Х. Назаркевич. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – Ч. 1: Теоретичний курс. – 298 с.
13. Радчук В. На жертovníку мистецтва / В. Радчук // «Хай слово мовлено інакше...» Проблеми художнього перекладу : [статті з теорії, критики та історії художнього перекладу]. – К., 1982. – С. 22–26.
14. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я. И. Рецкер. – М. : Аудитория, 2016. – 244 с.
15. Харитонов І. Зіставні переклади поезій : [навч. посіб.] / І. Харитонов. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 416 с.

16. Яблуновська К. До питання відтворення жанру в поетичному перекладі / К. Яблуновська [Електронний ресурс] // XVIII Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД». – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/3073>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

17. Сонет 109 (Шекспир/Гербель) [Електронний ресурс] // Викитека. – Режим доступу: [https://ru.wikisource.org/wiki/Сонет_109_\(Шекспир/Гербель\)](https://ru.wikisource.org/wiki/Сонет_109_(Шекспир/Гербель)).

18. Сонеты Шекспира на русском и английском языках [Электронный ресурс] // Мир книг на английском языке. – Режим доступу: http://engshop.ru/shekspir-sonet-109-na_anglieskom/

19. Шекспир В. Сонет 109. Перевод (В. И. Агошков) [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://www.stihi.ru/2012/12/09/5737>.

20. Шекспир В. Сонеты [Электронный ресурс] / В. Шекспир. – СПб : Азбука-классика, 2004. – 381 с. – Режим доступу: http://lib.ru/SHAKESPEARE/sonets-sharakshane.txt_with-big-pictures.html.

21. Шекспір В. Сонети / [пер. з англ. Г. Пилипенка] / В. Шекспір. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2008. – С. 223.

22. Шекспір В. Твори в шести томах. Том 6. [пер. з англ.] / В. Шекспір. – К. : Дніпро, 1986. – С. 671.

БІБЛЕМА ЯК ОДИНИЦЯ БІБЛІЙНОГО ІНТЕРТЕКСТУ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ ПІДХІД

Дзера О. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті запропоновано термін біблема і випрацювано модель перекладу біблем. До біблем, окрім актуалізованих у тексті біблеїзмів (біблійних фразеологізмів), зараховуємо біблійні вислови, що ще не стали знаками мовної системи, а функціонують як одиниці авторського мовлення. Біблема-знак біблійного інтертексту може актуалізуватися семіотично-когнітивно (вербалізовані концепти і символи) та на рівні мікро- і/чи макростилістики. Біблему розглядаємо як фрейм, біблійний вислів, що викликає відповідну біблійну сцену у свідомості адресата. Способи перекладу біблем окреслюємо на основі теорії релевантності: передачу інформації забезпечують дві моделі, кожна з яких удокладнює іншу: кодова (розишфрування значення) та інференційна (виведення наміру адресанта). На першому етапі перекладач ідентифікує біблійне джерело і знаходить його відповідник у цільовій традиції перекладу Святого Письма; у другому зосереджується на функції біблеми в інтертексті.

Ключові слова: біблема, біблійний фрейм, інтертекстуальність, теорія релевантності, інференція, декодування, оптимальна релевантність.

Dzera O. V. Bibleme as a unit of the Biblical intertext: translation studies approach. The article provides an operational definition of biblemes that covers both Biblical idioms and non-idiomatic Biblical expressions which have not entered the language system yet, their use being limited to authors' idiolects. The bibleme as a sign of the biblical intertext can be actualized semiotically and cognitively (verbalized concepts and symbols) and at the level of micro- and macrostylistics. The bibleme is viewed as a frame, i. e. an expression from the Bible which aims to evoke the corresponding scene in the addressee's mind. Ways of biblemes translation are offered in concert with relevance theory according to which communication and transfer of information entail two interrelated processes: decoding of the meaning and inference of what is intended by the addresser. The first stage requires from a translator to identify the source and find its equivalent in the target tradition of the Bible translation. The second stage implies focusing on the function of the bibleme in the intertext. Strategies of the bibleme translation are determined by the following factors: 1) semiotic and cognitive status of the bibleme: universally-precedent (biblical idiom or biblical frame which activates the corresponding scene in the minds of both source and target readers); nationally-precedent (biblical frame activating the scene only for readers of the original); autoprecedent or elite-precedent (biblical frame activating the scene only for the author and his/her best reader); 2) intratextual function of the bibleme: dominant, autonomous or narrative; 3) type of the text to be translated: a) the translator of the appellative text-type (e.g. commercials and media headlines) is supposed to follow the principle of ostensive and inferential communication aiming at the optimal relevance and resulting in adaptation; b) if biblemes perform the dominant function in the expressive text-type, stages of decoding and inference are made manifest simultaneously, i.e. the bibleme in translation is triggered as the optimally relevant ostensive principle for readers with sufficient knowledge of the Bible.

Key words: bibleme, Biblical frame, intertextuality, relevance theory, inference, decoding, optimal relevance.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Біблієзнавство вже у XIX столітті пододало теологічно орієнтовану закритість через поширення біблійної критики, яка розглянула Святе Письмо не лише як Божественне Одкровення, але і як літературний текст, що відображає відповідний історичний контекст. У XX столітті біблійні студії з позицій структуралізму відкрили нові перспективи для літературознавчих досліджень, починаючи з архетипної критики Нортропа Фрая, та стали своєрідним місіонерським дороговказом лінгвістичного напрямку перекладознавства в працях Юджіна Найди. Однак, незважаючи на ретельно випрацьовану метамову, яка репрезентувала сплав структуралізму й прагматики, перша біблієзнавчо-перекладознавча парадигма продовжила кількостітню дискусію щодо адекватної презентації Божого послання, адже історія різних літургійних традицій часто зводилася до історії перекладів, що у відповідних культурах виконували функцію першоджерела.

Зі зростанням зацікавлення до біблійного в позабіблійному в центр відповідних перекладознавчих пошуків потрапляє біблійний інтертекст, що остаточно зміщує їхній ракурс із теології у філологію. **Біблійний інтертекст** прочитується від очевидного до невлвовимого, тобто від цитат та експліцитних алюзій через відлуння та приховані наративи аж до парадоксального постмодерного тлумачення. Звідси біблійна інтертекстуальність може виявлятися як: (1) апокрифічний і фольклорний інтертексти; (2) індивідуально-авторський інтертекст, що містить: (а) посилання на Біблію, закріплені мовно (фразеологізми чи крилаті вислови); (б) експліцитні або імпліцитні посилання на Біблію концептуального, наративного та мовленнєвого типів; (3) як перекладний інтертекст, прототекстом якого є індивідуально-авторський біблійний інтертекст, що інтерпретується крізь призму як оригінальної, так і вихідної національно-культурних традицій рецепції Святого Письма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідження біблійної інтертекстуальності в перекладознавчій площині потребує особливого наукового підходу і відповідної метамови. Один з найпопулярніших термінів на позначення неідиоматичних посилань на Святе Письмо – це *алюзія*. Проте визначення алюзії, на жаль, досі позбавлене термінологічної уніфікованості: це і натяк, непряме посилання, і широкоживаний вислів. До останнього визначення підводить, зокрема, і факт існування словників алюзій, адже неможливо лексикографічно зафіксувати натяк.

Деякі дослідники серед ознак алюзій виокремлюють авторський намір, тобто усвідомленість посилання [20; 30; 21; 14], а ще частіше цю тезу дослідники приймають "за замовчуванням".

Однак ще на початку ХХ століття задовго до формулювання "діалогічного принципу" М. Бахтіна й теорії інтертекстуальності Ю. Крістевої, Борис Томашевський, уводячи поняття "міжтекстових зв'язків", виділив три роди (типи) текстових сходжень: 1) свідоме цитування, посилання на творчість письменника, що пропонують оригінальне трактування раніше написаних творів; 2) несвідоме відтворення літературного твору; 3) випадковий збіг [6, 260].

Про підсвідомі механізми творення інтертекстуальності розмірковує Р. Барт: інтертекстуальність "не може зводитись до проблеми джерел і впливів; це загальне поле анонімних формул, походження яких часто неможливо впізнати, або несвідомих чи автоматичних цитат, часто без лапок" (переклад авт. – О. Д.) [1, 418]. Якщо сприймати інтертекстуальність як загальний і єдиний текстовий простір, стає зрозумілим феномен спонтанних запозичень. Деякі дослідники позначають їх терміном *ремінісценція*. Віктор Жирмунський називав ремінісценції "несвідомою дією творчої пам'яті" [2, 339]. За цим же принципом інколи розмежовують алюзію і ремінісценцію: перша передбачає свідомі вкраплення в текст "чужого слова", а друга – несвідомі [21, 30; 20, 587]. Визначення ремінісценції перегукується з терміном *відлуння*, що його пропонують деякі дослідники, зокрема Р. Гейз та Д. Перді: "відлуння – це метафорична алюзія, інтертекстуальна [...] і не залежить від свідомого наміру" (переклад авт. – О. Д.) [14, 22].

Часто серед ознак алюзії виділяють її тематичність і сюжетність: "алюзія – вияв текстової категорії інтертекстуальності, прийом художньої виразності, що змістовно збагачує текстову інформацію, створюючи численні асоціації за рахунок натяку на події, факти, персонажів інших текстів" [22, 24]; "біблійна алюзія – це мовний засіб у вигляді непрямого посилання на певний біблійний факт, предмет, особу, міф" [7, 21; 11, 13]; "відсилання до певного літературного твору, сюжету чи образу" [21, 587].

Проте біблійна інтертекстуальність може бути позбавлена тематичності й сюжетності, творючи асоціації з біблійною поетикою без певного джерела або нагадуючи про певні біблійні істини, закодовані в символах.

Окрім того, до алюзій традиційно відносять лише одиниці лексичного й синтаксичного рівнів

(слово, словосполучення і речення). Однак особливістю біблійної інтертекстуальності є розширення рівнів її актуалізації. Прикладом посилання, що виходить навіть за межі графемного, слугує містика чисел гебрійської поетики. Цікаве спостереження зробив Віталій Радущкий, аналізуючи переспів 132-го (133-го) псалма у Шевченкових "Псалмах Давидових": перший вірш Шевченкового псалма має однакову кількість складів порівняно з івритом, де ці рядки – улюблена споконвіку народна пісня, а 22 (кількість рядків у переспіві) відповідає кількості літер в івритській абетці [4, 360]. Тут спостерігаємо свідоме чи несвідоме наслідування старозаповітних акровіршів, де послідовні рядки формують абетку. Дослідники налічують у Старому Заповіті тринадцять повних акровіршів (з них одинадцять псалмів, а також Приповідки 31: 10–31 та Плач Єремії 1–4) [22, р. 374]. Найдовершеніший акровірш – це псалом 112, що, як і Шевченків переспів 132-го псалма, налічує 22 рядки на кожну літеру абетки. Ще очевидніша нумерологічна символіка Шевченкового циклу – кількість псалмів: десять поезій як десять заповідей поета своєму народові.

Протягом останнього десятиліття дослідники все частіше використовують термін *інтертекстема* (В. Мокієнко, К. Сидоренко, П. Дюрчо, Г. Денисова, Й. Млацек), застосовуючи його частково й для аналізу біблійних інтертекстів.

На нашу думку, порівняно з *алюзією*, цей термін має значно ширшу семантику, що може пояснити більшість виявів біблійної інтертекстуальності. Якщо алюзію переважно визначають як "фігуру мовлення", "стилістичний прийом", "мовний засіб", "прийом художньої виразності", то інтертекстема, на думку В. Мокієнка, маркує текст семіотично (на рівні концептів і символів) чи стилістично [3, 81].

Широкими є можливості актуалізації інтертекстеми в тексті: "Інтертекстема – це одиниця інтертексту, функціонально зорієнтована міжтекстово, представник прототексту, міжрівневий реляційний (співвідносний) сегмент змістової структури тексту – граматичної, морфемно-словотвірної, морфологічної, синтаксичної, лексичної, просодичної (ритміко-інтонаційної), строфічної, композиційної – уведення у міжтекстові зв'язки" (переклад авт. – О. Д.) [5, 143]. Важливим виявом інтертекстеми є повторювані в різних творах одного автора ключові слова, що виявляють ознаки певного концепту. Видається, що інтертекстеми цього типу можуть набувати подвійного міжтекстового характеру: вибудовувати індивідуально-авторську світоглядну концептосферу й одночасно бути відлунням біблійної концептосфери (без чітко впізнаної алюзійності).

Формулювання мети і завдань статті. Автор має на меті увести в науковий обіг термін "біблема", проаналізувати когнітивні механізми її конкретизації читачами та перекладачами і окреслити способи перекладу біблем за семіотично-когнітивними, внутрішньотекстовими і типологічними параметрами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ураховуючи особливості біблійних інтертекстем, пропонуємо означити їх терміном *біблема*. Біблему розглядаємо як одиницю біблійного інтертексту, що

виявляється семіотично-когнітивно (вербалізовані архетипи, концепти і символи) або стилістично (на усіх мікростилістичних рівнях та на рівні цілого тексту як сюжетно-композиційний компонент). Якщо біблеїзм є мовним виявом біблійної інтертекстуальності, то біблему вважаємо інтертекстуальною одиницею художнього мовлення.

Біблему доречно аналізувати як *фрейм* – поняття, що належить до категорій когнітивної лінгвістики. На початку 1990-х його ввели в метамову перекладознавства такі дослідники, як Мері Снел-Горнбі, Альбрехт Нойберт та Грегори Шрив і Андре Лефевр, а для перекладознавчого аналізу алюзій ефективно застосували Пол Касмол (1995) і Рітва Леппігайме (1997). А. Лефевр та П. Касмол вибудували схему на основі концепції *сцен і фреймів* Чарльза Філмора (1977) [13, 100–101; 12, 13, 66–67]. Термін фрейм тут ужито в дещо нетрадиційному значенні. Слова і фрази в тексті розглянуто як фрейми, що їх мають заповнювати сцени, ментальні образи зі свідомості читача або слухача. Перекладач аналізує фрейм і намагається реконструювати сцену, що активувала його.

Способи перекладу біблем виводимо на основі *теорії релевантності*, яку розробили французькі вчені Ден Вілсон і Дейдре Спербер [16].

Проектуючи теорію релевантності на перекладознавчу площину, вважаємо переклад біблеми подвійним процесом, який розглядаємо, по-перше, як семіотичну комунікацію, що має на меті передати значення оригіналу крізь мовні й культурні бар'єри, а по-друге, як когнітивний інформаційний процес, тобто взаємодію між текстовою формою й ментальним процесом читачького сприйняття.

На етапі декодування перекладач, як видається, повинен: а) упізнати сам факт посилання на Святе Письмо; б) ідентифікувати біблійний прототекст; в) реставрувати форму (форми) ідентифікованого біблійного прототексту мовою оригіналу й мовою перекладу.

Наступний крок, що є проміжним між декодуванням та інференцією, – це визначення й порівняння семіотично-когнітивного статусу біблеми в мові-джерелі та вихідній мові, зокрема біблема може бути універсально-прецедентною, тобто в обох мовах функціонувати як біблеїзм чи як біблійний фрейм, що активує відповідну сцену у свідомості читача, на якого розрахований цей текст. Проте навіть у цьому разі біблема може стати проблемою перекладу, якщо в новому тексті вона зазнає семантичної трансформації, тобто одночасно функціонує на рівні змісту (другий смисловий шар) і внутрішньої форми (перший смисловий шар), що стає основою для мовної гри в ширшому контексті. Здатність біблійного вислову слугувати основою для мовної гри є переконливою ознакою його фразеологічного статусу.

Як приклад такого функціонування біблеїзму наведемо заголовок статті з британського журналу "The Economist" від 14.04.11: "*Babel or babble?*". У статті досліджено еволюцію мов і поставлено під сумнів теорію Ноама Хомського щодо мовних універсалій. У цьому контексті біблієтопонім *Babel* видається вдалим, адже за біблійним переказом

саме побудова Вавилонської вежі призвела до змішування мов, тобто поклала край мовному універсалізму. З іншого боку, біблеїзм став основою для паронімічної мовної гри, не позбавленої глибинного сенсу: *babble* (беззмістовне бурмотіння) як опозиція до *Babel* (теорії про змішання мов).

Попри загальновідомість біблійного фрейму, наведений заголовок дуже важко перекласти. Михайло Мишкало, перекладач інформаційно-аналітичного ресурсу "Західна аналітична група", звузив свій варіант до другого смислового рівня, намагаючись контекстуально пояснити значення біблеїзму: "*Вавилонське змішання мов чи просто бубоніння?*" (4). Лаконічний і експресивний вислів із трьох односкладових слів трансформується в незграбну і розтягнену шестислівну конструкцію. Пропонуємо інший (хоч і далекий від ідеалу) варіант перекладу, де римована ритмічність вислову частково компенсує втрату лаконічності оригіналу: "Вавилонське стовпотворіння чи банальне бубоніння?"

Переклад біблеми ускладнюється, якщо вона є національно-прецедентною або автопрецедентною. У першому випадку біблема функціонує як упізнаваний фрейм лише в мові оригіналу, а відповідна фраза, взята з перекладу Біблії вихідною мовою, не здатна активувати сцену для читача, на якого орієнтований цей переклад. У другому випадку біблема є прецедентною лише для автора цього тексту і для елітарного читача, який або здатний розпізнати та ідентифікувати її, або ж не шкодує когнітивних зусиль для її ідентифікації.

Якщо біблема є універсально-прецедентною і не зазнає семантичної трансформації, результат декодування – достатній для перекладу: біблема мови джерела (у цьому разі біблеїзм) замінюється відповідною біблемою цільової мови.

Проте декодування біблеми й визначення її семіотично-когнітивного статусу часто буває недостатнім для її адекватного відтворення, якщо біблема є національно- чи автопрецедентною або семантично трансформованою універсально-прецедентною одиницею. Наступний етап – інференція – полягає у виведенні читачем/перекладачем наміру автора щодо передачі певного значення, тобто побудові гіпотези щодо інформативної інтенції автора. В цьому разі гіпотеза стосується того, яка імплікація стоїть за використанням біблеми в кожному конкретному тексті. За результатами інференції перекладач може обрати: (1) суміжний за виділеною шляхом інференції ознакою біблійний фрейм, що може активувати сцену для читача перекладу; (2) суміжний за виділеною шляхом інференції ознакою міфологічний або літературний фрейм, що може активувати сцену для читача перекладу; (3) переклад, що не має ознак інтертекстуальності і: а) зберігає експресивну функцію оригіналу; б) утрачає експресивність.

Наведені способи перекладу, розглянуті в системі термінів, яку запропонували Д. Вілсон і Д. Спербер, відносимо до *остенсивно (зумисне)-інференційної комунікації*, метою якої є *оптимальна релевантність* висловлювання для читача перекладу. За переконанням авторки цього дослідження, результатом перекладу як остенсивно-інференційної комунікації є *адаптація/одомашнення*.

Утім перекладач може знехтувати результатами інференції й увести в цільовий текст один із вже відомих перекладів декодованої біблеми, змушуючи читача "входити через тісну браму", "йти вузьким шляхом" (Мт. 7: 13–14). Результатом такого перекладу є *очуження*, що вимагає від читача додаткових когнітивних зусиль, а отже, не відповідає комунікативному принципу релевантності.

Переклад біблем за принципом оптимальної релевантності видається особливо доречним для текстів апелятивного типу (за класифікацією Катеріни Райс [15, 105–115]). До цього типу належать насамперед рекламні тексти та медійні заголовки. Намір адресанта біблійно-маркованого рекламного чи медійного тексту суттєво відрізняється від наміру біблійного прототексту: він не виконує ні євангельської, ні суто літературної функції. Посилання на Біблію слугує елементом *формули читабельності* (*readerability formula*), характерної для ЗМІ, стимулом для привертання уваги. У цьому разі перекладачеві варто вивести намір відправника тексту за рахунок використання декодованого біблійного прототексту як естетично-інформативної основи для інференції.

Однак збереження біблійного фрейма важливо в тому разі, коли він не просто слугує локальним, орнаментально-експресивним елементом, а заковує всю ситуацію, описану в тексті. Такі домінуючі біблеми часто є заголовками англословних, особливо британських, статей у "якісній" пресі. Перекладач може підсилити впізнаваність фрейма чи принаймні натякнути на його біблійне походження й розкодувати саму ситуацію. Ідентифікувати фрейм допомагають додатково введені перекладачем слоти й актуалізація відповідної фрази з того перекладу Святого Письма цільовою мовою, в якому відчутний біблійний реєстр.

Розглянемо приклад із журналу "The Economist":
Приклад 2.

Headline: Let us eat and drink... Lead: Do you believe in the menace impending from the space?

Прототекстом заголовкової цитати слугують дві книги Старого Завіту (Книга Екклезіяста та Книга Ісайї) і Євангеліє від Луки (12: 16–20), а саме Ісусова притча про багача, який наскладав щедрий урожай і збирався насолоджуватися життям ("Спочивай, їж, та пий, і веселися"), не здогадуючись, що цієї ж ночі його душа постане перед Господом. Вислів *eat, drink and be merry*, зазвичай з експліцитним або імпліцитним продовженням *for tomorrow we shall die*, є біблеїзмом, що впізнаваний англословцем. Він входить до словників найпоширеніших класичних і (чи) біблійних алюзій. Структурно біблеїзм побудований методом злиття старозаповітної і новозаповітної цитат, відповідно його значення часто є контекстуально обумовленим. Досить суперечливі дефініції цього біблеїзму подають словники; порівн.: "недалекоглядна розвага" [24, 68] або "філософія, згідно з якою слід повністю насолоджуватися земними радостями тепер, оскільки майбутнє – не певне" (переклад авт. – О. Д.) [23, 77].

Наведена заголовкова цитата насамперед відсилає до Книги Ісайї (22: 13); порівн.: "Let us eat and drink for tomorrow we shall die", що ідеально узго-

джується зі змістом статті про можливий кінець світу. Саме таке застосування цитати як одне з найчастотніших виокремлює Д. Крістал [9, 118].

Упізнаваність цієї цитати в її оригінальній усиченій структурі для українського читача є досить сумнівною, проте ідентифікацію фрейма можна стимулювати посилуванням у перекладі додатковим слотом, що містить підказку стосовно сумного фіналу: "Їжмо і пиймо, бо взаєтра ..."

Надзвичайно експресивною (і, на жаль, неперекладною) є медійна біблема, у якій обіграно етимологію прізвища відомої особи. У період президентства Джорджа Буша-молодшого, особливо під час війни з Іраком, американська преса створила й розтиражувала в заголовках чисельних статей обігрування біблеїзму *Burning Bush*, описавши випадки люті президента. Відповідний біблійний фрейм добре відомий в англійській та в українській лінгвокультурах і зафіксований у лексикографічних джерелах [30, 35; 21, 291; 8, 61; 9, 49–50]. Вислів *burning bush/неопалима купина* походить з Книги Виходу (3: 7–10): Бог явився Мойсею у вигляді палаючого тернового куща, що горів, але не згоряв.

Заслуговує на аналіз і простежена функціонально-стилістична відмінність між англійським та українським варіантами біблеїзму. Англійський вислів звучить цілком сучасно, хоч і веде свій початок від Біблії Дж. Вікліфа. При цьому в усіх англійських перекладах вислів подається описово, переважно як "bush burned with fire". Сучасні описові варіанти ("палаючий кущ", "тернина, що горить вогнем", "кущ охоплений полум'ям") знаходимо й в усіх новітніх українських перекладах Старого Заповіту (лише П. Куліш один раз використав слово "купина"). Проте біблеїзм увійшов в ужиток саме в церковнослов'янській формі, набувши урочистого й поетичного звучання.

В американському медійному контексті семантично трансформований біблеїзм *Burning Bush* поєднує три смислові компоненти: внутрішньої форми, значення й декодованої старозаповітної історії. Чинник внутрішньої форми (образу) вважаємо визначальним, адже саме на ній змодельовано мовну гру.

Важливим є і другий смисловий пласт (значення), адже йдеться про непохитність, а подекуди і твердолобність Дж. Буша щодо зовнішньої політики США. Урешті і сама біблійна оповідь переосмислюється в інтертекстуально-іронічному ракурсі: Єгова обіцяє Мойсею допомогти в протистоянні з фараоном "сильною рукою", американський президент теж зійшовся у двобої з могутнім правителем арабського світу.

Усе це нашарування смислів створює непереборну перешкоду для перекладу. Пояснення механізму мовної гри, особливо в ЗМІ, та ще й у заголовку – абсолютно неприйнятний спосіб перекладу. Доводиться моделювати власні експресивні засоби, що могли б відповідно зреалізувати апелятивну функцію, а це вже не переклад, а радше співтворчість.

Якщо переклад медійних заголовків-біблем відбувається здебільшого на інференційному рівні і є адаптивним, то відтворення біблійно-маркованих назв текстів експресивного типу визначається інтер-

претаційною настановою перекладача. Перекладач може скалькувати біблему оригіналу, використати один з її українських перекладів, шляхом інференції вивести намір автора та підібрати відповідний для нього небіблійний фрейм або описовий вислів.

Найпростіше перекладацьке завдання – відтворення назви, що використовує універсально-прецедентний біблійний фрейм, тобто біблеїзм, що входить до узусу як мови оригіналу, так і вихідної мови. Як приклад, можна навести назву чи не найвідомішого оповідання О. Генрі “*Gifts of the Magi*” (“*Дару волхвів*” у перекладі Юрія Іванова). Цей біблеїзм фіксують у значенні “про несподівані багаті подарунки або приємну несподіванку” [24, 85; 18, 156].

Завдання перекладача ускладнюється, якщо біблійно-маркована назва є нейтралізованим біблеїзмом, тобто побудована на ідіоматичному виразі із “затертою” біблійною мотивацією, що не має відповідника в цільовій мові.

Зокрема, назва п’єси Торнтон Вайлдера – “*The Skin of Our Teeth*” (1942) (Т. Wilder) – це скорочений варіант англійського фразеологізму *by the skin of one’s teeth*, частковими відповідниками якого на рівні другого смислового пласту є “ледве, насилу, якимось чудом, дивом” [17, 188].

Джерелом цього фразеологізму слугує Книга Йова, де праведник Йов, чию віру в Бога випробовує сатана, описує свої страждання: “*My bone cleaveth to my skin and to my flesh, and I am escaped with the skin of my teeth*” (7, Job 19: 20). В українській мові цей біблійний фрейм не має не лише ідіоматичності, але й однозначного тлумачення; порівняймо: “*До шкіри моєї й до тіла моєго приліпилися кості мої, ще біля зубів лиш зосталася шкіра моя*” (1, Йов 19: 20) – “*Тіло у мене згнило в моїй шкірі, а кості мої вистають з-під шкіри, як зуби*” (6, Йов 19: 20); “*У моїй шкірі зігнило моє тіло, мої ж кості в зубах тримаються*” (2, Йов 19: 20); “*До шкіри й плоті прилипли мої кістки, і від зубів шкіра моя відстає*” (5, 298).

Цікаво, що Т. Вайлдер удається до, здавалося б, незначної трансформації, вилучаючи початкове дискурсивне слово. Однак скорочення видається важливим, оскільки вислів набуває нового значення: “гранична межа терпіння, за якою загибель людини, сім’ї чи людства”. Таке переосмислене значення узгоджується зі змістом п’єси, адже в кожній з трьох дій конфлікт сім’ї Антробусів розгортається на тлі світових катастроф: льодовикового періоду, всесвітнього потопу і війни.

Українські перекладачі вдалися до дослівного перекладу – “*...шкірою наших зубів*” (Т. Вайлдер), що створює ефект очуження і структурно відрізняється від усіх українських перекладів Книги Йова. Утім пересічний англійський читач/глядач теж може не розпізнати в усталеному вислові біблійної етимології. Те, що в оригіналі звучить ідіоматично, у перекладі стає “одивненим” (за термінологією В. Шкловського).

Біблема-заголовок, особливо в постмодерністському тексті, може містити інтертекстуальну іронію, що, за влучною метафорою У. Еко, є своєрідним “підморгуванням” можливого освіченому читачеві” [8, 259]. Таке подвійне прочитання властиве й назвам

деяких сучасних фільмів, які, хоч і орієнтовані передусім на “наївну насолоду” напруженою дією, охоплюють ще й гру інтертекстів, відчитування яких є необов’язковим, але можливим джерелом додаткової, інтелектуальної насолоди.

Уважаємо цікавою з цього ракурсу назву американського постапокаліптичного фільму 2010 року “*The Book of Eli*” (“Книга Ілая”) братів Г’юз (сценарій Г. Вітта). Ілай – один із тих, хто вижив після глобальної ядерної катастрофи, несе на захід загадкову книгу, яку в нього намагаються відібрати. Після численних пригод у жанрі бойовика Ілай утрачає книгу, однак зберігає її в пам’яті. Книга виявляється Біблією короля Якова і її видрукують у Сан-Франциско – центрі відродженої світової культури на єдиному друкарському станку, що зберігся в постапокаліптичному світі. Ім’я головного персонажа відсилає до Старого Заповіту: *Eli* (Ілій) був первосвященником Ізраїля, хоч сам не мав духу молитви й дару пророцтва. Важливим у контексті фільму є саме біблійне походження імені, оскільки в словосполученні “*The Book of Eli*” (“Книга Ілія”) воно творить асоціацію з назвами частин Біблії (наприклад, Книга Ісайї, Книга Єремії).

Проте існують ще глибші етимологічні асоціації: *El* (Ел) – одне з імен Бога, що згадується в Старому Заповіті. У Євангеліях від Матвія та Марка саме це ім’я Бога звучить в останній фразі Ісуса на хресті: “*«Елі, Елі, лама савахтані?» цебто: «Боже мій, Боже мій, нащо мене ти покинув?»*” (1, Мт. 27: 46). Ця цитата подається в грецькому та всіх національних текстах Євангелії як гебрейською, так і в перекладі, оскільки звертання приховує контекстуальну двозначність: вояки, присутні при страті, приймають *Eli* за ім’я пророка Іллі (*Elijah*); порівняймо: “*Інші казали: «Чекай но, побачмо, – чи прийде Ілля визволяти Його»*” (1, Мт. 27: 49).

Отже, назву “*The Book of Eli*” можна декодувати як “*Книга Господа*”, відповідно утаємничений глядач ще до перегляду фільму здогадується, яку загадкову книгу оберігає протагоніст. Очевидно, оптимальним перекладацьким рішенням в українськомовній версії стала б транслітерація імені *Eli*, де потенційно закладено обидві номінації – ім’я Бога та ім’я старозавітного пророка, адже І. Хоменко в перекладі Старого Заповіту називає Ілія Елі.

Інша можливість – зберегти головну номінацію *Ілій*, адже саме так звучить ім’я ізраїльського первосвященника і судді в більшості перекладів Святого Письма (*Ілі* в перекладі Р. Турконяка). Українські ж перекладачі фільму навряд чи задумувалися над біблійною мотивацією назви: вони просто транслітерували англійський варіант *Ілай*. Інтертекстуальний рівень нейтралізовано на користь бойовика. Інтелектуального глядача вилучено зі списку зацікавлених: йому не тільки не “підморгують”, до нього повертаються спиною.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Пропонуємо термін “біблема” і визначаємо його як біблійну інтертекстему авторського мовлення, одиницю біблійного інтертексту, що виявляється семіотично-когнітивно (вербалізовані архетипи, концепти, символи) або

стилістично (на усіх мікростилістичних рівнях та в макротексті як сюжетно-композиційний компонент). Переклад біблеми передбачає двоступеневий процес: а) семіотичне декодування, тобто ідентифікація біблійного прототексту; б) інференція, що активує когнітивний механізм взаємодії між текстовою формою і ментальним процесом читацького сприйняття.

У мовній свідомості кожної людини сформовано пласт біблійної інтертекстуальності: його обсяг – свідчення інтелектуального і культурного рівня кожної

конкретної мовної особистості. Вочевидь, у структурі вишуканої чи елітарної мовної особистості біблійна інтертекстуальність повинна характеризуватися значним обсягом, що потребує більш докладного дослідження в межах теорії психолінгвістики та лінгвоперсонології. Крім того, теорія "ігрової лінгвістики" може бути розширена за рахунок докладного опису гри біблемами як різновидом мовної гри. Вочевидь, можна виокремити систему моделей перекладу біблійних інтертекстів з відповідним моделюванням типів мовної гри.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика : [пер. с фр.] / Ролан Барт. – М. : Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Жирмунский В. М. Избранные труды: теория литературы. Поэтика. Стилистика / В. М. Жирмунский. – Л. : Наука, 1977. – 408 с.
3. Мокиенко В. М. Крылатые слова как лингвистическое явление и как объект обучения РКИ / В. М. Мокиенко // Русское слово в мировой культуре : [X конгресс МАПРЯЛ. Доклады и сообщения института славистики Грайфсвальдского университета]. – Greifswald, 2003. – С. 81–92.
4. Радущкий В. Ще раз про інтерпретації "Псалмів Давидових" Т. Шевченка: мотиви неволі, пророцтва, образності, народження / В. Радущкий // Літературознавство: [тези та повідом. III Міжнар. конгресу українців / відпов. ред. О. Мишанич]. – К. : АТ "Обереги", 1996. – С. 359–364.
5. Сидоренко К. П. От крылатого слова к интертекстеме (Межуравневая проекция). Грани слова : [сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко] / К. П. Сидоренко. – М., 2005. – С. 143–148.
6. Томашевский Б. В. Теория литературы: поэтика : [учеб. пособ. для вузов] / Б. В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 334 с.
7. Черкас Н. В. Мовно-стилістичні засоби відображення біблійних мотивів у повоєнному американському романі : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. В. Черкас. – Львів, 2004. – 20 с.
8. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыт о переводе / [пер. с итал. А. Коваль] / Умберто Эко. – СПб : Symposium, 2006. – 574 с.
9. Crystal D. Begat. The King James Bible and the English Language / David Crystal. – Oxford : Oxford Univ. Press, 2011. – 327 p.
10. Hill A. A Survey of the Old Testament / Andrew E. Hill, John H. Walton. – New York : Harper Collins Publ., 2010. – 800 p.
11. Holman C. H. Handbook to Literature / C. H. Holman. – New York : Macmillan Publishing Co., 1992. – 615 p.
12. Kussmaul P. Training the Translator / Paul Kussmaul. – Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publ. Company, 1995. – 177 p.
13. Lefevere A. Translation Practice(s) and the Circulation of Cultural Capital: Some Aeneids in English / André Lefevere // Constructing Cultures. Essays on Literary Translation / [ed. by S. Bassnett and A. Lefevere]. – Clevedon; Philadelphia etc. : Multilingual Matters, 1998. – P. 41–56.
14. Purdy D. H. Biblical Echo and Allusion in the Poetry of W. B. Yeats : Poetics and the Art of God / D. H. Purdy. – Lewisburg : Bucknell University Press, 1994. – 169 p.
15. Reiss K. Text Types, Translation Types and Translation Assessment / Katharina Reiss // Readings in Translation Theory / [ed. by A. Chesterman]. – Helsinki : Finn Lecture, 1989. – P. 105–115.
16. Wilson D., Sperber D. Relevance Theory / D. Wilson, D. Sperber // Handbook of Pragmatics / [ed. by L. R. Horn, G. L. Ward]. – Oxford, 2004. – P. 24–290.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

17. Англо-український фразеологічний словник / [укл. К. Баранцев]. – К. : Рад. шк., 1969. – 1052 с.
18. Коваль А. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / Алла Коваль. – 2-ге вид. – К. : Либідь, 2012. – 312 с.
19. Колоїз Ж. В. Слово Благовісті: словник-довідник фразем біблійного походження / Ж. В. Колоїз, З. П. Бакум. – Кривий Ріг : Вид-во "І. В. І.", 2002. – 96 с.
20. Літературознавчий словник-довідник / [редкол.: Р. Т. Гром'як та ін.]. – К. : ВЦ "Академія", 1997. – 752 с.
21. Літературознавство. Словник основних понять / [пер. з нім. А. Цяпи]. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2008. – 279 с.
22. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : [термінологічна енциклопедія] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
23. The Wordsworth Dictionary of Bible Quotations / [comp. by M. H. Manser]. – Ware, Hertfordshire : Wordsworth Editions Ltd, 1989. – 264 p.
24. The Wordsworth Dictionary of Classical and Literary Allusions / [comp. by A. H. Lass, D. Kiremidjian & R. M. Goldstein]. – Ware, Hertfordshire : Wordsworth Editions Ltd, 1994. – 240 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Біблія, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / [пер. І. Огієнко]. – К. : Українське Біблійне Товариство, 2002. – 1375 с.
2. Біблія. Книги Святого Письма Старого та Нового Завіту / [пер. Р. Турконяк]. – К. : Укр. Біблійне Товариство, 2013. – 1213 с.
3. Вайлдер Т. ...шкірою наших зубів / [пер. та упоряд. В. Мицько, Ю.-А. Франко]. – К. : Факт, 2004. – 196 с.
4. Інформаційно-аналітичний ресурс, західна аналітична група. URL: <http://zgroup.com.ua> (дата звернення 19.05.2015).
5. На ріках вавілонських. З найдавнішої літератури Шумеру, Вавілону, Палестини / уклад. М. Москаленко. Київ: Дніпро, 1991. 398 с.
6. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / [пер. І. Хоменко]. – Ватикан : Editorial Verbo Divino, 1990. – 1422 с.
7. The Holy Bible (the King James Version). – London : Trinitarian Bible Soc., s. a., 1152 p.
8. Wilder Th. Three plays by Thornton Wilder. – New York : A Bantam Book, 1957. – 227 p.

УДК 81'23=111:659.1

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ АНГЛОМОВНОГО РЕКЛАМНОГО ПОВІДОМЛЕННЯ

Ішук А. А.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Статтю присвячено психолінгвістичним засадам побудови та функціонування рекламного повідомлення. Проаналізовано структуру рекламного повідомлення, складові частини та лексичні особливості рекламного тексту. Автор звертає увагу на різне сприйняття тексту залежно від психологічного типу особистості, а також виокремлює три семантичні групи для створення ефективного рекламного звернення.

Ключові слова: рекламне повідомлення, слоган, предикат, семантична група.

Ishchuk A. A. Psycholinguistic basis of the English-language advertising message. The article focuses on psychological basis of the modern marketing and advertising that is used to appeal to consumers' psychology in all possible ways to deliver the message. The author defines the structure of the advertisement that helps to create a properly constructed, effective address and ensure favourable conditions for communication with consumers. The four components of the advertisement are slogan, headline, body copy, and echo-phrase. Apart from that, the study claims the importance of consumers' psychological types which include visual, audial, and kinaesthetic learners. People with different psychological types will react differently to the advertising message. Thus, it is necessary to use vocabulary which will affect certain type or all types of personality in order to increase the efficiency of the advertising message. The article offers a number of "strong" words and expressions or predicates for each type of personality. The author points out that lexical units in advertising message may be differentiated into several semantic groups. When used wisely, these lexical units can help advertisers to create and deliver an effective advertising message which will affect the conscience of the target audience. The author distinguishes three semantic groups: words that reflect major needs of consumers (physiological needs, safety, emotions and love, social needs, self-realization, and pragmatic approach to life), words of emotions, and words of certain social and age groups. One advertising message using words from different groups may cover bigger audience.

Key words: advertising message, slogan, predicate, semantic group.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Сьогодні реклама є повноцінним учасником соціуму – вона зустрічається нам у повсякденному житті, впливає на людські рішення, визначає поведінку. Реклама стрімко розвивається, захоплюючи все більші арени для існування, стає дуже популярною. Це засіб, що робить успішними компанії, продукцію, проекти, соціальні пропаганди тощо. Але через те, що конкуренція на ринку дуже висока, проста інформативна реклама дуже рідко діє і є не актуальною. А отже, розвивається нове рекламне повідомлення, що апелює до психології споживачів. Саме тут відкривається нове поле для лінгвістів, які вивчають англomовну лексику звернень і те, як нею можна вплинути на споживачів з урахуванням їхніх бажань, мотивацій та мрій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ці питання порушували такі відомі науковці, лінгвісти, історики, та маркетологи, як Ф. Котлер, Д. Беклешов, К. Воронов, У. Уеллс, Дж. Бернет, А. Ласкер, А. Бове, О. Лаптева, А. Дегтярьов, Л. Кормилов, А. Кромптон, В. Шатін та інші. Проте їхні студії мають суто лінгвістичний чи економічний характер або психологічну направленість. Ми вважаємо, що реклама в кінцевому вигляді – це комплекс, який включає в себе багато компонентів та при створенні якого варто враховувати фактори різних сфер діяльності.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – обґрунтувати, як за допомогою англomов-

ної лексики можна створити дієве рекламне повідомлення на основі психологічних особливостей споживачів. Реалізація цієї мети передбачає виконання таких завдань:

- визначити, структуру та психолінгвістичні аспекти англomовної реклами;
- проаналізувати її стильові прийоми.

Виклад основного матеріалу дослідження. З початку свого існування рекламний текст постійно змінюється. Спершу він був просто інформаційним повідомленням, згодом, еволюціонуючи, перетворився в тип висловлення, зверненого до інтуїції й почуттів клієнта. Таким чином, рекламні повідомлення можна поділити на два типи: а) інформаційне повідомлення, що лише надає інформацію щодо характеристик товару; б) емотивне повідомлення, яке діє на підсвідомість споживачів, включаючи в себе оригінальну ідею, апелювання до бажань та мрій клієнтів, яскраву презентацію, але може не містити в собі характеристики продукції. Ми вважаємо, що другий тип рекламного звернення у наш час домінує, тому що конкуренція на ринку дуже висока і рекламістам необхідно вигадувати щось більше, ніж просто опис характеристик товару.

Кожен рекламний текст, який створюється для того, щоб проникнути в підсвідомість споживачів й спонукати їх до дії (*call-to-action*), складається за певними правилами. Структурують повідомлення чотири основні компоненти: слоган, заголовок, основний рекламний текст та фраза-відлуння (*echo*

phrase) [7, 43]. Звісно, це не означає, що будь-який рекламний текст чи рекламне повідомлення обов'язково має містити кожен із цих компонентів. Особливості ринку, характеристики товару чи послуги, які рекламуються, впливають на зміст та манеру подання тексту.

Будова речень та лексика, яку можна або заборонено використовувати, певною мірою регламентовані. Окрім того, при написанні рекламних текстів слід враховувати психологічні відмінності в сприйнятті людей, що належать до різних типів особистості.

Залежно від провідного фактора репрезентативної системи всіх людей можна розділити на три групи [2, 105]:

- візуали (основний канал сприйняття – зір);
- аудіали (основний канал сприйняття – слух);
- кінестетики (основний канал сприйняття – відчуття).

Рекламне повідомлення повинно бути розраховане на всі психологічні типи особистості, незважаючи на те, до якого типу належить її творець. Існують певні слова і словосполучення (предикати), які переважають у мові кожного типу.

Існують також поняття, які часто трапляються в усіх рекламних зверненнях, що діють на три типи особистості: *to think, to believe, to know, to understand, to recognize, to analyze* тощо.

Наведемо приклад: *“Think of who’s along for the ride. If it affects you, it affects your family”* (Government of Alberta)

Це соціальна реклама уряду Альберти (провінція Канади). Звернення пропагує обережну поведінку водіїв на дорогах. Дієслово *“think”* тут грає роль сигналу – «Замислись!» Воно стоїть на початку речення і призначене увімкнути розумову діяльність людини із будь-яким типом особистості. Також тут важливу роль відіграє словосполучення *“your family”*. Водія змушують замислитись не тільки про власне життя, але і про життя його родини, відповідальність за яку він несе.

А от реклама фарби «Suvinil» розрахована передусім на візуалів: *“The Rio’s carnival official colors”*. Іменники *“carnival”* і *“colors”* викликають яскраві асоціації, що переносяться автоматично на продукцію, запропоновану цією рекламою, тобто на фарбу.

Найпоширеніші предикати візуалів [7, 47]:

– дієслова: *to portray, to vague, to represent, to seem, to focus, to shine, to examine, to draw, to paint, to glow, to reflect, to observe*; прикметники: *clear, bright, precise, clean, brilliant, amazing, dim, colorful, gold, apparent transparent, opaque, translucent*;

– словосполучення та речення: *I see what you want; clear / vague perspective; show me what you mean; I see through him; to close eyes on anything; he has vague ideas about it; it is not clear; to light on the issue; I’ll try to describe it; to meet face to face; you need to know the point of view; you can see the benefits; it looks attractive, isn’t it; it seemed like you; I see what you mean; I got a definite pattern; I think it looks pretty good.*

Аудіали краще сприймають інформацію на слух, отже, для привернення їхньої уваги доцільно використовувати слова, пов’язані зі слуховою діяльністю.

Окрім того, повідомлення повинно бути чітким, коротким та добре запам’ятовуватися. Наприклад, реклама iPod: *“Play the music”*.

Предикати аудіалів [7, 48]:

– дієслова: *to say, to focus, to mumble, to ask, to click, to resonate, to chat, to ring, to pronounce, to sound, to cry, to call, to demand*; прикметники: *hacking, loud, deaf, melodious, monotonous*;

– словосполучення та речення: *to be in harmony, you like how it sounds; sounds appetizing, does not it; I think I heard you; we speak the same language; dispose to it; the soul is singing; it is meek; sounds good; to live in a harmony; to talk nonsense; noise in the system; emphasis on success.*

Кінестетики краще сприймають нову інформацію через дотики. Це використовується при створенні відповідної продукції. Наприклад, така реклама рідкого мила: *“You are what you touch”*. Дієслово *“touch”* викликає необхідні емоції в цієї групи людей, а якщо це підкріплюється відповідним зображенням (рука людини, що торкалась багатьох речей за цілий день), то мети досягнуто – формується стійкий образ і бажання помити руки.

Предикати кінестетиків [7, 49]:

– дієслова: *to burden, to move, to take, to poke, to suffice, to turn, to tickle, to reap, to touch, to lift, to push, to contact, to fix, to press*; прикметники: *smooth, free, warm, cold, insensitive, rigid, stressful, tight, sticky, hard, air, fragrant, juicy and delicious*;

– словосполучення та речення: *to beat the head against the wall; to catch a thought; pull yourself together; he is very strong; I feel; my feelings speak that; it hurts feelings; helping hand; hotheads; push on the wrong path; step by step; I can smell it instinctively; everything goes according to the plan; driving / passing perspective; I feel that this is an interesting idea; do not you feel the need to.*

Для підвищення ефективності реклами психологи рекомендують використовувати перелічені предикати. Так само можливе створення декількох рекламних звернень одночасно, кожне з яких орієнтовано на один із психологічних типів особистості [1].

Лексичні одиниці в рекламному повідомленні можна диференціювати на кілька семантичних груп. Правильно користуючись цими групами англомовних слів, можна зробити досить ефективне рекламне звернення, що буде вдало діяти на підсвідомість потрібної цільової аудиторії.

Уважаємо доцільним говорити про три такі семантичні групи (на основі класифікації Маслоу):

1. Лексичні одиниці, що відповідають основним потребам споживачів:

а) фізіологічні потреби людини: *health, state of health, food, diet, non-polluting, hygiene, is useful, products, balance, tasty, hunger, to recommend, strength, dietitians, various, caloric content, to advise*; лексичні одиниці, що характеризують смак та запах: *refreshing, juicy, delicious*.

Наприклад: *“Coke has the taste you never get tired of”* (Coca-Cola);

б) потреба в безпеці людини: *secure, conquer, protect, calm, remove, anxiety*.

Наприклад: "BE equipped! Speed is crafty" (Driving school "CAR");

"Conquer the ice!" (Ford).

Потреба в безпеці актуальна для більш зрілої категорії людей: безпека сім'ї, дітей, батьків, близьких людей, майна, самого себе тощо. Тут можна задіяти дві психологічні тактики: 1) від позитивного до позитивного: "Everything will be fine, if you insure your car with us"; 2) від негативного до позитивного: "It's a very difficult time nowadays. Don't you afraid to leave your children in uninsured house? Stop worrying! Insure your house with us". Перше повідомлення більшою мірою розраховано на людей, що вже вирішили застрахувати майно. А друге – на тих, хто навіть не замислювався над цим. Але прочитавши таку рекламу, обов'язково почне.

в) потреба людей в любові, прихильності, причетності до групи: *relatives, friends (people, animals), favourite (people, animals), family, home, children, happiness, comfort, convenience, leisure*.

Наприклад: "With a soup you are always at home. True magic happens in the kitchen" (Maggi).

г) соціально-престижні потреби людини: *respect, status, position, prestige, recognition, rich, competence, importance (personal), career, originality, distinguished, good income, with dignity, as compared to, act, influence*.

Наприклад: "If you want to reach high, you must be made for higher" (Volkswagen);

"Ring on your finger, necklace on your neck and men on their knees" (Aparecida jewellery).

д) самореалізація людини: *knowledge, understanding, expanding the boundaries, spirituality, interesting, intelligence, development, skills, improvement, job, experience, inspiration, study, modify (private), ethics, morality*.

Наприклад: "Life is too short for the wrong job" (Jobsintown);

"Read yourself interesting" (Pulpbooks).

е) прагматичність людської природи: *benefit, use, material, price, value for money, free, win, discount, cheap, savings, earnings, money, budget, meaning, planning, save*.

Наприклад: "I like my days unpredictable, not my business expenses" (MasterCard);

"Cash in with SNACKONOMICS. Come back 1/4/10 at noon (et) to play for a chance to win \$225,000 TOWARDS your mortgage and other great prices" (Snickers).

2. Слова основних фонових емоцій у англомовній рекламі:

а) підкреслюють силу: *surprise, delight, striking, shocking, unexpected, sudden, overwhelming, power, speed, falling, rapidly, explosion, destroys, cry, Oh!, Wow!* Наприклад: "Play faster. Play with more control. Play comfortable. Play better in Adidas. Adidas puts game-improving technologies and the experience to the field" (Adidas).

б) сексуальний підтекст: *attract, to caress, touch, moist, warm, feel, desire, nude, naked, undress, breathing, skin, enter*.

Наприклад: "Admit it, you've always been crazy about topless models" (Jeep).

в) розчулення, ніжні емоції людини: *love, children, funny, kid, young, weak, defenseless, I, sincere, grow strong, serene, childhood, mom, warm, kittens, puppies*.

Наприклад: "The cupids will have to try harder. Besni, the best way to touch the hart of your loved one" (Besni); "For growing kittens" (Whiskas).

г) слова естетично-емоційного значення: *wonderful, exquisite, elegant, graceful, charming, shiny, fligree, celebration, surprise, gift, prize, good luck*.

Наприклад: "You'll feel amazing even with a few grams more" (Aparecida jewellery).

3. Лексика вікових та соціальних груп: вживання слів, що характерні для певної групи (наприклад, молодіжний сленг), людей однієї професії (професійний жаргон), людей старшого віку (можлива застаріла лексика), дітей.

Наприклад: "Hold up, buddy! Taste it" (Snickers).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Знаючи принципи побудови англомовної реклами, спеціальну лексику, можна створити дієве рекламне повідомлення, спираючись на психологічні особливості споживачів, на їхні інтереси, мотиви та мрії. Враховуючи це, вважаємо перспективним дослідження використання лексико-стилістичних прийомів в англомовній рекламі із врахуванням психологічного компонента.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернадская Ю. С. Основы рекламы / Ю. С. Бернадская, С. С. Марочкина, Л. Ф. Смотровая. – М. : Наука, 2005. – 281 с.
2. Веркман К. Дж. Товарные знаки. Создание, психология, восприятие / К. Дж. Веркман. – М. : Прогресс, 1986. – 518 с.
3. Дмитриева Л. М. Основы рекламы / Л. М. Дмитриева. – М. : Юнити-Дана, 2007. – 351 с.
4. Кохтев Н. Н. Реклама: искусство слова: Рекомендации для составителей рекламных текстов / Н. Н. Кохтев. – М. : МГУ, 1997. – 96 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 460 с.
6. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / А. Г. Маслоу. – Санкт-Петербург : Евразия, 1999. – 478 с.
7. Мезенцев Е. А. Реклама в коммуникационном процессе / Е. А. Мезенцев. – Омск : ОмГТУ, 2007. – 64 с.
8. Уэллс У. Б. Реклама: принципы и практика / У. Б. Уэллс, М. С. Джон. – Санкт-Петербург : Питер, 2001. – 736 с.
9. Kotler P. Marketing Management / P. Kotler, K. Keller. – Pearson, 2009.
10. Webster's unabridged dictionary. – Random House. – 2001.

УДК 811.14'06:811.161.2]'367.633(045)

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДВОКОМПОНЕНТНИХ ПРИЙМЕННИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ ПРИЧИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НОВОГРЕЦЬКІЙ МОВАХ

Канна В. Ю., Хоровець В. Є.
Маріупольський державний університет

У статті досліджено форму вираження прийменникових еквівалентів зі значенням причини в українській та новогрецькій мовах. Сформовано реєстр двокомпонентних прийменникових еквівалентів причини в досліджуваних мовах. Здійснено зіставний аналіз особливостей структури та сполучуваності прийменникових еквівалентів причини в українській та новогрецькій мовах.

Ключові слова: прийменникові еквіваленти, двокомпонентні прийменникові еквіваленти, препозиціоналізація, прийменниково-іменникове походження, сполучуваність.

Kanna V. Yu., Khorovets V. Ye. Structural peculiarities of causal prepositional equivalents in Ukrainian and Modern Greek. The article highlights the problem of peculiarities of two-component causal prepositional equivalent structure and combinability in Ukrainian and Modern Greek. Prepositional equivalents are lexico-grammatical units consisting of two or more components and which correlate to lexical prepositions in terms of their semantic and grammatical properties.

Most two-component causal prepositional equivalents are of deprepositional-denominative origin in both languages under research. There are 12 models of the above mentioned type in Ukrainian and 7 in Modern Greek. All Ukrainian two-component causal prepositional equivalents of deprepositional-denominative origin are characterized by a pre-positive preposition while in Modern Greek there is one prepositional equivalent of the given type with a post-positive preposition.

Almost all primary prepositions participate in the built-up of Ukrainian two-component causal prepositional equivalents of deprepositional-denominative origin.

The comparison of two-component causal prepositional equivalents in Ukrainian and Modern Greek shows that the most productive noun-components in Ukrainian are nouns in the neuter gender while the majority of noun-components in Modern Greek are mostly feminine. The category of case in Ukrainian two-component causal prepositional equivalents of deprepositional-denominative origin is represented by the locative, the accusative, the instrumental and the genitive case. The majority of Greek prepositional equivalents of the given kind are characterized by the noun in the accusative case – 6 units. Unlike Ukrainian, Modern Greek allows a noun in the nominative case as the head of a causal prepositional equivalent.

In addition to causal prepositional equivalents of deprepositional-denominative origin there are also deprepositional-departicipial ones in both contrasted languages: 2 – in Ukrainian and 1 – in Modern Greek; and 1 deprepositional-deadverbial in the Ukrainian language.

Key words: prepositional equivalents, two-component prepositional equivalents, prepositionalization, deprepositional-denominative origin, combinability.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Протягом останніх років у мовознавчих студіях зростає увага до питань дослідження мовної динаміки на синхронному зрізі, а саме проблем, що стосуються природи перехідних елементів мовної системи, оскільки сучасна лінгвістична думка не прагне до різкого протиставлення синхронії та діахронії. Заміна статичної стадії розвитку мовної системи динамічною викликає нові тенденції, створення нових елементів, які співіснують з уже наявними та конкурують з ними, спричиняючи їх занепад. Яскравим прикладом появи таких нових елементів є прийменникові еквіваленти (далі – ПЕ), тобто утворення, які складаються з двох або більше компонентів, співвідносні зі значенням прийменників та є результатом дії процесу граматикизації. Особливо актуальною в цьому ракурсі постає проблема системних зіставних досліджень структури ПЕ, яких поки в сучасній лінгвістиці немає, що і зумовило актуальність пропонованої розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Порушення питань, пов'язаних з визначенням статусу ПЕ [3; 4; 7; 9], а також вивченням їхньої структури та сполучуваності [1; 2; 5; 6; 9], переконує у зацікавленні лінгвістів цими конструкціями. Хоча варто відзначити, що більшість науковців фокусуються на одній мові. Тим часом аналізу особливостей форми вираження нарізнооформлених прийменників в кількох мовах у зіставному аспекті все ще не приділено належної уваги. Об'єктом дослідження є двокомпонентні ПЕ причини в українській та новогрецькій мовах.

Формулювання мети і завдань дослідження. Мета пропонованої статті – дослідити особливості структури та сполучуваності двокомпонентних ПЕ зі значенням причини в українській та новогрецькій мовах. Окреслена мета передбачає виконання таких завдань:

1) формування реєстру двокомпонентних ПЕ причини української та новогрецької мов;

2) установлення особливостей форми вираження та сполучуваності двокомпонентних ПЕ причини в англійській та новогрецькій мовах;

3) виявлення загальних закономірностей побудови двокомпонентних ПЕ причини в досліджуваних мовах та відмінностей, пов'язаних з граматичною будовою двох мов.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз форми вираження двокомпонентних ПЕ причини в українській та новогрецькій мовах засвідчив, що більшість таких одиниць має прийменниково-іменникове походження. В українській мові зафіксовано 12 таких моделей, а в новогрецькій – 7, до того ж в українській мові прийменник знаходиться у препозиції до іменника у всіх сполученнях, а в новогрецькій – майже в усіх, оскільки лише в одній двокомпонентній моделі ПЕ причини новогрецької мови прийменник перебуває в постпозиції до іменника. Крім прийменниково-іменникових, серед двокомпонентних моделей на основі ПЕ причини в українській мові трапляються також одна прислівниково-прийменникова та 2 дієприслівниково-прийменникові моделі, а в новогрецькій – одна дієприслівниково-прийменникова. На основі власних спостережень за досліджуваним матеріалом висновок, що майже всі первинні прийменники, які виступають в ролі початкового компонента двокомпонентних моделей ПЕ причини в українській мові, зокрема *в, з/із, за, на, через*, проявляють однакову продуктивність: кожен з них зафіксовано у двох двокомпонентних моделях. Найменш продуктивними виявилися прийменники *перед* і *по*: з кожним з них утворено по одній двокомпонентній моделі.

Прийменник *в* поєднується синтагматичним зв'язком з іменником чоловічого роду в місцевому відмінку множини (N6mpl) та іменником жіночого роду в знахідному відмінку однини (N4fs) при утворенні таких двокомпонентних моделей: Праер – N6mpl, Праер – N4fs від ПЕ *у/в пошуках, у/в силу*, наприклад:

Принаймні працівники правоохоронних органів, котрі в пошуках офісу Infostore ввірвалися спочатку в редакцію «Дзеркала тижня», були з відділу боротьби з торгівлею людьми (1);

Наступне, що треба усвідомити, що в найближчому майбутньому наш вступ в НАТО є неможливим – в силу відомих внутрішніх і зовнішніх причин (1).

Прийменник *з/із* поєднується синтагматичними зв'язками з іменником середнього роду у формі родового відмінка множини (N2npl) та іменником чоловічого роду у формі родового відмінка однини (N2ms) при формуванні двокомпонентних моделей Праер – N2npl та Праер – N2ms на основі ПЕ *з/із міркувань і з/із приводу*, наприклад:

Нині маховик звільнень чиновників із міркувань політичної доцільності знову запрацював (1);

Не говорили на цю тему й на прес-конференції «Ла Страда-Україна», яка відбулася того ж дня і була дана з приводу відкриття електронної гарячої лінії з титань протидії поширенню дитячої порнографії в Інтернеті (1).

Іменник двокомпонентної моделі Праер – N2npl, використаний в множині, не допускає модифікації морфологічних показників. ПЕ *з/із приводу* можна

без втрати значення замінити на прийменник *через*, наявність же відповідника (дублета) з-поміж власне прийменників, який простіше передає відповідну семантику, свідчить про вищий ступінь препозиціоналізації. Характерним для цих моделей є наявність фонетичного варіанта прийменника *з – із*.

Первинний прийменник *за* є початковим компонентом у двох двокомпонентних моделях ПЕ причини прийменниково-іменникового походження української мови, вступаючи у синтагматичний зв'язок з іменною частиною у формі орудного відмінка жіночого роду однини (N5fs) та іменною частиною у формі знахідного відмінка середнього роду однини (N4ns): Праер – N5fs (*за сукупністю*), Праер – N4ns (*за сприяння*):

А статей я останні 15 років написала стільки, що мені Пулітцерівську премію за сукупністю досягнень видати варто (1);

При цьому міський легкоатлетичний манеж Школи вищої спортивної майстерності, де тренувалися українські олімпійці, вже кілька років посіють, за сприяння пана Черновецького, використовується для культових потреб – попри протести громадськості й рішення судових органів ... (1)

Характерним для аналітичного прийменника *за сприяння* є контамінація значення, тобто нашарування семантики причини і способу дії.

Первинний прийменник *на* також фіксується у двох двокомпонентних моделях ПЕ причини прийменниково-іменникового походження. Так, у моделі Праер – N6ms, побудованій на базі ПЕ *на ґрунті*, компонентом розгортання є іменник у формі місцевого відмінка чоловічого роду однини, а у моделі Праер – N6npl, побудованій на базі ПЕ *на правах*, – іменник у формі місцевого відмінка середнього роду множини. Причому одиниця *на правах* містить іменниковий компонент у формі множини та унеможлиблює модифікацію морфологічних показників як у наведеному нижче прикладі, так і в інших контекстах:

З кожним роком все частіше і частіше фіксуються самогубства молодих людей на ґрунті віртуальної залежності (1);

Мільйони економічно невірних селян, які формально значаться власниками земельних паїв, без кредитів, фізичних сил і засобів виробництва, кинуті напризволяще, і десятки реальних, але юридично ще не оформлених, жадібних латифундистів, які експлуатують на правах оренди за безцінь сотні тисяч гектарів земель (1).

Прийменник *через* поєднується синтагматичними зв'язками з іменником чоловічого роду однини у формі знахідного відмінка (N4ms) та іменником жіночого роду однини у формі знахідного відмінка (N4fs) у базових моделях Праер – N4ms (*через брак*) та Праер – N4fs (*через відсутність*), наприклад:

Для його освоєння необхідно не тільки пробурити приблизно 20 глибоких свердловин, проходка яких затримується через брак коштів, а й побудувати 90-кілометровий трубопровід, для якого необхідно близько 10 тис. тонн труб (1);

І через відсутність чітко визначених пріоритетів навряд чи дадуть бажаний середньо- і довгостроковий ефект (1).

Прийменник *перед* зафіксовано лише в одній двокомпонентній конструкції ПЕ причини у поєднанні з іменником середнього роду у формі орудного відмінка однини: *Ρραερ – N5ns (перед лицем)*. У цьому випадку спостерігаємо, з одного боку, генералізацію, тобто зсув від конкретного значення до абстрактного, а з іншого – зазначена одиниця демонструє втрату іменниковим компонентом зв'язку із первинним значенням частини тіла, його десемантизацію і декатегоризацію:

А ще – ми повинні відкинути племінні (мало-біло-великоруські) забобони, згуртуватися, об'єднатися перед лицем загальної загрози і так далі (1).

У новогрецькій мові прийменникові компоненти шести двокомпонентних моделей прийменниково-іменникового походження є в препозиції до іменників та демонструють однакову продуктивність, тобто вживаються по одному разу. У двох двокомпонентних моделей ПЕ причини прийменниково-іменникового походження *Ρραερ – N2fs*, утворених від *εξ αιτίας* та *λογω (της) ελλειψης*, прийменники *εξ* та *λογω* поєднуються з іменниками жіночого роду у формі родового відмінка однини. ПЕ *λογω (της) ελλειψης* дозволяє модифікацію артикля, тобто може вживатися як з артиклем, так і без нього, що свідчить про нижчий ступінь зв'язності цього ПЕ:

Οι μαθητές του Ασβεστοχωρίου εδώ και 10 χρόνια κάνουν μαθήματα σε νοικιασμένα καταστήματα με βαμμένα τζάμια δίπλα στο δρόμο και η προοδευτική αύξηση των μαθητών όλα αυτά τα χρόνια αντιμετωπίστηκε με δύο αίθουσες προκάτ που τοποθετήθηκαν στο διπλανό πάρκο, καθώς οι εργασίες κατασκευής σχολείου στο Ασβεστοχώρι, λόγω έλλειψης χρημάτων, έχουν διακοπεί από πέρυσι (2);

Το εγχείρημα έφτασε ένα βήμα πριν από την ακύρωση του λόγω της έλλειψης χρημάτων και βοήθειας από κεντρικούς φορείς, αλλά σώθηκε τελευταία στιγμή χάρη στην παραλαβή ενός μέρους της-καθυστερημένης-επιχορήγησης από το υπουργείο Πολιτισμού (2).

Проте аналіз фактичного матеріалу продемонстрував набагато вищу частотність вживання варіанта без артикля ПЕ *λογω (της) ελλειψης*, тобто варіант без детермінанта витісняє варіант з детермінантом, у чому, з одного боку, простежується прояв мовної економії, а з іншого – поступове наближення зазначеного ПЕ до повносу прийменників.

Новогрецькі прийменники *προς*, *εν*, *επι* фіксуються по одному разу в ролі початкового складника двокомпонентних моделей прийменниково-іменникового походження, елементом розгортання яких є іменник жіночого роду однини знахідного відмінка – *Ρραερ – N3fs*, утворених від *προς τιμη(ν)*, *εν αναμονη* та *επ' ευκαιρία*:

Πριν από το δείπνο το οποίο παρέθεσε ο κ. Αβραμόπουλος προς τιμήν του κ. Γκένσερ στην κατοικία του έλληνα πρεσβευτή στο Βερολίνο, ο βετεράνος πολιτικός των Γερμανών Φιλελευθέρων (FDP) εξέφρασε την ικανοποίησή του για την επίσκεψη του Έλληνα υπουργού στην Γερμανία, την οποία χαρακτήρισε «αντίστοιχη του καλού επιπέδου των σχέσεων» των δύο χωρών, ενώ για την κατ'ιδίαν συνάντηση που είχαν, έκανε λόγο για «ιδιωτική συνάντηση μεταξύ παλαιών φίλων από φίλες χώρες» (2);

Εν αναμονή της επετείου, οι αρχές επέβαλαν δρακόντεια μέτρα ασφαλείας, περιορίζοντας κατά πολύ την κίνηση στο κέντρο της πόλης και ιδιαίτερα στην κεντρική Λεωφόρο της Αιώνιας Γαλήνης, όπου θα πραγματοποιηθεί η παρέλαση (2);

Δεν αποκλείεται μάλιστα τα εγκαίνιά του να γίνουν το Σάββατο επ' ευκαιρία της γιορτής του ΠΣΑΤ για τα παιδιά των συναδέλφων της Θεσσαλονίκης (2).

Варто зауважити, що ПЕ *προς τιμη(ν)*, який вживається здебільшого в книжній мові, має два морфологічних варіанти: з флексією *ν*, що є залишком кафаревуси (грец. καθαρεύουσα), офіційної мови Греції до 1976 року, та без неї. Варіант *προς τιμην* використовується частіше, витісняючи *προς τιμη*. Крім того, спостереження за корпусними текстами новогрецької мови свідчить, що саме прийменник *προς* є домінантним оточенням варіанта *τιμην*. Отже, ПЕ *προς τιμην* демонструє високий ступінь когезії.

Прийменник *κατόπιν* у ролі початкового компонента також зафіксовано в одній двокомпонентній моделі ПЕ. У базовій моделі – *Ρραερ – N3ns* він поєднується з іменником середнього роду у формі знахідного відмінка однини (*κατόπιν αιτήματος*). При цьому контексти ілюструють, що зазначений ПЕ дозволяє модифікацію, яка передбачає поширення іменникового компонента прикметником, проте не будь-якого прикметника, а лише лексеми *σχετικός*:

Επιπλέον, φέτος η «Cιnemaτiα», που σκηνοθετεί ο Γιάννης Σανιώτης, αποκτά, κατόπιν αιτήματος πολλών τηλεθεατών, ακόμα πιο ψυχαγωγικό χαρακτήρα: «Ο κόσμος μάς ζητάει χιουμοριστικά αφιερώματα, εκπομπές που θα τους κάνουν να γελάσουν με την ψυχή τους (2);

Δεν είναι τυχαίο ότι, εκτός από την προ ημερησίας διατάξεως συζήτηση που θα πραγματοποιηθεί αύριο στη Βουλή κατόπιν σχετικού αιτήματος του προέδρου του ΛΑΟΣ Γ. Καρατζαφέρη, με απόφαση του πρωθυπουργού θα συνεδριάσουν αύριο το Πολιτικό Συμβούλιο της ΝΔ και το Σάββατο η Κεντρική Επιτροπή του κόμματος (2).

Отже, з огляду на обмежене вживання означення у складі цього ПЕ, можемо висновувати, що зазначений аналітизм вже відійшов від класу вільних сполук, але можливість вказаної модифікації засвідчує низький ступінь зв'язності ПЕ.

У новогрецькій мові в одній двокомпонентній моделі ПЕ причини прийменниково-іменникового походження прийменник стоїть у постпозиції до іменникового компонента. У цій моделі (*N1fs – Ρραερ*), утвореній від ПЕ *χάρη σε*, початковим компонентом є іменник жіночого роду у формі називного відмінка однини *χάρη*, а компонентом розгортання – прийменник *σε*:

Η σκηνοθετική αντίληψη δε σοκάρει, παρά τα ρηζικέλευθα θέματα που διαπραγματεύεται, χάρη στην ποιητικότητα και στο ρεαλισμό που επιστρατεύει σε ίσες δόσεις (2).

Аналіз граматичних параметрів іменникових компонентів двокомпонентних моделей ПЕ причини прийменниково-іменникового походження української мови довів, що більшість з них представлено іменниками середнього роду (5), менше – чоловічого (4) та жіночого (3). Щодо категорії відмінка іменника у двокомпонентних моделях ПЕ причини прийменниково-іменникового походження україн-

ської мови, то констатуємо форми місцевого (4), знахідного (4), орудного (2) та родового (2) відмінків.

Значна частина іменникових компонентів двоконпонентних моделей ПЕ причини прийменниково-іменникового походження новогрецької мови мають форму жіночого роду (6). В одній моделі зафіксовано форму середнього роду, до того ж всі іменникові компоненти виражають граматичне значення однини. Більшість іменникових компонентів вжито у формі знахідного відмінка (5), значно менше – родового (дві моделі) та називного (одна модель).

Отже, аналіз та зіставлення граматичних параметрів іменникових компонентів двоконпонентних моделей ПЕ причини прийменниково-іменникового походження української та новогрецької мов показав, що в новогрецькій мові, на відміну від української, категорію роду репрезентовано лише жіночим, який домінує у співвідношенні 1:6, та середнім. У новогрецькій мові іменники у складі двоконпонентних моделей ПЕ причини прийменниково-іменникового походження вжиті здебільшого у формі знахідного відмінка, оскільки новогрецька мова має чотириконпонентну відмінкову систему і значення, які в українській мові виражаються за допомогою давального, орудного, місцевого відмінків, в новогрецькій мові відтворюються знахідним відмінком. Водночас в новогрецькій мові зафіксовано одну модель з іменником у препозиції до прийменника, компонент розгортання якої десемантизувався. Аналіз граматичного параметра числа свідчить про домінування однини: якщо в українській мові співвідношення множини та однини у двоконпонентних моделях ПЕ причини прийменниково-іменникового походження становить 1:4, то в новогрецькій мові категорія числа в моделях зазначеного типу представлена лише формою однини.

Крім прийменниково-іменникових, в українській та новогрецькій мовах також наявні двоконпонентні дієприслівниково-прийменникові моделі (2 в українській та 1 в новогрецькій), що мають схожу структуру: Part – Праер (укр. *виходячи з/із/зі, відштовхуючись від*; грец. *ελπίζοντας σε*):

Ми створюємо паралельні структури влади в рамках Конституції і врешті-решт змушені

будемо, виходячи з патріотичних мотивів, піти на такий крок (1);

Δεν αρνείται ότι συνεχίζει να κάνει αίτηση ελπίζοντας στην προσοχή του κράτους, αλλά, «αφού δεν υποστηρίζονται οι ομάδες της Θεσσαλονίκης και τα χρήματα πάνε στην Αθήνα, προσπαθώ να στηρίξομαι στα πόδια μου» (2).

В українській мові побудовано одну прислівниково-прийменникову двоконпонентну модель Adv – Праер від ПЕ причини згідно з:

Згідно з указом президента № 78 від 11 лютого 2008 року, реалізовувати його на внутрішньому ринкові заборонено (1).

Отже, аналіз фактичного матеріалу української та новогрецької мов дав змогу виявити, що більшість двоконпонентних ПЕ причини становлять формації іменниково-прийменникового походження: в новогрецькій – 7, а в українській – 12. Домінантною позицією для прийменникових компонентів зазначених моделей є препозиція: в українській мові прийменники знаходяться у препозиції до іменника у всіх двоконпонентних моделях ПЕ причини, а в новогрецькій – прийменник займає постпозицію до іменника лише в одній моделі. У фактичному матеріалі новогрецької та української мов також трапляються дієприслівниково-прийменникові двоконпонентні моделі ПЕ причини (2 в українській та 1 в новогрецькій). Окрім цього, в українській мові побудовано одну двоконпонентну модель прислівниково-прийменникового походження.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Аналіз форми вираження та сполучуваності двоконпонентних ПЕ причини в українській та новогрецькій мовах засвідчив, що у формуванні цих одиниць, первинні прийменники вступають у синтагматичні відношення здебільшого з іменниками, значно рідше – з дієприслівниками та прислівниками.

Запропоноване дослідження відкриває перспективи визначення та упорядкування шляхів поповнення класу складених прийменників. Проте вивчення форми вираження та сполучуваності ПЕ інших семантичних груп в мовах, що є віддалено спорідненими, ще потребує ретельного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонова О. О. Еквіваленти слова, співвідносні з прийменниками семантики відповідності у польській і українській мовах / О. О. Антонова // Магістеріум. – 2009. – Вип. 37. – С. 13–17.
2. Бутко Л. В. Неповнозначні лексичні комплекси української мови (структурно-семантичний і функціонально-стилістичний аспекти) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Бутко. – Кіровоград, 2008. – 17 с.
3. Куш Н. В. Прийменникова еквівалентність в українській граматиці: структура, семантика, функції : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Куш. – Донецьк, 2009. – 20 с.
4. Левакіна Т. В. Семантична диференціація та функціонування прийменників соціативності в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Левакіна. – Запоріжжя, 2011. – 17 с.
5. Лучик А. А. Природа і статус еквівалентів слова у мовній системі / А. А. Лучик // Мовознавство. – 2006. – № 5. – С. 95–99.
6. Пособчук О. О. Статус прийменникових еквівалентів слова в українській, німецькій та іспанській мовах / О. О. Пособчук // Мова, література і культура: актуальні питання взаємодії : [матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 серпня 2014 р.]. – Львів : ГО «Наукова філологічна організація «Логос», 2014. – С. 39–42.
7. Hoffmann S. Grammaticalization and English Complex Prepositions: A Corpus-Based Study / Sebastian Hoffmann. – London & New York : Routledge, 2005. – 214 p.
8. Klégr A. English complex prepositions of the prepositional phrase type / Ales Klégr // Acta Universitatis Carolinae Philologica 5, Prague Studies in English XXII. – Prague, 1997. – P. 51–78.

9. Quirk R. A comprehensive grammar of the English language / Randolph Quirk, Sidney Greenbaum, Geoffrey Leech, Jan Svartvik. – London : Longman, 1985. – 1120 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Корпус української мови – <http://www.mova.info/corpus.aspx/>.
2. Corpus of Modern Greek – <http://www.web-corpora.net/GreekCorpus/>.

УДК 81'37:81'373.7:811.161.2

СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КОМПОНЕНТОМ «РІДИНИ» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Канюк М. В.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

У статті укладено реєстр українських фразеологізмів з компонентом «рідина» та подано їх тематичну класифікацію. Проаналізовано семантичні особливості зазначених одиниць й визначено їх роль у формуванні мовної картини світу.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, семантика, мовна картина світу.

Kaniuk M. V. Semantic peculiarities of phraseological units with component "liquids" in the Ukrainian language. The analysis of the semantic peculiarities of phraseological units with the component "liquids" in the Ukrainian language is introduced in the article. The relevance of the topic is determined by the general orientation of contemporary linguistic researches on complex, in-depth study of complicated linguistic signs in lingual and speech aspects; for further study and analysis of processes of formation and development of phraseological units, their system organization, structure and semantic peculiarities considering linguistic and extralinguistic factors. The investigation of the phrasemes with the component "liquids" of the Ukrainian language enables to uncover a new facet of the nomination. It demonstrates deep connections of phraseological semantics with national mentality. It promotes deeper understanding of the processes of formation of the language picture of the world.

The material of the research is the dialectological dictionaries and phraseological dictionaries of the modern Ukrainian language. The scientific methods of description and analysis were used to determine, systemize, classify the semantic peculiarities of the Ukrainian phraseological units with the component "liquids".

List of phraseological units with the component "liquids" has been put and their subject classification has been presented. Five thematic groups of the investigated units were conditionally differentiated. Some of them are divided into subgroups: 1. The phraseological units with the component "water": a) phrasemes with the component "water" where lexeme "water" is used in the sense of a transparent, colorless liquid; b) the phraseological units with the components of the water bodies (sea, swamp, river, lake); c) the phraseological units with the components of natural phenomena (rain, fog, dew). 2. The phraseological units with the components of beverages' names: a) the phraseological units with the components of the alcohol beverages: hop, vodka, honey, beer, wine; b) the phraseological units with the components of the alcohol free beverages: milk, kvass, tea. 3. The phraseological units with the components of the products of vital functions (blood, bile, urine, fat, saliva, sweat, tears, gastric secretion, etc.). 4. The phraseological units with the components of food in a liquid state (honey, sour cream, cream, etc.). 5. The phraseological units with the components of other liquids (tar, oil, etc.)

Semantic peculiarities of the above-mentioned units have been analyzed and their role in the formation of the language picture of the world has been determined. As a result it was proved that the phraseological units with the component "liquids" make quantitatively big and semantically various layer. Such diversity of the meanings of the phraseological units with the analysed component proves that liquid is one of the most important elements of everyday life and the existence of biological envelope.

Key words: a phraseological unit, semantics, a language picture of the world.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Актуальність роботи зумовлена загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних досліджень на комплексне, поглиблене вивчення ускладнених мовних знаків у мовному та мовленнєвому аспектах, на подальше вивчення й аналіз процесів утворення і розвитку фразеологізмів (ФО), їх системної організації, структурних і семантичних особливостей з урахуванням мовних і позамовних чинників. Дослідження фразем з компонентом «рідина» української мови дає змогу розкрити нову грань номінації, демонструє глибинні зв'язки фразеологічної семантики з національним менталітетом, сприяє глибшому розумінню процесів формування мовної картини світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці останніх десятиріч актуальності набувають дослідження окремих груп фразеологізмів: з компонентами-назвами частин людського тіла

(І. В. Тимченко, В. Д. Ужченко), із зоосемічним компонентом (А. В. Гребенюк), флористичним (І. І. Коломісць), з компонентом «піч» (В. Д. Ужченко), «душа» (О. М. Каракуця), «смерть» (О. В. Омеляненко), з компонентом на позначення простору і часу (П. О. Редін), з компонентом-назвою людини (Н. В. Щербакова) та ін. Фраземи з компонентом рідина заслуговують на особливу увагу, бо становлять значну частину фразеологічного фонду української мови й комплексно не досліджені мовознавцями.

Формулювання мети і завдань статті. Метою нашого дослідження є опис складу семантики фразеологічних одиниць з компонентом «рідина» на матеріалі української мови. Досягнення поставленої мети передбачає реалізацію таких завдань:

- 1) укласти реєстр українських фразем з компонентом «рідина»;
- 2) подати тематичну класифікацію зазначених фразеологічних одиниць;

3) розглянути семантичну характеристику українських фразем з компонентом «рідини».

Виклад основного матеріалу дослідження. Фразеологія як невід’ємна та органічна частина мовної системи є цінним лінгвістичним спадком, у якому відображається бачення світу та національна культура соціуму.

Інформацію, яка отримується ззовні і зберігається в пам’яті у вигляді фразеологічного значення, представлено розгалуженою образною системою, де образи оброблює мовна свідомість на основі вироблених в процесі пізнання асоціативних схем мислення. Образні асоціації є невід’ємними елементами мислення на всіх рівнях формування фразеологічного значення [1, 25].

Реалії об’єктивної дійсності, що репрезентуються у ФО, належать головню не самій реальній дійсності, а духовному світу людини, її інтелектуально-емпіричному відображенню об’єктивної реальності [3, 223]. Таке відображення опосередковане мовними значеннями фраземотворчих компонентів – елементами первинного знакотворення, які входять до семантичної структури фразем не в лінійній послідовності своїх смислових одиниць, а в результаті їх складної взаємодії [2, 36].

Об’єктом нашого дослідження став пласт українських фразем з компонентом *рідини*. За Словником української мови, лексема *рідина* – «один зі станів речовини, проміжний між твердим і газоподібним» [7, т. 8, 556]. Рідини є невід’ємною складовою життя людини і всього живого на планеті. Вони оточують нас всюди і є частиною нас самих. Зокрема, до рідин ми відносимо *воду, кров, жовч, молоко, мед, квас, горілку* тощо.

Тематичну класифікацію фразем з компонентом «рідини» поділяємо на 5 груп, деякі з них членуються на підгрупи.

1. ФО з компонентом «вода».

Лексема *вода* в сучасній українській мові є полісемічна і функціонує з такими значеннями: «прозора, безбарвна рідина, що утворює озера, річки, моря, океани тощо»; «найпростіша хімічна сполука водню з киснем»; «лікувальні мінеральні джерела, а також курорт з такими джерелами»; «нарколоплідна рідина» [7, т. 1, 716].

Своєю чергою, умовно поділяємо фраземи з вказаним компонентом на 3 підгрупи:

1.1. Фраземи з компонентом «вода», де лексему *вода* вжито у значенні прозора, безбарвна рідина: *цілюща вода* «лікувальна вода» [15, 260], *красітна вода* «чиста, холодна» [13, т. 16, 246], *каламутна вода снит сі* «то якась напасть, обмова» [13, т. 16, 246], *без води й борщу не зварииш* – «жартівливо говорять про пожиточність води» [13, т. 16, 244], *води ніколи не бачити* «бути брудним, немитим» [14, 23], *лити воду, ірон.* «говорити або писати неконкретно, беззмістовно, нецікаво і т. ін.; вести розмови замість того, щоб робити щось» [12, 336].

1.2. ФО з компонентами-назвами водних об’єктів. *Водні об’єкти* – «сукупність природних вод на земній поверхні або у верхніх шарах земної кори» [7, т. 5, 495], зокрема це є річки, струмки, джерела, озера, океани, моря, ставки, болота: *з-за моря,*

жарт. «з далеких країн; здалека» [12, 409], *[і] море по коліна (рідше по коліно) кому:* 1. «Хтось нічого не боїться, ніщо не лякає кого-небудь; не страшно комусь»; 2. «Усе видається комусь легким, доступним, простим і т. ін.»; 3. «Ніщо не бентежить, не турбує когось; усе байдуже комусь» [12, 405]; *місити болото (багно, багнуку і т. ін.)* «йти, їхати, ходити по розмитій дорозі, по бездоріжжю» [12, 395], *як по болоті,* зі сл. *йти* «важко, з великими перешкодами» [8, 28], *як болото до штанів,* зі сл. *пристати, причепитися* «дуже сильно, нав’язливо» [11, 43]; *медові та молочні ріки, нар.-поет.* «повний достаток, благополуччя, добробут» [12, 383]; *іди в озеро та трісце!* – «озера і трясовини вважаються осередком бісів» [13, т. 24, 470].

1.3. ФО з компонентами-назвами явищ природи. У природі вода існує у трьох станах: рідкому – *дощ, туман, роса,* твердому – *сніг, крига (лід), бурульки, айсберги, іній,* газоподібному – у вигляді *водяної пари*. Ми беремо до уваги фраземи з компонентами-назвами явищ природи, які перебувають тільки в рідкому стані: *курячий (сліпий) дощ, жарт.* «незначні опади, коли світить сонце» [4, 58], *як дощем сипле* «дуже швидко» [4, 152], *як на дощі вимоклий* «про бліду, хворобливого вигляду людину» [6, 49]; *туман в (на) очах перев. у кого:* 1. «Хто-небудь погано почуває себе (від втоми, хвороби, хвилювання і т. ін.)»; 2. «У кого-небудь замріяний, невиразний погляд» [12; 726], *туман у голові чийй, у кого і без додатка:* 1. «Хто-небудь не може ясно, чітко, реально усвідомлювати що-небудь через утому, недугу і т. ін.»; 2. «Нездатність мислити, займатися розумовою працею через хворобу, перевтому тощо» [12; 727], *як (мов, ніби і т. ін.) у тумані:* 1. зі сл. *бачити, пам’ятати, уявлятися і т. ін.* – «нечітко, невиразно»; 2. зі сл. *жити, бути і т. ін.* – «невиразно сприймаючи, погано розуміючи те, що відбувається» [12, 727]; *як (мов, ніби / т. ін.) роса на сонці:* 1. зі сл. *зникнути, згинути і т. ін.* – «швидко, безслідно, безповоротно»; 2. зі сл. *швидко* – «дуже, надзвичайно» [12, 617].

2. ФО з компонентами-назвами напоїв.

Напій – це спеціально приготовлена рідина, призначена для пиття» [7, т. 5, 150]. Умовно диференціюємо фразеологізми з компонентами-назвами напоїв на дві підгрупи:

2.1. ФО з компонентами-назвами алкогольних напоїв: *брага: купатися у бразі* «часто випивати, пиячити» [11; 46], *не може сі наситити тов брагов* «говорять про п’яницю» [13, т. 10, 116]; *хміль: під хмільком, жарт.* «у стані незначного сп’яніння» [12, 747], *хміль розбирає / розібрав кого* «хто-небудь починає п’яніти» [12, 747]; *горілка: заливати / залити очі (вulg. сліпи) [горілкою]:* 1. «Дуже напиватися»; 2. *перев. кому.* «Споювати кого-небудь (щоб затуманити свідомість)» [12, 246], *полоскатися в горілиці* «надмірно пити спиртне» [12, 539], *ударитися в горілку* «почати пиячити» [12, 733]; *мед (мед-вино): як мед пити,* зі сл. *жити* «дуже добре, в достатках, заможнo» [12, 504], *мед-вино (мед-горілку) пити (кружати)* «бенкетувати, гуляти, розпиваючи різні напої» [12, 359]; *пиво: пивом дихати на кого* «погрожувати кому-небудь» [11, 239], *пива*

наварити означає 'наколобродити, набешкетувати' [12, 416]; **вино: утопити [втопити] у вині** 'уживаючи спиртні напої, намагатися забути про нещастя, лихо і т. ін.' [9, 76]; **шампанське: шампанське (шампанського) з ананасами, зневажл.** 'велика забаганка' [4, 186].

2.2. ФО з компонентами-назвами безалкогольних напоїв: **молоко: по молоко, перев. зі сл. *iti, piti* і под.** 'мимо цілі' [12, 403], **як (мов, ніби і т. ін.) скупаний у молоці** 'гарний зовні; виплечаний, випечений' [12, 661], **купаться в молоці** 'жити з достатком' [11, 212]; **сироватка: завелось як на сироватці** 'стало гамірно' [6, 135], **переливається як Терешко сироваткою** 'забавляється, займається несерйозною справою' [6, 135]; **дзер: квасний як дзер** 'про дуже кислу страву' [6, 45]; **квас: говорить як квас у череві** 'невдоволено бурчить' [6, 65], **нароби́в квасу межи нами** 'насіяв незгоди та незадоволення' [13, т. 18, 250], **як квас, зі сл. сумний** 'дуже' [8, 115]; **чай: ганяти чай** 'сидіти без діла у робочий час; спілкуватися, пити чай' [4, 41], **на чай, зі сл. давати, одержувати і под.** 'гроші як винагорода за дрібні послуги (офіціантові, швейцарові і т. ін.)' [12, 760], **із зеленим чаєм** 'несмачний' [11, 327].

3. ФО з компонентами-назвами продуктів життєдіяльності. Сюди відносимо усі фраземи з лексемами на позначення рідин, які містяться в організмі людини, тварини або рослини: **кров: гаряча кров** 'неспокійна, пристрасна вдача' [5, 131], **ще в ній кров грає** 'ще чує себе сильним, палиться до жінок' [13, т. 24, 313], **наша кров** 'близький родич' [8, 126], **точити кров** 1. з кого. 'Експлуатувати, виснажувати кого-небудь тяжкою працею, знущанням і т. ін.'; 2. з чого. 'Обкрадати, використовувати з метою наживи' [12, 717], **кров'ю серця, зі сл. писаний** 'широ, з глибокою проникливістю' [12, 317]; **жовч: жовч кыпыт кому** 'хтось дуже знервований, невдоволений, злий' [8, 89], **то без жовчі чоловік** 'добрий, ласкавий, не завидючий чоловік' [13, т. 18, 133]; **моча: моча в голову вдарила (стукнула) кому** 'про стан людини, яка не може тверезо діяти, не контролює себе' [11, 214]; **жир: жир (жирок) зав'язався** 'їжа пішла на користь і хто-небудь почав поправлятися, гладшати' [14, 42], **запливати / запливти жиром, зневажл.** 'ставати гладким, повніти' [12, 250], **потрусити жиром, жарт.** 'пройтися' [4, 132]; **лій: лій топити з кого.** 'мордувати кого-небудь, знущатися з когось' [12; 715], **є лій у голові чийй, у кого і без додатка, жарт.** 'хтось розумний, здібний, кмітливий і т. ін.' [12, 347]; **слина: пускати слину** 'чинити щось безпорадно (перев. про слабовільну людину)' [11, 287], **аж слинку ковтає** 'говорять про голодного чоловіка, що дивиться як інші їдять, а йому не дають' [13, т. 27, 114], **слина тече кому** 'хто-небудь заздрісно, пожадливо дивиться на когось-, щось' [8, 214]; **піт: заливатися / залитися (заллятися) потом** 'дуже натужуватися, важко працювати, докладаючи до чогось багато зусиль' [12, 246], **до сьомого (десятого, кривавого іт. ін.) поту, зі сл. працювати, трудитися / т. ін.** 'дуже виснажливо, понад силу; тяжко' [12, 551], **поту б'ють** 'стривожений, збентежений' [4, 132]; **сльози: вилити / вилити сльози** 'гірко плакати' [12, 75], **висушувати / висушити**

сльози (сльозу) у кого, чий, чию 'втішати, заспокоювати того, хто плаче' [12, 88], **ковтати сльози** 'стримувати, тамувати плач' [12, 303], **чистий як сльоза** 'про дуже чисту рідину (воду, горілку)' [6, 139]; **сік: в самому соку; саме в соку** 'у розквіті фізичних сил' [12, 676], **видавлювати (вижмати, витягати / т. ін.) і видавити (вижати, витягнути / т. ін.) [усі] соки з кого:** 1. 'Нещадно експлуатувати, висискувати кого-небудь'; 2. 'Дуже знесилювати, виснажувати кого-небудь важкою роботою' [12, 68], **варитися у власному соку** 'не виходити за межі інтересів власного життя, своєї роботи; працювати, жити, не спілкуючись з іншими' [12, 51]; **смола: вчепився як смола:** 1. 'Нахабно, невідступно переслідує кого-небудь'; 2. 'Набридає своїми вимогами, запитаннями тощо' [6, 139], **смоли напитися, грубо** 'прокляття (до п'яниці)' [4, 104], **будеш у смолі кипіти** 'говорять до грішного чоловіка, що не хоче покаятися' [13, т. 27, 132].

4. ФО з компонентами-назвами продуктів харчування у рідкому стані: **мед: не мед:** 1. 'Тяжкий, суворий і т. ін.'; 2. **кому і без додатка.** 'Тяжко, погано комусь і т. ін.' [12, 383], **обливати / облити солодким медом кого** 'говорити щось дуже приємне кому-небудь; улещувати когось' [12, 451], **скуштувати меду якого, ірон.** 'заспати чого-небудь (звичайно неприємного) на власному досвіді; відчути щось самому' [12, 661], **як (коли) мед, то й ложкою** 'уживається для вираження надмірного прагнення до чогось, як вияв надмірності в чому-небудь; занадто' [12, 383], **як по меду** 'легко, добре виходить' [6, 90]; **сметана: аж сметана кисне** – 'про сумний, пригнічений, похмурий погляд' [14, 6], **як (мов, ніби і т. ін.) муха в сметані, зі сл. дибати, іти і под., ірон.** 'повільно, незграбно і т. ін.' [12, 412]; **вершки: збирати вершки [на молоці]** 'брати собі все найкраще, першим користуватися чиймись здобутками' [12, 257]; **оцет: як оцту скуштував** 'невдоволено скривився' [6, 108].

5. ФО з компонентами-назвами інших рідин. Сюди відносимо лексеми на позначення рідин, що є наслідком переробки і використовуються в побуті та промисловості: **дьоготь: квацати (квацяти) / мастити дьогтем** 'ганьбити когось, щось' [5, 93]; **солярка: зливати солярку** 'закінчувати' [11, 292]; **олія, олій** (олії можуть бути істивними (харчовими) і неістивними: мастильних матеріалах, олійних фарбах, косметичній, фармацевтичній та інших галузях промисловості): **видавити (вибити) олію з кого, заст.** 'добре побити кого-небудь' [12, 67], **мати олію в голові, жарт.** 'бути розумним, кмітливим, розсудливим і т. ін.' [12, 375].

Усталені звороти пов'язані з кожною ділянкою, галуззю життя, буття народу. У фразеологізмах виражають явища розумової діяльності, психічного стану, взаємин між людьми, стану людського організму, дають оцінку людям, явищам, діям та ін. Зокрема, проаналізуємо семантику досліджуваних нами одиниць, виділивши такі фразеосемантичні групи:

І. Фраземи, що мають семантику загальної характеристики людини:

1. ФО зі значенням якісної характеристики особи: **за зимну воду, зі сл. не братися, зневажл.** 'ледачий'

[4, 35], *мати олію в голові, жарт.* ‘бути розумним, кмітливим, розсудливим і т. ін.’ [12, 375].

2. ФО зі значенням фізичного і психічного стану: *в самому соку; саме в соку* ‘у розквіті фізичних сил’ [12, 676], *слези обіляли кого* ‘хтось дуже плаче, ридає’ [8, 214], *жовч кыпит кому* ‘хтось дуже знеурованний, невдоволений, злий’ [8, 89].

3. ФО зі значенням поведінки чи реакції особи: *пхається як до свяченої води* ‘домагається свого, незважаючи на інших’ [6, 30], *казитися з жиру* ‘вередувати, каверзувати, дурити з розкошів’ [12, 285].

4. ФО зі значенням зовнішнього вигляду, портретної характеристики, фізичних якостей особи: *хоч з лиця води напийся (воду пий)* ‘дуже гарний, вродливий’ [12, 121], *можна воду возити на кому* ‘про сильну людину’ [12, 70]; *як бочка з пивом* ‘дуже товстий’ [10, 23].

5. ФО зі значенням дії, занять особи: *лишив гей на серед води* ‘покинув у біді’, *заливатися / залилися (заллятися) потом* ‘дуже натужуватися, важко працювати, докладаючи до чогось багато зусиль’ [12, 246], *пивом дихати на кого* ‘погрожувати кому-небудь’ [11, 239], *ганяти чай* ‘сидіти без діла у робочий час; спілкуватися’ [4, 41], *утопити [втопити] у вині* ‘уживаючи спиртні напої, намагатися забути про нещастя, лихо і т. ін.’ [9, 76].

6. ФО зі значенням мовленнєвої діяльності особи: *як воду ллє* ‘веде порожні балачки’ [6, 30], *обливати / облили солодким медом кого* ‘говорити щось дуже приємне кому-небудь; улещувати когось’ [12, 451].

7. ФО зі значенням способу життя особи: *сидіти на воді* ‘бідно жити; голодувати’ [11, 71], *як (мов, ніби і т. ін.) у меду, перев. зі сл. бути, жити* ‘у достатках, у розкошах’ [12, 384], *купаться в молоці* ‘жити з достатком’ [11, 212].

8. ФО зі значенням стосунків між людьми: *і водою не розлити (не розілляти) кого*: 1) ‘неможливо розлучити, роз’єднати кого-небудь із кимсь’; 2) ‘нерозлучні, дружні’ [13, т. 16, 121], *як (мов, ніби і т. ін.) риба за водою, зі сл. жити* ‘нерозлучний з ким-, чим-небудь’ [13, т. 16, 121].

9. ФО що позначають побажання, застереження: *З роси та води кому* ‘уживається як побажання удачі, щастя, благополуччя’ [13, т. 16, 121]; *Не лій води до криниці* – ‘не роби зайвого, вже раз зробленого діла’

[13, т. 27, 246]; *Не псує си жовчи!* – ‘не сердься даремно’ [13, т. 18, 133]; *На тобі смоли горької!* – ‘говорить розсерджена жінка до недбалого чоловіка, не маючи дати йому що їсти’ [13, т. 27, 132]; *Срав би-с кровіюв!* (прокляття) [13, т. 24, 313].

II. ФО зі значенням обставинної характеристики дії: *як (мов, ніби / т. ін.) роса на сонці*: 1. *зі сл. зникнути, згинути і т. ін.* ‘Швидко, безслідно, безповоротно’; 2. *зі сл. швидко.* ‘Дуже, надзвичайно’ [12, 617], *як по болоті, зі сл. йти* ‘важко, з великими перешкодами’ [8; 28], *як дощем сипле* ‘дуже швидко’ [4, 152].

III. ФО зі значенням якісної характеристики предмета: *золотий дощ* ‘великі прибутки; гроші’ [12, 219], *чистий як сльоза* ‘про дуже чисту рідину (воду, горілку)’ [6, 139].

IV. ФО зі значенням часових меж: *до останньої краплі [каплі] крові, зі сл. битися, боротися, захищатися і т. ін.* ‘до кінця життя, поки живий’ [12, 310].

V. ФО зі значенням кількісної характеристики: *крапля (капля) в морі* ‘дуже мізерна, незначна частина чогось великого, цілого’ [12, 311], *як води* ‘дуже багато’ [6, 30].

VI. ФО зі значенням сприйняття відстані у просторі: *з-за моря, жарт.* ‘з далеких країн; здалека’ [12, 409].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У процесі дослідження виокремлено і проаналізовано 5 груп фразеологізмів з компонентами-назвами рідин, а саме: 1) з компонентом вода, яка, своєю чергою, поділяється на 3 підгрупи: ФО з власне компонентом «вода», компонентом-назвою «водні об’єкти» та «явища природи»; 2) ФО з компонентами-назвами напоїв, яка умовно членується на 2 підгрупи: з компонентом назвою безалкогольного й алкогольного напою; 3) ФО з компонентами-назвами продуктів життєдіяльності; 4) ФО з компонентами-назвами продуктів харчування у рідкому стані та 5) ФО з компонентами-назвами інших рідин. Фраземи з досліджуваним компонентом в українській мові репрезентують найрізноманітніші сфери буття народу: особливості суспільних взаємин, виробничу діяльність і побут, морально-етичний кодекс і родинні стосунки, фізичні властивості або стан здоров’я тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефіренко Н. Ф. Фразеологія и пареміологія / Н. Ф. Алефіренко, Н. Н. Семененко. – М. : Флінта : Наука, 2009. – 344 с.
2. Алефіренко М. Ф. Лінгвокреативні процеси формування фразеологічної семантики / М. Ф. Алефіренко // Мовознавство. – 1988. – № 5. – С. 35–41.
3. Петрова Н. Д. Семантичні механізми в процесі фразотворення / Н. Д. Петрова // Мови європейського культурного ареалу: розвиток і взаємодія. – К., 1995. – С. 222–232.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

4. Кірілкова Н. В. Словник волинської фразеології / Н. В. Кірілкова. – Острог–Рівне, 2013. – 192 с.
5. Немировська Н. Г. Словник фразеологізмів та сталих виразів / Н. Г. Немировська. – Харків : Основа, 2010. – 320 с.
6. Словник стійких народних порівнянь / укл. О. С. Юрченко, А. О. Івченко. – Харків : Основа, 1993. – 176 с.
7. Словник української мови: в 11-ти томах. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
8. Ступінська Г. Ф. Фразеологічний словник лемківських говірок / Г. Ф. Ступінська, Я. В. Битківська. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. – 464 с.
9. Сучасний фразеологічний словник української мови / укл. А. П. Ярещенко, В. І. Бездітко, О. В. Козир, Н. Г. Немировська. – Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2011. – 640 с.

10. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко. – Луганськ, 1997. – 143 с.
11. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ, 2005. – 351 с.
12. Фразеологічний словник української мови / укл. Віра Білоноженко, Василь Винник та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 1098 с.
13. Франко І. Галицько-руські народні приповідки: у 3-х т. [Електронний ресурс] / Іван Франко. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org/view.html?&id=135>.
14. Чабаненко В. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпряниці / Віктор Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.
15. Janów J. Słownik huculski / Jan Janów ; opracował i przygotował do druku J. ieger. – Kraków : Wydawnictwo Naukowe DWN, 2001. – 292 s.

УДК 811.133.1'366.584

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ЗМІСТ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОЇ КАТЕГОРІЇ ФУТУРАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ФРАНЦУЗЬКІЙ МОВІ

Кіркowska I. С.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

У статті розглянуто понятійні категорії футуральності та проспективності в сучасній французькій мові. Установлено, що футуральність, реалізуючись у мові, є категорією функціонально-семантичного типу, план вираження якої представлено засобами, належними до різних мовних рівнів: граматичного, лексичного, лексико-граматичного. Проспективність постає складовою частиною понятійної категорії футуральності, актуальної для подальших темпоральних подій, співвіднесених з модальними відтінками.

Ключові слова: модальність, футуральність, проспективність, інтенціональний характер, концептуальний зміст, реальність/ірреальність.

Kirkovskaya I. S. Conceptual content of functional-semantic category of futurity in modern French language.

The purpose of the article is to present a functional description of the futuristic aspect and tense forms that comprise the conceptual, functional-semantic category of futurity in the modern French language.

The objective of the article: to choose the semantic invariant of the future tense; to identify the means of expressing aspect and tense forms. In the course of the study, it has been concluded that the universal language category of the future which is expressed in simple future tense has broad semantic boundaries and a wide range of additional meanings. These include modal values (wish, imperative, necessity, obligation, etc.) that form the content component of the category of prospectiveness which is conveyed with the help of the present tense forms and the subjunctive mood. In addition, the limitation and fragmentation of the time interval are the notions of "close future", etc. These additional values are in relation of subordination to the basic categorical value of futurity.

Futurity is the idea of an upcoming event (or events) that spans a certain period of time (defined or uncertain in the distant future). The semantics of futurity has a predictive nature, and its authenticity is not guaranteed. This category is a complex unity whose subject matter consists of relevant signs of a future outcome.

As a rule, in Romance languages the category of prospectiveness is conveyed by verbs of motion or by modal verbs and phrases that express various shades of modality (will, aspiration, etc.), in particular, deontic modality.

Thus, futurity is a broader source, a generic conceptual entity that covers a larger part of grammatical forms of the French language (Présent, Futur simple, Futur immédiat, Subjonctif, Conditionnel, Impératif) compared to the prospectiveness of the aspect whose grammatical composition is not fixed, and whose status more frequently intersects with the modal values of prospectiveness which are represented by means of the Présent forms.

Key words: modality, futurity, prospectiveness, intentional character, conceptual content, reality, irreality.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Досліджуючи типологічну категорію футуральності, у межах започаткованого дослідження ми виходимо із загальної філософської тези про об'єктивність часу та простору, а лінгвістичний час ґрунтується на категорії темпоральності, яка складається із претеритності, презентності і футуральності. Загалом вивчення системи та структури мов за допомогою категорії темпоральності є характерним для типологічних досліджень, у яких категоризація мовних явищ проводиться за допомогою так званих типологічних категорій, які на відміну від граматичних категорій мають великі операційні можливості. Саме тому при вивченні категорії футуральності як функціонально-семантичної категорії звертатимемося до принципів функціонування футуральності всередині мов західно-романської підгрупи.

Основна перевага типологічних категорій – це міжмовність, міжрівневість і міжрозрядність формальних мовних засобів. Крім того, у своїх операціях типологічні категорії походять від наявності спеціальних маркерів типологічних форм; установлення міжрівневих синонімів і міжмовних відповідників.

Розглядаючи типологічну категорію футуральності, відштовхуюмось від основного поняття «майбутність», експлікованого за допомогою граматичних форм, які є основними конститuentами типологічних категорій, що виражають дію або процес після моменту мовлення, тобто значення «слідкування» за моментом мовлення і нереалізованості дії до моменту мовлення.

Темпоральна структура формується внаслідок розгортання граматичних категорійних компонентів, об'єднаних загальною ідеєю, поняттям часу. Сам процес формування темпоральної структури представляє рух від мовних граматичних категорій, пов'язаних з часовими відношеннями, зокрема темпоральністю й аспектуальністю, через функціонально-семантичні категорійні системи, що забезпечують зв'язок мовної та мовленнєвої систем, до функціонально-семантичних макрокатегорій, які розгортаються на рівні текстових макрокомпонентів. Взаємодія останніх приводить до формування цілісної темпоральної системно-структурної організації висловлювання.

В українському (М. Ю. Лихошерстова, О. В. Забуранна, О. О. Бердіна, Н. С. Гошилик) та французькому (М. Ріжель, Ж.-К. Пелла, Л. Госселен, Г. Гійом,

Б. Комрі та ін.) мовознавстві вже є певні напрацювання в цій сфері. Проте проблемі дослідження зазначеної категорії з урахуванням різнорівневості засобів вираження та концептуального змісту саме як функціонально-семантичної категорії, з установленням типології, зокрема у французькій мові, ще не приділено належної уваги. Натомість майбутній час вивчено з граматичної точки зору, тобто на рівні морфології, без урахування процесу інтеграції лексичних, синтаксичних форм, з одного боку, та логіко-філософського змісту, – з іншого.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – представити функціональну характеристику футуральних видо-часових форм, які утворюють понятійну, функціонально-семантичну категорію футуральності в сучасній французькій мові.

Завдання статті – проаналізувати типологічну, функціонально-семантичну категорію футуральності як складник макрокатегорії темпоральності; обрати семантичний інваріант майбутнього часу; виявити засоби вираження видо-часових форм у сучасній французькій мові; розмежувати поняття футуральності та проспективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У романському мовознавстві типологічна та функціонально-семантична категорії не розглядалися. Хоча граматичну категорію майбутнього часу досліджено в діахронії та синхронії в межах ізольованого рівня на матеріалі романських мов західно-романської підгрупи. Слід зазначити, що окреслення концептуального змісту категорії футуральності у франкомовній науковій літературі позначено терміном «проспективність». Аби уникнути плутанини в представленому дослідженні, ми будемо розрізняти дві концептуальні лінгвістичні сутності – *футуральність* та *проспективність*.

Функціонально-семантичні категорії складаються із категоріального значення і граматичних, а подекуди і лексичних, форм. Під час вивчення категорії темпоральності головними є часові дієслівні форми, які формують центр формальних засобів з огляду на свою найвищу абстракцію.

У пропонованому дослідженні ми розглядаємо функціонально-семантичну категорію футуральності, яка є конститuentом типологічної концептуальної макрокатегорії темпоральності і входить в опозицію з іншими конститuentами цієї ж категорії – категорією модальності та аспектуальності.

Функціонально-семантичний підхід, який базується на семантичному принципі виділення мовних категорій і різних засобів їх вираження, дає можливість спростити розуміння функціонально-семантичної категорії футуральності. Функціонально-семантична категорія в сучасному мовознавстві кваліфікується передусім як певного роду інваріант, який виражає ширший, порівняно з граматичною мовною категорією, зміст, об'єднує системи різнорівневих компонентів мови на основі спільності їхніх семантичних функцій. Таким чином, функціонально-семантичні системи представляють, по-перше, граматичну категорію в мовній організації (оскільки базуються на ній), де парадигматичний план виступає у зв'язку із синтагматичним, а

по-друге, синтезують у собі потенційний і результативний аспекти функціонування вказаних категорій у конкретних різнорівневих мовних одиницях [2].

Футуральність – уява про майбутню подію (чи події), яка охоплює певний відрізок часу (визначений чи не визначений у далекій чи віддаленій перспективі). Семантика футуральності має прогностичний характер, а її достовірність не гарантована. В системі індикатива романських мов футуральність традиційно виражають такими часами, як Futur simple (фр.), Futuro simple (ісп.), Futuro semplice (італ.). Темпоральне значення футуральності експлікує відношення перспекції відносно моменту мовлення, оскільки результат передаваної за допомогою зазначених вище часів дії достеменно не може бути відомий. Футуральність характеризується модальним відтінком невизначеності, передбачає моделювання перспективи та велику кількість ймовірних результатів. Саме тому конвенційний статус простого майбутнього часу в системі сучасних романських мов є хитким та не визначеним стосовно віднесення його чи невіднесення до системи індикатива.

Деяко іншою видається семантика футуральності в мовленні. З моментом мовлення співвідносяться не самі дії, процеси, стани чи ймовірні достовірні факти, що відбудуться в об'єктивній дійсності, а з часовим орієнтиром у майбутньому їх співвідноситься мовець, повідомляючи про них як про реальні факти в майбутньому. Водночас він може висловлювати і свою оцінку можливості чи неможливості в майбутньому реалізації дії, процесів, станів, що на момент мовлення не є реальними. Таке спостереження суттєво впливає не так на розуміння самого поняття футуральності, як на семантичний зміст категорії часу та передбачає певне корегування на його визначення, а отже, час – це відношення реального або нереального, на думку мовця, процесу чи стану до моменту (минулість) чи після моменту мовлення (футуральність).

Майбутнє як характеристика реальних потенцій розвитку також має абсолютне значення, яким називають не просто те, чого ще немає, а те, що ми сподіваємося побачити здійсненим [7, 80]. Майбутнє «пов'язане з однією із найцінніших властивостей особистості й людських колективів – із властивістю активності» [1, 68]. Своєрідність, якою відрізняється майбутній час у концептуальній картині світу, виявляється передусім у семантиці (мовній і комунікативній) мовних засобів, що його позначають [6, 65].

М. М. Федорчук пропонує виокремити *проспективний внутрішній* монолог як підвид монологу, який має власну просторово-часову характеристику [9]. Його інформаційне ядро у французькій мові може бути виражене формою дійсного, умовного чи бажального способу, окрім наказового, що сприяє створенню ірреальної «удаваної» дійсності. Психологічне підґрунтя проспективного внутрішнього діалогу – «випереджувальне відображення», проектування передбачуваних ситуацій або таких подій та дій, що не можуть відбутися.

У процесі проспективного внутрішнього діалогу у свідомості персонажа виникають уявні ситуації, сценарії, за якими він хотів би діяти, але не може

через певні причини. Поряд із уявними ситуаціями проспективний внутрішній монолог може бути використаним автором для передачі доволі реальних прагнень персонажа. Він містить у собі мрії, проекти, плани на майбутнє, засобом вираження яких слугують вищо-часові форми Futur simple та Futur dans le passé, наприклад: *Un jour je deviendrai célèbre; En enfance j'ai dit que je deviendrais célèbre.*

У деяких випадках усі три темпоральні різновиди внутрішнього монологу розгортаються у свідомості індивідуума практично одночасно, оскільки, розмірковуючи про минуле, людина може також розмірковувати про своє теперішнє та будувати плани на майбутнє, наприклад: *Quand j'étais jeune j'étais plus compliqué mais la vieillesse m'a beaucoup changé.*

Отже, перед нами постає дві лінгвістичні реальності – футуральність, з одного боку, і проспективність, – з іншого. У межах започаткованого дослідження будуть розглянуті семантичні та системно-мовні відмінності, які існують між цими двома лінгвістичними явищами.

Прикметник *проспективний* (від лат. *prospexio* – дивитись вдалину, відкривати вид, бути звернутим до) означає 'направлений до майбутнього', 'такий, що відноситься до руху вперед'. У психології існує поняття «проспективне марення», «позитивна/проспективна» відповідальність протиставляється «негативній/ретроспективній» відповідальності та означає соціально-правову відповідальність, ініціативу, відповідальність особи за майбутню правову поведінку.

У чому ж полягає особливість «проспективності», або проспективної дії в лінгвістиці? Першим, хто увів у науковий обіг, були С. Флешман, який використовував термін «проспектива» [12], та М. Еманатіан [11]. Важливим для визначення проспективності на даному етапі дослідження є те, що низка науковців, окреслюючи це поняття, наголошували на його інтенціональному характері [3, 89]. У такому розумінні інтенціональне значення є аспектуальним, а не часовим, на цей факт вказували В. Плунгян, Б. Комрі [5, 10]. Вони вважали, що це значення характеризує не часову референцію ситуації, а одну з фаз її розвитку – підготовчу. Зокрема, Б. Комрі вживав слово «зерна», тобто «зародки» ситуації в теперішньому моменті.

Проспективність – це поняття, яке пов'язане з певною ситуацією у майбутньому, яку мовець розглядає в аспекті наслідків та передумов. Семантика проспективності передбачає створення або наявність передумов у момент мовлення, які матимуть наслідки в майбутньому. Темпоральне значення проспективності – це віднесення дії або її реалізації до майбутнього. Первісно ситуацію проспективності в сучасних романських мовах виражали дієслова руху. Окрім зазначених часів, до проспективних можуть належати модальні дієслова, що передають різні типи значень, які стосуються майбутнього. Насамперед йдеться про деонтичну модальність, наприклад: *Tu dois tu peux aller aujourd'hui.* За такого розуміння постає питання про взаємовіднесеність цих двох понять.

У більшості мов форми майбутнього часу генетично є або формами презенса (це притаманно

слов'янським, романським та германським мовам), або сполученням інфінітива з дієсловом *matti* [4, 29–30]. Так, майбутній час української мови має свою систему і виражений формами дієслова майбутнього часу доконаного і недоконаного виду, що утворюються за рахунок постпозиції та препозиції дієслова *matti*, наприклад: *я маю піти туди* (складна форма), *ми підемо туди* (проста форма).

У сучасних романських мовах проспективну дію експлікують Present (фр.), Presente (ісп.) і т. д., а також граматичні перифрази Futur immédiat (фр.) і т. д. Проспективність передбачає наявність наміру або перспективи, певних усталених умов у теперішньому часі, у яких простежуються явні ознаки «підготовки» до певної майбутньої ситуації [8, 41].

Аналізуючи порушену проблему, можемо припустити, що найбільш реальними з погляду їхньої здійсненості в майбутньому є **проспективні ситуації**, які передають модальні значення *підготовки, прагнення, цілеспрямованості, волі до чогось, задуму, бажання рішучості, стану готовності* тощо до здійснення дії. Зазвичай у французькій мові виразниками таких ситуацій є форми Present та Subjonctif, наприклад: *Je veux bien aller en Algérie, Je veux bien que tu parte un jour pour toujours.*

На протигагу цьому вірогідність ірреального характеру бажаної дії виражено формою Futur simple в системі французької мови. Чи так це насправді?

На думку Б. Комрі, статус проспективної ситуації на шкалі реальності/ірреальності значною мірою обумовлюється точкою зору мовця [10, 88]. Мова може мати різну кількість формальних засобів, які виражають реальний/ірреальний статус ситуації, які передаються конструкціями дійсного способу або конструкціями умовного, бажального, наказового способів. Ці формальні засоби асоціюються, як правило, з різним ступенем реальності/ірреальності. Однак тільки від мовця залежить, який саме засіб / мовний засіб він обере для кодування кожної конкретної ситуації. А отже, погоджуючись з Б. Комрі, зазначимо, що реальність / нереальність кожної конкретної мовної ситуації, експлікованої різними способами, залежить здебільшого від точки зору мовця. Відображенням концептуального змісту проспективних ситуацій залишилися форми, які передають близький майбутній час (Futur simple (фр.), Futuro simple (ісп.) і т. д.).

Так, дієслова майбутнього часу у Futur simple і Présent можуть називати майбутню дію з відтінком категоричного наміру, рішучості, готовності / небажання виконати дію; майбутню дію з відтінком повинності; дію, що передає значення погрози. Дієслова майбутнього доконаного позначають майбутню дію з відтінком небажання її здійснити; модальність умови; модальність уяви; майбутню дію з відтінком готовності її виконати; модальність категоричності твердження, впевненості; модальність погрози, попередження та модальність можливості / неможливості.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Футуральність є ширшою вихідною родовою поняттєвою сутністю, яка охоплює більшу частину граматичних форм французької мови (Présent, Futur simple, Futur immédiat,

Subjonctif, Conditionnel, Impératif), ніж проспективність видового поняття, грамемний склад якої не є усталеним, її статус скоріше перетинається з модальним значенням проспекції. Футуральність – це типологічна, концептуально обумовлена функціонально-семантична категорія. Концептуальним змістом зазначеної категорії є вираження поняття «майбутності»; вона має власний грамемний склад у сучасній французькій мові, який передається за допомогою таких часових форм, як Présent, Futur simple, Futur antérieur, Futur dans le passé, Subjonctif, та подекуди лексичними засобами (прислівниками зі змістом проспективності). Футуральність утворює так званий подвійний концепт, який складається, з одного боку, із родового поняття, тобто футуральності, і, з іншого – видового, тобто проспективності.

Видається можливим представити робочу гіпотезу започаткованого дослідження – у системі французької мови майбутні часи Futur simple та Futur dans le passé передають бажану, прогнозовану дію, відсоток достовірності якої первісно не гарантовано. Водночас семантичний потенціал форм Présent та Subjonctif є більш спроможним позначати дію, гарантія або достовірність якої у майбутньому є вищою за рахунок розгалуженої системи модальних значень.

Єдиним критерієм достовірності в інтерпретації семантики футуральності є інтеграція об'єктивно-модальних та суб'єктивно-модальних відношень, які в процесі реального спілкування визначають ступінь взаємодії потенційних можливостей системних відношень французької мови та їх реалізації в мовленні.

У подальших розділах запропонованого дослідження будуть розглянуті концептуальні засади футуральності та проспективності, випадки інтеграції мовних та мовленнєвих значень зазначеної категорії, а також виявлені грамемний склад категорії футуральності. Особливу увагу варто приділити модальним значенням категорії футуральності, які становлять великий кластер зазначеної категорії. Оскільки практичним матеріалом дослідження обрано французьку мову, хід дослідження буде перетинатися з розглядом саме графемного корпусу засобів, що передають футуральність в мовах західно-романської підгрупи. Такий підхід обумовлено, з одного боку, спільним походженням романської групи мов із єдиного джерела – народної латини, а з іншого – необхідністю визначення загальних тенденцій розвитку романських мов, без якого є неможливим чітке визначення тенденцій розвитку однієї конкретної мови, а саме французької.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аскин Я. Ф. Категория будущего и принципы ее воплощения в искусстве / Я. Ф. Аскин // Ритм, пространство и время в литературе и искусстве. – Л. : Наука, 1974. – С. 64–73.
2. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 133 с.
3. Майсак Т. А. Глагольная система хпюкского говора агульского языка / Т. А. Майсак, С. Р. Мерданова. – М. : Академический Проект, 2002. – 96 с.
4. Піддубська І. В. Модальна і темпоральна транспозиція дієслівних форм : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Інна Валентинівна Піддубська. – Донецьк, 2000. – 185 с.
5. Плуноян В. А. Общая морфология: введение в проблематику : [учеб. пособие] / В. А. Плуноян. – М. : Эдиториал УРСС, 2003. – 384 с.
6. Тарасова Е. В. Время и темпоральность / Е. В. Тарасова. – Харьков : Основа, 1992. – 136 с.
7. Тарасова Е. В. Языковое поле как единица дидактической типологии : [учеб. пособ. для студ. IV–V курсов ф-та ин. языков (английское отделение)] / Е. В. Тарасова. – Харьков : ХГУ, 1991. – 111 с.
8. Федорова Р. М. Языковая объективация категории проспективности : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Римма Владимировна Федорова. – Нижневартковский гос. ун-т, 2014. – 187 с.
9. Федорчук М. М. Лингвистическая структура и стилистическое функционирование внутреннего монолога (на материале прозы США) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Марта Михайловна Федорчук. – Львов, 1990. – 206 с.
10. Comrie B. Aspect. An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problem / Bernard Comrie. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – 142 p.
11. Emanatian M. Chagga 'come' and 'go': metaphor and the development of tense-aspect / Michele Emanatian // Studies in language. – 16-1: 1-33, 1992.
12. Fleischman S. The future in thought and language: diachronic evidence from Romance / Suzanne Fleischman. – Cambridge : Cambridge University Press, 1982.

УДК 811. 111'42

ЕЛЕМЕНТАРНІ ДЕВІАЦІЇ ГРАФІЧНОГО ОФОРМЛЕННЯ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ПОСТКОЛОНІАЛЬНОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Ковалевська Т. І., Мацера О. А.

Вінницький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

У статті висвітлено елементарні девіації графічного оформлення сучасного англомовного постколоніального художнього тексту в контексті загальної тенденції тяжіння сучасних англомовних авторів до візуального способу репрезентації тексту та збільшення графічних та параграфемних елементів у художніх текстах.

Ключові слова: графічні засоби, девіації графічного оформлення тексту, комунікативно-прагматичні задачі, сучасний англомовний постколоніальний текст.

Kovalevska T. I., Matsera O. A. Elementary deviations of modern English postcolonial fictional text graphic arrangement. The article highlights elementary deviations of graphic arrangement of modern English postcolonial fictional texts mirroring the general trend of contemporary English authors to employ the visual way of text representation as well as the overall increase of graphic and paragraphemic elements in fictional texts.

Classic graphic arrangement of the text on the page, layout, micro- and macro- segmentation, traditional use of punctuation, standard font and color design of the text are viewed in this article as traditional and typical following the theoretical works of the linguists and are interpreted as an unmarked member of the stylistic opposition. Whereas a part of the text containing any graphic-phonetic and/or paragraphemic deviations and occasionalisms is viewed as a stylistically marked member of the opposition and presents interest to the current research.

Elementary cases of graphic arrangement of the text deviations are distinguished in this article as those marking the title of the text or its parts, quotes, references, "a text inside of a text". Such deviations indicate "alien" elements in the text, allusions and references. Furthermore, such graphic heterogeneity is designed not to separate the main text and its elements into different text components but rather to harmonize them within micro- and macro-contexts facilitating the integrated reading of the text.

The current research also presupposes the translation of connotations and implicit meanings by elementary deviations of graphic text arrangement of texts which has successfully been proven in the course of the factual text material analysis.

Key words: graphic means, deviations of the text graphic arrangement, communicative-pragmatic tasks, modern English postcolonial text.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Актуальність цієї розвідки зумовлена тим, що, попри інтерес дослідників до постколоніальних художніх текстів на предмет активного звернення постколоніальних авторів до графо-фонемних, чи лінгво-візуальних стилістичних засобів, наразі в науковій літературі є певні лакуни в аналізі елементарних девіацій графічного оформлення англомовних постколоніальних художніх текстів.

Графічні засоби стилістики художнього англомовного тексту утворюють сукупність способів зовнішньої організації тексту, що надають йому візуальної виразності [3, 90]. Корпус графічних засобів досить різноманітний та пов'язаний із фонетичними, граматичними, лексичними виразними засобами мови [2, 96]. До графічних засобів належать засоби орфографії, знаки пунктуації, способи графічної організації тексту, шрифтові виділення, використання різного кегля літер, підкреслювання, використання пропусків [5, 37]. Ці засоби допомагають авторові досягти його прагматичної мети [1, 89].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роботи сучасних вітчизняних та закордонних лінгвістів все частіше фокусуються на дослідженні пунктуації, площинно-просторового варіювання тексту, сегментації тексту та типографських засобах виділення, графо-фонеміки, параграфеміки сучасного

художнього англомовного тексту (І. Бехта, Н. Рева, J. Bamford, W. Bowcher, S. Cavalieri, Th. E. Conover, G. Diani, K. Elam, R. Harris, S. Mealing, T. D. Royce, W. E. Ryan, C. Swann, G. White).

Формулювання мети і завдань статті. Метою цієї розвідки є висвітлення елементарних девіацій графічного оформлення сучасного художнього англомовного постколоніального тексту з опертям на приклади з текстів за авторством сучасних англомовних постколоніальних авторів, що реалізується виконанням низки конкретних завдань:

– визначити випадки елементарних девіацій графічного оформлення англомовних постколоніальних художніх текстів;

– здійснити спробу аналізу прагматико-комунікативної мети їх введення у текст на основі фактичного текстового матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Висвітлюючи елементарні девіації графічного оформлення постколоніальних англомовних художніх текстів, варто одразу окреслити, які випадки класифікуються у цій розвідці як «елементарні».

Класичне просторово-площинне варіювання тексту на сторінці, мікро- та макросегментація, традиційне використання пунктуаційних знаків, типове шрифтове та кольорове оформлення тексту постає як «нормативне». Інакше кажучи, такий «традиційний»

текст інтерпретують як немаркований член опозиції. На противагу такому тексту, фрагмент або сегмент тексту, який містить будь-які графіко-фонетичні та/або параграфемні девіації та окаянізми, кваліфікують як стилістично маркований член опозиції. Власне розгляду останнього і присвячене наше дослідження.

Серед таких стилістично маркованих текстів виокремлюємо як елементарні випадки графічного оформлення текстів, що маркують назви, цитати, посилання, текст всередині тексту [7, 47], тобто є більшою мірою не показниками внутрішньої інгерентної структури тексту, а вказують на інкрустовані «чужорідні» елементи у текстовій тканині, алюзії та посилання. До того ж така графічна гетерогенність покликана не розвести урізнобіч основний текст та інсталювані в нього елементи, а радше гармонізувати їх в межах мікро- та макроконтексту, допомагаючи адекватному інтегрованню прочитанню тексту [11, 110].

Варто зазначити, що таке потрактування аж ніяк не виключає конструювання та/або трансляцію конотацій та імпліцитної інформації елементарним девіаціями графічного оформлення текстів [9, 112]. Навпаки, комплексний аналіз елементарних девіацій графічного оформлення текстів дав змогу твердити, що вони слугують потужним засобом передачі імпліцитних смислів та авторських інтенцій.

Так, у наведеному нижче прикладі абзаци, виділені курсивом, маркують текст казки, яку мати читає своїм дітям. Діти, знаючи казку, включаються у розповідь матері, що також еспліктується автором за допомогою курсиву.

As she read, Ammu could make her voice gravelly, like Shere Khan's. Or whining, like Tabaqui's.

'Ye choose and ye do not choose! What talk is this of choosing? By the bull that I killed, am I to stand nosing into your dog's den for my fair dues? It is I Shere Khan, who speak!

'And it is I, Raksha [The Demon], who answer,' the twins would shout in high voices. Not together, but almost.

'The man's cub is mine Lungri – mine to me! He shall not be killed. He shall live to run with the Pack and to hunt with the Pack; and in the end, look you, hunter of little naked cubs – frog eater – fish killer – he shall hunt thee!' (1, 59).

Водночас у наведеному фрагменті, окрім зазначених графічних особливостей оформлення та організації тексту, на сторінці спостерігається й авторське застосування графіки. Останній абзац уривку, оформлений курсивом, містить елементи, надруковані звичайним шрифтом: "mine", "mine", "me", "thee". При лінгвістичному прочитанні цього абзацу стає зрозуміло, що на ці слова падає емпатичний наголос. За звичайних обставин емпатичний наголос у письмовому тексті радше експлікувався б за допомогою курсиву, та позаяк комунікативні та прагматичні потреби вимагали від автора виділити весь абзац курсивом, то емпатичний наголос мусив актуалізуватися якимось по-іншому. Саме для цих комунікативних потреб авторка й обрала звичайний шрифт. Тут простежуємо вторинну стилістичну маркованість звичайного шрифту: оскільки в цьому абзаці курсив виступає як стилістично нейтральний, то на тлі нейтрального курсиву звичайний шрифт виявляється маркованим.

У письмових текстах взагалі та в постколоніальних текстах зокрема частими є випадки введення в них еле-

ментів інших текстів: листів, газетних статей, віршів, пісень, цитат, оголошень, вивісок, назв тощо [10, 44]. Зазвичай ці вкраплення графічно оформлюються за допомогою курсиву, напівжирного шрифту, варіювання шрифтового кеглю, порожнього рядка перед та після вставленого елемента.

Наприклад, наступний фрагмент демонструє вирізку з газети (некролог), збережену дружиною загиблого:

Mammachi pasted, in the family photograph album, the clipping from the Indian Express that reported Pappachi's death. It said:

Noted entomologist, Shri Benaan John Ipe, son of late Rev. E. John Ipe of Ayemenem (popularly known as Punnyan Kunju), suffered a massive heart attack and passed away at the Kottayam General Hospital last night. He developed chest pains around 1.05 a.m. and was rushed to hospital. The end came at 2.45 a.m. Shri Ipe had been keeping indifferent health since last six months. He is survived by his wife Soshamma and two children (1, 50).

У наступному фрагменті з книги З. Сміт курсивом виділені листи та записки, написані Арчі його армійським приятелем:

His only proof that the event had taken place at all were the periodic letters and notes he had received over the years from Ibelgauf's himself. Notes like:

17 May 1937

Dear Archibald,

I enclose a picture of my good wife and I in our garden in front of a rather unpleasant construction site. Though it may not look like Arcadia, it is here that I am building a crude velodrome - nothing like the one you and I raced in, but sufficient for my needs. It will be on a far smaller scale, but you see, it is for the children we are yet to have. I see them pedalling around it in my dreams and wake up with a glorious smile upon my face! Once it is completed, we insist that you visit us.

Who more worthy to christen the track of your earnest competitor,

Horst Ibelgauf's?

And the postcard that lay on the dashboard this very day, the day of his Almost Death:

28 December 1974

Dear Archibald,

I am taking up the harp. A New Year's resolution, if you like. Late in the day, I realize, but you're never too old to teach the old dog in you new tricks, don't you feel? I tell you, it's a heavy instrument to lay against your shoulder; but the sound of it is quite angelic and my wife thinks me quite sensitive because of it. Which is more than she could say for my old cycling obsession!

But then, cycling was only ever understood by old boys like you, Archie, and of course the author of this little note, your old contender,

Horst Ibelgauf's (2, 16).

У прикладі нижче курсивом оформлена цитата із Біблії:

'Some people,' Hortense asserted with a snort, 'have done such a hoi' heap of sinning, it late for dem to be making eyes at Jehovah. It take effort to be close to Jehovah. It take devotion and dedication. Blessed are the pure in heart for they alone shall see God. Matthew 5:8. Isn't dat right, Darcus?' (2, 30).

На додатковий коментар у цьому фрагменті заслуговує використання графону, що відбиває девіантну вимову персонажа. Окрім відхилень від граматичних норм, особливість використання англійської мови Гортензією передається написанням слів “*dem*” і “*dat*”. Замість нормативного в цих словах диграфу “*th*”, що передає звук [ð], в обох випадках використовується графема [d], яка відповідно позначає звук [d]. Графіко-фонетична девіація покликана маркувати просодіку мовлення персонажа, який хоч і розмовляє англійською, проте походить з Карибських островів, що, безумовно, накладає свій відбиток на його вимову. Значимо, що графон ніяк візуально не виділено на тлі решти фрагмента. На наш погляд, використання цього прийому зумовлено наміром продемонструвати, що така вимова є цілком нормальною для персонажа і в її розумінні не становить якогось відхилення від норм англійськомовної вимови.

В уривку нижче капіталізація та курсив маркують текст вивісок на перукарні та лавці ключника:

And then abruptly the trees would be gone, reverting back into bus-stops as if by the strike of some midnight bell; a signal which the houses too obeyed, transforming themselves into smaller, stairless dwellings that sat splay opposite derelict shopping arcades, those peculiar lines of establishments that include, without exception,

one defunct sandwich bar still advertising breakfast

one locksmith uninterested in marketing frills (KEYS CUT HERE)

and one permanently shut unisex hair salon, the proud bearer of some unspeakable pun (*Upper Cuts or Fringe Benefits or Hair Today, Gone Tomorrow*) (2, 47).

Наступний контекстологічний фрагмент демонструє плакат із текстом:

And that's what it was like most nights: abuse from Shiva and others; condescension from Ardashir; never seeing Alsana; never seeing the sun; clutching fifteen pence and then releasing it; wanting desperately to be wearing a sign, a large white placard that said:

I AM NOT A WAITER. I HAVE BEEN A STUDENT, A SCIENTIST, A SOLDIER, MY WIFE IS CALLED ALSANA, WE LIVE IN EAST LONDON BUT WE WOULD LIKE TO MOVE NORTH. I AM A MUSLIM BUT ALLAH HAS FORSAKEN ME OR I HAVE FORSAKEN ALLAH, I'M NOT SURE. I HAVE A FRIEND - ARCHIE - AND OTHERS. I AM FORTY-NINE BUT WOMEN STILL TURN IN THE STREET. SOMETIMES.

But, no such placard existing, he had instead the urge, the need, to speak to every man, and, like the Ancient Mariner, explain constantly, constantly wanting to reassert something, anything. Wasn't that important? (2, 57–58).

Детальний аналіз ролі плаката у творенні семантики фрагмента та його графічної організації виявив прагматичні цілі введення його в текстове полотно роману. По-перше, такого плаката не існує в принципі, він лише плід уяви персонажа (Самада), який розмірковує над пересічністю свого життя та безвихіддю з певного екзистенційного глухого кута, у якому він опинився. Введення плаката в текст має на меті продемонструвати читачеві сутність персонажа, таку собі лаконічну сублимовану версію його життя, що, власне, може поміститися на одному плакаті. По-друге, текст плаката представляє власне бачення себе та оцінку свого життя Самадом, що дає читачеві змогу осмислити мотиви дій та поведінки персонажа в подальшому.

Розглянувши фрагмент з дещо іншого ракурсу, доходимо висновку, що маємо справу із випадком графічної метафори. Графічне оформлення фрагмента досить буквально експлікує англійськомовну концепцію “*to think outside of the box*”. Живучи у рамках традиційного англійського суспільства, індус за походженням, Самад відчуває себе у пастці тривіальності та пересічності свого життя. Замкненість меж плакату метафорично передає безвихідь персонажа, чие життя вписане у рамки боксу, з якого немає виходу.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Графо-фонемні засоби сучасного художнього тексту є повноправними компонентами його семантичної структури [6, 28]. Вони беруть безпосередню участь у творенні образів художнього тексту та його семантики [4, 130]. Графічні знаки актуалізуються в текстовому просторі та поряд із вербальними засобами полегшують сприйняття тексту читачем, виступаючи економічними засобами репрезентації інформації у писемному тексті [8, 126].

Перспективним напрямом досліджень вбачається подальша інвентаризація елементарних девіацій графічного оформлення сучасних англомовних постколоніальних текстів з фокусом на аналізі прагматичної мети введення їх у текстове полотно, дослідженні їхнього потенціалу до передачі імпліцитних значень, конотацій та авторських інтенцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бехта І. А. Авторське експериментаторство в англомовній прозі ХХ ст. : [монографія] / І. А. Бехта. – Львів : ПАІС, 2013. – 268 с.
2. Бехта И. А. Смыслообразующий потенциал графического оформления художественных текстов // И. А. Бехта, Т. И. Ковалевская. – European Applied Sciences. – № 12. – Stuttgart : ORT Publishing, 2013. – С. 95–97.
3. Рева Н. Засоби графічного оформлення тексту / Наталія Рева // Наукові записки Кіровоградського державного педуніверситету. Серія : Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2010. – Вип. 89 (5). – С. 88–92.
4. Bamford J. Variation and Change in Spoken and Written Discourse: Perspectives from corpus linguistics / J. Bamford, S. Cavalieri, G. Diani. – Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2013. – 290 p.
5. Harris R. Signs of Writing / R. Harris. – NY : Psychology Press, 1995. – 185 p.
6. Elam K. Expressive Typography : The Word as Image / K. Elam. – NY : Van Nostrand Reinhold, 1990. – 165 p.
7. Mealing S. Where Graphic Design Meets Paragraphemics / S. Mealing // Visual Language, 2003. – № 37. – P. 43–58.

8. Royce T. D. *New Directions in the Analysis of Multimodal Discourse* / T. D. Royce, W. Bowcher. – London, NY : Routledge, 2013. – 416 p.
9. Ryan W. E. *Graphic Communications Today* / W. E. Ryan, Th. E. Conover. – Stamford, Connecticut : Cengage Learning, 2004. – 662 p.
10. Swann C. *Language and typography* / C. Swann. – NY: Van Nostrand Reinhold, 1991. – 95 p.
11. White G. *Reading the Graphic Surface: The Presence of the Book in Prose Fiction* / G. White. – Manchester : Manchester University Press, 2005. – 216 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Roy Arundhati. *The God of Small Things* / Arundhati Roy. – London : Flamingo, 1997. – 340 p.
2. Smith Zadie. *White Teeth* / Zadie Smith. – London : Penguin Books, 2001. – 542 p.

ПРО МОДУ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Коваленко Н. Д.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

У статті досліджено семантичні особливості та просторове поширення фразеологізмів із компонентом «мода» на основі нарративів, словників, фольклорних текстів. Визначено, що найчастіше цей компонент у складі фразеологічних одиниць виступає символом давнього звичаю, обрядодійства, стійкості моральних і вольових якостей.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, діалектне мовлення, говір, говірка, компонент, мода.

Kovalenko N. D. About fashion in Ukrainian dialects. It is well-known that the phraseological picture of the world most fully and figuratively expresses the mentality of the ethnos, its cultural and historical heritage, experience in the evolution of cognition of the world and, therefore, studying the stages of "birth" and the existence of popular phrases in connection with context (for example, texts of living people's speech) when meaning can either be foreseen or understood by a hint or be surprised by unexpected contamination, etc.

The phraseological units of the national literary language and the dialect language, for the most part, have an ethno-cultural component which can represent different levels of expressiveness, but it can clearly be manifested in temporal and spatial comparison.

In the article the semantic features and spatial distribution of phraseological units with the component "fashion" on the basis of narratives, dictionaries, and folklore texts are studied. It is determined that this component in the phraseological units more often acts as a symbol of ancient customs, rituals, and the stability of moral and volitional qualities.

In the regional phraseological dictionaries of the Ukrainian language the fixed expressions with the component fashion which belong to one semantic field "in accordance with the custom" have a transparent motivation and are included in the commentary about the old ceremonies. The dialect speakers of elder age may use the word "fashion" and phraseological units with this component to refer to the actual concept of "fashionable". The semantics of phraseological units 'is generally accepted, became customary' has also been revealed, it does not concern actual folk rituals and customs, in stories about peculiarities of husbandry, construction, cooking, etc.

Thus, the functioning of the phraseological units in dialect language creates all conditions for continuous changes not only in the component composition, structure but also in the development of new semantic shades. Being realized in new plots and topics, phraseological units acquire figurativeness, rethinking but they still "keep" something primary, initial. The level of "conversationality" deserves the particular attention – which words, phrases can replace the phraseologism and vice versa.

Key words: phraseological unit, dialectal language, dialect, component, fashion.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Фразеологізми національної літературної мови та говіркового мовлення здебільшого мають етнокультурний компонент, який може презентувати різні рівні виразності, але чітко виявляється в часовому та просторовому зіставленні (з іншими діалектами чи мовами).

Незважаючи на посилений інтерес мовознавців до ареальної фразеології, на матеріалі східнослов'янських мов фрагментарно описано символічні значення виразів із компонентами-соматизмами (О. М. Вікторіна, Н. І. Дем'янович, Н. О. Скоробагатко), назвами житла та його елементів (В. Д. Ужченко, О. О. Ляцинська, Н. Д. Коваленко), предметів хатнього вжитку, знарядь господарської праці (В. Д. Ужченко, Н. Д. Коваленко). Дослідження базових концептів української культури в складі фразеологічних одиниць демонструють фразеологічні можливості слів різних семантичних полів, особливо на матеріалі зв'язних текстів говіркового мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інформаційна достатність текстів територіального мовлення для дослідження різних рівнів мовної структури підтверджена у працях П. Ю. Гриценка, Г. Л. Аркушина, К. Д. Глуховцевої, Г. І. Мартинової,

А. О. Колесникова, М. С. Делюсто та ін. Окрім того, останнім десятиліттям утвердилася практика запису та видання розлогих текстів говіркового мовлення як надійного джерела мовознавчих, зокрема діалектологічних, досліджень.

Актуальними вважаємо дослідження компонентного складу діалектних фразем, які здатні зберігати і транслювати дані про особливості етнокультурного сприйняття і розуміння дійсності, особливо на тлі великого контексту.

Формулювання мети і завдань статті. Мета нашої статті – виявити та проаналізувати семантику сталих виразів із компонентом «мода» у діалектних словниках і текстах зв'язного територіального мовлення (опублікованих та з особистої картотеки автора), системні зв'язки та варіантні вияви.

Текстологічний аспект дослідження фразеологізмів передбачає з'ясування семантичних можливостей одиниць у конкретних текстах зв'язного мовлення. Зібрані за програмами-питальниками фразеологізми не можуть демонструвати усіх можливостей компонентного складу, семантичної «поведінки» у різних ситуаціях спілкування. Часто фразеологічні словники говірок фіксують одне значення одиниці, відсутній ілюстративний матеріал до слов-

никової статті. Уживання одного фразеологізму в різних текстах підтверджує його «фразеологічність», дає змогу проаналізувати семантичний та контекстуальний аспекти його побутування у взаємозв'язку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що фразеологічна картина світу найбільш повно та образно виражає менталітет етносу, його культурно-історичні надбання, досвід в еволюції пізнання навколишнього світу, а отже, цікавими є дослідження етапів «народження» і побутування народних фразем на тлі широкого контексту (у нашому випадку – текстах живого народного мовлення), коли значення або можна передбачити, або зрозуміти натяк, або здивуватися неочікуваним контамінаціям тощо.

Зазначимо, що Фразеологічний словник української мови фіксує вираз у моді зі значенням 'хто-, що-небудь має загальне визнання, популярність' та у великій моді [13, 501] з ілюстраціями з творів Лесі Українки, Г. Квітки-Основ'яненка, Ю. Яновського.

У регіональних фразеологічних словниках української мови подано сталі вирази із компонентом *мода*, які належать до одного семантичного поля і мають прозору мотивацію: середньонаддніпряньські говірки – *взять (узять) моду* 'дотримуватися певного способу дії, манери поведінки, принципів моралі' [14, 18]; *увійшло в моду* 'стало звичним' те саме, що *увійшло в закон* [14, 141]; середньополіські – *взяти моду* 'мати звичку' [7, 110]; східнослов'янські – [і] *моди [тоді] не було* 'не вдавалися до чогось' [10, 335].

Зі значеннями модний – немодний у говірках Слобожанщини вживають такі фразеологізми: *держать фасон (хвасон)*, мол. 1. 'модно одягтися'. 2. крим. 'Поводити себе гордо' [11, 210]; *по фірмі (хвірмі)*, мол. 'модний, відомого бренду' [11, 211]; *здунь – полетить* про красиву, модно одягнену дівчину [10, 218]; *як Стецько*, зі сл. вирядитися, знев. 'немодно, некрасиво (одягнутися)' [10, 474]; *колхоз (колгосп) „8 Березня”* 1. 'сільський, простакуватий'. 2. 'немодний, не стежить за модою'. 3. 'нещасливий (про колгосп)'. 4. 'колектив, де багато жінок' [10, 271].

Характеризує суть мовлення вислів *говорити про моду і про погоду* 'ні про що суттєве' [7, 110], записаний на території Житомирщини; у говірках Волині фразеологізм *стода й мода*, утворений повторенням кінцевих звукосполучень, побутує зі значенням 'бути схожим на когось' [8, 163].

У збірниках текстів сучасних українських говірок, що презентують різні діалектні зони, спостерігаємо жанрову й тематичну різноманітність, але особливе місце посідають розповіді про особливості традиційних народних обрядів (їх елементів) і звичаїв. Зауважимо, що й інформанти розуміють та відчують цінність такої інформації, потребу її збереження, з іншого боку, – усвідомлюють рівень натуральності буття через протиставлення «колись, давно» і «тепер, зараз», «у нашому селі» і «в інших селах».

Цілком прогнозованим є вживання лексем *обряд, звичай* у розповідях-спогадах, наприклад, у волинських говірках: *таї з молодойи зн'їмали той в'їнок /*

таї вел'он / і молоду ўже зак'ручували ў хустину п'їд молодиц'у // таї све'к'руха ўже молод'ї то'то мала здоїмати два 'рази в'їнок / во'на здоїмає два 'рази / зак'ручує ў хустку / а мо'лода ў тої час це гет ски'дає з голо'ви / ну а по'тому ўже т'ретин раз / теї с'ї де 'має д'їти / та'кий з'вичай // теї ўже с'їдає теї іїїї све'к'руха зак'ручує / теї по'тому мо'лода з'ї ўс'їма с'воїми дру'ж'бами / дру'ш'ками пере'гул'ує св'її ос'таній ўже та'нец' та'кий / та'кий з'вичай / бо ўже їде ў не'в'їст'ки / чи ли'шийеш до'ма / то хло'печ'ї їде ў з'єт'ї (с. Волиця Красилівського р-ну Хмельницької обл.).

У текстах сучасних наддністрянських говірок знаходимо вислів [була, заведена] *така мода*, що вживається зі значенням 'обряд (елемент обряду), звичай': *д'їч'ита їшли на р'їчку ку'патис'ї до с'їд сонц'є на Івана / ле'п'тиц'у рвали / об'валис'ї / шчо'би бор'ши с'ї 'видати / така мо'да була за'веде'на / і так во'ни робили / во'на так с'ї не' знишчу'вала / але та'ка мо'да ў се'л'ї була і ўже на дру'гий ден' мали с'ї чо'го с'ї см'їяти л'уди // л'уди п'їл'нували / д'їч'ки с'їд'їли п'їл'нували / шчо'б з'битки не' зробили / а хло'пч'ї ўсеро'мно зробили (с. Заставці Монастирського р-ну Тернопільської обл., Гаркава Марія Михайлівна, 1930 р. н.). Так само спостерігаємо вживання фразеологізму *немає моди* зі значенням 'немає обряду (елемента обряду), звичаю' у розповіді про святкування обжинків за матеріалами східнослов'янських говірок: *жни'єла за'канч'уйц'а / с'їп'ївайут' п'с'н'ї // ну це тут не'ма'моди // о'це їа жи'єла ў В'їни'ц'ї // о'це ми їак за'канч'уй'єм жни'єла / ми не'їч'єм коро'ваї // коро'ваї о'це пре'дсе'їдат' е'л'ові / то'му / бри'га'д'їров'ї / їїа'жем в'їн'ки // ўстр'їч'аїе'мс'а / о'це ж їдем с'н'ївайе'м [12, 124].**

Про обряд святкування Юрія йдеться в тексті носія українських говірок із Підляшшя, зокрема інформант акцентує на протиставленні *тепер – колись*. Вислів *давнїша мода* вживається у значенні 'давній звичай, обряд': *їа шче хо'д'їла їак до'ч'ку ту наї'с'тариц'у од'їла на ко'л'он'їц'у // то так 'саме чо'лов'їек ж'їв / хо'д'їл'ї на ўж'їто на Ы'їур'їа хо'д'їл'ї // а те'пер то вже не'ма / не'хо'д'ат // ну'ну / ка'чал'їс'а // та'каїа їа'кас' дав'н'їїша мо'да би'ла / те'пер при'к'їнуло'с'а' тоїе [1, 342].*

Загальновідомо, що найчастіше фразеологічні одиниці утворюються на базі вільних синтаксичних конструкцій, і саме на матеріалі зв'язних текстів можна спостерігати етапи народження та вектори значень фразеологізмів. Носій говірки, мовець намагається чіткіше й повніше передати співрозмовнику зміст свого повідомлення, найтонші емоції та стани, дошукуючи слова, вдалі фразеологічні одиниці. Для конкретизації, уточнення змісту повідомлення в розповідях інформантів виявляємо синонімний ряд фразеологізмів на позначення поняття «звичай, елемент обряду», наприклад: у західноподільських говірках – *п'лели ме'н'ї в'їнок д'їч'ата і молодому п'лели / о // молодому мален'киї в'їночок в'їночок пле'тец'а / а ме'н'ї ве'ликиї п'лели / матка п'лела ми'н'ї / а дру'шка п'лела молодому / о // п'лели в'їнок і при'шоў с'тароста ску'поўл'увати в'їнок / ў нас та'кий буў за'кон / і д'уже' т'ребує ба'гато гро'ше'ї*

за в'інок / шоб'и ску'пити се'в'інок // ко'лис' бу'ли не^м так йак' зара (с. Маків Дунавецького р-ну Хмельницької обл.); *ўже на д'ругий ден' йак похо'вали // рoс'ход' ац' і ўс' і то'ди при'ход' ат с ц'винтара // по воз'можнос' т' і ў'кого йа'ка сила чи дес' іт' душ / чи пйат' / чи дв'ац' іт' зак'лич'е / ко'го ўже на дев' іт' ден' ўже робили са'мо со'бою дев' іт' ден' // робили дев' іт' ден' / сорок ден' / н' іў'р' ік' робили // те^м пер ўс' о а'би борши // йак бим ўс' тигли / то би і до в'еч'єра похо'вали (с. Летава Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.); у південноволинських говірках – ко'лис' бу'ли та'к' і л'ўди / чи'тали Псал'тири і зара йе / шо чи'тайут' Псал'тир / но во'но т'рошки т'ашку'вато / але л'ўди в'идержу'ють' ўсе / во'ни дож'н' і ўсе в'идержувати // на дно труни / во'но з по'радок' іў ўже да'ўн' іх / так і роб'иц' а / с'тел' ат' л'ўдин' і на сп' іт' стару о'дежу / ко'лишн' у / чи де хо'диў / чи та'ку приста'р' ілу / шоб по'к' ійн' ік' / йа'к'и іде туди / на той св' іт' в'ін іде ў но'в' ій о'деж' і (с. Чепелівка Красилівського р-ну Хмельницької обл.); *молода ўби'ралас' а ў в'іночок / ў л'єнти і б'рала до себе' с'таршу д'рушку / счи'тали так ко'лис'* (с. Волиця Красилівського р-ну Хмельницької обл.); *а молода ў той час це гет ски'дає з голо'ви / ну а по'тому ўже т'ретин раз / те'ї с' і де майе д' іти / та'кий ну та'ї са'мо со'бою ма'ма молодого і ма'ма молодой' мус' іли іх благосло'вити на шл'уб* (с. Житномир Бучацького р-ну Тернопільської обл.).*

Часто вживаними в західноподільських говірках є фразеологізми *так як має бути* і *як Бог приказав* на позначення 'за традицією; за звичаєм': у західно-подільських – *Тоді йак ми зби'ралис' а на Паску / то'то було та'ке ве'ликє св'єто // на Паску / ма'ма ста'ралас' а / шоб'и ўс' і д' іти були ўбран' і ў но'вому // ўс' о' шила нам зо с'татного / готу'вала ўс' о' // ўби'рала так йак майе бути / йак Бог прика'заў / бо то ўс' і йшли до ц'еркви // на Паску не^м було та'кої л'ўдини / йа'ка би хо'дила сво'їми но'гами і не^м йшла св' а'тити п'аску* (с. Завалля Кам'янець-Подільського р-ну); *рано уста'йу / ўм'илас' є / прич'с'алас' а йак Бог прика'заў* (с. Завалля Кам'янець-Подільського р-ну); *поро'били пар'ове / н' і п'їєца ў хат' і не^м ма / н' і сто'ла / та'кого йак Бог прика'заў / шоб с' істи і з' істи* (с. Гаврилівці Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.).

Приховану антонімію, яка ніяк не відбивається у семантиці фразеологізму, подібуємо в таких структурах: у словнику західнополіських говірок – *вс'о йак ни ма'є бу'ти 'все, як треба' (В ц'єркви був ку'пол с христо'м... Вс'о йак ни ма'є бу'ти)* [3, 402]; у текстах волинських говірок – *ўс' і г'ос' т' і пос' ідали с'аме ў хат' і о'б' ідати / ме^м не ўд' аг'нули ў в'ел'ан' / ўс' о' йак не^м може бути / пос' ідали ўс' і ў хат' і о'б' ідати / йак див'илис' а / то го'рит хата / поча'ли ўс' і л'ўди з'билис' а ў д'верах / не^м можут пови'ходити то'д' і / бо л'ўде'ї було ба'гато / не^м можут пови'ходити* (с. Воронківці Старокостянтинівського р-ну Хмельницької обл.); *з'н' аў ўсе / йак не^м майе бу'ти / сала н' і'коли не^м одбе'райє / бо то ўже в'ін за'боте'ч' а цим* (с. Поляхова Теофіпольського р-ну Хмельницької обл.).

Семантику 'загальноприйнято, стало звичним', що не стосується власне народних обрядів та звичаїв, мають фразеологізми *було в моді, немає такої*

моди, не було моди, не було в моді, вживані інформантами в розповідях про особливості господарювання, будівництва, приготування їжі тощо. У зразках середньополіських говірок зафіксовано: *А ўже ў нас у восе'ні^м / то ўже йєсц' зноў зеле'ни'ці // а с'і зеле'ни'ці то'же мири'нуємо // [...] і зиб'раў іх і так ўже іх с' о'годні зиб'раў і змарину'ваў і так і на д'ругий ден' ійж іх // і так і суп' ізва'рит' / ўже ці зеле'ниці / ота'к' ійє ў нас гр'іб' і // (а підпеньки є?) ну а пуд'пен'к' і ў нас йєсц' / ну то пуд'пен'к' і ў нас іх чо'гос' / ў нас та'кей'ї мод'і іх не'має б'рат' і / с' іх пуд'пен'ку' / ми час'т'іш не беремо* (с. Кузьмівка Сарненського р-ну Рівненської обл.) [5, 71]; у говірках Івано-Франківщини: *Ўже в' іс' іл' є / ўже тут зара'с' р' іжут сви'н' у / му'же^м м'ел'ут / кола'ч' і не^м чут / хл' іп / так шо зо три дни пи'чут хл' іп // в' іт: ак кола'ч' іў зо дв' і п'еч' і / зо три' / і па'ц' є р' іжут / і тил' є / но гор' іўк' є^м / з'найити / ійдут дес' с'н' ір'ту ку'пуйут / там сто л' іт'ур / чи к' ілко / і привоз' є / то р'оспус'кайут ўже / на'пій / то на'пій / так шо ви'шн' іку н'их'то ни роб'иў / бо то ни було ў мод' і / тил'пер'то' / і'накши* (с. Тишківці Городенківського р-ну Івано-Франківської обл.) [5, 313].

Про популярність певного способу будівництва на окремій території йдеться в тексті середньополіської говірки Чорнобильської зони, де інформаційний центр перенесено на антоніміні фразеологізми *була така мода – не було такої моди*, наприклад: *Н' і / бу'ла мода та'ка / шо заси'пали' пес'ком / на'воз' іл' і туд'а / ну / з'ємл' у / в'єр'н' єй / заси'пали' гор' ішча / от / н' іх'то / н' є / це не було мод'і' да'же там / шоб з'л' іно'ї в' іб' іт' так йак то'чка там чи' шо не було* [4, 147]. В інших текстах цього ж ареалу знаходимо синонімічний фразеологізм *не йшло в резонт*, ужитий зі значенням 'не було популярним; не використовувалося': *Н' є / то со'ўс' ом д'ру'ге / то со'ўс' ом д'ру'ге / д'ру'гого с'орту гр' іб' і / г'рузди / то та'ке / то н' є йшло ў нас у резонт / н' є / н' є / те н' є йшло ў нас у резонт / а це но ў нас хо'д'ов' є / це б' і'ли' гр' іб' на п'єрвом х'вонт' є' [4, 109]. Словник української мови фіксує фразеологізм *не резон* зі значенням 'немає рації, сенсу' [9, VIII, 488].*

Зауважимо, що носії говірок старшого віку вживають слово «мода» та фразеологізми із цим компонентом *зайшла мода* і на позначення власне поняття «модний», наприклад, у говірковому мовленні с. Летава Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.: *вал'анки то'же^м бу'ли / катанки / то'нен'к' і / чор'нен'к' і са'м' і д'ужи // ў них було д'ужи добре^м хо'дити // ше галош' і та'к' і м' ілен'к' і на них с' і купу'вало / і шили / во'ни бу'ли д'ужи добр' і / гарн' і вал'анки // но те'пер то'го ўс' о'го не^м ма // те^м пер зайшла мода кап'рон / не'їлон і вот і ўс' о' // і жиї ў т' ім кап'рон' і / і ў тих курточ'ках / шо до чо'го шур'неш / то ўже і н' ідреш // а ко'лис' с'єго не^м було.*

Жоден словник діалектної лексики та фраземіки не фіксує фразеологічну одиницю *не в моді (кому)*, але наративи дозволяють виокремити такий вислів зі значенням 'байдуже': *мама м'о'я була інва'л' ід / то пенс' іїй н' і'якої не давали / тил'пер зар' ізаў сви'н' у чи ко'рову / куп'иў пенс' іїу // тил'пер здо'ров' і л'ўди пенс' іїу полу'чайут // наї полу'чайут / во'но ме^м н' і не^м ў мод' і // но м'о'я ма'ма була інва'л' ід в' ід*

сорок сегомо року / то моїй мам'ї дали ту'іро ш'існац'ім' рубл'іу пенс'ііі / то шо була праўда? // ўс'оўремн'а кол'іс'ііу проходила / друга група шчо'року // не' було праўди // мона шо хоч купити за грош'і // тата і мами с'того с'в'іта не' купиш (с. Лошківці Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.).
Доповнюють такий фразеосемантичний ряд одиниці з лексикографічних праць поліських говірок: *мин'ї гулува'ни буліт'* 'мені байдуже' [6, 161], *мин'ї голова ни болит'* 'мені про це байдуже' [2, 85], *то не' мо'її ронди* 'то не моя справа' [2, 120].

Отже, компонент *мода* найчастіше у складі фразеологічних одиниць виступає символом давнього звичаю, обрядодійства, стійкості моральних і вольових якостей. У регіональних фразеологічних словниках української мови зафіксовано сталі вислови, які належать до одного семантичного поля «за звичаєм», мають прозору мотивацію, є в складі коментаря про колишні обряди, а також називають власне поняття «модний». Виявлено також семантику фразеологізмів 'загальноприйнято, стало звичним', коли йдеться про особливості господарювання, будівництва, приготування їжі тощо.

Компонент *мода* не має фонетичних варіантів ні в текстах, ні у складі фразеологізмів, але є джерелом різних виявів культурно-національного світогляду в автентичних, природно вживаних і динамічних одиницях.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Функціонування фразем в усному говірковому мовленні створює всі умови для безперервних змін не тільки в компонентному складі, структурі, а й у розвитку нових смислових відтінків. Реалізуючись у нових сюжетах і темах, фразеологізми набувають переносності, переосмислення, але все ж «утримують» щось первинне, початкове. На особливу увагу заслуговує рівень «розмовності» – як і слова, словосполучення можуть заступати фразеологізм і навпаки. У момент комунікації, коли до якоїсь інформації, повідомлення долучається співрозмовник, фразеологізм стає максимально навантаженим, центральним.

Актуальним вважаємо укладання фразеологічного словника на основі текстів усного діалектного мовлення, де найповніше розкривається природа фразеологізмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Голоси з Підляшшя (Тексти) / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. – 536 с.
2. Аркушин Г. Л. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Л. Аркушин. – Люблін–Луцьк, 2003. – 177 с.
3. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у 2-х т. / Г. Л. Аркушин. – Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2000.
4. Говірки Чорнобильської зони. Тексти / [упор. П. Ю. Гриценко та ін.]. – К. : Довіра. 1996. – 358 с.
5. Говори української мови (Збірник текстів) / [укл.: С. Ф. Довгопол, А. М. Залеський, Н. П. Прилипка; відп. ред. Т. В. Назарова]. – К. : Наук. думка, 1977. – 590 с.
6. Громик Ю. О. Фразеологізми поліської говірки села Липно Ківецького району Волинської області. Волинь-Житомирщина : [іст.-філол. зб. з регіон. проблем] / Ю. О. Громик. – Житомир, 2002. – № 8. – С. 152–170.
7. Добролюба Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г. М. Добролюба. – Житомир : Волинь, 2010. – 404 с.
8. Кірілкова Н. В. Словник волинської фразеології / Н. В. Кірілкова. – Острог–Рівне, 2013. – 192 с.
9. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. I – XI.
10. Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – 6-е вид. – Луганськ, 2013. – 552 с.
11. Ужченко Д. В. Словник жаргонних фразеологізмів Східної Слобожанщини. Матеріали / Д. В. Ужченко. – Луганськ : СПД Резніков В.С., 2009. – 246 с.
12. Українські східнословобанські говірки: сучасні діалектні тексти : [навч. посіб. / упоряд. : К. Д. Глуховцева, В. В. Леснова, І. О. Ніколаєнко ; за ред. К. Д. Глуховцевої]. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. – 424 с.
13. Фразеологічний словник української мови / укл.: Віра Білоноженко, Василь Винник та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.
14. Чабаненко В. А. Фразеологічний словник говірок Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя, 2001. – 201 с.

КВАНТИТАТИВНІ МЕТОДИ В ЛІНГВІСТИЦІ: НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ

Краснобаєва-Чорна Ж. В.

Донецький національний університет імені Василя Стуса

Визначено новітні тенденції застосування квантитативних методів у сучасній лінгвопарадигмі з проектуванням на освітній процес вищої школи. Схарактеризовано сучасні мовознавчі студіювання з актуалізацією квантитативних методів у рамках лінгвоперсоналогії, лексико-семантичної макротипології мов, принципу іконічності в мові, конструкційної граматики, стилеметрії з елементами психолінгвістики. Окреслено структурну специфіку курсу «Квантитативна лінгвістика» (галузь знань 03 «Гуманітарні науки», спеціальність 035 «Філологія»), що належить до циклу математичної та природничо-наукової підготовки навчального плану бакалаврів філології (прикладної лінгвістики) (освітня програма «Прикладна лінгвістика» / «Applied Linguistics») Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Ключові слова: квантитативна лінгвістика, лінгвоперсоналогія, лексико-семантична макротипологія мов, принцип іконічності в мові, конструкційна граматика, стилеметрія.

Krasnobaieva-Chorna Zh. Quantitative methods in linguistics: the latest trends. Interest in the quantitative paradigm in linguistics has been going on for more than one century. In the early XX century attempts were made to statistically process the text aimed at establishing authorship or plagiarism (A. Markov, M. Morozov). Activation of domestic and foreign linguistic statistics takes place in the second half of the XX century with the appearance of a number of fundamental works that led to the beginning of new directions in linguistics, for example: glottochronology (M. Swadesh), linguistic typology (J. Greenberg), structural-mathematical and applied linguistics (V. Perebyjnis), etc. At the end of the XX century – the beginning of the XXI century there are attempts to describe the constitutive principles of quantitative linguistics (M. Arapov, S. Buck, N. Darchuk, P. Fletcher, A. Hughes, V. Levitsky, Yu. Tuldava, A. Woods etc.). The relevance of the article is conditioned by the need to characterize the specifics of quantitative methods in the linguistic works of recent years.

The purpose is to determine the latest trends in the application of quantitative methods in modern linguistic paradigm with designing for the higher school educational process.

Linguistic works of recent years have intensified the active use of quantitative methods in various linguistic studies on language personality (I. Danyliuk), the lexico-semantic macro-typology of languages (A. Kreto, A. Voevudsky, I. Merkulova, V. Titov), the principle of iconicity in the language (T. Kozlova), constructive grammar (H. Sytar), stylometry with elements of psycholinguistics (O. Pavlyshenko).

The active use of quantitative methods in linguistics makes it possible to develop the university course «Quantitative linguistics» (field of knowledge 03 «Humanities», specialty 035 «Philology») which consists of two content modules «Quantitative linguistics: qualification bases» and «Experience in applying quantitative methods in linguistics».

Thus, the use of quantitative methods in domestic and foreign linguistics has its own traditions and modern development within the framework of language personality, the lexico-semantic macro-typology of languages, the principle of iconicity in the language, constructive grammar, stylometry with elements of psycholinguistics that can be effectively applied in the educational process of higher education, in scientific topics and projects.

We see the perspective in determining the features of modern systemic quantification of phonetics and phonology, vocabulary and phraseology, grammar, etc.

Key words: quantitative linguistics, language personality, lexico-semantic macro-typology of the language, principle of iconicity in the language, constructive grammar, stylometry.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Зацікавлення квантитативною парадигмою в лінгвістиці триває вже не одне століття (див. праці В. Богородицького, О. Пешковського, Л. Шермана та ін.). На початку ХХ ст. здійснено спроби статистичного опрацювання тексту, що полягають у підрахунках слововживань у творах різних авторів або творах одного автора та порівнянні отриманих даних (див.: А. Марков «Приклад статистичного дослідження над текстом «Євгенія Онегіна», який ілюструє зв'язок випробувань у ланцюг» («Пример статистического исследования над текстом «Евгения Онегина», иллюстрирующий связь испытаний в цепь», 1913), М. Морозов «Лінгвістичні спектри: засіб для відрізнєння плагіатів від справжніх творів того чи того відомого

автора. Стилеметричний етюд» («Лингвистические спектры: средство для отличения плагиатов от истинных произведений того или иного известного автора. Стилеметрический этюд», 1915). Одним із завдань таких досліджень є встановлення авторства чи плагіату. Активізація вітчизняних і закордонних лінгвостатистичних досліджень відбувається в другій половині ХХ ст. із появою ряду фундаментальних праць, що зумовили започаткування нових напрямів мовознавства, серед яких: *глотохронологія* (М. Сводеш «Лексикостатистичне датування доісторичних етнічних контактів на матеріалі племен північноамериканських індіців та ескімосів» («Lexicostatistic Dating of Prehistoric Ethnic Contacts with Special Reference to North American Indians and Eskimos», 1952), «До питання про підвищення точ-

ності в лексикостатистичному датуванні» («Towards Greater Accuracy in Lexicostatistic Dating», 1955); *лінгвістична типологія* (Дж. Грінберг «Квантитативний підхід до морфологічної типології мов» («A Quantitative Approach to the Morphological Typology of Language», 1960)); *структурно-математична та прикладна лінгвістика*, зокрема створення теоретичної та методико-процедурної бази для впровадження комп'ютерних технологій в українське мовознавство (В. Перебийніс «Статистичні параметри стилів», 1967), а також перший опис фонологічної системи української мови за допомогою структурно-лінгвістичних методів «Кількісні та якісні характеристики системи фонем української мови», 1970). Наприкінці ХХ ст. з'являються спроби опису конститутивних засад квантитативної лінгвістики: О. Надточий «Статистична діагностика авторських відмінностей у синтаксисі» («Статистическая диагностика авторских различий в синтаксисе», 1983), Ю. Тулдава «Проблеми та методи квантитативно-системного дослідження лексики» («Проблемы и методы квантитативно-системного исследования лексики», 1987); М. Арапов «Квантитативна лінгвістика» («Квантитативная лингвистика», 1988); Е. Вудс, П. Флетчер, А. Х'юз «Статистика в лінгвістичних дослідженнях» («Statistics in Language Studies», 1996). Актуальність статті зумовлена потребою схарактеризувати специфіку квантитативних методів у лінгвістичних працях останніх років.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Початок ХХІ ст. визначується появою теоретико-прикладних і лексикографічних праць із квантитативної лінгвістики: Ш. Еверт «Кембриджський словник статистики» («The Cambridge Dictionary of Statistics», 2002), В. Перебийніс «Статистичні методи для лінгвістів» (2002; 2013), В. Левицький «Квантитативні методи в лінгвістиці» («Квантитативные методы в лингвистике», 2007), С. Бук «Основи статистичної лінгвістики», 2008), Н. Дарчук «Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту)», 2008) та ін.

Основним осередком опрацювання проблем квантитативної лінгвістики у вітчизняній науці є відділ структурно-математичної лінгвістики (завідувач – проф. Є. Карпіловська) Інституту української мови НАН України. В історії відділу виділяють три етапи, кожен із яких позначений полівекторністю досліджень мови: 1) утвердження структурних, статистичних методів, методу моделювання у вивченні мов; 2) підготовка узагальнювальних праць зі структурної граматики української мови, розбудова принципів статистичного дослідження українськомовних текстів різних функціональних стилів, укладання частотних словників різних стилів української мови; 3) розроблення систем автоматизованого аналізу російсько- та українськомовних текстів, створення комп'ютерного морфемно-словотвірного фонду української мови та укладання на їхній основі нових словників української мови. Нині відділ працює над дослідженнями інноваційних процесів у сучасній українській мові, їх комп'ютерним моделюванням, вивченням впливу соціодинаміки на систему та структуру мови, тенденцій мовних змін.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті полягає у визначенні новітніх тенденцій застосування квантитативних методів у сучасній лінгвопарадигмі з проектуванням на освітній процес вищої школи. Успішна реалізація мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) розглянути найновіші лінгвістичні дослідження з використанням квантитативних методів; 2) окреслити місце цих розвідок у структурі вищівського курсу «Квантитативна лінгвістика».

Дослідження виконано у рамках наукового проекту «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граMATика : комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137) Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Виклад основного матеріалу дослідження. Лінгвістичні розвідки останніх років активізують застосування квантитативних методів у різних мовознавчих студіюваннях.

1. *Лінгвоперсонологія.* Опрацювання методологічних засад лінгвоперсонології пов'язане з використанням методу машинного навчання¹ та поняттям 'кольорової мапи', що передбачають апелювання до певних квантитативних параметрів. Кольорову мапу І. Данилюк вважає автоматизованою інфографікою для візуалізації мовленнєвих даних [2, 84] й інтерпретує як множину кольорових квадратиків (або інших фігур), кожен із яких представляє конкретну кольорова назву в оригінальному тексті [1, 78]. Певне використання прикметника на позначення кольору – «білий», «чорний», «червоний», «золотий» – у кольоровій мапі буде передано квадратиком відповідного кольору. Це дасть змогу отримати повне й абсолютно об'єктивне представлення лексики конкретного тексту і певні риси «картини світу», концепти окремих кольорів у літературних творах. Одним із завдань для автоматичного генерування кольорової мапи мовознавець визначає отримання всієї можливої статистичної інформації з тексту для подальшого аналізу (а також створити процедури (мовою для Mathematica), щоб працювати з окремими словами та реченнями; побудувати мовну модель для називання кольору з урахуванням відмінювання й окремих випадків словотвору; використати модель для генерування кольорової мапи певного тексту). На сьогодні І. Данилюк у середовищі Mathematica репрезентував кольорові мапи тексту «Кобзаря» Тараса Шевченка [14], поетичного спадку Василя Стуса [1], роману «Криничар» Мирослава Дочинця [2], трилогії «Волинь» Уласа Самчука [3].

2. *Лексико-семантична макротипологія мов.* Важливий теоретичний і прикладний характер для формування нового розділу теоретичної лінгвістики – лексико-семантичної макротипології мов як частини лінгвістичної типології – визначає монографію

¹Метод машинного навчання опрацьовувано в рамках наукового проекту «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна граMATика : комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (0118U003137).

О. Крєтова, О. Воевудської, І. Меркулової, В. Титова «Єдність Європи за даними лексики»² (2016), що присвячена лексико-семантичному устрою державних мов Європи і має на меті виокремлення ядер лексико-семантичних систем мов світу. Об'єктивність і достовірність результатів дослідження забезпечувані джерельною базою – малі, середні та великі одно- й двомовні словники 35 державних мов Європи, що містять основну комунікативно значущу лексику, – і адекватним комплексом наукових методів, провідне місце з-поміж яких посідає параметричний метод аналізу лексики. Отже, мовознавці цілком переконливо констатують, що «в дзеркалі «ядерних» ексклюзем центром і домінантою ментального простору Європи постають германські мови, які наділені безпрецедентною внутрішньою згуртованістю, що в чотири рази перевищує внутрішню згуртованість слов'янських мов, і високою аттрактивністю: поза їхнім впливом виявилася одна мова з 26 можливих – португальська» [7, 394].

3. *Принцип іконічності в мові.* Наукові надбання з квантитативної лінгвістики В. Левицького та В. Кушнерика (див. фоносемантичний принцип) активно використовувані нині Т. Козловою під час студювання мовної іконічності в діячності [5], у якому проаналізовано структуру й семантику індоєвропейських коренів, встановлено відповідності між їх матеріальною оболонкою та внутрішнім наповненням, розкрито еволюційно-адаптивну роль іконічності в процесах мовної еволюції, висвітлено мотивованість фонологічного контрасту кентум-сатем, а також виявлено важливість звукообразування в системній організації мовної картини світу. Дослідження принципу іконічності ґрунтовано на залученні обширного фактичного матеріалу, що охоплює більше двохсот мов і різних діалектів та наріч усіх груп індоєвропейських мов.

Розгляд фонетичної структури коренів здійснювано за допомогою встановлення частотності кореневих ініціалей, з'ясування синтагматики фонем у праїндоєвропейських коренях, вияву гомогенності синтагм і простеження гомогенності синтагм у співвідношенні з порядком розташування маргінальних приголосних у досліджуваних праїндоєвропейських коренях. Мотивовано, на думку А. Загнітка, постає теза про те, що «...структура праїндоєвропейського кореня тяжіє до симетричної консонантної рамки навколо вокалічного ядра» (с. 181 дис.) із визначенням основних напрямків структурної модифікації кореня і/чи праїндоєвропейських коренів та окресленням залежності останніх від ступеня узагальненості значень» [4, 129]. Заявлений аналіз ґрунтовано на встановленні моделей фонетичної структури етимонів і констатуванні, що «послідовність {CVC} забезпечує високу частотність коренів» [6, 202].

4. *Конструкційна граматики.* Г. Ситар здійснює студювання синтаксичних фразеологізмів у розрізі конструкційної граматики [13]. Мовознавець опра-

цювала статистичні критерії аналізу синтаксичних фразеологізмів; апробувала статистичний аналіз фразеологізованих речень (показник асоціації 'mutual information'), обчислення показника асоціації MI log Freq як статистичний метод дослідження синтаксичних фразеологізмів тощо. Статистичний аналіз синтаксичних фразеологізмів здійснювано за даними Українського національного лінгвістичного корпусу. Загалом використано 180 мільйонів слововживань.

'Mutual information' (або MI-score) Г. Ситар розуміє як коефіцієнт, який відбиває не випадковість (залежність) певної послідовності слів у тексті [11, 106]. Показник асоціації MI (обчислення MI ввели американські дослідники К. В. Чарч і П. Хенкс), на думку лінгвіста, видається придатним для визначення коректності виділення фразеологізованої моделі речення та вірогідності встановлення стійкості поєднання двох або більше слів у межах незмінного компонента моделі речення. Статистичний критерій MI відповідає таким вимогам: дає змогу визначити коефіцієнт не випадковості поєднання двох і більше слів у корпусі текстів, враховує частоту конструкції, частоту її компонентів, розмір корпусу та має формулу в узагальненому вигляді для конструкцій з будь-якою кількістю компонентів [12, 114]. Статистичний аналіз забезпечив правильність висунутої гіпотези про наявність високого ступеня (>>3) не випадковості поєднання слів у межах незмінного компонента всіх обстежених моделей фразеологізованих речень. Друга гіпотеза [11, 104] підтвердилася частково: відмінності в показниках не випадковості появи слів у фразеологізмах виявлено в різних групах мовних одиниць – лексичних фразеологізмів, нефразеологізованих речень і фразеологізованих речень – тільки для трикомпонентних конструкцій.

5. *Стилеметрія з елементами психолінгвістики.* У стилеметричному студюванні О. Павлишенко [8] успішно реалізовано мету – дослідити за допомогою кількісно-дистрибутивних методик частотну параметризацію лексико-семантичних полів дієслова англійської мови та виявити характерні статистичні особливості розподілу лексем цих полів у текстах. Методологічним підґрунтям дослідження стали запропоновані в лінгвістиці основи порівняння словникового складу текстів (В. Левицький, І. Носенко, Р. Фрумкіна), квантитативного дослідження стилів (В. Перебийніс, Г. Мартиненко, В. Горєва, М. Култхард, М. Лоуверс), а також принципи побудови частотних словників (П. Алексєєв, Р. Фрумкіна, А. Складєвич, Т. Якубайтіс, Ю. Тулдава) та лексико-семантичних полів (Г. Міллер, К. Фельбаум, З. Вердієва, Е. Кузнецова). Комплексне застосування квантитативних методів дало змогу О. Павлишенко вперше: а) дослідити квантитативну структуру лексико-семантичних полів дієслова в об'ємній електронній базі авторських текстів англійської мовної літератури; б) виявити константи поділу ієрархічної структури лексико-семантичних полів на ядро, близьку та віддалену периферію; в) увести поняття семантичної відстані між вибіркою авторських текстів та лінгвостилістичною нормою; г) запропону-

²Монографія ґрунтована на результатах НДР «Дослідження єдності Європи за даними лексики», яку виконано у Воропельському державному університеті в межах державного завдання в 2012–2013 рр.

вати методику виявлення маркерів авторського ідіолекту в частотній структурі лексико-семантичних полів; г) інвентаризувати та проаналізувати субмодальні психо-семантичні поля дієслова в авторському лексиконі; д) проаналізувати стилеметричну значущість частотного розподілу семантичних полів дієслова; е) виявити ядро та периферію семантичної подібності текстів в авторському стилі; є) дослідити синонімічний обсяг лексем у частотному розподілі семантичних полів дієслова в авторських текстах.

Активне використання квантитативних методів у лінгвістиці актуалізує опрацювання вищівського курсу «Квантитативна лінгвістика» (пор. також: навчальні посібники з математичної лінгвістики: для студентів, що навчаються за напрямом галузей знань «Інформатика та обчислювальна техніка» (напрямок «Комп'ютерні науки»), «Системні науки та кібернетика» (напрямок «Системний аналіз») і споріднених галузей знань, пов'язаних із вивченням прикладної лінгвістики та інформаційних технологій [9]; для відділень структурно-математичної, прикладної та комп'ютерної лінгвістики [10]). Курс «Квантитативна лінгвістика» (галузь знань 03 «Гуманітарні науки», спеціальність 035 «Філологія») належить до циклу математичної та природничо-наукової підготовки навчального плану бакалаврів філології (прикладної лінгвістики) (освітня програма «Прикладна лінгвістика» / «Applied Linguistics»), передбачає розширення та систематизацію теоретико-прикладних знань слухачів курсу із застосування квантитативних методів у лінгвістичних дослідженнях і містить два змістових модулі:

1) змістовий модуль «Квантитативна лінгвістика: кваліфікаційні основи» (теми «Квантитативна лінгвістика: теоретичні засади», «Квантитативна лінгвістика: етапи становлення та розвитку», «Квантитативні методи», «Організація вибірки», «Індекси та коефіцієнти у квантитативній лінгвістиці», «Поняття частоти у квантитативній лінгвістиці», «Репрезентація квантитативних досліджень»);

2) змістовий модуль «Досвід застосування квантитативних методів у лінгвістиці» (теми «Квантитативні дослідження у фонології та фонетиці», «Квантитативні дослідження у морфеміці, словотворі та морфології», «Квантитативні дослідження у лексиці та фразеології», «Квантитативні методи у лексикографії», «Квантитативні дослідження у синтаксисі»,

«Квантитативні дослідження у стилістиці», «Квантитативні дослідження в сучасній лінгвопарадигмі»).

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Квантитативна лінгвістика» студент повинен: 1) *набути* таких результатів навчання: а) систематизувати знання із загальної теорії квантитативної лінгвістики; б) опанувати навички формування різних типів виборок; в) опанувати технологію застосування квантитативних методів під час дослідження одиниць різних мовних рівнів; 2) *знати*: а) основні ідеї та концепції вітчизняних і закордонних учених у галузі квантитативної лінгвістики; б) базові терміни квантитативної лінгвістики; в) алгоритми реалізації квантитативних методів у лінгвістиці; г) рівні квантитативної лінгвістики; г) широкомасштабні лінгвоквантитативні дослідження в Україні; д) особливості організації різних типів виборок; е) основні різновиди індексів і коефіцієнтів та правила їхнього обчислення; є) специфіку укладання частотних словників; ж) можливості застосування квантитативних методів під час досліджень із фонетики, фонології, морфеміки, словотвору, морфології, лексики, фразеології, синтаксису, стилістики, а також у дослідженнях з психолінгвістики, соціолінгвістики, лінгвоперсоналогії, лексико-семантичної макротипології мов, конструкційної граматики тощо; 3) *уміти*: а) визначити генеральну сукупність для різних типів квантитативних досліджень мови і мовлення залежно від поставленої мети і задач; б) формувати випадкові, механічні та зональні вибірки; в) встановлювати різноманітні індекси та коефіцієнти (часткові індекси, індекси перебігу певної якості, коефіцієнт варіації, коефіцієнт полісемантичності слів, ранговий коефіцієнт, коефіцієнт різноманітності тощо).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, використання квантитативних методів у вітчизняному та закордонному мовознавстві має власні традиції та сучасні напрацювання в рамках лінгвоперсоналогії, лексико-семантичної макротипології мов, принципу іконічності в мові, конструкційної граматики, стилеметрії з елементами психолінгвістики, що можуть ефективно застосовуватися в освітньому процесі вищої школи, у наукових темах і проєктах.

Перспективу вбачаємо у визначенні особливостей сучасної системної квантифікації фонетики та фонології, лексики та фразеології, граматики тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данилюк І. Кольорова мапа поетичного спадку Василя Стуса у MATHEMATICA / Ілля Данилюк // Вісник Донецького національного університету. Сер. Б : Гуманітарні науки. – Донецьк : ДонНУ, 2014. – № 1–2. – С. 78–83.
2. Данилюк І. Кольорова мапа роману «Криничар» Мирослава Дочинця у Mathematica / Ілля Данилюк // Граматичні студії : [зб. наук. праць]. – Вінниця : ДонНУ, 2016. – Вип. 2. – С. 84–88.
3. Данилюк І. Г. Кольорова мапа трилогії «Волинь» Уласа Самчука у Mathematica / І. Г. Данилюк // Лінгвокомп'ютерні дослідження : [зб. наук. праць]. – Вінниця : ДонНУ, 2016. – Вип. 9. – С. 111–121.
4. Загнітко А. Принцип іконічності в порівняльно-історичній лінгвопарадигмі / Анатолій Загнітко // Лінгвокомп'ютерні дослідження : [зб. наук. праць]. – Вінниця : ДонНУ, 2018. – Вип. 11. – С. 121–134.
5. Козлова Т. О. Іконічність у лексиці індоєвропейської прамови : [монографія] / Т. О. Козлова. – Запоріжжя : Кругозір, 2015. – 640 с.
6. Козлова Т. О. Принцип іконічності та його реалізація в лексиці індоєвропейської прамови : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Тетяна Олегівна Козлова. – К., 2017. – 501 с.
7. Кретов А. Единство Европы по данным лексики : [монографія] / Алексей Кретов, Оксана Воевудская, Инна Меркулова, Владимир Титов. – Воронеж : Издательский дом ВГУ, 2016. – 412 с.

8. Павлишенко О. А. Квантитативні характеристики лексико-семантичних полів дієслова в авторських текстах англійської художньої літератури : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. А. Павлишенко. – Львів, 2017. – 25 с.
9. Пасічник В. Математична лінгвістика : Кн.1. Квантитативна лінгвістика : [навч. посіб.] / Володимир Пасічник, Юрій Щербина, Вікторія Висоцька, Тетяна Шестакевич. – Львів : Новий Світ-2000, 2012. – 359 с.
10. Перебийніс В. Математична лінгвістика : [навч. посіб.] / Валентина Перебийніс. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – 125 с.
11. Ситар Г. Статистичний аналіз фразеологізованих речень : показник асоціації mutual information / Ганна Ситар // Українське мовознавство. – Вип. 1 (46). – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2016. – С. 103–125.
12. Ситар Г. Обчислення показника асоціації MI log Freq як статистичний метод дослідження синтаксичних фразеологізмів / Ганна Ситар // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах : [зб. наук. праць]. – К. : Університет «Україна», 2016. – Вип. 34. – С. 114–125.
13. Ситар Г. В. Синтаксичні фразеологізми в розрізі конструкційної граматики : [монографія] / Г. В. Ситар. – Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. – 458 с.
14. Danyliuk I. Color Map of Taras Shevchenko's «Kobzar» with Mathematica / Illja Danyliuk // Лінгвістичні студії / Linguistic Studies : [зб. наук. праць]. – Вінниця : ДонНУ, 2014. – Вип. 29. – С. 218–223.

УДК 811.112.2'276.6

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ МОВИ

Кременьсва Т. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Статтю присвячено дослідженню багатоаспектного феномену професійного мовлення, що має сприяти вдосконаленню процесу формування комунікативних навичок спеціаліста в певній сфері діяльності. Визначено основні чотири аспекти функціонування професійної комунікації. Увагу приділено специфіці понять «термін» та «термінологічна база», «професійний дискурс», «професійний текст».

Ключові слова: комунікативний аспект, психолінгвістична площина комунікації, аксіологічність профмови, когнітивні процеси, термін, дискурс, професійний текст.

Kremenieva T. V. Principal approaches to the study of professional language. The article is devoted to the study of the multifaceted phenomenon of the professional language which should help to improve the process of forming the communicative skills of a specialist in a particular area of activity. The main four aspects of the functioning of the professional communication are defined. They are "communicative aspect", "cognitive aspect", "psycholinguistic aspect", and "axiological aspect". In the research of the communicative aspect the process of encoding and decoding information is described. Subcode switching and "social role" are mentioned in the psycholinguistic aspect, the relevance of which is to establish a psychological climate between communicators. Attention is paid to the specifics of such concepts as "term" and "terminology base", "professional discourse", "professional text", each of which is characterized by the lack of a single definition. Nowadays, insufficient study of the aspects of the professional language submits the question of their effectiveness under discussion in any professional specialties. The article describes the main approaches to the study of the professional language, and conducts a detailed analysis of every aspect. Conclusions, based on the study, were drawn about their importance and relevance in the process of communication between specialists. The research has shown that perfect knowledge of the main aspects of the professional language helps any specialist to develop communication skills for further professional development. The results of the study provide with the knowledge that is necessary for the successful functioning of any institution, company, and firm.

Key words: communicative aspect, psycholinguistic area of communication, axiological behavior of professional language, cognitive processes, term, discourse, professional text.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. В умовах жорсткої конкуренції сьогодення сфера професійної діяльності націлена на досягнення максимально позитивних результатів. Їх реалізація відбувається завдяки встановленню сприятливих контактів та ефективній взаємодії між спеціалістами, де коректна та адекватна вербалізація намірів є запорукою успіху. Один із ефективних мовних засобів – професійне мовлення, організація якого залежить від цілей професійної діяльності, успішним результатом якої є узгоджені дії фахівців.

Зі стрімким розвитком науки та прогресу електронних джерел інформації професійне спілкування ускладнюється появою нових спеціальностей з незнайомими предметами та явищами, які потребують найменувань. У цих умовах спеціалісту стає складніше знаходити спільну мову з іншими фахівцями. Проблеми постають через нестачу знань ведення адекватної професійної комунікації, яка є результатом недостатнього вивчення професійного мовлення та його аспектів.

Професійне мовлення допомагає не тільки здійснювати професійну комунікацію, а й уможлиблює розуміння та сприймання інформації між спеціалістами для подальшої координації дії, виконуючи роль інструмента пізнання. Для досягнення цієї мети компетентний спеціаліст повинен володіти високим рівнем професійного мовлення, що дасть змогу реалізувати себе та стати професійною особистістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питанням формування професійної особистості та професійної мови присвячені численні праці вітчизняних і зарубіжних науковців. У студіях С. А. Юдіної, Є. С. Кубрякової, С. В. Мискіна, Л. К. Яковенко висвітлено функціональні нашарування мови професійного спрямування. Проблеми термінології порушував В. М. Лейчик. Професійний текст як комунікативну мовну одиницю досліджував Л. Гофман.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є дослідження аспектів професійного мовлення, що уможлиблює розуміння феномену професійної мови як багатоаспектного комплексного явища. Відповідно до мети слід виконати такі завдання:

- вивчити комунікативний аспект при кодуванні та декодуванні інформації в професійному мовленні;
- визначити роль субкодового переключення та «соціальної ролі» під час налагодження психологічного клімату в професійній сфері;
- проаналізувати зв'язок між професійним мовленням, когнітивною лінгвістикою та професійним дискурсом;
- дослідити дефініцію поняття «термінологія» як одного з аспектів професійного мовлення;
- дослідити поняття професійного тексту як основної одиниці професійного мовлення.

Об'єктом дослідження виступає поняття професійної мови та мовлення, а **предметом** вивчення – феномен її багатоаспектного функціонування з від-

повідним змістовним та смисловим навантаженням, зумовленим сучасним процесом комунікації у професійних сферах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У професійній сфері потрібна чітка координація дій, можливість розв'язувати проблеми та встановлювати ділові контакти. Для досягнення цієї цілі повинна відбуватися комунікація між адресантами та реципієнтами. Її важливість полягає в тому, що сьогодні можна досягти успіхів за допомогою «демократичної комунікації». Принцип авторитаризму втратив свою ефективність, для донесення інформації та переконання іншого спеціаліста у власній позиції необхідне компетентне володіння мовою. Умовою успішного ведення бізнесу є вміння вести комунікативний діалог з партнерами задля встановлення ділових контактів. Цей факт зумовлює актуальність вивчення комунікативного аспекту професійного мовлення.

Комунікація, як зазначають науковці, – це процес, який постійно повторюється з метою «донесення інформації від адресанта до реципієнта» [10, 196]. Феномен комунікативного наміру вивчають як один із основних об'єктів професійного спілкування з урахуванням таких мовних засобів, як жаргон, неологізми, термінологія, які сприяють досягненню порозуміння. У процесі комунікації «інформація перетворюється в сигнали коду (декодування)» [15, 85]. Її потрібно не тільки передати від одного комуніканта до іншого, а й правильно донести та сприйняти задля уникнення непорозумінь. Адекватне донесення та сприйняття інформації є однією з проблем, яка виникає в професійній сфері та ускладнює робочий процес.

Під час кодування інформації простежується значення мовної особистості, яка є носієм певної професійної ролі. Її основне завдання полягає в «здібності субкодового переключення в професійній обстановці» [7, 201]. Субкодове переключення розуміють як здібність фахівця пристосуватися до обставин, які склалися в професійному колективі, та здійснювати комунікацію, що стосується спеціальності. Мовна особистість має розуміти, як правильно вести діалог та передавати інформацію іншим спеціалістам. Відсутність субкодового переключення може призвести до виникнення комунікативних бар'єрів та неправильного розуміння інформації.

Від субкодового переключення залежить психологічний клімат в робочому середовищі. Тому в професійному мовленні не тільки мовні та комунікативні, а й психолінгвістичні аспекти потребують вивчення. У зв'язку із цим у дослідженнях використовують термін «соціальна роль», за допомогою якого визначають трансформацію «індивідуального в колективне» [7, 199]. «Соціальна роль» дає можливість ідентифікувати людину з певною соціальною або професійною групою, що позитивно відображається на процесі засвоєння професійного мовлення. Вона регулює поведінку професійної особистості, яка виступає носієм професійної інформації, допомагаючи йому адаптуватися до обставин, які склалися в робочому колективі.

Психолінгвістичний аспект, за слушною думкою науковців, реалізує «відкриття процесу формування професійного світу та сприяє розвитку спеціаліста як учасника діяльності» [7, 200]. Фахівець набуває комунікативно-інтерактивних навичок та вміння встановлювати комунікацію з іншими спеціалістами. Ці позитивні події відбуваються завдяки субкодовому переключенню. Воно постає у психолінгвістичному ракурсі як один із ключових елементів вивчення професійного мовлення, який не допускає використання неадекватної мови та виникнення складнокерованих ситуацій. У площині психолінгвістики набувають особливого значення такі характеристики професійної мови, як зрозумілість, адекватність та ефективність, що вказує на успішне досягнення мети.

Вивчення соціального аспекту функціонування професійної мови продиктовано розумінням того факту, що співпраця в професійному колективі залежить від соціальних структур, які забезпечують взаємодію професійної мови «горизонтально та вертикально» залежно від складу фахівців у професійній сфері [7, 199]. Установлення спільної мови між спеціалістами передбачає врахування специфіки професійного колективу, норм та мотивів. Соціальні фактори формують мовну діяльність у колективі для досягнення професійних цілей в організації.

Важливою є культура професійного мовлення між фахівцями. Її дослідження проводиться в аксіологічному аспекті, крізь призму якого стає можливим засвоєння професійно-мовних норм та вивчення системи цінностей зі способами репрезентації в мові [11, 5]. Під час зміни суспільства та появи нових фахових спеціальностей змінюється мовне життя, у яке входить культура спілкування. Саме вона визначає ефективність робочого процесу, допомагаючи справити сприятливе враження, що є гарантією успішного ведення будь-якої діяльності в сучасному світі.

Для засвоєння культури професійного спілкування та отримання нових знань спеціалісти звертають увагу на формування термінологічного апарату фахівця. Відомо, що професійне мовлення базується на «семантичних особливостях професійних мов та специфіці їх тезаурусу» [3, 183], тобто термінологія виступає одним з аспектів його вивчення. З появою нових галузей знань з'являються нові реалії, які потребують найменування. Рівень розвитку будь-якої сфери діяльності визначається наявністю в ній термінів. Те саме стосується професійної компетенції спеціаліста. Кількість термінів та їх адекватне використання в усному спілкуванні або письмових текстах відображають професіоналізм фахівця.

Використання термінів ускладнюється невизначеністю його поняття, різними підходами дослідження та полісемією. Відсутність чіткої дефініції створює комунікативну проблему, що викликає численні дискусії навколо тлумачення поняття «терміна», багатозначність якого ускладнює комунікативний процес.

Терміни розуміють як «слова або словосполучення з професійним значенням», які «виражають та формують професійне поняття» та застосовуються в конкретній професії [6, 53]. У наукових дослі-

дженнях останніх років їх розглядають як «основні та рівноправні елементи професійного мовлення» [9, 213]. Не залишається поза увагою визначення термінів як «структурно-семантичних одиниць із семантичними, фонетичними та граматичними ознаками, які необхідні для номінації предметів та явищ» [9, 211].

З наведених дефініцій терміна зрозуміло, що це – мовні одиниці, які використовуються в певній сфері діяльності для найменування професійних явищ та реалій з метою уникнення непорозумінь між спеціалістами. Терміни поширені переважно в професійній діяльності, і тому професійне мовлення тлумачать як набір термінів, які мають «вузьке значення та позначають спеціальне поняття в окремій галузі знання» [12, 64].

Професійне мовлення – це не тільки засіб спілкування, але й засіб пізнання мисленнєвої діяльності, який пов'язаний з отриманням та переробкою інформації в професійній сфері. З'являються нові фахові знання, які здатні забезпечити взаєморозуміння лише між людьми в конкретній сфері діяльності. Професійна комунікація ускладнюється наявністю бар'єрів через відсутність певних знань в конкретній галузі. Сьогодні актуальним стає дослідження когнітивного аспекту в професійному спілкуванні, який охоплює мислення, розуміння та інтерпретацію мови, а також процес здобуття нових знань.

Проблеми професійного мовлення досліджуються в межах когнітивної лінгвістики – науки, яка вивчає мову як «когнітивний механізм для кодування та трансформування інформації» [5, 53]. Її метою є отримання інформації про діяльність розуму спеціалістів та утворення їх мовної свідомості, яка слугує механізмом пізнання навколишнього світу. Так, О. С. Кубрякова серед завдань когнітивної лінгвістики розглядає «опис та вивчення систем представлення знань і процесу обробки інформації». Надзвичайний інтерес для лінгвістики, на думку дослідниці, становить також вивчення «загальних принципів організації когнітивних здібностей людини як єдиного ментального організму, встановлення їх взаємозв'язку та взаємодії» [4, 134]. Таким чином, з точки зору когнітології професійна мова постає системою з певним структуруванням пізнавальних можливостей. Адекватне поєднання цих структур формує дискурс, який зберігає специфічні мовні особливості. Він наявний лише в конкретній галузі діяльності та спрямований на професійно орієнтовану аудиторію. Дискурс виконує когнітивну функцію, яка формує «когнітивні процеси в мисленні фахівця для пізнання нових явищ у професійному середовищі» [8, 118]. Результатом цих процесів є набуття необхідних мовленнєвих навичок для подальшого опанування своєї спеціальності.

У професійному мовленні поняття «дискурс» отримало назву «професійний дискурс». Кількість видів цього дискурсу відповідає кількості професійних сфер діяльності (медичний, юридичний, педагогічний та інші). Він направлений на дослідження пізнавальної діяльності та є засобом спілкування між спеціалістами однієї сфери діяльності. Більш чіткого визначення цей термін не отримав

через відсутність єдиної дефініції поняття «дискурс» не тільки в професійній сфері, але й у лінгвістичних колах.

В останніх роботах дослідників виявляється велика кількість тлумачень дискурсу, який розглядають як «процес», «результат», «діалог», «текст», «одиниця спілкування» та «мовлення». Розвиток науки та прогресу впливав на зміну його визначення. Так, 1952 року З. Герріс у статті «Discourse Analysis» увів поняття дискурсу як «методу руху інформації» [14, 21]. Це можна розуміти як процес сприйняття та передачі інформації між комунікантами. В 70-х роках ХХ століття дискурс називають «послідовністю мовних актів», «зв'язним текстом» та «розмовною формою тексту». У визначеній професійній сфері це «мова або мовний потік, який перебуває у постійному русі та поглинає особливості комуніканта та комунікації» [1, 223].

Незважаючи на те, що з 80-х років ХХ століття вивчення дискурсу включає не лише текст, а й екстралінгвістичні фактори (знання, точка зору, ціль), на сьогодні він постає як «комбінація текстів, об'єднаних темою, тезаурусом, світоглядом» [1, 223]. Тому дослідження фахових текстів є одним з аспектів вивчення не лише професійного дискурсу, але й професійного мовлення в цілому.

Професійний текст, а не лексика є основою одиницею професійного мовлення. З його допомогою здійснюється комунікація в професійних колах. Від фахівців вимагають навички створення та сприйняття професійних текстів, різниця між якими полягає в «рівні структурно-мовної складності, глибини та точного відображення діяльності, визначеної цільовим напрямком» [2, 113]. Професійні тексти однієї спеціальності відрізняються від професійних текстів іншої. Це зумовлено структурою та специфічним лексичним складом – термінологією.

Професійний текст складається з впорядкованих логічних, семантичних і синтаксичних одиниць, які відповідають мовним знакам складних виражень у свідомості людини та впливають на її поведінку в реальному світі. Німецький учений Гофман визначає професійний текст як «інструмент людської діяльності», який виконує комунікативну функцію, слугуючи мовним знаком у свідомості людини [13, 102]. У професійній сфері встановлення комунікативного процесу в усному і письмовому вигляді відбувається за допомогою професійних текстів. Професіоналізм фахівця відображається в адекватному розумінні професійних текстів, яке досягається при оволодінні термінологією та вмінні правильно структурувати текст. Виконання цих умов уможливають встановлення спільної мови між спеціалістами. Вплив на процес професійної діяльності робить професійний текст одним із важливих аспектів дослідження професійного мовлення.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Здійснене дослідження дає змогу дійти висновку про важливість вивчення аспектів в професійному мовленні. До їх основного переліку належать: 1) комунікативний аспект, призначений для встановлення комунікативного акту між спеціалістами; 2) психолінгвістичний аспект,

який сприяє налагодженню психологічного клімату в певній сфері діяльності; 3) когнітивний аспект, необхідний для реалізації процесу пізнання та набуття нових знань спеціалістами; 4) аксіологічний аспект, який відповідає за культуру та адекватність мови між фахівцями.

На ретельне вивчення також заслуговують такі аспекти, як професійний текст та термінологія. Як невід'ємні елементи професійного мовлення, вони забезпечують зрозумілу комунікацію між спеціалістами, що є важливим фактором для успішного ведення будь-якої діяльності та професійного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зяблова Н. Н. Дискурс и его отличие от текста / Н. Н. Зяблова // Молодой ученый. – 2012. – № 4. – С. 223–225.
2. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – 6-е изд. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 264 с.
3. Кізіль М. А. Когнітивне термінознавство: витоки, завдання й перспективи розвитку / М. А. Кізіль // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2015. – Вип. 16. – С. 182–185.
4. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 556 с.
5. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Ком-Книга, 2006. – 256 с.
6. Мышкин С. В. Психолингвистические аспекты профессионального общения / С. В. Мышкин / Вестник Волгогр. гос. ун-та. Сер. 2 : Языкознание. – 2013. – № 2 (18) – С. 199–206.
7. Палатовская Е. В. Научно-профессиональный дискурс: Когнитивный аспект изучения / Е. В. Палатовская // Лингвистические исследования : [сб. науч. работ ХНПУ им. Г. С. Сковороды]. – 2016. – Вып. 44. – С. 115–121.
8. Черновец Т. Е. Научно-техническая терминология как лексика языка общения специалиста / Т. Е. Черновец // ЭБ БГУ: Общественные науки. Языкознание. – Минск : БГУ, 2017. – Ч. 1. – С. 85–90.
9. Юдина С. А. Коммуникативные аспекты профессиональной деятельности / С. А. Юдина // Лингвокультурология. Языкознание. – Екатеринбург. – 2009. – № 4. – С. 196–202.
10. Яковенко Л. К. Аксіологічний аспект професійного спілкування [Електронний ресурс] / Л. К. Яковенко. – Режим доступу: URL http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2010/Philologia/65677.doc.htm. (13.04.2018).
11. Engberg J. Introduksjon til fagsprogslingvistikken / Århus. – 1998.
12. Hoffmann Lothar. Vom Fachwort zum Fachtext, GunterNarr Verlag, Tübingen, 1988. – 265 s.
13. Harris Zellig S. Discourse Analysis / S. Zellig Harris // Language. – 1952. – № 28 (1). – P. 1–30.
14. Shannon C. The Mathematical Theory of Communication / C. Shannon, W. Weaver. – Urbana Univ. Illinois Press, 1949. – 117 p.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

15. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / [под общ. ред. Е. С. Кубряковой]. – М. : Издательство Московского государственного университета, 1996. – 245 с.

УДК 811.111'276:004:621.45

СПЕЦИФІКА УКЛАДАННЯ ДРУКОВАНИХ НАВЧАЛЬНИХ СЛОВНИКІВ ВУЗЬКОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ТЕРМІНОЛОГІЇ В ГАЛУЗІ АВТОПІЛОТУ)

Кудоярова О. В., Сергєєва О. М., Черкащенко І. С.

Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

Статтю присвячено створенню друкованого навчального вузькогалузевого термінологічного словника у галузі авіапілоту. Проведено семантичний аналіз термінології, яка постала об'єктом розгляду. Розроблено структуру словникової статті. Результатом дослідження є друкований вузькогалузевий словник у галузі авіапілоту.

Ключові слова: авіапілот, вузькогалузевий друкований словник, структура словникової статті.

Kudoiarova O. V., Sergieieva O. M., Cherkashchenko I. S. Specific aspects of compiling printed learner's field-specific dictionaries of technical terms (based on autopilot terminology). The article concerns specific aspects of compiling printed learner's field-specific dictionary of technical terms in the field of autopilot and discloses the process of making such a dictionary.

The aim of our research was to conduct semantic analyses of the studied terminology and to compile multilingual learner's terminological dictionary. The prospective users of the dictionary are students of aviation and engineering specialties, tutors, lecturers and aviation professionals.

Dictionaries of technical terms present field-specific lexical units and have clearly stated purpose of use to represent conceptual-and-terminological framework of different branches of knowledge.

Terminology of autopilot is a part of aviation terminology and is considered to be compound and complicated enough. After conducting the semantic analyses the authors have divided the studied terminological units into the following thematic groups: COORDINATION, INDICATORS AND DISPLAYS, TELECOMMUNICATION, SYSTEMS, MODES, DEVICES and NAVIGATION.

A lot of modern dictionaries contain graphic illustrations for identification and for additional description of a single lexical unit or term. Currently there also exists a tendency to include illustrative examples into the dictionaries of technical terms to show the usage of the terminological unit in the context. The specific feature of modern terminological lexicography for translation dictionaries is to provide the terminological unit with translation into two or three languages.

As the result of our research we got complex learner's multilingual field-specific definition-and-translation illustrated dictionary of terms in the field of autopilot. The dictionary entry contains the following information: head word in English, transcription, translation of the head word into Russian and Ukrainian, definition of the term in English, references, illustrative example, graphic illustration and semantic group. The user can easily understand and translate either term.

The research results can be used in translating technical texts in aviation field as well as in self-education.

Key words: autopilot, printed field-specific dictionary, dictionary entry structure.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Значне зростання кількості вузькогалузевої термінологічної лексики, а саме поява нових термінів та розширення значення тих, що вже існують, зумовлює потребу створення навчальних словників фахових терміносистем, а також теоретичних розробок щодо принципів їх укладання. На сьогодні існує багато видів словників, однак вузькогалузева термінологія в галузі авіації є недостатньо вивченою. Мовознавці плідно працюють, створюючи нові вузькогалузеві термінологічні словники та вивчаючи актуальні проблеми лексикографії, проте спеціалізованих перекладних українськомовних ілюстративних словників у галузі авіапілоту досі створено не було. Саме тому наша робота є **актуальною** і присвячена створенню такого словника, який був би корисним для студентів, викладачів та усіх працівників, що пов'язали своє життя з авіацією.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками особливу увагу укладанню тер-

мінологічних паперових та електронних словників приділяли В. В. Дубичинський [4, 5], М. В. Комова [7], О. Кринець [8], О. С. Рублева [9], О. М. Демська [3], В. А. Широков [10], О. Іванова [6] та інші. У своїх роботах вони вивчали і продовжують вивчати особливості вузькогалузевої термінології та специфіку представлення її в сучасних лексикографічних джерелах.

Формулювання мети і завдань статті. Метою нашої роботи є аналіз семантичних особливостей термінології в галузі авіапілоту та розробка вузькогалузевого ілюстративного перекладного термінологічного словника в друкованому вигляді.

Потенційними користувачами розробленого нами словника є студенти авіаційних та інженерних спеціальностей, викладачі та фахівці у галузі авіації.

Результати дослідження дають змогу дійти висновку щодо сучасних тенденцій створення вузькогалузевих термінологічних навчальних словників у галузі авіапілоту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термінологічні словники, відображаючи лексику спеціальної сфери, мають чітко окреслене функційне призначення – відображати поняттєво-термінологічний апарат різних галузей науки й техніки та забезпечувати наукову, навчальну та виробничу діяльність [6].

Термінологія в галузі авіапілоту належить до авіаційної термінології та є достатньо складною та багатокomпонентною. Досліджувана термінологія описує пристрої автоматичного керування польотом літака, ракети або іншого літального апарата. Авіапілот забезпечує автоматичний зліт і посадку, дотримання заданого курсу, швидкості та висоти польоту. Також авіапілот сприяє стабілізації центру ваги літака на заданій траєкторії, виконує за певною програмою пілотажні еволюції. Сучасний авіапілот становить складний комплекс механізмів, зв'язаний з радіонавігаційною апаратурою, гіроінерціальним орієнтатором та іншими аеронавігаційними приладами [11].

Під час дослідження ми провели семантичний аналіз термінології в галузі авіапілоту. Варто зазначити, що будь-яка тематична класифікація термінів має до певної міри умовний характер, оскільки розмежування виділених груп відбувається на підставі суб'єктивних ментальних структур свідомості авторів, що уможливорює говорити про відкритий характер тематичних груп.

У результаті нашого дослідження виокремлено кілька тематичних груп:

ЗВ'ЯЗОК (наприклад, *acceleration feedback* (система методів ідентифікації та прискорення стратегії управління зі зворотним зв'язком, які використовуються для розробленої напівактивної системи управління) – зворотний зв'язок за прискоренням);

КООРДИНУВАННЯ (наприклад, *airborne radar* (радарне обладнання, розташоване в літаку для надання допомоги в навігації лоцманської проводки, визначення дрейфу і порушення погодних умов) – бортова радіолокаційна станція);

ІНДИКАТОРИ, ДИСПЛЕЇ (наприклад, *annunciator panel* (становить групу світлових індикаторів, що використовуються як центральний індикатор стану обладнання та систем літака або виробничого процесу) – табло світлової сигналізації);

РЕЖИМИ (наприклад, *altitude hold* (режим управління, у якому висота вашого літального апарата підтримується автоматично на основі аналізу тиску, який забезпечують дані барометричного датчика тиску або ультразвуковий датчик, якщо він встановлений) – стабілізація висоти);

СИСТЕМИ (наприклад, *altitude heading reference system* (один з параметрів системи вимірювання висоти) – курсова система висоти; *based electronic navigation system* (використовує гіперболічні лінії положення і визначається шляхом вимірювання різниці в часі отримання синхронізованих імпульсних сигналів зі стаціонарних передавачів) – база електронна система навігації);

ПРИСТРОЇ (наприклад, *magnetometer* (прилад для вимірювання характеристик магнітного поля і магнітних властивостей матеріалів) – магнітометр; *bracket* (тримач з прямим кутом, прикріплений до вертикальної поверхні для підтримки будь-яких елементів авіапілоту) – кронштейн, консоль);

НАВІГАЦІЯ (наприклад, *control feature* (помітний на місцевості нерухомий предмет, що допомагає визначити напрямок руху, знаходити мету) – орієнтир).

Сучасна лексикографія задовольняє потреби найрізноманітніших типів інформації про слова. Вона розвивається за двома основними напрямками:

1) створення спеціалізованих словників, які б висвітлювали тільки один аспект інформації (написання, походження тощо);

2) створення комплексних словників, які б включали по можливості всі відомості про слово: тлумачення, граматичну характеристику, вимову, написання, смислові зв'язки з іншими словами (синонімічні, антонімічні), особливості вживання в різних стилях. Інколи такі комплексні словники містять й енциклопедичну інформацію про річ, яку називає слово [3, 158–160].

Помітне місце в сучасному світі посідає новий різновид лексикографічних праць – термінологічні словники як навчальні посібники для забезпечення навчального процесу. До навчальних належать словники, які відображають термінологію певної навчальної спеціальності чи ще обмеженішої тематики – курсу. Виходять словники, які відображають поняттєво-термінологічний апарат певної наукової теорії. Цей різновид словників зазвичай розвивають вищі навчальні заклади для забезпечення навчального процесу. Термінологічні словники, особливо тлумачні та тлумачно-перекладні, використовують у навчальному процесі як довідкову базу.

Багато сучасних словників містять графічні ілюстрації, які використовуються для ідентифікації, а також як засоби додаткового опису одиничних понять, номенів і термінів, що позначають предмети.

Зараз розроблено досить велику кількість ілюстрованих і ілюстративних словників, багато з яких є навчальними. Різниця між зазначеними видами полягає в тому, що ілюстровані словники використовують

Рис. 1. Розподіл термінології у галузі авіапілоту за тематичними групами

графічні ілюстрації для реалізації деяких допоміжних функцій, таких як скорочення обсягу інформації, представленої в словниковій статті, або опис окремих термінів. Ілюстративні словники дозволяють користувачеві краще зрозуміти і запам'ятати нові лексичні одиниці, візуалізуючи їхній зовнішній вигляд, структуру та інше [2, 256–257].

Останніми роками існує тенденція до складу словникової статті включати ілюстративні приклади вживання лексичної одиниці. Питання про види і функції ілюстрацій залишається відкритим, проте саме включення в словникову статтю термінологічного словника прикладів, що ілюструють можливості використання терміна в певному контексті, як правило, не викликає сумніву. Наявність і обсяг ілюстративного прикладу детерміновано такими факторами: концепцією авторів словника, необхідністю дотримуватися економічних параметрів, проблемою економії місця в словнику [1, 22].

Наш словник уналежнюємо до комплексних навчальних ілюстративних словників, який повинен надавати лінгвістичну, енциклопедичну та ілюстративну інформацію про вузькогалузевий термін у галузі авіапілоту.

Якщо в попередні роки багатомовні перекладні словники були не численними, то за останні десять років подання термінів-відповідників трьома й більше мовами стало характерною рисою термінологічної лексикографії. Серед багатомовних словників найпоширенішу групу становлять тримовні, у яких до українських і російських рядів додано здебільшого англійський, рідше німецький, французький, латинський або польський [6, 89–94].

Укладання термінологічного словника починається з підбору літературних джерел та виписування необхідних термінів. До джерел можуть входити монографії та статті відомих учених та фахівців-практиків, підручники для вищих навчальних закладів, що містять чіткі визначення понять і стандартизовані терміни, галузеві енциклопедії, вторинні документи (реферати, анотації, описи винаходів) [10, 80].

Для створення словника нами було вилучено методом суцільної вибірки 500 термінів та ілюстративних прикладів вживання із різноманітних сучасних наукових

статей, журналів, підручників, інструкцій з експлуатації англійською мовою в галузі авіапілоту. Після цього за допомогою сучасних авіаційних словників ми виконали переклад вилучених термінів російською та українською мовами. Таким чином, сформовано словниковий реєстр нашого термінологічного словника, тобто реєстр лексичних одиниць (слів, словосполучень, скорочень). Серед відібраних нами термінів трапляються як прості, так і складні, а також аббревіатури. Усі терміни безпосередньо стосуються галузі авіапілоту та позначають назви деталей, приладів або знаряддя, процесів та ін.

Засадничими для створення словника слугували два принципи: організація словника термінів, тобто алфавітно-гніздовий метод, що представляє опис синтагматики головного слова-терміна, та тематична значущість (тематичний принцип закладений ще під час відбору термінів).

Словникова стаття становить міні-текст, який містить певні відомості про той чи той термін. Зміст словникової статті формуєть дефініція, тобто тлумачення терміна, та приклад вживання відповідної реєстрової одиниці. Усі дефініції та приклади супроводжуються назвами літературних джерел, які послугували матеріалом для дослідження.

Корпус словника організовано строго в алфавітному порядку. Алфавітний покажчик розташовано посередині та виділено напівжирним шрифтом для оптимізації пошуку слів.

Нижче наведено приклад словникової статті нашого словника в галузі авіапілоту.

В укладеному нами термінологічному словнику словникова стаття складається з таких елементів:

1) **термін** (подано напівжирним шрифтом з рядкової літери; назви джерел дефініцій і прикладів подано шрифтом меншого розміру);

2) **транскрипція** (наведено одразу після вокабули і записано символами міжнародної фонетичної транскрипції; наявність транскрипції надасть користувачеві змогу уникнути фонетичних помилок під час використання термінів в усному мовленні);

3) **переклад українською та російською мовами** (значно полегшує користувачеві роботу з технічними текстами авіаційного напрямку);

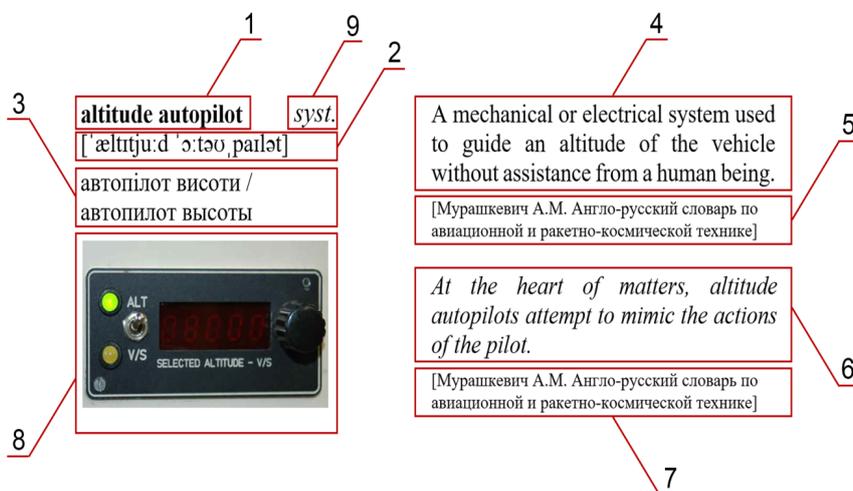

Рис. 2. Приклад словникової статті вузькогалузевого термінологічного словника

4) **дефініція** англійською мовою (стисло розкриває значення терміна в галузі авіопілоту; значення, які мають ті самі терміни в інших галузях науки й техніки, не актуальні);

5) **назва джерела, з якого взято дефініцію** (покликання на джерело дефініції надасть користувачеві можливість знайти більше інформації, пов'язаної з певним терміном);

6) **приклад уживання** (засвідчує існування терміна та наочно показує, яке місце в реченні може займати та чи та лексична одиниця, а також надає певну інформацію про предмет чи явище, яке позначає термін);

7) **назва джерела, з якого було взято приклад** (покликання на джерело прикладу дасть користувачеві змогу дізнатися більше про позначуваний терміном предмет або явище);

8) **графічна ілюстрація** (дає змогу візуально запам'ятати термін);

9) **тематична група, до якої належить термін** (уможливорює краще засвоїти термінологічну лексику).

Наш вузькогалузевий словник містить ілюстрації та приклади вживання термінологічних одиниць. Таким чином, користувач легко може зрозуміти й перекласти той чи той термін. Видання розраховано на фахівців авіаційної галузі, перекладачів технічної літератури, викладачів англійської мови, читачів текстів з авіаційної тематики англійською мовою, а також носіїв англійської мови, які вивчають українську або російську мову та цікавляться авіаційною галуззю.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, укладений нами термінологічний словник у галузі авіопілоту здатний значно полегшити користувачеві роботу з технічними текстами авіаційного спрямування незалежно від рівня кваліфікації користувача та завдань, які він ставить перед собою.

Перспективою нашого дослідження є створення методичних матеріалів в електронному та друкованому вигляді на базі проведеного семантичного аналізу для кращого засвоєння вузькогалузевої термінологічної лексики в галузі авіопілоту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будькина В. Г. Виды и функции иллюстративных примеров в терминологических словарях / В. Г. Будькина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2014. – № 16 (345). Филология. Искусствоведение. – Вып. 91. – С. 22–24.
2. Будькина В. Г. Графическая иллюстрация как средство семантизации терминов в одноязычных толковых и специальных словарях / В. Г. Будькина // Сибирский филологический журнал. – 2015. – № 3. – С. 256–262.
3. Демська О. М. Вступ до лексикографії / О. М. Демська. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 266 с.
4. Дубичинский В. В. Терминографическая проблематика / В. В. Дубичинский // Сучасні проблеми термінології та термінографії : [тези доп. міжнар. конф.]. – К., 2000. – С. 6–8.
5. Дубичинський В. В. Лексикографія : [навч.-метод. посіб.] / В. В. Дубичинський. – Х. : НТУ «ХП», 2012. – 70 с.
6. Иванова О. Термінологічні словники: класифікаційні ознаки / Ольга Іванова // Українська мова. – 2006. – № 4. – С. 84–94.
7. Комова М. В. Українська термінологічна лексикографія: Українсько-латинсько-англійський медичний тлумачний словник / М. В. Комова. – Львів, 2002. – 84 с.
8. Кривець О. Метафора й метонімія як чинники творення й розвитку української технічної термінології / Оксана Кривець // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2010. – № 675. – С. 23–27.
9. Рублева О. С. Слово в електронном словаре (с позиции пользователя электронными ресурсами) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ольга Сергеевна Рублева. – Тверь, 2010. – 160 с.
10. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія / В. А. Широков. – К. : Наук. думка, 2011. – 351 с.
11. Advanced avionics handbook [Електронний ресурс] // U.S. Department of Transportation. Federal Aviation Administration Flight Standards Service Avionics Handbook – 2008. Режим доступу: https://www.faa.gov/regulations_policies/handbooks_manuals/aviation/aviation_instructors_handbook/media/faa-h-8083-9a.pdf.

УДК 811.161.2'373.2'373.611

ПРИХОВАНІ ЕЛЕМЕНТИ СКЛАДНИКІВ ОНОМАСІОЛОГІЧНОЇ СТРУКТУРИ

Куцак Г. М.

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

У статті порушено проблему вмісту елементів ономасіологічної структури. Зроблено спробу за допомогою співвідношення ономасіологічної й словотвірної структур виявити приховані компоненти ономасіологічної ознаки й ономасіологічної бази; з'ясувати, у межах якої ономасіологічної категорії найчастіше трапляються внутрішні транспозиції і як це впливає на ступінь складності похідних номінативних одиниць.

Ключові слова: ономасіологічна структура, словотвірна структура, похідне слово, ономасіологічна база, ономасіологічна ознака.

Kutsak H. M. The hidden elements of the components of onomasiological structure. The article is devoted to the problem of the content of elements of the onomasiological structure. The attempt was made to reveal the hidden components of the onomasiological sign and onomasiological base and we also tried to find out onomasiological category, in which the most frequent internal transpositions occur (the transition of creators' foundations from the one onomasiological category to another within a single word-building chain of the nominative unit of several degrees of the derivability) and how it affects the degree of complexity of derivatives of nominative units by using the ratio onomasiological and word building structure. The article outlines different cases of the mutual dependence of onomasiological and word-formation structures of the derivative word, regularities and varieties of the linguistic designation of realities of objective reality. It is illustrated how both structures are related to the conceptual categories that are related to the onomasiological categories in onomasiology and grammatical classes in derivative studies because the onomasiological structure captures the relation of one reality with another and the word-formation structure represents the mechanism of the formation of words of different part-language affiliations.

It is suggested to deduce how the onomasiological direction of the nominative unit changes due to the change of the onomasiological status of the word-formative elements in one word-form of several stages of derivability. They are from the onomasiological category of objectivity to the onomasiological category of attributes. There are signs-attributes, signs of actions and processes, among which real reality interaction took place. It is suggested to deduce that complexity can reach the filling onomasiological sign and onomasiological basis not only at the level of internal transposition but also at the level of the internal form of the word, that is, what may be the semantic compression of the derivative name.

Key words: onomasiological structure, word-formative structure, derived word, onomasiological basis, onomasiological sign.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Номінування предметного, процесуального й ознакового в навколишньому світі відбувається під впливом різноманітних чинників. Створені номінативні одиниці акумулюють аксіологічні, когнітивні, граматичні та інші особливості національної мови. Проблема співвідношення реалій об'єктивної дійсності та їх репрезентантів у сучасній українській літературній мові неабияк цікавить лінгвістів. Вивчають її в різних аспектах, один із яких – теорія номінації, тобто ономасіологія. До основних ономасіологічних одиниць належить ономасіологічна структура. Вона фіксує стосунок однієї реалії дійсності до іншої. Вербальні засоби інтеріоризації поділяють на непохідні та похідні. Серед похідних одиниць наявні слова-назви й назви-конструкції. Об'єктом цього дослідження стали похідні слова-назви, що, крім ономасіологічної структури, мають словотвірну структуру, яка ілюструє механізм утворення слів різної частиномовної належності. Обидві структури – ономасіологічна й словотвірна – пов'язані між собою поняттєвими категоріями. Ми вже робили спробу вивчити співвідношення ономасіологічної й словотвірної структур у похідному слові [7]. Воно, на нашу думку, дає змогу виявити

наповнення складників ономасіологічної структури слова-назви, якнай докладніше дослідити специфіку мовного позначення елементів реальної дійсності. Із цього погляду поняття ономасіологічної структури в сучасному мовознавстві вивчене мало, отже, порушена проблема актуальна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зв'язок словотвору з ономасіологією в українському мовознавстві найґрунтовніше дослідила О. О. Селіванова. Її наукові розвідки стосуються переважно когнітивного аспекту [8; 9].

Ономасіологічну структуру (ОС) похідного слова дослідники визначили як двочленну: вона складається з ономасіологічної бази (ОБ) – виразника ономасіологічної категорії – й ономасіологічної ознаки (ОО) як семантично конкретнішого елемента, що уточнює ономасіологічну базу [11; 10]; а в деяких випадках як тричленну: до наявних у структурі ономасіологічної бази й ономасіологічної ознаки в складних словах додають ще й ономасіологічну зв'язку (ономасіологічний предикат) – «тип зв'язку, який з'єднує ознаку з реалією – належність, суміжність, уміщення тощо» [5, 17–18].

Сутність словотвірної структури слова лінгвісти розкрили як наслідок ступінчастого словотворення,

окресливши максимальну кількість ступенів її породження в сучасній українській літературній мові [1, 2, 3].

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – на ґрунті встановленого співвідношення ономаціологічної й словотвірної структур у похідному слові простежити особливості вмісту елементів ономаціологічної структури, а також ступеня її складності. Для досягнення цієї мети передбачене виконання таких **завдань**: за допомогою словотвірних структур слів виявити можливі внутрішні транспозиції в межах ономаціологічних структур; окреслити номінативні одиниці з різною складністю елементів ономаціологічних структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до наявного в мовознавстві визначення ономаціологічної структури основним елементом у ній є ономаціологічна база. Вона виражає належність до певної поняттєвої, тобто ономаціологічної, категорії. Ономаціологічну базу в похідному слові вербалізує найчастіше словотвірний формант, а ономаціологічну ознаку – твірна основа (корінь) [11; 10]. Графічне зображення словотвірної структури репрезентує механізм словопородження із зазначенням частиномовної належності твірних кожного ступеня похідності слова (О – корінь, R – афіксальне утворення, 1 – дієслово, 2 – іменник, 3 – прикметник, 4 – прислівник) [2, 620].

Якщо типову ономаціологічну структуру похідної номінативної одиниці «накласти» на її словотвірну структуру, то за згорнутим записом цих двох структур можна простежити взаємозв'язок елементів реальної дійсності під час матеріалізації думки. Наприклад, для слова **буровик** («фахівець із буріння» (ВТССУМ, 68)), якому відповідає словотвірний ланцюжок *буровик* ← *буровий* ← *бурити* ← *бур* [1, 100], поєднання ономаціологічної й словотвірної структур графічно можна зобразити так: $OC (R_2 R_3 R_1 R_2 O) = OB (R_2) + OO (R_3 R_1 R_2 O)$. За схемою видно, що аналізована ономаціологічна структура репрезентує ономаціологічну категорію предметності, на що вказує елемент словотвірної структури R_2 , ономаціологічну базу вербалізує афікс *-ик*, а ономаціологічну ознаку – твірна основа *буров-*, що складається з елементів попередньої похідності найменування – $R_3 R_1 R_2 O$. Ці елементи засвідчують, через які граматичні класи відбулося творення назви *буровик*. У межах тієї самої похідної одиниці спостерігаємо перехід від однієї ономаціологічної категорії до іншої, взаємодію різних поняттєвих категорій під час інтеріоризації. На думку О. О. Селіванової, в ономаціологічному плані «творення нового слова – це перехід від однієї ономаціологічної категорії (мотиватора) до іншої (мотивату)» [8, 163].

З одного боку, ономаціологічна ознака в аналізованій назві уточнює ономаціологічну базу – поняттєву категорію предметності, а з другого – сама вербалізує ономаціологічну категорію ознаковості (знаків-атрибутивів) за допомогою суфікса *-ов-* у мотивувальному слові *буровий* (*буровий* ← *бурити* ← *бур*). У цій похідній одиниці ономаціологічну ознаку експлікує твірна основа *бури(ти)*. Водночас *бурити* (*бурити* ← *бур*) репрезентує ономаціоло-

гічну категорію ознаковості (знаків дій і процесів). Виразником ономаціологічної бази є словотвірний формант *-и(ти)*, ономаціологічної ознаки – корінь *бур*, який представляє ономаціологічну категорію предметності. Ономаціологічна ознака слова **буровик** ускладнена через попередні назви в словотвірному ланцюжку, які слугували мотиваторами, а саме найменування в такому разі виявляє своєрідну поняттєву (категорійну) «нестійкість».

Кожен із мотиваторів має свою внутрішню форму. Ономаціологічна ознака вербалізує не просто сукупність маркерів ономаціологічних категорій, а й акумульовані в них внутрішні форми слів. Вона стає місткішою, приховуючи в собі лексикограматичні характеристики мотивувального слова іншої ономаціологічної категорії. О. С. Кубрякова назвала похідне слово «гібридним», бо, належачи до однієї категорії, воно зберігає в собі відбиток іншої [6, 197–198]. На думку дослідниці, однослівні найменування, мотивовані іншими одиницями, завжди підлягають процесу універбації, виявляючи при цьому різний ступінь семантичної компресії. Від ступеня семантичної компресії залежить кількість «імпліцитних сем» у найменуванні, про які мовець знає чи здогадується, бо знає відповідну словотвірну модель чи відповідний лексичний зразок [4, 24]. Отже, що довшим є словотвірний ланцюжок, то складнішими є ономаціологічні ознаки (чи й ономаціологічні бази) у кожній наступній ономаціологічній структурі похідного слова.

Такий характер ономаціологічних структур властивий багатьом найменуванням кількаступеневої похідності незалежно від того, яку ономаціологічну категорію воно представляє. Ця тенденція засвідчує надзвичайно тісний зв'язок між різними реаліями об'єктивної дійсності. Наприклад, у межах ономаціологічної категорії предметності номінативна одиниця **загадковість** (абстрактний іменник до *загадковий* (ВТССУМ, 288)), яка завершує словотвірний ланцюжок *загадковість* ← *загадковий* ← *загадка* ← *загадати* ← *гадати* [1, 179], має таке графічне зображення ономаціологічної структури: $OC (R_2 R_3 R_1 R_2 O) = OB (R_2) + OO (R_3 R_2 R_1 R_2 O)$. У ній спостерігаємо ономаціологічну ознаку, ускладнену ступенем похідності й переходом твірних основ від одного граматичного класу до іншого.

У похідному слові **льотчицький** (прикметник до *льотчик* / «якого використовує льотчик, призн. для льотчиків» (ВТССУМ, 498)) – репрезентанта ономаціологічної категорії ознаковості (знаків-атрибутивів) – компоненти ономаціологічної структури менш ускладнені, бо йому передує дещо коротший словотвірний ланцюжок (*льотчицький* ← *льотчик* ← *літати* [1, 418]): $OC (R_3 R_2 R_1 O) = OB (R_3) + OO (R_2 R_1 O)$. Водночас так само, як і в попередній номінативній одиниці, у цьому прикметнику закладено поступовий перехід від однієї ономаціологічної категорії до іншої.

У межах ономаціологічної категорії ознаковості (знаків дій і процесів) так звану поняттєву (категорійну) «нестійкість» виявляє також дієслово **червивіти** («ставати червивим» (ВТССУМ, 1373)):

$OC(R_1R_3R_2O) = OB(R_1) + OO(R_3R_2O)$. Йому відповідає словотвірний ланцюжок *червівити* ← *червивий* ← *черв* [1, 891]. Ономасіологічна ознака в цій номінативній одиниці ускладнена належністю мотиваторів до різних ономасіологічних категорій: ономасіологічної категорії ознаковості (знаків-атрибутивів) й ономасіологічної категорії предметності.

Деякі номінативні одиниці разом з основами-мотиваторами не виходять за межі однієї ономасіологічної категорії, виявляючи певну поняттєву (категорійну) «стійкість». Такими, наприклад, в ономасіологічній категорії предметності є слова *гірництво* («гірничча справа» (ВТССУМ, 183)), реалізоване словотвірним ланцюжком *гірництво* ← *гірник* ← *гора* [1, 209], і *гусівництво* («галузь сільського господарства, що розводить гусей для одержання м'яса і пір'я» (ВТССУМ, 202)), якому відповідає словотвірний ланцюжок *гусівництво* ← *гусівник* ← *гуси* [1, 237]. Вони мають однакові словотвірну й ономасіологічну структури: $OC(R_2R_2R_2O) = OB(R_2) + OO(R_2R_2O)$. Графічне зображення цих номінативних одиниць засвідчує ускладненість ономасіологічних ознак лише ступенем похідності. А ступінь похідності в них не значний, бо «словотвірні ланцюжки з похідних однієї частини мови коротші, ніж ті, що поєднують слова різних частин мови» [3, 621].

Незначний ступінь ускладнення властивий елементам ономасіологічних структур і таких номінативних одиниць, як *відповідати* («давати комусь відповідь на запитання, звертання тощо» (ВТССУМ, 136)), *перерозподілити* («розподілити заново, по-іншому» (ВТССУМ, 742)) тощо. Ономасіологічну структуру слова *відповідати*, реалізованого через словотвірний ланцюжок *відповідати* ← *повідати* ← *відати* [1, 134], умовно графічно можна зобразити так: $OC(R_1R_1R_1O) = OB(R_1R_1O) + OO(R_1)$. Ономасіологічна структура слова *перерозподілити*, якому відповідає словотвірний ланцюжок *перерозподілити* ← *розподілити* ← *поділити* ← *ділити* [1, 254], має такий графічний вигляд: $OC(R_1R_1R_1R_1O) =$

$OB(R_1R_1R_1O) + OO(R_1)$. Покрокове породження цих номінативних одиниць відбувалося в межах лише однієї ономасіологічної категорії – ознаковості (знаків дій і процесів). Водночас спостерігаємо, що в аналізованих найменуваннях ступенем похідності ускладнено ономасіологічну базу, а не ономасіологічну ознаку, як у попередніх прикладах.

У префіксальних утвореннях акценти в ономасіологічній структурі розставлено інакше, ніж у суфіксальних. На відміну від словотворчого суфікса, який вербалізує ономасіологічну базу, приєднуючись до основи слова й істотно змінюючи її лексичне значення, префікс переважно приєднується до цілого слова, додаючи до його лексичного значення певних відтінків. У такому разі сутність назви (отже, й ономасіологічну базу) закладено в мотивувальному слові, а префікс лише уточнює основу [10, 61], слугуючи виразником ономасіологічної ознаки.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Складність ономасіологічної структури найменування залежить від різних чинників: які елементи «приховує» ономасіологічна ознака чи ономасіологічна база, ступінь похідності й семантичної компресії номінативної одиниці, внутрішня форма слова, а також те, чи в процесі покрокового створення змінюють свою належність до ономасіологічної категорії слова-мотиватори – складники словотвірного ланцюжка.

Співвідношення ономасіологічної й словотвірної структур дає змогу переконатися не лише в тісному зв'язку позначуваного з позначальним, об'єктивної дійсності з мовним вираженням, а й у традиційних створеннях номінативних одиниць і поповнення словникового складу сучасної української літературної мови.

Комплексний аналіз ономасіологічної й словотвірної структур допоможе глибше вивчити сутність групування похідних одиниць в ономасіологічній категорії, а також виявити імпліцитний зв'язок між ними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови : Гнізда слів з вершинами – омографічними коренями / Є. А. Карпіловська. – К. : Укр. енциклопедія, 2002. – 912 с.
2. Клименко Н. Ф. Словотвірна структура слова / Н. Ф. Клименко // Українська мова: енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.] – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 620.
3. Клименко Н. Ф. Словотвірний ланцюжок / Н. Ф. Клименко // Українська мова: енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін.] – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 621.
4. Кубрякова Е. С. Об определении границ ономазиологических исследований / Е. С. Кубрякова // Проблемы ономазиологии : [науч. труды]. – Курск : Изд-во Курск. гос. пед. ин-та, 1977. – Т. 175. – С. 23–26.
5. Кубрякова Е. С. Словообразование как процесс номинации и его отличительные формальные и содержательные характеристики / Е. С. Кубрякова // Теоретические основы словообразования и вопросы создания сложных лексических единиц : [международ. сб. науч. трудов]. – Пятигорск : Пятигорский пединститут, 1988. – 157 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Куцак Г. М. Співвідношення ономасіологічної й словотвірної структур у похідному слові / Г. М. Куцак // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : «Філологічні науки» (мовознавство) : [зб. наук. праць]. – № 7. – Дрогобич, 2017. – С. 94–96.
8. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : [монография] / Е. А. Селиванова. – К. : Изд-во украинского фило-социологического центра, 2000. – 248 с.

9. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд) / О. О. Селіванова. – К. : Вид-во Українського фітосоціологічного центру, 1999. – 148 с.
10. Языковая номинация. Общие вопросы / [под ред. Б. А. Серебренникова]. – М. : Наука, 1977. – 359 с.
11. Dokulil M. Tvoření slov v češtině / Miloš Dokulil // Teorie odvozování slov. – Praha : ČSAV, 1962. – 264 s.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. : Ірпінь : Перун, 2003. – 1440 с.

УДК 811.161.2'373.611'366

СЛОВОТВІРНОПАРАДИГМАТИЧНИЙ ПРИНЦИП СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ДЕРИВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ДІЄСЛІВ, МОТИВОВАНИХ ТЕМПОРАЛЬНИМИ ІМЕННИКАМИ

Кушлик О. П.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті із застосуванням словотвірнопарадигматичного підходу досліджено словотвірні можливості дієслів української мови, мотивованих темпоральними іменниками на позначення частини доби, зокрема структуровано словотвірну парадигму дієслів залежно від частиномовної належності похідних одиниць, встановлено континуум їхніх словотвірних значень, простежено здатність розвивати додаткові семантичні відтінки, визначено інвентар словотворчих засобів та окреслено ступінь продуктивності твірної основи.

Ключові слова: словотвірна парадигма, дериваційна здатність, словотвірне значення, словотворчий формант, твірна основа, темпоральні іменники, дериват, вербатив, deverбатив.

Kushlyk O. P. Word-building paradigmatic principle of defining derivational potential of the verbs motivated by temporal nouns with the meaning of the day parts. The article is devoted to the investigation of word-building possibilities of words from the position of core-centered approach, according to which a stem is a defining means of typologization. The shift of accent from formant-centered aspect, which presupposed systematization of all material with the emphasis on word-building formant and which was wide-spread in derivatology for a long time, to core-centered aspect made it possible to outline the role of a stem in word-building. It wasn't done in formant-centered approach and I. Kovalyk, the founder of Ukrainian derivatology, also pointed it out.

The author emphasizes that planned and systematic study of derivational possibility of words became possible taking into consideration the precondition of this potential by the part-of-speech status of a motivational stem, its structure, origin, semantics, functional loading, etc. At the same time the derivational potential of this or that word is influenced by categorical status of the analyzed unit, its belonging to a definite structure (for example, lexico-semantic group) which determines the above-mentioned factors improving or modifying them to some extent.

Defining a word-building potential of verbs as one of the most difficult morphological classes of words with an extensive system of grammatical categories and their material expressions – grammatical forms – is one of the stages of in-depth coverage of all motivational basis of the Ukrainian language by core-centered aspect with the aim of forming typology of word-building.

In the article we investigate word-building possibilities of verbs motivated by temporal nouns with the use of core-centered approach. Namely, we structure word-building paradigm of verbs depending on part-of-speech belonging of derivative units, establish continuum of their word-building meanings, trace the ability to develop additional semantic shades, define the inventory of word-building means and outline the degree of productivity of a stem.

Key words: word-building paradigm, word-building possibilities, word-building meaning, word-building formant, derivative stem, temporal nouns, derivate, verbativ, deverbativ.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Словотвірнопарадигматичний принцип визначення дериваційного потенціалу слів, який репрезентує основоцентричний аспект вивчення дериватології, полягає в актуалізації твірної, або мотивувальної, основи як типологізувального чинника усіх словотвірних процесів, механізмів. Зміщення акценту з формантоцентричного аспекту, який передбачав систематизування усього матеріалу з опертям на словотворчий формант, на основоцентричний дало змогу належно окреслити роль у словотворенні твірної основи (за І. Коваликом, беземи [10, 6–7]), чого за формантоцентричного підходу не зроблено і на що неодноразово свого часу вказував І. Ковалик. На його думку, поєднання двох типологізувальних чинників – твірної основи та словотворчого засобу – і систематизація на основі них матеріалу допомогло б краще зрозуміти «словотворчі факти» й дало би «більш надійні підстави зробити дедалі глибші висновки й узагальнення з теоретичних питань учення про словотвір» [11, 43–44].

Планомірне, системне вивчення дериваційної спроможності слів уможливилось з урахуванням зумовленості цього потенціалу частиномовним статусом мотивувальної основи, її будовою, походженням, семантикою, функційним навантаженням, частотністю вживання тощо. Водночас на дериваційний потенціал того чи того слова впливає його категорійний статус, належність до певної структурної одиниці (наприклад, лексико-семантичної групи), що детермінує подані вище чинники, певним чином їх удокладнюючи.

Визначення словотвірного потенціалу дієслів як одного з найскладніших морфологічних класів слів з розгалуженою системою граматичних категорій та їхніх матеріальних виразників – граматичних форм – є одним з етапів всебічного охоплення основоцентричним аспектом усієї мотивувальної бази української мови з метою створення типології словотвору. До релевантних ознак спроможності продукувати похідні слова належить категорійний статус дієслів, зумовлений «характером суб'єктно-об'єктних відношень» [14, 133].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвоукраїністиці вже є напрацювання, у яких систематизовано дериваційний потенціал слів з використанням словотвірнопарадигматичного принципу. На засадах основоцентричного підходу, типологізувальною одиницею якого і є словотвірна парадигма, досліджено словотвірну спроможність прикметників [6], іменників [2; 3; 4; 16; 19], дієслів, серед усього належних до деяких лексико-семантичних груп – на позначення конкретної фізичної дії [9; 17], руху, переміщення [1; 18]. Також загалом обстежено словотвірний потенціал похідних дієслів сучасної української мови, зокрема відсубстантивного, відприкметникового та відзвуконаслідувального походження [12]. Примітно, що на дериваційний потенціал вербативів впливає не лише частиномовний статус твірної основи, а й належність твірного слова до певної лексико-семантичної групи, що в подальшому сукупно прогнозує розвиток певних синтагматичних відношень між цим дієсловом та іншими словами і відповідний категорійний статус аналізованого дієслова в реченні – предикат дії, предикат процесу чи предикат стану. Дериваційні можливості того самого дієслова, співвідносного з різними предикатами, є не однакові [12, 293–294]. Урахування цього чинника, без сумніву, є важливим, оскільки сприяє усталенню попередніх узагальнень, випрацюванню нового бачення у межах відповідних тенденцій, а також дає змогу виявити ті чи ті лексичні одиниці або їхні значеннєві відтінки, які ще не були кодифіковані.

Увагу у пропонованій розвідці зосереджено на дієсловах, мотивованих темпоральними іменниками.

Формулювання мети і завдань дослідження.

Мета статті – установити словотвірну парадигматику дієслів української мови, мотивованих темпоральними іменниками зі значенням частини доби. Реалізація поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**: окреслити корпус іменників з часовим значенням; з’ясувати інвентар словотворчих засобів, які переводять часову іменникову семантику до дієслівної; залежно від частиномовної належності девербативів, мотивованих відіменниковими дієсловами, виявити кількість морфологічних зон; визначити континуум словотвірних значень у межах кожної зони та засоби, які реалізують ці словотвірні значення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Темпоральність як загальнономовну категорію репрезентовано на різних мовних рівнях. Аналіз обраного об’єкта передбачає поєднання кількох мовних рівнів: передусім лексичного, бо досліджувані одиниці (іменники) належать до певної лексико-семантичної групи, словотвірною як основною, оскільки мета статті передбачає розв’язання дериваційних проблем, морфологічного, позаяк частиномовний статус як твірного слова, так і похідних є істотною ознакою для визначення ключових понять, і синтаксичного, який значною мірою детермінує можливість / неможливість, продуктивність / непродуктивність словотвірних процесів.

Іменники із часовою семантикою (часовим значенням), або темпоральні іменники, або іменники-темпоративи, об’єднані в українській мові у групи на позначення:

1) днів тижня, напр.: *понеділок, вівторок, середа, четвер, субота* та ін.;

2) місяців, напр.: *березень, травень, вересень, жовтень, грудень* та ін.;

3) частини доби, напр.: *ранок, полудень, обід, вечір, день, ніч*;

4) пір року, напр.: *зима, весна, літо, осінь*;

5) загальних часових понять, напр.: *час, момент, період, пора, мить* та ін.;

6) умовних вимірів часу, напр.: *хвилина, година, день, місяць, рік, століття* та ін.

Розгляд одиниць цієї лексико-семантичної групи в межах польової організації вочевидив би, що наведені підгрупи формують ядерну і навіколоядерну зону, оскільки більшою чи меншою мірою містять у своїй семантичній структурі сему часу. На периферії перебувають ті іменники, які не наділені часовою семантикою. Серед них назви: явищ і станів природи (вітер, гроза, повінь, землетрус, шторм, розлив, спека, хуртовина, негода), подій та історичних процесів (революція, окупація, війна, колективізація), періодів і явищ за календарями, серед усього церковними і сільсько-господарськими (сінокіс, жнива), станів і психічних процесів (праця, сон, відпочинок, розвиток), свят [8, 158], але у складі відповідних прийменниково-іменникових конструкцій здатні її виражати.

Об’єктом нашої уваги є іменники з безпосередньо часовим значенням (кількість їх в українській мові є обмеженою), які часто слугують твірними для дієслів, зокрема процесу чи стану, напр.: *понеділкувати, ранкувати, полуднати, полуднувати, вечоріти, вечорувати, вечеріти, вечеряти, днювати, дніти, ночувати, зимувати, веснувати* та ін.

Найбільш активно у мотивуванні дієслів є підгрупа іменникових темпоративів на позначення частини доби, напр.: *ранок, полудень, обід, вечір, день, ніч*, оскільки від кожного з них утворюються дієслова, до того ж іноді за допомогою різних словотворчих засобів, які певною мірою ідентифікують описувані процеси чи стани, пор.: *ранок* → *ранкувати*, *полудень* → *полуднувати, полуднати*, *вечір* → *вечоріти, вечеріти, вечеряти*, *день* → *днювати, дніти*, *ніч* → *ночувати, ночіти*.

Суфікс *-ува- / -юва-* у групі вершинних дієслів, мотивованих темпоральними іменниками, здебільшого утворює вербативи зі значенням буттєвості, які традиційно розглядають серед дієслів стану [15, 86–87]. Проте водночас учені враховують, що «семантичний аспект опису дієслів буття ускладнений як неоднозначним тлумаченням природи буттєвості в мові, так і своєрідністю відношення семантико-синтаксичних та дієслівних значень у функції предиката» [15, 86]. На противагу цьому суфікси *-і-* та *-а-* традиційно є показниками дієслів процесу, до того ж тенденційно суфікс *-і-* головню утворює дієслова, які в реченні слугують предикатами фізичних процесів у природі, тоді як суфікс *-а-* – дієслова, що є предикатами фізіологічних процесів [15, 76–77]. Неоднаковість словотворчих засобів, категорійного статусу дієслів з відповідними диференційними ознаками зумовлює різне наповнення їхніх словотвірних парадигм.

Від іменника *день* постало дієслово *днювати* із семантикою «проводити день; робити одноденний

відпочинок» (СУМ, II, 315; ВТССУМ, 306). Це тлумачення, уналежнюючи слово до бутєвих дієслів, певною мірою актуалізує виконавця – особу, що спершу співвідносить саме дієслово з предикатами дії. Проте експлікована так звана дія не є основною, усвідомленою, а такою, яка відбувається мимо волі суб'єкта, супроводжуючи іншу, активну його діяльність, яка потребує максимального залучення свідомості, що, своєю чергою, повертає семантику в річище предикатів стану, напр.: *Письменник працював, сидючи на своєму незмінному матраці, на якому і днював, і ночував* (Наталка Доляк); *Якби могла, привіталася б із кожним із Вас – теперішніх чи майбутніх моїх прихильників, опонентів, фанатів, друзів, як вітаються у наших горах: – Як днювали? Була би щасливою, коли б Ви відповіли: – Гаразд. Із книгою Марії Матіос* (М. Матіос).

Дещо іншим значенням дієслова *днювати*, яке визначаємо на основі вживання його в тому чи тому контексті, є «перебувати десь (у певному місці) певний час». Пов'язування з іменником *день* як таким, що позначає певну частину доби, умовне. Дієслово передає стан, у якому перебувають, порівняно з попереднім випадком, не особи, а тварини. Воно поширене в мисливській термінній системі, зокрема коли йдеться про полювання на різних тварин (зайців, кабанів, качок тощо), напр.: *Тут сподіватися можна лише на знання мисливцем місцевості і його готовність перевіряти всі місця, де хоч теоретично може днювати качка* (<https://ibis.net.ua/ua/post/moy-vzglyad-na-utinuyu-ohotu/>).

Дієслово *днювати* із двома різновидами семантики продукує різну кількість девербативів. Застосування словотвірнопарадигматичного підходу дає змогу констатувати, що словотвірну парадигму дієслова *днювати* з основним своїм значенням сформувавши дві морфологічні зони – субстантивна і вербальна.

Субстантивна зона не численна – її репрезентовано лише девербативами *днювання*, *днювальник*, *днювальний* зі словотвірними значеннями «опредметнений стан», «результат названого стану», «суб'єкт (учасник) названого стану». Реалізатором основного словотвірного значення «опредметнений стан» слугує суфікс *-нн-*, який уважають найбільш продуктивним засобом для утворення віддієслівних іменників із семантикою предметної дії (процесу чи стану). У тлумачних словниках слово *днювання* потрактовують передусім як: «одноденний відпочинок (у військових та інших походах)» (СУМ, II, 315; ВТССУМ, 306). Проте така дефініція не дає вичерпного розуміння, про яке з різновидів словотвірних значень йдеться – транспозиційне, синкретизм транспозиційного і мутаційного чи тільки мутаційне. Приклади вживання цього слова в контексті засвідчують синкретизм транспозиційного і мутаційного значення з тяжінням до мутаційного, пор.: *Районний провідник ОУН – УПА Лука Барановський та його заступник Михайло Садовський попросилися на днювання* (транспозиційне значення) *в оселю господаря Поради* (Б. Паливода) *і Однак, коли треба було проходити особливо загроженими місцями або до місця днювання* (мутаційне значення) *лежала далека дорога і доводилось поспішати, тоді я мобі-*

лізувала рештки сил, щоб через мене не потерпіла вся група (М. Савчин). Увиразное мутаційне словотвірне значення «результат названого стану» можливість поширення аналізованого слова узгодженим означенням, напр.: *Тепер я певен, що тут зайвого днювання не буде* (І. Багмут).

Іншого трактування у «Словнику української мови» не подано. Зате у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (відп. ред. В. Т. Бусел) зареєстровано ще два значення: «^{мисл.} денне перебування звіра на лежанці»; «^{мисл.} місце, куди качки повертаються на сході сонця і де проводять день до сутінків» (ВТССУМ, 306). Власне ці два значення стосуються стану, вираженого дієсловом *днювати* із семантикою «перебувати десь (у певному місці) певний час», що знову повертає у площину мисливської термінології. Перше з них на основі прикладів-ілюстрацій залежно від синтаксичного оточення можна кваліфікувати як транспозиційно-мутаційне, пор.: *Слідами лисиці, залишеними на першому снігу, який покрив землю, мисливці визначають днювання* (транспозиційне значення) *звіра і зтягують його прапорцями по колу* (Р. Федосів) *і Кілька мисливців (2–4 особи) виходять із собаками до місць передбачуваного днювання* (мутаційне значення) *кабанів* (Р. Федосів). Друге значення є виразно мутаційним, яке розвинулося внаслідок переосмислення основного, транспозиційного, напр.: *Основними факторами успіху для цього виду качиної полювання слід виділити вміння вибрати місце для ранкової зорі (приліт качок на днювання) або вечірньої зорі (виліт качок на годівлю з днювання) або приліт качок на місце годівлі, а також вміння маскуватися* (<https://ibis.net.ua/ua/post/moy-vzglyad-na-utinuyu-ohotu/>).

Отже, засвідчені у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» (відп. ред. В. Т. Бусел) друге і третє значення є стилістично маркованим – вузькоспеціальні терміни зі сфери мисливства. Очевидною є невідповідність словникових статей дієслова *днювати* та похідного від нього іменника *днювання*: якщо кодифікованими є похідні іменники і використовуваним дієсловом (хай і вузькоспеціалізоване), яке послугувало для них мотивувальним, то логічно було б одночасно з основним значенням дієслова *днювати* подати і його лексико-семантичний варіант, адекватний значенням похідних від нього слів. Стилістично марковані значення іменника *днювання* є новими, про що свідчить відсутність їх у «Словнику української мови» (СУМ, II, 315).

У субстантивній зоні дієслова *днювати* маємо ще девербативи, які позначають суб'єкта (учасника) названого стану. Йдеться про іменники *днювальник* і *днювальний*. Іменник *днювальник*, який постав за допомогою суфікса *-льник*, не кодифікований в українській мові, проте він останнім часом усе частіше витісняє інший дериват *днювальний*, зберігаючи його значення «військовослужбовець добового наряду, який призначається для допомоги черговому підтримувати порядок, охороняти приміщення, майно і т. ін. у своїй частині» (СУМ, II, 315; ВТССУМ, 306), напр.: *У казармі – жодної людини. Не було й днювальника. Щоправда, чекати дове-*

лося недовго. Ляшенко наслухав чийсь кроки і недовзі побачив децю зігнуту постать (В. Леус); ... Шевченкові подобалось нести службу **днювальника** біля щогли павільйону, звідки досхоchu можна було споглядати безмежність морського горизонту (І. Ребошапка).

Високої продуктивності суфікса **-льник** у вираженні мутаційного словотвірного значення «виконавець дії» чи «носії (суб'єкт) процесу (стану)» посприяло кілька чинників, зокрема соціальна потреба породжуваних цим суфіксом дериватів, терміновісні можливості, відсутність ознак інтенсивності та суб'єктивної оцінки, виразна дієслівність похідних лексем [13, 48]. Перші два чинники набувають особливої актуальності, про що свідчить наявність у словотвірних парадигмах багатьох вершинних дієслів іменників із цим суфіксом, не засвідчених лексикографічними джерелами, пор.: *алюмінувальник, воскувальник, гіпсувальник, глазурувальник, графітувальник, гримувальник, гумувальник, дернувальник, дріжджувальник, парафінувальник, ферментувальник, фосфатувальник, хлорувальник, цинкувальник, цукрувальник* [12, 89–90]. Під сучасну пору теж помітною є ще одна тенденція – заміна субстантивованих прикметника чи активного дієприкметника головно на позначення осіб іменником з відповідним суфіксом, що є більш природним для побудови тієї чи тієї синтаксичної конструкції і значною мірою відповідає літературній нормі української мови: замість *ротний* уживають *ротник*, замість *митингуючий* уживають *митингувальник*, замість *відпочиваючий* уживають *відпочивальник*, замість *керуючий* уживають *керівник*, замість *складова* уживають *складник* тощо.

Іменник *днювальний* утворився неморфологічним способом – унаслідок переходу з класу прикметників (субстантивація), напр.: *Подвір'ям ходив **днювальний**, на ганку ярів вогник цигарки* (Г. Книш).

Вербальна зона словотвірної парадигми дієслова *днювати* обмежена. За даними лексикографічних джерел, її утворили лише девербативи зі словотвірними значеннями «виконувати дію упродовж необмеженого часу» (делімітативне значення), виразником якого є префікс **по-**, та «завершити виконання дії» (фінітивне значення), експліковане префіксом **пере-**, напр.: *Довелось нам **поднювати** тоді в полі!* (М. Чабанівський); *Якраз там, де опинились, на полонині, стояло кілька копці сїна. Видерли в одній з них криївку і в ній **переднювали*** (М. Савчин).

Окрім двох кодифікованих дієслівних дериватів, поширеним у мовленні є дериват *заднювати*, теж уналежнений до цієї словотвірної парадигми. Префікс **за-**, поєднуючись з мотивувальною основою, експлікує семантику, в якій синтезовано водночас початковий етап стану, інтенсивність його тривання і неможливість продовження через вичерпність, напр.: *Першого дня після переправи наша група **заднювала** в лозах, над старим річищем **Заднювали** в лісі, в якому було визначене місце зв'язку* (М. Савчин); *Ще темрявою вийшли до стародавньої вежі, що маячила одна серед голого степу, та й **заднювали*** (Брати Капранови).

Дещо більша за обсягом конкретна словотвірна парадигма з вершинним дієсловом *ночувати*, що позначає «проводити ніч зі сном і відпочинком; лаштуватися де-небудь на ніч для відпочинку» (СУМ, V, 448; ВТССУМ, 793). Проте, як і в попередньому випадку, вона такою ж є двозонною: складається із субстантивної і вербальної зон.

Континуум субстантивної зони формують словотвірні значення «опредметнений стан», «результат названого стану», «місце названого стану», «суб'єкт (учасник) названого стану». Виразником транспозиційного словотвірного значення «опредметнений стан» є суфікс **-івл-**, пор.: *ночівля*, напр.: *І от, коли спека на решиті спала, доповіли пану десятнику про вечірню прогулянку до міста з **ночівлею** у Шаргороді* (В. Кільчевський). В іншому контексті цей девербатив більшою мірою розвиває вторинні словотвірні значення, зокрема «результат перебування в названому стані», напр.: *Кілька днів після своєї невдалої **ночівлі** на деревах Стьопи, Стасик і Вася жили спокійно* (В. Нестайко), чи «місце названого стану», напр.: *Подякував [Лаврін] господарям за **ночівлю**, за сало та хліб, які дали в дорогу, а парубкові ще за тютюн, вклонився хаті з порозвішуваними по стінах рушниками і зброєю, вклонився на порозі господині ... зітхнув, зодягнув шапку, вийшов на подвір'я* (Ю. Мушкетик).

Мутаційне словотвірне значення «суб'єкт (учасник) названого стану» реалізоване девербативом *ночувальник*, утвореним за допомогою суфікса **-льник**, напр.: *Повернувшись до хати, непроханий **ночувальник** тепер сів на лаві впевненіше* (О. Гончар).

Вербальна зона дієслова *ночувати* кількісно є дещо більша, ніж у словотвірній парадигмі дієслова *днювати*. Проте континуум словотвірної семантики («перебувати в названому стані упродовж необмеженого часу» (делімітативне значення) та «завершити перебування в названому стані» (фінітивне значення)) загалом залишився той самий, відмінність полягає лише у строкатості словотворчих засобів, за допомогою яких реалізоване фінітивне словотвірне значення. Делімітативну словотвірну семантику зазвичай виражає префікс **по-**, утворюючи похідне дієслово *поночувати*, напр.: *З протилежного берега тягло теплими пахощами лкового сїна, і я вимальовував в уяві м'які копці, де можна було б непогано **поночувати*** (А. М'ястківський). Іноді це значення посилюють часові конкретизатори, роль яких виконують іменники на позначення одиниць вимірювання часу (хвилина, година, день, ніч, доба, тиждень, місяць, рік тощо), прислівники (довго, немало, трохи, чимало), числівниково-іменникові сполуки [5, 237], напр.: *Тижнів два **поночував** на залізничному вокзалі, а потім повернувся додому, бо в батьків не було грошей, щоб найняти синові помешкання в столиці* (В. Трохименко); *Урешті Филипович пояснив Осмачці складність ситуації і попрохав його **трохи поночувати** ще в когось* (М. Слабошпицький).

Перфектив *поночувати* не завжди виражає делімітативне значення – в іншому контексті префікс **по-** слугує виразником фінітивності, напр.: *Я досить змінився за тих десять років, коли-то ви, повертаючись із Ромна разом з майстром*

Сисоєм Шалматовим..., завернули до Лубен і гостювали в полковника Івана Кулябки, а потім **поночували** в хорунжого... (Р. Іваничук). Проте основними експлікаторами фінитивного значення у словотвірній парадигмі вершинного дієслова *ночувати* є префікси **під-, пере-, об-, до-**, а також конфікси **до- ...-ся** та **об- ... -ся**, пор.: *підночувати, переночувати, обночувати, обночуватися*, напр.: *Давид сказав, що підночував у хуторі, але лягли пізно, то голова каламутна трохи...* (А. Головка); *Отож я в неї переночувала, а на другий день знову рушила в дорогу* (Г. Гордасевич); *От вибрали дворик веселий з моріжком, просимось обночувати* (П. Куліш); *А дорога була далека. Йшли цілий день і не дійшли. Обночувалися в лісі* (М. Шопляк-Козак).

У реченні – *Ходімо, бабусю, з нами, ми вас переночуємо* (С. Васильченко) девербатив *переночувати* передає мутаційне дериваційне значення «давати ночівлю кому-небудь». Цю ж семантику дублює дієслово *підночувати* (напр.: *Зустріне [друзів] мужик – то в спрагу дасть погожої води напиться, і стежечку покаже, і підночує, в слоту [сльоту] захистить* (І. Франко)), яке водночас може розвивати квантитативне значення недостатнього ступеня ознаки (напр.: – *Ви, ачей, ще вечором рушили з дому, що вже на зорях тут, в Яблуніві ... або, може, десь в дорозі підночували?* – *зажартував Максим* (Люка Дем'ян).

Спорадичним є вживання дієслів *доночувати* і *доночуватися*, утворених відповідно префіксальним і префіксально-постфіксальним способом, які експлікують словотвірне значення «продовжити перебування в названому стані і довести його до певної часової межі», напр.: *Мені дозволили доночувати в палаті й поспідати* (І. Немирович); *Запасний ключ від дверей комірчини поклав біля паляниці, щоб могла вийти, а сам замкнув комірчину і пішов доночуватися в батьківську хату* (В. Гренджа-Донський).

Девербатив *заночувати*, що постав за допомогою префікса **за-**, синтезуючи завершення і результат перебування в названому стані, виражає так зване загальнорезультативне значення, напр.: – *Я досить змінився за тих десять років, коли-то ви... завернули до Лубен і гостювали в полковника Івана Кулябки, а потім заночували в хорунжого...* (Р. Іваничук)

Словотвірні парадигми дієслів *ранкувати* зі значенням «проводити де-небудь ранок» і *вечорувати* зі значенням «проводити де-небудь вечір» є практично нульовими. Подекуди можна надбати субстантив *вечоркування* від дієслова *вечорувати* із транспозиційною дериваційною семантикою «перебування в названому стані» (напр.: *Мається на увазі наслідки вечоркування, од яких люди не зразу приходять до тями*), але про системність тут говорити не доводиться.

Дієслова *дніти, вечорити, ночіти*, утворені за допомогою суфікса **-і-**, переважно позначають назви фізичних процесів у природі – «наближатися, наставати (про день, вечір, ніч)», напр.: *Надворі дніло. Павло переписував начисто послання* (Р. Іваничук); *Вечоріло. Гамір у містечку стихав, крамарі замикали склети, бамкав вечірній дзвін на дзвіниці Троїцької церкви* (Р. Іваничук); *Мовчали, темніли гори. Ночіло* (І. Нижник). Словотвірну парадигму діє-

слова *вечорити* представлено лише девербативами з фінитивним значенням (вербальна зона), виразником якого слугують префікси **за-, об-, по-**, пор.: *завечорити, обвечорити, повечорити*, напр.: *Старий невелело посміхається дитині, каже тільки одне слово: – Завечоріло* (М. Стельмах); *Обвечоріло. Обжурилось, мов сто кадильниць, ніч димить* (Б. Ігор-Антонич); *У вікні швидко повечоріло, і край неба взявся темно-червоним кольором* (Н. Тисовська). Дериват *поночіти* (словотворчий засіб – префікс **по-**), мотивований дієсловом *ночіти*, більшою мірою передає мутаційне словотвірне значення «темнішати з наступанням ночі» (СУМ, VII, 165; ВТССУМ, 1049), напр.: *Поночіло. Спалахнуло багаття, і зашкварчали тяжкі краплини жиру...* (М. Бажан).

Словотвірна парадигма дієслова *дніти* складається з некодифікованого деривата *задніти*, утвореного за допомогою префікса **за-**, який разом з твірною основою синтезує початковий і кінцевий етап стану, напр.: *Вже задніло, у вузькі щілини між плах тонкими ножами пробивалося світло, й так само гостро потекла Сироватчина думка* (Ю. Мушкетик); *Балагули поспіднали буди над сидіннями і ... дримали до ранку, а як задніло і крізь морозну мряку проступили обриси дерев'яної церкви..., біля дзвіниці заграв у трубу нічний сторож...* (Р. Іваничук).

Найбільшу системність серед вербативів, мотивованих темпоральними іменниками зі значенням частини доби, у продукуванні похідних виявляють дієслова *полуднати, обідати, вечеряти* (словотворчий засіб – суфікс **-а-**) із семантикою «споживати, приймати їжу (відповідно у полудень, обід, увечері)». Загалом типова словотвірна парадигма цих дієслів складається з двох зон – субстантивної і вербальної. Субстантивну зону репрезентує лише дериват з транспозиційним значенням «перебування в процесі, названому твірним дієсловом», пор.: *полуднання, обідання, вечеряння*. Примітно, що із цих трьох дериватів лише *полуднання* засвідчене у тлумачних словниках, проте приклади вживання й інших двох іменників дають підстави висновувати про можливість реалізації ними цієї семантики, пор.: *А на другий день Пасхи, коли зазвичай четвірка подруг однокашниць збирається або у Вальки вдома, або влаштовує полуднання біля сільського придорожного ставка, до Крадунихи навідалася непрохана гостя – Левкова дружина* (Ж. Куява); *Що ж до факту щоденного обідання Івана Семеновича в їхній спільній кухні, то ... «хай собі обідає!» – думало найвнє дівчатко, їдучи трамваєм до Надії Петрівни* (О. Звичайна); *Здобутком румунських перекладачів у «проявленні» «моментальної фотографії настрою Шевченкової душі» слід уважати достовірне збереження строфічної будови вірша, умовного його поділу на 4 епізоди (вечір; вертаються плугатарі, ідуть дівчата співаючи; вечеряння сім'ї біля хати; непомітне наставання ночі)...* (І. Ребошапка). Ці субстантиви, як і багато інших зі значенням определеної дії, процесу чи стану, здатні розвивати вторинні словотвірні значення. З огляду на семантику мотивувальних аналізованих дієслів – «їжа, яку споживають відповідно до тієї чи тієї частини доби», напр.: *Хазяйка виглянула з кухні, а за кілька хвилин*

у газеті мені передали **полуднання** (І. Бондарук); Але перед цим Плотиха ще перемивала посуд після нашого **обідання** (Ф. Роговий). У такому разі очевидним є синкретизм словотвірної семантики таких дериватів – спроможність водночас експлікувати транспозиційне і мутаційне значення.

Вербальну зону наповнюють як темпоральні, так і квантитативні модифікації. Темпоральні модифікації репрезентовані семантичними позиціями: «перебувати у процесі, названому твірним дієсловом, упродовж обмеженого періоду часу», «завершити перебування у процесі, названому твірним дієсловом». Так зване пердуративне значення, або значення «перебувати в процесі, названому твірним дієсловом, упродовж обмеженого періоду часу», експлікує префікс **про-** з обов'язковим часовим конкретизатором, пор.: *провечеряти* (СУМ, VIII, 131; ВТССУМ, 1145), *прообідати*. Проте приклади вживання цих дериватів у тому чи тому контексті засвідчують більшою мірою розвиток мутаційного словотвірного значення «тратити, марнувати час чи гроші», яке має виразно негативну конотацію, напр.: *У наступну неділю обідали «під брамою». Чекали, доки переобідає – чи прообідає? – три родини* (Ф. Матвійчук); *Зупинився на розі Прорізної вулиці, біля підвалу, де колись був ресторан і грала гучно музика, де він – Сила Жердяга – однієї ночі за годину провечеряв і против дві тисячі гривнів* (С. Скляренко).

Експлікаторами фінитивного та загальнорезультативного словотвірного значення, між якими часто не можна провести межі, є префікси **по-**, **пере-**, напр.: *повечеряти, пообідати, пополуднати, переполуднати*, напр.: *Уже й повечеряли, вже й яблука втрюх перечистили, коли – стук хтось у двері* (Люко Дашвар); *На щастя, пообідали вони доволі швидко...* (Н. Гурницька); *Уже я й пополуднала, та ще й якою стравою – малосольними огірками з медом. Спробуйте – смакота!* (Ф. Матвійчук). Фінитивну семантику передають також девербативи, утворені за допомогою префікса **до-**, до того ж з актуалізацією різних додаткових значенневих відтінків, зокрема: 1) «добути у процесі, названому твірним дієсловом, до певної межі», пор.: *дообідати, дополуднати, довечеряти*, напр.: *А коли трохи осмілілий Вітя дообідав, Петро Степанович заходився розпитувати малога* (Д. Окійченко); *Сім'я довечеряла й сиділа мовчки на призьбі* (І. Нечуй-Левицький); 2) «дозавершити названий твірним дієсловом процес, який передбачає заміну одного об'єкта як складника цього процесу іншим через непридатність або неякісність», напр.: *У наметі я цю дольку скинула в пластиковий стаканчик. І дообідала шоколадом, уперше відчувши потребу в комфорті* (Г. Штонь).

Квантитативні модифікації представлені девербативами зі словотвірними значеннями «недостатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу», «достатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу». Реалізатором першого значення є передусім суфікс **під-**, пор.: *підобідати, підвечеряти*, напр.: *Поки всі колотилися, він [Яким Сомко] не кепсько підобідав на кухні варениками із сметаною* (Ю. Мушкетик); *Славко зайшов у прихисток своєї двірницької комірчини, трохи підвече-*

ряв і всівся біля невеличкого телевізора (Ю. Пересічанський). Крім префікса **під-**, недостатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу може виражати префікс **недо-**. Проте для нього характерна дещо інша конкретизація значення неповноти вияву процесу. Його функція полягає в оцінці вияву того чи того процесу відповідно до об'єктивно встановленої норми, а саме констатації недосягання такої норми, пор.: *недовечеряти, недообідати*, напр.: ... *як йому [Степану Андрійовичу] було не здивуватися, почувши таку новину. Мати заговорила... Намірився негайно поїхати до неї, тому-то й недообідав...* (Є. Гуцало)

Достатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу експлікує конфікс **на- ... -ся**, пор.: *наобідатися, навечерятися*, напр.: – *Ти хоч наобідалася? – Наобідалася, наобідалася! Спасибі. Авоську заберіть. – Ну... пішла я. – Мати жалісливо подивилася на дочку й пішла, часто оглядаючись* (В. Кезля); *А вечеряти він не хоче: там навечерявся. Кисіль із пампушкою їв, молока здорової кухоль випив* (І. Вирган). Деривати, утворені за допомогою цього словотворчого засобу, часто мають негативне забарвлення, напр.: – *А я сьогодні так наобідався, що куди там!* (В. Митрофанов)

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Слововірний потенціал дієслів української мови, мотивованих темпоральними іменниками зі значенням частини доби, обмежений, що зумовлено семантикою як мотивувальних іменників, так і самих дієслів, словотворчим засобом, за допомогою якого вони постали, та їхнім категорійним статусом. Ті з них, що утворені за допомогою суфікса **-ува-** / **-юва-**, продукують так звані буттєві дієслова як різновид предикатів стану. Їхні словотвірні парадигми є здебільшого двозонними. Субстантивну зону репрезентовано семантичними позиціями «опредметнений стан», «результат названого стану», «місце названого стану», «суб'єкт (учасник) названого стану», вербальну – «перебувати в названому стані упродовж необмеженого часу» та «завершити перебування в названому стані».

Семантичні структури деяких із цих вершинних дієслів у процесі розвитку мови зазнали змін, що відобразилося на їхніх словотвірних парадигмах. Зокрема, увиразнилось роздвоєння субстантивної зони словотвірної парадигми дієслова *днювати*. Унаслідок термінологізації деяких значень утворилося дві підпарадигми. Першу, вершиною якої є дієслово *днювати* із семантикою «проводити день; робити одноденний відпочинок», сформували деривати зі словотвірними значеннями: «опредметнений стан», «результат названого стану» «суб'єкт (учасник) названого стану»; друга словотвірна парадигма – з вершинним дієсловом *днювати* із семантикою «перебувати десь (у певному місці) певний час» – наповнена іменниками, що експлікують «опредметнений стан», «результат предметненого стану» «місце названого стану». Цей факт є свідченням динамічних змін у лексичній системі, наслідком чого може бути подальший розвиток омонімії.

Мотивовані темпоральними іменниками вершинні дієслова із суфіксом **-а-** на позначення фізі-

ологічного процесу «споживати, приймати їжу (відповідно у полудень, обід, увечері)» та вершинні дієслова із суфіксом **-і-** на позначення фізичного процесу у природі «наближатися, наставати (про день, вечір, ніч)» співвідносяться з предикатами процесу, що детермінує їхні словотвірні парадигми. Проте перші є більш системними у продукуванні похідних одиниць. Їхня дивозонна типова словотвірна парадигма заповнена субстантивами зі словотвірними значеннями «опредметнений процес» та «результат предметного процесу» і вербативами із семантичними позиціями: «перебувати у процесі, названому твірним дієсловом, упродовж обмеженого періоду часу», «завершити перебування у про-

цесі, названому твірним дієсловом» (темпоральні модифікації), «недостатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу», «достатній ступінь перебігу названого твірним дієсловом процесу» (квантитативні модифікації).

На противагу цьому до словотвірної парадигми вершинних дієслів із суфіксом **-і-** входять лише девербативи з фінитивним дериваційним значенням як різновидом темпоральних модифікацій, що формують вербальну зону.

Перспективним для системного вивчення дериваційного потенціалу дієслів, мотивованих темпоральними іменниками, є установлення словотвірної парадигматики й інших підгруп, зокрема на позначення пір року.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамець Н. В. Словотвірна парадигматика дієслів руху в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Адамець. – Івано-Франківськ, 2016. – 20 с.
2. Бачкур Р. О. Структура словотвірних парадигм українських назв тварин та рослин : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Р. О. Бачкур. – Івано-Франківськ, 2004. – 20 с.
3. Беркешук І. С. Дериваційний потенціал іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. С. Беркешук. – Івано-Франківськ, 2007. – 20 с.
4. Валюх З. О. Словотвірна парадигматика іменника в українській мові : [монографія] / З. О. Валюх. – К. ; Полтава : АСМІ, 2005. – 356 с.
5. Городенська К. Дієслово / Катерина Городенська // Іван Вихованець, Катерина Городенська. Теоретична морфологія української мови. – К. : Пульсари, 2004. – С. 217–297.
6. Грещук В. Український відприкметниковий словотвір / Василь Грещук. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – 208 с.
7. Грещук В. В. Теоретичні засади основоцентричної дериватології. Відприкметниковий словотвір / В. В. Грещук // В. В. Грещук, Р. О. Бачкур, І. Ф. Джочка, Н. М. Пославська. Нариси з основоцентричної дериватології; [за ред. Василя Грещука]. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – С. 6–38; 107–153.
8. Дерев'яно Л. І. Семантико-синтаксична категорія одночасності: генетичні зв'язки та семантична диференціація / Л. І. Дерев'яно // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови : [зб. наук. праць]. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – Вип. 7. – С. 153–159.
9. Джочка І. Ф. Дериваційний потенціал дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. Ф. Джочка. – Івано-Франківськ, 2003. – 20 с.
10. Ковалик І. І. Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 153 с.
11. Ковалик І. І. Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах / І. І. Ковалик. – Львів, 1964. – 94 с.
12. Кушлик О. П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові : [монографія] / О. П. Кушлик. – Дрогобич : Коло, 2015. – 384 с.
13. Мамрак А. В. Продуктивність словотвірних типів у сучасній українській мові (на матеріалі утворень з -ник) / А. В. Мамрак // Мовознавство. – 1982. – № 4. – С. 46–49.
14. Мединська Н. М. Проблема категорійного статусу дієслова / Н. М. Мединська // Studia Linguistica. – 2011. – Вип. 5. – С. 126–135.
15. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
16. Микитин О. Д. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Д. Микитин. – Івано-Франківськ, 1998. – 20 с.
17. Пославська Н. М. Структура і семантика словотвірних парадигм дієслів із семою руйнування об'єкта : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Пославська. – Івано-Франківськ, 2006. – 20 с.
18. Сегін Л. В. Структурно-семантична типологія словотвірних парадигм дієслів динамічної просторової локалізованості в українській та польській мовах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Л. В. Сегін. – Донецьк, 2003. – 20 с.
19. Скварок О. Структура словотвірних парадигм іменників – назв одиниць виміру часу / Оксана Скварок // Вісник Прикарпатського національного університету. Філологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету, 1999. – Вип. 4. – С. 143–151.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

- ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
- СУМ – Словник української мови : В 11-ти т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

ЖАНРОВА СИСТЕМА КОМІЧНОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО ДИСКУРСУ

Лобова О. К., Найдіна Є. С.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У межах англомовного комічного інституційного дискурсу виокремлено жанр стендап-комедії, який є запланованим інтерактивним виступом стендап-коміка. З'ясовано, що, інтегруючи вербальні та невербальні засоби комічного, стендап-комік має на меті створити ігрову комічну тональність спілкування. Окреслено жанрові риси, що притаманні стендап-комедії: оперування різними за обсягом жартами, які можуть бути малими (нарративні жарти, однорядкові жарти, жарти-інвективи) або великими за формою (комічні монолози); динамізм розкриття ідеї жарту стендап-коміка; наявність корпусу лінгвостилістичних засобів комічного (у жартах превалюють гіпербола, іронія, алогічний висновок); уживання простих за синтаксичною структурою речень, імпровізація, сучасність / реальність (використання форм теперішнього часу), емоційність.

Ключові слова: жарт, комічний інституційний дискурс, стендап-комедія.

Lobova O. K., Naydina E. S. Genres of comic institutional discourse. Comic institutional discourse refers to the theatrical discourse, according to the nature of communication – to the comic which can also have humorous, satirical and ironic tone depending on the nature of communication. Standup-comedy is an interactive performance of the standup comedian. Integrating verbal and nonverbal means of humor standup comedians aim to create comic tone of communication. Standup-comedy has the following features: the use of different jokes which can be either small (narrative, one-line jokes) or large in the form (comic monologues), stylistic devices (in jokes prevail hyperbole, irony, sarcasm), dynamic character (unexpected ending of jokes and use of simple syntactic structure of sentences), improvisation, contemporary / reality (to use forms of the present time), emotionality. Standup-comedy identifies a number of comic speech genres that are considered to be a result of non-standard, creative thinking of the addressee whose intentions are to achieve a comic effect. Comic genres are formed in a comic institutional communication and must comply with certain rules – cause laughter, be original and interesting. The joke is the main speech genre. There are several types of jokes in standup comedy: one-line jokes, invective, humorous stories, satirical stories, ironic stories. With the help of jokes the standup-comedy reveals contradictions in society, reflects problems of human society and displays moral values.

Key words: joke, comic institutional discourse, stand-up comedy.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Поняття «комічний дискурс» не є новим. Цей термін представлено в роботах А. Н. Войткової [2], Н. С. Плотникової [5], О. В. Харченко [8]. Однак аналіз комічного дискурсу з позицій інституціональності здійснено вперше. Ми протиставляємо комічний інституційний дискурс і гумористичний побутовий дискурс, який може бути включений в будь-який з наявних типів дискурсу (політичний, педагогічний, медичний тощо), що визначає актуальність та новизну дослідження. Об'єктом аналізу виступає комічний інституційний дискурс, а предметом – його жанри, їх специфіка та характеристика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комічний дискурс неодноразово був у фокусі зацікавлень дослідників. Зокрема, Н. С. Плотникова ототожнює його з гумористичним видом дискурсу, особливістю якого є «занурення в ситуацію сміхового спілкування, тобто перемикання на сферу експресивно-забарвленої, спрямованої переважно на створення комічного ефекту» [5, 210]. Гумористичному побутовому дискурсу притаманні: 1) безпосередність і непередуманість [4]; 2) емотивно-образний характер; 3) ситуативність, позаяк специфіку гумористичної комунікативної тональності детермінує пов'язаність жарту із ситуацією [7, 215].

Професор О. В. Харченко комічний дискурс розуміє як «комунікативне послання, яке динамічно роз-

гортається в ситуації сміхової та ігрової комунікації, протікає в певних когнітивних межах, які характеризуються несподіваною зміною когнітивних патернів. <...> Комічний дискурс включає динамічний процес як когнітивного, так і комунікативного плану, ситуацію (фрагмент об'єктивної реальності, на тлі якого відбувається вербальний акт комунікації, визначеного адресанта і адресата), психологічний і екстралінгвальний контекст, пресупозиції комунікантів і результат мовної діяльності» [8, 85–86]. Дослідник розглядає комічний дискурс як родове поняття, а гумористичний, сатиричний та іронічний – як види.

Формулювання мети і завдань статті. Метою роботи є виявлення основних жанрів комічного інституційного дискурсу, а також визначення їх специфіки на матеріалі жартів англомовних стендап-коміків. Матеріалом аналізу виступають літературні комедійні твори і кінокомедії, зокрема лексико-стилістичні та жанрові особливості художніх творів і кінофільмів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За сферою функціонування комічний інституційний дискурс (далі – КІД) уналежнюємо до театрального дискурсу, а за характером комунікації – до комічного, який може мати також гумористичну, сатиричну та іронічну тональності, що детерміновані характером комунікації. Ми розглядаємо КІД, керуючись параметром адресантно / адресатних відносин.

У КІД комунікація адресанта і адресата виділяється за кількома критеріями і має такі характеристики: за формою реалізації комунікації – усна; за метою комічного інституційного дискурсу – розважальна; за ступенем офіційності – симбіоз офіційного і неофіційного спілкування (щодо сфери комунікації – офіційна, щодо характеру комунікації – неофіційна); за формою спілкування – відкрита комунікація, практично без тематичних і лексичних обмежень; стосовно частотності – періодична; щодо каналу комунікації – вокально-візуальна; за способом організації – організоване, заплановане спілкування.

Класифікації комічного дискурсу [2; 8] не відображають його інституційної специфіки. Наша класифікація оперта на параметр професійності / непрофесійності. Основним критерієм є адресантно-адресатні відносини, з огляду на що виокремлюємо професійних коміків, які беруть участь у підготовці будь-якого комічного жанру, і глядачів, тобто адресатів, які «користуються» послугами професійних коміків.

КІД розуміємо як інтерактивну лінгвокреативну когнітивно-комунікативну діяльність суб'єктів (коміка і глядача) у сукупності лінгвальних і екстралінгвальних аспектів; дискурсивну діяльність комічної тональності, яка обмежена соціальним інститутом комедії. Характерною рисою цього типу дискурсу є сміхове ставлення до дійсності.

До конститутивних ознак відносимо комічні жанри КІД. Одним з них є стендап-комедія. Трактують поняття «стендап-комедія» неоднозначні. О. Дабл визначає цей жанр як «сольний вербальний виступ комедіанта перед аудиторією з певною метою – розсмішити» [12, 17]. Л. Мінтц вважає, що стендап-комедія – це «сольний виступ комедіанта, який стоїть перед аудиторією і розповідає жарти, не використовуючи при цьому костюми, бутафорію та інші театральні засоби, для того щоб розсмішити глядачів» [13, 71].

На нашу думку, стендап-комедія – це сольний, рідше парний, запланований заздалегідь інтерактивний виступ стендап-коміка перед аудиторією з певною метою, а саме принести естетичну насолоду; текст виступу включає жарти, анекдоти, гумористичні монологи, інвективи.

Стендап-комедія в площині КІД відрізняється особливим творчим ігровим характером. Креативність, ненормативність, театральність – це її основні ознаки. Для стендап-комедії в контексті КІД характерні: 1) наявність особливої мови; 2) модус; 3) тональність; 4) інтерактивна взаємодія з глядачем / імпровізація; 5) самовираження і емоційність; 6) симбіоз реалістичності і гротескної гіперболізації; 7) динамічний характер; 8) персуазивність.

Стендап-комедія об'єднує кілька комічних мовних жанрів, які постають результатом нестандартного, творчого мислення адресанта, чийми інтенціями є досягнення комічного ефекту. Комічні мовні жанри формуються в умовах комічного інституційного спілкування і повинні відповідати певним правилам – викликати сміхову реакцію, бути оригінальними і цікавими. Базовою одиницею в стендап-комедії є жарт, який називають а *joke*, *gag*. Весь матеріал, який готує стендап-комік для виступу,

називають *material*, або *routine*, а жарти, об'єднані однією темою, – *bits*. Також існують такі жарти, як *carper*, – жарт, завершальний виступ. Ми дотримуємося такої термінології: жарт – основний мовний жанр КІД, який у межах стендап-комедії поділяється на анекдоти, однорядкові жарти, інвективи, гумористичні оповідання, сатиричні оповідання, іронічні розповіді.

У КІД жарт є виставою одного актора. У ряді випадків саме інтонація оповідача, його міміка і жестикуляція створює те, що називається «сіллю» жарту [9, 139–152]. Такі жарти складно досліджувати в письмовому вигляді, що і визначає особливість мовного жанру жарту, який може бути представлений лише в усному вигляді, а його аналіз передбачає облік екстралінгвальних факторів.

У КІД можна виділити певні види жартів:

1) Однорядкові жарти, тобто короткі жарти, які займають приблизно один рядок друкованого або рукописного тексту.

2) Наративний жарт, тобто анекдот, – короткий зв'язний наративний текст (до того ж такий, що відповідає критеріям як граматичної і синтаксичної, так і змістовної зв'язності), який адресант спеціально розповідає з метою насмішити адресата, зрозумілий йому (проте розуміння анекдоту вимагає від адресата певних зусиль), який детермінований певною ситуацією, в якій доречно розповідь анекдоту, і який пов'язаний інтертекстуальними відношеннями з іншими анекдотами і стереотипами анекдотичного простору [10, 26]. Анекдот, за В. Раскіним, повинен мати низку ознак, зокрема: не бути досить коротким або довгим, тривіальним або занадто інтелектуальним; утримувати кульмінацію, яка не повинна настати завчасу; не повинен містити великої кількості деталей [14, 189]. Занадто довгий анекдот стомлює адресата. В жанрі стендап-комедії професійні анекдоти не поширені, тому що комічний мовний жанр – це цільовий жанр, тобто він орієнтований на адресата, отже, комік повинен «підлаштуватися» під глядача.

3) Гумористичні, сатиричні, іронічні монологи – це короткі розповіді, які подаються адресату. Розподіл на гумористичні, сатиричні та іронічні проводиться відповідно до загальної тональності оповідань.

4) Інвективи (від лат. *inveho* – «наступаю») – образа; лайливе слово; груба, викривальна, памфлетна мова, спрямована на опонента. Особливістю інвективи є відсутність комічного елемента. Незважаючи на це, інвектива часто використовується стендап-коміками, тому що емоційна напруженість, властива цьому жанру, може спровокувати вихід напруги, яка має форму сміху [4, 103]. Інвектива є різновидом сатири і має сатиричне забарвлення, однак, на відміну від сатири, в інвективі присутній конкретний референт висміювання. Предметом критики сатири є «загальнолюдські явища» [1, 82]. Дослідниця інвективи І. В. Шталь писала, що цей жанр – «найзлободенніший з усіх видів сатири» [11, 225]. Метою мовного жанру інвективи є приниження, образа об'єкта. У КІД такими об'єктами виступають найчастіше політичні діячі. Критиці піддаються їхні професійні

недоліки, особисті якості, подробиці особистого та інтимного життя.

У КІД виділяємо два види інвектив, а саме: 1) політичну і 2) соціальну. Об'єктом першої групи виступають політики, а другої – соціальна, суспільна система, норми і традиції, прийняті в суспільстві. Цільовою установкою жанру є вплив, переконання адресата щодо правоти адресанта. Обов'язкові елементи інвективи – звинувачення і доказ, тобто об'єкт інвективи повинен мати якийсь недолік або здійснити негідний вчинок, далі адресант виділяє відповідні характеристики, які, на його думку, негативні, і наводить аргументи проти об'єкта критики.

Адресант інвективи свідомо припускає, що він володіє великими розумовими здібностями і наділений особливою владою судити тих, хто завинив. У КІД інвектива виконує консолідуючу функцію, об'єднує адресата і адресанта.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У стендап-комедії за допомогою жартів розкриваються протиріччя в суспільстві, відбивається неблагополуччя людини в соціумі, відображаються моральні цінності, що надає можливість аналізу порушення соціальних норм та стереотипів крізь призму жартів стендап-коміків як у синхронії, так й у діахронії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 421 с.
2. Войткова А. Н. Остроумная коммуникативная личность в комическом дискурсе : гендерный аспект : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / А. Н. Войткова. – Иркутск, 2011. – 20 с.
3. Гончарова-Грабовская С. Я. Комедия в русской драматургии конца XX – начала XXI века : [учеб. пособие] / С.Я. Гончарова-Грабовская. – М. : Флинта, 2008. – 278 с.
4. Лингвистический энциклопедический словарь (ЛЭС) / [под общей ред. В. Н. Ярцевой]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
5. Плотникова С. Н. Комический дискурс / С. Н. Плотникова // Аксиологическая лингвистика: игровое и комическое в общении : [сб. науч. тр.]. – Волгоград : Перемена, 2003. – С. 163–172.
6. Тарасова И. П. Речевое общение, толкуемое с юмором, но всерьез : [пособие по самообразованию] / И. П. Тарасова. – М. : Высшая шк., 1992. – 175 с.
7. Самохіна В. О. Жарт у сучасному комунікативному просторі Великої Британії та США: текстуальний та дискурсивний аспекти : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Вікторія Опанасівна Самохіна. – К., 2010. – 518 с.
8. Харченко О. В. Американський дискурс комічного ХХ–ХХІ сторіч (на матеріалі комедійних фільмів, художніх та публіцистичних творів) : [монографія] / О. В. Харченко. – К. : ТОВ Видавництво «Сталь», 2010 (6). – 355 с.
9. Шмелева Е. Я. Рассказывание анекдота как жанр современной русской речи: проблемы вариативности / Е. Я. Шмелева, А. Д. Шмелев // Жанры речи : [сб. науч. ст.]. – Саратов : Государственного учебно-научного центра «Колледж», 1999. – С. 133–145.
10. Шмелева Е. Я. Русский анекдот: Текст и речевой жанр / Е. Я. Шмелева, А. Д. Шмелев. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 144 с.
11. Шгаль И. В. Поэзия Гая Валерия Катулла: Типология художественного мышления и образ человека / И. В. Шгаль. – М. : Наука, 1977. – 263 с.
12. Double O. Getting the Joke. The inner workings of stand-up comedy / Oliver Double. – London : Methuen, 2005. – 320 p.
13. Mintz E. L. Stand-up Comedy / E. Lawrence Mintz // Charney Maurice Comedy : a Geographic and Historical Guide. – Greenwood Publishing Group, 2005. – V. 2. – P. 575–585.
14. Raskin V. Semantic Mechanisms of Humor / Viktor Raskin. – Dordrecht – Boston – Lancaster : D. Reidel Publ. Company, 1985. – 195 p.

УДК 821.111-4:81'37Бергер

КОНЦЕПТИ ЧАС І ПРОСТІР В ЕСЕ ДЖОНА БЕРГЕРА ПРО ФАЙОМСЬКІ ПОРТРЕТИ: СПРОБА ЛІНГВОКОГНІТИВНОГО ПІДХОДУ ДО АНАЛІЗУ ЕКФРАЗИСУ

Луцьова Т. В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

У статті запропоновано виділити есе-екфразиси як окремий жанр і застосувати методи дослідження когнітивної лінгвістики для вивчення таких есе. На цій методологічній основі у розвідці змодельовано концепти ЧАС і ПРОСТІР, вербалізовані в есе Джона Бергера «Художники Файомських портретів», та простежено їхню взаємодію, яка результує в появі нового смислу ЖИТТЯ – ЦЕ ДАР.

Ключові слова: концепт, есе, екфразис, образотворче мистецтво, портрет, лінгвокогнітивний аналіз.

Lunyova T. V. The concepts of TIME and SPACE in John Berger's essay about the Fayum Portraits: a linguo-cognitive approach to the analysis of ekphrasis. The article is grounded in the rich tradition of investigation of ekphrasis as a "verbal representation of the visual representation". Following the idea of singling out the genre of novel-ekphrasis, it is suggested that the genre of essay-ekphrasis could be singled out as well. It is further argued that the methods of cognitive linguistics can be applied to the analysis of such ekphrastic essays. The essay-ekphrasis under the linguo-cognitive scrutiny in this study is the text "The Fayum Portrait Painters" by John Berger. The concepts TIME and SPACE are identified as the key conceptual constituents of the ekphrasis in the investigated essay. These concepts are represented in the essay through a number of lexical, grammatical and textual (precedent texts) means. The concept TIME is activated in the essay as a complex of knowledge about natural and social time while the concept SPACE is represented as a complex of knowledge about physical and psychological space. The dynamic interaction between the concepts of TIME and SPACE creates in the essay a number of conceptual oppositions and combinations that play the crucial role in developing the meaning of the essay. These conceptual oppositions and combinations are the following: TIME OF CREATION OF THE FAYUM PORTRAITS = LONG AGO :: TIME OF EXISTENCE OF THE FAYUM PORTRAITS = PRESENT; TIME OF EXISTENCE OF THE FAYUM PORTRAITS = TIME OF PERCEPTION OF THE FAYUM PORTRAITS = PRESENT; EXISTENCE OF FAYUM PORTRAITS + PERCEPTION OF FAYUM PORTRAITS = ONE AND THE SAME PSYCHOLOGICAL SPACE. The conceptual opposition TIME OF CREATION OF THE FAYUM PORTRAITS = LONG AGO :: TIME OF EXISTENCE OF THE FAYUM PORTRAITS = PRESENT is then overridden in the essay which results in the development of the new meaning LIFE IS A GIFT as an outcome of the operation of ekphrasis.

Key words: concept, essay, ekphrasis, visual art, portrait, linguo-cognitive analysis.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Екфразис як «вербальна репрезентація візуальної репрезентації» [23; 21, 40] переживає період інтенсивної уваги з боку сучасних дослідників. У своєму найширшому тлумаченні, яке, однак, поділяють не всі науковці, екфразис визначають як мовну передачу повідомлень, закодованих будь-якими іншими семіотичними системами, як-от: засобами музики, живопису, фотографії, кінематографу, танцю тощо. У вужчому і частіше вживаному розумінні екфразис є мовним описом творів образотворчого мистецтва (живописних і графічних картин та скульптур) у художній літературі. Цей сегмент вивчення екфразису представлений численними розвідками про описи картин у поезіях, оповіданнях, новелах, повістях, романах [22; 12; 14; 18; 2; 15; 4; 7; 8]. Критично осмислюючи таку посилену зацікавленість екфразисом, Л. Геллер відзначає, що поняття екфразису «відповідає чомусь важливому для сучасного погляду на літературу і мистецтво» [6, 8]. Справді, сучасні дослідники обстоюють тезу про екфразис як особливу модель взаємодії літератури та живопису – взаємодії, яка результує появою нових смислів [18]. Саме цей аспект творення смислів робить вивчення екфразису актуальним у контек-

сті сучасної спрямованості гуманітарних досліджень на питання смислотворення та смислорозуміння.

У багатьох дослідженнях розуміння екфразису як словесного опису творів образотворчого мистецтва розширюється зі сфери художньої літератури до сфери мистецтвознавчих текстів як аналітико-критичного, так й аналітико-історичного спрямувань [25, 13]. П. Вагнер мотивує правомірність і необхідність такого розширеного розуміння явища екфразису тим, що, по-перше, у сучасній культурній ситуації дуже важко чітко й послідовно розмежувати власне художні й власне критичні літературні тексти, а по-друге, тим, що найбільш прийнята серед науковців дефініція екфразису як «вербальної репрезентації візуальної репрезентації» самим своїм формулюванням передбачає будь-яку словесну передачу візуальних образів, не лише літературно-художню [25, 14]. Дж. Хеффернан дотримується схожих поглядів і метафорично описує екфразис як такий, що стоїть однією ногою на території художньої літератури, а другою – на території мистецтвознавчих текстів [22, 263]. Аналіз екфразису в мистецтвознавчих працях дасть змогу зробити внесок як у дослідження питання про взаємодію вербального і візуального, так і у вивчення питання про взаємодію

художньо-творчого й аналітичного підходів до освоєння дійсності в процесах смислотворення, які поки перебувають у фокусі зацікавлень лінгвістів, літературознавців, психологів, мистецтвознавців, істориків, соціологів, культурологів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначалося, наразі найбільшу увагу дослідників отримав екфразис у літературно-художніх текстах. Водночас екфразис розглядають і в кількох мистецтвознавчих студіях [21, 39–68; 20]. У своєму дослідженні Дж. Хеффернан виділяє такі характерні риси мистецтвознавчого екфразису, як обов'язкова наявність у ньому опису зображеного на картині й інтерпретацію описаної картини [21, 42]. З огляду на те, що мистецтвознавчі тексти можуть бути жанрово різними: історико-науковими, оглядово-критичними, есеїстичними тощо, евристично цінною видається запропонована Н. Мочернюк класифікація, у якій екфразиси поділяють на художній, квазі-художній (есеїстичний) та нехудожній (мистецтвознавчий) тексти [13, 294]. При цьому, за спостереженнями дослідниці, «у квазі-художньому і художньому текстах опис мистецького твору поєднується з оповіддю про власні переживання, відчуття й почуття, інспіровані ним» [13, 294–295]. Дослідження жанру есе про мистецтво в англійській літературі другої половини ХІХ століття, здійснене К. В. Загородневою, дало змогу дійти висновку, що екфразис у цих текстах – «літературно-художня інтерпретація, яка містить нові смисли» [9, 6].

У контексті досліджень мистецтвознавчого екфразису надзвичайно цікавим матеріалом є есе Джона Бергера – визнаного фахівця й критика в царині образотворчого мистецтва. Опубліковані у книзі “Portraits: John Berger on artists” мистецтвознавчі есе Джона Бергера можна повноправно назвати есе-екфразисами (за аналогією з терміном *роман-екфразис* [3; 4]), оскільки екфразис у цих текстах є стрижневим смисловим і структурним компонентом. Попри високу оцінку критиками книги “Portraits: John Berger on artists” [19], тексти, розміщені в ній, ще не стали предметом окремих студій.

Обираючи ракурс дослідження, ми враховували той факт, що, за спостереженнями Т. В. Гребенюк, екфразис «сьогодні найчастіше розглядається в межах інтермедіальних студій у мистецтвознавстві й літературознавстві» [8, 80]. Дійсно, серед досліджень екфразису численно переважають розвідки, виконані в царині літературознавства. Оскільки суть екфразису полягає у вербальній репрезентації візуального, цілком логічно постає питання лінгвістичного аналізу вербальних засобів екфразису. У сучасному науковому дискурсі наявні розвідки, які торують шлях лінгвістичного аналізу екфразису [1; 16; 17; 24], при цьому часто лінгвісти застосовують для аналізу лінгвокогнітивну методологію [1; 24]. Спираючись на потужний експлікаторний потенціал когнітивної лінгвістики, вважаємо перспективним застосування саме лінгвокогнітивного підходу для дослідження екфразису у мистецтвознавчих есе Джона Бергера.

Формування мети і завдань статті. Пропонувану розвідку присвячено лінгвокогнітивному ана-

лізові одного з мистецтвознавчих есе Джона Бергера з книги “Portraits: John Berger on artists” – а саме тексту “The Fayum Portrait Painters” («Художники Фаюмських портретів») (1). **Метою статті** є змодельювати вербалізовані концепти ЧАС і ПРОСТІР як ключові конститутивні елементи екфразису у есе про фаюмські портрети. **Завдання** дослідження: 1) ідентифікувати засоби вербалізації концептів ЧАС і ПРОСТІР в есе “The Fayum Portrait Painters” і проаналізувати семантику цих мовних засобів; 2) реконструювати концепт ЧАС як конститутивний елемент екфразису; 3) реконструювати концепт ПРОСТІР як конститутивний елемент екфразису; 4) простежити взаємодію концептів ЧАС і ПРОСТІР у складі екфразису.

Виклад основного матеріалу дослідження. В есе “The Fayum Portrait Painters” концепт ЧАС уперше актуалізується у підзаголовку назви есе шляхом вказівки на конкретний історичний період згідно із загальноприйнятою в сучасному західному суспільстві системою літочислення: “(1st–3rd century)” (1, 7). Вказаний числово-буквений вислів (1st–3rd century) у контексті есе позначає період, коли створювалися Фаюмські портрети, таким чином оприявнюючи концептуальну сполуку ЧАС СТВОРЕННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ. У контексті загальновідомого факту, що зараз ХХІ століття (аналізоване есе було написане наприкінці ХХ століття й уперше опубліковано 1988 року (1, 503)), вислів 1st–3rd century актуалізує концептуальну сполуку ДАВНО В МИНУЛОМУ. Концептуальна сполука ДАВНО В МИНУЛОМУ вербалізується ще раз у першому реченні есе: “They are the earliest painted portraits that have survived; they were painted whilst the Gospels of the New Testament were being written” (1, 7). У цьому реченні фраза the earliest painted portraits актуалізує уявлення про незалежний від людини природний / фізичний / астрономічний час, а друга частина речення – they were painted whilst the Gospels of the New Testament were being written – активує уявлення про соціальний / культурний час. (Розмежовуючи уявлення про природні – соціальні аспекти часу, ми спираємося на концепцію Є. В. Бондаренко [5, 88–95]). При цьому підрядне речення whilst the Gospels of the New Testament were being written дає читачеві есе змогу не лише встановити часову референцію з опорою на актуалізовану концептуальну сполуку ДАВНО В МИНУЛОМУ, а й сприяє формуванню сприйняття читачем Фаюмських портретів як важливих культурних артефактів завдяки чітко проведеної паралелі між часом написання Євангелій, які є значущим феноменом західної культури, і часом створення Фаюмських портретів.

У другому реченні есе актуалізується концепт ТЕПЕР шляхом вживання лексичної номінативної одиниці today і теперішнього неозначеного часу дієслова strike: “Why then do they strike us today as being so immediate?” (1, 7). У наведеному текстовому фрагменті концепт ТЕПЕР співвідноситься з концептуальною сполукою ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ: they strike us today as being. Окрім цього, в аналізованому реченні завдяки пропозиційній структурі they strike us автор есе залучає себе і

читачів свого тексту до тих, хто може споглядати Фаюмські портрети, – таким чином концепт ТЕПЕР співвідноситься також із концептуальною сполукою ЧАС СПРИЙМАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ. Наведене речення також активує концепти ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР і ФІЗИЧНИЙ ПРОСТІР як відповідно царину мети і царину джерела експліцитно вербалізованої концептуальної метафори ВПЛИВАТИ ЕМОЦІЙНО – ЦЕ ТОРКАТИСЯ ФІЗИЧНО: *they strike us*. (Основою для розмежування психологічного і фізичного простору в цьому дослідженні є дихотомія простору зовнішнього (локального) і внутрішнього (психологічного), за Н. Х. Копистянською [11, 85]). У контексті актуалізованої концептуальної метафори ВПЛИВАТИ ЕМОЦІЙНО – ЦЕ ТОРКАТИСЯ ФІЗИЧНО лексема *immediate (they strike us today as being so immediate)* виявляє одночасно два своїх значення: часове – «близький у часі» (*"happening or done without delay or very soon after something else"* [26]) і просторове – «близький у просторі» (*"used to refer to something or someone that is close to"* [26]). Три наступні речення есе

"Why does their individuality feel like our own? Why is their look more contemporary than any look to be found in the rest of the two millennia of traditional European art which followed them? The Fayum portraits touch us, as if they had been painted last month" (1, 7)

сприяють повторній актуалізації виділених вище концептуальних одиниць, а саме:

концептуальної сполуки ЧАС СТВОРЕННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ: завдяки концептуальній сполуці ПРОМІЖОК ЧАСУ, ЩО МИНУВ З МОМЕНТУ СТВОРЕННЯ: *the two millennia of traditional European art which followed them;*

концепту ТЕПЕР: лексема *contemporary*, а також уживання теперішнього неозначеного часу дієслів: *feel, is, touch;*

концептуальної сполуки ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ: словосполучення *their individuality, their look;*

концептуальної сполуки ЧАС СПРИЙМАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ: словосполучення *our own (individuality);*

концептуальної метафори ВПЛИВАТИ ЕМОЦІЙНО – ЦЕ ТОРКАТИСЯ ФІЗИЧНО: *The Fayum portraits touch us;*

концепту ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР: *their individuality feel.*

Окрім того, за допомогою словосполучення *last month* актуалізується концептуальна сполука НЕДАВНС МИНУЛЕ. Перебуваючи в контексті безпосереднього логічного зв'язку з концептуальною метафорою ВПЛИВАТИ ЕМОЦІЙНО – ЦЕ ТОРКАТИСЯ ФІЗИЧНО, концептуальна сполука НЕДАВНС МИНУЛЕ сприяє актуалізації концептуальної сполуки ЄДИНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР.

Таким чином, на початку есе витворюється кілька взаємопов'язаних концептуальних опозицій та комбінацій, які у подальшому скеровують розуміння есе читачем. Ці опозиції можна представити так:

ЧАС СТВОРЕННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ДАВНО В МИНУЛОМУ :: ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ТЕПЕР;

ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ЧАС СПРИЙМАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ТЕПЕР;

ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ + СПРИЙМАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ЄДИНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР.

У цьому концептуальному контексті вербалізуються ще два ключові для аналізованого есе концепти: ВІДМІННІСТЬ і ВІДПОВІДНІСТЬ. Концепт ВІДМІННІСТЬ оприявнений лексемою *individuality* в такому реченні: *"Why does their individuality feel like our own?"* (1, 7) (так, у значенні слова *individuality* виділяється сема «відмінний»: *"the qualities that make a person or thing different from others"* [26]). Концепт ВІДПОВІДНІСТЬ вербалізований за допомогою дієслова *correspond*: *"... they were a hybrid, totally bastard art-form, and that this heterogeneity corresponds with something in our present situation"* (1, 7).

Як бачимо, у двох вступних абзацах есе задано ключові концептуальні структури, з опорою на які в тексті есе здійснено екфразис Фаюмських портретів. Наступні два абзаци – це опис Фаюмських портретів. Цей екфразис включає такі компоненти:

1) матеріал, на яке нанесено зображення: *"They are painted on wood – often linden – and some are painted on linen"* (1, 7);

2) речовина, якою створено зображення: *"A number are painted in tempera; the medium use for the majority is encaustic, that is to say, colours mixed with beeswax"* (1, 7);

3) спосіб нанесення зображення: *"applied hot if the wax is pure, and cold if it has been emulsified"* (1, 7);

4) розмір зображення: *"In scale the faces are a little smaller than life"* (1, 7);

5) колір фону, на яке наносилося зображення: *"The preliminary surface on which the portraits were done was dark"* (1, 7);

6) сучасне сприймання фізичних характеристик портретів: *"Today we can still follow the painter's brushstrokes or the marks of the blade he used for scraping on the pigment"* (1, 7).

При цьому перші чотири з наведених вище компонентів екфразису пов'язані з актуалізацією концепту ТЕПЕР і концептуальної сполуки ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ. Шостий компонент екфразису також спирається на концепт ТЕПЕР; у ньому оприявнено концептуальну сполуку ЧАС СПРИЙМАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ. Лише п'ятий компонент екфразису існує в контексті актуалізації концептуальної сполуки ДАВНО В МИНУЛОМУ; також цей компонент пов'язаний з актуалізацією концептуальної сполуки ЧАС СТВОРЕННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ. Таке кількісне переважання контекстів актуалізації концепту ТЕПЕР сприяє опосередкованій актуалізації концептуальної сполуки ЄДИНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР.

У наступному екфрастичному абзаци, який містить опис кольорів, використовуваних у Фаюмських портретах (*"four colours apart from gold: black, red, and two ochres"* (1, 8)), актуалізуються концепт ТЕПЕР і концептуальна сполука ЧАС СПРИЙМАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ: *"What no*

reproduction can show is how appetizing the ancient pigment still is"; "...these pigments makes one think of the bread of life itself" (1, 8); концептуальні сполуки ДАВНО В МИНУЛОМУ і ЧАС СТВОРЕННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ: "The painters used four colours..."; "The flesh they painted with these pigments makes one think of the bread of life itself" (1, 8). Фраза *the bread of life itself* є відомою прецедентною фразою (термін *прецедентний* вживається слідом за Ю. М. Карауловим [10]), джерело якої – Євангеліє від Йоанна [27]. Оскільки ця фраза метафорично означає духовну їжу ("*is most often use figuratively to mean the spiritual food needed for a full life*" [27]), вона сприяє актуалізації концептуальної сполуки ЄДИНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР, а також знову вказує читачеві на культурну значущість Фаюмських портретів.

Наведений далі текст есе засвідчує виокремлення концепту МИНУЛЕ і концептуальної сполуки ЧАС ЗНАХІДКИ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ, напр.: "They are called the Fayum portraits because they were found at the end of the last century..." (1, 8), а також МІСЦЯ ЗНАХІДКИ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ: "... they were found at the end of the last century in the province of Fayum, a fertile land around a lake, a land called the garden of Faum, eighty kilometers west of the Nile, a little south of Memphis and Cairo" (1, 8).

Як складники екфразису в аналізованому есе описи способу використання Фаюмських портретів у Єгипті часів перебування під Римською владою, культурних функцій Фаюмських портретів, їхнього стилю, техніки виконання, відмінності від традиційного Єгипетського живопису, різної якості виконання функціонують на тлі актуалізації концептуальних комбінацій ЧАС СТВОРЕННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ДАВНО В МИНУЛОМУ, ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ТЕПЕР, ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ЧАС СПРИЙМАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ТЕПЕР.

Концепт ВІДМІННІСТЬ актуалізується у складі концептуальної сполуки ВІДМІННІСТЬ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ ВІД УСІХ ІНШИХ ПОРТРЕТІВ у такому контексті: "The address, the approach is different from anything we find later in the history of portraits" (1, 10).

У динаміці розгортання смислу аналізованого есе важливим є той момент, коли знімається концептуальна опозиція ЧАС СТВОРЕННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ДАВНО В МИНУЛОМУ :: ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ТЕПЕР і між часом давно в минулому та теперішнім часом встановлюється тотожність:

"... these portraits were sacred objects... They come to us from a moment of historical transition.

And something of the precariousness of this moment is visible in the way the faces are painted, as distinct from the expression on the faces" (1, 8–9).

Так, у наведеному вище текстовому фрагменті актуалізовано концептуальні сполуки ЧАС СТВОРЕННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ДАВНО В МИНУЛОМУ (*these portraits were; from a moment of historical transition*), ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМ-

СЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ТЕПЕР (*is visible in the way the faces are painted*). У цьому контексті концептуальна опозиція ЧАС СТВОРЕННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ДАВНО В МИНУЛОМУ :: ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ТЕПЕР знімається завдяки характеристиці часу створення Фаюмських портретів як теперішнього часу, адже в тексті йдеться про *this moment*, а не про *that moment*, що було б логічним.

Такий прийом зняття концептуальної позиції дає змогу підкреслити релевантність Фаюмських портретів для сучасних людей. Між часом створення Фаюмських портретів і сучасною ситуацією автор есе вбачає принципову подібність. Так, час створення Фаюмських портретів описується лексемою *precariousness*, яка репрезентує сукупність концептів НЕБЕЗПЕКА, НЕСТАБІЛЬНІСТЬ (*precarious – "in a dangerous state because of not being safe or not being held in place firmly"* [26]). За характеристикою автора, на відміну від XVIII століття, що було століттям упевненості ("*... confident, expansive culture...*" (1, 10)), сучасний час таким не є ("*The situation at the end of our century is different*" (1, 11)).

У цьому контексті концепт ВІДПОВІДНІСТЬ актуалізовано у складі концептуальної сполуки ВІДПОВІДНІСТЬ МІЖ ВАЖЛИВИМ ЗНАННЯМ ДЛЯ ЛЮДЕЙ МИНУЛОГО І ВАЖЛИВИМ ЗНАННЯМ ДЛЯ ЛЮДЕЙ СУЧАСНОСТІ завдяки створенню простору уявної ситуації зустрічі із людьми, зображеними на Фаюмських портретах ("*It is as if they [the men, women, children painted in Fayum portraits] have just tentatively stepped towards us*" (1, 9)), і концептуальній метафорі СПРИЙНЯТТЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА – ЦЕ РОЗМОВА З НИМИ, яку вербалізовано в тексті есе двічі, що свідчить про її важливе семантичне навантаження: "*...the look speaks to us, particularly to us today*" (1, 10), "*There is a second reason why the Fayum portraits speak today*" (1, 11).

Концептуальну сполуку ВАЖЛИВЕ ЗНАННЯ уточнено в тексті есе за допомогою концептуальної метафори ЖИТТЯ – ЦЕ ДАР: "*They [the Fayum portraits] confirm, despite everything, that life was and is a gift*" (1, 11). При цьому знову знімається опозиція між концептами ДАВНО В МИНУЛОМУ і ТЕПЕР (*life was and is*).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У проаналізованому есе "The Fayum Portrait Painters" Джона Бергера концепти ЧАС і ПРОСТІР як конститутивні елементи екфразису Фаюмських портретів вербалізовані сукупністю лексичних, граматичних і текстових (використання фрагмента прецедентного тексту) засобів. Концепт ЧАС актуалізовано як сукупність уявлень про природний і культурний час, а концепт ПРОСТІР – як сукупність уявлень про фізичний і психологічний простір. Динаміка взаємодії концептів ЧАС і ПРОСТІР полягає у витворенні в тексті есе-екфразису концептуальних опозицій ЧАС СТВОРЕННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ДАВНО В МИНУЛОМУ :: ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ТЕПЕР; ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ЧАС СПРИЙМАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ТЕПЕР;

ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ + СПРИЙМАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ЄДИНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР і в наступному знятті концептуальної опозиції ЧАС СТВОРЕННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ДАВНО В МИНУЛОМУ :: ЧАС ІСНУВАННЯ ФАЮМСЬКИХ ПОРТРЕТІВ = ТЕПЕР, що сприяє актуалізації концептуальної сполуки ВІДПОВІДНІСТЬ МІЖ ВАЖЛИВИМ ЗНАННЯМ ДЛЯ ЛЮДЕЙ МИНУЛОГО І ВАЖЛИВИМ ЗНАННЯМ ДЛЯ ЛЮДЕЙ СУЧАСНОСТІ, при цьому концептуальна сполука ВАЖЛИВЕ ЗНАННЯ конкретизується в есе як концептуальна метафора ЖИТТЯ – ЦЕ ДАР. Ця метафора і є тим новим смислом (за О. В. Яценко [18]), який виникає в есе завдяки екфразису. У результаті дохо-

димо висновку, що застосування методології лінгвоконцептуального аналізу для вивчення екфразису має значний евристичний потенціал.

Проведене дослідження дозволило також визначити **перспективи подальших пошуків у цьому науковому напрямі**. Насамперед цікавими для аналізу є концепти ЖИТТЯ і СПОГЛЯДАННЯ, втілені в цьому ж есе, зважаючи на культурну значущість першого і важливість другого у мистецтвознавчих текстах. Окрім цього, перспективним видається моделювання концептів ЧАС і ПРОСТІР в есе-екфразисах про твори образотворчого мистецтва як Джона Бергера, так й інших авторів. Окремої уваги заслуговує подальша розробка лінгвокогнітивного підходу до вивчення есе-екфразисів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреева К. А. Новые подходы к вполне традиционному понятию «экфразис»: в диалоге лингвистики и искусства [Электронный ресурс] / К. А. Андреева, Е. К. Белобородько // Universum: Филология и искусствознание : электрон. научн. журн. – 2016. – № 11 (33). – Режим доступа: <http://7universum.com/ru/philology/archive/item/3893>.
2. Берар Е. Экфрасис в русской литературе XX века. Россия малёванная, Россия каменная / Е. Берар // Экфрасис в русской литературе: Труды Лозанского симпозиума / [под. ред. Л. Геллера]. – М. : Изд-во «МИК», 2002. – С. 145–151.
3. Бовсунівська Т. В. Модифікації роману-екфразису в сучасній літературі [Електронний ресурс] / Т. В. Бовсунівська. – Режим доступу: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/suak/corp.exe?S21CNR=20&S21REF=10&S21STN=1&C21COM=S&I21DBN=SAUA&P21DBN=SAU&S21All=\(%3C.%3EA=%D0%91%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%A2%D0%B5%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%B0%20%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0%3C.%3E\)&S21FMT=elib_all&S21COLORTERMS=0](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/suak/corp.exe?S21CNR=20&S21REF=10&S21STN=1&C21COM=S&I21DBN=SAUA&P21DBN=SAU&S21All=(%3C.%3EA=%D0%91%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%A2%D0%B5%D1%82%D1%8F%D0%BD%D0%B0%20%D0%92%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D0%B0%3C.%3E)&S21FMT=elib_all&S21COLORTERMS=0).
4. Бовсунівська Т. В. Роман-екфрасис «Корабель дурнів» Грегори [Електронний ресурс] / Т. В. Бовсунівська. – Режим доступу: http://philology.knu.ua/library/zagal/Movni_i_konceptualni_2011_38/059_068.pdf.
5. Бондаренко Е. В. Картина мира и матричное моделирование как базовый метод ее анализа / Е. В. Бондаренко // Как нарисовать портрет птицы: методология когнитивно-коммуникативного анализа языка : [кол. монография] / [Е. В. Бондаренко, А. П. Мартынюк, И. Е. Фролова, И. С. Шевченко]. – Х. : ХНУ имени В. Н. Каразина, 2017. – С. 59–105.
6. Геллер Л. Воскрешение понятия, или слово об экфрасисе / Леонид Геллер // Экфрасис в русской литературе : Труды Лозанского симпозиума / [под. ред. Л. Геллера]. – М. : Изд-во «МИК», 2002. – С. 5–22.
7. Генералюк Л. Экфразис / Леся Генералюк // Генералюк Л. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. – К. : Наук. думка, 2008. – С. 290–293.
8. Гребенюк Т. В. Візуальний екфразис як засіб організації сприйняття літературного твору / Т. В. Гребенюк // Экфразис: Вербальні образи мистецтва : [монографія] / [за ред. Т. Бовсунівської]. – К. : Київський університет, 2013. – С. 80–108.
9. Загороднева К. В. Жанр эссе об искусстве в английской литературе второй половины XIX века : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (английская литература)» / К. В. Загороднева. – Екатеринбург, 2010. – 21 с.
10. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. / Ю. Н. Караулов. – М. : Изд-во ЛКИ, 2010. – 264 с.
11. Копистянська Н. Х. Час і простір у мистецтві слова : [монографія] / Н. Х. Копистянська. – Львів : ПАІС, 2012. – 344 с.
12. Мних Р. Сакральная символика в ситуации экфрасиса (стихотворение Анны Ахматовой «Царско-сельская статуя») / Роман Мних // Экфрасис в русской литературе: Труды Лозанского симпозиума / [под. ред. Л. Геллера]. – М. : Изд-во «МИК», 2002. – С. 87–96.
13. Мочернюк Н. Д. Проблемы художнього простору в екфразистичних описах / Н. Д. Мочернюк // Іноземна філологія. – 2014. – Вип. 126. – Ч. 1. – С. 291–296.
14. Нике М. Типология экфрасиса в «Жизни Клима Самгина» М. Горького / М. Нике // Экфрасис в русской литературе: Труды Лозанского симпозиума / [под. ред. Л. Геллера]. – М. : Изд-во «МИК», 2002. – С. 123–134.
15. Новикова Е. Г. Живописный экфрасис в романе Ф. М. Достоевского «Идиот». Статья 2. Пять картин / Е. Г. Новикова // Вестник Томского государственного университета. – Филология. – 2013. – № 6 (26). – С. 78–86.
16. Черник М. В. Экфрасис як засіб екстеріоризації творів мистецтва в англomовному художньому дискурсі / М. В. Черник // Мова – Література – Мистецтво : Когнітивно-семіотичний інтерфейс : [матеріали Міжнародної наукової конференції КНЛУ, 25–27 вересня 2014 р.] / [відп. ред. О. П. Воробйова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – С. 129.
17. Шаля О. І. Екфраза як прояв дискурсивної конвергенції / О. І. Шаля // Лінгвістика ХХІ століття. – 2014. – С. 188–195.
18. Яценко Е. В. «Любите живопись, поэты...» Экфрасис как художественно-мировоззренческая модель [Электронный ресурс] / Е. В. Яценко // Вопросы философии. – 23.12.2011 – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=427.

19. About Portraits [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.penguinrandomhouse.com/books/251536/portraits-by-john-berger/9781784781798/>.
20. Ford B. Ekphrasis as Art Criticism: Diderot and Fragonard's "Coresus and Callirhoe" / Bernadette Ford // Icons – texts – iconotexts : essays on ekphrasis and intermediality / [ed. by Peter Wagner]. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1996. – P. 58–77.
21. Heffernan J. A. W. Cultivating picturacy: visual art and verbal interventions / James A. W. Heffernan. – Waco : Baylor University Press, 2006. – 335 p.
22. Heffernan J. Entering the Museum of Words: Browning's «My Last Dutchess» and Twentieth Century Ekphrasis / James Heffernan // Icons – texts – iconotexts : essays on ekphrasis and intermediality / ed. by Peter Wagner. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1996. – P. 262–280.
23. Mitchell W. J. T. Ekphrasis and the Other [Електронний ресурс] / W. J. T. Mitchell // Picture Theory. – Chicago : The University of Chicago Press, 1994. – Режим доступу: <http://www.rc.umd.edu/editions/shelley/medusa/mitchell.html>
24. Vorobyova O.P. Multimodality of the Real and Virtual in Virginia Woolf's "A Simple Melody"; Cognitive and Affective Implications / O. P. Vorobyova // Мова – Література – Мистецтво : Когнітивно-семіотичний інтерфейс : [матеріали Міжнародної наукової конференції КНЛУ, 25–27 вересня 2014 р.] / [відп. ред. О. П. Воробйова]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – С. 17.
25. Wagner P. Introduction: Ekphrasis, Iconotexts, and Intermediality – the State(s) of Art(s) / P. Wagner // Icons – texts – iconotexts : essays on ekphrasis and intermediality / [ed. by Peter Wagner]. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1996. – P. 1–42.
26. Cambridge Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dictionary.cambridge.org/>.
27. The Phrase Finder [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.phrases.org.uk/meanings/74750.html>.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Berger J. The Fayum Portrait Painters / John Berger // Berger J. Portraits: John Berger on artists / [ed. by Tom Overton.]. – L., N.Y. : Verso, 2015. – 512 p.

УДК 811.111'42'271:323.1

КОМУНІКАТИВНІ НЕВДАЧІ В СИТУАЦІЇ МІЖЕТНІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ: ВИЗНАЧЕННЯ ТА ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Лютянська Н. І.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті досліджено явище «комунікативні невдачі» з проекцією на ситуацію міжетнічної взаємодії, учасниками якої виступають представники різних етносів – мультикультурних Великої Британії та США. Подано визначення цього явища та окреслено його основні характеристики на матеріалі англомовного мас-медійного дискурсу. Установлено типи комунікативних невдач, вербалізованих в англомовних ЗМІ.

Ключові слова: комунікація, комунікант, комунікативні невдачі, картина світу, міжетнічний.

Liutianska N. I. Communicative failures in the interethnic interaction situation: definition and main characteristic features. The given article deals with the notion of communicative failures. The definition of the above mentioned notion is given and its main characteristic features are enumerated on the material of the English media discourse. Communicative failures are studied concerning interethnic interaction situation with participants representing different ethnic groups of multicultural Great Britain and the USA. Communicative failures are defined as communication breakdowns which arise during the process of interaction. Certain speech units do not have necessary influence on the participant due to communicative failures. The latter can emerge on different levels of understanding including morphological or syntactical analysis as well as communicative or practical objectives of the participant. Communicative failures can be of verbal/non-verbal character. They depend on the usage of verbal or non-verbal communicative components. Another set of communicative failures deals with different linguistic images of the world, thus dealing with different cultures. The wrong interpretation of gestures is among the reasons of arising communicative failures.

Main types of communicative failures found in the English media are mentioned in the article. The conducted analysis shows that communicative failures in the British media are mainly of verbal character. Linguistic and cognitive communicative failures should also be mentioned. They can arise from the side of the speaker as well as the receiver. The American media provide samples of communicative failures of linguistic and cognitive character due to cultural differences of both participants.

Key words: communication, participant, communicative failures, image of the world, interethnic.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Останніми десятиліттями в поняттєвий апарат соціально-гуманітарних наук увійшов термін «комунікація». Комунікацію розуміють як соціально обумовлений процес обміну інформацією різного характеру і змісту, що передається за допомогою різних засобів, метою якого є досягнення взаєморозуміння [8, 79]. Водночас у сучасному мовознавстві теж спостерігається загальний інтерес до вивчення комунікативної природи мови [1; 4; 12; 13]. Крім того, існує інтерес до розгляду факторів, що забезпечують спілкування. Серед них – учасники процесу комунікації, умови, спосіб останньої та її організація [4; 7]. Якщо процес комунікації не є успішним або ж виникають непорозуміння між комунікантами, зазначають комунікативні невдачі [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У комунікативній лінгвістиці поняття «комунікативні невдачі» не є новим та привертає увагу науковців, які серед усього досліджують причини їх виникнення [9] та установлюють типологію [2; 3; 6; 10]. Комунікативні невдачі визначають як збій у спілкуванні, через що певні мовленнєві утворення не виконують свого призначення [3]. Типологія ж комунікативних невдач базується на декількох факторах. Комунікативні невдачі поділяються на ті, що спричинені власне комунікантом, та ті, які зумовлені обставинами комунікативного акту [2]. Згідно з іншою класифікацією, комунікативні невдачі залежать від особливостей мовної системи, особистісних характеристик мовців

та прагматичних факторів [3]. Крім того, в основі класифікації знаходяться і мовно-культурні особливості комунікантів [6; 10].

Формулювання мети і завдань статті. Метою ж нашої розвідки є визначення основних характеристик комунікативних невдач у ситуації міжетнічної взаємодії на матеріалі англомовного мас-медійного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Комунікативну ситуацію міжетнічної взаємодії* визначають як процес діяльній комунікативної взаємодії представників різних етносів, що містить разом із вербальним повідомленням (текстом) інші складники (екстралінгвістичні чинники) [5].

Особливості міжетнічної інтеракції можна простежити на прикладі англомовного мас-медійного дискурсу, який вербалізує ситуації міжетнічної взаємодії. Сьогодні англомовні ЗМІ є найпотужнішим засобом поінформованості та формування громадської думки з окремого питання в етнічно неоднорідних країнах, зокрема й у Великій Британії та Сполучених Штатах Америки.

Комунікація як процес міжособистісного, а у нашому випадку – міжетнічного спілкування, не завжди завершується успішно для його учасників. У деяких випадках таке спілкування призводить до комунікативних невдач. Варто зазначити, що комунікативні невдачі можуть виникнути на різних рівнях процесу сприйняття – від морфологічного та синтаксичного аналізу до розуміння комунікативних та практичних цілей співрозмовника.

Виділяють комунікативні невдачі мовного/немовного характеру. Цей різновид комунікативних невдач пов'язаний з використанням вербальних та невербальних комунікативних компонентів [11, 194]. Наприклад, поданий нижче уривок містить інформацію про побиття актриси через її зовнішній вигляд: *“Gauhar Khan was left visibly traumatised after the attack last month, while she filmed the grand finale of singing competition Raw Star”* (2). Далі зазначено причини її побиття: *“Akil Malik, 24, took offence to her cutaway dress and ran up to the stage to hit her across the face and threaten her”* (2). Одного з глядачів обурило одяг дівчини, а саме її коротка відкрита сукня, що розглядається одним з учасників як невербальний компонент комунікації. Такий компонент має немовний характер. Дії образника були прокоментовані місцевою поліцією: *“Being a Muslim woman, she should not have worn such a short dress,” the Mumbai police quoted him as saying afterwards*” (2). Отже, її зовнішній вигляд має відповідати вимогам суспільства, в якому вона перебуває. Жінкам, що сповідують іслам, заборонено носити короткий відкритий одяг у громадських місцях. Одночасно далі зазначається, що актриси з таким зовнішнім виглядом є причиною високого рівня злочинності: *“Actresses are the face of society and they should not wear skirts and short clothes as they make youngsters get attracted to them sexually ... if actresses stop wearing short clothes, crime will decrease and lead to a better society”* (2).

Виділяють кілька факторів, що можуть призвести до виникнення комунікативних невдач. Серед них – відмінності в картинах світу, сформованих різними національними культурами комунікантів [9, 99]. Наприклад, у поданому нижче уривку один із представників парламенту Британії звинуватив місцеву громаду мусульман у закритті пабів. Причиною цього є збільшення кількості мусульман, які не споживають алкогольні напої:

“During a House of Lords debate, Lord Hodgson of Astley Abbots, who was a director of Marston’s brewery in Burton Upon Trent for 12 years, said that “socio-economic factors”, including a growing number of teetotal Muslims, were more responsible for dwindling pub number than “rapacious” pub chains.

Speaking in defence of the major pub chains, the former MP said: “In areas of Nottingham, Leicester, Manchester, Leeds and Birmingham the increase in the Muslim population who don’t drink leads to many pub closures. It is exceptionally hard for a publican who has put 10 years of his life into trying to build up a business to accept the inevitability of these tides of history” (5).

Варто зазначити, що висловлювання чиновника були названі «образливими»: *“A Conservative peer – also a former brewery boss – has been labelled “ridiculous” for blaming Britain’s Muslim community for the collapse in pub numbers”* (5). Отже, у цьому випадку належність до різних національних культур комунікантів викликала непорозуміння між ними.

Іншою причиною комунікативних невдач є некоректне трактування жестів, зумовлене невраховуванням національної специфіки комунікантів. Напри-

клад, в англійських країнах (США, Великій Британії, Австралії та Новій Зеландії) піднятий угору великий палець має три значення. Його використовують тоді, коли необхідно зупинити зустрічний транспорт на дорозі. Згідно з іншим значенням, він використовується для вираження стану справ, а саме «все добре». Інколи він використовується як нецензурний вислів. У деяких країнах, наприклад, у Греції, він означає «замовкни». Тому незнання його значень може спричинити виникнення непорозуміння між представниками англійських країн та греками [9, 99].

Для британського мас-медійного дискурсу характерними є комунікативні невдачі мовного та лінгвокогнітивного характеру [10, 67]. Своєю чергою, комунікативні невдачі мовного характеру поділяються на ті, що виникають з боку мовця, та ті, що з боку слухача. Комунікативні невдачі мовного характеру пов'язані з вербальною комунікацією. Наприклад:

“Nigel Farage has sparked an angry reaction from Britain’s Muslim community today by suggesting the rising levels of public concern over immigration are partly to do with a “fifth column” of Muslims who want to form a “fifth column” and “kill us”.

Mr Farage, speaking during an interview with former equality and human rights commissioner Trevor Phillips for Channel 4, said: “I think perhaps one of the reasons the polls show an increasing level of concern is because people do see a fifth column living within our country, who hate us and want to kill us.” (4). У поданому уривку йдеться про реакцію громади мусульман та правозахисників на висловлювання одного з політиків, який озвучив припущення про побоювання місцевого населення щодо збільшення кількості мусульман у країні. Крім того, він зазначив, що ці мусульмани ненавидять місцеве населення та хочуть його знищити. Ад'єктивне словосполучення *fifth column* і словосполучення *hate us* та *kill us* політика спричинили виникнення комунікативної невдачі з боку слухачів через неправильне розуміння зазначених вище лексичних одиниць.

Інший приклад ілюструє комунікативну невдачу лінгвокогнітивного характеру, яку розуміють як збій у спілкуванні, що виник через відмінності у картинах світу комунікантів, сформованих різними національними культурами:

“A senior immigration judge has been forced to resign after making a racial slur about a female Asian crime victim.

Richard Hollingworth, 63, was presiding at Preston magistrates on 30 October, when he told the court: “With a name like Patel, and her ethnic background, she won’t be working anywhere important.”

The judge had asked for the victim of the harassment case he was hearing, Deepa Patel, 22, to attend court so that he could sentence that afternoon” (3). Згідно з уривком, суддя дозволив собі некоректне висловлювання у бік фігурантки справи, яка походить з Азії. Судді не сподобалося ім'я жінки, що є характерним для країни її походження. Коментар судді *With a name like Patel, and her ethnic background* і спричинив виникнення комунікативної невдачі під час процесу взаємодії. Різний досвід комунікантів у цій ситуації, тісно пов'язаний з різницею у їхніх знаннях, призвів до відмінностей у мовній картині світу.

Комунікативні невдачі в американському мас-медійному дискурсі спричинені відмінностями у картинах світу, що сформовані різними національними культурами комунікантів. Тобто вони мають лінгвокогнітивний характер [10, 67].

"In a recording first obtained by TMZ, Los Angeles Clippers owner Donald Sterling chastised his then-girlfriend, V. Stiviano, who is herself of both African-American and Mexican descent, for bringing African-American guests to games, and posting photos of herself with people of color, including Magic Johnson, to her Instagram account. "It bothers me a lot that you want to broadcast that you're associating with black people. Do you have to?" Sterling complains" (1). У наведеному уривку висловлювання власника баскетбольної команди щодо друзів своєї дівчини спричинили комунікативну невдачу, оскільки вони є представниками різних культур та рас. Власна назва Donald

Sterling, етнономінації of both African-American and Mexican descent та African-American guests розмежовують учасників цієї ситуації за національною та расовою ознаками.

Отже, комунікативні невдачі властиві ситуаціям міжетнічної взаємодії, що вербалізуються в англomовному мас-медійному дискурсі. Учасниками таких ситуацій виступають представники різних етносів, у процесі взаємодії яких виникають непорозуміння. До того ж британський мас-медійний дискурс характеризується комунікативними невдачами мовного та лінгвокогнітивного характеру, тоді як американський – тільки лінгвокогнітивного.

Перспективою дослідження є вивчення комунікативних невдач в українськомовному мас-медійному дискурсі для встановлення типологічних характеристик зазначеного вище поняття разом з причинами його виникнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Городецкий Б. Ю. К типологии коммуникативных неудач / Б. Ю. Городецкий, И. М. Кобозева, И. Г. Сабурова // Диалоговое взаимодействие и представление знаний. – Новосибирск, 1985. – С. 64–78.
3. Земская Е. А. К построению типологии коммуникативных неудач / Е. А. Земская // Русский язык в его функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. – М. : Наука, 1993. – С. 30–59.
4. Левицький А. Е. Функціональні основи формування мовленнєвої компетенції / А. Е. Левицький // Тези доп. ІХ наук. метод. конф. ВФРЕ при ЖІТІ. – Ч. ІІІ. – Житомир : ВФРЕ при ЖІТІ, 1997. – С. 8–9.
5. Левичева О. С. Компонентная структура системы современной коммуникации: дифференциация понятий / О. С. Левичева // Коммуникативные исследования. – Омск, Россия, 2014. – Вып.1. – С. 28–41.
6. Нагорняк А. А. Виды коммуникативных неудач в ситуации межкультурного общения / А. А. Нагорняк // Международный журнал экспериментального образования. Серия «Филологические науки». – 2013. – № 7. – С. 95–98.
7. Почепцов Г. Г. Теория коммуникации / Г. Г. Почепцов. – М. : Центр, 1998. – 352 с.
8. Садохин А. П. Межкультурная коммуникация : [учеб. пособие] / А. П. Садохин. – М. : Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. – 288 с.
9. Серебрякова А. Ю. О причинах коммуникативных неудач / А. Ю. Серебрякова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Лингвистика. – 2013. – Т. 10. – № 1. – С. 98–100.
10. Славова Л. Л. Типологія комунікативних невдач (на матеріалі сучасного англійського мовлення) : [монографія] / Л. Л. Славова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – 107 с.
11. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с.
12. Slavova L. L. Communication Breakdowns: Linguistic and Paralinguistic Factors / L. L. Slavova // Proc. 3rd National TESOL Ukraine Conf. "Multiplicity and Diversity of TESOL Experiences". – Vinnytsia : TESOL-Ukraine, 1998. – P. 50–51.
13. Tarnopolsky O. Lifestyle Communicative Behavioral Patterns in the USA / O. Tarnopolsky, N. Sklyarenko. – К. : Вид. центр КДЛУ, 2000. – 175 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Clippers owner Don Sterling's racist rants raise issues of players' rights [Electronic resource] // The Washington Post. – 28 April 2014. – Mode of access: <http://www.washingtonpost.com/news/act-four/wp/2014/04/28/clippers-owner-don-sterlings-racist-rants-raise-issues-of-players-rights/>.
2. Gauhar Khan slapped: 'Traditional Indian clothes were far skimpier than actress' dress [Electronic resource] // The Independent. – 7 December 2014. – Mode of access: <http://www.independent.co.uk/news/world/asia/gauhar-khan-slapped-traditional-indian-clothes-were-far-skimpier-than-actress-dress-9907915.html>.
3. Immigration judge Richard Hollingworth forced to resign after racial slur: 'With a name like Patel, she won't be working anywhere important' [Electronic resource] // The Independent. – 7 December 2014. – Mode of access: <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/immigration-judge-richard-hollingworth-forced-to-resign-after-racial-slur-with-a-name-like-patel-she-wont-be-working-anywhere-important-9909070.html>.
4. Nigel Farage: Some Muslims want to kill us [Electronic resource] // The Independent. – 12 March 2015. – Mode of access: <http://www.independent.co.uk/news/uk/politics/nigel-farage-some-muslims-want-to-kill-us-10103203.html>.
5. Tory peer blames Muslims for decline of pub industry [Electronic resource] // The Independent. – 4 December 2014. – Mode of access: <http://www.independent.co.uk/life-style/food-and-drink/news/tory-peer-blames-muslims-for-decline-of-pub-industry-9904094.html>.

GAPS IN PERCEPTION OF ORAL DISCOURSE AND WAYS OF BRIDGING THEM IN INTERPRETING

Maksimov S. E.

Kyiv National Linguistic University

The article highlights the problem of defining the notion of gaps (lacunae) and causes of their occurrence in oral discourse. Special attention is drawn to the classification of gaps, which may occur due to subjective and objective factors practically at all levels of the linguistic system. The author suggests interpreters, who perform consecutive or simultaneous interpretation, some basic methods of identifying and filling in the gaps in order to provide equivalent interpreting.

Key words: oral discourse, gaps (lacunae), consecutive and simultaneous interpreting.

Максимов С. Є. Лакуни у сприйнятті усного дискурсу та способи «заповнення» лакун в усному перекладі. У статті досліджено проблему визначення поняття лакун та причини їх виникнення в усному дискурсі. Особливу увагу приділено класифікації типів лакун, що можуть виникати за рахунок суб'єктивних та об'єктивних факторів практично на всіх рівнях системи мови/мовлення. Автор пропонує усним перекладачам, які виконують послідовний або синхронний переклад, деякі основні методи ідентифікації та «заповнення» лакун для забезпечення еквівалентного перекладу.

Ключові слова: усний дискурс, лакуни, послідовний та синхронний переклад.

Defining the problem and argumentation of the topicality of its consideration. This article deals with the notion of gaps in perception of oral discourse and ways of bridging them in interpreting. **This problem is important** today because interpreting (both consecutive and simultaneous) plays a significant role in the contemporary world both at the national and international levels due to the rapid expansion of international relations of Ukraine. Inability of interpreters to fill in the gaps may result in serious mistakes in translation or in complete disruption of it.

Recent research and publications on the problem. In Ukrainian translation studies there seems to be quite a few publications on this problem, however it's worth mentioning at least two recent major publications on the subject, namely those by T. O. Anokhina [1] and O. O. Selivanova [6].

Thus, T. O. Anokhina believes that experts in translation studies debate whether technology of identifying, interpreting and filling in lacunae relates to domestication and foreignization strategies and whether practical transcription and transliteration techniques as well as commentaries and footnotes may be applicable to rendering lacunae. The author argues that in translation lacunae can be eliminated or filled in [1, 39].

O. O. Selivanova subdivides lacunae into systemic (phonological, lexical, nominative, morphological, syntactic and stylistic) and functional (communicative, culturally specific and cognitive). To eliminate complications in interaction O. O. Selivanova suggests compensation of lacunae by applying techniques of making commentaries, footnotes; substitution of the source language (SL) concept by the target language (TL) one, which is closer to the mentality of the TL speakers; by generalization (using hyperonyms); by applying translation transformations such as practical transcription, transliteration, loan translation options, etc. [6, 321].

However, it seems obvious that the technology of identification, interpretation and filling in lexical, semantic and other types of lacunae is still open.

The purpose and objectives of this article are viewed as defining the notion of gaps in perception of oral discourse and suggesting the basic ways of identification and filling them in by consecutive and simultaneous interpreters.

In this article gaps or lacunae (*lacunas*; *лакуни*; *пропуски*)¹ are viewed as blank spaces or missing parts in perception of oral and written discourse by the addressee which may occur both in monolingual and multilingual communication. Potential gaps in perception of fictional texts caused by psychological, national and behavioural specificity of a particular “culture” may be serious challenges (“cognitive constraints”) for translators of prose, drama and poetry [5]. However, this article focuses on gaps in the SL non-fictional oral discourse, i.e. on the fragments of discourse, which interpreters do not perceive for some reason and, therefore, are not able to render them into the TL. Interpreting practice shows that there may be two major groups of factors which result in failure to perceive² oral messages by the interpreter:

¹ In this article the term “gaps” is used to denote lacunae in oral discourse. Though this notion includes various linguistic (paronyms, translator’s “false friends”, barbarisms, etc.) and extralinguistic factors, we believe that the term “gap” suits best of all to describe this peculiar phenomenon of speech. In selecting the term “gaps” (lacunae) in discourse we were guided by the ideas of Yu. Sorokin, I. Markovina, T. Anokhina and O. Selivanova who describe exactly the same phenomenon and prefer to use this term.

² The word to perceive (but not to understand) is deliberately used here because for successful interpretation of certain elements of oral discourse it is often enough to perceive the “phonic substance” of the element (the term “phonic substance” was first used by Michael Hoey in his book “Patterns of Lexis in Text”). This is the case with numerals, proper names, some specific items of national lexicon and subject field terms (the so-called “precision lexicon” items), e.g. Kirkham – Керкем; Southampton – Саутгемптон; Peugeot – Пежо; phenacetin – фенацетин; diarrhoea, diarrhea – діарея, пронос; transfusion – трансфузія; perlocution – перлокуція; quadriga – квадрига; tequila – текіла, etc.

Subjective factors: lack of interpreter's cultural, linguistic or subject field competence;

Objective factors: various acoustic noises in the SL channel, "translator unfriendly" behaviour of the SL speaker who may have a heavy accent, speak indistinctly or too fast, use slang, jargon, highly specific items of national lexicon, incoherent syntax or simply have some speech defects.

There seems to be only one way to minimise gaps caused by subjective factors – constant development of interpreter's professional skills which requires improvement of both SL and TL cultural competence, in-depth insight into the subject field of interpretation, keeping personal records, glossaries, vocabularies, training memory, etc.

Gaps caused by the objective factors are often beyond interpreter's control, except for the cases when the interpreter, working in a consecutive mode, has an opportunity to ask the speaker to kindly repeat what has been said.

The author of this article does not pretend to give the in-depth and complete analysis of the problem in question; however, some recommendations on how to fill in the gaps are suggested below.

1. Types of gaps caused by the objective factors

Gaps caused by the objective factors may be of the following types:

1.1. Phonological gaps, i.e. gaps caused by the failure of the interpreter to differentiate between the SL sounds and intonation which have distinctive function [3, 550]. In their turn, phonological gaps may be caused by:

dialectal, regional or non-native accent³, for example:

East London (cockney) accent: [bə'laɪv] for *believe*; [kaɪf] for *case*; [k'aɪfɪz] for *cases*; [m'aɪbə] for *maybe*; [saɪ] for *say*; [tə'daɪ] for *today*; [laɪt] for *late*; [ə'waɪ] for *away*; [,æplɪ' kaɪfən] for *applications*; [əv'kɔːʃ] for *of course* etc.;

Brummy (Birmingham accent, Midlands, England): *Go [ʊp] the street till you see street-[lɔɪts] – Go up the street till you see street-lights* (Йдіть узору по вулиці, доки не побачите світлофор);

Francophone accent (Quebec, Canada): *The GDP per capita may be compared to the number of eggs divided [per en] – /.../ to the number of eggs divided per hen* (ВВП на душу населення можна порівняти з кількістю яєць, поділений на одну курку); *I am very [æpɪ] to be [ɔː]* with you today – *I am very happy to be here with you today* (Мені дуже приємно бути тут сьогодні з вами);

Indian English accent: [dɪs vaɪə ɪs kən'ektɪd tu ðɪ ɑːrt] *This wire is connected to the earth* (Цей дрим заземлено);

Japanese accent: [vɪ vɪl naʊ dɪs'kʌs dɪ sɔldz əb dɪ lænd] – *We will now discuss the sales of the land* (Зараз ми будемо обговорювати продаж земельних ділянок);

unintentional (or, maybe, intentional) mispronunciation or misuse of words (marked in the text by an asterisk "*"), for example:

General [du'derev] (instead of General Dudaev); *the city of ['su:tʃi:]* (instead of Sochi); [ukrɑ'ɪmɔ] (instead of Ukraine); [tʃe'tʃenə] (instead of Chechnya); **race-horsing stadium* (instead of horse-racing stadium); **letigimate* (instead of legitimate); **ammunity* (instead of immunity); **дискутивний* (instead of дискусійний); **провокативний* (instead of провокаційний); **ми приносим вам таку глибоку признательность* instead of ...*выражаем*...; *не треба тут ставити фіфти на фіфти* (substandard idiomatic expression), etc.;

individual speech defects caused by stuttering (stammering), false teeth, nervousness, etc., e.g. [meɪ aɪ sɪt hɪə] instead of "may I sit here?" – the British Lord was 88 and had false teeth; **екологія* (for Russian *екология*); **надкофка пфифу и берак* (for Russian *подкормка птиц и белок*); **на тлапе берачка фифит* (for Russian *на тропе белочка сидит*) – the lady spoke Russian "normally" in the corridor but became very nervous when she took the microphone; **cici-cici-cici-сиртифікату* (for *сертифікату*) – the gentleman was suffering from a heavy stutter; **такати-так* (for Russian *так сказать* or *так и так*) the gentleman had a speech defect, etc. In all of these instances interpreters should never laugh at people or show their indignation but take things as they are and showing great patience and respect of the speaker try to perceive/understand what the utterance is about and then reproduce it in the TL. This is not an easy task but it is so required by the AIIC (International Association of Conference Interpreters) Code of Ethics and accepted rules of human behaviour.

Phonological gaps are the most serious interpretation challenge, as the inability to perceive the "phonic substance" of the oral message makes further interpretation impossible.

1.2. Lexical gaps are caused by the use of slang, jargon (including professional jargon), dialectal words, rare professional abbreviations and acronyms, highly specific items of national lexicon or very specific idioms, e.g. *flat-top* (military slang) – *авіаносець*; *chopper* (military slang) – *вертоліт, гелікоптер*; *high-fliers* (administrative slang) – *перспективні, талановиті працівники*; *honky, honkie* (AmE slang derived from *honkies* – Hungarian community in New York City, USA) – *білошкіра людина*; *pot* (drug-users' slang) – *марихуана*; *shiv or chiv* (criminal slang) – *ніж, "непо"*; *APC* (*armoured personnel carrier*, military slang) – *БТР, бронетранспортер*; *TY* (*total yield*, military slang) – *загальна потужність ядерного заряду*; *вертушка* (military slang); – *вертоліт*; *сидушка* (drivers' slang) – *невеличке сидіння в авто*; *мочити* (criminal slang) – *вбивати*; *жиган* – *в'язень, позбавлений прав "на зоні"*; *прикид* (*teenagers' slang*) – *одежа, мода, стиль*, etc. [2; 9; 10].

Some newly coined by the Ukrainian media words at the beginning of this century are potential gap-makers. Certain professional political, diplomatic and administrative newly formed slang or jargon words also belong here. Examples of such words (most of them are nonce-words or "fly-by-night" units and are not registered

³All examples in this article are real-life and were taken either from personal interpreting experience of the author of the article at the Council of Europe, the NATO, the World Bank, the United Nations, OSCE, the Verkhovna Rada of Ukraine, etc. or from the media. Phonetic transcription is given according to the rules of the International Phonetic Alphabet developed by the International Phonetic Association (IPA).

by dictionaries) are: *автівка* for *автомобіль*, *авто*; *кермувач* for *водій*; *далекозгляд* for *бінокль*; *літовище*, *літалище* for *аеропорт*; *нарід (заст.)* for *народ*; *хрестослов* for *кросворд*; *лижварка* for *лижниця*; *генделик* for *пивничка*, *забігайлівка*; *штрикавка* for *шприц*; *міжповерховий дротохід* for *ліфт*; *пупорізка* for *акушерка*; *ветувати*, *заветувати* for *накладати вето*; *провокативний* for *провокаційний*; *заманіфестувати* for *проголосити*; *педалювати (питання)* for *прискорювати (розгляд питання)*, etc. Only the usage will over time tell whether such words will be accepted by the Ukrainian standard literary language or disappear. Usually newly coined words have a short life. They stop to be nonce-words after being used for more than 5-7 times in print and then they become registered by dictionaries.

Another potential group of “gap-makers” consist of words borrowed from other languages and used in the Ukrainian discourse as they sound (or are written) in these languages. The main source of such “borrowings” is, of course, the Russian language due to its close historical ties with Ukrainian, as well as because Ukraine is a multinational state, where Russian is widely spoken in the South and East of Ukraine, Kyiv included. In theory and in accordance with the AHC requirements to holding international conferences speakers should avoid using words from languages other than the announced official language/languages of the conference. It means that if the source speakers speak Ukrainian, they should not use Russian, English, German or, for instance, Polish words and expressions. The same holds true for speakers who speak Russian or any other language for which interpretation is provided at the conference. However, in practice this is not always the case. Quite often, especially at bilateral negotiations, round tables, press conferences, interviews and talk shows interpreters may hear from, for instance, Ukrainian speakers something like: “*Вы знаете, я сейчас скажу это на русском языке*”, which would require a very quick “switch” of the language code of the interpreter and may be regarded as interpretation in the environment of complicated communication, this time – multilingual. If the interpreter knows or at least has some understanding of such “third” language – then the interpretation is performed successfully. However, imagine that the interpreter doesn’t know the “third” intervening language. The result would be obvious – interpretation will fail and the message of the speaker will not be brought to the target audience. Here are some of the examples which the author of this article encountered in his interpretation practice: **так сказатъ* instead of *так би мовити*; **це питання стоить на поевстке дня* instead of *на порядку денному*; **палата обцин* instead of *палата громад*; **на протязі року* instead of *протягом року*; **оружейный плутоній* instead of *збройний плутоній*; *знаєш що, мамо*, **Warszawa w porównaniu z Kijowom – to jak mala wioska* (from Polish) instead of *Варшава у порівнянні з Києвом – це як маленьке село; в Америці дуже багато* **шеровців* instead of *акціонерів*; *ходімо до* **сітінг руми* instead of *до втальні*; *the family were not recognised as* **la partie civile* (from French) instead of *the family were not recognised as a civil plaintiff* (or *as the aggrieved side*, or *as a damaged side* – *родина не*

була визнана громадським позивачем; потерпілою стороною; стороною, яка зазнала шкоди).

1.3. Grammatical gaps may be caused by:

morphological errors, such as misuse of tenses, mood forms, case forms, the use of double (even triple) negation etc. Such gaps seldom occur in official discourse and are usually filled in without great difficulty due to the natural grammatical redundancy of speech. For example:

There is now no you and me, no not more (Afro-American talk); *Yesterday I come*

home and I see that she is not there (West Midlands talk, Britain);

the use of syntactic structures with the reverse word order, which often occurs with the speakers of synthetic languages like Ukrainian and Russian. This may cause a serious problem first of all for simultaneous interpreters, who interpret into English, because they have either to wait for the subject group of the utterance to be pronounced by the speaker (this results in pauses in interpretation often filled in by the “pause filler” sounds – *err...*, – *erm...*, etc.) or render the utterance word for word (which may mislead the target language listeners), for example:

З інвестиційними компаніями роботу проводить розташована у Києві Комісія з цінних паперів та фондової біржі, списки підприємств, що приватизуються, складає Фонд державного майна.

2. Ways of filling in the gaps in interpreting

As it was mentioned above, gaps caused by the objective factors are beyond interpreter’s control. However, certain recommendations can be made on how to minimise the negative impact of such gaps upon the result of interpreting:

always write down numerals longer than 12; make use of interpreter’s note-taking techniques, such as special symbols and abbreviations;

always try to write down proper names of people and geographical names in whatever language you prefer (either the source or the target language);

if you hear something like *Як щойно сказала Галина Іванівна та підкреслив Юрій Федорович ...* and you don’t know the surnames of the persons mentioned, say in English something like *As the previous speaker (our colleague) has just mentioned ...* because patronymics usually mean nothing to the speakers of English;

always request lists of participants of the conference (seminar, meeting) and lists (glossaries) of basic subject field terms, abbreviations, acronyms, professional jargon, etc. from your employer. You may also get this information from the agenda of the conference and from background materials (dictionaries, booklets, reports, protocols, transparencies, Microsoft Power Point presentation slides, diagrams, charts, business cards or from the Internet);

try to talk to the presenters (speakers) before the conference starts and discuss peculiar words, abbreviations and notions with them;

keep your personal subject field glossaries – you may need them in some “critical” situations;

in extreme cases don’t hesitate to ask the speaker to repeat what has just been said – it’s better to apologise and clarify the matter than to mislead your audience by

wrong translation (however, this recommendation is good only for consecutive interpreting);

if the SL oral messages lack coherence and are syntactically disorganised, try to render the essence by giving the main idea in your translation (however, this recommendation is good only for consecutive interpreting);

if you perform simultaneous interpreting try to help your partner by writing down numerals, names and other precision lexicon words for him/her to see;

always be "tuned into" the context because, even if you miss, mishear or misunderstand something, it is the cohesion of the utterances that will help you. Lexical cohesion is provided by repetition links between words and bonds between sentences [4; 7]. It connects words within a sentence and sentences with each other and creates a "web" in oral and written discourse. Elements of this "web" are quite helpful if there is a need to fill in the gap, for example:

Israel and [?...] initiated a peace treaty ending their 46 years state of war. King Hussein and Israeli Prime-Minister Rabin signed the treaty in Amman on Monday (1).

In this example it is quite easy to restore the missing name of the second state (which is *Jordan*) from the names of its former leader (*King Hussein*, who ruled Jordan from 1952 until 1999; the peace treaty was signed in 1994) and its capital (the city of *Amman*).

A strike by airport personnel in Norway grounded most domestic and [?...] flights on Wednesday. More than 30 thousand passengers were affected by the [?...] which is on-going (1).

In this example it is possible to restore the missing words from the context because the first word "*international*" is a logical antonym of the previous word "*domestic*" and the second one "*stoppage*" is a logical synonym of the word "*strike*".

Let's consider the following example: the President of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe: *I am looking around the room to see if Mr Kostitsky from Ukraine is present. Apparently, he is not present either [?...] fortunately Mr Telek from Turkey is present. You have the floor! (2).*

In this example the speaker quickly pronounces the words "*and fortunately*", which can be easily misheard as *"*unfortunately*" (**на жаль*). However any interpreter should know that the President of the Parliamentary Assembly cannot express regret on the occasion of the presence of the deputy at the session and should correctly understand this phrase as "*and fortunately*" – *на щастя*.

Constantly improve your professional skills and cultural competence. In fact, constant learning is a lifetime process for all professional interpreters – it never stops throughout your interpretation career. Professional interpreters must know surnames and names of major political leaders of the international community, be well-informed of recent political and economic developments, always be "tuned" to set phrases and other "words of the day" which are often referred to as "pat phrases" [8, 127–128] and it goes without saying that they have to know as many subject field words as possible.

Therefore, the following **conclusions** can be made as a result of the analysis performed in the article: 1) potential gaps (*lacunae*) may occur in oral discourse practically at any level of linguistic structure; 2) gaps may be caused by the subjective and objective factors; 3) interpreters can fill in the gaps due to the natural redundancy of discourse and by using recommendations outlined in the closing section of the article; 4) the author of this article supports T. O. Anokhina [1] and O. O. Selivanova [6] who suggest basic translation techniques (transformations) with the aim of elimination lexical and semantic gaps outlined in the opening section of this article. These basic methods are: techniques of making commentaries, footnotes; substitution of the SL concept by the TL one, which is closer to the mentality of the TL speakers; using generalization (hyperonyms); applying translation transformations such as practical transcription, transliteration, loan translation options, etc.

Further research into the problem of gaps may deal with the in-depth analysis of other types of gaps in oral discourse and working out additional ways of how to fill them in by consecutive and simultaneous interpreters.

REFERENCES

1. Анохіна Т. О. Декодування лексичних та семантичних лакун на міжмовних векторах лінгвістики / Т. О. Анохіна // Філологічні трактати. – 2015. – Т. 7. – № 2. – С 38–43.
2. Квеселевич Д. И. Русско-английский словарь ненормативной лексики / Д. И. Квеселевич. – М. : ООО «Изд-во Астрель»: ООО «Изд-во АСТ», 2002. – 1120 с.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / [ред.: В. Н. Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 686 с.
4. Максимов С. Е. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту / С. Е. Максимов. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2016. – 176 с.
5. Марковина И. Ю. Лингвистический и культурологический перевод драматургического текста / И. Ю. Марковина // Материалы VIII Всесоюзного симпозиума по психолингвистике и теории коммуникации : [тезисы докл.]. – М. : Ин-т языкознания АН СССР, 1985. – С. 112–114.
6. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2011. – 844 с.
7. Hoey M. Patterns of Lexis in Text / Michael Hoey. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1991. – 276 p.
8. Jones R. Conference Interpreting Explained. Manchester / Roderick Jones. – St. Jerome Publishing, 1998. – 152 p.
9. Longman Exams Dictionary / Editors Adrian-Vallance, Karen Cleveland-Marwick, Chris Fox, Elizabeth Manning, Michael Murphy, M. Stark. – Edinburgh Gate, Harlow : Pearson Education Limited, 2006. – 1831 p.
10. Thorne T. Dictionary of Modern Slang / Tony Thorne. – М. : Вече, Персей, 1996. – 584 с.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. EuroNews. URL: <http://www.euronews.net>.
2. Speech of Mr Telek at the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. URL: <http://www.coe.int>.

UDK 811.111'

DYNAMIC SEMANTICS OF PROFESSIONALISMS

Mykhaylenko V. V.

Institute of International Relations and Social Studies, MAUP

The present paper is aimed at revealing semantic correlation of the three socio-political terms (professionalisms): governance, government and administration and their dynamic semantics in diachrony. The investigation includes four steps: (1) the analysis of the word lexical meaning in diachrony; (2) the definitional analysis of the word lexical meaning in synchrony; (3) the distributional analysis of the lexemes in the phrase; (4) the analysis of the units functioning in the socio-political / socio-economic discourse and their frequency of usage in the British National Corpus. There are subsequent shifts towards a synchronic state and a perspective one which are important for both descriptive and theoretical semantics. The referred traces of the original meaning will be actualized under the influence of its lexical-grammatical and lexical-semantic combinability and function – they have acquired a broad range of lexical and syntactic structures in various discourse registers in the course of time. The dynamics of the meaning of the given units reflect certain changes in the language societies. The differences and common features in their meaning have been illustrated in diachrony and synchrony.

As for the perspectives of the present investigation there may be three main tendencies: (1) contrastive semantics of the conceptual field of governance in English and Ukrainian with the outcome into translation. (2) The parallel glossary of Governance making for the majors in Translation and Political Science. (3) Teaching Professional English in the framework of ELSP.

Key words: *governance, government, administration, etymology, semantics, distribution, discourse, corpus.*

Михайленко В. В. Динамічна семантика професіоналізмів. У фокусі пропонованої праці вирізнення семантичної кореляції трьох соціально-політичних термінів (професіоналізмів) *governance, government, administration* та їхньої динамічної семантики в діяхронії. Дослідження складається з чотирьох кроків: (1) етимологічного аналізу для опису лексичного значення слова в діяхронії; (2) аналізу визначення лексичного значення слова в синхронії; (3) дистрибутивного аналізу значення лексем у фразі; (4) аналізу одиниць, які функціонують у соціально-політичному / соціально-економічному дискурсі, та частоти їх вживання у Британському національному корпусі.

Ключові слова: *управління, уряд, адміністрація, етимологія, семантика, дистрибуція, дискурс, корпус.*

Defining the problem and argumentation of the topicality of its consideration. In the Political Science *governance* represents the norms, values and rules of the game through which public affairs are managed in a manner that is transparent, participatory, inclusive and responsive (UNESCO). The term started to gain prominence in the 1990s and at present it refers to the importance of good governance in international development: "the manner in which power is exercised in the management of a country's economic and social resources for development" (World Bank, 1992). The concept refers to the task of running a government or any other appropriate entity for that matter, i.e. "the governing power in a state" [12]. In A. M. Kjaer's opinion "*governance* is the capacity of government to make and implement policy, i.e. to steer society" [11, 10–11]. Though, the *governance* is not a synonym for *government* in Global English or *administration* then is an authority to command and control other people and a rational concept denoting the nature of interactions between state and social layers [3, 17]. Consequently, the term *governance* in Lexical Semantics must include the component *change* in its meaning to reflect changes in the nature and role of the state following the public-sector reforms. J. Pierre and B. Guy Peters consider that the role that government plays in *governance* is variable and not a constant value, there are models of *governance* that are state-centric and some that are more society-centered [15, 29]. The dominant component of concept *govern-*

ance, as Polya Katsamunskas stresses, is a process of steering and coordination [10, 14]. We are planning to reveal semantic correlation of the three socio-political terms *governance, government* and *administration* and their dynamic semantics in diachrony [see 6] and synchrony in the language system from the point of lexical semantics and in the discourse structure from the functional semantics. The present paper is divided into four parts: (1) the etymological analysis to describe the word lexical meaning in diachrony; (2) the definitional analysis of the word lexical meaning in synchrony; (3) the distributional analysis of the lexemes in the phrase; (4) the analysis of the units functioning in the socio-political / socio-economic discourse and their frequency of usage in the British National Corpus.

Analysis of recent research and publications. The theory of conceptual linguistics is aimed at "establishing better connections between the operational form of knowledge, which consists in action in the physical and social world and the predicative form of knowledge which consists in the linguistic and symbolic expressions of this knowledge" [20, 83–84]. The knowledge of the development of word lexical meaning in diachrony is a kind of key to the semantic structure of the words and their synchronic overt components and covert ones which preserve the traces of the original meaning [2, 18]. The study focused on the subsequent shifts towards a synchronic state and a perspective one which are important for both descriptive and theoretical seman-

tics [5, 23]. The referred traces will be able to be actualized under the influence of its lexical-grammatical and lexical-semantic combinability and function – they have acquired a broad range of lexical and syntactic structures in various discourse registers in the course of time. It is known that 70% of words of the English Vocabulary are borrowings: fully- or partially-, or non-assimilated. This makes the speaker/reader frequently refer to the etymological dictionaries [8, 1]. Historical Lexicology used to be very popular now it is being resurrected to outline origin and dynamics of the meaning in order to understand its perspective thanks to the use of current research tools. Thus, Lexical Semantics must be differentiated into diachronic and synchronic semantics. Dirk Geeraerts distinguishes the given tendency in linguistics as Prestructuralist Diachronic Semantics (1870 to 1930) focused on change of meaning and Structuralist Semantics with its further differentiation into Generativist and Cognitive [5, 29].

Jos Trier heralded the Lexical Field Theory or Word Field Theory, in other terms, ‘Structural semantics’ by his argument that words acquired their meaning through their relationships to other words within the same word field. I would admit that they share the common component in their lexical meaning when they are organized into a system. Originally, the lexemes must be related through one part of speech meaning. In the framework of Semantics words with a similar meaning can organize a semantic web (domain, field) which can represent a concept like “governance,” in our case, which will attract other lexemes *governing, administration, government, direct, rule, regulate*, etc. Three distinct types of structural relations among lexical items forming the methodological basis of lexical semantics are differentiated: (1) the relationship of semantic similarity leading to componential analysis; (2) lexical relations (synonymy, antonymy, and hyponymy) and (3) syntagmatic lexical relations which lay the methodological basis of lexical semantics [5, 25–29]. The evolution of lexical semantics towards logical semantics basically means its shift to sentential semantics. The current phase of semantics is the cognitive one which revives diachronic semantics. Cognitive semantics entails an encyclopedic view on meaning and has proved itself to be a highly productive paradigm for linguistic research [13, 97]. I suggest a comprehensive investigation of the three interrelated terms: *governance, government and administration, socio-political / socio-economic ‘professionalisms* with a common component constituting one conceptual system of “governance” in etymological, lexical-semantics, functional semantics and discourse semantics “socio-political/socio-economic” or “discourse of power” [9; 1fl.].

The outline of the main research material. We shall start with the etymological analysis of the lexeme *governance* to determine its original meaning and dynamics of its change in the course of time [1; 2, 18; 8]. The definition tries to reduce the vagueness of a word by restricting the meaning (in a particular context) to a subset of a general meaning. Definition tries to reduce the vagueness of a word by restricting the meaning (in a particular context) to a subset of a general meaning. The distributional method of structural linguistic analysis can deter-

mine the systematic relations – semantic, syntactical and structural properties of the referred units, primarily, in phrase, sentence and discourse [2, 478; 14, 113]. William Croft writes that the distributional method defines syntactical categories in terms of their possibilities of filling certain roles in certain grammatical construction [4, 4]. I must admit the distributional analysis also reveals the lexical-grammatical and lexical-semantic types of combinability. Let’s take *governance* which can co-occur with noun denoting company, territory and country: the governance of Britain, *government* in combination with the noun or adjective denoting the country: *British Government* or *Government of Britain* denotes a state executive body in British English but in the phrase *Government of the USA* or *American Government* denotes the system of power – legislative, executive and judicial. *Administration* in the American English stands for *British Government* as a state executive body. These illustrations prove the suggestion that words of the same category tend to have a large number of distributional regularities in common and demonstrate that words’ distributional properties can be highly informative. Further on a discourse analysis is introduced to define occurrence / nonoccurrence of the three lexemes in professional (socio-political and socio-economic) discourse [see 17]. We share the thesis that “discourse” is language in social use that is very important for the professional discourse studies.

GOVERNANCE is an authority, the right to command and control other people.

A. The etymological analysis of *governance*: it comes into English in late 14th c., act or manner of governing, from Old French *governance* “government, rule, administration; (rule of) conduct” (Modern French *gouvernance*), from *governer* “to govern, rule, command” (see govern). In its original sense *government* comes to mean primarily “the governing power in a state”.

B. The definitional analysis of “*governance*”: *governance* is commonly defined as the exercise of power or authority by political leaders for the well-being of their country’s citizens or subjects. It is the complex process whereby some sectors of the society wield power, and enact and promulgate public policies which directly affect human and institutional interactions, and economic and social development. The power exercised by the participating sectors of the society is always for the common good, as it is essential for demanding respect and cooperation from the citizens and the state (COLLINS; Merriam Webster).

C. The distributional analysis of “*governance*”: corporate governance, *tribal governance, good governance, global, political, public governance structure, governance system, governance model, economic governance, European governance, multi-level governance, municipal governance, IP governance*, etc. (COLLINS; Merriam Webster).

D. The discourse analysis of “*governance*”:

1. *Sir John loved to spend time here, concentrating on his great treatise on the governance of the city.*

2. *He subsequently attempted – with some generosity – to incorporate representatives of minority tribes into the governance of the state.*

3. *This suggests that the governance of Ulster is more than just a matter of security.*

4. Weaknesses in the corporate governance structure and slackness in the other markets.

5. To force the key questions of liberalising and decentralising the governance of Britain on to the political map.

6. The Dixons annual report includes a whole page headed by Corporate Governance.

E. The semantic field of "governance" includes the following lexemes: *administration, authority, government, jurisdiction, regime, regimen, rule, reign, dominion, power, sovereignty, supremacy, sway command, leadership, direction, control, management, regulation, superintendence, supervision autocracy, dictatorship, hegemony, mastery, oppression, subjugation, tyranny government, conduct, direction, handling, running, care, guidance, trust, administration, intendance, lap, oversight, presidency, regulation, stewardship, management, operation, custody, tutelage, charge, superintendence, supervision, superintendency, generalship, leadership, protection keeping, ward, logistics, guardianship, safekeeping, engineering, machination, manipulation, codirection, coadministration. comanagement* (Collins; Merriam Webster).

F. Corpus analysis of "governance" reveals its frequency – 175 including the phrase corporate governance – 75. The given quantity proves the shift of the lexeme into the archaic status. Cf. the following definitions of governance vary due to the discourse register:

1. *Governance* is the exercise of political, economic and administrative authority to manage a nation's affairs. It is the complex of mechanisms, processes and institutions through which citizens and groups articulate their interests, exercise their legal rights and obligations and mediate their differences.

2. *Governance* is the manner in which power is exercised in the management of a country's social and economic resources for development.

3. *Governance* means the way "those with power use that power".

4. *Governance* is the traditions and institutions by which authority in a country is exercised for the common good. This includes the process by which those in authority are selected, monitored and replaced; the capacity of the government to effectively manage its resources and implement sound policies; and the respect of citizens and the state for the institutions that govern economic and social interactions among them.

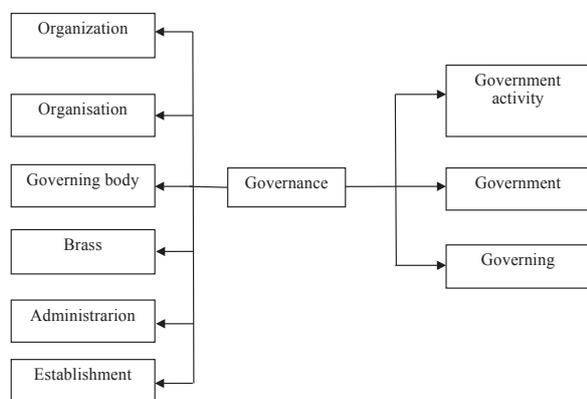

Chart #1. The structure of the conceptual system of governance in the English language worldview

These definitions of the concept of *governance* also indicate the process of its formation as a subsystem of the Vocabulary.

The dominant lexeme *governance* verbalizes the concept of governance. In its turn the lexical-semantic field (LSF), a group of lexemes sharing the similar meaning *governance*, represents the conceptual system *governance* and it is used as a cluster of lexical constituents, related through the common feature, for instance a subsystem governing body can unite the following lexemes: *government, administration, governance, governing body, establishment, organization, brass section, arrangement, constitution, system, office, governing, formation, institution, authorities, government activity, regime* (Collins; Merriam Webster). The conceptual system may vary in National Varieties of English, for instance, in American English: the mega-LSF "governance" includes: macrofield *government* → fields: *executive, legislative, judicial (branches)* → micro-fields: *departments (15)*. The concept of *governance* is much broader than that of *government*.

GOVERNMENT is the organization, machinery, or agency through which a political unit exercises authority and performs functions [7, 386].

A. The etymological analysis of "government". The noun *government* comes in late 14th c., "act of governing or ruling;" 1550s, "system by which a thing is governed" (especially a state), from Old French *gouvernement* "control, direction, administration" (Modern French *gouvernement*), from *gouverner* "to govern" (see *govern*). The term *government* comes from the Greek word *kubernân*, which means steering a ship. The analogy with navigation and technical expertise has since been maintained in Medieval Latin *gubernare* and in modern languages. Meaning "governing power" in a given place is from 1702 (Etymol. Dictionary).

B. The definitional analysis of "government" (1) administration, executive, ministry; (2) rule, state, law *our system of government*; (3) guidance, control, authority; (4) rule, administration, authority, governance, sovereignty, satecraft; (5) executive, administration, ministry, powers-that-be, regime (Collins; Merriam Webster).

C. The distributional analysis of "government.:" *civilian government, Panamanian government, central government, Labour Government, relevant government, ministers, elected government, separate government, the Bush government, transitional government, government strategy, principal Government, Minister, Dublin government, the UK government*, etc. (Collins; Merriam Webster).

D. The discourse analysis of "government":

1. *The Phol Pot dominated so-called coalition government.*

2. *Last night, the new civilian government declared a curfew at the end of a day.*

3. *Property value has formed an apparently solid base for the credit spiral which so bedevils government economic policy.*

4. *Amnesty International was publicly recognized by a senior governmentofficial in the People's Republic of China.*

5. *The Labour Government had avoided giving any commitment on the future of the death penalty.*

6. *The Wilson government was able to turn American self-interest to its own advantage.*

7. *The second initiative that should be taken by central government is to shape its purchasing policy.*

8. *It demanded development, investment, planning and greater government intervention.*

9. *It profoundly mistrusted local government and had progressively weakened its influence.*

E. The semantic field of “government” includes the following lexemes: *administration, executive, ministry, regime governing body, powers-that-be, rule, state, law, guidance, control, authority, regime, regimen, jurisdiction, authority, governance* (Collins; Merriam Webster).

F. The corpus analysis “government” reveals its frequency – 59988.

The ADMINISTRATION, in its broadest meaning, comprehends all the operations of the body politic, whether legislative, executive, or judiciary; but in its most usual, and perhaps in its most precise, signification, it is limited to executive details, and falls peculiarly within the province of the executive department [Federalist No. 72 (Hamilton)]. The concept of administration represented by an executive body of persons who administer. It is a constituent of the Mega-Field Governance

A. The etymological analysis of “administration”: mid-14th c., “act of giving or dispensing” late 14th c., “management (of a business, property, etc.), act of administering”, from Latin *administrationem* (nominative *administratio*) “aid, help, cooperation; direction, management”, noun of action from past participle stem of *administrare* “to help, assist; manage, control, guide, superintend; rule, direct”, from ad “to” (see ad-)+ *ministrare* “to serve, attend, wait upon”, from *minister* “inferior, servant, priest's assistant” (see minister (n.)). Early 15th c. as “management of a deceased person's estate under a commission from authority”. Meaning “management of public affairs” is from 1680s; hence, “executive power in a government” (1731), though later in Britain *government* was used in this sense. Meaning “a U.S. president's period in office” is first recorded (1796) in writings of George Washington (Etymol. Dictionary).

B. The definitional analysis of “administration”:
 (1) The range of activities connected with organizing and supervising the way that an organization or institution functions.
 (2) The administration of something is the process of organizing and supervising it.
 (3) The administration of a company or institution is the group of people who organize and supervise it
 (4) You can refer to a country's government as the administration; used especially in the United States: performance of executive duties: management; the act or process of administering something, the *administration* of justice, the *administration* of medication; the execution of public affairs as distinguished from policy-making; a body of persons who administer; *often capitalized* : a group constituting the political executive in a presidential government; a member of the Bush administration; a governmental agency or board; the term of office of an administrative officer or body [Collins; Merriam Webster].

C. The distributional analysis of “administration”:
public administration, local administration, central

administration, the Carter administration, new administration.

Sales Administration Manager, general administration, etc. (Collins; Merriam Webster).

D. The discourse analysis of “administration”:

1. *I remember putting a motion to the last administration about a crèche.*

2. *A lame-duck president in the closing months of his administration, may no longer have the power within his own party to sustain his offensive.*

3. *The member for Berwickshire went immediately to the head of the Administration and desired the Duke of Newcastle to refresh his Lordship's memory.*

4. *In Jalalabad administration, once a retreat for Afghanistan's kings, Mr. Hikmatyar has set up his own.*

5. *The officials of the Institute have been heavily criticised by the administration of Sarajevo for not having stored the contents.*

6. *Thus undermining the principle that public administration should be publicly accountable.*

7. *Where bureau heads are mobile within the structure of state administration they have less of an egoistic interest in maximizing budgets.*

8. *A change of government in 1948 found the new administration equally committed to health reform.*

9. *One such area was the treatment of slaves and administration of justice in the West Indies.*

E. The semantic field of “administration”: *management, government, running, control, performance, handling, direction, conduct, application, command, provision, distribution, governing, administering, execution, overseeing, supervision, manipulation, governance, dispensation, superintendence, directors, board, authority, governance, government, regime, jurisdiction, rule, sway, command, leadership, direction, management, regulation, superintendence, supervision, autocracy, dictatorship, hegemony, mastery, oppression, care, charge, subjugation, tyranny, conduct, control, direction, governance, government, guidance, handling, intendance, management, operation, oversight, presidency, regulation, running, stewardship, superintendence, superintendency, supervision* (Collins; Merriam Webster).

F. The corpus analysis of “administration” reveals its frequency – 37862, cf. the frequency of “government” – 59988. Evidently, the use of “administration” is limited by the American English Variety while “government” is widely used elsewhere.

Conclusions and perspectives of further research in this field. The popularity of the term “governance” is substantiated by restructuring political, social and economic changes in the East-European countries as well as in countries which have chosen the democratic way of development. According to Rhodes, “governance signifies a change in the meaning of government referring to a new process of governing; or a changed condition of ordered rule; or the new method by which society is governed” [19, 53fl.].

The dynamics of the meaning of the given units reflect certain changes in the language societies. The differences and common features in their meaning have been illustrated in diachrony and synchrony. The corpus analysis quantitatively proves the term *governance*

turning into archaism in Modern English. Traditionally, *government* refers not only to a set of institutions (for example, as the "governing community", "governors", etc.) but also to the manner or outcome of governing ("good government") and therefore overlaps with the dominant component of *governance* 'activity or process of governing'. They cannot be considered 'true synonyms, but the frequency of *government* witnesses its rather wider use.

As for the perspectives of the present investigation there may be three main tendencies: (1) contrastive semantics of the conceptual field of governance in English and Ukrainian with the outcome into translation. (2) The parallel glossary of Governance making for the majors in Translation and Political Science. (3) Teaching Professional English in the framework of ELSP [16, 73].

REFERENCES

1. Anttila R. Greek and Indo-European etymology in action / Raimo Anttila. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2000. – Vol. 200. – xii. – 314 pp.
2. Behera Arun K. An Etymological analysis of English words / K. Arun Behera // Cross-Currents: An International Peer-Reviewed Journal on Humanities & Social Sciences. – 2015. – Vol. 1. – № 1. – P. 18–20.
3. Bovaird A. G. Public Management and Governance / A. G. Bovaird, Tony Bovaird, Elke Löffler. – London : Psychology Press, 2003. – 255 p.
4. Croft W. Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective / William Croft. – Oxford : OUP, 2001. – 416 p.
5. Geerearts D. The Theoretical and descriptive development of lexical semantics / Dirk Geerearts / [ed. Leila Behrens and Dietmar Zaefferer] // The Lexicon in focus. Competition and convergence in current lexicology. – Berlin : Peter Lang Verlag, 2002. – P. 23–42.
6. Gordon T. A History of lexical semantics / Terrence Gordon. – Riga : Scholars' Press, 2016. – 488 p.
7. Harguindéguy J. B. Government / J. B. Harguindéguy / [ed. M. Bevir] // Encyclopedia of Governance. – London : Sage, 2007. – Vol. 1. – P. 385–389.
8. Hoad T. F. The Concise Oxford dictionary of English etymology / T. F. Hoad. – Oxford : Oxford University Press, 2003. – 576 p.
9. Karlberg M. The Power of discourse and the discourse of power: pursuing peace through discourse intervention / Michael Karlberg // International Journal of peace studies. – 2005. – Vol. 10. – № 1. – P. 1–23.
10. Katsamunsk P. The Concept of governance and public governance theories / Polya Katsamunsk // Economic alternatives. – 2016. – Issue 2. – P. 133–141.
11. Kjaer Anne Mette. Governance (Key concepts) / Anne Mette Kjaer. – Cambridge : Polity Press, 2004. – 256 p.
12. Kooiman J. Governing as governance / Jan Kooiman. – London : Sage, 2003. – 256 p.
13. Lemmen M. Cognitive semantics / Maartin Lemmen / [ed. Nick Riemer] // Routledge handbook of semantics. – London ; New York : Routledge, 2015. – P. 90–105.
14. Mykhaylenko Valery V. Glossary of linguistics and translation studies: English-Ukrainian / V. Valery Mykhaylenko. – Chernivtsi : Tehnodruk, 2015. – 555 p.
15. Pierre J. Governance, politics and the state / Jon Pierre, Guy B. Peters. – New York : Macmillan Press Ltd., 2000. – 256 p.
16. Poole D. Discourse Analysis and Applied Linguistics / Deborah Poole / [ed. Robert B. Kaplan] // The Oxford handbook of applied linguistics. – Oxford : OUP, 2005. – P. 73–86.
17. Reisigl M. Critical discourse analysis / Martin Reisigl / [ed. Robert Bayley] // The Oxford handbook of sociolinguistics. – Oxford : OUP, 2013. – 912 p.
18. Richards Jack C. Schmidt Richard / C. Jack Richards // Longman dictionary of language teaching and applied linguistics. – London : Longman, 2002. – 596 p.
19. Rhodes R. A. W. Understanding governance: policy networks, governance, reflexivity, and accountability / R. A. W. Rhodes. – London : Open University Press, 1997. – 235 p.
20. Vergnaud G. The Theory of conceptual fields / Gerard Vergnaud // Human development. – 2009. – Vol. 52. – P. 83–94.

СПОЛУЧУВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОНОВЖИВАНИХ СЛІВ ТА ТЕРМІНІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Михайленко А. В., Гордієнко Н. М.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті досліджено сполучувальні можливості загальноновживаних слів і термінів англійської мови. Наведено приклади валентності складних слів-термінів і словосполучень-термінів, утворених від загальноновживаних слів на позначення частин тіла людини, дій, предметів та явищ навколишнього середовища. Проаналізовано спільність / відмінність валентних можливостей, з одного боку, загальноновживаних слів, а з іншого – тих самих слів, які стали термінами. Особливу увагу приділено характерним ознакам граматичної валентності загальноновживаних слів, які стають термінами.

Ключові слова: термінологія, термінологічна лексика, загальноновживані слова, граматична валентність, дефініція, валентні можливості.

Mykhailenko A. V., Hordienko N. M. Combination possibilities of commonly used words and terms in English. The article highlights the combination possibilities of commonly used words and terms in English. Some examples of valencies of terms and combining terms derived from common words identifying parts of body, actions, and the phenomenon of the surrounding environment have been presented in this work. Special attention is drawn to the characteristic features of the grammatical valency of commonly used words and terms. Grammatical valency is the aptness of a word to appear in specific grammatical (or rather syntactic) structures. Its range is restricted by the part of speech the word belongs to. This is not to imply that grammatical valency of words belonging to the same part of speech is necessarily identical. From the one hand, valence possibilities of commonly used words and valence possibilities of terminological items, from another hand, have been analyzed.

The present article clarifies that the peculiarities of the translation of technical terms and word combinations are based on the right understanding of terms itself. Combination possibilities of terminological lexical items appear because of the wide use of the homonymy of terms, their dependence on the context.

Furthermore, available information and suggestions of potential solutions are useful for lexical and terminological theory. The defined principles of identifying combination possibilities of commonly used words and terms help to verify the theory of terminology in the field of science.

Key words: terminology, terminological lexical items, commonly used words, grammatical valency, definition, valence possibilities.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Термінологія завжди була невід'ємним і вагомим складником лексичної мовної системи. Нemoжливо уявити наукову мову без термінології, яка засвідчує досягнення кожної окремої ділянки знання на певному етапі її розвитку. Прорівень прогресу в певній галузі, а також про можливість конкретної мови щодо вираження нових наукових понять свідчить багатство та досконалість термінології, яка обслуговує цю галузь [5, 6].

Дослідження граматичної валентності терміна в англійській термінологічній системі належить до проблемних питань сучасних наук, оскільки сфера словотворення становить арену складної і різноспрямованої взаємодії лексичних і граматичних категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню сполучувальних можливостей загальноновживаних слів і термінів в англійській мові приділяють увагу багато вчених-мовознавців. О.О. Реформатський зазначав, що мова входить у науку насамперед термінологією. Обґрунтування змісту терміна, опис його основних ознак, виявлення відмінностей його семантики від семантики загальноновживаних слів подано в наукових працях Б. М. Головіна, Р. Ю. Кобріна, А. В. Лемова. Характерні можливості

деривації термінів розглянуто в працях К. Г. Городенської, Ф. О. Нікітіної, Л. О. Симоненко, А. С. Д'якова, Н. Ф. Клименко.

Формулювання мети і завдань статті. Мета роботи – проаналізувати сполучувальні можливості термінів і загальноновживаної лексики, з'ясувати структуру складних слів-термінів підмов економіки та техніки в англійській мові. Основними завданнями статті є:

- визначити частиномовний статус слів, на матеріалі яких проведено аналіз;
- простежити спільність / відмінність валентних можливостей, з одного боку, загальноновживаних слів, а з іншого – тих самих слів, які стали термінами;
- окреслити причини тієї спільності / відмінності;
- охарактеризувати структурні особливості описуваних слів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сполучаючись з іншими словами в технічній та економічній підмовах, загальноновживані слова стають складними словами-термінами або ж термінами-словосполученнями. Більшість дослідників схильні вважати, що словосполучення як синтаксична конструкція утворюється на основі підрядного граматичного зв'язку – узгодження, керування або приля-

гання [1; 3]. Проте слід зазначити, що ці три види синтаксичного зв'язку між елементами характерні для словосполучень синтетичних мов, якими є, зокрема, українська та російська. У сучасній англійській – аналітичній – мові узгодження та керування використовуються зрідка. Основним видом зв'язку тут є прилягання [1, 31–33].

Сучасна лінгвістика націлена на тенденцію вивчення словосполучення у функціональному аспекті. Мовні одиниці неможливо правильно виділити, проаналізувати й описати без розгляду їхньої функціональної природи. Багато лінгвістів приділяють велику увагу характеру реалізації валентних можливостей складних слів-термінів у різних видах текстів. Певне слово може входити до складу різних моделей сполучувальності залежно від контексту.

М. П. Кочерган розглядає *валентність* як здатність слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими словами. Учений зазначає, що слова можуть бути авалентними, одновалентними, двовалентними, чотиривалентними тощо. Слова, що заповнюють „вакантні місця”, називають актантами. Крім актантів, є поширювачі, які не зумовлені валентними властивостями слова [4].

Складні словосполучення утворюються поєднанням двох чи більше простих словосполучень із одним і тим самим стрижневим словом (*surface air* – повітря нижнього шару атмосфери, *concentration table* – збагачення на концентраційному столі). Залежно від того, яке є слово головним у словосполученні, розрізняють іменні (*air-drum* – повітряний резервуар, *quadrant arm* – аліада квадранта), у яких стрижневим словом виступають іменники, прикметники, числівники й займенники, дієслівні (*come into use* – входити до вжитку), де стрижневим словом є дієслово, і прислівникові (*well enough* – досить добре), де головне слово – прислівник.

Ю. А. Зацний пропонує називати загальноживане багатозначне слово, що містить у своїй смисловій структурі термінологічне значення, відносним терміном, а абсолютним – термін, усі значення якого є термінологічними. Виділення відносних термінів зі спеціальної лексики викликає труднощі в практиці викладання мови, що зумовлено відсутністю лінгвістичного критерію ідентифікації термінологічного значення [3].

Оскільки в спеціальних текстах той самий відносний термін може функціонувати як термін і як загальноживане слово, то єдиним показником його маніфестації як терміна є термінологічне значення. Термінологічне значення за мовною природою вважається лексичним; одним із показників останнього слугує належність терміна до предмета – спеціального об'єкта відповідної сфери знань.

Значення відносного терміна в окремому випадку його вживання в мові може передавати інформацію про окремий об'єкт у відповідній сфері знань, якщо воно є термінологічним, і про повсякденний об'єкт, якщо воно є загальноживаним. Проте словник Longman не виділяє загальноживане і термінологічне значення слова *water*, а містить лише одну дефініцію:

„colorless transparent tasteless compound of oxygen and hydrogen in liquid state, convertible by

heat into steam and by cold into ice, liquid, consisting chiefly of this (in seas, lakes, streams, springs, rain, tears)”(Longman dictionary).

Дефініція охоплює як загальноживану інформацію (*liquid in seas, lakes*), так і інформацію зі спеціальної сфери знань (*compound of oxygen and hydrogen*).

В основі структури словосполучень лежать валентні властивості складників. Термін *валентність* можна вважати синонімом сполучуваності, оскільки він вживається на позначення потенційних комбінаторних властивостей морфологічних одиниць, набору можливостей, реалізація яких відбувається у різних типах словосполучень. Валентність окремого слова передусім визначається тим, яким є діапазон тих смислових відношень, які це слово може передавати, поєднуючись з іншими словами залежно від своєї лексичної та граматичної семантики. У зв'язку із цим деякі мовознавці, зокрема М. Д. Степанова, Н. Л. Іваницька, пропонують розмежовувати граматичну та лексичну валентності. Сутність *граматичної валентності* вбачається у здатності слова комбінуватися з певними частинами мови в певних граматичних формах. На протипагу цьому, лексична валентність, тобто заповнення синтаксичних моделей конкретними лексичними одиницями, пов'язана з екстралінгвістичними факторами [2, 14–15].

У пропонованій розвідці зроблено спробу дослідити граматичну валентність восьми найбільш загальноживаних англійських слів на позначення частин тіла людини, дій, предметів та явищ навколишнього середовища: *face, body, head, nose, air, table, gate, wall*. Усі ці слова можуть бути термінологізованими. Розглянемо термінологізацію поданих слів в технічній підмові англійської мови (див. табл. 1).

Згадані загальноживані слова (іменники) сполучаються з іншими частинами мови, утворюючи в англійській мові складні терміни та словосполучення-терміни. Наприклад: слово *face* може сполучатись як з іменником (*face amount, face man, face value*), так і з дієсловом (*face-centered, face-mounted...*). *Body* і *table* сполучаються з іменником разом із прийменником (*body of power, table of interest*). Загальноживані слова *head* і *nose* можуть сполучатися з іменником (*air head, cable head, tool head, bucket nose...*), прикметником (*differential head, hydraulic head, pitcher nose...*), герундієм (*gathering head, recording head, reproducing head...*), займаючи при цьому другу позицію у формуванні складних слів-термінів. Іменник *air* сполучається з іменником (*air box, air craft, air flow...*), дієсловом (*air actuated, air powered*), герундієм (*air retaining*). Слово *gate* виступає другим компонентом у словотворенні складних термінів за такими моделями: іменник+іменник (*air gate, bottom gate...*), дієслово+іменник (*delayed gate, check gate...*), герундій+іменник (*switching gate, lifting gate...*), прикметник+іменник (*logical gate*).

Проаналізувавши сполучувальні можливості поданих загальноживаних слів, можна висновувати про утворення складних слів-термінів і сло-

Таблиця 1

Термінологізація загальноновживаної лексики

Слово	Переклад	Переклад
	Загальноновживане слово	Термін
Air	повітря, атмосфера	авіація
Body	тіло	консистенція
Face	обличчя	екран, циферблат
Gate	ворота	затвір
Head	голова	штрек, проєкційний блок
Nose	ніс	ріжуча кромка
Table	стіл	концентраційний стіл
Wall	стіна	укріплення, перешкода

восполучень-термінів від загальноновживаних слів на позначення частин тіла людини, дій, предметів та явищ навколишнього середовища. Найбільшу валентність із загальним першим компонентом на позначення частин тіла людини в економічній та технічній підмовах англійської мови має слово **face** (9):

-amount, -centered, -difficulties, -hardened, -man, -mounted, -plate, -value, -the music

найменшу – **body** (3):

of electors, of power, of state administration.

Із загальним другим компонентом найбільша валентність у **head** (68):

Air-, available-, back-, bending-, boiler-, buffer-, cable-, cable distribution-, cambered-, chemical-warfare-, closing-, coil-, coupling-, cutter-, cylinder-, delivery-, detecting-, differential-, division-, dividing-, drill-, drop-, effective-, elevation-, engraving-, erase-, executive-, feed-, flat-, gathering-, gross-, homing-, hydraulic-, hydrostatic-, laser-, leveling-, magnetic-, managing-, manufactured-, milled-, multi-spindle-, operating-, photometer-, piezometric-, piston-, pouring-, projector-, reading-, recording-, reproducing-, rotor-, round-, runner-, scanning-, screw-, shifting-, slotted-, sound-, spiral-, staring-, tapping-, thermal-, tool-, undeveloped-, valve-, vault-, velocity-, video-

найменша – **nose** (5):

Bucket-, cam-, pitcher-, spindle-, tool-

Найбільшу сполучувальну можливість із загальним першим компонентом на позначення предметів, дій та явищ навколишнього середовища в економічній та технічній підмовах має загальноновживане слово **air** (25):

-box, -actuated, -borne, -brake-, craft, -dried, -driven, -drum, -extractor, -flow, -line, -liner, -lock, -port, -powered, -proof, -retaining, -screw, -ship, -slusher, -steam, -strip, -tight, -way, -worthy,

найменшу – **table** (1):

Of interests.

Із загальним другим компонентом найбільша валентність у **gate** (49):

Air-, bottom-, butterfly-, check-, control-, crest-, cylinder-, deflecting-, delayed-, double-, down-, drum-, duplicate-, emergency-, feeding-, finger-, flap-,

horn-, hydraulic-, Intake-, level crossing-, lifting-, lock-, logical-, low-lever-, out-, overpour-, parallel-, relay-, ring-, rolling-, roof-, running-, sector-, service-, shower-, shutter-, slide-, sound-, swing-, swinging-, switching-, tail-, time-, trigger-, turbine-, whirl-, wide-, zero-,

найменшу має загальноновживане слово **wall** (4):

Customs-, jamb-, pile retaining-, tariff-.

При перекладі значні труднощі іноді виникають через існування омонімічних рядів (передусім термінів) – лексичних елементів, тотожних за формою, але досить відмінних за значенням. У мові науки, техніки та економіки поширена омонімія через те, що у терміносистемах різних галузей науки, техніки та економіки широко застосовується так зване семантичне словотворення, коли існуючій формі слова приписується те чи інше значення. Так, наприклад, загальне визначення слова *air* «повітря» в економіці має значення – атмосфера, обстановка, в техніці – повітря, обдувати повітрям, *table* в терміносистемі техніки має значення – концентраційний стіл, в математиці – таблиця. Тому необхідно чітко розмежовувати відповідну галузь терміносистеми при перекладі термінів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Запропоноване дослідження передбачає подальший розвиток теорії терміна, розробку методики виявлення термінологічного значення та граматичної валентності загальноновживаних слів в англійській мові. Розмежування термінологічного та загального значення слів поглиблює вивчення теорії розкриття змісту слова за допомогою лінгвістичних засобів.

Наведені приклади граматичної валентності загальноновживаних слів, які стають термінами в технічній підмові англійської мови, сприяють розширенню меж термінології та інших сфер науки, що є важливим для практики лінгвістичної роботи і дає змогу лексикографам досліджувати сполучувальні можливості складних слів-термінів. Результати проведеного дослідження можуть бути використані в курсах лексикології, перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранник Д. Х. Семантична структура термінологічного сполучення; сучасні проблеми термінології та термінографії : [тези доповідей міжнародної наукової конференції] / Д. Х. Баранник. – К., 2000. – С. 31–33.
2. Іваницька Н. Л. Граматична та лексична валентність повнозначного слова / Н. Л. Іваницька // Філологічні студії : [зб. наук. статей]. – Вінниця, 2006. – Вип. 4. – С. 14–17.
3. Зацний Ю. А. Збагачення словникового складу сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний. – Запоріжжя : ЗДУ, 2001. – 243 с.
4. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2001. – 368 с.
5. Лепеха Т. В. Лексико-семантичні та словотвірно-структурні особливості судово-медичної термінології : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Таїсія Василівна Лепеха. – Д., 2000. – 201 с.
6. Степанова М. Д. Теория валентности и валентносный анализ / М. Д. Степанова. – М., 1999. – 211 с.

УДК 811.111'367; 81:367.7

ПРЕДИКАТИВНІ ТА КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГІПОТАКСИСУ В СУЧАСНОМУ АНГЛОМОВНОМУ МЕДИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Олексієнко А. В.

Запорізький державний медичний університет

Статтю присвячено дослідженню синтаксичних особливостей англомовного гіпотаксису у фахових медичних текстах. Визначено специфіку предикативності складнопідрядних речень в медичному дискурсі. Також розглянуто синтаксичні конструкції приєднання, парантези та протиставлення англомовного гіпотаксису в комунікативно-прагматичному аспекті.

Ключові слова: медичний дискурс, гіпотаксис, предикативність, приєднання, парантеза, протиставлення.

Oleksiienko A. V. Predicative and communicative-pragmatic features of hypotaxis in modern English medical discourse. The article is devoted to the study of syntactical features of hypotaxis in English scientific medical discourse. Firstly, the author highlights the necessity of complex linguistic study of professional i.e. institutional communication in medicine. The author informs that special scientific significance takes on the syntax of institutional discourse, and not only the formal-structural aspect of it but also its functional and communicative specificity. It is observed that complex sentence in medical texts is characterized by the specifics of scientific texts, namely, with the maximum information within the same sentence. Then the author describes the predicative organization of hypotaxis as it is its key constitutive feature because it correlates the reported information with reality, and thus forms a unit that is called a statement. It is stated that the predicative organization of complex sentences in medical texts is subjected to their main function, namely, the presentation of objective factual information, therefore the indicative in the present prevails. The characteristic feature is the active use of passive constructions and modal verbs in order to distance from the reader and give certain recommendations. On the communicative-pragmatic level the active use of syntactic constructions of adjunction, parentheses and contradiction is used to express the addition of information to the main sentence. As a specific kind of adjunction the author describes determinative clauses that distribute the main sentence in general. As conclusion the author says that not only the level of the complex sentence, but also the comparative analysis of hypotaxis with parataxis is interesting for the wide study of medical discourse.

Key words: medical discourse, hypotaxis, predication, adjunction, parenthesis, contradiction.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Останнім часом зростає необхідність наукового вивчення мовних явищ, в основі яких лежать питання мовлення та мовленнєвої діяльності комунікантів, а особливої актуальності набуло дослідження специфіки різних типів дискурсу залежно від характеру та суб'єктів спілкування. За цим аспектом дискурс поділяють на персональний (особистісно-орієнтований) та інституційний (статусно-орієнтований). Інституційний дискурс передбачає спілкування в межах створених у суспільстві інститутів та дотримання ними формальних і неформальних правил, що регулюють різні сфери людської діяльності. До нього належить медичний дискурс, наукові тексти якого є матеріалом пропонованого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню дискурсу професійного спілкування присвячені роботи багатьох вчених. Так, Л. С. Бейлінсон виокремлює головні компоненти інституційного дискурсу [2]. Французький філософ та культуролог М. Фуко одним із перших визначив необхідність вивчення професійного дискурсу лікаря та номінував його як інституційний [10, 23]. М. І. Барсукова виявляє, що інституційний дискурс є неоднорідним [1]. На рівні з класичними комунікативними діадами «фахівець–нефахівець», у якій першим виступає представник інституту (лікар), а другим – людина,

що звертається до інституту для розв'язання своєї проблеми (пацієнт). Існують також комунікативні діади, у яких клієнт відсутній, а учасники комунікації характеризуються функціональною рівністю (лікар–лікар).

Актуальність дослідження полягає в тому, що досі до кінця не з'ясованим залишається питання комплексного аналізу медичного дискурсу. Особливої ваги набуває дослідження синтаксичної побудови гіпотаксису медичного наукового тексту, яка відіграє значну роль для його сприйняття адресантом. До того ж широкий науковий інтерес викликає не тільки формально-структурний аспект синтаксису, але і його функціонально-комунікативна специфіка.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті полягає у виявленні синтаксичних особливостей гіпотаксису англомовного медичного наукового тексту.

Завдання статті:

- встановити предикативні особливості гіпотаксису англомовного фахового медичного тексту;
- охарактеризувати синтаксичні конструкції приєднання, парантези та протиставлення в медичних текстах.

Предметом дослідження виступає гіпотаксис англомовного фахового медичного дискурсу.

Об'єктом дослідження є предикативні та комунікативно-прагматичні особливості гіпотаксису в англомовних медичних текстах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз гіпотаксису медичних фахових текстів дав змогу виявити, що тексти, спрямовані на суб'єкти з однаковою професійною компетенцією ("лікар – лікар"), характеризуються специфікою синтаксичних структур, що пов'язано зі стилістичними особливостями наукових текстів, а саме з максимальною інформативністю в межах одного речення.

Як відомо, предикативність – складна граматична категорія, яка відбиває функціональну специфіку речення [3, 58; 5, 86] та є його ключовою конститутивною ознакою. Вона співвідносить повідомлювану інформацію з дійсністю і таким чином формує одиницю, яку називають висловленням. Засоби втілення предикативності – це сукупність (суб)категорій темпоральності, модальності та персональності, кожна з яких утворює своєрідну рамку відповідного висловлення, що зливається в його загальну предикативну сітку, чи мережу.

Предикативна організація гіпотаксису медичного тексту підпорядковується головній інтенції цього типу дискурсу – наданню об'єктивної, фактичної та універсальної інформації. Саме тому в реченні спостерігається преферентне вживання форм теперішнього часу та активного стану. Так, у прикладі *Physicians rely on instinctual thinking, which leads to errors in judgment and decision – making* (4, 19) експліцитно виражена панхронічна часова перспектива, яка може бути дійсною в будь-який момент медичної практики. Формами минулого часу послугуються для повідомлення результатів досліджень, експериментів чи опису клінічних випадків: *Radical nephrectomy is also being performed through laparoscopic approaches, including hand-assisted techniques, which again have shown equivalent cancer control and significant advantages in terms of reduced pain, shorter convalescence, and improvements in quality of life* (3, 15).

У модальному плані на рівні об'єктивності преважує індикатив, тому що головною метою фахових медичних текстів є викладення фактологічного матеріалу (він часто підкріплюється цифрами, таблицями, графіками, рисунками): *However, results of the trial showed no difference in survival between the tracheal occlusion group and the standard postnatal care group (73% vs 77%, respectively). Unexpectedly, the survival in the postnatal repair group was considerably greater when compared to historical controls* (1, 134). На рівні суб'єктивності поширеним, а в деяких текстах домінуючим є вживання модальних дієслів, що виражають рекомендації або настанови для інших фахівців. Зокрема, у реченні *For young patients with generalized MG, it is now fairly well accepted that thymectomy should be offered* (2, 179) автор пропонує іншим спеціалістам проведення конкретної хірургічної операції для лікування тяжкої форми м'язової слабкості.

Щодо категорії персональності, то специфічним для медичних текстів є вживання пасивного стану, що зумовлено інтенцією авторів до найбільш об'єктивного надання інформації та дистанціюванням між автором та адресатом: *If these conservative measures fail or if chyle losses are so large that the*

patient's protein and fat losses cannot be kept up with, then surgical intervention is indicated (2, 175). Також поширене використання безособової конструкції *there is* в головному реченні гіпотаксису, яка вводить певний фаховий термін або поняття, а за допомогою підрядного речення він або воно пояснене, наприклад: *There is a tendency to direct the instrument more cranially as there are fat appendices lower down that tend to obscure the view* (2, 100).

Як зазначено вище, основною вимогою до англomовних медичних фахових текстів є насамперед максимальна інформативність, часто в межах одного речення. Саме тому на основі аналізу текстів медичного дискурсу в комунікативно-прагматичному аспекті виявлено, що активно вживаються синтаксичні конструкції приєднання, парантези та протиставлення з метою надання додаткової інформації, привернення уваги до певних фактів або доведення достовірності даних.

Синтаксичні конструкції приєднання є сполученням двох або більше синтаксичних одиниць, одна з яких має семантико-граматичну незалежність, тоді як інші приєднуються до неї [11, 305]. Приєднанням слугує додавання автором до вже сформованої думки додаткових пояснень, фактів, уточнень. Наприклад, у реченні *It disproves an unfortunate misbelief held by some clinicians that patients receiving opioids in hospitals can be assured their GCF safety with routine, intermittent nursing checks, which would leave them unmonitored over 90 % of the time, much of it spent sleeping* (4, 101) додаткова інформація про реагування пацієнтів на опіоїди актуалізує думку автора про неправильність заходів щодо догляду за такими пацієнтами.

Приєднувальний характер мають також детермінативні підрядні речення, що поширюють головне речення в цілому та активно вживаються в медичному дискурсі [6, 149; 8, 109–111]. У комунікативному плані детермінативні речення виступають переважно у ролі констативів. В ілюстрації *In addition, in monochorionic twins, if one twin dies, the other is at risk for neurologic injury due to a sump phenomenon in the placenta, which leads to temporary hypotension and ischemia in the surviving twin* (1, 137) детермінативне підрядне речення експлікує констатацію медичного факту про внутрішньоутробний зв'язок близнюків.

Синтаксичне явище парантези вносить додатковий коментар до головного речення. Тож парантеза є самостійною конструкцією, що перериває лінійні синтаксичні зв'язки висловлювання та може бути елімінованою без порушення змісту останнього. У медичних фахових текстах її призначення – пояснювати, уточнювати попередню інформацію або надавати додаткову інформацію. Так, у реченні *Those responsible for propagating the concept, namely the oximetry industry, had really not thought this through very well, as we shall explain* (4, 85) конкретизовано, хто саме виступає за пропаганду концепту; а у прикладі *Overall, 15 patients with SCT have undergone fetal intervention at UCSF (excluding patients who had cyst aspiration to facilitate delivery): six underwent open resection, five underwent RFA, one underwent alcohol ablation, one had therapeutic cyst aspiration to relieve*

urinary tract obstruction, one had RFA followed by EXIT-to-resection, and one had EXIT-to-resection alone (1, 137) парантеза, що виокремлюється дужками, надає додаткову інформацію про пацієнтів, які не підлягали хірургічному втручанню до плода. Окрім того, за допомогою парантези автор може звернути особливу увагу на інформацію, повідомлену після вставлення. Наприклад, у реченні *So long as we maintain oxygen saturations at 90 % and above, all is well, but let it slip just a bit below 90 % and watch out! ... nothing short of a free fall spiral of respiratory dysfunction that must be corrected immediately to avoid grave consequences* (4,85) автор не тільки підкреслює важливість поданої далі інформації за допомогою парантези, але й підсилює останню знаками пунктуації.

Функціональне призначення протиставлень в медичному дискурсі полягає у фіксації суперечливості фактів та явищ, що виражається в поширеному вживанні контрадикторних речень [9, 195]. У прикладі *Radiopaque foreign bodies are easily identified, but radiolucent FBs become clinically diagnosed through indirect radiographically clues such as hyperexpansion* (1, 157) автор описує виявлення на рентгені двох різновидів чужорідних тіл та за допомогою контрадикторного речення протиставляє контрастне тіло прозорому. Однак специфічним для медичного дискурсу є вживання протиставлення з метою не так поставити під сумнів факти або думки інших спеціалістів, як надати альтернативу висловленню в головному реченні. У реченні *A suprapubic*

cystostomy is contraindicated in the setting of UCC; however, it can be considered for other pathologies (3, 95) автор в головному реченні вказує на протипокази для цистостомії, а в підрядному підкреслює можливість проведення такої хірургічної операції у хворих з іншими патологіями. До того ж підрядне речення не заперечує думку головного, а надає додаткові варіанти читачеві.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Медичний дискурс як один з найдавніших видів професійної комунікації становить науковий інтерес для всебічного вивчення. Синтаксична специфіка гіпотаксису англомовних медичних фахових текстів загалом пов'язана з особливостями наукового стилю, проте має і свої характерні риси. Предикативна організація складнопідрядних речень в медичних текстах підпорядковується їх головній функції, а саме наданню об'єктивної фактичної інформації, тому в них превалює індикатив в теперішньому часі. Характерним є активне вживання пасивних конструкцій та модальних дієслів з метою дистанціювання від читача та надання йому певних рекомендацій. На комунікативно-прагматичному рівні поширене використання синтаксичних конструкцій приєднання, парантези та протиставлення для вираження доповнення думки головного речення. Ця тема є цікавою для дослідження медичного дискурсу не тільки в межах складнопідрядного речення, але й для проведення порівняльного синтаксичного аналізу гіпотаксису з паратаксистом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барсукова М. И. Медицинский дискурс: к постановке проблемы / М. И. Барсукова // Античный мир и мы : [материалы докл. и сообщ. науч. конф.]. – Саратов, 2002. – С. 127–132.
2. Бейлинсон Л. С. Характеристики медико-педагогического дискурса (на материале логопедических рекомендаций) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / Л. С. Бейлинсон. – Волгоград, 2001. – 19 с.
3. Бондарко А. В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии / А. В. Бондарко. – М. : Эдиториал УРСС, 2001. – 208 с.
4. Буніятова І. Р. Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV – XIII ст.) / І. Р. Буніятова. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2003. – 327 с.
5. Вихованець І. Р. Грамматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Київськ. ун-т, 1993. – 368 с.
6. Грамматика-80: Русская грамматика в 2-х т. / [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – М. : Наука, 1982. – Т. 2: Синтаксис. – 709 с.
7. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови: Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ», «БАО», 2011. – 992 с.
8. Левицкий Ю. А. Теоретическая грамматика современного английского языка / Ю. А. Левицкий. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2004. – 156 с.
9. Лимаренко О. А. Контрадикторні відношення у складному реченні сучасної англійської мови : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. А. Лимаренко. – Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2010. – 260 с.
10. Литвиненко Н. П. Український медичний дискурс : [монографія] / Н. П. Литвиненко. – Х. : Харківське історико-філологічне товариство, 2009. – 302 с.
11. Новохатська Н. В. Приєднання й парцеляція як засоби формального членування англійських та українських розмовних конструкцій / Н. В. Новохатська // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : [зб. наук. праць]. – К. : Логос, 2013. – Вип. 23. – С. 303–310.
12. Приходько А. Н. Дискурсивные акты: прагмасемантика и прагматипология / А. Н. Приходько // Когниция, коммуникация, дискурс : [междунар. сб. научн. тр.]. – Харьков : ХНУ, 2010. – Вып. 1. – С. 101–122.
13. Руденко Л. М. Обстоянная детерминация в структуре текста (семантико-синтаксичний і стилістичний аспекти) / Л. М. Руденко. – К. : Україна-Віта, 1996. – 213 с.
14. Тронь О. А. До питання епістемічної модальності (на матеріалі англійської мови) / О. А. Тронь, Т. В. Панькова // Мова і культура. – К. : ВД Дм. Бураго, 2009. – Вип. 11. – С. 133–137.
15. Asher N. Discourse topic / N. Asher // Theoretical linguistics. – B., N.Y. : Walter de Gruyter, 2004. – № 30. – P. 163–201.
16. Blokh M. Y. A course in theoretical English grammar / M. Y. Blokh. – M. : Высшая шк., 2004. – 386 с.

17. Fabb N. Sentence Structure / Nigel Fabb. – N. Y. : Routledge, 2005. – 122 p.
18. Halliday M. A. An Introduction to Functional Grammar / M. A. Halliday. – [2nd ed.]. – L. : Longman, 1994. – 434 p.
19. Hall Ch. J. An Introduction to language and linguistics: Breaking the language spell / Ch. J. Hall. – L., N.Y. : Continuum, 2005. – 344 p.
20. Morley G. D. Syntax in functional grammar: an introduction to lexicogrammar in systemic linguistics / G. D. Morley. – L. : Biddles Ltd, 2007. – 248 p.
21. Valin R. D., van An Introduction to Syntax / Robert D. van Valin. – Cambridge : University Press, 2004. – 239 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Ashcraft's pediatric surgery / G. Holcomb, J. P. Murphy, D. Ostlie. – N.-Y. : Elsevier Inc., 2014. – 6th Ed. – 1165 p.
2. Bax M. A. Endoscopic surgery in infants and children / M. A. Bax, K. Georgeson, S. Rothenberg, J.-S. Valla, CK Yeung. – Berlin : Springer-Verlag, 2008. – 833 p.
3. Glenn's urologic surgery / S. D. Graham Jr., T. E. Keane. – Philadelphia : Lippincott Williams & Wilkins, Wolters Kluwer, 2010. – 959 p.
4. Stahel P. F. Patient safety in surgery / P. F. Stahel, C. Mauffrey. – London : Springer-Verlag, 2014. – 513 p.

НОМІНАЦІЯ ХОЛОДЦЮ У СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Оскірко О. П.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті проаналізовано назви страви «холодець» у східноподільських говірках, зокрема: з'ясовано етимологію досліджуваних номенів; простежено лінгвогеографію поширення та ареалогію їх уживання; подано лексико-семантичну характеристику; проведено паралелі з номінаціями цієї страви в інших діалектних континуумах; визначено моделі та мотиваційні ознаки номінації холодцю.

Ключові слова: говірки, номен, холодець, лексико-семантична група, номінація, мотиваційні ознаки.

Oskirko O. P. Nomination 'kholodets' in Eastern Podillya dialects. The article demonstrates the analysis of dish 'kholodets' nominations in Eastern Podillya dialects as well as etymology of studied nomines. The work traces the lingvo-geographic spreading and area of their usage. Lexical-semantic characteristics are provided and also certain parallels with the nomines of this dish common in other dialect continuums are set, it determines the models and motivational features of nomination 'kholodets'. It was found out that the representatives of this lexico-semantic microgroup by structure are single-word nomens. Most single-word names are specific lexemes or their derivatives, occasionally they are either analytical names or agreed word collocations. It was found out that the localized token of 'kholodets' has not lost its semantics during the century. This is clearly confirmed in the study area of the Eastern Podillya dialects and other dialects. The fixation of nomines in lexicographic sources and scientific intelligence only confirms the activity of the functioning of tokens in the dialect continuum of the southwestern dialect. The general significance of the analyzed token, its active functioning in the linguistic space, specifies varieties of food. Taking into account the fact that the vocabulary of a language is directly related to the material culture of a nation, and the vocabulary, dealing with the food and beverages' nominations on the basis of wide material is not yet sufficiently analysed, the integral study of the Eastern Podillya dialects is necessary not only in linguistic but also in general theoretical aspects.

Key words: dialects, nomine, kholodets, lexico-semantic group, nomination, motivational feature.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Система харчування українців складається із сукупності певних ознак традиційно-побутової культури нації. З огляду на природничо-географічні умови проживання найбільш поширеними в Україні були страви, приготовлені з рослинних складників, проте особливої ваги в щоденному раціоні харчування селянина становили страви, основним складником яких було м'ясо, переважно свинина, рідше телятина або баранина [7].

Українській традиційній кухні властиве приготування страв з м'яса в основному способом варіння й тушкування, зрідка смаження й печіння [4]. Щодо видів теплової обробки м'яса, то в українській номенклатурі назв страв та рецептів приготування з м'яса зафіксовано повну числову парадигму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найменування м'ясних страв української кухні описано в роботі Е. Гоци, окремі компоненти лексико-семантичної групи страв із м'яса у межах номенів на позначення їжі досліджували З. Ганудель, Г. Вештарт [1], С. Турчин, М. Волошинова, Л. Борис, В. Різник. Семантична структура лексеми *холодець* представлена в діалектних словниках української мови та в наукових розвідках Є. Турчин, К. Кацалапенко [6], Л. Борис. Номінацію *холодцю* в східноподільських говірках системно не вивчено, що і визначає актуальність нашого дослідження.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – здійснити лексико-семантичну характеристику номінації *холодцю*, провести лінгвогеографічний та етимологічний аналіз зафіксованих номенів, визначити основні моделі номінації. Реалі-

зація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: виявити функціональну активність аналізованих лексем; установити лексико-семантичні паралелі з іншими діалектами української мови; визначити найбільш продуктивні способи утворення номенів.

Об'єктом дослідження є східноподільські говірки. **Предметом** аналізу – лексеми на позначення *холодцю* у східноподільських говірках.

Методи дослідження. Досягнення поставленої мети зумовило використання методів аналізу лексикографічних джерел, зіставного, описового та лінгвогеографічного.

Матеріалом для дослідження послуговували власні експедиційні записи, здійснені протягом 2015–2017 рр. у населених пунктах західних районів Черкащини, східних – Вінниччини, північно-західних – Кіровоградщини, північно-східних – Миколаївщини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Їжа, приготовлена з м'яса, в давньоруський період мала загальну назву *скоромь* < **skormь* «жир» (його пов'язують із *кърть*). З праслов'янської в давньоруську мову перейшли назви *мєсо* < **męso* (вживалися тільки в множині), що позначали «м'ясо, м'ясну їжу, страви» [5, 119]. Лексема *мАсо* відома староукраїнській мові зі значенням «туша або частина туші вбитих тварин, яку вживали як їжу або ж використовували для приготування різних страв». В етимологічному словнику слов'янських мов слово *м'ясо* зафіксовано псл. походження **męso*, що сягає і.-с. **męms* (ЕССЯ, XIX, 9–11).

Лексема *лм'асо* в досліджуваних говірках функціонує зі значенням 'тушка або шматок тваринного

м'яса: курячого, свинячого, гусячого' (Шм, Йс, Мч, Лк, Тп, Лщ, Сч, Снх, Сн Жр, Ск, Тп, Тр, Рс, Дб, Гнн, Уг, Чй, Зр, Рз, Рс, Окс, Глм, Плс). Словник української мови лексему м'ясо реєструє у значенні 'туша, частина туші забитих тварин, а також їжа, приготовлена з цих частин // М'яка м'язова частина тіла риби, водяних тварин' (СУМ, IV, 839). Лексема м'ясо та її фонетичні варіанти засвідчені в говірках української мови: буковинських – м'нясо 'туша, частина туші забитих тварин, а також їжа, приготовлена з цих частин; свинина' (Борис, 286), говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя – м'йасо, м'йасо', м'йесо 'варене чи тушковане м'ясо тварини' (Різник, 120), східнополіських – м'йасо, м'асо, м'насо 'м'ясна їжа' (Турчин, 141) та ін.

У досліджуваних говірках, а також у більшості інших говірок української мови на позначення м'ясних страв уживають форми субстантивованих прикметників: м'яс'не, м'ас'не, мнас'не.

Широковідомою драглистою стравою з м'яса в українській кухні є холодець. У східнополіських говірках страву з м'яса, яку одержують при охолодженні м'ясного чи рибного відвару, номінують холодець, зал'ів'не, 'заходо', хо'лодне, с'туде'н, сал'т'ч'ісон.

Назви цієї страви у досліджуваних говірках мотивовані ДО «зовнішніми ознаками страви, яка при охолодженні загусає та дрижить» 'заходо', хо'лодне, сал'т'ч'ісон, а також «способом приготування, охолодження» холодець, зал'ів'не, с'туде'н'.

Холодну страву, для номінації якої характерною є ознака «холодний, охолоджений», у досліджуваних говірках номінують холодець (Кнл, Шм, Йс, Мч, Кбр, Уг, Чй, Зр, Жр, Бт, Гр, Тп, Юр, Тр, Снх, Ск, Глм, Плс, Об, Зл, Окс, Крс, РБ, Клб, Клд). Походження лексеми холодець етимологи припускають утворенням від холод (псл. *coldъ) (ЕСУМ, VI, 196). За іншою версією, є спільним східнослов'янським лексико-семантичним утворенням від болгарської хладець – демінутив від холод [3, V, 498]. У сучасній літературній та загальнонародній мовах лексема холодець позначає 'драглисту страву, яку одержують при охолодженні м'ясного чи рибного навару з малими шматочками м'яса чи риби' (СУМ, XI, 115; Грінченко, IV, 408).

Лексема холодець у досліджуваних говірках вступає в синонімічні відношення із субстантивом хо'лодне (Нс, Плн, Об), що вказує на термічні умови приготування страви. Спорадично в окремих говірках лексема хо'лодне та демінутив хо'лод'ане (Жр, Снх, Тр, Рс, Тп, Лщ, Уг) функціонують у значенні 'драглистої страви, звареної з крохмалем на молоці і захолює в холодильнику'.

Для найменування аналізованої страви холодець у говірках використовують однослівні, двослівні, рідше трислівні номінації. На всьому досліджуваному ареалі переважають узгоджені атрибутивні словосполучення, де атрибутивні мотивовані призначенням і вказує на походження м'яса, яке використовується: холодець 'курачий' (Лк, Жр, Снх, Ск, Сх, Ів, Нд, Клн, Трг, Лщ, Чй, Юр, Бт, Гр, Сч, Сн, Глм, Плс, Кнл, Клб, Клд), холодець 'рибийачий' (Лк, Жр, Снх, Ск, Трг, РБ, Клд), холодець 'сви'н'ачий

(Лк, Дб, Жр, Снх, Ск, СХ, Ів, Трг, Лщ, Пн, РБ, Клб, Клд), холодець 'йаловичний' (Дб, Клд), холодець 'зас'туже'ний' (РБ), 'гус'ачий холодець' (Кнл), ін'дичий холодець' (Кнл): бу'вайут' 'гус'ачий холодець' / 'дуже 'добрий' / ін'дичий 'дуже 'добрий' / 'кур'ачий 'добрий' / і з 'риби 'робл'ат' холодець' // (Кнл). З мовлення діалектоносіїв фіксуємо: Холодець 'можна готувати і з пе'ту'ха / ін'дика / гуса'ка / кролика / курки // го'туйець'а із' сви'нини / із'ножок' / ратичок' / голо'ви // (РБ).

Значно рідше в говірках функціонують трикомпонентні найменування за моделлю «іменник + прийменник + іменник», напр.: холодець з п'івн'а (Сч, Уг), холодець з но'ги (Тп, Рс), холодець з голо'ви (Дб, Жр, Снх, Ск), та осібно чотирикомпонентні найменування, утворені за моделлю «іменник холодець + прийменник + прикметник + іменник»: холодець з сви'н'ачої но'ги (Юр).

Назви холодицю ДО «колір» – двослівні аналітичні найменування, утворені за моделлю «іменник холодець + атрибутив», який вказує на колір страви: холодець 'білий, холодець 'чистий, холодець 'прозорий 'холодець, з якого знятий жир', холодець 'мутний, холодець 'жсо'тий 'холодець, з якого жир не знято'; ДО «наявність / відсутність жиру»: холодець 'жирний 'холодець із свинячої ніжки', холодець 'п'існий 'холодець із м'яса кролика'.

Очевидно, що виявлені лексеми передають відповідні термічні умови приготування м'ясної страви: Холодець / це 'вар'ац':а 'нож'ки / і го'л'ашка // 'опиеш / 'нож'ку 'ц'у з' го'л'ашкою ру'байут' / с'тавиц':а на 'до'гій 'час / бо холодець 'вари'ц'а 'до'го / 'дуже на ма'лен'кому во'г'ні / шоб' 'в'ін 'т'іл'ки 'чут' 'чут' 'там 'бул'ка' // т'реба шоб' не' ва'ри'ц'а / а м'л'і' // йо'го с'та'л'ат' і 'в'ін 'вари'ц'а 'чут' не' 'ц'ілий 'ден' // йак'шо ше сви'н'аче / ста'ре 'там чи 'шо / шоб' 'в'ін хара'шо / ўм'л'і' / шоб' 'бу' 'добрий холодець' // ка'зали / йак'шо 'гос'т'і 'там чи 'шо / то ка'зали / йак'шо ха'роши' холодець' у'да'с'а / то ха'з'а'ка ха'роша // бо холодець' с'та'л'ат' у' 'самий пе'ред' / холодець' і кот'л'ети // (Кнл).

Лексема холодець зі значенням 'драглиста страву, яку одержують при охолодженні м'ясного відвару з подрібненими шматочками м'яса' функціонує в інших говірках української мови: східнословобожанських – холодець (Волошинова, 549), подільських – холодне, холодець (Брилінський, 100), бойківських та закарпатських – холодиць (Гоца, 52), східностепових – холодець (Онишкевич, 109), східнополіських – холодець, холодець (Турчин, 147), західнополіських – холодець (Аркушин, II, 230).

Драглисту страву, яку одержують при охолодженні м'ясного відвару, переважно з риби або язика тварини, в досліджуваних говірках реалізовано лексемами зал'ів'не (Жр, Снх, СХ, Ск, Лщ, Уг, Чй, Зр, Сч, Рс), зал'ів'не (Мх, Жр), зал'і'не (Хр, Лщ, Чй, Снх), 'заходо' (Жр, Снх, Ск, СХ), холодець' (Кнл, Шм, Йс, Мч, Кбр, Уг, Чй, Зр, Жр, Бт, Гр, Тп, Юр, Тр, Снх, Ск, Глм, Плс, Об, Зл, Окс, Крс, РБ, Клб, Клд), хо'лодне (Нс, Плн, Об), 'студе'н' (Хр).

Лексема зал'ів'не та її фонетичні варіанти зал'ів'не, зал'і'не виражені субстантивованим прикметником, мотивовані дієсловом заливати. В окремих говірках

лексема *зал'ів'не* вживається зі значенням 'холодяна риба' (Мх, Жр), *зал'іу'не, залив'не* 'драглиста страва з риби або гов'яжого язика' (Хр, Лщ, Чй, Снх). З таким же значенням лексема *залив'не* функціонує в буковинських говірках (Борис, 267). Паралельно носіями досліджуваного ареалу вживаються словосполучення *йа'зик зал'ів'ний* (Мх, Лщ, Жр), *'риба залив'на* (Чй, Снх, Жр, Уг, Рс, Тп, Лщ), виражені прикметниково-іменниковим зв'язком з інверсованим порядком слів. Спорадично зафіксовано вживання узгоджених атрибутивних словосполучень зі значенням 'холодець із риби' *'риба с'туд'ана* (Шм, Йс, Мч) та *'риба холод'ана* (Сн, Жр, Лщ, Лв, Уг, Чй) у південно-східних та південних континуумах східнополіських говірок. Лексему *'захолод^м* зафіксовано в аналізованих говірках (Жр, Снх, Ск, СХ), що кваліфікується як застаріла і витіснена з діалектного мовлення назва, проте інколи засвідчено паралельно з назвою *холодне* (Нс, Об). У сучасній українській мові функціонує лише в діалектному мовленні *'захолод* (СУМ, III, 389).

Охолоджена, стужена перед уживанням страва – *'студе^н'*. Осібно лексема виявлена в с. Христинівка Христинівського р-ну Черкаської обл. зі загально-вживаним значенням 'холодець'. Ймовірно, походить від діалектного *студа* 'холод' (< псл. *studъ* (*studa*) 'прохолода, свіжість, холод, мороз' (ЕСУМ, V, 456–457). У сучасній українській мові номен функціонує у трьох значеннях: 'грудень', 'криниця без зрубу', 'холодний вітер' (СУМ, IX, 800). Зі значенням 'холодець' лексему фіксують лексикографічні джерела інших говірок української мови: поліські (Лисенко, 206); наддністрянські (Шило, 247), бойківські (Онишкевич, II, 262); лемківські (Пиртей, 295); закарпатські (Гоца, 52); гуцульські (Піпаш, 185); східнополіські (Турчин, 306, 147); буковинські (Гуйванюк, 530).

Сему 'відварені шматочки м'яса і начинені у шлунок тварини у вигляді ковбаси' у східнополіських говірках передає лексема *сал'т'и'сон* (Кнл, Мх) та її фонетичні варіанти *сал'т'і'сон* (Шм, Йс, Мч, Лк, Хм, Дб), *салти'сон* (Клб, Жр, Уг, Сч, Лщ, Бт, Гр, Трг, Ів, Нд, Гнн, Клн, Юр, Клд). Етимологи

припускають, що лексема запозичена з польської *salceson* походить від італ. *salsicione* 'вид ковбаси' (ЕСУМ, V, 170); інші дослідники вважають лексему запозиченням з французької *saucisson* 'ковбаса' [2, 768]. Лексеми *салти'сон, салти'сон* зі значенням 'очищений, промитий і проварений свиначий шлунок, начинений шматочками вареної головици, язика тощо, приправлений спеціями, добре спресований, іноді запечений' реєструє Словник української мови (СУМ, IX, 22). Із цим же значенням лексема *салти'сон* функціонує в буковинських говірках (Борис, 308), (Гуйванюк, 475), *сал'д'і'сон, сал'д'і'сон, салт'і'сон* – східно-слобожанських (Волошинова, 97), *сал'т'і'сон, сел'т'і'сон, сал'те'сон* – у східнополіських (Турчин, 146). Як бачимо, виявлені маніфестанти відомі й в інших говірках української мови й активно вживаються місцевими жителями.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, більшість аналізованих лексем на позначення драглистої страви з м'яса мають загальноукраїнське походження і належить до слов'янського лексичного фонду. На позначення таких страв у говірках досліджуваного ареалу переважають однослівні, рідше двослівні номінації, виражені узгодженими чи неузгодженими словосполученнями, до складу яких входить архілексема *холодець* і які мотивовані:

1) кольором: *холодець* 'б'ілий, холодець' |чистий, холодець' |прозорий, холодець' |мутний, холодець' |жоутий;

2) наявністю / відсутністю жиру: *холодець* '|жирний, холодець' |п'існий;

3) видом м'яса: *холодець* 'курачий, холодець' |риб'ячий, холодець' |сви'н'ачий, холодець' |йаловичний.

Однослівна номінація представлена лексемами *залив'не, зал'ів'не, зал'іу'не, захолод^м, хо'лдне, студе^н'* на позначення охолодженого м'ясного відвару, головню з риби або язика тварини. Більшість зафіксованих номінацій вживаються в усіх досліджуваних говірках. Східнополіські лексеми виявляють паралелі в інших говірках української мови, що свідчить про загальноукраїнський континуум досліджуваних номінацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вештарт Г. Ф. Назви ежі // Лексика Палесся ў прасторы і часе / Г. Ф. Вештарт. – Мінськ : Навука і тэхніка, 1971. – С. 89–142.
2. Ганшина К. А. Французско-русский словарь / К. А. Ганшина. – М. : Русский язык, 1977. – 902 с.
3. Геров Н. Речник на българския език / Фототип. изд. – София, 1975–1978. – Т. I–VI.
4. Дубовіс Г. О. Українська кухня / Г. О. Дубовіс ; худож.-оформлювач І. В. Осипов. – Харків : Фоліо, 2006. – 591 с.
5. Історія української мови: Лексика і фразеологія / В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова та ін. [редкол.: В. М. Русанівський (відп. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – 744 с.
6. Кацалапенко К. В. Назви м'ясних страв української кухні у східнополіських говірках / К. В. Кацалапенко // Лінгвістика : [зб. наук. праць / відп. редактор В. Д. Ужченко]. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – № 3 (15). – С. 83–89.
7. Українська стародавня кухня : довід. / [упоряд. Т. Л. Шпаковська]. – К. : Спалах ЛТД, 1993. – 238 с.

ДЖЕРЕЛА

Аркушин – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок : у 2 т. / Григорій Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2000. – Т. 1–2; **Борис** – Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Борис. – Чернівці, 2015. – 330 с.; **Брилінський** – Брилінський Д. М. Словник поліських говірок / Д. М. Брилінський. – Хмельницький : РВВ, 1991. – 117 с.; **Волошинова** – Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослобожанських говірках : дис. ... канд. філол. наук : спец.

10.02.01. «Українська мова» / М. О. Волошинова. – Луганськ, 2014. – 301 с.; **Ганудель** – Ганудель З. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. Т. 1. : Назви страв, посуду і кухонного начиння. – Братислава; Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі, Відділ української літератури в Пряшеві, 1981. – 211 с.; **Грінченко** – Грінченко Б. Д. Словарь української мови : у 4 т. / К., 1907–1909. – Т. 1 – 4; **Гуйванюк** – Словник буковинських говірок / заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.; **Гоца** – Гоца Е. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах / Еріка Гоца ; [відп. ред. І. В. Сабадош]. – Ужгород : Гражда, 2010. – 360 с.; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982; **Лисенко** – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.; **СУМ** – Словник української мови : в 11 т. / І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1970–1980; **Онишкевич** – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. – К. : Наук. думка, 1984. – Ч. 1–2; **Піпаш** – Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород, 2005. – 266 с.; **Пиртей** – Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / П. С. Пиртей ; [упоряд. і підгот. до друку Є. Д. Турчин]. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 364 с.; **Різнюк** – Різнюк В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя : дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. «Українська мова» / В. П. Різнюк. – Львів, 2016. – 370 с.; **Турчин** – Турчин Є. Д. Назви їжі на Східному Поліссі / Є. Д. Турчин. – Львів : Українська академія друкарства, 2012. – 347 с.; **Шило** – Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Гаврило Шило. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 288 с.; **ЭССЯ** – Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд / под. ред. О. Н. Трубачева. – М. : Наука, 1974–2007. – Вып. 1–33.

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

Шм. – Шамраївка Сквирського р-ну Київської обл.; Йс. – Йосипівка; Мч. – Мечиславка Ульянівського р-ну Кіровоградської обл.; Лк. – Лукашівка Літинського р-ну Вінницької обл.; Хм. – Хомутинці Калинівського р-ну Вінницької обл.; Тп. – Тополівка Теплицького р-ну Вінницької обл.; Жр. – Журавка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Уг. – Угловата Христинівського р-ну Черкаської обл.; Чй. – Чайківка Христинівського р-ну Черкаської обл.; Пп. – Попудня Монастирищенського р-ну Черкаської обл.; Нд. – Надлак Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Окс. – Оксанино Уманського р-ну Черкаської обл.; Дб. – Добра Маньківського р-ну Черкаської обл.; Гнн. – Ганнівка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Лщ. – Ліщинівка Христинівського р-ну Черкаської обл.; Рз. – Розсішки Христинівського р-ну Черкаської обл.; Хр. – Христинівка Христинівського р-ну Черкаської обл.; Сч. – Сичівка Христинівського р-ну Черкаської обл.; Сн. – Синиця Христинівського р-ну Черкаської обл.; СХ. – Скалівські Хутори Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Снх. – Синюха Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Трг. – Торговиця Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Нд. – Надлак Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Ск. – Скаліва Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Ів. – Іванівка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл.; Юр. – Юрївка Добровеличківського р-ну Кіровоградської обл.; Рс. – Русалівка Маньківський р-ну Черкаської обл.; Крт. – Крутогорб Гайсинського р-ну Вінницької обл.; Кбр. – Кобринове Тальнівського р-ну Черкаської обл.; Глм. – Гольма Балтського р-ну Одеської обл.; Тр. – Тарасівка Звенигородського р-ну Черкаської обл.; Плс. – Плоске Балтського р-ну Одеської обл.; Об. – Обжиле Балтського р-ну Одеської обл.; Зл. – Заліське Тальнівського р-ну Черкаської обл.; Крс. – Красногірка Голованівського р-ну Кіровоградської обл.; Клд. – Колодисте Уманського р-ну Черкаської обл.

CONCEPT "EVIL" IN CHANNELING-DISCOURSE

Petryk T. V.

Lviv Ivan Franko National University

The article continues the series of author's scientific insights into the problem of conceptual reconstruction of the picture of the world presented in the channelings of different multidimensional entities. It analyzes the lingual presentation peculiarities of concept EVIL in the channeling-discourses of Seth and Kryon. Concept EVIL is described as having different logical understanding in different cultures but equally meaningful for every of the existing cultures as it belongs to the basic concepts of the mental sphere and enters the systems of other concepts of moral, philosophical, theological and scientific essence. The concept is viewed as a unit of mental lexicon coded in language. On the material of channelings there have been singled out the peculiarities of one of the basic concepts of human civilization – concept EVIL – and its linguistic representation in the texts as well as the shifts occurring within the semantic structure of the concept under analysis. The article provides the evidence of the semantic content broadening of the concept through both the inclusion of new elements and the additional characteristics of the existing ones. Analyzing and systematizing the examples from the text, the article speculates upon the origin and essence of evil as presented in the channelings as well as drives the conclusion that ontologically evil is ascribed to human being and the features of human consciousness to support the human dual perception of the world by "coining" the oppositions: in this very instance – the opposition of good–evil. The role of the above-mentioned concept in the modeling of the cognitive and evaluative pictures of the addressers' worlds is also in the focus of the article.

Key words: concept EVIL, broadening, notional component, channeling.

Петрик Т. В. Концепт «ЗЛО» у ченнелінг-дискурсі. Стаття продовжує серію публікацій автора, присвячених проблемі концептуальної картини світу, представленої у ченнелінгах різних сутностей багатовимірного плану існування. Проаналізовано особливості мовної репрезентації концепту ЗЛО у ченнелінг-дискурсах Сета та Крайона. У статті розглянуто концепт як одиницю ментального плану, виділено семантичні одиниці, які розширюють понятійний компонент концепту ЗЛО у ченнелінг-дискурсах Сета та Крайона.

Ключові слова: концепт ЗЛО, розширення, понятійний компонент, ченнелінг.

Defining the problem and argumentation of the topicality of its consideration. The present-day linguistics is characterized by the increasing interest towards the problem of discourse typology and analysis, as linguistic interest has shifted from the abstract language system to the diversity of language realization in speech (and respective discourses). Taking into account the phenomenon of literature changeability and the instability of its boundaries that entail the appearance of some new types of literature, we can state that it is possible to single out new types of discourse as the objects of linguistic research. One of them is channeling-discourse as a subtype of esoteric discourse. Terra incognita in linguistics, channeling-discourse is a promising field of research from the point of view of its structure, mode, participants, the cognitive model of the world and the respective language picture of the world. Modern channelings belonging to mass literature, they appear to be the so-called sacred knowledge for mass audience and are, thence, of great influential power, shifting the consciousness of the readers towards cosmic paradigm of human existence. Therefore the investigation of this type of discourse, as the one endowed with suggestive power, is actual in our modern society where the means of influencing the person's worldview are among the topical in linguistic, socio-linguistic and neuro-linguistic researches.

Analysis of recent research and publications. The topic has been actively discussed in philosophy from the point of view of the essential existential issues discussed in channelings and the very procedure of channeling

itself (participants, place, manner, interaction of two consciousnesses etc.). John Klimo was among the first scholars who conducted the study of a very peculiar type of communication when a human being gives his physical body 'to let' to an entity (usually termed as spiritual entity or simply spirit) from a different dimension of reality (non-physical level) for this entity to communicate the information to humanity. Such a human being is considered to function as a 'channel' (but later there was introduced the term 'channeler' and it appeared to dominate in further researches). J. Klimo profiles the channels and their sources from preliterate societies through the epoch of monotheistic religion formation to the present time period. He identifies as channels such well-known in the history figures as Moses and Muhammad (whose teachings were received through channelings from God himself), Solomon, Nostradamus, E. Swedenborg and Edgar Cayce. In the focus of his attention there are also kinds of the information channeled and the mode of channeling: clairvoyance and automatic writing [6]. William H. Kautz and Melanie Branon detail the history of channeling as well as its role in various cultures, testify to the fact that the information received via channeling caused progress both in sciences and art and show the evidence of public's resistance to channeling and the information provided [5].

Among the modern researchers of the phenomenon there should be mentioned the works by Wouter J. Hanegraaff who in his famous work "New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought" [4] speculates upon the problem of New Age

and New Age Literature historical background providing their connection with the channeling phenomenon.

Though channelings are not a new phenomenon, the oldest among them dating back to ancient times, the very channeling-discourse has not attracted much attention of linguists yet. Among those very innumerable scientific insights into the problem there should be mentioned the works of the author of this article concerning the models of the addresser [7; 9], the addressee [3], the channeler himself as a mediator of communication [8], frame analysis of some basic concepts as key ones in the given discourse [7] and some other concerning the peculiarities of the American channelings of the 20th and 21st centuries. Russian channelings (both fiction and non-fiction) are in the focus of interest in separate articles by Professor F. S. Batsevich [1; 2] who classifies them under mystic type of literature.

The aim of this study. The article continues the cycle of scientific publications of the author concerning the verbalization particularities of the basic existential concepts in channeling-discourse. The aim of this publication is to profile concept EVIL in the channeling-discourses of Seth (channeled by Jane Roberts) and Kryon (channeled by Lee Carroll).

The outline of the main research material. In monism, characteristic mainly of the Eastern religions, God is perceived as an absolute, embracing good and evil, thus denying an independent existence of the Devil as the personification of Evil. When we look at the term 'evil' (in its moral sense) in Western culture, we usually face the traditional religious or theological ideas postulating the duality of our existential frame: the Almighty God, as the source of everything that is good and positive, and his primary opponent Devil, as the personification of what is perceived in society as evil. In the mitigated dualism the Devil is thought as heavenly originated but having fallen apart from his origin a creature who thus gave the origin to evil. Absolute dualistic worldviews perceive good and evil as wholly independent principles, thus treating both God and the Devil ontologically limited to their inner essence: God is good and, therefore, he wants, acts and creates only good; the Devil is evil and, therefore, he wants, acts and creates only evil.

Channelings of various spiritual disembodied entities (Kryon and Seth among them) contradict the religious dogma stating that our perception of the basic principle of existence is distorted by the duality of the three-dimensional world we live in:

*Human Beings, you're indoctrinated with the idea that the entities around you are vying for your soul. They want your consciousness. You were brought up with information that said that **there are evil entities and divine entities**, and depending upon what you decided to do with your free choice, one side or the other wins. It's **either the devils or the angels**. There you are, riding a seesaw, being pulled between the two of them. Supposedly each has power, and you don't. So you better hook up to one of them so that you'll have some direction. Some have called this situation **duality**. Dear ones, **that is mythology!** I'll give you the truth (1).*

*I am telling you again, therefore, that many of **your ideas of good and evil are highly distortive**, and shadow all understanding you have of the nature of reality (2, 223).*

Our human conceptual picture of the world is to great extent based on the oppositions and beliefs that phenomena of one kind are necessarily balanced by the existence of the contradicting forces, etc: light – dark, bright – dull, white – black, good – evil. Respectively, the major religions are nothing but the systematized theologies of opposites. Seth states that such theologies are "detrimental":

*If you believe, for example, that all **good must be balanced by evil**, then you bind yourself into a system of reality that is **highly limiting**, and that contains within it the seeds of great torment.*

*In such a system, even **good becomes suspect**, because **an equal evil is seen to follow it**. The god-versus-devil, angels-versus-demons - the gulf between animals and angels all of these distortions are impediments (2, 219).*

Kryon and Seth, as the spiritual creatures whose function in the Universe hierarchy is to serve the humanity in its spiritual advancement, stress that ontologically evil is the 'product' of our consciousness, as it is within the power of a human consciousness to 'switch' our reality from positive (lighted by the presence of good) to negative (darkened by evil). According to Kryon, we – humans – are responsible for all the suffering in the world, because we send the impulse and the Universe responds to it modelling our reality:

*The **darkest thing** you can imagine on this planet that has ever happened, or is happening, or that ever could ever be conceived, **has been co-created and manifested by a Human**. **The evilest of the evil**, the darkest of the dark, is no darker than the darkest place of the Human mind. **Evil is what is created by a Human Being**, not by another entity sent to Earth to capture you. Human Beings are powerful. They can manifest the dark as well as the light. It explains what you would call black magic. It is within the Human Beings, oddly enough, using the powers of their divinity [this means that the Universe responds no matter what] to create evil. It is the Human's free choice, and it always has been (1).*

Our beliefs are the basement on which all our reality is constructed: believing in evil and the necessity of suffering in order to gain a better place after death, we attract the misfortune and evil effects into our life; believing in the evil essence of human being we attract evil people:

*If you believe **all men are evil**, you simply **will not experience the goodness** in men. You will be completely closed to it. They in turn will always **show you their worst side**. [...] If you are **obsessed with the idea of evil**, then you **will meet evil conditions**. If you believe in **devils**, then you **will encounter these** (2, 192).*

Still, the true reality is such that evil is just a hallucination; we can speak of evil effects though even they are illusions:

*On the one hand, quite simply and in a way that you cannot presently understand, **evil does not exist**. However, you are obviously confronted with what seem to be quite **evil effects** (2, 328).*

*Let me take this moment to state again that **there are no devils or demons**, except as you create them out of your belief. As mentioned earlier, **good and evil effects are basically illusions** (2, 428).*

According to Seth, the problem arises as a result of the wrong angle we percept the reality from and, instead of choosing love as a starting point, we choose fear. This fear creates a very powerful hallucination that there exists the Devil as the embodiment of all the evil:

They concentrate upon not what they think of as the power of good, but fearfully upon what they think of as the power of evil. The hallucination is created, therefore, out of fear and of restriction. The devil idea is merely the mass projection of certain fears - mass in that it is produced by many people, but also limited in that there have always been those who rejected this principle (2, 331).

Kryon continues this thought and, as it was illustrated in the first example above, says that we consider ourselves as being deprived of any power and having to choose between the patrons – good God or bad Devil – to be directed and protected by him.

A very important message is sent to humanity by both the entities in their channelings: a human is endowed with the creative power, the power to create our own reality and in this aspect we are equal to God because we, as a part of God, are also divine in nature. If our starting point is love, and the whole humanity resides in love, we create the world where there is no place for evil:

Your world has not tried the experiment as yet which would release you. The experiment that would transform your world, would operate upon the basic idea that you create your own reality according to the nature of your beliefs, and that all existence was blessed, and that evil did not exist in it. [...] then the evidence of your physical senses would find no contradiction. They would perceive the world and existence as good [...]. The simple fact is that as long as you believe in the concept of evil, it is a reality in your system, and you will always find it manifested. Your belief in it will, therefore, seem highly justified. If you carry this concept through succeeding generations, through reincarnations, then you add to its reality (2, 225).

Speaking about the Devil as the absolute embodiment of all the evil, Seth stressed that the mental processes going on in our consciousness emanate energy. And this very energy is our divine power of creation.

Having created the image of Devil we feed it with our mental energy, thus projecting him onto the plane of our physical reality. But if we do not believe in his existence and thus deny him our energy, we create the world where there is no place for the Devil, where there is even no such an idea:

You must understand that each mental act is a reality for which you are responsible. [...] As long as you believe in a devil, for example, you will create one that is real enough for you, and for the others who continue to create him.

Because of the energy he is given by others, he will have a certain consciousness of his own, but such a mock devil has no power or reality to those who do not believe in his existence, and who do not give him energy through their belief. He is, in other words, a superlative hallucination (2, 331).

The analysis of the channelings made it possible to single out such essential characteristics of the concept EVIL as presented in Seth's and Kryon's discourses:

- evil does not exist;
- evil is an illusion, grounded in our beliefs;
- evil is created by human consciousness basing on fear;
- evil feeds on our mental energy;
- evil is eliminated by love.

Conclusions and perspectives of further research in this field. The analysis of the concept EVIL verbalisation in channeling-discourse explicated different characteristics of the object under study, testifying to the fact that in this peculiar type of discourse it undergoes certain modification as compared to the generally accepted viewpoint. The above discussed examples serve as a proof of broadening of the concept's notional counterpart resulting in inclusion of several new meanings into the lexico-semantic field of the concept EVIL verbalisation. The perspectives of the research are as follows: from the standpoint of cognitive-communicative approach further insight into the problem would specify the cognitive spaces of the channeling-discourse actors (the disembodied entities as the addressers and the humans as the addressees) in the channelings of separate entities and in channeling as a peculiar type of discourse in general.

REFERENCES

1. Бацевич Ф. С. Художній текст VS ченнелінг-текст: виявлення мовленнєво-жанрової специфіки / Ф. С. Бацевич // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди]. – Харків, 2009. – Вип. 27. – С. 103–111.
2. Бацевич Ф.С. Ченнелінг-тексти: спроба типології та прагматичного аналізу / Ф. С. Бацевич // Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство) – 2014. – Т. 164. – С. 3–7.
3. Петрик Т. В. Модель адресата у ченнелінг-дискурсі Крайона / Т. В. Петрик // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Мовознавство» – Луцьк, 2010. – Вип. 7. – С. 145–147.
4. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: Типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вестник Черкасского университета. – 1999. – Вып.11. – С. 3–20.
5. Hanegraaff W. J. New Age Religion and Western Culture: Esotericism in the Mirror of Secular Thought / Wouter J. Hanegraaff. – Leiden, New York, Köln : Brill, 1996.
6. Kautz W. H., Branon M. Channeling : the intuitive connection / William H. Kautz, Melanie Branon. – San Francisco : Harper & Row, 1987.
7. Klimo J. Channeling: Investigations on receiving information from paranormal sources /Jon Klimo. – Berkeley, CA : North Atlantic Books, 1998.
8. Petryk T. V. Communicative Space of Language Personality in Modern American Channelings / T. V. Petryk // Филолог – часопис за мову, книжечність и культуру. – Филолошки факултет Университета у Бањој Луци, 2016. – Vol. 7. – Issue 14. – P. 19–35.

9. Petryk T. V. Discourse Typology: Channeling Discourse / T. V. Petryk // Development of Scientific Thought in the 21st Century: Problems and Perspectives. Proceedings of the 2nd International Scientific Conference. April 10, 2013. [ISSN 2255-9329] – Riga, Latvia, 2013. – P. 42–44.

10. Petryk T. V. Verbal Means of Addresser Representation in Channeling Discourse / T. V. Petryk // Jezikoslovni zapiski. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2016. – Vol. 22. – Issue 2.– P. 197–208.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Kryon. Perceptions of Masterhood I [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.kryon.com/k_chanelhawaii103.html [24.05.2018].

2. Roberts J. Seth Speaks: The Eternal Validity of the Soul / Jane Roberts. – Englewood Cliffs, N.J. : Prentice hall, 1972. Reprinted 1994 by Amber-Allen Publishing.

УДК 811.111'255.4(045)

ВІДТВОРЕННЯ МАРКЕРІВ СОЦІАЛЬНОГО СТАТУСУ В ОПИСАХ МЕБЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ РОМАНІВ XIX СТОЛІТТЯ)

Попович Ю. О.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто проблему відтворення маркерів соціального статусу літературних персонажів в описах меблювання їхніх осель. Дослідження виконано в межах антропоцентричного підходу на матеріалі українських перекладів англійських романів XIX століття. Окреслено труднощі передачі особливостей предметів інтер'єру та проаналізовано основні тактики, до яких вдаються перекладачі для їх подолання.

Ключові слова: художній переклад, антропоцентричний підхід, маркери соціального статусу, англійські художні твори.

Popovych Yu. O. Rendering of social status markers in the description of furniture (case study of Ukrainian translations of the XIX century English fiction). World globalization and integration processes have given rise to new research in intercultural communication, particularly in the fields of applied linguistics and translation. Social status is a category inherent in any social human being. Therefore, understanding social status with its characteristics and functions in society, language and discourse in the context of cross-culturalism is crucial to further studies of how it is conveyed in translation.

The article is aimed at highlighting the translation tactics in reproducing social status markers in the descriptions of furniture in Ukrainian translations of the XIX century English fiction within the anthropocentric approach of the cognitive-discursive paradigm of linguistics. It employs a complex approach to exploring the ways of reproducing social status markers in the translation of fiction. The present study defines social status as a complex sociolinguistic and interdisciplinary notion which indicates the legal position or rank of a person or group in a social system. It has clear-cut distinguishing features and is expressed through speech, lifestyle and non-verbal communication of literary characters. Markers of social status are defined as the means to indicate the social status of a person, either real or fictional. These markers are varied in form and nature and grouped according to the forms of their expression in characters' speech, their lifestyles and non-verbal communication.

The ways of indicating status in the descriptions of furniture are compared in the source and target languages, and the challenges of rendering status markers are outlined. The translation tactics used in the Ukrainian translations under consideration are analyzed from the viewpoint of formal and dynamic equivalence, with the widest-used ones defined by their percentage ratio.

Key words: English fiction, interdisciplinary, social status, social status markers, sociolect, translation tactics, translation of fiction.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що адекватний переклад художніх творів вимагає аналізу понять, які належать кільком гуманітарним наукам і становлять єдину науку про людину. Одним із таких понять є соціальний статус людини. Перед перекладачем постають проблеми, пов'язані з розпізнанням у художньому тексті маркерів соціального статусу літературного персонажа – соціально-маркованих одиниць мовлення, які реалізують статусні характеристики й статусні відносини персонажів у тексті, та оптимальним відтворенням їх у перекладі без втрати їхньої художньої забарвленості та зі збереженням функцій, які вони виконують в оригіналі художнього твору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Прояв соціального статусу у стилі життя людини в різних етнічних середовищах досліджували Т. А. ван Дейк [1], В. Карасик [2], С. Лабов [7], М. Argyle [6], у ракурсі перекладознавства – І. Ковальська [3], Т. Некряч і Ю. Чала [4], О. Швейцер [5] та ін.

Питання соціального статусу, яке належить до компетенції соціології та соціолінгвістики, порушують і в багатьох інших дотичних дисциплінах, серед усього й у перекладознавстві. Антропоцентрич-

ний підхід у когнітивно-комунікативній парадигмі лінгвістики вважають оптимальним підходом до вивчення соціального статусу в перекладі, оскільки як переклад художнього дискурсу, так і соціальний статус людини пов'язані з дослідженням специфіки комунікативної поведінки в різних соціальних сферах, що на сьогодні є одним із домінуючих напрямів досліджень у багатьох гуманітарних науках. Цей підхід дає змогу досягнути досі не вивчені аспекти художнього перекладу.

Соціальний статус постає у статті передусім як соціолінгвістичне і водночас як комплексне міждисциплінарне поняття, що означає правове положення особи або соціальної групи в соціальній системі, яке характеризується певними визначальними ознаками й виражається у її мовленнєвій поведінці, стилі життя й контактах [2, 15; 8, 22].

Формулювання мети і завдань статті. Дослідження має на меті виявити і окреслити найуживаніші тактики відтворення в перекладі маркерів соціального статусу в описах осель персонажів. Досягнення мети передбачає виконання таких завдань: розглянути явище і поняття соціального статусу людини, сфери та способи його індикації в ракурсі перекладу; порівняти способи маркування

соціального статусу персонажа в оригіналах і перекладах художніх творів; окреслити перекладацькі труднощі відтворення маркерів соціального статусу в британських художніх творах ХІХ ст. і проаналізувати тактику цього відтворення з позицій адекватності та еквівалентності перекладу, визначити серед них найуживаніші тактики перекладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статусна індикація стилю життя англійських аристократів ХІХ ст. поширюється фактично на всі предмети, що їх оточують, а також явища, стосунки, способи поведінки, оцінки тощо. Тому задля їх еквівалентного відтворення сучасний перекладач художньої літератури має тлумачити ці предмети і явища, балансує між усвідомленням авторського задуму, знанням його неповторного стилю, глибинним розумінням культури та епохи першотвору і перекладу, який він здійснює, а також повинен вміти передбачити можливу реакцію цільового читача перекладеного твору.

Соціальний статус виявляється в стилі життя персонажів, який охоплює рід занять і матеріальні блага, доступні тим чи іншим верствам населення. Описи інтер'єру, а особливо меблів, дають доволі точне уявлення про соціальний статус особи. Тому на відображення особливостей предметів інтер'єру осель персонажів впливає як соціокультурне тло, так і соціально-статусний підтекст таких описів.

Відтворення маркерів соціального статусу в описах меблів вимагає передусім знання й розуміння стилів опорядження інтер'єрів. У творах ХІХ ст. переважають описи житла заможних людей. На достаток і статус власника будинку вказувало саме оформлення інтер'єру його будинку. Оселі вищого суспільства умебльовані в таких стилях та їх елементах, як готика, ренесанс, класицизм, бароко, рококо, вікторіанський стиль, ампір та бідермейер.

Ампір – урочисто-парадний стиль. Інтер'єр, виконаний у цьому стилі, характеризується класичними формами і розкішним оформленням. Бідермейер – стриманий і досить спокійний стиль, який прийшов на зміну величному і водночас холодному ампіру, запозичивши у попередника лаконізм і принципи побудови. Меблі в цьому стилі добротні й зручні, ніжки столів, спинки крісел, стільців та диванів плавно вигнуті, оббивки й фіранки яскраві з квітковим малюнком [15].

Поширеним був також Адамів стиль, започаткований шотландським архітектором Робертом Адамом, – легка й невимушена версія раннього класицизму з акцентом на витонченому дизайні інтер'єрів з елементами неоготики [15].

У дизайні англійської оселі відбилосся те, що люди в ті часи починали активно подорожувати, тому в оформленні приміщень особливо поширеною стала еkleктика: поєднання таких стилів, як готика, східна екзотика, класицизм і рококо.

Дорогі, вишукані меблі різноманітного стилю й дизайну, виготовлені із коштовних матеріалів, вказують на високий статус власника. У п'єсі Б. Шоу «Пігмаліон» стільці й диван у вітальні місіс Гігінс статусно-марковані:

There is a Chippendale chair further back in the room between her and the window nearest her side.

At the other side of the room, further forward, is an Elizabethan chair roughly carved in the taste of Inigo Jones. The corner between the fireplace and the window is occupied by a divan cushioned in Morris chintz (9). Трохи далі, між нею і найближчим до неї вікном, стоїть чіппендейлівське крісло. Біля іншої стіни, майже навпроти дверей, видно елізаветинське крісло, грубо різьблене, в дусі Ініго Джонса. Куток між каміном і вікном зайнятий диванчиком із подушками, обтягненими Моррісовим ситцем (5, пер. О. Мокровольського). Трохи далі, між нею і найближчим до неї вікном, стоїть чіппендейлівське крісло. Біля іншої стіни, майже навпроти дверей, видно елізаветинське крісло, грубо різьблене, в дусі Ініго Джонса. За письмовим столиком, ближче до крайнього вікна, стоїть чіппендейлівський стілець. З протилежного боку кімнати, поодаль від вікна, – елізаветинське крісло з грубим різьбленням у манері Ініго Джонса. У кутку між каміном та вікном – диванчик, обтягнутий морісівським ситцем (6, пер. М. Павлова).

Назви меблів, виготовлених у певному стилі, – поняття, які потребують роз'яснення, адже вони навряд чи знайомі пересічному читачеві. На відміну від О. Мокровольського М. Павлов подає важливу історико-культурну інформацію у виносках: *Chippendale chair* – крісло чи стілець у стилі «чіппендейл» [14] – у поясненні М.Павлова «назва походить від імені англійського художника, скульптора, майстра меблевої справи Томаса Чіппендейла (1718–1779)». Отже, варіанти *чіппендейлівське крісло* або *чіппендейлівський стілець* обидва адекватно відтворюють значення словосполучення, якщо пояснення дається у виносках, однак ця інформація не достатня для розуміння статусного маркування цього предмета. Те саме стосується й *Elizabethan chair* – це крісло або стілець, вирізьблений із дуба або горіха у готичному ренесансному стилі, який був започаткований за часів правління Єлизавети I Тюдор (інша назва стилю – тюдорівський) і вкоренився у вжитку заможних аристократичних родин Європи [15]. Ці факти вказують на високий статус власників такого крісла, але ці алюзивні асоціації втрачені в обох перекладах (пояснення у виносках М. Павлова лише розкриває значення імені художника: «Ініго Джонс (1573–1652) – англійський архітектор і декоратор, прихильник елізаветинського стилю»). В цілому пояснення М. Павлова удокладнюють загальні історичні відомості, проте, на жаль, не дають розуміння про стиль, у якому виконано меблі. Оскільки виноска в п'єсі важлива для сценографа, коментарі можна було б зробити розлогішими – у вигляді сценічних вказівок і настанов.

Такий предмет меблів, як *divan* (a long comfortable seat with no back or arms for two or more people [13] – довге зручне сидіння без спинки або без поручнів) має такі словникові відповідники: *тахта* (широкий низький диван без спинки), *софа* (м'який широкий диван з поручнями і низькою спинкою), *отоманка* (широкий м'який диван з подушками замість спинки і з валиками на краях) [10], а обрана перекладачами зменшувальна форма *диванчик* – «рід м'яких меблів для сидіння і лежання» [9, 1971, Т. 2, с. 270] – зрозу-

мілий сучасникам гіперонім, проте занадто узагальнювальний і викликає широкий спектр асоціацій. О. Мокровольський точніше передає образ, відтворюючи означення *cushioned* (обкладений подушками [14]), тоді як М. Павлов вилучає вказівку на наявність подушок, а з нею і натяк на певне сиба-ритство місця Гігінс.

Morris chintz – (*chintz* [uncountable] – smooth cotton cloth that is printed with a flowery pattern and is used for making curtains, furniture covers, wallpaper, etc [11]; меблевий ситець [10] – бавовняна тканина з вибивним квітковим візерунком для виготовлення гардин, меблевої оббивки, шпалер і т. ін.) – назва тканини та візерунку, що походить від імені Вільяма Моріса (Вільям Моріс (1834–1896) – англійський архітектор, художник, декоратор, дизайнер меблів та інтер'єрів, відомий також як поет і романіст (6, пер. М. Павлова). Покликання на В. Моріса у виносках М. Павлова роз'яснює алюзію, але не дає уявлення ані про вигляд, ані про високу вартість цієї дизайнерської тканини. Варіант перекладу *Моррісовий ситець* О. Мокровольського не коректний, бо справляє враження, що ситець був власністю якогось *Морріса*; натомість версія М. Павлова *морісівський ситець* викликає потрібні асоціації. Отже, за відсутності більш детальних пояснень у виносках статусні характеристики згаданих предметів інтер'єру нівелюються.

Поряд із коштовним фешенебельним морісівським меблевим ситцем маркер високого соціального статусу – розкішна *парча* (*brocade*). Саме ці матеріали визначають вишуканість інтер'єру вітальні місця Гігінс:

In the middle of the room there is a big ottoman; and this, with the carpet, the Morris wall-papers, and the Morris chintz window curtains and brocade covers of the ottoman and its cushions, supply all the ornament, and are much too handsome to be hidden by odds and ends of useless things (9). *Посеред кімнати – велика отоманка, і ця турецька тахта, разом із килимом, Моррісовими шпалерами, та Моррісовими ж ситцевими гардинами, та парчевими покривалами на отоманці і її подушках, – ото і вся обстановка, яка сама собою надто гарна, й ту красу тільки скрадав би всякий непотрібний дріб'язок* (5, пер. О. Мокровольського). *Посеред кімнати – велика канана. Подушки й парчеве укривало на канані, морісівські шпалери й морісівські набивні гардини на вікнах – ось і всі оздоби вітальні, але вони дібрані з таким смаком, що гріх було б захарастити їх непотребом* (6, пер. М. Павлова).

Такий різновид диванів, як *ottoman* – майже незамінний предмет інтер'єру оселі цієї епохи. О. Мокровольський еквівалентно відтворює слово *ottoman* (an upholstered sofa or divan without arms or a back [12]) похідним відповідником *отоманка*, що означає «широкий м'який диван з подушками замість спинки і з валиками на краях» [9, 1974, Т. 5, с. 807], або *тахта* – «широкий низький диван без спинки» [9, 1979, Т. 10, с. 44]. Додавання до слова *тахта* означення *турецька* вказує на походження цього предмета меблів і тут скоріше зайве. У М. Павлова це слово передане синонімом слова *диван* – гіперо-

німом *канана*, яке не обов'язково викликає в уяві відповідний зоровий образ. Слід також пам'ятати, що в деяких випадках словом *ottoman* називають не тахту, а низький м'який стільчик без спинки для сидіння чи для ніг, тобто *пуф* (an upholstered low seat or cushioned footstool [11]).

Інший різновид меблів для сидіння, поширений в еклектичному інтер'єрі XIX ст., – екзотичний:

From the corner of the divan of Persian saddle-bags on which he was lying, smoking, as was his custom, innumerable cigarettes, Lord Henry Wotton could just catch the gleam of the honey-sweet and honey-coloured blossoms of a laburnum (10). *З перського дивана, де лежав лорд Генрі Воттон, курячи своїм звичаєм одну по одній незліченні цигарки, можна було побачити лише блиск золотаво-ніжного, як мед, цвіту верболозу* (3, пер. Р. Доценко).

Як вже зазначалося вище, *divan* – це *тахта* або довга *отоманка*, а отже, слово *диван* у перекладі Р. Доценка, незважаючи на означення *перський*, яке звужує семантику й передає екзотичність предмета, занадто загальне, щоб викликати в уяві потрібний образ. Водночас (через вилучення) значення поняття *Persian saddle-bags* не розкрито: це коштовна міцна килимова тканина в традиційному перському стилі, назва якої походить від матеріалу, що використовували для виготовлення сидільних сумок і покриття для сідел [11], і, таким чином, статусне маркування у перекладі цього поняття не збережене.

Масивні ліжка з колонами й завісами поширені в інтер'єрах спальні вищого класу XIX ст.:

A bed supported on massive pillars of mahogany, hung with curtains of deep red damask, stood out like a tabernacle in the centre (7). *Посередині, наче церковна рака, стояло ліжко з масивними стовпчиками з червоного дерева, завішене пурпуровою заслоною* (1, пер. П. Соколовського). *Посередині стояло величезне ліжко червоного дерева з масивними колонами і червленими заслонами* (2, пер. У. Григораш).

Ліжко з масивними колонами з червоного дерева постає в уяві читача так, як задумано автором, зі збереженням статусного маркування. Тканина, з якої виготовлені заслони на ліжку, – *damask* (a thick heavy cloth with a pattern woven into it, used for making things such as curtains and covers for furniture [13] – товста важка тканина з тканим малюнком для виготовлення гардин і покривал для меблів) у перекладі може відтворюватись кількома способами [14]: *жакард* – дорога важка тканина гобеленого типу з рельєфним малюнком [15]; *дамаст* – важка шовкова тканина з блискучим рельєфом на матовому фоні [15] або *штоф* – «цупка, важка шовкова або шерстяна тканина, перев. з великим тканим візерунком, яку використовують для оббивання меблів, з декоративною метою і т. ін.» [9, 1980, Т. 11, с. 543]. В обох перекладах ця статусно-маркована назва тканини вилучена без заміन, хоча вказівка на високий статус компенсується як у загальному описі ліжка, так і в кольорі тканини: *deep red* – бордовий, темно-червоний [14] у П. Соколовського передано статусно-маркованим *пурпуровий* (пофарбований пурпуром, темно-червоний або яскраво-червоний з фіолетовим

відтінком [9, 1977, Т. 8, с. 391]). Дібране У. Григораш слово *червлений* (поет. темно-червоний [9, 1980, Т. 11, с. 296]) також підходить для стилізації.

У. Григораш вилучає не менш важливе статусно-марковане порівняння ліжка із релігійною святинєю: *the Tabernacle* – the small tent in which the ancient Jews kept their most holy objects [11]; *скинія* – переносний храм, який був у давніх євреїв до побудови храму в Єрусалимі [9, 1977, Т. 8, с. 391]. П. Соколовський відображає це порівняння за допомогою застарілого українського поняття *церковна рака* – велика кам'яна гробниця для зберігання останків тих, кого християнська церква визнавала святими [9, 1977, Т. 8, с. 444]. У такому перекладі точно передано атмосферу приміщення, яка викликала в маленькій Джейн Ейр містичний жах у червоній кімнаті померлого дядька.

Поширеними у вжитку в ті часи були столики на високих ніжках у стилі «буль»:

On my right hand and on my left, as I stood inside the door, were chiffoniers and little stands in buhl and marquetterie (8). *По праву й ліву руч від мене стояли шифоньєри й невеликі столики – буль, маркетрі* (4, пер. О. Мокровольського).

В українській мові *шифоньєр* – це шафа для одягу, а в англійській – предмет меблів, подібний до невеликого комода чи серванта з передніми дверцятами, у якому можна зберігати всілякі дрібнички [15]. Це слово можна було б передати за допомогою українських *шифоньєрка* (невелика шафа для зберігання білизни, предметів туалету, книг і т. ін. [9, 1977, Т. 8, с. 444]), *сервант* або *комод*.

Little stand – це невеликий столик-підставка, отже, *невеликий столик* правильно передає образ. Стиль столика визначав його цінність. Особливо цінувалася така обробка дерева, як *marquetterie* – інкрустація по дереву, *маркетрі*, тобто мозаїчні зображення або орнаменти, виконані наклеюванням на яку-небудь основу тонких фігурних пластинок з різних за кольором і структурою порід дерева, іноді з додаванням пластинок зі слонової кістки й перламутру [15]. *Буль* – це різновид інкрустації у стилі Андре-Шарля Буля (фр. André – Charles Boule,

1642–1732) – французького видатного майстра-мебляра, у якій Буль поєднував різні сорти дерева, серед іншого й екзотичні індійські й південноамериканські породи, панцир черепахи, слонову кістку, перламутр, латунь, срібло, бронзу й інші матеріали [15]. Уся ця інформація й статусний підтекст втрачаються для читача, не обізнаного у дизайні, тому її корисно було б подавати у виносках.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, деякі назви меблів статусно марковані, інші марковані ситуативно різноманітними означеннями й додатками. У їх відтворенні переважає тактика *буквального перекладу*. Алюзивні назви, які вказують на дизайн, стиль і статус, потребують більш детальних пояснень у виносках, за відсутності яких статусні характеристики предметів інтер'єру нівелюються. Головні труднощі у відтворенні маркерів соціального статусу персонажа в описах меблів виникають через перекладацьку асиметрію на рівні слова та фрази, через яку втрачаються певні важливі конотативні значення предметів меблів, що вказують на статус. Маркери соціального статусу на позначення меблів відтворюються переважно за допомогою тактик *буквального перекладу* (34%), *конкретизації* (9%), *узагальнення* (10%) і *додавання* (13%). Рідше вживаються *вилучення* (8%), *компенсація* (5%), *описовий переклад* (4%), *диференціація значень* (2%) та ін. Вилучення може призводити до зміщення статусних акцентів, а неточне відтворення значень – до нівелювання статусних характеристик на рівні фрази чи речення, що в цілому не впливає на адекватне сприйняття статусу персонажа завдяки контекстуальним компенсаціям. В цілому такі тактики забезпечують адекватну передачу статусу персонажа.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в застосуванні методики аналізу та виявлених тактик відтворення маркерів соціального статусу в дослідженнях на матеріалі художньої літератури інших історичних епох і культур. Плідним може виявитися розгляд маркерів соціального статусу персонажів у діахронії для з'ясування різних підходів до вибору тактик їх перекладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейк Т. А. ван. Расизм и язык / Т. А. ван. Дейк : [пер. с англ. яз.]. – М. : ИНИОН АН СССР, 1989. – 76 с.
2. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2002. – 333 с.
3. Ковальська І. В. Колористика як перекладознавча проблема (на матеріалі українських і англомовних художніх текстів) : дис. ... канд. філол. наук / І. В. Ковальська. – К., 2001. – 102 с.
4. Некряч Т. С. Вікторіанська доба в українському художньому перекладі : [монографія] / Т. С. Некряч, Ю. П. Чала. – К. : Кондор-Видавництво, 2013. – 194 с.
5. Швейцер А. Д. Теория перевода : статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.
6. Argyle M. The Communication of Inferior and Superior Attitudes by Verbal and Nonverbal Signals / Michael Argyle, Veronica Softer, Hilary Nicholson, Marylin Williams, Philip Burgess // The Psychosociology of Language. S. Moscovici (Ed.). – Chicago : Markham, 1972. – P. 54–65.
7. Labov W. The Study of Language in Its Social Context / William Labov // Advances in the Sociology of Language. J. A. Fishman (Ed.). – The Hague : Mouton, 1976. – Vol. 1. – P. 92–151.
8. Weber M. "Class, Status, Party" / Max Weber. Essays in Sociology, H. H. Girth and C. Wright Mills (eds.). – New York : Oxford University, 1946. – P. 180–195.

ДОВІДКОВІ ДЖЕРЕЛА

9. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/> – Назва з екрану.

10. Abbyu Lingvo : Англо-український словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lingvo.ua/uk/Translate/en-uk/>.
11. Collins English Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.collinsdictionary.com/spellcheck/english/>.
12. Farlex Dictionary of Idioms [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://idioms.thefreedictionary.com/>.
13. Macmillan English Dictionary and Thesaurus [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/>.
14. Multi-Translation Online Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.MT.ru/>.
15. Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Бронте Ш. Джен Ейр : [роман] / Шарлотта Бронте ; перекл. з англ. Петра Соколовського. – К. : Дніпро, 1987. – 459 с.
2. Бронте Ш. Джейн Ейр : [роман] / Шарлотта Бронте ; перекл. з англ. Уляни Григораш. – К. : КМ Publishing, 2009. – 528 с.
3. Вайлд О. Портрет Доріана Грея : [роман] ; [Електронний ресурс] / Оскар Вайлд ; перекл. з англ. Ростислава Доценко. – Харків : Фоліо, 2015. – 398 с. – Режим доступу : <http://www.ukrlib.com.ua/books-zl/printthebookzl.php?id=417&bookid=1&sort=0>.
4. Коллінз В. Твори в двох томах : Жінка в білому : [роман] ; [Електронний ресурс] / Вілкі Коллінз ; перекл. з англ. О. М. Мокровольського ; передм. І. Києнко. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 1. – 586 с. – Режим доступу : <http://www.e-reading.club/book.php?book=1002535>.
5. Шоу Б. Пігмаліон [Електронний ресурс] / Бернард Шоу ; перекл. з англ. О. Мокровольського // Тема. Громадсько-методичний журнал. – К. : Київський громадський освітньо-видавничий центр «Полікультурний світ», 1999. – № 4. – С. 2–79. – Режим доступу : http://www.ae-lib.org.ua/texts/shaw__pygmalion__ua.htm
6. Шоу Б. Пігмаліон [Електронний ресурс] / Бернард Шоу ; перекл. з англ. М. Павлова. – Режим доступу : <http://www.litmir.co/br/?b=197669>.
7. Bronte Charlotte. Jane Eyre [Electronic resource] / Charlotte Bronte. – London : Wordsworth Editions, 1999. – 409 p. – Access mode : <http://www.bronte.netfury.co.uk/jane-eyre/>.
8. Collins Wilkie. The Woman in White [Electronic resource] / Wilkie Collins // Edited with an Introduction by John Sutherland. – Oxford, New York. : Oxford University Press, 1996. – 702 p. – Access mode : <http://www.readbookonline.net/title/35321/>.
9. Shaw B. Pygmalion [Electronic resource] / Bernard Shaw. – М. : Higher school publishing house, 1972. – 139 p. – Access mode : <http://www.gutenberg.org/files/3825/3825-h/3825-h.htm>.
10. Wilde O. The Picture of Dorian Gray [Electronic resource] / Oscar Wilde. – Access mode : <http://www.literaturepage.com/read/doriangray.html>.

УДК 811.111: 81'1-26'37: 165.12]: 82-31Хейлі

КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ І МОВНОЇ КАРТИН СВІТУ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ А. ХЕЙЛІ «AIRPORT»)

Посохова А. В.

Львівський державний університет внутрішніх справ

Статтю присвячено вивченню когнітивно-семантичних аспектів інтерпретації понять «концептуальна картина світу» і «мовна картина світу». Представлено когнітивну карту кореляції концептуальної і мовної картин світу, на основі якої розроблено когнітивну карту формування художньої картини світу літературно-художнього твору. Визначено поняття «мовна картина фахового світу».

Ключові слова: картина світу, мовна картина світу, концептуальна картина світу, мовна картина фахового світу, когнітивна карта.

Posokhova A. V. Cognitive-semantic aspects of the interpretation of the conceptual and linguistic models of the world (based on the novel by A. Hailey "Airport"). The article deals with the study of cognitive-semantic aspects of the interpretation of concepts "conceptual model of the world" and "linguistic model of the world". A model of the world is one of the leading concepts in linguistics which embodies the perception of the world by a man, reflects the relationship between the man and the world around. The national language reflects the world in the human consciousness forming the model of the world inherent in the carriers of a separate language. In the process of reading we are dealing with verbalized knowledge which forms the linguistic picture of the world, perceives the latter as the reflection in semantics of the language of a wider conceptual picture of the world. Conceptual model of the world reflects a global, integrated and structured system of information about objective reality. A cognitive map of the correlation of conceptual and linguistic models of the world is presented, on the basis of which a cognitive map of forming a creative model of the world in fiction is developed. The linguistic picture of the professional novel verbalizes its conceptual space which is professionally determined; the level of this determinacy depends on the subjective choice of the author for the verbalization of the conceptual space by linguistic means is implemented through the so-called cognitive filter of the author. The notion of "linguistic model of the professional world" as a complex mental and linguistic formation that accumulates information about objective realities of the professional environment is defined.

Key words: a model of the world, a linguistic model of the world, a conceptual model of the world, a linguistic model of the professional world, a cognitive map.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Універсальні концепти світосприйняття, як і специфічні концепти, що пов'язані з реалізацією тематичної лінії літературно-художнього твору і відіграють важливу роль у розвитку оповіді, актуалізуються в тексті літературно-художнього твору за допомогою лінгвістичних засобів. Отже, релевантним для подальшого дослідження є виявлення факторів, які впливають на мовну картину світу особи (у нашому випадку це не лише мовна картина світу письменника, але також і мовні картини світу літературних персонажів), і визначення основних когнітивних механізмів, що сприяють інтерпретації вербального повідомлення літературного тексту.

Для пропонованої розвідки важливою є оцінка нових підходів до аналізу літературного тексту, сформульована Н. М. Сологуб: «Актуальним і перспективним видається дослідження мови творів чи окремого твору письменника через текст – як цілісної мовної єдності, де переплітаються картина світу народу, мовою якого пише письменник, та індивідуальна картина світу письменника, його світобачення» [15, 11].

У процесі читання ми маємо справу з вербалізованим знанням, що становить мовну картину світу (МКС). Останню сприймаємо як відображення в семантиці мови ширшої концептуальної картини

світу (ККС). ККС відтворює глобальну, інтегровану і структуровану систему інформації про об'єктивну реальність. Вербальні знання, тобто складники ККС, або ментальний словник людини, що пов'язаний із мовою, визначається як внутрішній словник.

Поняття «мовна картина світу» є важливим при вивченні різних аспектів мови. Когнітивні дослідження тісно пов'язані з проблемами сприйняття речей і явищ та наших знань про них, що допомагають як нашому правильному сприйняттю, так і правильній інтерпретації думок під час комунікації [7, 13].

Лінгвістика досліджує проблеми відтворення дійсності в мові та свідомості людини. Картина світу є одним із провідних понять у лінгвістиці, що уособлює сприйняття світу людиною, відображає відносини між людиною і світом навколо неї. Національна мова віддзеркалює навколишній світ у свідомості людини, формуючи картину світу, притаманну носіям окремої мови. Сам термін «картина світу» як термін філософії і логіки ввів у «Логіко-філософському трактаті» Л. Вітгенштейн для позначення системи образів, що комплексно та взаємопов'язано репрезентують усю сукупність досягнень науки в царині пізнання світу [1].

Загальний концептуальний зміст окремої мови становить картину світу. Однак не лише значення у їхній фіксованій мовній формі складають картину світу, але також і значення, що є похідними від

мовних форм і набули в подальшому абстрактного значення. Такі значення є основою мовної картини світу, яка, своєю чергою, існує як частина загальної концептуальної картини світу, створеної з образів, понять і оціночних суджень – концептів.

Для нашого дослідження актуальним є визначення концепту О. Соломоник як абстрактного наукового поняття, сформованого на основі конкретного життєвого поняття [16, 412].

С. Г. Воркачов наголошує на етнокультурній специфіці концепту як його обов'язковій квалікативній ознаці [2, 51–52]. У випадку з концептами фахової концептосфери досліджуваного нами роману А. Хейлі можемо зазначити, що положення, висловлене вченим, не суперечить природі фахового концепту, оскільки поняття інституціональної сфери міжнародних авіаперевезень є, з одного боку, універсальним, англійським номінації базового концепту – здебільшого інтернаціональними, а з іншого боку, вони мають і свої етноспецифічні характеристики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У різний час проблеми мовної і концептуальної картин світу досліджували такі вчені, як: Н. Д. Арутюнова, Ю. Д. Апресян, Г. А. Брутян, С. А. Васильєв, А. Вежбицька, Г. В. Колшанський, О. С. Кубрякова, В. В. Морковкін, Н. Ф. Олефіренко, Ю. С. Степанов, Н. И. Сукаленко, В. Н. Телія, О. С. Яковлева, М. Блек, Д. Хаймс. Узагальнені характеристики мовної картини світу виглядають так: 1) кожна національна мова відображає певні засоби сприйняття, усвідомлення і концептуалізації світу; 2) значення, що виражені в мові, утворюють цілісну систему поглядів; 3) мова відзначається необхідністю наявності колективної філософії, що є спільною для всіх носіїв мови; 4) шляхи концептуалізації дійсності й особливості цього процесу в окремих мовах мають як універсальний, так і специфічний національний характер, у результаті чого носії різних мов бачать світ по-різному через призму своїх національних мов; 5) мовна картина світу є наївною, що значною мірою відрізняє її від наукової картини світу.

Картина світу – це уявлення про світ, що знайшло своє відображення у свідомості людини. Разом із цим поняттям послуговуються його аналогами: бачення світу, образ світу, світобачення, сприйняття світу, модель світу, образ дійсності та тезаурус. Інваріантом терміна «картина світу» є «образ світу» як віддзеркалення предметного світу у свідомості людини у формі

предметних значень і відповідних когнітивних схем [9, 105]. На думку Ю. А. Сорокіна, образ світу є впорядкованою концептуальною системою, що виникла внаслідок свідомої і позасвідомої мовленнєвої структуризації навколишнього світу [17, 98].

В. І. Карасик визначає картину світу як «цілісну сукупність образів дійсності в колективній свідомості» [5, 104]. В. І. Постовалова вважає, що картина світу відображає «специфіку людини та її буття, її взаємовідносини зі світом, найвагоміші умови її існування в світі» [13, 11].

Г. В. Колшанський підкреслює, що «картина світу, відтворена у свідомості людини, є вторинним існуванням об'єктивного світу, закріпленням і реалізацією у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова, яка і виконує функцію об'єктивації індивідуальної людської свідомості» [6, 15]. Мова не відображає дійсність, вона передає її за допомогою знака, а саме відображення відбувається у свідомості людини, мова слугує вербальним засобом експлікації концептуальної картини світу [14].

Існує два погляди на трактування картини світу. Основний науковий загальний оперує поняттями «концептуальна картина світу» (ККС) як відображення об'єктивної дійсності у свідомості людини та «мовна картина світу» (МКС) як більш вузьке поняття, що позначає експлікацію об'єктивної реальності у свідомості людини мовними засобами. Їхні опоненти (В. В. Морковкін, А. В. Морковкіна, Н. Н. Гончарова) переконані, що коректніше оперувати поняттями «картина світу» та «мовна картина світу», оскільки концепти виступають провідними одиницями МКС.

А. А. Залевська зазначає, що з огляду на безкінечність світу і скінченність кількості дискретних одиниць мови мовна картина світу здатна лише частково відобразити концептуальну картину світу (образ світу) [4, 43–46].

О. С. Кубрякова розглядає мовну картину світу як важливий складник концептуальної картини світу в уяві людини, як «сукупність уявлень і знань про світ, інтегрований в певне ціле, і таку, що допомагає людині в її подальшому зорієнтуванні при сприйнятті і пізнанні світу» [8, 169]. В. А. Маслова стверджує, що «концептуальна картина світу набагато багатша за мовну картину світу» [11, 50].

Спроба графічної презентації того, як співвідносяться концептуальна та мовна картини світу, знайшла своє відображення на Рис. 1.

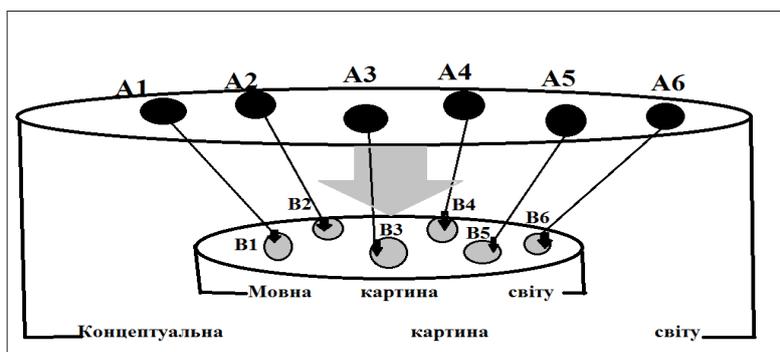

Рис. 1. Когнітивна карта кореляції концептуальної і мовної картин світу

Рис. 1 відображає співвідношення між концептуальною картиною світу як образом безкінечного світу та мовною картиною світу як фрагментом концептуальної картини світу, що частково об'єктивованій мовними засобами, де А1–А6 – це концепти як ментальні одиниці, які відображають знання і досвід людини про реальну дійсність і є одиницями концептуальної картини світу, а В1–В6 – це вербальні експлікації концептів А1–А6. Представлений рисунок свідчить про те, що мовна картина світу є похідною від концептуальної картини світу і, на відміну від концептуальної, обмеженою, оскільки відображає лише фрагмент загальної концептуальної картини світу, актуалізований у межах окремої національної мови.

Формулювання мети і завдань статті.

Мета статті – розглянути когнітивно-семантичні аспекти інтерпретації концептуальної і мовної картин світу на матеріалі роману А. Хейлі «Airport». Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**: 1) з'ясувати особливості кореляції концептуальної та мовної картини світу; 2) укласти когнітивну карту формування художньої картини світу літературного твору; 3) визначити поняття «**мовна картина фахового світу**» як комплексне ментальне і мовне утворення, що акумулює інформацію про об'єктивні реалії фахового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Вагомим аргументом на підтримку теорії мовної картини світу як окремої від концептуальної є те, що зміни в МКС відбуваються набагато повільніше від трансформацій ККС. Мовна картина світу виступає своєрідним банком інформації щодо архаїчних сегментів давніх концептуальних картин світу. Н. Н. Гончарова визначає таке явище зберігання архаїчних картин світу та їхніх сегментів в МКС як мовний континуум, що забезпечує спадковість і розвиток мовної картини світу та картини світу [3].

У цьому сенсі літературно-художній твір, який є завершеним і за формою, і за змістом когнітивно-художнім продуктом, функціонує як текстовий континуум, що зберігає реалії, уявлення певного періоду та певного місця подій одного з сегментів картини світу минулого.

Н. Н. Гончарова [ibid] вирізняє три основні чинники як засадничі для класифікації мовної картини

світу: суб'єкт (носії) МКС; об'єкт МКС; засоби мовної репрезентації МКС (експоненти) – та пропонує відповідну класифікацію мовних картин світу, що стисло можна представити таким чином: 1) за суб'єктом МКС – індивідуальні МКС (*картини світу мовної особистості*) та колективні МКС; 2) за об'єктом МКС – глобальна МКС (*загальнонаукова; міфологічні; релігійні; філософські*) та локальні МКС (*професійні; МКС окремих наукових галузей*); 3) за засобами мовної репрезентації МКС – літературна МКС і територіально/соціально/професійно обмежені МКС, що розглядаються як функціональні різновиди літературної мови.

Отже, основними елементами концептуальної картини світу як ментального утворення виступають певні інформаційні сутності – інформеми, а експонентами – вербальна мова, мова міміки та жестів, образотворче мистецтво, архітектура, балет, музика, ритуали, мода та дизайн, моделі господарювання, поведінкові стереотипи тощо. Основними елементами мовної картини світу як ментально-мовного утворення виступають концепти, вербалізовані інформеми, а експонентом – національна мова.

Мова не є єдиним експонентом картини світу, проте мова є найдосконалішою системою відображення розмаїття об'єктів і явищ дійсності. А. Ф. Лосев визначає мову як «систему розуміння, <...> світосприйняття» та доходить висновку, що «мова і є саме світосприйняття» [10, 822].

Художня література не втрачає своєї актуальності, оскільки зберігає свою особливу художню картину світу, що віддзеркалює світосприйняття не лише окремого автора, але й світоглядні переконання його читачів, усього тогочасного суспільства. Чим талановитішим є автор та далекогляднішими його погляди та переконання, тим привабливішою для читача є створена ним художня картина світу. Когнітивну карту формування художньої картини світу літературно-художнього твору представлено нижче (див. Рис. 2).

Отже, активна роль у формуванні художньої картини світу безумовно належить авторові, який пропускає когнітивну картину світу через свою свідомість, обирає близькі йому вербалізовані форми концептів МКС, що є відповідниками вихідних концептів ККС. Умовно цю роль автора літературно-художнього твору можна представити як

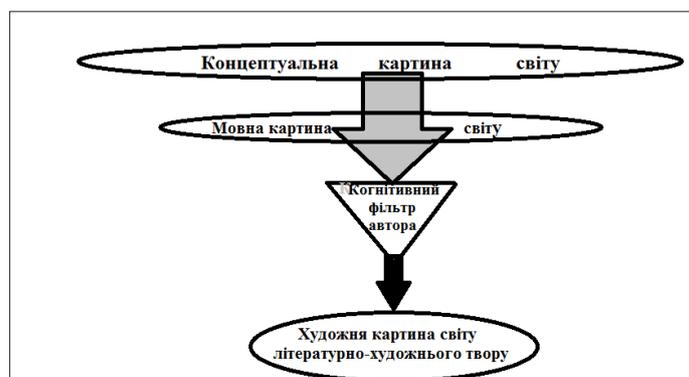

Рис. 2. Когнітивна карта формування художньої картини світу літературно-художнього твору

когнітивний фільтр. Створена в результаті цього складного і когнітивного, і креативного процесу породження твору літератури художня картина світу є суб'єктивним відображенням фрагмента ККС.

В. В. Морковкін та А. В. Морковкіна так описують джерела формування картини світу: 1) вроджене знання (на цьому рівні людина не відрізняється від тварини); 2) знання, отримане внаслідок практичної діяльності (досвід спілкування з природою і соціумом); 3) знання, отримане з текстів, що з ними людина знайомиться протягом усього життя; 4) знання, продуковане в процесі роздумів; 5) знання, навіяне рідною мовою – «когнітивний спадок», «стартовий капітал», наданий особі етносом [12, 32–43].

Таким чином, з одного боку, художня література є частиною мовної картини світу, що акумулює певний пласт знань про світ і людину в ньому, а з іншого – знайомство з творами літератури сприяє формуванню більш повної концептуальної картини світу окремої особи. Мовна картина фахового світу, репрезентована А. Хейлі, допомагає читачеві не лише адекватно сприйняти події і думки, представлені в романі, але й спонукає його до когнітивних зусиль, розширюючи знання про об'єктивний світ на прикладі окремого фахового середовища.

З огляду на матеріал, викладений вище, ми визначаємо мовну картину світу як комплексне ментальне і мовне утворення, що нагромаджує інформацію про об'єктивну реальність, експлікація якої в індивідуальній/колективній свідомості людини відбувається за допомогою мовних засобів. Це дає нам підстави

ввести та визначити поняття «мовна картина фахового світу» як комплексне ментальне і мовне утворення, що акумулює інформацію про об'єктивні реалії фахового середовища, експлікація якої в індивідуальній/колективній свідомості людини відбувається за допомогою мовних засобів, серед яких переважає термінологічна лексика. За своєю типологією мовна картина фахового світу є колективним (за суб'єктом), локальним (за об'єктом) і професійно регламентованим функціональним різновидом літературної мовної картини світу (за засобами мовної репрезентації).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Оскільки у формуванні цілісної картини світу вагому роль відіграють усі форми свідомості (побутова/дотеоретична; наукова/теоретична; зовнішньо-теоретичні/спеціальні: релігійна, художня), для нас важливим є дослідити особливості вторинного існування професійної/фахової дійсності, сформованої в уяві людини за допомогою художньої свідомості. В цьому, на нашу думку, полягає перспективність подальшої розвідки. Опрацьована художня література, пережита і розумом, і серцем читача, стає його набутиим когнітивним спадком вже безвідносно до його/її етнічної належності. Роман А. Хейлі «Airport» репрезентує певний сегмент професійної або інституціональної свідомості, забезпечуючи мовну актуалізацію останньої. У ньому формується цілісний комплекс концептуальної, культурної і мовної картини літературного світу А. Хейлі та його персонажів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат [Электронный ресурс] / Людвиг Витгенштейн // [пер. с нем. В. Добронравов, Д. Лахута; общ. ред. и предисл. В. Ф. Асмус]. – М. : Наука, 1958 (2009). – 133 с. – Режим доступа: <https://ru.m.wikipedia.org>.
2. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт : [монография] / С. Г. Воркачев. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2004. – 192 с.
3. Гончарова Н. Н. Языковая картина мира как объект лингвистического описания [Электронный ресурс]: / Н. Н. Гончарова // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2012. – Вып. № 2. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-kartina-mira-kak-obekt-lingvisticheskogo-opisaniya>.
4. Залевская А. А. «Образ мира» vs «языковая картина мира» // Картина мира и способы ее репрезентации : [научные доклады конференции «Национальные картины мира: язык, литература, культура, образование» (21–24 апреля 2003 г., Курск)] / ред. Л. И. Гришаева, М. К. Попова. – Воронеж : ВГУ, 2003. – С. 41–47.
5. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
6. Колшанский Г. В. Коммуникативная функция и структура текста / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1984. – 175 с.
7. Кубрякова Е. С. Проблема представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е. С. Кубрякова // Язык и структуры представления знаний. – М. : ИНИОН, 1992. – С. 4–38.
8. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира / [ред. Б. А. Серебренников]. – М. : Наука, 1988. – С. 141–172.
9. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1997. – 365 с.
10. Лосев А. Ф. Бытие. Имя. Космос / А. Ф. Лосев. – М. : Мысль, 1993. – 958 с.
11. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : [учеб. пособие] / В. А. Маслова. – Мн. : Тетра Системс, 2004. – 256 с.
12. Морковкин В. В. Русские агнонимы (слова, которые мы не знаем) / В. В. Морковкин, А. В. Морковкина. – М., 1997. – 415 с.
13. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека / В. И. Постовалова // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / [ред. Б. А. Серебренников]. – М. : Наука, 1988. – С. 8–69.
14. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / [отв. ред. Б. А. Серебряков]. – М., 1988. – 364 с.
15. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича. – К. : Дніпро; Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1999. – 152 с.
16. Соломоник А. Семиотика и лингвистика / Абрам Соломоник. – М. : Молодая гвардия, 1995. – 352 с.
17. Сорокин Ю. А. Этническая конфликтология / Ю. А. Сорокин. – Самара : Русский лицей, 1994. – 175 с.

УДК 811'37'38:821.161.2 Маланюк

«ТІЛЬКИ Б РІДНОГО ПОЛЯ ЗВОРУШЛИВА СТРІЧКА, / ТІЛЬКИ Б СІРА СОЛОМА ПРАБАТЬКІВСЬКИХ СТРИХ...» (ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ СВІТОПРОСТІР ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ В ПОЕЗІЇ Є. МАЛАНЮКА)

Прокопович Л. С.

Мукачівський державний університет

У статті розглянуто екзистенційний світопростір ліричного героя в поезії Є. Маланюка. Проаналізовано загальні тенденції та індивідуальні особливості стилістичної та семантичної модифікації просторових номінацій, специфіку їхнього контекстуального оточення, асоціативно-образні зв'язки та аксіологічні опозиції. Простежено семантичне зміщення просторових номінацій у бік філософських категорій буття і призначення людини, часу і простору, свободи і вибору. З'ясування параметрів асоціативно-образного розгортання просторових номінацій у поетичному дискурсі Євгенія Маланюка посприяло вияву часової та індивідуально-авторської специфіки.

Ключові слова: ідіостиль, асоціативно-образні зв'язки, аксіологічні опозиції, екзистенційний зміст, дис-трибут, сема, етнічно-культурна конотованість, національно-історична співвіднесеність, функціонально-стилістичний підхід.

Prokopych L. S. «Just from native field a touching string / Only if gray straw of an ancestral roof...» (existential world space of lyric character in the poetry of Yevhen Malaniuk). Despite the complex analysis of poetic, prose, literature and critic heritage of Yevhen Malaniuk the problem of determination of the poet's creative activity has become recently urgent.

Language and aesthetic representation of existential space in the poet's creative activity has not been highlighted till nowadays which causes the topicality of the article. The aim is to learn existential world space of lyric character in the poetry of Y. Malaniuk.

Poetic nomination of earth, field, meadow, pasture, road verbalize existential ideas about a person's life destination, creative activity, realization of invalidness in social and political arrangement, totalitarian system, fatality, being forced to live outside the native country.

All his life the poet "has been wandering in cold and alien countries". The author's negative evaluation of city as "alien" space is traced in the following epithet attributes black city, dead city, city is ugly. Domination of black color as existential feature of the city is seen in various contexts (evaluation according to color symbolism – black – death).

Culturologically loaded spatial images of the village, the city object not only the nominations of rural and urban space but, above all, are the determinants of the opposition "native" – "alien" space.

Implemented in such a way, the consideration of language creative activity of Y. Malaniuk reveals its time spatial marking and testifies to the inscription into the stylistic, linguistic and aesthetic system of Ukrainian poetry.

The prospect of further scientific research of this problem is associated with a detailed study of the sociocultural content of poetry works of the late XX – early XXI century in the direction of outlining the paradigm of traditional and individual-author's images, stylistic resources of the national poetic language.

Key words: idiostyle, associative-imaginative connections, axiological oppositions, existential content, distribution, seme, ethno-cultural connotation, national historical correlation, functional-stylistic approach.

Постановка проблеми й обґрунтування актуальності її розгляду. Однією з особливостей української культури є те, що вона значною мірою розвивалася поза межами України, яка втратила свою державність і опинилася в становищі колонії. «Культура всякого колонізованого народу втрачає свою повноту і цілісність, українську прямо переслідували і забороняли. Внаслідок цього діячі її змушені були шукати можливість для творчої роботи [...] в метрополіях» [3, 396]. З-поміж таких культурних діячів був Євген Маланюк.

«Історичні обставини склалися так, що духовні потреби західної вітки українського суспільства й характер поезії Євгена Маланюка звучали в унісон. Внаслідок цього Маланюк став найпопулярнішим поетом-трибуном-прапорноносцем міжвоєнної доби» [1, 388].

Дослідження мовного портрета Є. Маланюка як фрагмента національного поетичного дискурсу є знаковим моментом повернення поета в Україну, влиття його творів в національний мовно-культурний простір. «Вивчення мовного портрета письменника – це вияв характерних ознак ідіостилію на тлі художньої норми, з'ясування значення індивідуальної практики цього письменника як мовотворця для розвитку поетичної – і ширше – літературної мови» [10, 110].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вписана у широкий контекст національної поезики творчість Є. Маланюка була предметом розгляду мовознавців (О. Семенець [8], О. Синельникова, Т. Терновська [9], Л. Ставицька [10], О. Тищенко [12], Л. Прокопович [5; 6]) та літературознавців (М. Неврлий, С. Гординський, І. Дзюба, Ю. Шевельов, Т. Яровенко). Зокрема Т. Яровенко, характери-

зуючи діяльність наукових шкіл маланюкознавства – львівської (Т. Салига, М. Ільницький), київської та кіровоградської (Л. Куценко, О. Гольник), наголошує, що Л. Куценко, аналізуючи життєвий і творчий шлях Є. Маланюка, звертає увагу на динаміку формування його світогляду, окреслює фактори, які стали поштовхом до створення тих чи тих творів, простежує вплив Д. Донцова «на кристалізацію історіофілософської та націософської позиції» Є. Маланюка. Працю доктора філологічних наук, професора, людини, яка першою на теренах материкової України комплексно дослідила творчість поета-вигнанця, здійснивши, по суті, науковий подвиг, гідно оцінив Тарас Салига: «Представляти нам світлого і великого, але понівеченого і сплюндрованого советським режимом Є. Маланюка міг тільки одержимий духом української героїчної історії Льоня Куценко [...]. Та скільки, як зробив він у відродженні маланюкознавства, не зумів ніхто інший. Це ми мусимо знати і маємо берегти» [14, 4].

У лінгвостилістиці вже є певні напрацювання, спрямовані на дослідження особливостей поетичної мови Є. Маланюка. О. Семенець, вивчаючи художню систему Б.-І. Антонича, Є. Маланюка, окреслила закономірності поетичної мови та ідіостилу поетів; О. Синельникова, Т. Терновська схарактеризували метафізику простору й часу в поезії Є. Маланюка; О. Тищенко в семантико-функціональному ракурсі описала метафору в поетичних текстах автора.

Зауважимо, що на сучасному етапі розвитку мовознавства посилено увагу до семантики. Так, Л. Прокопович, досліджуючи зрушення в семантичній структурі лексем на позначення кольору, звернулася до поетичної мови Є. Маланюка та здійснила аналіз *синьої та золотої* гами кольорів як стрижневих одиниць індивідуального поетичного стилю. Авторка довела, що «таке поєднання кольорів у поетичному мовомисленні Є. Маланюка виявляється дуже містким і багатоплановим, адже вони виражають загальну позитивну оцінку і авторське ставлення до зображуваного» [6, 274].

До стрижневих понять поетичного мовомислення Є. Маланюка, – зауважує Л. Прокопович в іншій науковій розвідці, – належить *образ-символ вітер*. На думку дослідниці, конкретне функціонування цього іменника пов'язане з вербалізацією понять «час», «спогад», «сум». Зокрема, це показово засвідчує семантичний розвиток зв'язків аналізованого образу в ракурсі накладання полів *вітер – степ, вітер – руїна, вітер – поле* [5, 224]. Незважаючи на всеохопний аналіз поетичної, прозової та літературно-критичної спадщини Євгена Маланюка, проведений науковцями зарубіжжя та України, проблема вивчення творчого доробку поета залишається актуальною. Мовно-естетична репрезентація *екзистенційного світопростору ліричного героя* в поезії Є. Маланюка дотепер поки що недостатньо висвітлені, що зумовлює актуальність пропонованої студії.

Формулювання мети і завдань дослідження. Мета статті – з'ясувати екзистенційний світопростір ліричного героя в поезії Є. Маланюка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Простір – це філософська категорія, у поняттєвому

наповненні якої є семантичний елемент «2. [...] тривимірна протяжність над землею. 3. Вільний, великий обшир; просторінь» [ВТССУМ, 2003: 989]. Аналіз поетичних текстів Є. Маланюка засвідчив, що лексичні одиниці на позначення простору виявляють свою яскраву стилістичну природу. Звернімо увагу на лексико-семантичну репрезентацію просторових лексем у поетичних текстах Є. Маланюка. У його ліриці можна виокремити лексеми – прямі показники простору, наприклад, *земля, степ, поле, лан, ріка, село і місто*, й опосередковані екзистенційні маркери просторової дійсності, які не тільки характеризують континуум щодо його протяжності, насиченості, меж, величини, а й екстрапольовані в поняттєву зону «сфери буття людини».

Пізнання і самопізнання людини – це один із «вічних» мотивів поетичної творчості. У цій царині Є. Маланюк віднаходить власну нішу індивідуального мововияву. Особливо помітні екзистенційні мотиви, тобто зосередження ліричного суб'єкта на собі, на власних відчуттях і переживаннях.

Пізнання, осмислення категорії *простору* вербалізують оригінальні образи, в основі яких – метафоричні механізми, які актуалізують сему 'поетична творчість', напр.: *На ланах душі німої / Таємно спіє засів золотий, / Та в мрії живемо непоборимий, / Що прийде час і зранені степи / Одягнуться в нових поем сноти, / Пов'язані у перевесла рими* (Мал., 76). Семи 'розлука', 'втрата', 'порожнеча', 'біль' домінують у контекстних значеннях номінації *степ, поле, пустеля*, напр.: *А між нами – простір ураганом / Хоч вдихнуть, хоч узрять тебе б де... / Половецьким жишацьким ханом / Полонив тебе синій степ* (Мал., 170); *Навіки розірвані руки / Пустеля віддалі лягла / Вітрами вічної розлуки, / Степами мороку і зла* (Мал., 170).

Інтенсивність вияву почуттів передають просторові метафори, які пов'язані з іменником *очі*, напр.: *Куди б не йшли, де б не спинились / Порожнє поле у очах, / Щоб серце судорожніш билось / По непереспаних ночах* (Мал., 533); *А в очах Ваших - далеч імліста, / Бездорожжя, безкрайність, степ...* (Мал., 246). Поетичний зміст цих метафор стосується саме внутрішнього світу, психологічного стану ліричного героя.

Екзистенціалізація образу *дорога*, очевидно, пов'язана з його зафіксованим у словниках переносним значенням «життєвий шлях людини, напрямок у розвитку чогось», напр.: *Життя давно як божєвільне бродить / По манівцях заплутаних доріг* (Мал., 97); *Ти все гадав про поле бою / І знов відвідав манівці, / Де щастя легкою стопою / Прошло по дикім чебреці* (Мал., 576). У безпосередньому, пов'язаному з образом *дороги* мікрообразі *манівці* семантика просторовості трансформується в ситуативне значення «життєва невизначеність, втрата ціннісних орієнтирів».

Знакова характеристика відчуттів і почуттів людини – *біль*. В індивідуальній мовно-поетичній практиці Є. Маланюка це значення прочитується в розгорнутій метафорі, напр.: *Омитий в снігах, снігами витри, – Хай чує той блаженний біль / І, взявши снігову купіль, / Одягне на варязькім вітрі /*

Сорочку сніжно-білих **піль** (Мал., 258). Асоціативно-семантичне розгортання екзистенціального вектора базується на трикомпонентному паронімному ряді в межах єдиного віршованого фрагмента: **біль – купіль – піль**.

Будні еміграційного життя, звичайно, породжували в поета тугу, ностальгію за втраченою землею. Природно, що в перші роки еміграції Є. Маланюк жив болісним почуттям розлуки з рідним краєм, який усе частіше приходив до нього в спогадах дитячих літ та юності, напр.: *Бо ж там тече козацький Буг / Й не раз червоная – Синюха, / А я там весен вербний пух / І дух землі з дитинства нюхав* (Мал., 7). Мотиваційною основою для метафоризації в цьому разі слугує сема 'запах'.

Креативна свідомість поета була цілком сформована природним етно- і лінгвопростором України. Тому в його мовосвіті присутні назви рослин, які відзначаються етнічно-культурною конотативністю, національно-історичною співвіднесеністю, – *жито, пшениця, ячмінь, овес*, напр.: *Вже жовте жито половіє / По рівних басманах піль, / Ячмінь підводить довгі вії / В очікуванні пізніх жнив, овес хвилюється і морем / Пливають безмежні пшениці / Вдивляймося у простори ці / Та днів тих, серце, не повторим...* (Мал., 416).

Узагальнене осмислення втрачених літ вербалізують асоціативно-метафоричні співвіднесення час – простір, напр.: *І засвітила знову далечню / Порожня пуста тужних літ, – / Осіння чорна згря галочка / На площі сірої землі* (Мал., 62); *Лиш спеліли весні ніжні / Лиш замерзали квіти літ / Під спів парастасів сніжних / На грудях мертвої землі* (Мал., 420). У цій тематичній групі передусім звертаємо увагу на аксіологічно марковані епітети *сірої землі, мертвої землі*, які значною мірою стосуються внутрішнього стану ліричного героя, розширюють свої семантичні межі і увиразнюють сему 'розлука', 'страждання'.

В інших поетичних контекстах Є. Маланюк засвідчує позитивне, емоційне наповнення екзистенційного світопростору ліричного героя, напр.: *Не встереже мій смуток доля хитра, – / Вернись, вернись до давньої рідні: / Землі в цвіту, хмарок на синім дні, / Щоб забуяла знов моя палітра* (Мал., 52); *Сі руки ще не все віддали / В добу тих спелілих літ – / Ще вабить в синь співуча далеч / Зітханням теплої землі* (Мал., 7).

Наповнення просторових лексем *степ, поле* семантикою 'туги', 'ностальгії' інтенсифікує аксіологічно марковане дієсловосполучення, напр.: *Аянаполум 'ї розлуки / Назавше спалюю роки / І сниться степ Твій, сняться муки / І на узгір'ях вітряки* (Мал., 101); *Що мені телефони, версали, експреси? / Нащо грім Аргентини? Чудеса Ніагар? – / Сниться синя Синюха і верби над плесом / Вільний вітер Херсонщини, вітер-дудар / Сниться гомін дубів та прадідівська річка / Бідна хата та тепла долоня сестри / Тільки б рідного поля зворушлива стрічка, / Тільки б сіра солома прабатьківських стріх* (Мал., 101); *Все сниться молоко на вишнях / Та не на цих, а тих, що там, / Де рідне сонце славу в вишнях / Співа полишеним степам* (Мал., 105); *І вчора знову снилась Ти – /*

Зпекучим зойком в тайні зору, / Істен, і села, і хрести / І свист херсонського простору (Мал., 119); **Неспокійно сплю: все сниться** *грюкіт, / Бо над степом чорний дим* (Мал., 431). Маркерами «свого», «рідного» простору виступають *верби над плесом, прадідівська річка, сіра солома прабатьківських стріх, на узгір'ях вітряки, тепла долоня сестри, бідна хата, рідного поля зворушлива стрічка*. Та "ідилія спогадів виливалась у вірші суворю реальністю буття" [6, 13]. *Там свист херсонського простору! / Там вітер з кришталевих хвиль! / А тут в вікні опустиш штору – / І н'єш самотній смертний біль* (Мал., 101). Позитивно конотованим образам «свого», «рідного» простору протиставлені символи «чужого». У поетичних рядках вони представлені множинними номінаціями *телефони, версали, експреси* та власними назвами *Аргентина, Ніагар*.

Лірично-ностальгійні почуття автора, його спогади про дитинство та юність активують присутнісні в його поезії образи: *село, хата, річка*, напр.: *І в сріблі місяця село, як лаптушки / Театру спогадів* (Мал., 585); *Синя синюшина вода, / Пуста, де сад був і дім, / Вітер, що юність вітав / Понад простором н'янким* (Мал., 436); *Ось путний вітер в сонці золотім, / І ловлять ніздрі рідний дім Таки, / І бачать очі свій родинний дім* (Мал., 508); *Вітер знайомий, мов зовсім свій / Рідний херсонський, сказати б / І увижається день степовий, / Сад і Синюха, і мати* (Мал., 481).

Компонентами просторового образу села виступає номінація *хата*. *Хата* не тільки яскравий символ української народної культури, виразник ментальності нації, це насамперед конкретно-чуттєвий образ «свого простору», напр.: *Лиш чорними очима хитрих вікон / Всміхнуться молодичцями хати* (Мал., 140). У міфології хату вважали «жіночою» сферою існування Всесвіту, пристанищем великої Богині-Матері, що підтверджує метафоризація цього поетичного контексту. Осмислюючи хату за аналогією до людини, Є. Маланюк зображує її як таку, що дивиться, напр.: *Але згадаю / Як хата рідна з-понад стріхи – / Очима дивиться вікон* (Мал., 198); *Очі вікон в кожній хаті кров'ю налились* (Мал., 324). Метафорична модель вікно – око деталізована, унаслідок чого сформувався більш повний одухотворений образ *хати*.

Хата не тільки джерело духовних і моральних сил людини – це своєрідна модель космосу. «Як навколишній світ вона мала три частини: верхня співвідносна з небом; (...) середня (власне житло) – це замкнений світ, який захищає людину від злих сил і людей, від хвороб та нещастя; підвальна частина житла була пов'язана з душами померлих предків» [2, 557]; *Гнітючим небом – хатня стеля* (Мал., 202). За допомогою такого порівняння автор нарощує виражально-зображальну силу метафори і передає почуття великого жалю, втрат, неспокою і туги.

Невід'ємною частиною краєвиду українського села в поезії Є. Маланюка постає *вітряк, млин, гребля*, напр.: *І все частіш в мої безсонні ночі / Млин Низькодуба глухо двиготить, / Де гребля річку стримує струмками. / А в кінці греблі, зовсім як в тій пісні / (Там саме, де спинялися підводи), / Старезні верби гнутьсь і шумлять* (Мал., 599); *А син*

питає: Як дійти? де шлях? / І просить рисувати все те саме: / Тополі, хату, сонячні поля, **Вітряк** понад вишневими садами / Грічку, що як стрічка, чи як спів / Пливе в хвилясту далеч... (Мал., 599)

У поетичній мові Є. Маланюка елементом етно-маркованого пейзажопису села часто виступає образ річки Синюхи, напр.: *Синюха по-осінньому сталава, / Широка, повноводна і прудка / Пливе маєстатично-величава, / Немов Дніпро* (Мал., 599); *Внизу зітхала глибока Синюха, / Коливаючи лоном своїм / Небо, повне сузір* (Мал., 527). Позитивно-конотований образ річки доповнюють епітети *широка, повноводна, прудка, маєстатично-величава, глибока* і порівняння *немов Дніпро*. Таким чином, знаходить підтвердження теоретична теза, що в кожній індивідуальній мовно-естетичній системі вичленовуються наскрізні образи, до яких постійно повертається автор для вираження думок та емоцій (С. Єрмоленко, Л. Ставицька, Н. Сологуб).

Словесний образ рідного «свого» простору створюють дистрибутиви із семою 'запах', напр.: *А на столику дихав чебрець, ... І виворожував – із п'ятем літ – / Дідизну, степ, Синюху...* (Мал., 527).

Поет усе життя «поневалявся в холодній і байдужій чужині». Негативна авторська оцінка міста як «чужого» простору спостережена в епітетних означеннях **чорне місто, мертво місто, город страшний**. Домінування чорного кольору як екзистенційної ознаки міста помітне в багатьох контекстах (оцінка за кольоросимволікою – чорний – смерть), напр.: *Але й вночі не спить це чорне місто: / Заулками, алеями, садами / Минуле в нім блукає як повія. / І тьма кишить від блудних, грішних душ* (Мал., 375); *Над мертвим містом* недосяжні зорі (Мал., 463); *Внизу ж / Місто чорно гуло, як печера, / Угловина тіл і душ* (Мал., 370); І зникає цей **город страшний**, як нечиста облуда (Мал., 480).

Експресивізацію образу *місто* засвідчує атрибутивно-генітивна метафора, напр.: *Щербатий місяць, мов розбитий щит, / Над цвинтарем нічного міста* (Мал., 406).

Тільки в окремих поетичних фрагментах *місто* репрезентоване як «свій» простір. Про це свідчать позитивно-оцінна характеристика Києва, ойконімів українських населених пунктів, напр.: *А понад містом – весна! Вітру крилатий помах!* (Мал., 493); *Київ втопився в садах, / Медяно яблуні дишуть / Дзвонить Дніпрова вода / В ранішню росяну тищу!* (Мал., 493); *Місто мріє на дні, а навколо – високий полон: / Губалівка, Носаль і скелястий двогорбий Гевонт* (Мал., 46).

Релевантний об'єктивному соціально-просторовому устроєві мовний образ міста конкретизують назви *вулиці, авеню, стріти*. У структурі поетичного вислову вони:

– реалізують, зафіксоване у словниках пряме лексичне значення, напр.: *Ось тиша. Ніч. Порожня вулиця. / В чужих сузір'ях вишина* (Мал., 38);

– ословлюють оказіональні індивідуально-авторські асоціації, напр.: *Плаче вулиця в сивій імлі* (Мал., 406); *І от життя веде криву / На злих координатах авеню і стрітів* (Мал., 486).

Індивідуально-візуальні враження Є. Маланюка від Нью-Йорка засвідчує генітивна метафора,

напр.: *Прямокутник блакиті в проваллі Бродвею / Хвилі каменю й криці* (Мал., 507).

Специфічної естетизації зазнають урбаністично-марковані номінації *асфальт, брук*, напр.: *Мовчить асфальт. Я п'яний муками / Як ніч тиняюся без сну... / Ні. Тут ось, над одсьми брукми / Вже не зустрінути весну* (Мал., 58).

Уведення в текст назв транспорту *трамвай, авта, підземка, автобус, паротяг* увиразнює негативну аксіологію міста, напр.: *Гудуть трамвай, тремтять авта, / Кричить життя скажена правда / На Avenue de l'Opera* (Мал., 97); *Задиханий гарячий паротяг / Важкого норд-експресу...* (Мал., 266); *Імлиста мжичка. Прогуде трамвай, / Промчиться по асфальті мокро авто – / І знову чуть, як вие в голіх вітах / Старого парку хижий листопад* (Мал., 375); *Камінних стін тераси димні, / Закурених поверхів чад / Ревучий рух в єдинім гімні / Трамвай, авт, вогнів, свічад* (Мал., 475); *Димний день. Продзижчала підземка зловісно і лунко* (Мал., 480); *Пропливають незнані трамвай, / Гомонить незнайома юрба / Чом же в серці немудрим співає / Недоречна херсонська журба?* (Мал., 517); *Адесь з передмістя / Вже знаходить той чорний важкий автобус, / Що промчить чорним вітром по жовтому листю* (Мал., 531). «Поява, функціонування і розвиток в українській поезії транспортних засобів є яскравими ознаками еволюції поетичного мислення й поетичної мови. Вони не тільки збагатили поетичну мову, а й засвідчили зміни психологічного сприйняття часу і простору людиною (...) та продемонстрували здатність митців розкривати внутрішній світ особистості не лише через реалії природи, а й через створені людиною предмети» [4, 352].

Мовне портретування міста у віршах Є. Маланюка удокладнюють мікрообрази й деталі. Ускладнена метафорична мова специфічно вербалізує таку ознаку простору міста, як його наповненість ліхтарями. Ці реалії і створювані ними візуально сприйняті ряди освітлення репрезентовані із задіянням мовно-естетичних модифікацій побутовизмів, назв ужиткових речей, напр.: *Над містом – ліхтарі намистом* (Мал., 195). Порівняння побудоване на асоціаціях, де схожість зіставлювальних об'єктів стає несподіваною, яскравою, отож ідіостильовою.

Метафоричне мислення Є. Маланюка є ознакою стилю, напр.: *І ліхтарі хитаються й скрегоцуть, / Мов вішалник на шибенці, й тиша / Все шамкотить сибілою беззубо, / І ніч пливе, мов згуба, без кінця* (Мал., 375); *І стихне вечір у знемозі, / Ліхтар розріже темноту* (Мал., 476); *Ворожі вулиці і тиша / Ліхтарний хоробливий зір* (Мал., 38). Персоніфікований образ міста формується у дієслівному метафоричному ряду. Показова із цього погляду сполучуваність іменника *ліхтарі* з поетичними предикатами *хитаються, скрегоцуть, розріже*.

Характерний вияв авторської поетичної екзистенції – це усвідомлення ліричним героєм приреченості, примусовості жити поза батьківщиною: *В вікні сльота і листопад / Вертаються з костелу люди. / Сей дім отчизною не буде, / Будинки не замінять хат...* (Мал., 282); *Зі скель хмародрянів дивлюся в бездонну ніч...* (Мал., 103). Номінації *будинки, хмародряпи* – це

не тільки маркери урбаністичного, цивілізаційного простору, а насамперед експлікатори психологічного стану ліричного героя, вимушеного жити на чужині.

Словесний образ міського простору в мові аналізованої поезії активно розбудовують номінації *фабрики, заводи*. Вони зазвичай виступають в контекстному оточенні інших просторових образів, напр.: *Світ вставав весь із заліза / В гострих лезах огнів: / Від електрички смеркалися очі, / Від заводів гудить голова* (Мал., 103); *Тут вулиці - скаженим виром, / Тут небо – злякане земним, / І до незримого кумира / Фабричним фіміамом дим* (Мал., 475). Негативну аксіологізацію посилюють іменники *залізо, леза, огні, дим*.

Інший тип мовно-естетичного освоєння назв архітектурних споруд та їхніх частин демонструють номінації *риштування, будови*, напр.: *Співа блакить крізь готику риштувань / Дзвенить цемент крізь дужу плоть будов* (Мал., 362). У цьому сегменті мовного портретування міста позитивну оцінність інтенсифікують дієслова *співа, дзвенить*.

Висновки і перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Здійснене дослідження дає підстави стверджувати, що асоціативно-образна структура художнього простору в мові поезії Є. Маланюка синкретична.

Зокрема, про це свідчать епітетні, метафоричні, асоціативно-авторські структури переосмислення й оновлення просторових номінацій на тлі збереженої етносемантики і етноконотації.

Поетичні номінації *земля, поле, лан, степ, дорога* вербалізують екзистенційні роздуми про життєве призначення людини, її творчість, усвідомлення безсилля перед суспільно-політичним устроєм, тоталітарною системою, приреченості, примусовості жити поза батьківщиною.

Культурологічно навантажені просторові образи села, міста об'єктивують не тільки номінації сільського і міського простору, а й насамперед є визначниками опозиції «свій» – «чужий» простір.

Виконаний у такому ракурсі аналіз мовотворчості Є. Маланюка виявляє її часо-просторову маркованість і свідчить про вписаність у стильову, мовно-естетичну систему української поезії.

Перспективу подальших наукових досліджень порушеної проблеми пов'язуємо з докладним вивченням *соціокультурного* змісту поетичних творів кінця ХХ – поч. ХХІ ст. в напрямку окреслення парадигми традиційних та індивідуально-авторських образів, стилістичних ресурсів національної поетичної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук Б. Відбронзований портрет Євгена Маланюка / Богдан Бойчук // Євген Маланюк. Земна мадонна. – Братислава, 1991. – С. 387–393.
2. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
3. Дзюба І. Поезія вигнання / Іван Дзюба // Євген Маланюк. Земна мадонна. – Братислава, 1991. – С. 396–405.
4. Кравець Л. В. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. : [монографія] / Л. В. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2012 – 416 с.
5. Прокопович Л. С. Образ – символ вітер в поетичному дискурсі Євгена Маланюка / Л. С. Прокопович // Spheres of culture. Maria Curie-Skłodowska University in Lublin Faculty of Humanities Branch of Ukraine Studies. – Lublin, 2012. – Vol. 3. – С. 218–225.
6. Прокопович Л. С. «Нитками золота прошита блакить ...» (семантика та стилістичні функції назв синьої та золотої гама кольорів у поетичному дискурсі Євгена Маланюка) / Л. С. Прокопович // Волинь філологічна : Текст і контекст. Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. – Вип. 15. – С. 266–276.
7. Салига Т. Передмова / Тарас Салига // Маланюк Євген. Поезії. – Львів, 1992. – 686 с.
8. Семенець О. О. Художні системи Б.- І. Антонича, Є. Маланюка: закономірності поетичної мови та ідіостилію / О. О. Семенець // Наукові записки Кіровоград. держ. ун-ту ім. В. Винниченка, 2000. – Вип. 27. – С. 317–328.
9. Синельникова Л. М. Метафізика простору й часу в поезії Є. Маланюка / Л. М. Синельникова, Т. П. Терновська // Матеріали міжвуз. наук. конф., присвяченої 100-річчю від дня народження Євгена Маланюка. – Кіровоград, 1997. – С. 53–56.
10. Ставицька Л. О. Образ України в поезії Є. Маланюка / Л. О. Ставицька // Культура слова. – 1997. – Вип. 50. – С. 22–26.
11. Сюта Г. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи / Галина Сюта. – К., 2010. – 164 с.
12. Тищенко О. М. Метафора Є. Маланюка : (семантико-функціональний аспект) / О. М. Тищенко. – К., 2004. – С. 41–45.
13. Яровенко Т. Кіровоградська школа маланюкознавства : історія та сучасність / Тетяна Яровенко // Spheres of culture. Maria Curie-Skłodowska University in Lublin Faculty of Humanities Branch of Ukraine Studies. – Lublin, 2012. – Vol. 3. – С. 218–233.
14. «Я обрав свій шлях...» Леонід Куценко у спогадах, листах, пам'яті. – Одеса : Астроспринт, 2012. – 334 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

ВТССУМ – Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

ДЖЕРЕЛА ФАКТИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

Маланюк Є. Поезії / Євген Маланюк. – Львів, 1992. – 686 с.

УДК: 81-116.2

ЗНАК І ЛІНГВАЛЬНА ОДИНИЦЯ В СЕМІОЛОГІЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ Ф. ДЕ СОССЮРА

Присяник О. П.

Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

У статті представлено теорію знаковості Ф. де Соссюра за новими автографічними матеріалами, виявленими 1996 року. Встановлено, що в «Курсі загальної лінгвістики» акценти у реляціоністичній семіології Соссюра були зсунуті на білатеральну субстанційну сутність, названу знаком (*signe*), тоді як семіологічна концепція Соссюра має характер чотиристоронніх відношень.

Ключові слова: знак, форма, лінгвальна одиниця, концепція.

Prosiyanik O. P. Sign and lingual unit in the semiological concept of F. de Saussure. The biggest achievement and particularity of the concept of F. de Saussure is considered that on the one hand, he defended the bilateral theory of sign and on the other hand, he identified the form of the sign with the psychic linear essence – that is, the acoustic image and not with the sound itself that made the sign psychologically two-sided. However, the problem is that both of these concepts are very simplified, mythologized and they don't respond to materials of the manuscripts of the scientist himself.

The manuscript of Ferdinand de Saussure's book "The dual nature of the linguistic activity" ("De l'essence double du langage"), found in 1996 and issued in 2002, allows us to overestimate some of the concept of his theory, in particular the linguist's understanding of the term sign. Criticism of the concept of the sign and its constituents based on the new materials is presented in two points – illuminating the relationship between the sign and the concept and the illumination of the relationship between the sign and the acoustic image. Reflections on these problems have led to the conclusion that the sign is not a combination of concept and acoustic image, it is a meaningful relationship between them.

*What is commonly called in modern linguistics a sign (linguistic or speech), Saussure often refers to as a lingual fact, lingual unit or lingual phenomenon (*fait linguistique, unité linguistique or phénomène linguistique*), as well as specifically defined term *sème*. Single lingual unit in spatial dimension has two aspects, two sides – meaning and form (*sign*), each of which also has a bilateral relationship. Saying that the terms "signification" and "forme" define this relationship, Saussure used more often than "classic" well-known terms from the "Course of General Linguistics" such as *signifié* and *signifiant*. The analysis showed that the basis of all Saussure's semiotics is the idea of relations of distinction and association which is the actual value system / values.*

Key words: sign, form, lingual unit, conception.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Одним з ключових положень концепції Фердинанда де Соссюра була його реляціоністична за своєю сутністю теорія знака. Це чи не найчастіше цитований, але одночасно чи не найменш адекватно сприйнятий фрагмент його концепції. У будь-якому разі такі висновки можна зробити з аналізу положень про семіологічні відношення – відношення асоціації, що структурно конституують знакові функції, які Соссюр висуває й обґрунтовує в монографії «Про двоїсту сутність мовної діяльності». Це нові автографічні матеріали, знайдені у 1996 р. у Женеві та видані у 2002 р. у Парижі окремою главою в «*Écrits de linguistique générale*» [12]¹. Викладений матеріал дослідження покликаний продемонструвати розуміння Соссюром сутності знака.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичне розуміння знака як двобічної психічної сутності, що поєднує в собі на засаді інклюдії два принципово відмінні функціональні елементи людського досвіду – поняття та акустичний образ, було створене упорядниками «Курсу загальної лінгвістики» А. Сеше і Ш. Баллі [11] і стало енциклопедичним положенням, а можливо, навіть чимось на зразок прецедентного тексту. «Кожний мовний знак має дві сторони: позначення (план вираження) і позна-

чене (план змісту)» [9, 114]. «Мовний знак – це сполучення, єдність двох початків: смислового й акустичного образу» [9, 107] – повторюється у такій чи іншій формі майже в кожному підручнику з мовознавства. Цією формулою послуговуються лінгвісти у своїх монографіях і наукових статтях (напр., В. А. Звегинцев, М. Коэн, Б. В. Горнунг, С. К. Шаумян, В. П. Даниленко та ін. [4; 6; 2; 10; 3]). Таке спрощене і, як виявляється, далеко від соссюрівського білатеральне трактування знака чи мовної одиниці все ж є набагато сприйнятніше, ніж унілатеральні версії трактування знака у концепції Соссюра як суто психофізіологічного явища на зразок: «Мовна одиниця – це відтинок звучання (психічного, а не фізичного), що позначає певне поняття» [1], не кажучи вже про трактування знака як суто фізичної, матеріальної сутності. Перед нами цілковите нерозуміння суті знаковості й суті системності мовних одиниць. Це опис фонетичної фігури, а не мовної чи мовленнєвої одиниці, сутність котрої полягає у семантичній і формальній значущості (цінності).

Найбільшою заслугою (а одночасно й особливостю концепції) Соссюра вважають, з одного боку, те, що він відстоював саме білатеральну теорію знака (і відповідно – відкидав унілатералізм), а з іншого – те, що він ототожнював форму знака з психічною (за іншими версіями – психофізіологічною) лінійною сутністю – тобто акустичним образом, а не з самим

¹Про це більш докладно див. у [7].

звуком, що робило знак двобічно психічним (точніше, психологічно-психофізіологічним). Проблема, однак, полягає в тому, що обидва ці положення надто спрощені, міфологізовані й не відповідають матеріалам рукописів самого вченого, що і спонукало нас до проведення їх концептуальної ревізії на основі нових опублікованих рукописів вченого.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є аналіз традиційного розуміння семіологічних положень концепції Ф. де Соссюра на тлі нових автографів вченого та з'ясування істотних концептуальних і термінологічних відмінностей між теорією знака, представленою у «Курсі», та оригінальною теорією семіологічних відношень, викладеною Ф. де Соссюром у рукописі монографії "De l'essence double du langage" і нотатках. Перш за все необхідно з'ясувати онтологічну сутність семіологічних одиниць та виявити їхні зовнішні і внутрішні функційні відношення. Ключовим завданням є встановлення найістотніших концептуальних і термінологічних відхилень традиційного розуміння семіотики Соссюра від оригінальної думки швейцарського лінгвіста.

Виклад основного матеріалу дослідження. Частково вина появи такого розуміння лежить на авторах «Курсу», які самі не цілком зрозуміли ідеї стосунку між поняттям та акустичним образом як двома позасеміотичними функціями і субстанцізували соссюрівські реляційні функції, але частково це трапилося через Соссюра, який досить часто вживав термін *signe* нетермінологічно, як синонім *фонетичної фігури* або *фонетичної форми* мовленнєвої одиниці. Упорядники «Курсу» цілком зігнорували соссюрівські термінологічні пошуки і вагання. Термін *signe* у його семіологічній теорії був, скоріше, робочим, інструментальним, ніж концептуальним. А. Сеше й Ш. Баллі ж перетворили його у ключове поняття концепції, спотворивши головну думку свого старшого колеги, що знак – це не фізична річ, складний психологічний предмет чи метафізична конструкція, а сукупність різних відношень.

Найважливішою проблемою є те, що видавці «Курсу» міфологізували саме поняття знака як субстанційної за своєю суттю одиниці мови, котра складається з двох частинок, а якщо точніше – з двох подвоинків – позначуваного і позначення. Ця теза сформульована в «Курсі» й унаочнена відомим усім малюнком поділеного неперервною лінією навпіл еліпса, де верхня половина – це поняття, а нижня – акустичний образ: «(...) мовна одиниця є чимось подвійним, утвореним внаслідок поєднання двох складників (...) Лінгвістичний знак поєднує не річ і назву, але поняття та акустичний образ. Цей останній є не матеріальним звучанням, чисто фізичною річчю, а психічним відбитком цього звучання, уявленням, яке ми отримуємо про нього від наших органів чуттів, акустичний образ має чуттєву природу, і якщо іноді ми називаємо його «матеріаль-

ним», то лише з цієї причини і для протиставлення його іншому, взагалі абстрактнішому, члену асоціативної пари – поняттю (концепту)» [8, 87].

Не важко помітити, на чому зосереджують увагу упорядники «Курсу», – на тому, що психічний характер знака базується на психічному характері його складників, тобто суто субстанційним способом – який матеріал, такий характер. Цьому ж могла сприяти й неправильно зінтерпретована власне соссюрівська метафора аркуша паперу, сторони котрого мали символізувати сторони знака. Але всі ці чисто речові, предметні метафори були лише метафорами. І, як кожна метафора, вони не передавали сутності об'єкта, а лише мали до певної міри унаочнити те, що не може бути просторово сприйняте. Аркуш паперу, сторони якого символізують сторони знака, тим не менше, мав бути чимось абсолютно єдиним, цілісним, непротяжним у просторі, тобто таким, у якого немає двох принципово відмінних частин. Аркуш паперу є лише аналогією, але досить слабкою, бо не передає цієї ідеї. Зрозуміти онтологічну формальну структуру знака можна лише беручи до уваги засаду реляціонізму. Знак – це не «що», а «яким чином» і «навіщо», це не сума елементів, а функціональне відношення. Це чиста негативність: "Toute espèce de signe existant dans le langage (...) a une valeur purement par conséquent non positive, mais au contraire essentiellement, éternellement NEGATIVE"² [12, 48].

Ані самі речі чи поняття про них, ані звукоряди чи фонетичні фігури самі собою не можуть бути знаками. Знак – це їх асоціація, поєднання, але не у тому сенсі, у якому поєднуються хімічні елементи в речовині, а в тому, у якому провід поєднує монітор і комп'ютер³. Внаслідок цього поєднання комп'ютер і монітор не стають складовими проводу, не входять у його склад. Так само не стають частиною знака ані поняття, ані фонетична фігура, які він семіологічно (а не фізично) сполучає. Їх поєднання творить якісно нову єдність, яку Соссюр називає семіологічною.

У концепції Соссюра ідея реляційної суті знака висловлена так: "Au contraire dans l'association constituant le signe il n'y a rien depuis le premier moment que deux valeurs existant l'une en vertu de l'autre (arbitraire du signe)"⁴ [12, 333]. Важливість розуміння знакових одиниць як реляційної єдності наголошується Соссюром у нотатці 33410.5, де він подає різні варіанти графічного позначення такої одиниці через прямокутник або еліпс, поділені пунктиром, стверджуючи, що в жодному разі не можна їх ділити неперервною лінією. Це зовсім не прохідний момент концепції. Це основа розуміння знакової одиниці як стосунку, як відношення асоціації. У нотатках 3310.6 і 3310.7 вчений розвиває цю думку, стверджуючи, що "c'est que s'il y a des réalités psychologiques, et s'il y a des réalités phonologiques, aucune des deux séries séparées ne serait capable de donner un instant naissance au moindre fait linguistique"⁵ [12, 103].

Згідно з концепцією Соссюра, понятійна інформація як така відокремлена від фонетичної інфор-

² Усі різновиди знаків, що існують у мовній діяльності (...) мають суто неопозитивну вартість, навпаки – їхня вартість завжди й по суті НЕГАТИВНА.

³ Метафору знака як проводу запропонував проф. О. Лещак з Університету ім. Яна Кухановського у м. Кельце (Польща) у виступі на XVII Міжн. наук. конф. «Людина у світі знаків» у межах постійного методологічного симпозиуму «Об'єкт і суб'єкт гуманітарного пізнання» (Тернопіль, 2017).

⁴ у зв'язку, який конститує знак, немає нічого поза двома вартостями, які існують через взаємне співвідношення (арбітральність знака).

⁵ хоча існують факти психологічні і фонологічні, жодна з цих двох серій окремо не здатна започаткувати навіть найдрібніше лінгвальне явище.

мації як такої, так само, як і інформація про звучання як така відокремлена від поняття як такого, взяті окремо не становлять лінгвальної одиниці і не є семіологічними сутностями. Семіологічні функції виникають лише внаслідок їхньої асоціації. І ця асоціація, хоча й надалі є двосторонньою, становить нерозривну єдність (як листок паперу). Із положення про нерозривність лінгвальної одиниці можна зробити ще один важливий висновок. Кожне конкретне значення, поєднане з конкретною формою, становить окрему цілісну семіотичну сутність у мовленні, тобто мовленнєвий знак. Те саме стосується і мовного знака як нерозривного поєднання семантичної парадигми з формальною парадигмою.

Повернімося ще раз до ключової фрази з «Курсу»: «Лінгвістичний знак поєднує не річ і назву, але поняття та акустичний образ» і поставмо собі питання: що не так у цьому твердженні? Чи міг Соссюр на лекціях сказати щось таке? Звісно, що міг. Адже сама собою фраза є цілком логічною, але лише за однієї умови. Якщо слово *поєднує* (в оригіналі *unit*) розуміти буквально – ‘єднає’, ‘є посередником’, а не ‘об’єднує’, ‘містить у собі’. Якби це слово мало означати другий спосіб поєднання, заперечення поєднання речі й назви не мало б жодного сенсу, адже нікому не спаде на думку вважати мовну одиницю *дерево* чимось таким, що складається з фізичної рослини і фізичних звуків. Якщо упорядники «Курсу» наголошують на тому, що мовна одиниця не поєднує цих явищ, вони мають вживати слово *unit* у значенні посередництва. Отже й ту частину фрази, де стверджується, що знак поєднує поняття та акустичний образ, слід розуміти ідентично: лінгвальна одиниця є посередником, поєднувальною ланкою між поняттям та акустичним образом, і жодна з цих сутностей не входить до її складу.

Зі сказаного випливає кілька теоретично важливих наслідків. По-перше, знак не є знаком речі чи сукупності речей, які насправді існують, а виконує свою семіологічну роль відносно поняття. По-друге, якщо поняття – це те, що знак позначає, то знак є позначенням поняття, а поняття – позначуванням знака. Звідси третій теоретичний наслідок: якщо знак – позначення поняття, що в такому випадку є позначенням самого знака у «світі речей»? З огляду на обговорення цього питання в розділі 7 монографії йдеться про фонетичну (звукову) фігуру – *figure vocale*. Саме за допомогою різних фонетичних комбінацій можна позначити знак, а лише за його посередництвом – певне поняття. Тому знак є позначуванням для звукової фігури, а вона – його позначенням. Лише таке трактування може дозволити адекватно зрозуміти сутнісну відмінність знака як семіологічної функції та його позначуваного (поняття) і позначення (звукової фігури), які цього онтологічного статусу не набувають.

Докладно це Соссюр описує в низці розділів чернетки монографії, серед яких чи не найважливішими є розділи 7 *Changement phonétique et changement sémantique* і 8 *Sémiologie*. Перше, на що варто звернути увагу у 8 розділі, – це поділ усього досвідного простору на три сфери: - *domaine non linguistique de la pensée pure* (нелінгвальну сферу чистого мислення), - *sémiologie – domaine linguistique du signe vocal* (семіологію – лінгвальну сферу фонетичного

знака) і - *phonétique – domaine linguistique du son pur* (фонетику – лінгвальну сферу чистого звуку) [12, 43–44].

У нотатках до третього курсу лекцій (3337=2195) Соссюр знову виділяє три сфери – поняттєву, абстрактійну (яку окреслює як позамовну: *abstrait = pas linguistique*), власне семіологічну, конкретну і фонетичну (яку він називає *матеріальною*) [12, 327]. Лише середня сфера має одночасно власне знаковий і лінгвальний характер. Перша є дознакова і нелінгвальна (невербальна), третя – постзнакова (лінгвістична, але несеміологічна). Одиницею першої сфери є *idée* (поняття) як представник *de la pensée pure*, одиницею останньої – *figure vocale*. Розглядаючи можливість окремого існування *figure vocale* та *idée* самих по собі, тобто без жодного їх зв'язку зі знаком, Соссюр закладає можливість лише останнього варіанта: «Якби одна із двох сторін лінгвального знака могла існувати окремо, то це була б поняттєва сторона, поняття як основа знака» [12, 333], а «Означування є тією ж мірою надавання поняттю знака, як і надавання знакові поняття» [12, 109], оскільки поняття – це істинна основа семіози, а фонетична фігура – її необхідне знаряддя.

Багаторазово, аналізуючи різні можливості проведення лінгвістичного аналізу (особливо пов'язаного з історичними дослідженнями), вчений застерігав, щоб не тільки не зводити аналіз лише до форми, але й не виходити суто від форми, оскільки суть семіології полягає в позначенні понять за допомогою знаків, а не в оперуванні самими знаками незалежно від їхнього значення (а отже, незалежно від понять).

Є, однак, ще одна термінологічна проблема. Йдеться про термін *signe*. Учені за роки після видання «Курсу» встигли призвичаїтися до того, що термін *знак* – це і є соссюрівський термін, зрештою, так само, як до того, що концепція білатерального знака, з якою нас познайомили упорядники «Курсу», – це концепція самого Соссюра. Натомість майже всі вживання терміна *signe* у чернетці монографії та численних нотатках свідчать про те, що Соссюр мав великі сумніви щодо нього. Найчастіше він вживав його у значенні форми знака (у сучасному трактуванні цього поняття), ані ж у значенні словоформи як мовленнєвої одиниці, іноді ж (для простоти викладу) він мав на увазі фонетичну фігуру в ролі форми словоформи. Вкрай рідко термін *signe* вжито в значенні, наближеному до того, до якого нас призвичаїли А. Сеше і Ш. Баллі, і до того, яке трапляється майже в усіх енциклопедіях чи підручниках із мовознавства.

Надто велика кількість прикладів такого використання терміна *знак (signe)* у монографії ‘‘De l'essence double du langage’’. Ані разу не натрапимо тут на цей термін у значенні, у якому він вжитий у «Курсі» і в якому його вживав часом А. Сеше у власних працях. Тому є сенс звернутися до інших рукописних джерел. У нотатці 6 [*Signe et signification - Réalités sémiologiques*] (Знак і значення – семіологічні реалії) читаємо: «Є чимось абсолютно ілюзорним у який-небудь момент протиставляти знак значенню. Це дві форми того самого розумового явища, оскільки значення не може існувати без знака і є нічим іншим, як тільки оберненим свідченням знака» [12, 96]. *Знак* – це фактично синонім *конкретної форми*.

I		II
<i>Différence générale des significations (n'existe que selon la différence des formes)</i> ⁶	<i>Une signification (relative à une forme)</i> ⁷	<i>Figure vocale (servant de forme ou de plusieurs formes dans I)</i> ⁸
<i>Différence générale des formes (n'existant que selon la différence des significations)</i> ⁹	<i>Une forme (toujours relative à une signification)</i> ¹⁰	

Водночас в інших нотатках того ж періоду трапляються протилежні спроби – вжити термін *signe* у значенні фонетичної фігури, тобто акустичного образу чи *соми* (згідно з іншою термінологією): «Навіть якщо позбавити знак його значення, розум завжди так вкладе в знак, тобто у сому, принаймні такий ЗАДУМ, котрий урухомить М'ЯЗИ і викаже таким чином прояв волі» [12, 113]. Чи це значить, що Соссюр був прихильником унілатеральної теорії? У жодному разі. До того ж він не був прихильником навіть білатеральної теорії. Його суто семіологічна концепція носила тетричний, чотирибічний характер (якщо говорити про окремо взятую лінгвальну одиницю: це стосунки між конкретним значенням і формою, між значенням і різницею значень, між формою і різницею форм, а також між різницею форм і різницею значень) або навіть різнобічний характер (якщо говорити про всю систему загалом: кожна семіотична одиниця є сукупністю відношень з іншими одиницями в системі). Сутність семіологічної концепції Соссюра полягає не у тому, що це є теорія знака (*signe*), а в тому, що це є теорія семіологічних відношень лінгвальних одиниць із поняттями й фонетичними фігурами (акустичними образами). З «легкої руки» А. Сеше і Ш. Баллі акценти в реляціоністичній семіології Соссюра були зовсім неправомочно зсунуті на субстанційну білатеральну сутність, названу ними знаком (*signe*).

Як би не вживав Соссюр термін *signe*: як морфологічну форму мовленнєвої одиниці чи в значенні фонетичної фігури, вжитої в ролі форми мовленнєвої одиниці, найважливіше те, що завжди розуміння цього поняття було реляціоністичним, принципово несубстанціальним. Це завжди відношення і ніколи не автономна субстанційна сутність. Найбільше непорозуміння, яке впровадили упорядники «Курсу» у семіологічну концепцію Соссюра, – це абсолютно непотрібне зосередження уваги на понятті знака як своєрідного «атома» чи «елемента» мовної системи, а також на самому цьому терміні, замість того, щоб з'ясувати засаду відношення розрізнення і відношення між відношеннями, яка становить суть соссюрівської теорії.

Омонімія форми *signe* абсолютно не задовольняла самого Соссюра. Саме тому він шукав більш ради-

кального розв'язку, і спробував запровадити у свою концепцію термін *sema* (*sème*) у значенні лінгвальної одиниці (*le fait linguistique*). Саме *sema* в термінології вченого є тим, що у «Курсі» названо мовним знаком, тобто конвенціональним знаком у системі (див. нотатку 3310.11). Усі інші аспекти семіології мовної одиниці отримали свої назви на базі цього терміна: поняття фонетичної фігури в ролі одиничної форми слова (тобто форми конкретної словоформи) у цій системі термінів виражене словом *aposema* (нотатки 3311.1 – 3312.1), чиста ж фонетична фігура як психофізіологічне явище названа *сомою* (3318.8), значення отримало назву *парасома* (3320.3), а значення, абстраговане від форми (тобто фактично поняття), – *контрсома* (3320.2), натомість знаки в системі один щодо одного окреслені як *парасеми* (3313.2). Таке термінотворення мало на меті дуже докладно розділити різні лінгвальні та семіологічні функції. Термін *знак* не підходив Соссюрові ще й тому, що ним можна було називати одиничні семіологічні одиниці в ужитку поза системою (зокрема й невербальні знаки). Це була одна з пропозицій Соссюра, котра, на жаль, не була ним розвинута й допрацьована, а отже, не стала частиною цілісної теорії семіозису.

Набагато цілісніший вигляд має концепція семіології, викладена в 7 розділі монографії. Тут ми не побачимо жодних стверджень щодо знака як *sème* чи як *signe*. Основні три терміни, якими оперує Соссюр у цьому фрагменті тексту, це *signification* (значення), *forme* (форма) і *figure vocale* (фонетична фігура). Ключова схема розподілу репрезентує дві з вище описаних сфер семіозису, а саме – її лінгвальні сфери. Сфера власне семіотична позначена цифрою I, а фонетична сфера – цифрою II. Одиниці сфери II (*figures vocale*) окреслено як такі, що служать конкретними формами для сфери I і винесено поза власне семіологічні відношення. Підкреслимо, що уже на самому початку своєї монографії «Про двоїсту сутність мовної діяльності» Соссюр декілька разів рішуче підкреслює: «Є чимось помилковим (і неможливим) протиставляти форму значенню. Натомість цілком слушним є протиставлення фонетичної фігури, з одного боку, і форми – значенню, з іншого» [12, 17].

Отже, з огляду на цей факт наше зацікавлення повинно зосередитись на самих семіотичних відношеннях (тобто на тому, що зараховано до I):

Відношення ці, як бачимо, мають подвійнодуальний (тетричний) характер – по вертикалі (у просторовому аспекті) вони нагадують звичайний семіотичний дуалізм значення і форми (який окреслюють зазвичай як білатералізм знака), а горизонтально

⁶Загальна різниця значень (існує у зв'язку з різницею форм)'

⁷Одиничне значення (співвіднесене з одиничною формою)'

⁸Фонетична фігура (служить формою чи рядом форм по відношенню до I)'

⁹Загальна різниця форм (існує у зв'язку з різницею значень)'

¹⁰Одинична форма (завжди співвіднесена з одиничним значенням)'

(у темпоральному плані) визначають функціональний характер семіологічних відношень: одиничне значення (*une signification*), яке може функціонувати окремо від системи у поєднанні з конкретною формою (*une forme*), через функціональні стосунки різниці (*différence*) пов'язані з низкою інших значень через систему сигніфікативних цінностей – семантичну парадигму (*différence générale des significations*) так само, як кожна одинична форма (*une forme*), що в дискурсивному вжитку може становити у поєднанні з одиничним значенням (*une signification*) конкретний мовленнєвий знак, обов'язково пов'язується системою протиставлень з іншими формами в єдину формальну парадигму (*différence générale des formes*). Нарешті система асоціацій між семантичною і формальною парадигмою творить єдність мовного знака (парасему, якщо вживати терміни, пропоновані Соссюром). Стає зрозумілим, що в основі всієї соссюрівської семіології лежить ідея відношень розрізнення та асоціювання, тобто фактично система цінностей / цінностей.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Підсумовуючи наш аналіз, зазначимо, що соссюрівський термін *знак* (*signe*), найімовірніше, означав форму мовленнєвої одиниці, яка становила відношення між фонетичною фігурою (*figure vocal*), парадигмою форм (формою мовної одиниці) і конкретним понятійним (лексичним) значенням мовленнєвої одиниці (*une signification*). При цьому термін *форма* є набагато важливішим і окресленішим, ніж *signe*. Форма як семіологічна функція містить подвійну інформацію – формальне значення

(морфологічне і синтаксичне) та власне морфонологічне значення про звукоряд (фонетичну фігуру). Натомість те, що прийнято називати в сучасному мовознавстві *знаком* (мовним чи мовленнєвим), у Соссюра називано найчастіше *лінгвальним фактом*, *лінгвальною одиницею* або *лінгвальним феноменом* (*fait linguistique, unité linguistique* чи *phénomène linguistique*), а також спеціально визначеним для цього терміном *sème*. Одинична лінгвальна одиниця у просторовому вимірі має два аспекти, дві складові – значення і форму (знак), кожна з яких є також двостороннім відношенням – стороною: значення є відношенням до поняття (позначуваного), а форма – відношенням до фонетичної фігури (позначення). При цьому терміни *signification* і *forme* на позначення реляційних складових лінгвальних одиниць Соссюр використовував набагато частіше, ніж «класичні» знані з «Курсу» *позначуване* і *позначення*. Можна погодитись, що поняття як *позначуване* і фонетична фігура як *позначення* – це сторони семіологічних відношень мовних і мовленнєвих одиниць, котрі, однак, не входять у склад цих одиниць. Ані поняття, ані фонетична фігура не є семіологічними функціями. Такими є лише значення і форми та їхні різноманітні відношення одних з одними.

«Курс загальної лінгвістики» вуалює, істотно змінює, а іноді навіть суперечить ідеям Фердинанда де Соссюра. Зміни стосуються і дослідженого нами поняття т.зв. «соссюрівської концепції знака». Представлена теорія семіологічних відношень, викладена у автографах швейцарського вченого, є лише одним з кроків до вивчення «нового» Соссюра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахвалова К. К. Теория языка в концепции Фердинанда де Соссюра / К. К. Бахвалова // Научный потенциал студенчества в XXI веке [сб. материалов IV междунар. науч. конф. студентов, аспирантов и молодых ученых]. – Том 2. Общественные науки. – Ставрополь : СевКавГТУ, 2010. – С. 182–184.
2. Горнунг Б. В. О характере языковой структуры / Б. В. Горнунг // Вопросы языкознания. – 1959. – № 1. – С. 34–48.
3. Даниленко В. П. Общее языкознание и история языкознания: [курс лекций] / В. П. Даниленко. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 272 с.
4. Звегинцев В. А. История языкознания XIX–XX веков в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – М. : Учпедгиз, 1960. – Ч. 1. – 405 с.
5. Кондрашов Н. А. История лингвистических учений / Н. А. Кондрашов. – М. : Просвещение, 1979. – 224 с.
6. Коэн М. Современная лингвистика и идеализм / Марсель Коэн // Вопросы языкознания. – 1958. – № 2. – С. 57–65.
7. Присяник О. П. К проблеме истории издания соссюровских текстов / О. П. Присяник // *Studia Methodologica*. – 2008. – № 23. – С. 119–121.
8. Сосюр Фердинан де. Курс загальної лінгвістики / Ф. де Сосюр [пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко]. – К. : Основи, 1998. – 324 с.
9. Удовиченко Г. М. Загальне мовознавство. Історія лінгвістичних учень / Г. М. Удовиченко. – К. : Вища школа, 1980. – 216 с.
10. Шаумян С. Абстракция в современной лингвистике / Себастьян Шаумян // *Логос*. – 1999. – № 1. – С. 186–213.
11. Saussure F. de. Cours de linguistique générale / F. de Saussure. – Paris : Payot, 1997. – 269 p.
12. Saussure F. de. Écrits de linguistique générale / F. de Saussure [établis et édités par Simon Bouquet et Rudolf Engler, avec la collaboration d'Antoinette Weil]. – Paris : Gallimard, «Bibliothèque des idées», 2002. – 353 p.

УДК 811.112.2:398.9.81'37

МОДИФИКАЦІЯ ПАРЕМІЙ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ОЦЕНКИ В ДИСКУРСЕ

Прутчикова В. В.

Національна металургічна академія України

Прутчикова В. В. Модифікація паремій як засіб формування оцінки в дискурсі. У статті проаналізовано основні оцінно-прагматичні типи німецьких модифікованих паремій з лексичною субституцією. Їхнє оцінне значення визначено як інтегральний продукт синергії буквального і фразеологічного значення узуальної паремії і дискурсивного значення модифікованої паремії.

Ключові слова: паремія, модифікація, оцінне значення, медіадискурс.

Prutchykova V. V. Modification of proverbs as a method of estimation forming in discourse. In the article the basic evaluation-pragmatic types of the German modified proverbs with lexical substitution are analyzed. We attempted to detect basic groups of the modified proverbs with lexical substitution on their evaluation-pragmatic orientation in discourse; to describe the main functional descriptions of the modified proverbs participating in forming of authorial estimation and discursive intension. General values and ambiguousness of proverbs serve as axiological cognitive-communicative basis for their modification. An evaluation value of the modified proverb is the integral product of synergy of literal and phraseological values of the usual proverb and the value of the modified proverb in discourse. Positive and negative evaluations in discourse are formed as a result of the polysemantization and contribute to the positive or negative orientation of the addressee in an imperative aspect as an advice, a direction, a recommendation. The axiological value of the modified proverbs reflects the subjective authorial interpretation of the discursive situation on the basis of the evaluation-pragmatic potential of the usual proverbs due to drawing attention to the evaluation of situation by means of double actualization and discursive specification; due to the reliable rational evaluation interpretation of the reality represented by the society; due to the indirect suggesting by means of the evaluating background knowledge; due to the emotional and intellectual impact on the addressee; finally, due to the openness of the estimation interpretation by the addressee. The discursive evaluation of the modified proverbs has an integrative character.

Key words: proverb, modification, evaluation value, media discourse.

Постановка проблеми и обоснование актуальности ее исследования. Бурные процессы, происходящие в конце XX начале XXI веков во всех сферах человеческой деятельности, способствовали активизации эволюционных процессов в сфере языковой коммуникации. Демократизация языка, привнесшая тенденции к гетерогенности стилей и жанров текстов, употреблению в них готовых форм, за которыми стоят обширные фоновые знания, повлекла за собой довольно свободное обращение также с устоявшимися текстами. Усиливаются тенденции «к все более свободному объединению любых выразительных средств языка на коротких отрезках текста» [5, 96]. Исследование этих процессов позволит раскрыть творческие возможности языковой личности адаптироваться к новым условиям постмодернистского общества.

Анализ последних исследований и публикаций. Демократизация языка коснулась также фразеологических единиц, в частности паремий пословичного типа (далее «паремии» – В. П.), своего рода «свернутых текстов», сохранивших этническую специфику коммуникативного поведения определенного лингвокультурного сообщества, что убедительно подтверждает «динамический характер фразеологии, ее открытость к различным структурно-семантическим изменениям» [7, 5].

В современных дискурсивных практиках традиционные паремии переоцениваются, адаптируются к особенностям современного языкового сознания

и «клипового мышления» посредством разнообразных модификаций их формы и смысла, что, по сути, является своего рода «модернизацией» сложившихся в обществе и языке норм и стереотипов.

Вопросы модификации паремий активно исследуются в современной лингвистике (В. М. Мокиенко, Е. К. Николаева, Е. Н. Селиверстова, Н. Burger, E. Gossler, A. Lewandowska, A. T. Litovkina, W. Mieder и др.). В немецкой паремиологии определены основные виды модификаций [11; 13; 14], описаны их экспрессивно-стилистические и семантико-прагматические функции [11; 13; 17; 18] на материале художественной литературы, публицистики и рекламных текстов [15; 18; 19; 20]. Однако проблемы функционирования окказиональных (авторских) немецких модифицированных паремий в медиадискурсе, в частности их роль в передаче авторской оценки событий и в формировании дискурсивной интенции, еще не получили должного освещения и, ввиду активных языковых процессов в масс-медийном пространстве, остаются *актуальными*.

Формулировка цели и задач статьи. Целью статьи является исследование окказиональных модифицированных паремий (МП) современного немецкого языка как средства формирования оценки в медиадискурсе. Достижение поставленной цели предполагает решение следующих **задач**: определить основные группы МП с лексической субституцией по их оценочно-прагматической направленности в дискурсе; описать на основе анализа

дискурсивных фрагментов современных немецких масс-медиа основные функциональные характеристики МП, участвующие в формировании авторской оценки и дискурсивной интенции.

Изложение основного материала исследования. Одним из основных признаков современного постмодернистского медиатекста является его интертекстуальная природа. МП как интертекстуальные единицы органично вписываются в медиадискурс, который «нацелен на описание деятельности, ее интерпретацию, регулирование деятельности адресатов, воздействие на их сознание, оценку действительности, прогнозирование положительных дел и т. д.» [4, 14], представляя собой «*тематически сфокусированную, социокультурно обусловленную речемыслительную деятельность в масс-медийном пространстве*» [4, 15].

В современной паремиологии одним из первых процессы модификации паремий исследовал Вольфганг Мидер [19]. Он ввел термины «*perverse proverb*» (или *anti-proverb*), которые в дальнейшем были дополнены такими, как «антипословица», «квазипословица», «инопословица», «противословица», англ. «*perverb*», «*fractured proverbs*», «*twisted wisdom*», нем. «*verdrehte Weisheit*», «*verdreschte Phrase*». Мы используем термин «модификация паремий», распространенный в немецкой паремиологии, под которым понимаем *окажзональные, индивидуально-авторские семантические, лексические или грамматические преобразования паремий, в результате которых они приобретают новые когнитивно-дискурсивные характеристики.*

В современном немецком языке МП являются частотными вербальными средствами речевого воздействия во многих дискурсивных практиках. По мнению А. Левандовской, именно использование различных вариаций паремий свидетельствуют об их «современности» [15, 311]. Фразеологические модификации являются выражением индивидуального инновационного творчества и считаются самой интересной тенденцией использования фразеологизмов в сегодняшних текстах [11, 159].

Закономерность процессов модификации паремий определяется тем, что «языковое сознание человека эпохи постмодернизма и глобализации прецедентно ориентировано, читатель (зритель) – идеальный потребитель смыслов. Цитаты, крылатые выражения, афоризмы, паремии, устойчивые сочетания вступают в межтекстовые связи, подвергаясь интертекстовой деривации. В результате образуются трансформированные паремии (ТП), которым принадлежит особая роль в языковой репрезентации фрагментов актуальной реальности» [1, 3].

МП возникают благодаря фантазии, творчеству и стремлению адресанта обыграть определенным образом некую ситуацию. По словам В. Мидера, часто это языковые «однодневки» (*Eintagsfliegen*), которые активно используются в медийной сфере [18, 47]. МП, как правило, не фиксируются в словарях, однако со временем могут найти применение в литературе.

МП как объект исследования следует отграничить от паремийных вариантов. В лингвистической

литературе фразеологические варианты чаще всего определяют как «языковую игру» [11; 12; 14; 18], в результате которой происходят формальные изменения фразеологизма с целью выражения неких стилистических коннотаций с сохранением его фразеологического содержания. Варианты паремий, как свидетельствуют исследования [11, 26], являются более частотными, чем варьирование в других группах фразеологизмов, и многие из них исторически устоялись и зафиксированы в словарях. Например: *Bei Nacht/In der Nacht sind alle Katzen grau* (Ночью все кошки серы).

В отличие от паремийных вариантов между МП и прототипической узуальной паремией имеется семантическое различие, например: *Viele Hunde sind des Hasen Tod* (Где много собак, там зайцу смерть / Сила солому ломит) → *Viele Hunde sind des Rasens Tod* (Где много собак, там газону смерть). Отправной когнитивно-коммуникативной основой для модификации паремий служит их двусмысленность, неоднозначность, многозначность [11, 162]. МП коррелирует с коммуникативной ситуацией прототипической паремии, однако контрастирует с ней по содержанию. Благодаря новому смыслу, МП приобретает так называемую «прагматическую добавочную стоимость» (*pragmatischer Mehrwert*) [11, 81] и «добавочную коннотативную стоимость» (*konnotativer Mehrwert*) [14, 202], то есть дополнительное индивидуальное, эмоциональное и стилистическое значение, отражающее личностное отношение говорящего, передающего тем самым определенные стилистические оттенки, свое эмоциональное состояние, возрастные или гендерные особенности.

При включении узуальной паремии (УП) в дискурс адресант задает свою шкалу когнитивной интерпретации фактуальной информации. Используя импликации, присущие этому типу высказываний, он стремится передать средствами языка свое субъективное отношение к сообщаемому и оказать на адресата эмоциональное и интеллектуальное воздействие. МП приобретают свое релевантное для конкретных условий дискурсивно-прагматическое значение в опоре на прагматическое значение УП – дидактическое, которое сопряжено с основной и в какой-то степени определяющей для паремии чертой – ее способностью давать оценку всему происходящему во внешнем мире с точки зрения социума, выступающего имплицитным «автором» паремии. Паремии относятся к аксиологическим или оценочным высказываниям, выражающим убеждения людей о том, что считать хорошим, а что – плохим, что есть добро и что есть зло.

Оценка всегда является результатом ценностного подхода к действительности, она объективируется в языке в виде оценочного значения, принадлежащего внутреннему миру человека. «Всякое оценивание связано, как известно, с двумя процессами: со сравнением объектов друг с другом и их соотношением с нормативными представлениями, имеющимися в картине мира социума и каждого индивида» [2, 52]. Самой высокой степенью оценочности обладают суждения, отображающие рационально-оценочную интерпретацию

действительности с точки зрения социума, к которым относятся традиционные паремии.

Оценочность МП формируется в опоре на их ассоциативные связи с формальной и смысловой структурой УП в результате актуального когнитивно-дискурсивного переосмысления, поскольку «основная функция идиом (а также паремий – В. П.) состоит не в том, чтобы приписывать фрагментам мира тонко дифференцированные характеристики (для этого в языке есть другие средства), а в том, чтобы выразить субъективный эмоционально-оценочный взгляд на мир (выделено мной – В. П.), причем эти субъективные модальности могут быть весьма тонко специфицированы. Иными словами, размытость «объективного» интенционала компенсируется за счет дифференцированности «субъективного» импликационала» [3, 8].

Основой для формирования оценочного значения МП служит декодируемая в условиях дискурса внутренняя форма УП, ее прямое значение, поскольку «именно внутренняя форма фразеологизма представляет собой ближайшее этимологическое значение, семантическое основание для образования нового значения» [7, 59].

Прямое (буквальное) значение УП вместе с ее типизированным (обобщенным) значением являются семантическим основанием для образования ассоциативного значения МП, ее дискурсивного значения, которое актуализируется в каждом конкретном случае как результат некоего нового субъективного эмоционально-оценочного взгляда на мир, новой личностно-коммуникативной ориентации.

Оценочное значение МП – это, с одной стороны, продукт косвенной номинации и переосмысления «прямых» значений УП, а с другой – интегральный продукт синергии буквального и фразеологического значений УП и значения МП в ее дискурсивно-прагматических отношениях. Субъект оценки в МП «заинтересован не столько в квалификации того, что принадлежит миру, сколько в интерпретации этой квалификации, апеллируя не к объективным свойствам обозначаемого, а к его ассоциативно-образным признакам» [8, 28].

Оценочное значение МП актуализируется в зависимости от распределения социальных ролей и намерений коммуникантов и, оказывая определенное эмоциональное воздействие на адресата посредством одобрения или порицания представленного положения вещей в опоре на УП, способствует положительной или отрицательной ориентации адресата в интеракции. Такая коммуникативно-прагматическая ориентация МП в директивном плане может преломляться как совет, наставление, рекомендация: Поступай/Не поступай так, как представлено в паремийной ситуации.

Как показывает анализ, по оценочно-прагматической направленности в дискурсе можно выделить четыре группы МП: 1) МП, выражающие оценку с положительной ориентацией адресата, которая совпадает с оценочной ориентацией УП; 2) МП, выражающие оценку с положительной ориентацией адресата, которая не совпадает с оценочной ориентацией УП; 3) МП, выражающие оценку с отрица-

тельной ориентацией адресата, которая совпадает с оценочной ориентацией УП; 4) МП, выражающие оценку с отрицательной ориентацией адресата, которая не совпадает с оценочной ориентацией УП.

Рассмотрим примеры из каждой указанных групп.

1. МП, выражающие оценку с положительной ориентацией адресата, которая совпадает с оценочной ориентацией УП.

(УП) Jedem Tierchen sein Plüschierchen. ≈ У всякой птички свои замашки/Комупон, кому попадья, а кому и попова дочка. – Положительная ориентация адресата: Будь толерантным! Позволь быть каждому быть самим собой! **(МП) Jedem Krieg sein Medium:** Was dem II. Weltkrieg der Volksempfänger, Vietnam das Fernsehen im allgemeinen und dem Golfkrieg CNN im speziellen war; wird für den NATO-Einsatz in Bosnien das Internet. Dort, im virtuellen Raum der weltweiten Computernetze, findet sich seit einiger Zeit der "BosniaLINK" [...] mit aktuellen Informationen zur Friedensmission der NATO (1). – Положительная ориентация адресата.

В результате модификации паремии произошла ее дефразеологизация, однако сохранилась паремийная логико-смысловая структура, благодаря чему МП ассоциируется с узуальным прототипом и его положительной ориентацией адресата. ≈ *Времена меняются, и меняются средства информации для освещения военных событий. Освещение использования войск НАТО в Боснии через интернет – требование времени.*

Оценочное значение МП (одобрение) коррелирует с общей оценочно-прагматической направленностью дискурса. МП, как производная от прецедентной единицы, способствует имитации диалогизации дискурса и имплицитно выражает субъективное оценочное отношение к сложившейся ситуации, координируя тем самым деятельность коммуникантов. Фоновые знания коммуникантов относительно ситуации и паремий существенно влияют на успешность коммуникации и релевантную интерпретацию дискурса. Оценка МП осуществляется с учетом намерений адресанта, фоновых знаний адресата, дискурсивной ситуации, коммуникативно-прагматических свойств УП и их трансформации в МП.

(УП) Große Ereignisse werfen ihre Schatten voraus. ≈ Большие (грядущие) события дают о себе знать заранее. – Положительная ориентация адресата: Будь готов к большим (важным) событиям!

(МП) Große Projekte werfen ihre Schatten voraus (Тень больших проектов уже здесь) – so auch im Becherbacher Ortsteil Gangloff, wo in naher Zukunft nach Monaten des Wartens mit dem Ausbau der Landesstraße 385/Roßbergstraße begonnen werden soll (1). – Положительная ориентация адресата, ирония с целью оправдания некоторой задержки строительства.

Благодаря использованию языковой игры (Schatten – тень, призрак), оценка декодируется не из оценочной семантики компонентов, а в результате «выведения» авторского ироничного отношения к ситуации, его субъективной оценки и, как

следствие, эмоционального воздействия на адресата посредством достаточно легко узнаваемого смысла. Сила влияния иронии проявляется в довольно корректной оценке ситуации, которая не навязывается адресату категорично, а лишь подводит его к желательному прочтению.

2. МП, выражающие оценку с положительной ориентацией адресата, которая не совпадает с оценочной ориентацией УП.

(УП) Gut gemeint ist gut gesagt. ≈ Хорошо обдумано – хорошо сказано. – Положительная ориентация адресата: Хорошо подумай, лишь потом говори!

(МП) Gut gemeint ist nicht gut gesagt. (Хорошо задумано, плохо сказано) "Flüchtlinge" sind mehr als "Refugees" oder "Schutzbedürftige".... Politische Korrektheit ist ein einflussreiches, aber häufig missverstandenes Konzept. So traut sich heute nahezu keiner mehr, den Begriff "Asylant" zu verwenden, aufgrund seiner negativen Konnotation, mit der die 5/8erl so kunstvoll spielen (2). – Отрицательная ориентация адресата, осуждение использования некорректного термина «беженцы».

Через призму МП автор статьи порицает некорректность в освещении миграционных процессов. Подчеркивая важность обсуждаемой темы и стремясь к диалогизации дискурса и сокращению дистанции между адресантом и адресатом, автор использует медийный прием «демократизации» текста за счет цитирования широко известного прецедентного высказывания в адаптированной к дискурсивной интенции модификации.

(УП) Härte ist Stärke. ≈ Трудности закаляют. – Положительная ориентация адресата: Выдержись трудности, будешь сильным!

(МП) Sultan gegen Zar. Härte ist Stärke und Nachgeben Schwäche (Трудности закаляют, а сдаться – проявить слабость) – die Staatschefs der Türkei und Russlands, Recep Tayyip Erdogan und Wladimir Putin, sind tief erstritten im Syrienkonflikt. Die Lage ist hochgefährlich. Auch für den Westen (3). – Отрицательная ориентация адресата, осуждение действий политиков.

МП за счет лексического расширения и предваряющего вступления «Султан против царя», которое создает ироническую тональность на грани сарказма, содержит имплицитное порицание действий турецкого президента, реализуя тем самым прагматическую тактику осуждения. Автор апеллирует к системе ценностей и норм поведения, значимых для обеих этнокультур и этноязыкового сознания, используя двойную референтную отнесенность МП, к типичной ситуации УП и к дискурсивной ситуации. Автору МП для преодоления комплекса социального одиночества «...важно создать иллюзию стоящего за ним плотного и гомогенного социального пространства» [8, 312].

Избирая подобную тактику привлечения внимания адресата, адресант использует оценочное информирование как скрытую персуазивную стратегию, которая отражает его сознательное или подсознательное нежелание давать однозначную оценку действиям президентов двух стран, предоставляя тем самым свободу выбора оценки самому адресату.

3. МП, выражающие оценку с отрицательной ориентацией адресата, которая совпадает с оценочной ориентацией УП.

(УП) Alter schützt vor Torheit nicht. ≈ Седина в бороду, а бес в ребро / И на старуху бывает проруха. – Отрицательная ориентация адресата: Возраст – не оправдание плохим поступкам. Не поступай плохо!

(МП) Alter schützt vor Doping nicht. (Возраст – не защищает от приема допинга) In der deutschen Leichtathletik gibt es den ersten Fall eines gedopten Senioren-Sportlers (1). – Отрицательная ориентация адресата, осуждение использования допинга немолодыми спортсменами.

(УП) Geld regiert die Welt. ≈ Деньги правят миром. – Отрицательная ориентация адресата: Не следуй этому принципу!

(МП) Das Setting selbst ist natürlich nicht partikular deutsch, sondern universal. Das Geld regiert die Politik (Деньги правят политикой) – das gab und gibt es überall und immer (1). – Отрицательная ориентация адресата, возмущение и осуждение влияния финансовых групп на политику.

В данных примерах обнаруживается зависимость между типом медиадискурса и его прагматикой, когда «цель воздействия предполагает широкое использование семантически неточных или полисемичных лексических единиц» [4, 20]. Вследствие оценочно-прагматической корреляции УП и МП в дискурсе в последней происходит семантический сдвиг, который переводит оценочную многоплановость УП в одноплановость и влечет за собой контекстуальные приращения МП и конкретизацию ее значения.

4. МП, выражающие оценку с отрицательной ориентацией адресата, которая не совпадает с оценочной ориентацией УП.

(УП) Kommt Zeit, kommt Rat. ≈ Поживем – увидим / Будет день, будет (и) пища. – Положительная ориентация адресата: Надеемся на лучшее!

(МП) "Kommt Zeit, kommt Leid" (Время пройдет, страдания принесет) so könnte man zumindest einen Teil des Ergebnisses einer deutschen Studie umschreiben, welche das Verhältnis von Schwiegertöchtern und -söhnen zu ihren Eltern und angeheirateten Familienmitgliedern untersuchte. Dabei stellte sich heraus, dass es vom Alter der Schwiegertochter abhängt, wie sie das Verhältnis zur Familie ihres Mannes definiert (1). – Отрицательная ориентация адресата в результате дефразеологизации и негативной оценочности МП.

Использование МП создает большее коммуникативное напряжение в дискурсе и приобретает определенный манипулятивный потенциал в плане воздействия на адресата, который должен декодировать имплицитно представленную отрицательную оценку «некооперативных отношений» в семье со стороны невесток и зятей.

(УП) Versprochen ist versprochen. ≈ Дал слово – (с)держи! – Положительная ориентация адресата: Обещанное следует выполнять!

(МП) Versprochen ist gebrochen. (Дал слово – не сдержал). Tsipras verschiebt wichtige Reformen

klammheimlich. Um den Gläubigern weitere Hilfen abzurufen, musste Alexis Tsipras in Brüssel viele Versprechungen machen (4). – *Отрицательная ориентация адресата.*

МП сквозь призму УП выражает имплицитную негативную оценку действий премьер-министра Греции, нарушающего принятые международные нормы поведения политиков высшего ранга и ставящего под сомнение возможность успешной кооперации с европейскими институтами.

Во избежание коммуникативной неудачи, адресант использует самую узнаваемую поговорку, модифицируя ее в соответствии с дискурсивной интенцией. Апелляция к интертекстуальной компетенции адресата, актуализация его фоновых знаний, инициация релевантного прочтения имплицитной негативной оценки, содержащейся в подтексте МП, коммуникативно обусловлены и способствуют формированию дискурсивной интенции.

(УП) Träume sind Schäume. ≈ *Мечты – эфемерны.* – *Отрицательная ориентация адресата: Не мечтай зря!*

(МП) Schlechte Träume, gute Träume (*Плохие сны, хорошие сны.*)

Alpträume haben einen schlechten Ruf. Dabei sind sie ein Grund zur Freude. In gewisser Weise machen Sie uns zu besseren Menschen.

Ein Video des New York Magazine klärt, warum: Alpträume sind keine Sadisten, sondern Therapeuten. Reale Ängste, aber noch mehr irrationale Phobien können uns den Tag vermiesen. In extremen Fällen gerät so das ganze Leben aus den Fugen. Gut, dass wir schlecht träumen (5). – *Положительная ориентация адресата.*

С помощью лексического расширения поговорки и языковой игры, благодаря ассоциативным связям МП с УП (Träume – может иметь значение «сон» или «мечта»), порицается негативное отношение к кошмарным снам, которые, как показали исследования, оказывают положительное терапевтическое воздействие.

Для формирования оценочности МП важным средством является также образность прототипической УП как «семантическое свойство языкового знака, его способность выразить определенное внеязыковое содержание (передать внеязыковую информацию) посредством целостного наглядного представления образа с целью характеристики обозначаемого им лица, предмета, явления и выражения эмоциональной оценки субъекта, т. е. говорящего лица» [6, 71].

Благодаря актуализации ассоциативной связи с образом УП, МП несет в себе концептуальную информацию с социально-оценочной направленностью и мотивирует эмотивно-оценочное отношение к событиям. Тот или иной ассоциируемый в МП образ может нести в себе положительную или отрицательную оценку в соответствии со стандартами общественных оценок.

(УП) Die Ratten verlassen das sinkende Schiff. ≈ *Крысы покидают тонущий корабль.* – *Отрицательный образ крысы по оценке социума). Отрицательная ориентация адресата: Не поступай так!*

(МП) Die Chefs verlassen das sinkende Schiff : (*Управленцы покидают тонущий корабль*) 84

Manager des südkoreanischen Kia-Konzerns gaben am Sonntag ihre Kündigung ab. Fast jeder dritte Schreibtisch in der Beletage des mit etwa 19 Milliarden Mark verschuldeten Mischkonzerns ist nun verwaist (1). – *Отрицательная ориентация адресата.*

В результате лексической замены (крысы → руководство) и благодаря ассоциативным связям с негативным образом крысы, МП содержит имплицитное осуждение поведения управленческого состава концерна. Вследствие двойной референтной отнесенности МП к УП и к дискурсу создается содержательно-концептуальная и подтекстовая информация, несущая отрицательную оценку и оказывающая эмоциональное воздействие на адресата. Экспрессивно окрашенное оценочное значение, в основе которого лежит хранящийся в фонде знаний этноса негативный образ-уподобление (крыса), является продуктом вторичной номинации. Происходит расшифровка некоего «биоморфного кода», который «порождает антропометрические стереотипы на основе двойной метафоризации: животным приписываются качества людей, а затем их знаки используются для обозначения человеческого поведения, состояния и проч.» [9, 88].

(УП) Kindermund tut Wahrheit kund. (*Устами младенца глаголет истина.* – *Положительный образ ребенка по оценке социума).* *Положительная ориентация адресата.*

(МП) Über den Irak-Krieg hat sich jetzt US-Präsident George W. Bush mit einem bemerkenswerten Satz vernehmen lassen. "Wir gewinnen nicht, wir verlieren nicht", hat er gesagt. Man möchte jetzt fast sagen: Präsidentenmund tut Wahrheit kund. Nun hat endlich auch derjenige verstanden, der den Marsch auf Bagdad befohlen hat, dass der US-geführte Kriegszug zur Demokratisierung des Iraks gescheitert ist (1). – *Отрицательная ориентация адресата.*

Когнитивно-дискурсивная ассоциативная связь МП и УП по контрасту (положительный образ ребенка и отрицательный – президента), а также имплицитное указание на нарушение акцептируемых социумом норм и принципов успешной кооперации (принципы кооперации Г. Грайса) прогнозируют негативную оценку заявлений президента США относительно участия США в войне в Ираке.

(УП) Ist die Katze aus dem Haus, tanzen die Mäuse auf dem Tisch. (*Кошка из дома – мышкам воля).* *Противопоставление положительного по оценке социума образа кошки страдательно-отрицательному образу мыши.* – *Отрицательная ориентация адресата.*

(МП) Wie gehen Vorstand und Trainer mit dem disziplinlosen Verhalten einiger Spieler um, das der Spvgg. in den jüngsten zwei Spielen fünf Platzverweise einbrachte? Bei beiden Partien stand Trainer Peter Diehl nicht am Spielfeldrand – und schon tanzen die Mäuse auf dem Tisch (1). – *Отрицательная ориентация адресата, осуждение нарушения дисциплины игроками.*

Столкновение контрастных образов-понятий (кошки и тренера команды) в одном дискурсивном контексте способствует возникновению неожиданных смысловых связей. МП, ассоциируясь с фразеологическим значением и оценочно-прагматической

направленностью УП (Не поступай так!), за счет расширения лексическими элементами вступает в семантическую связь с дискурсом на уровне буквального значения, сохраняя при этом фразеологическое значение, в результате чего создается эффект перекрещивания паремийного значения и буквального и декодируется негативная оценка ситуации.

Оценочно-прагматическая направленность МП, вследствие их когнитивно-ассоциативной связи с УП, в определенной степени детерминирована культурно-историческим опытом народа, «системой существующих в данном социуме критериев оценки, а также универсальностью объектного суждения, обязывающего «соблюдать» соизмерение ценности объекта с некоторыми стереотипами или стандартами по некоторой шкале, отображающей общественно сложившиеся нормы представления о хорошем или плохом, либо о проявляющемся сверх или ниже нормы» [10, 39].

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Как показал анализ, большинство МП восходят к прототипическим паремиям, имеющим прозрачную внутреннюю форму. Метафоры, лежащие в основе образного переосмысления МП, являются «живыми» для носителей языка и могут быть модифицированы в дискурсивных условиях без потери фразеологического значения для адресата при наличии у него достаточного фонда знаний. Независимо от того, восходит ли МП к УП с образной основой или без нее, при включении ее (МП) в дискурс наблюдается процесс так называемой полисемантизации, то есть актуализация трех уровней значения МП – буквального и фразеологического значения УП и дискурсного значения МП, вследствие чего формируется положительная или отрицательная оценочность дискурса.

Дискурсивно-когнитивное оценочное значение МП имеет функционально-деятельностный характер, поскольку нацелено на то, чтобы побудить адресата учесть опыт социума на примере прототипической УП и ориентировать его (не) руководствоваться этим опытом (признавая или отвергая его) в своей практической деятельности. В дискурсе оценочное значение МП может как коррелировать с оценочным значением УП, так и контрастировать с ним. Оценка в МП выступает как вторичная оценочность, осуществляемая на базе коллективного (прототипического) когнитивно-дискурсивного опыта и знаний относительно паремийных «свернутых текстов» в условиях иной, индивидуальной (субъективной) системы координат, как интерпретация видения и осмысления некой конкретной дискурсивной ситуа-

ции. Следовательно дискурсивная оценка МП имеет *интегративный характер*.

Аксиологическое значение модифицированных паремий является одним из конституирующих составляющих дискурсивной интенции. Оно проявляется в том, что выражает субъективное авторское оценочно-прагматическое отношение к конкретной дискурсивной ситуации в опоре на оценочно-прагматический потенциал прототипических УП благодаря следующим основным функциональным характеристикам МП:

1. Привлечение внимания к оценке ситуации посредством двойной актуализации УП и дискурсивной конкретизации МП.

2. Рационально-оценочная интерпретация действительности в опоре на достоверность оценки УП в лице социума.

3. Социально-оценочная мотивированность и косвенная суггестия МП посредством оценочных фоновых знаний УП.

4. Функционально-деятельностная ориентация МП, эмоциональное и интеллектуальное воздействие на адресата посредством оценочности УП в преломлении через авторскую МП в дискурсе.

5. Ассоциативно-субституциональный характер МП, проявляющийся в конкретизации полиинтенциональности УП и открытости толкования оценки адресатом.

В лингвопрагматическом ракурсе оценка выступает как средство воздействия на адресата, и прагматическая установка адресанта оказывается решающей при выборе МП, восходящего к высказыванию с признанными социумом аксиологическими характеристиками. Оценка выступает в качестве прагматической установки вызвать некое отношение к предлагаемым событиям, например, одобрение, осуждение, иронию, удивление, негодование и прочее.

МП, благодаря ассоциативным связям с прототипическими паремиями, синергии их двойной актуализации и дискурсивной конкретизации, придают дискурсу эмоциональности, экспрессивности, большей выразительности и убедительности, что способствует выполнению основной коммуникативно-прагматической задачи медиа-дискурса – проинформировать и задать определенную целевую и мотивационную программу действий адресату.

Перспективным для дальнейших исследований представляется изучение структурно-семантических модификаций паремий в плане их воздействия на поведенческо-ментальные стереотипы носителей языка в русле когнитивно-дискурсивного подхода к фактам языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бутько Ю. В. Лингвокультурологическая характеристика межтекстовых связей в условиях демократизации языковых процессов (на материале культурологического анализа паремий) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Ю. В. Бутько. – Ярославль, 2009. – 22 с.
2. Вольф Е. М. Оценка и норма в модалных структурах / Е. М. Вольф // Коммуникативная функция единиц сегментного и супraseгментного уровней. – М. : Моск. ин-т им. Мориса Тореза, 1988. – Вып. 321. – С. 52–55.
3. Добровольский Д. О. Идиоматика в тезаурусе языковой личности / Д. О. Добровольский, Ю. Н. Караулов // Вопросы языкознания. – 1993. – № 2. – С. 5–15.
4. Кожемякин Е. А. Медиадискурс: Массовая коммуникация и медиадискурс: к методологии исследования / Е. А. Кожемякин // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия : Гуманитарные науки. – 2010. – Вып. 11. – № 2 (73). – С. 13–21.

5. Костомаров В. Г. Наш язык в действии: Очерки современной русской стилистики / В. Г. Костомаров. – М. : Гардарики, 2005. – 287 с.
6. Лукьянова Н. А. Экспрессивная лексика разговорного употребления. Проблемы семантики / Н. А. Лукьянова. – Новосибирск : Наука, 1986. – 227 с.
7. Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи : словарь : [ок. 1000 единиц] / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – 2-е изд, стер. – М. : Русские словари : Астрель: АСТ, 2005. – 853 с.
8. Николаева Т. М. Обобщенное, конкретное и неопределенное в паремии / Т. М. Николаева // Малые формы фольклора : [сб. статей памяти Г. Л. Пермякова / под ред. Е. М. Мелетинского, С. Ю. Неклюдова и др.]. – М., 1995. – С. 311–324.
9. Селиванова Е. А. Фраземы и паремии в синергии дискурсивного пространства языка / Е. А. Селиванова // Актуальні проблеми менталінгвістики. – Черкаси : Вид-во ЧНУ, 2005. – С. 88–92.
10. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М. : Наука, 1986. – 141 с.
11. Burger H. Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 4., neu bearbeitete Auflage / Harald Burger. – Berlin : Erich Schmidt Verlag, 2010. – 239 S.
12. Buhofer A. Flut von Texten – Vielfalt der Kulturen. Ascona 2001 zur Methodologie und Kulturspezifität der Phraseologie / Annelies Buhofer, Gertrud Créciano // Phraseologie und Parömiologie. – Bd. 14. – Baltmannsweiler : Schneider-Verlag, Hohengehren, 2003. – S. 83–95.
13. Gossler E. Besser Arm dran als Bein ab. Anti-Sprichwörter und ihresgleichen / Erika Gossler. – Wien : Edition Praesens. Verlag für Literatur und Sprachwissenschaft, 2005. – 136 S.
14. Koller W. Redensarten. Linguistische Aspekte, Vorkommensanalysen, Sprachspiel / Werner Koller. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1977. – 229 S.
15. Lewandowska A. Sprichwort-Gebrauch heute. Ein interkulturell-kontrastiver Vergleich von Sprichwörtern anhand polnischer und deutscher Printmedien / Anna Lewandowska. – Bern : Peter Lang, 2008. – 366 S.
16. Litovkina A. T. Old Proverbs Never Die, They Just Diversify: A Collection of Anti-Proverbs / A. T. Litovkina, W. Mieder. – Burlington : The University of Vermont, 2006. – 396 p.
17. Litovkina A. T. 'Sexuality in Anglo-American anti-proverbs' / A. T. Litovkina // The Pragmatics of Humour across Discourse Domain. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2011. – P. 191–213.
18. Mieder W. „Andere Zeiten, andere Lehren“, Sprichwörter zwischen Tradition und Innovation / Wolfgang Mieder. – Baltmannsweiler : Schneider Verlag Hohengehren, 2006. – 311 S.
19. Mieder W. Twisted Wisdom: Modern Anti-proverbs / Wolfgang Mieder, A. T. Litovkina // Proverbium. – Vol. 4. – Publisher : University of Vermont, 1999. – 254 p.
20. Mieder W. «Spruchschlösser (ab)bauen». Sprichwörter, Antisprichwörter und Lehnspriechwörter in Literatur und Medien / Wolfgang Mieder. – Wien : Praesens Verlag, 2010. – 465 S.

ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

1. SPRICHWORT-PLATTFORM [Elektronenressource]. – Regime des Zutritts : <http://www.sprichwort-plattform.org/sp/Sprichwort>.
2. WIENER ZEITUNG. at [Elektronenressource]. – Regime des Zutritts : http://www.wienerzeitung.at/nachrichten/kultur/kulturpolitik/765275_Gut-gemeint-ist-nicht-gesagt.html.
3. FOCUS-ONLINE [Elektronenressource]. – Regime des Zutritts : https://www.focus.de/politik/ausland/politik-und-gesellschaft-sultan-gegen-zar_id_5315352.html.
4. FOCUS-ONLINE [Elektronenressource]. – Regime des Zutritts : https://www.focus.de/politik/videos/von-der-tagesordnung-gestrichen-versprochen-ist-gebrochen-tsipras-verschiebt-wichtige-reformen-klammheimlich_id_4829186.html.
5. ZEIT-ONLINE [Elektronenressource]. – Regime des Zutritts : <http://blog.zeit.de/teilchen/2015/07/20/mit-albtraeumen-ihre-aengste-bekaempfen/>.

УДК: 811.161.2:336.221 „13/14”

ПОДАТКОВІ НАЙМЕНУВАННЯ В СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XIV–XV СТ. (НАЗВИ ЗАГАЛЬНИХ ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ)

Рибак К. Б.

Запорізький національний університет

Досліджено найменування податкової сфери (назви загальних податків та зборів з населення) у ранній середньоукраїнській мові XIV–XV ст. Виявлено вплив суспільно-політичних процесів на склад тематичних груп податкових найменувань. Проаналізовано їхнє формування та подано результати аналізу структурно-семантичних особливостей найменувань зазначеної групи слів.

Ключові слова: податкові найменування, назви податкових зборів, форманти, деривати.

Rybak K. B. Nominations of taxes in the Middle-Ukrainian language of the XIV–XV centuries (general tax-related nominations, tax gathering related nominations). The article is devoted to the nominations of tax sphere in the Middle-Ukrainian language (XIV–XV centuries). The history of certain nominations is described in the research of P. Bilousenko, L. Boyko, T. Krehno, V. Nimchuk, T. Tsybmal, F. Yaroshenko, V. V. Pavlenko, V. L. Pavlenko, etc. But there is still a number of unresolved questions about the formation history of the nominations of the tax sphere in general. The article gives a detailed analysis of words that indicate the nominations of the taxation process from collection of actual material from historical dictionaries, charters and other sources of the fourteenth and fifteenth centuries. Specificity addresses the question how each nomination is formed, from the words which it originates and what it means. Special attention is drawn to the origin of the words and their lexical meaning. The article highlights the interdependence of socio-political processes and the development of the Middle Ukrainian language.

The study describes a lexical and semantic group in the texts of the XIV–XV centuries which covers the types of compulsory collection of subjects of taxation from the population to the state treasury. The derivation of taxes nominations has a tendency to preserve the old lexical fund but borrowings are not excluded. The results of the research allow to state the systematic organization of the subject group «the nominations of taxes» and their lexical word-formation heterogeneity. Other types of taxes nominations which are accumulating in the memos of the specified period, require complex analysis and represent further research aspects. The paper uses: descriptive method (acceptance of classification and systematization); comparative study; comparative-historical method (reception of chronology, reception of cultural-historical interpretation).

Key words: tax-related nominations, tax gathering related nominations, formants, derivative.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. На склад лексико-семантичної групи «податкові найменування» у період XIV–XV ст. впливають суспільно-політичні процеси, котрі відбуваються на теренах, де поширена середньоукраїнська мова. У цей час більшість українських земель перебуває під владою іноземних держав, що позначилося на змісті податкової системи та мовних реаліях, що її відображають.

З першої половини XIV ст. землі України перебувають у складі Великого Князівства Литовського, де «зберігалася податкова система періоду Київської Русі та діяли закони «Руської правди» аж до другої половини XVI ст., коли ці землі після Люблінської унії Литви з Польщею 1569 р. увійшли до складу Речі Посполитої» [14, 83]. Тому податкові найменування у середньоукраїнській мові XIV–XV ст. за своєю структурою, походженням і територіальним поширенням представлені строкатим складом. Їхній комплексний аналіз сприятиме розумінню динаміки функціонування найменувань податкової сфери в історії української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію податків Литовсько-Польської доби (початок XIV – початок XVI ст.) в Україні у зв'язку з процесами державотворення розкрито в праці Ф. Ярошенка, В. В. Павленка, В. Л. Павленка [14, 78–83], лексику на означення митних зборів і податків у тор-

говельних актах Волині й Наддніпрянщини XIV – середини XVII століття досліджено Л. Бойко [2, 3], історію лексико-семантичної групи «плати – податки – повинності» в українській мові XV–XVIII ст. проаналізовано Т. Крехно [6], еволюцію поняття “податок” розкрито Т. Цимбал [12], структуру, функціонування та формування української термінології податкової сфери досліджено О. Чорною [13].

Окремі податкові найменування проаналізовано в роботах [1; 4; 5; 7; 9; 10], що розкривають різні площини вивчення тих чи інших лінгвістичних явищ на прикладах зазначеної лексичної групи слів. Однак залишається низка нерозв'язаних питань, пов'язаних із потребою виділити й описати історію формування податкових найменувань у ранній середньоукраїнській мові XIV–XV ст., оскільки опис функціонування окремої лексико-семантичної групи на певному етапі розвитку є важливим завданням історичної лексикології та сприятиме вивченню мовної системи в цілому.

Формулювання мети і завдань статті. Мета дослідження – здійснити всебічний опис податкових найменувань у ранній середньоукраїнській мові XIV–XV ст. у зв'язку із суспільно-економічними та історичними впливами на розвиток лексико-семантичної системи в цілому. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) з'ясувати лінгвальну природу найменувань подат-

кової сфери; 2) виявити склад лексико-семантичної групи «податкові найменування»; 3) дослідити історію формування та семантику вказаної групи слів; 4) окреслити місце й роль податкових найменувань у лексичній системі української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу певної групи слів «у сучасній лінгвістичній практиці конкретних лексико-семантичних описів активно застосовується теорія тематичних і лексико-семантичних груп» [8, 2]. Очевидно, саме такий підхід дає змогу не лише розкрити значення конкретної лексичної групи, але й проаналізувати особливості її формування.

Лексику податкової сфери представлено назвами податків та зборів (грошові й натуральні збори; податки від загального прибутку в селянському господарстві; судові збори; податки за виконання певних послуг; податки, пов'язані з поселенням; митний збір), найменуваннями учасників процесу оподаткування, місць збору податків, найменуваннями грамот тощо.

Загальні податки з населення – ті найменування, що вказують на види обов'язкового збору, які сплачуються платниками податків на користь держави із чітко визначеною системністю та регульованим процесом оподаткування.

1.1. Грошові й натуральні збори з платників – група лексем, що позначає назви податкової сфери, які вказують на спосіб сплати грошима, або їхня назва мотивується відповідним видом господарського майна, яке збирали як податок.

Найменування **яловица** (1349 Розов 4) 'вид феодальної повинності', вжито в дарованій грамоті польського короля Казимира: *не надобѣ ни вонна ни яловицѣ платити а и поѣздънства*; пор. прасл. (*j*) *alovъ* 'безплідний', похідне від *jaľ* та споріднене із лтс. *álava* 'ялівка' (ЕСУМ VI, 544–545) та д.-р.-укр. *яловъ* 'безплідний', очевидно, назва мотивується об'єктом сплати податку, котрий платили «з 25 пар волів – ялова корова, кабан, чотири вівці, кадь меду і півбочки соленої риби» [14, 91]. У грамоті короля Казимира також виявлено й інший різновид зборів – **поѣздънство** (1349 Розов 4) 'вид податку, повинність перевозити продукти княжого господарства і давати підводи для перевезення княжих урядників', пов'язане із д.-р.-укр. *поѣздъ* (1137 Ср II, 1338) 'об'їзд для збору податків'.

До цієї ж групи також належить номен **дань** (1375 П 50) 'податок': *землане. имуть давати. дань. оу татары; дань* (XV Пов 98), пор. прасл. **danъ* (ЕССЯ IV, 188) та д.-р.-укр. *дань* (1130 СДЯ II, 426–427) 'податок'. Зафіксовано ряд інших давніх однокореневих найменувань із подібним значенням, зокрема: **даніе** (1403 ССУМ I, 279), **данина** (1322 П 22; 1444 АрхЮЗР I/VI 8; 1495 УГ, 54), **данье** (XV Тимч I, 664–665). У джерелах XIV–XV ст. зафіксовані субстантивно-ад'єктивні словосполучення **даны медовіе** (1301 П 14), **дани медовое** (1478 УГ 68), **дань медам** (1499 УГ 31) 'медова данина', тобто об'єктом сплати був мед. Назва **дань серебрянаа** (1387 П 76), очевидно, пов'язана із срібними виробами чи монетами, якими сплачували податок.

На позначення грошового податку вживається номен **платъ** (1378 ССУМ II, 151) 'грошова данина,

грошовий податок', можливо, слово утворене лексико-семантичним способом від *плат* (Ф III, 274) 'шматки тканини', які використовувались як засіб платежу, проте М. Фас мер подає ще значення *плата* (Ф III, 274–275), вказуючи на спорідненість *платъ* та *плата*, дотримуючи думки, що останнє походить від *платъ*, частина дослідників схильна вважати, що слово співвідносне з *платити* [7, 159]; пор. прасл. *platъ* 'частина, шматок' та *plata* 'ціна, плата'. Протягом XV ст. документуються і **поплатокъ** (1408 АрхЮЗР I, 6), утворене суфіксальним способом від *поплатити* (ССУМ II, 195), інші похідні: **оплатъ** (1421 Cost. I, 142) та **поплатъ** (1450 ССУМ II, 195), а також **плата** (1487 ССУМ II, 150–151) з афіксом *-а*.

Найменування **подимье** (1386–1418 Розов 35) 'одиниця оподаткування' утворене конфіксальним способом від *дим* (ЕІУ II, 384) 'господарство широкої нерозділеної або окремої малої родини, яке охоплювало двір, будинок, господарські будівлі, а також орні землі та угіддя й платило данину «від диму» тощо'. Відзначається тенденція «до зростання кількості односімейних *димів* в Україні. Податок, який збирався з *диму*, називався *подимщиною*, або *подимним*» [Там само]. Саме слово **дымь** (1444 АрхЮЗР I, 17) теж вживається зі значенням 'одиниця оподаткування'. Згодом зафіксовані й варіанти **подымьщина** (бл. 1471 ССУМ II, 171), **подымщина** (1468 АЛМ II, 15) 'вид податку від двору як господарської одиниці оподаткування', які утворені від *дымь* за допомогою конфікса *по-...-щина*. Синонімом до слова *дымь* вживаються назви **дворь** (**дворь**, **двор**) (1411 ССУМ I, 289–290) 'господарство селянської сім'ї, що було одиницею оподаткування'.

Назва **повинность** (1389 ССУМ II, 159–160) 'грошова данина господареві-землевласнику з його орних земель, які обробляли вільні селянини-данники', очевидно, походить від *повинен* у значенні 'зобов'язаний' і утворена суфіксальним способом. Однокореневе слово **вина** (1439 Cost. II, 712; ЕСУМ I, 376–377) 'повинність' вживається в значенні податкового зобов'язання.

Певні податки етимологічно пов'язані із процесом віддавання чого-небудь: номен **податокъ** (1389 П 102) 'грошові й натуральні збори з тяглих людей' співвідносне з *подати* (ССУМ II, 163) із суфіксом *-окъ*, пор. прасл. **datъkъ* (ЕССЯ IV, 196) та д.-р.-укр. *подать* (XIII–XIV СДЯ VI, 515); **подать** (1492 AS III, 23) 'грошові й натуральні збори з тяглих людей' утворене від *подати*; найменування **дача** (XV СГЧА 20 а) 'данина', згідно з М. Фасмером (Ф I, 486), 'принесення в дар' є суфіксальним утворенням від *дати*. Зафіксований дериват **подачка** (1489 ССУМ II, 163) 'натуральна данина' із суфіксом *-ка*.

Назви, пов'язані із процесом збирання: **поборь** (1301 П 12; 1443–1446 Розов 147) 'грошова данина' співвідносне з *побрати* (XV ССУМ II, 157) 'заволодіти чимось, забрати, взяти'; найменування успадковане з д.-р.-укр. дериват **поборь** (1288 Ср II, 987). Також документується однокореневе похідне **выборь** (XVIII Тимч I, 371) 'податок', співвідносне з *выбрати*.

У середньоукраїнській мові зафіксовано найменування **полюдис** / **полюдьс** (1401 ССУМ II, 189)

та **полюдче** (бл. 1471 ССУМ II, 189) ‘вид натуральної данини старостам або намісникам-державцям’, успадковані з давньоруськоукраїнської, пор. **полюдие** (1130 СлРЯ XVI, 288), пов’язане із висловом *по людьхъ* (Ф III, 321–322).

Найменування **оброкъ** (1411 ССУМ II, 70) ‘натуральна або грошова данина феодалові’ постало від *ректи* за допомогою конфікса *об-...-ъ* (див. ЕСУМ IV, 143; Ф III, 108). У тому ж значенні вживається дериват **врокъ** (бл. 1471 ССУМ I, 200), утворене від *ректи* конфіксальним способом. Задокументоване також субстантивно-ад’єктивне словосполучення **врочнии гроши** (бл. 1471 ССУМ I, 200) ‘феодална грошова повинність’.

Давня назва **десятина** (Ізб 1076, 143–143 об. 387–388) ‘вид податку, десята частина чогось’ продовжує функціонувати і в середньоукраїнській мові у варіантах: **десѣтина** (1301 П 13), **десѣтина** (1431 Cost. II, 325), **десѣтина** (1458 УГ 109), **десѣтина** (XV Пов 53), **длѣсѣтина** (XV ССУМ I, 342) ‘данина господарю Молдавського князівства, церковна десятина’, десята частина доходу, віддавана на користь церкви і духовництва; податок у розмірі десятої частини доходу’. Назви також мотивуються не лише розміром, але й періодичністю їх збирання: у XV ст. зафіксоване найменування щомісячного податку **мѣсѣчина** (1425 СУМ IV, 754) ‘натуральна плата продуктами і одягом за місяць, що видавалась поміщиком кріпакові, який не мав власної землі й працював на полях поміщика’, лексема відіменниково походження.

Ряд найменувань податкової сфери отримали назви від предметів чи назв дій, які виконувались ними у процесі оподаткування, наприклад: **коса** (1301 П 12; 1443–1446 Розов 147) ‘вид феодалної повинності, назва якої мотивується різновидом знаряддя, яким її виконували’; найменування **подвода** (1444 Cost. II, 207) ‘рід повинності, обов’язок тяглих людей давати підводу на вимогу правителя або феодала-землевласника’, співвідносне з *водити*, утворене за допомогою конфікса *подъ-...-а*, слово часто вживається із дієсловами: **у подводахъ хоживати / водити подводу** (1444 ССУМ II, 163) у тому ж значенні; **топоръ** (бл. 1471 П 438) ‘феодална повинність селян’ вживається на позначення податку за видом знаряддя, котрим виконувалась така повинність; **повозъ** (1497 ССУМ II, 160) ‘повинність доставляти натуральну данину у двір феодала’, успадковане із джерел попереднього періоду, пор. д.-р.-укр. **повозъ** (1118/1377 ПВЛ 84), похідне утворення від *повезти*; **верховищина** (1495 Тимч I, 219) ‘податок від дому’, дослідники вказують на такі дефініції: ‘міський податок з городів; митний збір за право торгівлі городинною’ [11, 358]. Назва **верховищина** (АЛІМ I / 2 111) використовувалась також для позначення ‘мита із зернового хліба, який привозили на торги’. Очевидно, податок міг стягуватись з частини, що виходила за межі певної ємності, вершок, який відсипали.

До грошових та натуральних зборів з платників також належать найменування **стратба** (1444 АрхЮЗР I/VI, 8) ‘вид феодалної повинності’ з не зовсім зрозумілою словотвірною структурою,

можливо, це віддієслівний іменник від *стратити, истратить* (ССУМ II, 393) ‘втрагити, розтрати’ із суфіксом *-б(а)*; **тивоунъщина** (бл. 1471 ССУМ II, 430) ‘данина, яка стягувалася на користь тивуна, службової особи у Великому князівстві Литовському’, а також **есаць** (1484 ССУМ I, 349) ‘податок натурою’, запозичення з тур. *jasaq* ‘данина, податок’ та ін.

1.2. Податки від загального прибутку в селянському господарстві – група слів, що вказують на ті назви видів податків та зборів, які вимушені були платити селяни із власного доходу в господарстві. Наприклад, попри існування назви **коуна / кѣна** (1301 П 10) ‘грошова одиниця’, у джерелах на позначення податку зафіксовані найменування **коуница** (1322 АрхЮЗР I/VI, 3), **куница** (1460 УГ 113), які вважають похідними від хутра куниці. Існує й інший погляд на їхнє походження: від араб. *قنوق* ‘куна “ікона, образ”’, тобто назва мотивується зображенням божеств на монеті, пор. рос. *икона* (СлРЯ VI, 223) ‘ікона, зображення’ як еквівалент слова *ікона*. Найменування **лисица** (1378 Розов 26) ‘шкурка лисиці як товар і рід податку’ утворене від *лиса* із суфіксом *-иця*, пор. прасл. **lisica* та д.-р.-укр. **лисица** (XIII – XIV СДЯ IV, 404). Згодом зафіксоване й найменування податку за іншим видом тварин – **ласица** (XV ССУМ I, 539) ‘шкурка ласиці як товар і рід податі’.

Назви натуральної данини утворилися від найменувань розміру продукту, яким сплачували податок, а також його видом, наприклад: **плечковое** (1389 ССУМ II, 153) ‘натуральна данина м’ясом, яку сплачували різники’, де об’єкт сплати податку – шматок м’яса певної величини за торгівлю ним. Очевидно, етимологія пов’язана із *плечко* (СУМ IV, 442) ‘лопатка (у забитих тварин)’, яку, можливо, і віддавали як податок. Найменування **илишь** (1444 Cost. II, 207; ССУМ I, 431) ‘данина зерном’ запозичене із молд., мад. *Élés* з не зовсім зрозумілою етимологією. **Дяколь** (XV Тимч I, 866) ‘данина збіжжям’, **дякло** (1444 МатТимч I, 241; 1495 ССУМ I, 342) ‘податок натурою від урожаю і загального прибутку в селянському господарстві, крім худоби’, М. Фасмер подає різні думки вчених щодо етимології найменування, серед них: із лит. **dėklas* від **dėklė* ‘оподаткування, податок’ чи із лит. *diuoklė* ‘податок’ від *diuoti* ‘дати’ (Ф I, 561). Для позначення поняття збору з жита задокументовано найменування **житицина** (1444 МатТимч I, 253) ‘податок від збіжжя’ (*жито* > *житицина*). Назва **горщина** (1453 Cost. II, 492) ‘данина від свиней’: *да не даду(т) да(н)...* *ни горщину о(т) свини да не дадоу(т)*. Можливо, назва мотивується розміром податку й етимологічно пов’язане із *пригорща* (СУМ VII, 598) ‘кількість чого-небудь, що вміщається між обома напівзігнутими й складеними кистями’, тобто шматок свинини, що вміщається на обох кистях рук, який сплачували як податок, або ж найменування пов’язане із **горсть** (ЕСУМ I, 572) ‘жменя’. Найменування **болкуновщина** (бл. 1471 ССУМ I, 110) / **болкуновщина** (1471 Тимч I, 120) ‘данина від бовкуна (вола)’ пов’язане із об’єктом повинності – бовкуном, за утримування якого селяни мали сплачувати податок.

На українських землях у складі Великого князівства Литовського побутувала так звана **волощина** (1487 ССУМ I, 190; ЕІУ VIII, 284) 'назва податку від волового плуга', яка збиралася від наявності та кількості робочої худоби ("від волів"), а її розмір міг коливатися від кількох грошей до однієї копи (ціна одного вола становила 2-4 копи грошей). Назви **померноє** (1489 УГ 47), **померное** (1496 АЛРГ 71) 'торговий податок, який стягали при перемірюванні зерна та інших товарів' мотивуються способом отримання податку – мірою. Найменування земельного податку **посощина** (1499 ССУМ II, 204) співвідносне із **соха** (ЕСУМ V, 362) 'одиниця вимірювання землі', пор. **посошньи** (1285–1291 СДЯ VII, 275) тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, податкові найменування в середньоукраїнській мові кін. XIV–XV ст. тісно пов'язані із реаліями суспільно-економічного життя українців. На формуванні назв позначились зовнішні чинники: відсутність державності протягом кількох століть, перебування під чужими економічними та політичними впливами. Для історично сформованої системи слів «податкові найме-

нування» характерне багатство семантики та активність вживання.

В опрацьованих джерелах виявлено найменування податкової сфери відповідно до функції в процесі оподаткування: назви грошових і натуральних зборів із платників та найменування податків від загального прибутку в селянському господарстві. У функціонуванні податкових найменувань спостерігається тенденція до збереження давнього лексичного фонду, проте не виключене використання запозичень.

Результати дослідження дають змогу стверджувати про системну організованість тематичної групи «податкові найменування» та її лексико-словотвірну неоднорідність. У пам'ятках вказаного періоду задокументовані інші види податкових найменувань, зокрема: судові збори, податки за виконання певних послуг, податки, пов'язані зі вступом чи виходом із певної території чи населеного пункту, митні збори, найменування суб'єктів процесу оподаткування, назви місць збору податків, найменування грамот та прав, які засвідчують статус суб'єктів оподаткування та ін., що потребують комплексного аналізу і складають подальші перспективи досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П. І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина) / П. І. Білоусенко, В. В. Німчук. – Запоріжжя – Ялта – Київ : ЛППС, 2009. – 251 с.
2. Бойко Л. П. Лексика на означення митних зборів і податків у торговельних актах Волині й Наддніпрянщини XIV – середини XVII століття / Л. П. Бойко // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2012. – № 1. – С. 67–72.
3. Бойко Л. П. Торговельна лексика запорозького козацького вжитку : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. П. Бойко. – Дніпропетровськ, 1997. – 18 с.
4. Історія української мови : Лексика і фразеологія / В. М. Русанівський, В. О. Винник, В. Й. Горобець та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.
5. Керницький І. М. Судово-адміністративна і суспільно-економічна лексика "Війтівських книг" "XVI–XVII ст. с. Одрехови, кол. Солоцького повіту на Лемківщині / І. М. Керницький // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1964. – Т. 6. – С. 91–108.
6. Крехно Т. І. Історія лексико-семантичної групи "плати – податки – повинності" в українській мові XV–XVIII століть (на матеріалах українських пам'яток) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. І. Крехно. – Харків, 2005. – 19 с.
7. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стівбур. – Запоріжжя – Кривий Ріг : ТОВ «ЛППС» ЛТД, 2010. – 480 с.
8. П'яст Н. Й. Формування тематичної групи «назви посуду» в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Й. П'яст. – К., 2003. – 19 с.
9. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / [відп. ред. Л. С. Паламарчук]. – К. : Наук. думка, 1991. – 249 с.
10. Поляков Б. Розвиток податкової системи України / Б. Поляков // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 12. – С. 135–136.
11. Торгівля на Україні, XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / упор. В. М. Кравченко, Н. М. Яковенко; редкол.: М. Ф. Котляр (відп. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1990. – 408 с.
12. Цимбал Т. Я. Еволюція поняття «податок» / Т. Я. Цимбал // Науковий вісник Національної академії ДПС України. – Ірпінь, 2004. – № 2 (24). – С. 141–145.
13. Чорна О. В. Українська термінологія податкової сфери : структура, функціонування, формування : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Чорна. – К., 2009. – 18 с.
14. Ярошенко Ф. О. Історія податків та оподаткування в Україні / Ф. О. Ярошенко, В. В. Павленко, В. П. Павленко. – К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. – 416 с.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Скорочення назв мов і говорів: **араб.** – арабська; **д.-р.-укр.** – давньорусько-українська; **лит.** – литовська; **лтс.** – латиська; **мад.** – мадярська; **молд.** – молдавська; **прасл.** – праслов'янська; **рос.** – російська; **тур.** – турецька. Інші скорочення: **бл.** – близько; **див.** – дивіться; **пор.** – порівняйте; **ст.** – століття; **та ін.** – та інші; **р.** – рік.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

- АЛМ** – Акты литовской метрики. Собраны заслуженным профессором Императорского Варшавского университета Ф. И. Леонтовичем. – Варшава: Типография Варшавского учебного округа, 1896. – Вып. 1,2.
- АЛРГ** – Акты Литовско-Русского государства, изданные М. В. Довнар-Залольским. Москва: Университетская типография, 1899. – Вып. 1. – 258 с.
- АрхЮЗР** – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов. – Киев: Вь университетской типографии, 1859–1914. – Т. 1–8.
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови / [за ред. О. С. Мельничука] : у 7 т. – К. : Наук. думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
- ЕІУ** – Енциклопедія історії України: В 10 т. / [редкол.: В. А. Смолій та ін.] НАН України. Інститут історії України. – К. : Наук. думка, 2003–2013.
- Ізб 1076** – Изборник 1076 года / Под т. С. И. Коткова. – М., 1965. – 1091 с.
- МатТимч** – Тимченко С. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Євген Тимченко / підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса : у 2-х книгах. – Київ-Нью-Йорк : Преса України. – Кн. 1–2.
- П** – Грамоти XIV ст. / упор., вст. стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пещак. – К. : Наук. думка, 1974. – 255 с.
- ПВЛ** – Повість временних літ за Лаврентіївським списком // Полное собрание русских летописей. Т. 1 : Лаврентьевская и Суздальская летописи по академическому списку. – М. : Изд-во восточной литературы, 1962.
- Пов** – Перетц В. Н. Повесть о трех королях-волах в западно-русском списке XV в. – Спб., 1903. – С. 1–106.
- Розов** – Розов В. Українські грамоти. Т. 1 : XIV в. і перша половина XV в. – К. : Українська Академія Наук, 1928. – 267 с.
- СГЧА** – Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединенных с ней владений (от 1387 до 1710 года), изданное Виленской Археологической комиссией. Часть первая. – Вильно: В Типографии Осипа Завадского, 1858. – 163 с.
- СДЯ** – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. Р. И. Аванесов. – М. : Русский язык, 1988–2008. – Т. 1–7.
- СлРЯ** – Словарь русского языка XI – XVII вв. – М. : Наука, 1975–2008. – Вып. 1–28.
- Ср** – Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского т. а. – СПб, 1843 – 1912. – Т. 1–3.
- ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст. : у 2-х т. – К. : Наук. думка, 1977–1978.
- СУМ** – Словник української мови : в 11-ти тт. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
- Тимч** – Історичний словник українського языка / за ред. Є. Тимченка. – Харків – Київ : ДВУ, 1930–1932. – Т. 1. – XXIV. – 937 с.
- Ф** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. : [пер. с нем. =Russisches etymologisches Wörterbuch / перевод и дополнения О. Н. Трубачёва]. – М. : Прогресс, 1986–1987.
- УГ** – Українські грамоти XV ст. / підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. – К. : Наук. думка, 1965. – 164 с.
- ЭССЯ** – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. – М. : Наука, 1974–2014. – Вып. 1–39.
- AS** – Archiwum ksiąg Lubartowiczów w Sławucie, t. I, 1366–1506, Lwów, 1887 t. III, 1432–1534, Lwów, 1890.
- Cost.** – Documentele moldovenești Înainte de Ștefan cel Mare, publicate de Mihai Costăchescu, vol. I, Iași, 1931; vol. II, Iași, 1932.

УДК 811.112.2'37

СЕМАНТИЧНІ ПІДТИПИ ЕМОТИВНОЇ ЛЕКСИКИ НІМЕЦЬКОМОВНОГО ХРЕСТОМАТІЙНОГО АЛФАВІТНОГО СЛОВНИКА ХІХ СТОЛІТТЯ

Романова Н. В.

Херсонський державний університет

У статті розглянуто семантичні підтипи емотивної лексики німецької мови ХІХ століття на прикладі хрестоматійного словника. Виявлено 20 реєстрів, які вживаються на позначення вербальних і невербальних емоційних явищ. Установлено, що семантичні підтипи емотивної лексики німецької мови ХІХ століття корелюють із вимогами навчальної програми та орієнтовані на навчально-виховний процес.

Ключові слова: емотивна лексика, словник, словникова стаття, семантика, спосіб, переклад.

Romanova N. V. Semantical parameters of emotive vocabulary in German alphabetical glossary of the 19th century. The article is devoted to the study of semantics of emotional vocabulary in the modern German language of the second half of the twentieth century. The semantic filling of the linguistic units through the theory of differential emotions (C. E. Izard) which appear in G. Grass's novel "Katz und Maus" (Cat and Mouse) as negative, positive and neutral is realized in the narrative of four grammatical branches: substantive, verb, adjective, adverbial which are characterized by two main tendencies: the tendency towards quantitative and qualitative asymmetry of significance and the tendency towards semantic-grammatical symmetry in the imaginary plane. In the quantitative asymmetric contrast the fact of the frequency of emotional use is decisive, with qualitative – its meaning and semantics, the symmetrical comparison is identical with grammatical function and with semantic position in the structure of the syntactic construction.

A detailed study of the experimental card file concluded by the author by the method of continuous selection, made it possible to draw conclusions about the restriction of the use of emotional vocabulary, its variability: from noun (emotional state) to emotional assessment with the line "negative-positive", expressiveness (facial expression, posture), structurality (shades of emotions), modality (negative emotional experiences), determination (stylistically marked semantics of a reduced style), intensity (brightness of expression of emotions), dynamics (change of emotional state), result (positive effects of the action), quality (characteristics, properties of objects as carriers of emotional state), situations (real and imaginary). The typicality of some emotions is revealed for example: joy, peace, surprise, fear, anger and not the typicality of others, namely: interest, shame, guilt, sorrow, disgust. It is proved that lexical means, phraseological units coincide with commonly used vocabulary values and extend their text value. The relative diversity of the semantics of the analyzed material determined by linguistic and extralinguistic factors is established. These findings confirm the well-known arguments of linguists regarding the vocabulary and text lexical meaning of the word, its semantic development under the influence of linguistic and extralinguistic factors, as well as the manifestation of the semantic potential of the word in the communicative and pragmatic aspects.

Key words: emotive vocabulary, glossary, word-article, semantics, way, translation.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У працях багатьох мовознавців емотивну лексику розглядають як результат об'єктивації вербальних та невербальних (тілесних) емоційних явищ людини (М. В. Гамзюк, В. І. Карасик, В. В. Левицький, А. П. Мартинюк, Г. І. Приходько, Н. В. Романова, І. І. Серякова, В. І. Шаховський та ін.). Емоційні явища є своєрідною формою відображення індивідом об'єктивної або уявної дійсності, активною реакцією суб'єкта на предмети, процеси, події тощо, що є значущими для людини «тут» і «зараз» [5, 239–240].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Переживаючи емоційні явища, як-от наприклад, задоволення або незадоволення у різних їхніх відтінках, людина демонструє не лише характер власного ставлення до об'єкта, але й емоційний потенціал, інтелект, емоційну компетентність, культуру в родині й суспільстві, почуттєву зрілість.

Виокремлюють три різновиди емоційного ставлення до навколишнього світу: позитивне,

негативне та нейтральне [5, 122]. Якщо об'єкт відповідає потребам і запитам людини, то він викликає у неї позитивне ставлення і відповідно позитивні емоції, якщо ні – виникає негативне ставлення і аналогічні емоції. Нейтральне ставлення до об'єкта свідчить про той факт, що об'єкт не викликає у людини ні позитивних, ні негативних переживань, тобто залишає її байдужою. Причинами байдужості, на думку психологів, можуть бути фізичні чи нервові хвороби, перевтома, психічні травми, комплекс невдоволеності тощо [16, 19]. Лінгвісти трактують *байдужість* як «незацікавленість, безсторонність, безпристрасність, нечулість, нечутливість», апатію та «індиферентність» [14, 68], «незначущість, не суттєвість» [21, 429].

Як бачимо, в психологічному плані нейтральне ставлення до об'єкта є порушенням нормальної життєдіяльності організму, в лінгвістичному – втратою соціально-психологічної активності особистості та знеціненням нею об'єкта.

Формулювання мети і завдань статті. Мета нашого дослідження – окреслити семантичні підтипи емотивної лексики німецької мови XIX століття.

До завдань, що сприятимуть досягненню поставленої мети, відносимо: 1) коротку характеристику класифікації німецьких словників; 2) структурний аналіз хрестоматійного словника; 3) виокремлення емотивної лексики в німецькому хрестоматійному словнику XIX століття; 4) з'ясування семантичних підтипів феномену.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безпосереднє звернення до аналізу особливостей формування і функціонування словників німецької мови виявляє декілька основних груп:

I. Словники, що містять свідчення про походження слів (етимологічні, історичні, тезаурусні);

II. Словники, що розкривають значення і вживання слів (тлумачні, двомовні, термінологічні (наукові, технічні тощо), стилістичні, жаргоні, діалектичні, синонімічні, тематичні, іншомовні, фразеологічні, серед інших і словник цитат);

III. Словники, що повідомляють про звукову структуру й написання слова (фонетичні, орфографічні);

IV. Поняттєві словники (енциклопедичні, галузеві (спеціальні), ілюстративні) [11, 260–261].

Запропонована класифікація є не повною. На периферії лишилися словники імен, зокрема: а) власних, б) географічних, в) екологічних, г) краєзнавчих, скорочень [9, 138], валентності й дистрибуції слів, універсальні словники [8, 244, 240], словники антонімів [19], словотворчих елементів [17], сполучуваності [22], хрестоматій [18].

Не заглиблюючись у детальний аналіз наведеного реєстру словників та розробку їхньої нової класифікації, акцентуємо на проблемі поняття «хрестоматійний словник».

Хрестоматійний словник являє собою додаток до хрестоматії. Хрестоматія, як відомо, є збірником «вибраних творів або уривків із них», складеним «як навчальний посібник» [20, 717]. У такому розумінні хрестоматійний словник постає як селекційна сукупність слів і сполучень, що корелюють із вимогами навчальної програми та забезпечують навчально-виховний процес у «конкретний історичний період розвитку суспільства» [7, 53].

Під час розгляду структури хрестоматійного словника, укладеного К. Я. Білицьким (1, 1–217), упадає у вічі відносна стислість і варіативність словникових статей, фрагментарність граматичних, поняттєвих поміток, ілюстрацій, а також двомовність – німецька і російська мови.

Словникову статтю визначають як «усі пояснення і ілюстрації до надрукованого з абзацу опорного слова» [11, 262], своєрідний словниковий портрет або вичерпну характеристику властивостей конкретної лексеми в межах інтегрального опису мови [2, 485–486], роз'яснення заголовка слова в словнику [13, 78], сукупність заголовка та інформації щодо нього [1, 82; 6, 56], закінчену самостійну одиницю «словника, яка відповідає його цілям і поєднує інформацію про лексему як елемент певного порядку слів, з одного боку, при концентрації

уваги до її (лексемних) індивідуальних особливостей, – з іншого» [4, 209].

Ми приєднуємось до останньої дефініції словникової статті, оскільки в ній акцентовано всі важливі складники: структурний, функціональний й лексико-семантичний.

Попередньо зауважимо, що хрестоматійні словникові статті XIX ст. відображають еклектичний підхід. До прикладу, онім *Ääe* тлумачать через російськомовний переклад «Эеа»; теоніми *Artemis* і *Zeus* містять граматичні помітки роду *die* (жіночий) і *der* (чоловічий) та російськомовні переклади «Артеміда» і «Зевесь»; іменник *Abgeneigtheit* реєструють аналогічно, тобто з граматичною поміткою *die* (жіночий рід) і російськомовним перекладом «отвращение къ»; дієслово *fressen* супроводжують ілюстрацією граматичних форм: а) теперішній час однини *ich fresse, du frisstest, er frisst* і першої особи множини *wir fressen*; б) минулий час першої і третьої осіб однини *fraß*; в) дієприкметник II *gefressen*, російськомовним перекладом і лексико-семантичними варіантами «ѣсть, жрать»; дієслово *freuen* зводять до російськомовного перекладу, лексико-семантичних варіантів «радовать, потѣшать» і семантико-граматичної зміни *sich freuen* «радоваться, веселиться»; прикметник *froh* репрезентують через російськомовний переклад, лексико-семантичні варіанти «радъ, радостный, веселый», ілюстрацію *frohen Muthes* та відсилають до основної словникової статті «см. *Muth*» (1, 1, 11, 211, 2, 70).

Простежуємо дві основні тенденції в конструюванні цих та інших словникових статей: тенденцію до системного розташування слів (за абеткою) та тенденцію до інтерпретації лексичної семантики реєстрового слова. Виділяємо способи інтерпретації елементів, серед іншого й основні – трансляційний і синонімічний – та додаткові – граматично-трансляційний, ілюстративно-трансляційно-синонімічний, трансляційно-синонімічний, трансляційно-синонімічно-ілюстративно-відсилковий.

Трансляційний спосіб інтерпретації передбачає пошук відповідника або аналога в цільовій мові; синонімічний ураховує семантичний потенціал слова; граматично-трансляційний ґрунтується на комбінуванні граматичних категорій слова (рід, означеність, число, відмінки) та трансляційної стратегії; ілюстративно-трансляційно-синонімічний характеризується комбінуванням типових прикладів, трансляційною стратегією та семантичним потенціалом слова; трансляційно-синонімічний поєднує трансляційну стратегію та семантичний потенціал слова; трансляційно-синонімічно-ілюстративно-відсилковий пов'язаний з комбінуванням трансляційної стратегії, семантичним потенціалом слова, типовими прикладами та уточнювальною семантикою слова.

Звичайно, для отримання більш об'єктивних результатів доцільно було б опрацювати всі словникові статті хрестоматії. Проте з огляду на обсяг студії пропонуємо віднести цю проблему до перспектив дослідження.

Наразі перейдемо до аналізу семантичних підтипів емотивної лексики німецької мови XIX століття.

За В. І. Шаховським, емотивна лексика є складовою частиною словникового корпусу мови, що кодифікує вираження емоцій у мовленні [12, 24]. Тобто її семантика є продуктом індивідуальної інтерпретації змісту емоцій, актуалізованим конкретною комунікативною ситуацією. Використовуючи аналогічний термін, дотримуємося його когнітивно модифікованого тлумачення: емотивна лексика – сукупність слів і словосполучень певної літературної мови, що позначають емоції людини або тварини. Тут семантика емотивної лексики є відображенням об'єктивного змісту емоцій, зумовленого історично, соціально й культурно. Інакше кажучи, семантика емотивної лексики (емотивів) збігається зі значущими для носія мови емоційними ознаками об'єктів навколишнього світу.

Спостереження над лексичним фактажем показує, що семантика емотивів диференціюється у такий спосіб:

1) **характеристика** емоційної поведінки: *abscheulich, ängstlich, apathisch, arg, ärgerlich, aufgeräumt, aufgeschreckt, beglückt, bekümmert, beleidigt, bestürzt, betroffen, betrübt, beunruhigend, entrüstet, entsezt, erfreut, erfreulich, ernst, freudig, froh, fröhlich, höhnisch, leidtragend, lustig, neugierig, rasend, ruhig, scheu, trauernd, traurig, wüthend;*

2) **емоційно-оцінне ставлення** до предметного світу: *Abendglöckchen, bewunderswert, bewunderungswürdig, Bißchen, Blättchen, Blumenkörbchen, Brotkrümchen, Brüderchen, Brunnlein, Büblein, Dachstübchen, doch, Dörfchen, Dörflein, Dunstfläschen, Eichhörnchen, entseßlich, erstaunenswert, erstaunenswert, erstaunlich, Fädchen, Fähnchen, Federchen, Finkenähnen, Fläschen, Flöckchen, Flüßchen, freudenleer, Füßchen, Gärtchen, Geländerlein, Gläßchen, Glöckchen, Glöcklein, glücklicherweise, Goldfischchen, Goldfischlein, Goldplättchen, Gräßchen, gräßlich, gräulich, Hälmchen, Händchen, Häselein, Häuflein, Häuschen, Hausgärtchen, Häutchen, Holzkästchen, Hühnchen, Hündlein, Hundsvögelchen, Hüttchen, Johanniskäferchen, Käferchen, Kapellchen, Kästchen, Kätzchen, Kindlein, kläglich, Knäblein, Köblein, Köpfchen, Köpflein, Korallenbäumchen, Körbchen, Körnchen, Kränzelein, Kränzel, Kreisel, lächerlich, Lebensschifflein, leider, lebenswürdig, Lieblingsplätzchen, Liedchen, Löchlein, Löwenfüßchen, Lüftchen, Männlein, Mäntelchen, Mäuschen, Mücklein, Mütterchen, Pflänzchen, Plätzchen, Püntchen, Schäfchen, schanderhaft, schändlich, schauerlich, schaurig, scheußlich, Schiffchen, Schifflein, schmählich, schmerzhaft, Schneeglöckchen, Schränkchen, schreckhaft, Stäbchen, Städtchen, Stäublein, staunenswert, Steinchen, Sternchen, Sternlein, Stielchen, Stimmchen, Stöckchen, Sträußchen, Streichhölzchen, Stückchen, Stücklein, Täfelchen, Theilchen, Thierchen, Tischchen, Töchterchen, Töchterlein, Tröpfchen, Väterchen, Vögelchen, Vögelein, Völkchen, Waldbächlein, Wäldchen, Waldvögelchen, Wasserbrunnlein, Wasserlein, Weilchen, weh, Wohlgefallen, wohlgefällig, wohlgemuth, wohlilig, Wörtchen, wunderbar, wundersam, wunderseltsam, zufrieden, Zündholzchen;*

3) **психічний / емоційний стан**: *Abgeneigtheit, Ängstlichkeit, Aufregung, Bangigkeit, Befürchtung,*

ekeln, Erbitterung, Freudigkeit, Fröhlichkeit, Furchtsamkeit, Grausamkeit, Schuld sein, Traurigkeit, Vergnügung, Verwirrung, Verwunderung, Wehmuth;

4) **назви емоцій і їхніх форм**: а) **огида** *Abscheu, Ekel*; б) **страх** *Angst, Ärger, Besorgnis, Furcht, Graus, Schauer, Scheu*; в) **подив** *Bewunderung*; г) **горе** *Weh*, зокрема: печаль *Bekümmerniß, Betrübniß, Kummer, Trauer*; скорбота *Gram, Leid, Trübsal*; жаль *Jammer*; мука *Pein, Plage, Qual*; біль *Schmerz*; г) **радість** *Freude, Wonne*, зокрема: сміх *Gelächter, Lachen*; щастя *Glück*; посмішка *Lächeln*, задоволення *Lust*; д) **інтерес** *Interesse*; цікавість *Neugier, Neugierde*; е) **гнів** *Zorn*; є) **сором** *Scham, Schamgefühl, Schande, Schmach*; ж) **провина** *Schuld*; з) **презирство** *Verachtung*;

5) **суб'єкт** (носій емоційного стану): *Abgott, Ankläger, Beleidiger, Dulder, Feigling, Gefürchtete, Geliebte, Leidende, Leidensgefährte, Liebling, Peiniger, Schuldige, Ungethüm, Wütherich*;

6) **дія**, спрямована на: а) **об'єкт** (носія емоційного стану): *abhärmen, abschrecken, anäugeln, anfechten, anfeuern, angaffen, ängstigen, anklagen, anlächeln, anlachen, anregen, anröthen, anstaunen, ärgern, aufheitern, aufregen, aufrühren, aufschrecken, aufstören, beglücken, beißen, belachen, beleidigen, belustigen, bemitleiden, beschämen, beseligen, bestürzen, betrauern, betrüben, beunruhigen, beweinen, erfreuen, ergößen, erheitern, erzürnen, freuen, frohlocken, glücken, grämen, grinsen, hohnlachen, interessieren, jammern, klagen, kümmern, lächeln, lachen, leiden, lieben, lieblosen, peinigen, plagen, quälen, schmerzen, schmunzeln, schrecken, spotten, staunen, thränen, trauern, verachten, vergnügen, verhöhnern, verspotten, verstören, verwundern, wehklagen, wundern, zurückschrecken*; б) **суб'єкт** (носія емоційного стану): *sich abschrecken, auffauchen, aufachen, aufweinen, bängen, sich belustigen, bewundern, sich entgegensehnen, sich entseßen, sich erfreuen, sich ergößen, ergrimmen, erschrecken, sich freuen, fürchten, sich fürchten, sich grämen, grausen, grollen, sich kümmern, sich quälen, sich schämen, scheuen, sich schuldig machen, sich sehnen, sich vergnügen, sich verwundern, sich wundern, sich zufrieden geben*; в) **проти об'єкта** (носія емоційного стану): *auslachen, befürchten, entgegenjauchzen, entgegenjubeln, entgegenlächeln, entgegenlallen, entgegenwallen, entseßen, herablächeln, höhnen, Hohngelächter*; г) **співдія** *mitlachen*;

7) **вираження емоцій**: *ach!, ha!, O!*;

8) **інтенсивність** вияву емоційного стану: *Affekt, Begeisterung, Beifalljauchzen, emporjauchzen, Entzückung, Extase, Freudenfausch, Furchtbarkeit, Gräuel, Grimm, grimmig, hochbeglückt, jauchzen, Jubel, jubeln, rasen, Raserei, Schreck, Schreckniß, tiefbekümmert, tiefgekränkt, toben, Triumph, triumphiren, umherwüthen, Wuth, wüthen*;

9) **обсяг емоційного стану**: *allgefürchtet, angst-, begeisterungs-, freuden-, grauen-l, grausen-, jammer-, kummer-, liebe-, qual-, ruhe-, schander-, schmach-, schmerzen-, schmerz-, sehsuchts-, verwunderungs-, wehmuths-, wundervoll*;

10) **зміна емоційного стану**: *angst werden, bange werden*;

11) **об'єкт** (носії емоційного стану): *Angstgeschrei, Annehmlichkeit, Beglückung, Beifallruf, Beleidigung, Belustigung, Beschämung, Bestürzung, Freudestörer, Gewimmer, Gräßlichkeit, Grausenvolle, Hohn, Liebesgott, Liebkosung, Lustbarkeit, Lustigkeit, Schmerzenslager, Spott, Trauerspiel, Überraschung, Verhöhnung, Wunder, Wunderwerk;*

12) **рис характер**: *bang, bange, barsch, begierig, beherzt, blöde, böse, bösherzig, böswillig, furchtsam, munter, schüchtern;*

13) психологічний **процес**: *Bangen, Befremden, Entsetzen, Entzücken, Erschrecken, Freudenbezeugung, Freuen, Frohlocken, Geringschätzung, Grämen, Grauen, Grausen, Jammern, Jauchzen, Leiden, Schaudern, Schrecken, Sehnen, Staunen, Toben, Trauern, Vergnügen, Verwundern, Wehklagen, Wüthen, Zujauchzen;*

14) **якість** предмета, події, явища тощо: *Belustigungsort, ekel, ekelerregend, ekelhaft, Erdenleid, Erdenlust, Erdennoth, ergößlich, erschrocken, Familienglück, Freudengeschrei, Freudenhaus, Freudenlied, Freudenruf, Freudensaal, Freudenthräne, Freudenähre, Frohsinn, Frühlingslust, furchtbar, fürchterlich, Gegenliebe, Gemütsbewegung, Gemütsruhe, Gemütszustand, geringschätzig, Glücksfall, Glückstern, Gottesfurcht, graus, grausenerregend, grausig, Heimweh, Herzensfrieden, Herzenslust, Herzleid, Himmelslust, interessant, Jähzorn, jähzornig, Jammerschrei, Jammerton, Jubelgeschrei, Jubellied, Jubelruf, Jugendglück, Jugendlust, Klaglied, klagen, lebensfroh, Lernbegierde, lernbegierig, geliebt, liebend, Liebesblick, Liebesgenuß, Liebesgluth, Liebkosungswort, Lustgesang, Lustreise, Lustschloß, Männerliebe, Menschenseele, Mutterliebe, peinlich, quälend, Ordensinteresse, Schandbank, Schauergemälde, Schauer scene, schaulustig, Schmerzenslaut, schröde, Schreckbild, Schreckenskluft, Schreckensnachricht, schreckensstill, Schreckenstag, Schreckenston, schrecklich, Schwermuth, schwermüthig, Sehnsucht, sehnsüchtig, selig, spöttisch, spottweise, Thränengfluth, Thränenstrom, Todesangst, Todesfreudigkeit, Todesklage, Trauerflor, Trauergerücht, Trauer gesang, Trauer gewand, Trauerkleid, Trauerkleidung, Trauermantel, Trauernachricht, Trauerschiff, Trauerweide, Trauerweise, trübselig, trübsinnig, überrascht, überraschend, verächtlich, verdrießlich, vergnügt, Vergnügungsplatz, verwundert, Waffenglück, wehmüthig, Wonnemonat, wonnig, Wunderbaum, Wunderbauten, Wunderblume, Wunderperle, Wunderregen, Wunderroß, wunderthätig, Wunderwasser, Wuthgeschrei, Zornesflamme, Zornesröthe, Zorngebrüll, zornglühend, zornig;*

15) **негатори**: *freudenlos, furchtlos, Furchtlosigkeit, schamlos, schmerzlos, schuldlos, unbekümmert, unbesorgt, unerschrecken, Unerschreckenheit, ungeschreckt, Unglück, unglücklich, unglückselig, Unglücksfall, Unglückssturm, Unglücksvogel, Unheil, Unruhe, unruhig, unruhig werden, unselig, unversagt, Verunglückte;*

16) **волюнтатив**: *Glück zu;*

17) **бажання**: *Glückwunsch;*

18) **метафора**: *grauen, heiter, Heiterkeit, schreiend, schwül, trüb, trübe, Zucht;*

19) **емоційний патерн**: *Liebe;*

20) **настрій**: *Stimmung.*

Відповідно до наведених прикладів, семантику емотивної лексики поділяємо умовно на чотири різновиди: основну, похідну, уточнювальну та метафоричну. Основна семантика відображає суть позначуваного поняття (*anröthen* «рум'янить»), похідна – втілює значущі ознаки (*Begeisterung* «вдохновение, воодушевление, восторг»), уточнювальна – конкретизує зміст (*Liebesblick* «любовный взгляд»), метафорична – розширює смислову структуру, формує образ емоції, десемантизує емотивну лексему, відіграє роль інтенсифікатора речі (*Schauergemälde* «ужасная картина»).

Семантичний потенціал того чи того емотива варіює від одного до п'яти значень. Це дає змогу виділити з-поміж емотивів моносеманти (*sich abschrecken, Ängstlichkeit, anmaßend*) і полісеманти (*Abscheu, angst werden, barsch*). Моносеманти відображають головні (основні) значення – усього 255 випадків, полісеманти реалізують головні (основні) значення, похідні й / або спеціальні – всього 300 випадків. Полісеманти, своєю чергою, диференціюємо на дві основні полісемічні зони: активну й продуктивну. Активна полісемія характерна для емотивів (відповідно) із двома (*ängstigen* «страшать, беспокоить») значеннями, трьома (*anstaunen* «смотреть с удивлением, удивляться, изумляться») і чотирма (*Entsetzen* «ужас, испуг, страх, отвращение»), продуктивна – для емотивів із п'ятьма (*grimmig* «бешеный, свирепый, лютый, ярый, яростный»).

Частота поширеності полісемантів неоднорідна: домінують лексеми з двома значеннями – 201 випадок, три значення виявлено в 61 елементі, чотири – в 22 словах, п'ять значень зафіксовано у 8 реєстрах.

У царині продуктивної зони виділяємо полісеманти, в смисловій структурі яких є лексико-семантичні варіанти як із логіко-предметним компонентом, так і емотивним, наприклад: *grauen* «сърфть, разсвѣтатъ, бояться, страшиться, трепетать, быть ужасным», *Interesse* «участіе, польза, выгода, интересъ, дѣло, значеніе», *Jammer* «жалость, бѣдствіе, бѣда, злополучіе, горе, вопль», *Leid* «скорбь, печаль, горе, страданіе, обида», *Lust* «радость, веселье, удовольствіе, потѣха, охота, желаніе», *munter* «бодрый, живой, проворный, весѣлый, пріятный», *trüb, trübe* «мутный, мрачный, облачный, пасмурный, печальный», *Wonne* «радость, восхищеніе, отрада, наслажденіе, блаженство», *Zucht* «разведеніе, расположеніе, расплодь, дисциплина, строгій порядокъ, скромность, страхъ».

Семантичну вагу емотивного компонента в наведених прикладах можна обрахувати за допомогою методики, запропонованої Чернівецькою лінгвістичною школою. Передбачають: що ближче до тлумачного слова знаходиться його лексико-семантичний варіант у словниковій статті, то тісніший семантичний зв'язок між елементами.

Коефіцієнт семантичної схожості досить розлогий: від +1 (найвищий ступінь) до -1 (відсутність семантичного зв'язку) [8, 192–193].

Згідно з цією процедурою, семантичний зв'язок між логіко-предметним і емотивним значенням для лексеми *grauen* становить 0,67 «бояться», 0,5 «страшиться», 0,33 «трепетать», 0,17 «быть ужасным»,

для лексеми *Interesse* – 0,5 «інтересь», для лексеми *Jammer* – 0,33 «горе», для лексеми *Leid* – 1 «скорбь», 0,8 «печаль», 0,6 «горе», 0,4 «страдання», для лексеми *Lust* – 1 «радість», 0,83 «веселле», 0,67 «удовольствие», 0,5 «потіха», для лексеми *munter* – 0,4 «весільний», для лексеми *trüb, trübe* – 0,2 «печальний», для лексеми *Wonne* – 1 «радість», для лексеми *Zucht* – 0,14 «страх».

Отже, емотивний компонент у смисловій структурі полісеманта корелює зі ступенем емотивних ознак предмета: що емоційніше ставлення до предмета, то більше емотивних відтінків і, навпаки, що стриманіше емоційне ставлення до предмета, то менше емотивних значень.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Розгляд проблеми семантичних підтипів емотивної лексики німецькомовного хрестоматійного алфавітного словника XIX ст.

дає змогу зробити такі висновки: 1) емотивна лексика – репрезентант базових та вторинних емоцій – поділяється на дві основні групи: моносеманти й полісеманти; 2) семантика емотивної лексики – процес становлення і утворення смислової структури слова / словосполучення; 3) смислова структура слова з емотивним значенням – сукупність окремих його лексико-семантичних варіантів, з-поміж яких виділяються основне значення, похідне, уточнювальне й метафоричне; 4) критерієм розмежування лексико-семантичних варіантів полісеманта служить коефіцієнт семантичної подібності слова; 5) семантика емотивної лексики обмежена програмовим матеріалом та корелює з навчальними текстами.

Перспективним вважаємо порівняльне дослідження в царинах інших лінгвістичних галузей, як-от наприклад, у лінгвокультурології, етнолінгвістиці, лінгвофольклористиці або інтерлінгвістиці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берков В. П. Двухязычная лексикография / В. П. Берков. – СПб. : Изд-во СПб. ун-та, 1996. – 248 с.
2. Богуславский И. М. Слово в тексте и в словаре / И. М. Богуславский. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 647 с.
3. Володіна Т. С. Теоретична та практична лексикологія сучасної німецької мови / Т. С. Володіна. – Севастополь : Дельта, 2012. – 288 с.
4. Капранов Я. В. Етапи проектування та конструювання словників філологічного типу / Я. В. Капранов // Проблеми зставної семантики. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – Вип. 11. – С. 205–213.
5. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості / Т. С. Кириленко. – К. : Либідь, 2007. – 256 с.
6. Кудашев И. С. Проектирование переводческих словарей специальной лексики / И. С. Кудашев. – Helsinki : Helsinki University, 2007. – 445 с.
7. Лабінська Б. І. Історичні нариси з методики навчання іноземних мов на західноукраїнських землях (друга половина XIX – перша половина XX ст.) / Б. І. Лабінська. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2013. – 384 с.
8. Левицкий В. В. Квантитативные методы в лингвистике / В. В. Левицкий. – Винница : Нова книга, 2007. – 264 с.
9. Лещук Т. Й. Нові підходи до оцінки формування науково-технічних словників / Т. Й. Лещук // Сучасні дослідження з іноземної філології. – Ужгород : ПП Підголицин П. Ю., 2006. – Вип. 4. – С. 132–140.
10. Скибина В. И. Теория и практика лексикографического описания словарного состава австралийского варианта английского языка : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Валентина Ивановна Скибина. – К., 1984. – 219 с.
11. Степанова М. Д. Лексикология современного немецкого языка / М. Д. Степанова, И. И. Чернышева. – М. : Высшая шк., 1962. – 312 с.
12. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : ЛКИ, 2008. – 208 с.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

13. Базовый словарь лингвистических терминов / [сост. Л. П. Столярова и др.]. – К. : ГАРКИКиИ, 2003. – 192 с.
14. Новый тлумачний словник української мови : у 3-х томах / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконт, 2003. – Т. 1 : А–К. – 928 с.
15. Новый тлумачний словник української мови : у 3-х томах / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – К. : Аконт, 2003. – Т. 3 : П–Я. – 864 с.
16. Психологічний словник / [за ред. В. І. Войтка]. – К. : Вища шк., 1982. – 216 с.
17. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка / А. Н. Зуев, И. Д. Молчанова, Р. З. Мурясов и др. – М. : Русский язык, 1979. – 536 с.
18. Чемоданов Н. С. Хрестоматия по истории немецкого языка / Н. С. Чемоданов. – 2-е изд., доп. – М. : Высшая шк., 1978. – 288 с.
19. Bulitta E. Wörterbuch der Synonyme und Antonyme / Erich Bulitta, Hildegard Bulitta. – Frankfurt a / M. : Fischer Taschenbuch Verl., 1990. – 800 S.
20. Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini / Rudi Conrad. – Leipzig : VEB Bibliograph. In-t, 1975. – 306 S.
21. Wahrig-Burfeind R. Wörterbuch der deutschen Sprache / Renate Wahrig-Burfeind. – München : dtv, 2012. – 1152 S.
22. Wörter und Wendungen / Hs. von E. Agricola unter Mitwirkung von H. Görner u. R. Küfner. – Leipzig : VEB Bibliograph. In-t, 1972. – 820 S.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Нѣмецкая хрестоматія для старшихъ классовъ среднихъ учебныхъ заведеній с приложеніемъ алфавітного словаря / [сост. К. Я. Бѣлицкій]. – Х. : Типографія Каплана и Бирюкова, 1888. – 218 с.

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ СКЛАДНИХ ТЕХНІЧНИХ ТЕРМІНІВ У ГАЛУЗІ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Рудницька Т. Г., Слободянюк А. А.

Вінницький національний технічний університет

У статті розглянуто особливості перекладу термінологічної лексики науково-технічних текстів у галузі інформаційних технологій. Визначено основні способи перекладу складних вузькогалузевих термінів різної структури. Проаналізовано етапи перекладу багаточленних атрибутивних словосполучень на прикладі комп'ютерних лексичних одиниць.

Ключові слова: складний термін, атрибутивне словосполучення, означуваний компонент, означувальний компонент, словоскладання, прикладка.

Rudnytska T. H., Slobodianiuk A. A. The peculiarities of compound technical terms translation in the sphere of information technologies. The article considers the means of compound technical units translation in the specific and technological texts. The notions of terminology science received much attention from the recognized scholars and researchers, such as V. I. Karaban, O. S. Akhmanova, P. A. Znamenna, I. S. Kvytko. Among them there are those, who contributed to the detailed analysis of the classification of the compound terms and the means of their translation. Although many theoretical and practical approaches to the idea have been suggested, the authors of the article still consider the need for a thorough and extensive study of the terminological units in use in science and engineering, information security management in particular. Compound terms are essential elements of the scientific and technical terminology.

The most widespread compound terms models are considered to be the ones of N1+N2, (N+Part.I)+N, (N+Part.II)+N and multi component attribute terms. The latter being common in most technical fields are formed by word composition according to the subordinate relationship between the components. Analytical and synthetical approaches to compound terms translation procedure are suggested. The authors provide the learners with the appropriate means of compound terms translation. The first approach is translation with preserving the original terminological unit structure. Lexical and grammar translations are recommended to be used to fully convey the notion. The second approach is translation with changing the original term structure.

There are many educational resources available for learners of technical technology and the theory and practice of translation. Printed and electronic media prepared by the educators of foreign languages department of Vinnytsia National Technical University are noteworthy and of practical interest. Using textbooks, distant learning courses special educational and methodological aids future specialists can acquire the rules and norms to make the adequate technical compound terms translation.

Key words: compound term, word-formation, denoted word, denoting word, attribute word-combination.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Інтенсивний розвиток науково-технічної термінології робить нагальною потребу не просто у висококваліфікованих спеціалістах в різних галузях науки і техніки, а в спеціалістах, які б поєднували в собі фахові технічні знання зі знаннями іноземної мови. Майбутні фахівці повинні набути навичок практичного оволодіння іноземною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності в обсязі тематики, обумовленої професійними проблемами; одержування новітньої фахової інформації через іноземні джерела; користування усним монологічним та діалогічним мовленням у межах побутової, суспільно-політичної, загальноекономічної та фахової тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій визначив, що актуальність вивчення термінологічної лексики зумовлюється тим, що в процесі інтеграції України в світовий економічний, політичний, культурний простір першочергового значення набуває питання підготовки спеціалістів, здатних успішно реалізувати процес співробітництва України з Європою та всім світом. Однією з найважливіших умов

розв'язання цього завдання є необхідність озброєння майбутніх фахівців навичками і вміннями професійного спілкування іноземною мовою та забезпечення ґрунтовних знань.

У словниковому складі мови значне місце посідає термінологічна лексика, до якої належать терміни – спеціальні слова або словосполучення, що вживаються для точного вираження поняття в різних галузях знань науки і техніки. Оскільки сучасний швидкий розвиток інформаційних технологій зумовлює значне кількісне зростання технічних термінів, їх активне проникнення в розмовну мову та наповнення словникового складу новими лексичними одиницями, все актуальнішими стають проблеми вивчення особливостей функціонування термінів у процесі перекладу текстів комп'ютерної тематики.

Дослідження в галузі перекладу складних термінів-словосполучень – важливе завдання, спрямоване на досягнення адекватних перекладів, що сприяє розв'язанню багатьох практичних завдань і прискоренню обміну інформацією в сфері новітніх досліджень науки і техніки.

Особливості перекладу термінів в науково-технічній літературі ґрунтовно опрацьовані і викладені

в наукових розробках вітчизняних і зарубіжних учених. Серед сучасних провідних фахівців з питань термінознавства можна виділити О. С. Ахманову, Т. А. Знаменну, В. І. Карабана, Т. Р. Кияка, М. І. Мостового.

В. І. Карабан визначає термін як мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки. Він зауважує, що науково-технічні терміни становлять суттєву складову науково-технічних текстів [5, 315]. І. С. Квитко пропонує інше визначення: термін – це слово чи словесний комплекс, що співвідноситься з поняттям певної організованої галузі пізнання (науки, техніки), вступає у системні відношення з іншими словами та словесними комплексами й утворює разом з ними в кожному окремому випадку та в певний час замкнену систему, яка характеризується високою інформативністю, однозначністю, точністю та експресивною нейтральністю [6, 21].

Існує багато дослідницьких робіт стосовно перекладу технічної та наукової термінології, але недостатньо розкрито проблему перекладу специфічної термінології. Для подолання певних труднощів у перекладі комп'ютерної термінології, зокрема в галузі інформаційної безпеки, доцільно розробити систему правил і методичних рекомендацій, які могли б допомогти перекладати терміни-словосполучення різної структури.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є висвітлення основних особливостей перекладу англійських складних термінів в галузі комп'ютерних технологій та інформаційної безпеки.

Завдання полягає в дослідженні найбільш поширених способів перекладу багатокомпонентних складних термінів для адекватної передачі змісту технічних текстів комп'ютерної тематики.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній англійській мовознавчій літературі вирізняють такі ознаки науково-технічних термінів, що представляють поняття спеціальної, професійної галузі науки та техніки.

1. Термін повинен мати чітку дефініцію. У межах однієї наукової теорії або технологічної галузі терміни постають визначеними спеціальними словами.

2. Термін є елементом певної термінологічної системи. Суттєвими критеріями для терміна в межах однієї термінологічної системи є: однозначність, точність та визначеність його місця в даній термінологічній системі.

3. Зміст терміна тяжіє до найвищого ступеня поняттєвої абстрактності.

4. Терміну притаманна тенденція до стилістичної нейтральності [2, 21].

Залежно від ступеня спеціалізації значення терміни можна поділити на три основні групи:

1. Загальнонаукові терміни – це терміни, які вживаються практично в усіх галузевих термінологіях, наприклад: "method", "design", "concept", "theory". Такі терміни в межах певної термінології можуть конкретизувати своє знання: "contaminated environment", "programming environment". До цієї категорії відносять і технічну термінологію широкого спектру використання "device", "implementation".

2. Міжгалузеві терміни – це терміни, що використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях. Так, програмування має термінологію, спільну з іншими точними науками, зокрема з алгеброю, наприклад: "variable", "function", "discrete", "logarithm", "large integers".

3. Вузькогалузеві терміни – це терміни, характерні лише для певної галузі, наприклад інформаційної безпеки: "cryptography", "encryption", "identification", "authentication".

Остання група термінів представляє особливий інтерес з огляду на термінологічну омонімію та складну словотвірну структуру.

Технічні терміни – це сталі словосполучення, за якими закріплене певне термінологічне значення, наприклад: *spiking neural network* – імпульсна нейронна система, *back propagation* – алгоритм зворотного поширення, *computation power* – обчислювальні можливості. Оскільки серед технічних термінів переважають в основному терміни-словосполучення, то вони й створюють основну проблему при перекладі тексту. Саме неоднозначність і варіативність їх, відсутність перекладених відповідників спричиняють помітну складність перекладу.

Найважливішою ознакою терміна-словосполучення є його відтворюваність у професійній сфері вживання для вираження конкретного спеціального поняття. Кожен термін-словосполучення опертий на стійку, стандартну відтворювальну структуру складного професійного поняття [3, 44].

Багатокомпонентні складні терміни будуються на основі атрибутивних, інфінітивних складних синтаксичних конструкцій. Найпродуктивнішим шляхом утворення комп'ютерних термінів є словоскладання: "computer-friendly", "videogame", "videotext", "cyberspace", "internet host".

Словоскладання являє собою розповсюджене явище в термінознавстві. Чинником поширення термінів-словосполучень є те, що в англійських номінативних словосполученнях існують різні смислові відношення. Значно збільшується кількість складних слів, побудованих за моделлю N_1+N_2 з урахуванням морфологічної простоти англійських іменників. Аналогічна структура англійської мови сприяє утворенню нових лексичних одиниць за рахунок складання основ слів. Подібна тенденція зростання ролі термінотворення буде посилюватися, оскільки вона є найбільш мобільною і відкритою формою словотворення.

Серед сталих моделей складних термінів, що вживаються в галузі комп'ютерної інженерії, є терміни моделі N_1+N_2 , $(N+Part. I)+N$, $(N+Part. II)+N$ та атрибутивні словосполучення. Терміни моделі N_1+N_2 перекладаються переважно такими способами:

1. Складним терміном, де український відповідник N_2 виступає у формі родового відмінка: *key generator* – генератор ключів, *speech recognition* – розпізнавання мови.

2. Складним терміном, де відповідником N_1 виступає прикметник: *session key* – разовий ключ, *master key* – головний ключ, *stream cipher* – потоковий шифр, *end-to-end encryption* – абонентське шифрування.

3. Складним терміном, де N_1 перетворюється в прикметникове-іменникове сполучення: *random-access memory* – оперативна пам'ять, *screen formatting* – форматування зображення на екрані.

4. Складним терміном, де відповідний іменник N_1 є прикладкою: *cache memory* – кеш-пам'ять, *hash function* – функція-хеш.

Компоненти таких термінів-словосполучень можуть вживатись окремо і зберігати своє значення, наприклад: *batch processing* – пакетне опрацювання, де *batch* – пакет, *processing* – обробка.

З погляду словотворення науково-технічних термінів найбільшу продуктивність виявляє словотвірний тип словосполучень, у яких один із компонентів є технічним терміном, а інші – загальноживаними лексичними одиницями. До такого типу належать багаточленні атрибутивні словосполучення.

Переклад складних термінів-словосполучень складається з двох етапів – аналітичного та синтетичного [5, 383]. На аналітичному етапі здійснюється переклад усіх компонентів складного терміна, встановлюють лексично-семантичні зв'язки між компонентами та визначається головний компонент терміна-словосполучення.

На синтетичному етапі компоненти складного терміна розміщують в певному порядку відповідно до встановлених семантичних відношень означуваного (головного) компонента та означувальних (другорядних) лексичних елементів.

Поширеними способами перекладу таких термінів є:

1. Переклад за допомогою прикметників у препозиції до означуваного компонента, наприклад: *cathode ray tube* – електронно-променева труба, *nonimpact printer* – безконтактний друкарський принтер.

2. Переклад іменниковим словосполученням у препозиції до головного компонента, наприклад: *decision support* – система забезпечення прийняття рішень, *high level programming* – програмування високого рівня, *input / output management system* – адміністративна система введення / виведення, *large scale integration* – інтеграція високого рівня.

Переклад складних термінів вимагає спеціального досвіду в певних сферах знань і перекладацької діяльності. За умови володіння термінологічною лексикою і розуміння тематики науково-технічного тексту переклад складних термінів не викликає особливих труднощів у студентів – майбутніх фахівців захисту комп'ютерних мереж, основ інформаційної безпеки або технологій програмування. Однак серед чинників, що ускладнюють процес перекладу, є багатозначність термінів-словосполучень і їх складників, відсутність перекладних відповідників термінів-неологізмів, термінів-аббревіатури і скорочення. Розв'язує проблему використання лексичних перекладацьких трансформацій при перекладі складних термінів.

З огляду на викладене виділяють декілька способів перекладу складних термінів. Першим за продуктивністю є переклад зі збереженням структури оригіналу. Складні атрибутивні словосполучення перекладаються прикметниками у препозиції

до іменника як означуваного компонента, наприклад: *hash value* – криптографічне хеш значення, *waterproof housing* – водонепроникний корпус, *base station* – базова станція.

Доречно використовувати перекладацькі лексико-семантичні трансформації при перекладі безеквівалентної лексики зі збереженням структури оригіналу.

Застосовуючи прийом смислового розвитку словосполучення “*ushing information*”, при перекладі замінюємо контекстуальним, логічно пов'язаним з ним відповідником «надсилання інформації».

Іншим поширеним способом перекладу термінів-словосполучень є передача зі зміною структури оригіналу з використанням іменників у постпозиції до означуваного компонента, наприклад: *factorization problem* – проблема факторизації, *smartphone camera* – камера смартфона, *sender authentication* – ідентифікація відправника, *control unit* – пристрій керування, *parity bit* – розряд парності.

Для максимально точно передачі значення кожного терміна доцільно застосовувати лексико-граматичні трансформації, наприклад додавання лексичної одиниці для передачі імпліцитних елементів змісту оригіналу: *security vulnerability* – вразливість системи безпеки, *data manager* – пристрій управління даними, або вилучення лексичного елемента, значення якого може бути зрозумілим з контексту, наприклад: *local area network* – локальна мережа, *digital single lens reflex* – цифрові дзеркальні лінзи.

З метою якомога повного розкриття змісту оригінального терміна застосовується описовий переклад, часто поєднаний з транскодуванням терміна, наприклад: *tweeter* – гучномовець, *призначений для створення високих частот у звуковій системі*, *crossover* – прилад для поділу спектра звукового сигналу.

У межах комп'ютерної термінології виділяють значний відсоток складних термінів, переклад яких уможливорює комбінування способів зі збереженням і зміною структури оригінальних термінів, наприклад: *high resolution photo output* – зображення високої роздільної здатності, *unprotected communication channel* – незахищений канал зв'язку, *public key digital signature* – цифровий підпис з використанням відкритого ключа, *database management system* – система управління базами даних, *digital spread spectrum* – цифровий спектр розповсюдження.

Сучасна освіта надає ґрунтовні знання для перекладу технічної та науково-технічної літератури, наприклад у сфері комп'ютерної інженерії, інформаційної безпеки, захисту програмного забезпечення.

Одне із найважливіших завдань – забезпечення процесу навчання перекладачів посібниками, зміст, структура та система вправ яких відповідала б новітнім вимогам. Ось чому сьогодні відбувається активне створення нових підручників та навчальних посібників, що задовольняють сучасні потреби фахівців у галузі викладання іноземних мов. Значним теоретичним і практичним внеском є впровадження в навчальний процес підручників і посібників, розроблених науковцями закладів вищої освіти. Джерелами інформації стають автентичні матеріали

із сучасних британських та американських довідкових видань і мережі Інтернет. Попит на висококваліфікованих перекладачів вимагає створення практичного навчального матеріалу для удосконалення вмінь та навичок науково-технічного перекладу. Викладачі кафедри іноземних мов Вінницького національного технічного університету мають значний досвід у розробці і широкому застосуванні нових педагогічних технологій і передових методів викладання іноземних мов. Методологічні аспекти сучасних навчальних посібників і навчально-методичних комплексів з дисциплін «Іноземна мова за професійним спрямуванням», «Теорія та практика перекладу», «Термінознавство», «Ділова іноземна мова» сприяють підвищенню ефективності навчання, удосконаленню перекладацьких умінь і навичок, формуванню професійної компетентності студентів.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. За результатами практичних досліджень, проведених науковцями технічних закладів вищої освіти, визначено, що проблема вивчення термінологічної лексики студентами тех-

нічних спеціальностей є актуальною в сучасній методичній науці. Навчальні дисципліни «Термінознавство» і «Теорія та практика перекладу» мають на меті забезпечення ґрунтовних знань з іноземної мови в галузі науково-технічного перекладу, вивчення спеціальної, фахової лексики, її функціонування, використання, способи її семантизації у спеціальних текстах, методи і прийоми перекладу нової лексики і подальше опрацювання лексичних одиниць з метою вживання в усному і писемному мовленні. Основним завданням викладача стає забезпечення фонових знань, необхідних майбутньому фахівцю для роботи в галузях, пов'язаних з технікою, засвоєння відповідної термінології та розвиток професійних якостей перекладача.

Таким чином, метою навчання іноземної мови майбутніх інженерів є формування необхідної перекладної компетенції в сферах професійного та ситуативного спілкування в усній та письмовій формах, розвиток комунікативних здібностей, мовленнєво-творчої діяльності іноземною мовою та підвищення загальної культури студента.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алимов В. В. Теория перевода. Перевод в сфере профессиональной коммуникации : [учеб. пособие] / В. В. Алимов. – М. : Академия, 2004. – 58 с.
2. Білозерська Л. П. Термінологія та переклад : [навч. посіб.] / Л. П. Білозерська, Н. В. Возненко, С. В. Радецька. – Вінниця : Нова книга, 2010. – 232 с.
3. Верба Л. Г. Порівняльна лексикологія англійської та української мов : [посіб. для перекл. відділень вузів] / Л. Г. Верба. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 160 с.
4. Д'яков А. С. Основи термінотворення / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк. – К. : Видавничий дім KM Academia, 2000. – 218 с.
5. Карабан В. І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. І. Карабан. – Вінниця : Нова книга, 2002. – 564 с.
6. Квитко И. С. Термин в научном документе / И. С. Квитко. – Львів : Вища шк., 1976. – 128 с.
7. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2003. – 264 с.
8. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства : [підручник] / І. В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2008. – 512 с.
9. Павлов В. М. Перспективи комп'ютеризації науково-технічної термінології / В. М. Павлов // Проблеми української науково-технічної термінології : [міжнародна наук. конференція]. – Львів, 1993. – С. 302–304.
10. Циткіна Ф. О. Термінологія й переклад / Ф. О. Циткіна. – Львів : ВЛП, 2003. – 187 с.

УДК 811.111'373.45:821.111-313уз.09.

НІМЕЦЬКІ ЕЛЕМЕНТИ У РОМАНІ МАРКУСА ЗУЗАКА «КРАДІЙКА КНИЖОК»

Семен Г. Я., Черська Ж. Б.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена використанню німецької лексики, фраз, виуків та речень у тексті роману Маркуса Зузака «Крадійка книжок». Установлено семантичний обсяг описуваного матеріалу: у романі автор найчастіше використовує власні назви, зокрема імена та прізвища персонажів, назви міст, вулиць, пісень, вивісок, магазинів. З'ясовано, що німецькі елементи мають різноманітну стилістичну диференціацію, проте в основному використовуються для створення місцевого колориту, мовної характеристики персонажів, посилення драматичності оповіді.

Ключові слова: іноземні слова, знижена лексика, німецькі елементи, стилістична функція, значення слова.

Semen H. Ya., Cherska Zh. B. The German elements in Marcus Zusak's novel "The Book Thief". Marcus Zusak's novel "The Book Thief" alongside unusual choice of the narrator – Death, text and paragraph segmentation, excessive use of microparagraphs is also characterised by foreignisms. The events described take place in Nazi Germany during the World War II in a small town near Munich. Foreign inclusions were used by many writers and have been described in scientific sources. The article analyses the peculiarities of Marcus Zusak's usage of foreign inclusions which are German words, expressions, phrases, greetings, exclamations and sentences. They are emphasised against the basic language of the narration which is English. German elements include names of the cities and towns, streets and squares, names of the characters, names of the shops, titles of the books and songs. They also denote addresses and abbreviations and are mostly translated by means of the device of parallel introducing of two or more nominations (O. Z. Klymenko). German elements are always printed in italics whereas the translation of them is not. Some German words are swear words and from the point of view of stylistic differentiation belong to low colloquial. They serve as a means of speech characteristics. German words may have English endings. They are used in the titles of the chapters. The narration includes the Duden Dictionary Meaning of seven German words that either correspond or contradict the story. The functions of German elements are to create local colour of the described events, to show the vivid picture of the tragic wartime and its losses, to add to the authenticity and dramatic character of the narration.

Key words: foreignisms, swear words, German elements, stylistic function, word meaning.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Роман Маркуса Зузака «Крадійка книжок» став світовим бестселером. Він перекладений багатьма мовами. За романом знято фільм із однойменною назвою. Дія відбувається у Німеччині, де до влади прийшли фашисти. Події розгортаються в період Другої світової війни. Автор походить із сім'ї німецьких емігрантів, які поселилися в Австралії. Роман написано англійською мовою, але містить значну кількість німецьких елементів, функціонування яких у тексті стане центром уваги пропонуваної розвідки.

Іноземні слова розглядаються у стилістиці як складова частина спеціальної лексики, їх можна включити як до літературної, так і розмовної спеціальної лексики. Іноземні слова та вислови – це одиниці іншої мови, які використовуються okazionalno. Їх не вважають виражальними засобами мови, проте вони можуть вживатися в певних контекстах з певним стилістичним навантаженням [5, 105]. У літературі відзначається той факт, що іншомовні слова зазвичай виділяються курсивом [5, 57], який домінує за частотою використання та різноманітністю функцій серед графічних засобів виділення [8, 15; 2, 53]. Учені розмежовують іноземні слова і варваризми, що вже стали фактом англійської мови та є історичною категорією (e.g. *chic-stylish*). Як відомо, іноземні слова не належать до словникового запасу англійської мови, не фіксуються в англійських словниках [7, 87].

Одна із функцій використання іноземних слів у художньому тексті – створення місцевого колориту. Ними послуговуються для зображення умов життя, конкретних фактів та подій, традицій та звичаїв, для відображення певного середовища, створення своєрідного тла оповіді [7, 88]. Прикладом може бути вживання німецького слова в романі Ернеста Хемінґуея «Прощавай зброє!»:

My Austrian sniper's rifle with its blued octagon barrel and the lovely dark walnut, cheek-fitted schützen stock, hung over the two beds (1, 291).

Переклад та пояснення зазвичай подаються у коментарях: *schützen* (Germ.) sniper's (1, 291). Так звана операція або засіб паралельного підключення, що передбачає одночасне номінування тієї чи тієї реалії, чергування іноземного слова із паралельним аналогом, полегшує читачеві розуміння незнайомого слова [1, 63]. Тому аналіз використання іноземних слів у англійському тексті роману Маркуса Зузака «Крадійка книжок», який відзначається великою кількістю німецьких елементів, що слугують як засобами для полегшення розуміння сюжету, так і для відтворення місцевого колориту, постав актуальним і перспективним напрямом дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Іноземну лексику, використану в тексті, лінгвісти кваліфікують як іншомовні вкраплення [4], іншомовні включення [3], іншомовні слова [6]. А. П. Ладиненко відзначає, що іншомовні включення (ІВ) ста-

ють непрямыми локальними маркерами історичної атмосфери та колориту місцевості, відіграють спеціальну роль у створенні хронотопу (М. Бахтін) – часопростору [3, 67], Інакше кажучи, у результаті їх використання створюється більш яскрава автентична картина подій. На думку автора, послугування іншомовними включеннями дає змогу максимально наблизити зображуване до реальної дійсності [3, 69]. А. П. Ладиненко також справедливо вказує на необхідність подальшого детального розгляду питання про використання іншомовних включень у тексті базової мови розповіді [3, 7].

Формулювання мети та завдань статті. Роман Маркуса Зузака «Крадійка книжок» надає достатньо широкі можливості дослідити використання іноземних вкраплень – німецьких елементів – у художньому тексті. Тому мета статті – виявити та описати особливості німецьких елементів в англійському тексті роману. **Завдання** дослідження – відбір прикладів використання слів, висловів та речень німецькою мовою; визначення ролі німецькомовних елементів у контексті та окреслення особливостей вживання іншомовних слів для розвитку сюжету, оцінки поведінки героїв, створення місцевого колориту, мовної характеристики персонажів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маркус Зузак майстерно описує місцевий колорит у романі, часто вдаючись до німецькомовної лексики у діалогах. У Мольхінгу, де опинилася Лізел Мемінгер під час війни, існувало декілька груп, кожна з яких мала лідера. Учасники груп належали до різних вікових категорій, часом наймолодшим було по шість років. Коли один із таких лідерів, Артур Берг, побачив Лізел та Руді і зрозумів, що одинадцятилітні голодні підлітки хотіли приєднатися до його групи, він почав розмову першим:

Und? he asked. And? (2, 158)

Оскільки читач може зовсім не володіти німецькою мовою, у тексті німецькі елементи перекладаються. Дуже рідко перекладу може не бути – у випадку вживання загальновідомих німецьких слів чи висловів або якщо слово чи фраза були перекладені раніше. Німецькі елементи в тексті роману завжди виділяються курсивом. Переклад курсивом не виділяється. Артур Берг дає настанови та команди, а далі перепитує:

Richtig? / Richtig? It was a chorus (2, 159).

З-поміж німецької лексики, яка використовується в романі, особливе місце посідають лайливі слова *Saumensch* та *Saukerl*. Роза звертається так до Лізел та свого чоловіка. Це її звичне звертання і, коли його немає, оточенню чогось бракує: *Mama was not the same – she didn't berate (2, 431).*

Автор пояснює значення слів на початку роману, і вже потім ці слова зниженого стилістичного тону з'являються не лише у мовленні дорослих, але й у мовленні підлітків та виділяються курсивом.

Німецьке слово, яке позначає монету, підкреслює незвичність знахідки Лізел та Руді: ... *they found one pfenning on the ground (2, 161).* Назва німецької монети знову трапляється в тексті, але у трохи іншій ситуації. Лізел з'їла занадто багато яблук і їй стало погано. Тому Руді та Лізел вирішили не їсти про-

дукти, яких їм було забагато, а продавати мешканцям міста. Так вони вчинили з каштанами і заробили шістнадцять монет. У звертанні Лізел до сусідів вживається назва монет німецькою мовою:

"If you have a few pfenning to spare", Liesel said at each house, "I have chestnuts!" (2, 174).

Іменник *pfenning* у даному контексті вживається в однині, а не в множині ймовірно тому, що Лізел розуміла: сусіди не можуть виділити їй багато монет. Ця лексична одиниця використана в описі втечі Макса Ванденбурга, який віддав свій останній гріш, щоб урятуватися від загибелі:

Max gave him every last pfenning to make a trip (2, 23).

Німецькі елементи в тексті роману можуть мати англійські закінчення. Вигук-привітання, типовий для нацистської Німеччини того часу, унаслідок конверсії стає дієсловом і вживається в минулому часі:

He Heil Hitlered when it was asked of him and he flew the flag on the right days (2, 191).

Так, автор описує Ганса Губерманна, що належав до тих прошарків німецького суспільства, яким влада здавалася чужою, на відміну від його сина, який повністю підтримував Гітлерівський режим. У романі часто з'являються трагічні картини переслідувань єврейського населення:

Then came November 9. Kristallnacht. The night of broken glass (2, 200).

Відокремлення, одночленне речення та подальший переклад як пояснення слова слугують для передачі трагізму подій, які знищили багато людських доль. Коли у двері стукали і наказували «*Aufmachen!*», це означало: у дім прийшло горе. У наступному абзаці автор пропонує опис реакції родини, яка зрозуміла небезпеку, але ніхто з членів родини не рухався. Вдруге наказ подається англійською мовою:

Again. "Open up" (2, 200).

У романі подибуємо німецькі власні назви: Stuttgart та Molching, які не виділяються курсивом, бо як географічні назви повністю асимілювалися англійською мовою. Адреса вказана німецькою мовою і виділена курсивом, оскільки це важливо для розвитку сюжету твору:

Hans Hubermann Himmel Strasse 33, Molching (2, 202).

Після бомбардування не стало за декілька хвилин багатьох вулиць у містечку, їхні назви подано у вигляді переліку як перекличка при перевірці у таборі для підкреслення трагізму ситуації:

A Rollcall of streets / Munich, Ellenberg, Johannson, Himmel / The main street + three more / in the poorer part of town (2, 534).

Німецькі елементи вживаються у підзаголовках окремих сегментів глави. Назва книги Адольфа Гітлера, вперше опублікованої 1925 року, яка стала ідеологічною основою німецького націонал-соціалізму і проголошена нацистами головною книгою для населення Третього рейху, з'являється у тексті роману німецькою мовою та виділена курсивом у усьому творі:

Mein Kampf (2, 203).

Автор вдається до низки стилістичних прийомів, використовуючи вкраплення для передачі дій та емо-

ційного стану персонажів. Так, Лізель хоче помститися дружині мера за відмову від послуг Рози, яка втратила таким чином можливість заробітку. Декілька разів Лізель та Руді підходили до будинку мера, але вікно бібліотеки було зачинене. Лише коли підлітки вп'яте наблизилися до вікна, воно виявилось відчиненим. На запитання Руді: *Is that window open?* (2, 296) Лізель відповіла: **Jawohl!** (2, 296). Слово перекладене як: *It sure is!* (2, 296).

Наступне речення англійською мовою вказує на надзвичайну схвильованість і стурбованість дівчини:

And how her heart began to heat (2, 296).

Маркус Зуак часто використовує засіб мікро-сегментації тексту – речення, яке утворює мікроабзац, вжите з нового рядка [5, 63]. Німецькі елементи сприяють емоційності оповіді, створюють атмосферу автентичності опису драматичних подій, загострюють увагу читача на певних моментах твору.

В окремих випадках німецькі елементи використовуються для позначення невисловлених думок:

What's going on? Rudy whispered sharply from outside, but she waved him a backhander that meant Halt's Maul. Keep quiet (2, 298).

Руді попереджає Лізель про небезпеку, про те, що у будинку увімкнули світло і, можливо, господарі ідуть вниз по сходах. Лізель реагує коротко: **Scheisse** (2, 299).

Книги, яку шукає Лізель, немає на полиці. Дівчина оглядає все довкола, знаходить книгу на столі в мера і спокійно забирає її. Руді підганяє Лізель:

Run, run! Schnell! (2, 299)

Слово *schnell* (швидко) автор свідомо не перекладає задля передачі небезпеки та екстремальної поведінки.

Німецькі елементи трапляються в назвах глав. *The Schmunzeller* – назва сьомої глави шостої частини книги. Вона коротка, навіть не охоплює дві сторінки. Іменник у тексті перетворюється у дієслово і має англійське закінчення *-ed*:

Rudy schmunzelled (2, 356).

Руді прийшов у невідповідний момент, сім'я боялася, що це нацисти. Запитуючи про травму під час гри у футбол, хлопець використовує німецькі фрази: **Alles gut, Saumenschor!** *The injury, I mean* (2, 356).

Відповідаючи на запитання хлопця, Лізель мала на увазі не лише свій фізичний стан, найважливіше, що Макса не викрили і нацисти поки нікого не забрали. Дівчина зробила для цього дуже багато і тому почувалася добре:

She was fine (2, 356).

Тест включає пояснення слів з німецького словника, які відіграють важливу роль у розвитку подій: **Duden Dictionary Meaning #2:**

Verzeihung – *forgiveness: to stop feeling anger; / animosity or resentment. / Related words: absolutions, acquittal, mercy* (2, 376).

Слово має безпосереднє відношення до опису почуттів Ільзи Германн, дружини мера, висловлених у листі до Лізель з приводу її вчинків. Ільза Германн намагається зрозуміти дівчинку і допомогти їй.

У тексті пояснюються також німецькі аббревіатури, які стосуються зазначених подій:

LSR / Luftschutzraum / air-raid shelter (2, 349).

Іменник *Luftschutzraum* використовується в романі і з іншою складовою та позначає поняття, близьке до вказаного:

They didn't need a Luftschutzwarte – an air-raid supervision (2, 381).

Інша аббревіатура, важливість якої підкреслено за допомогою винесення у підзаголовок курсивом, наголошує на особливих завданнях дивного підрозділу. Німецька назва перекладена англійською, однак вустами персонажів твору автор розкриває завуальований зміст:

LSE- Luftwaffen Sonderheit – Air Force Special Unit (2, 437).

У тексті зазначений перелік завдань цього загону: гасити пожежі, укріплювати стіни будинків, рятувати кожного, хто постраждав від бомбардування. Проте Ганс дізнається, що була й альтернатива до цього акроніму:

The men in the unit would explain to him on his first day that it really stood for Leichen Sammlereinheit – Dead Body Collectors (2, 437).

Німецькою мовою подається в тексті роману назва гімну: ... *From other shelters, there were stories of singing Deutschland über alles* (2, 383).

Імена та прізвища сусідів мають німецьке походження: **Frau Holtzapfel, Frau Diller** (замість **Mrs Holtzapfel, Mrs Diller**), подані в окремих випадках без перекладу для підкреслення німецького колориту на відміну від позначення родини у множині, оскільки як в англійській, так і в німецькій мовах прізвище вживається у множині та йому передують означений артикль, якщо йдеться про подружжя (чоловіка і дружину разом): **The Fiedlers (Die Fiedlers)** (2, 393).

Німецькі елементи стають важливим чинником мовної характеристики не лише головних (Лізель, Руді, Ганс, Роза), а й другорядних персонажів роману. Так, пані Гольцапфель настільки сподобалася книга, яку Лізель читала в бомбосховищі, що вона запропонувала почитати цей твір у себе вдома, однак жінка розуміла, що слід попросити дозволу у Рози. Сусідки ворогували роками. Роза зустріла її вороже, на що пані Гольцапфель відреагувала таким чином:

It that how you greet everyone, who shows up at your front door? What a G'sindel (2, 393).

Важливість та трагічність ситуації Маркус Зуак змальовує, використовуючи німецьку лексику без перекладу. Коли в'язнів вели вулицями міста, першою здогадалася старша жінка:

Die Juden, she said. The jews (2, 397).

Одразу після цих слів у тексті запропоноване пояснення одного із ключових слів:

Duden Dictionary Meaning #2 / Elend – misery: / great suffering / unhappiness and distress. / Related words: anguish, torment, despair; / wretchedness, desolation (2, 397).

Знедолених євреїв вели на каторжні роботи в табір смерті Дахау. П'ять споріднених слів, які позначають поняття «нещастя», підкреслюють трагедію єврейського народу. Для зображення конвою та втілення в життя нацистських ідей використане німецьке позначення:

Some of those soldiers were only boys themselves. They had the Führer in their eyes (2, 399).

На основі цього прикладу продемонстроване вживання англійського артикля із німецьким іменником *Führer*, який засвідчує усю ницість фанатичної відданості фашистській ідеології.

Ганса Губерманна відправляють на фронт за те, що він дав кусень хліба старому в'язню. Роза і Лізел проводжають його на вокзал:

Liesel took Papa's hand. She held it all the way along Munich Street, to the Bahnhof. The train was already there (2, 430).

Німецьке слово на позначення вокзалу слугує для передачі місцевого колориту та напруженої атмосфери місця, з якого для багатьох військовослужбовців наче починається новий відлік часу, новий період жахів і страждань.

Руді вирішує піти з дому і розуміє, що може це зробити лише із Лізелю. Їхня коротка розмова передається німецькою мовою: *Kommst? Ja!* (2, 431).

Лізелю байдуже, куди йти. Вона тільки чітко збагнула, що мусить зупинити хлопця, і це їй вдалося.

Німецькою мовою написане привітання до Різдва в тексті роману:

Frohe Weihnachten. Liesel replied. She helped him up, straightening the suit. Merry Christmas (2, 461).

Слова звучать у майстерні батька Руді, який був тоді біля Відня. Вивіску улюбленого магазину автор подає як окреме речення німецькою мовою та виділяє графічно:

STEINER-SCHNEIDERMEISTER (2, 459).

Особливу роль у романі має сцена, коли Руді кладе медведика на плече помираючому пілотові. Діалог хлопчика і військового доволі не простий. Вони розмовляють різними мовами. Використання двох мов – англійської та німецької, непорозуміння та одночасно вдячність надають авторів можливість зобразити усю драматичність подій, де пілот та ворог отримує подарунок від німецького підлітка:

The dying man breathed it in. He spoke in English, he said: "Thank you!" (2, 495).

Проте Руді не зрозумів пілота:

What? Rudi asked him. Was hast du gesagt? What did you say? (2, 495).

Німецька лексика використовується автором роману для передачі емоційного стану героїв, для заспокоєння і надання надії. Так, Лізелю, яка залишилася живою після бомбардування і запитувала, чи вона справді опинилася на вулиці Гіммель, чує заспокійливі слова свого рятівника із LSE англійською, а згодом і німецькою мовою:

This is Himmel. You got bombed, my girl. Es tut mir leid, Schatzi. I am sorry, darling! (2, 537).

Висновки та перспективи подальшого дослідження у цьому напрямі. Проведений аналіз текстового матеріалу роману Маркуса Зузака «Крадійка книжок» свідчить про значне використання автором німецьких елементів – окремих слів, фраз та речень. Часто вживаними є німецькі власні назви, імена та прізвища головних та другорядних персонажів німецькою мовою, оскільки події відбуваються у нацистській Німеччині періоду Другої світової війни. Географічні назви міст і поселень, назви вулиць, магазинів, пісень сприяють передачі місцевого колориту. Іншим вкрапленням є лайливі слова, які часто з'являються в тексті і властиві як мовленню дорослих, так і підлітків.

Німецькі елементи характеризуються різноманітною стилістичною диференціацією. У тексті роману зафіксовані словникові пояснення німецьких слів, ключових для розвитку сюжету. Одна із головних героїнь твору Лізелю використовує тлумачний словник німецької мови. У романі наявні приклади відповідності та невідповідності значення слова до подій, які описуються. Сім лексичних одиниць із тлумачного словника спершу подано німецькою мовою, далі перекладено англійською та пояснено за допомогою супровідних слів чи синонімів. Більшість німецьких слів, фраз та речень мають англійський переклад.

Основні функції німецьких елементів у романі – створення місцевого колориту, мовної характеристики персонажів, посилення драматичності опису. Перспективним, на наш погляд, може стати аналіз перекладу уривків твору іншими мовами, зокрема українською, визначення засобів макро- та мікросегментації тексту, опис стилістичних засобів у романі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Клименко О. Л. Іншомовна лексика в художньому дискурсі / О. Л. Клименко // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія : [зб. наук. праць]. – Одеса, 2016. – Вип. 24. – Т. 2. – С. 162–164.
2. Козуб Г. Н. Стилистические ресурсы иноязычной лексики (на материале произведений А. С. Пушкина) / Н. Г. Козуб // Нові підходи до філології у вищій школі : [зб. наук. праць / за ред. А. М. Науменка]. – Запоріжжя, 1998. – С. 53.
3. Ладиненко А. П. Використання іншомовних включень в англійських художніх текстах для створення атмосфери часу та місця дії / А. П. Ладиненко // Одеський лінгвістичний вісник / гол. ред. Н. В. Петлюченко. – Одеса, 2017. – Вип. 10. – Т. 1. – С. 67–70.
4. Мельник С. М. Іншомовна лексика як джерело лексичних інновацій у художній прозі кінця ХХ–початку ХХІ століття / С. М. Мельник // Лінгвістика : [зб. наук. праць]. – Луганськ : ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. – № 2 (20). – С. 186–193.
5. Мороховский А. Н. Стилистика английского языка : [уч. пособие] / А. Н. Мороховский, О. П. Воробьева, Н. И. Лихошерст, З. В. Тимошенко. – К. : Вища шк., 1984. – 247 с.
6. Шульга Д. О. Лінгвістичні особливості вживання іншомовних слів в епістолярії М. Хвильового [Електронний ресурс] / Д. О. Шульга // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Філологія. Мовознавство. – 2011. – Т. 148. – Вип. 136. – С. 65–67.
7. Galperin I. R. Stylistics: a Manual / I. R. Galperin. – Moscow : Vysšaja Škola, 1981. – 334 p.
8. Kukhareno V. A. A Book of Practice in Stylistics: A Manual / V. A. Kukhareno. – Vinnytsia : Nova knyga, 2000. – 160 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Hemingway E. A Farewell to Arms / Ernest Hemingway. – Moscow : Progress Publishers, 1976. – 320 p.
2. Zusak M. The Book Thief / Markus Zusak. – London : A Random House Group Company, 2007. – 557 p.

УДК 811.111

ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

Сидор А. Р., Нанівський Р. С.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено особливості перекладу правничої термінології. Установлено, за допомогою яких прийомів та способів перекладач повинен передавати всі особливості культури мови носія мовою перекладу.

Ключові слова: термінологія, право, неологізми, запозичення, перекладознавство.

Sydor A. R., Nanivskyy R. S. Legal terminology and peculiarities of its translation from English into Ukrainian.

The article is a study of the features of the translation of legal terminology. Terminology is the most dynamic component of the lexical system of language which is characterized by constant development and neologization, an important factor of which, along with the effect of inter-language tendencies, is the lexical influence of other languages. The current stage of the development of Ukrainian terminology as well as the terminology of many European languages, is characterized by a rapid increase in the number of English-language borrowings. There is a notable influence of English terminology on the development of the Ukrainian legal terminology system, the formation of which within the framework of a sole European legal system is determined by the integration processes in the world community and the internationalization of national law. This explains a special interest in the problem of borrowing from the English language and the translation of purely English terms into the Ukrainian language. As a result of the destruction of the semantic relation between the meanings of one word, the collapse of polysemia and the formation of homonymy occur. The main feature of homonyms is that they are facts of different semantic fields. This prevents their collision in similar contexts. The very fact of the existence of homonyms cannot be a hindrance to the correct understanding of the text. In the terminology of law homonymy can be directly related to the semantic development of a word or can be the result of a sound coincidence of different words. In addition, this semantic phenomenon is inherent in the legal vocabulary which enters into a homogeneous relationship with units of other terminology systems. The hierarchy of terms assumes their location in accordance with the structure of a certain field of knowledge, in our case, of legal science. The systematization of hierarchical relationships between terms allows us to identify the essential links and relationships between concepts, to clarify the place of each concept in the conceptual system, to check the completeness of the term, to identify the shortcomings of terminology (synonymy, homonymy, different interpretations of concepts, etc.). Thus, special terminology of law is considered by us as a totality, all elements of which are organized into a system, and it is these relations that determine the place of each element in the system of English legal terminology.

Key words: terminology, law, neologisms, borrowing, translation studies.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Термінологія є найбільш динамічним складником лексичної системи мови, що характеризується постійним розвитком та неологізацією, важливим чинником якої, поряд із дією внутрішньомовних тенденцій, є лексичний вплив інших мов. Сучасний етап розвитку української термінології, як і терміносистем багатьох європейських мов, характеризується стрімким збільшенням кількості англійських запозичень. Помітним є вплив англійської термінології на розвиток української правничої терміносистеми, формування якої в межах єдиної європейської правової системи зумовлюється інтеграційними процесами у світовій спільноті та інтернаціоналізацією національного права. Цим пояснюється особливий інтерес до проблеми запозичень з англійської мови та перекладу суто англійських термінів українською мовою.

Правнича термінологія еволюціонує з розвитком держави, адже зі змінами державного устрою тісно пов'язані зміни в суспільних відносинах, що регулюються правом. Протягом останнього десятиліття правова система України активно реформується під впливом правничої науки розвинутих правових держав, право поширюється на сфери суспільних відносин, які раніше не регулювалися законодавством

нашої країни. Процес розширення понятійного апарату багатьох галузей права супроводжується активізацією запозичення іншомовних термінологічних одиниць. Відповідно на сьогодні питання розгляду мови в ракурсі її взаємодії з культурою і суспільством є, з одного боку, недостатньо поширеним і з'ясованим, а з іншого – таким, що переклад правничих текстів саме з погляду їх кореляції з культурологічним і соціологічним аспектами життя є важливою проблемою перекладацької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження є роботи вітчизняних і зарубіжних вчених Н. Ф. Клименко, Е. Ф. Скороходька, Т. Р. Кияка, В. М. Лейчика, А. Д. Белової, В. І. Карабана, Б. Н. Головіна, С. В. Гріньова, Т. А. Журавльової, В. Г. Гака, І. С. Квитко, Л. Ф. Омельченко, А. В. Суперанської, Л. Б. Ткачової, В. Бішина, Б. Бікса, П. Гудріха, Д. Мелінкофа та інших. Деякі аспекти проблеми англійських запозичень в українській правничій термінології досліджено в працях Я. Голдованського, І. Каминіна, Л. Кислюк, С. Рижикової та ін. Відсутність у вітчизняному мовознавстві узагальненого комплексного дослідження англійських запозичених термінів, а також потреба системного опису та унормування терміносистеми права, одним із важливих складни-

ків формування якої на сучасному етапі є англомовні запозичення, визначають актуальність напрямку дослідження.

Формулювання мети і завдань статті. Мета дослідження – з'ясувати особливості перекладу правничої літератури, показати, за допомогою яких прийомів та способів перекладач повинен передавати всі особливості культури мови носія мовою перекладу. Досягнення мети дослідження передбачає виконання таких **завдань**: побудова синтаксичних гнізд термінів, які мають ієрархічну структуру; спеціалізація значень при перекладі термінів іншою мовою та уніфікація перекладних еквівалентів; виокремлення найпоширеніших типів варіантних відношень у системі англійської юридичної підмови.

Об'єктом дослідження є правничі термінологія України та англомовних країн. **Предмет** дослідження – особливості термінотворення та способів перекладу правничої термінології з англійської мови на українську.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська правничі термінологія сьогодні динамічно вдосконалюється. Вивчення терміна як багатоаспектного явища є об'єктом пильної уваги науковців. Українські дослідники Т. Кияк, Т. Панько, Г. Мацюк, І. Кочан та ін. вивчають проблеми українського термінотворення, вживання та функціонування термінологічних одиниць. Серед сучасних наукових досліджень, спрямованих на вивчення термінології, варто акцентувати на працях Л. Боярової, Г. Сергєєвої, О. Радченко, Т. Михайлової, О. Медведь та ін.

Правничі термінологія – найдавніший пласт термінологічної лексики української мови, який своїми коренями сягає глибокої дописемної старовини, коли право існувало у своїй первинній формі – формі звичаїв і традицій. Норми звичаєвого права зафіксовані в перших правничих писемних пам'ятках періоду Київської Русі: Договорах руських з греками 907, 911 і 944 рр., Правді Руській та інших документах князівського законодавства, що дають нам, як зазначив І. Франко в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.», «найстаріші зразки актового язика і правничої термінології дохристиянської Русі Х в.» [1, 13].

Правничі термінологія як мовнознакова система створюється впродовж усієї історії державно-правового розвитку людства й відображає різноманітні способи осмислення, номінації, визначення, класифікації правових явищ і категорій, шляхи еволюції правового знання, національно-мовні традиції термінотворення [9].

Правничі термінологія як предмет дослідження – це терміносистема, яка нині перебуває в стані формування. Тому вивчення загальних тенденцій її розвитку, дослідження дериваційного потенціалу, зокрема продуктивності / непродуктивності словотвірних типів, є актуальною як у теоретичному, так і в практичному плані.

На сьогодні в англійській мові існує більш ніж тридцять термінотвірних префіксів, а саме: *after-, all-, co-, counter-, cross-, dis-, ex-, extra-, heter(o)-, para-, poly-, post-, pro-, quasi-, self-, sub-, un-, de-, interad-, trans-, ob-, in-, com-, re-* [2, 75].

У правничій англомовній літературі найчастіше використовуються терміни з префіксами *after-, all-, co-, cross-, dis-, ex-* (74% та 78 термінів усієї термінологічної системи), менш продуктивними в термінотворенні є префікси *counter-, extra-, heter(o)-, para-, poly-* (16% та 12 термінів термінологічної системи правничої мови) і найменше використовуються терміни з префіксами *pro-, quasi-, self-, sub-, un-, de-* (10% та 10 термінів правничої терміносистеми) [4, 14].

В англійській мові правничі терміни інтерпретуються у вигляді різних номінативних одиниць. Прості лексичні одиниці передають глобальне бачення світу (*law, crime, act, court, intent, duty, verdict, plea, suit, fine, charge, pact*). Номінативні одиниці юридичної терміносистеми – похідні і складні слова різних типів та словосполучення – еквівалентні простим лексичним одиницям. Похідні і складні слова, які є термінами юриспруденції, найчастіше передають основні та диференційні ознаки екстралінгвістичної реальності. Словосполучення дублюють елементи основної категорії, але відрізняються ознаками додатковості, посилювання і орієнтуються на субкатегорізацію єдиної категорії за різними ознаками, які становлять цінність для фахівців у галузі права.

В умовах, коли потрібно називати нові явища та поняття, багато загальноживаних слів набувають визначеної специфіки. Відбувається спеціалізація їхнього значення при передачі термінів іншою мовою і уніфікація перекладних еквівалентів. Учені виділяють основні прийоми перекладу термінів. Переклад термінів вимагає знання тієї галузі, якої стосується переклад, розуміння змісту термінів англійською мовою і знання термінології рідною мовою. При перекладі науково-технічної літератури важливою є взаємодія терміна з контекстом, за рахунок чого конкретизується значення слова. Г. А. Сергєєва виокремлює два етапи у процесі перекладу терміна: перший – це з'ясування значення терміна в контексті, другий – це переклад значення рідною мовою [6].

Правничі терміни як мовні знаки, що репрезентують поняття спеціальної, професійної галузі, становлять суттєву складову правничих текстів і спричиняють основні труднощі їх перекладу з огляду на їх неоднозначність, відсутність перекладних відповідників у випадку термінів-неологізмів та національну варіативність, тобто наявність різних термінів в американському, британському, канадському та інших варіантах англійської мови, що позначають те саме явище, процес, об'єкт тощо [3, 46].

Відповідно в наш час англійська мова, як і багато інших мов, переживає так званий «неологічний бум». Кількість неологізмів тільки в періодичних виданнях (вона переважно і є матеріалом для їх фіксації) в англійській мові досягає протягом року десятків тисяч (не всі, звичайно, лишаются в мові). Більшість неологізмів (до 90%) – це терміни, зокрема медичні технічні терміни. Неологізмів багатьох мов (англійської, російської, французької, японської) фіксуються і досліджуються в центрах неології. Існують словники нових слів і значень [7].

Термін звичайно розуміють як слово або групу слів, які мають у межах тієї чи тієї галузі або спеціа-

лізації конкретний і єдиний сенс, що виключає будь-яку можливість іншого, що відрізняється від передбаченого автором розуміння або тлумачення [3, 47].

Наприклад, наведені нижче слова і групи слів є термінами: *judicial authority* – *судовий орган*; *court rules* – *судові прецеденти*; *cost* – *судові витрати*; *paper mill* – *судовий архів*; *court briefing* – *судовий брифінг*; *crier of court*, *crier* – *судовий глашатай*; *writ* – *судовий документ*; *court injunction*, *prohibitory injunction*, *injunction*, *interdict*, *judicial restraint*, *writ of injunction*, *restraining order*, *injunction* – *судова заборона* [10].

На основі цих прикладів очевидно, що термін може бути однослівним і складатися з ключового слова або бути термінологічною групою, до складу якої входить ключове слово чи ядро групи, одне або декілька лівих означень і одне або декілька правих або приєднаних означень, що уточнюють або модифікують сенс терміна.

Для успішного проведення дешифрування термінів перекладач повинен добре уявляти загальні принципи термінотворення, знати певний мінімум префіксів латинського і грецького походження, які беруть найбільш активну участь у процесах термінотворення, а також володіти певними навичками практичного застосування цих знань.

Правничі тексти характеризуються особливим стилем, який відрізняє їх від інших типів текстів. При перекладі таких текстів ця особливість створює додаткові труднощі та проблеми.

Однак у спеціальному тексті нерідко буває елемент новизни, який є особливо цікавим для читача, але пов'язаний із уживанням нових термінів, ще не зафіксованих у словниках. Зрозуміло, що такі випадки можуть створювати серйозні проблеми для перекладача. Основна умова подолання цього полягає в детальному аналізі описуваного явища і передачі його термінами, що вже є ustalеними в науці. Актуальні наукові проблеми, найновіші технічні винаходи і відкриття висвітлюються у друкованих виданнях і передусім у періодичних виданнях, до яких і повинен звертатися перекладач.

Основні засади становлення сучасної української термінології свого часу досить чітко визначив І. Б. Усенко:

- термінологія має бути здебільшого українська лексично й максимально зберігати синонімію;
- необхідно зберегти семантику термінів; прагнути узгодження з першоджерелом;
- терміни мають бути узгоджені з вимогами мовного оточення – можливість утворення термінологічних розгалужень, лаконічність, консонантність;
- доцільно поновити деякі орфографічні норми, що достоту відбивають притаманні українській мові риси [8].

Як доводять дослідники, розв'язання галузевих термінологічних проблем повинне відбуватись з урахуванням наведених позицій та характерних особливостей кожної галузі. Особливість ж правничого словника, на думку І. Б. Усенка та Т. Панька, полягає в послугованні термінами з різних галузей науки і техніки, разом з чим й актуалізуються всі їхні негативні та позитивні процеси, що будуть безпосередньо впливати на розвиток правничої термінології [5; 8].

Наведемо приклад ситуації перекладу. Натрапивши на ланцюжок багатозначних термінів, наприклад: *taxes, duties, imposts, levies, assessments, charges and user fees*, перекладач звертається до словників і прагне визначити для кожного терміна значення, що відрізняє його в цьому контексті від загального для синонімічних рядів значення [11]:

- *tax* – *податок*;
- *duty* – *митний збір, податок, збір; мито, збір, податок*;
- *impost* – *податок, податі, мито, митний збір*;
- *levy* – *збір, податок; обкладання, стягування*;
- *assessment* – *обкладання податком, розмір податку; сума податкового обкладання, податок, збір*;
- *charge* – *платня, збір, тариф, нарахування; збір, податок*;
- *fee* – *збір, комісійний збір, плата за послуги; членський внесок, грошовий збір*.

Тепер перекладач може перекласти слова ланцюжка: податки, мито, податі, збори, обкладання, тарифи і платежі за користування.

Аналіз дефініції терміна «*деривація*» у різних терміносистемах дає змогу кваліфікувати такі лексичні одиниці, які мають різний набір релевантних компонентів сем, об'єднаних спільною лексичною парадигматичною семою-інваріантом. Аналогічно термін «*intellectual property right*» – «*право на інтелектуальну власність*» – в юриспруденції та правознавстві означає «*право людини чи народу бути освіченими людьми*» [11].

Серед проблем перекладу юридичної термінології також важливе місце відведене синонімії та омонімії. Варто нагадати, що синоніми – це слова, різні за звучанням, близькі за значенням, але різняться змістовим, емоційним і стильовим відтінком [10]. У тексті документа використовується одне зі слів, а не весь синонімічний ряд.

У правничій термінології синонімія є поширеним явищем. У мові права існує чимало різних мовних позначень того самого поняття, наприклад: *державна мова* – *офіційна мова*, *тягар доказування* – *обов'язок доказування*; *позбавлення волі* – *ув'язнення*; *залучати до злочинної діяльності* – *втягувати у злочинну діяльність* тощо. Отже, наявність синонімів допомагає урізноманітнити мовлення, уникнути повторення слів, найточніше висловити думки і почуття.

При складанні проектів нормативних актів розуміння і правильний підбір синонімів та омонімів з-поміж проблем юридичної термінології посідає одне із перших місць. Нормативні акти, розраховані на неодноразове застосування, повинні викладатись мовою і стилем, що відповідають діям і меті права як регулятора суспільних відносин. Неточне формулювання юридичних приписів, використання синонімів та омонімів певним чином можуть відобразитись на досягненні завдань, що стоять перед правом.

Відповідно при підготовці та застосуванні правових актів синоніми повинні повністю збігатися за змістом і не мати будь-яких інших відтінків, наприклад, *підприємницьке законодавство* – *законодавство про підприємництво*, *транспортні засоби* – *засоби транспорту* тощо. Нині правові акти часто мають

відхилення від норми використання термінів, особливо якщо це акти різної юридичної сили. У забезпеченні єдності вирішальну роль відіграє лексика законів, указів, постанов. Акти цих рівнів розв'язують проблеми синонімів значною мірою однорідним способом, що є суворою ієрархією субпідрядних актів.

Домогтися повного виведення синонімії з термінології законодавства у правових нормах можна лише при виникненні нової галузі права, коли для неї можна заново розробити і стандартизувати термінологію. Не всі синоніми однаково поширені в усіх її функціональних стилях, тобто вони можуть розрізнятися між собою стильовим співвідношенням. На цій підставі їх поділяють на дві групи:

– синоніми загальнозживані: *повідомлення* – *оповіщення*, *рапорт* – *донесення*, *екзамен* – *іспит* тощо. Такі синоніми поширені лише в діловому стилі;

– синоніми, співвіднесені з будь-яким функціональним стилем: синонімію загальнозживаних слів *захисник*, *оборонець* є *поборник*, що використовуються в ораторському мовленні.

Синонімія є важливою при індексації змісту нормативних актів, утворенні пошукових зразків документів, отриманні й обробці правової інформації.

Водночас не тільки синоніми, а й омоніми можуть сприйматись і використовуватись перекладачем у різних значеннях, мати різний зміст. Тому не можна залишати поза увагою визначення в ряді нормативних актів значення понять, які для іншої групи можуть бути іншими. Одночасне розуміння термінів у міжнародних договорах забезпечується роз'ясненням їх у самому тексті визначень. Тобто виникає пов'язана із синоніміями проблема омонімії, що теж має своє юридичне значення. Прикладом може бути слово *property*, передбачене різними галузями законодавства, у значенні:

- державного;
- профспілкового;
- рухомого і нерухомого;
- яке підлягає вилученню з опису при накладенні арешту.

Кожне з названих, а також інших наповнень правового поняття *майно* містить різний набір предметів, речей, і водночас відповідає чи не суперечить майну як сукупності речей, матеріальних цінностей, що знаходяться у будь-чиєму володінні.

З омонімами відбувається дещо аналогічне до синонімів. Для прикладу слід порівняти не відтінок, а різні поняття, що виражені однаковим словом: *група ризику* і *група крові*, *мова прокурора* і *мова як суспільне явище*, *термін* як поняття у галузі науки і *термін* – момент, проміжок часу виконання чогось, *акт* як документ і *акт* як дія (терористичний акт).

Незначна різниця у вимові паронімів спричиняє труднощі при їх засвоєнні, призводить до помилок, зокрема до неправильної заміни одного слова іншим. Паронімічні відношення поєднують пари слів.

Явище паронімії вимагає точного знання значень і адекватного їх вживання. При перекладі юридичного тексту увагу зосереджено на особливості функціонування паронімів у діловому мовленні, де не припустиме вживання замість належного слова його пароніма, адже це може спричинити непорозуміння або взагалі перекручення інформації. Звукова подібність паронімів спричиняє невмотивовані взаємозаміни цих слів. Тому необхідно досить уважно добирати слова, схожі за звучанням, з'ясовувати відтінки їхніх значень. Перевірити значення паронімів можна за тлумачним словником або за довідником з культури мови.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, правничі термінологія як мовнознакова система постійно змінюється впродовж процесу державно-правового розвитку людства й відображає різноманітні способи осмислення, номінації, визначення, класифікації правових явищ і категорій, шляхи еволюції правового знання, національномовні традиції термінотворення. У зв'язку з появою нових галузей права, відкриттям нових явищ виникають значні труднощі визначення загальнонаукової, загальнотехнічної галузевої і вузькоспеціальної термінології.

Помічено, що явища полісемії, омонімії, синонімії та антонімії відіграють організувальну та дезорганізувальну роль в окремих підсистемах юридичної лексики. Полісемія правничого терміна надає термінології права необхідну для її функціонування можливість економії мовних засобів та створює основу для здійснення процесів поступового переосмислення елементів термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артикуца Н. Проблеми і перспективи вивчення правничої термінології / Наталія Артикуца // Право України. – 1998. – № 4. – С. 56–57.
2. Бойко І. В. Особливості правничих термінологічних словосполучень та їх переклад з англійської мови на українську мову / І. В. Бойко // Формула компетентності сучасного перекладача : [матеріали VI Міжнародної науково-методичної конференції, 25 березня 2015]. – К. : НТТУ «КПІ», 2015. – С. 19–22.
3. Згурська В. Г. Структурно-семантичні характеристики юридичної термінології англійської мови у рамках україномовного перекладу / В. Г. Згурська // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Вип. XXIII. – Ч. 2. – С. 535–542.
4. Лунько П. Є. Структурне моделювання двокомпонентних термінів конституційного права України / П. Є. Лунько // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2013. – Вип. 39. – С. 61–64.
5. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл.] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
6. Сергєєва Г. Сучасні тенденції розвитку терміносистеми української правничої мови / Галина Сергєєва // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 265–267.
7. Сидор А. Творення неологізмів в англійській мові та способи їх передачі в українському перекладі на матеріалі англійської мови масової інформації / Андрій Сидор // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики : [науковий журнал]. – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2017. – Вип. 2 (15). – С. 155–159.

8. Усенко І. Б. Українська правнична термінологія / І. Б. Усенко // Українське державотворення: невitreбуваний потенціал / І. Б. Усенко; за ред. О. М. Мироненко. – К., 1997. – 559 с.

9. Шеремета Н. Історичні процеси творення правничої термінології в синхронному та діахронному аспектах / Наталія Шеремета // Проблеми української термінології : [зб. наук. праць учасників XII Міжнародної наукової конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012», Львів, 27–29 вересня 2012 року]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 122–127.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

10. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.

11. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології: труднощі терміновживання / С. А. Воробйова, Н. В. Соломашенко. – К. : Українська правнична фундація, 1994. – 554 с.

УДК 811.111.

СТВОРЕННЯ ВЛАСНОГО КОРПУСУ АМЕРИКАНСЬКИХ КІНОСЦЕНАРІЇВ

Скобнікова О. В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

У статті досліджено проблему створення власного корпусу текстів на прикладі корпусу американських кіносценаріїв фільмів, призначених для сімейного перегляду. З'ясовано методикою та критерії конструювання лінгвістичних корпусів. Розглянуто типологію та основні характеристики розробленого корпусу.

Ключові слова: корпус, кіносценарій, розмітка, метарозмітка, лексична насиченість, лексична щільність, формальність, ключові слова.

Skobnikova O. V. Creating the own corpus of American film scripts. The article deals with the problem of creating the own corpus of texts on the example of the corpus of American family film scripts. The methodology and criteria for constructing linguistic corpus are considered. The typology and main characteristics of the created corpus are determined. Special attention is drawn to the technological process of creating a corpus which included: finding the sources of linguistic material; entry of the data in the form of the texts of the film scripts presented in plain text format (.txt), annotation, part-of-speech (POS) tagging, converting tagged texts into a specialized linguistic information retrieval system or corpus manager which provides rapid multi-dimensional search and statistical processing. In this research we used the AntConc manager. We focused on analysis of the created corpus which included: defining the total number of tokens and total number of types in the corpus, finding the type-token ratio (TTR) and standard type-to-token ratio (STTR), making a list of the most frequent word forms, clarification of the hapax legomena (words used in corpus only once), detection of frequency of distribution of different parts of speech, finding the index of the lexical density, defining the average length of the sentence of the corpus, determination of the index of formality, making a keyword list. We found that most key words are lexically neutral, belong to the core vocabulary and relate to everyday family life. Two words from the list belong to the colloquial style. There are also words that occur to be technical and directorial remarks.*

Key words: corpus, film script, tagging, annotation, type-token ratio, lexical density, formality, key words.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Лінгвістичний корпус – це зібрання текстів, в основі якого лежить логічний задум, логічна ідея, яка об'єднує тексти. Тип корпусу та його структура залежать від його призначення та визначаються широким спектром дослідницьких і прикладних завдань, для розв'язання яких вони створюються, та особливостями мовного матеріалу, покладеного в їх основу.

Відповідно до цих чинників, корпусна лінгвістика оперує двома різними типами корпусів текстів. Корпуси першого типу універсальні, вони відображають в собі все різноманіття мовної діяльності. До цього типу належать масштабні корпуси Brown University Standard Corpus of Present-Day American English та Corpus of Contemporary American English.

Корпуси другого типу відображають об'єктивізацію певного лінгвістичного або культурного феномену в суспільній мовній практиці, вони побудовані ad hoc (для спеціальної мети) [5]. До укладення таких корпусів вдаються, коли виникає необхідність вивчити певні тексти, які досі не увійшли до відомих корпусів. У цьому випадку лінгвіст може скласти свій власний корпус зі своїх джерел і досліджувати вже його.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні як вітчизняні (Демська-Кульчицька [1], Жуковська [2]), так і зарубіжні (Gries [8], McKee [10], Nini [11]) науковці порушують проблему створення власних корпусів. Прикладами таких спеці-

альних корпусів можуть слугувати Early Modern English Medical Texts та Middle English Medical Texts від видавництва John Benjamins.

Формулювання мети і завдань статті. Для нашого дослідження ми створили власний корпус, що складається з текстів англійських кіносценаріїв як основного складника кінотекстів – Corpus of American Family Movies (COAFM), що і визначено метою дослідження. Задля досягнення мети слід виконати такі завдання:

- визначити джерела лінгвістичного матеріалу;
- ввести отримані тексти в корпус даних;
- виконати попереднє опрацювання текстів;
- розмітити тексти корпусу;
- конвертувати розмічені тексти в корпусний менеджер;
- розглянути основні характеристики створеного корпусу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із вагомих проблем сучасної корпусної лінгвістики є визначення обсягу корпусу, достатнього для отримання надійних висновків. Так, згідно з найбільш загальноприйнятим підходом, мінімальний обсяг корпусу першого типу повинен становити не менше 1 мільйона слововживань (word tokens). Щодо обсягу корпусу другого типу немає однаковості, оскільки корпусний аналіз можливо здійснювати навіть на дуже малих за обсягом текстах. Прикладом може слугувати студія американського

мовознавця Майкла Стаббса, у якій він досліджував лінгвістичні особливості лише двох листів обсягом у декілька сотень слів [12, 81–100]. Але в основному дослідники погоджуються, що для повноцінного лінгвістичного аналізу такий корпус повинен містити не менше 10 тисяч слововживань. Корпус COAFM налічує більше 700 тисяч слововживань, а це означає, що він достатньо великий, щоб надати об'єктивну та репрезентативну інформацію про особливості вживання досліджуваних лінгвістичних явищ, одержати можливість визначити, що є типовим, а що рідкісним явищем.

Методологія конструювання корпусу залежить від його типу. Побудова корпусів першого типу ґрунтується на принципі дедуції – реалізації проблеми коректності руху від загального (об'єктивно реальної мовної практики носіїв мови) до конкретного корпусу текстів, що відображає це загальне. Методологія побудови корпусів другого типу повинна коректно відображати конкретні лінгвістичні феномени в корпусі текстів, спеціально створеному для їх відображення [3]. Зазначимо, що ці обидва підходи часто застосовуються комбіновано.

Дослідники виділили основні критерії для конструювання лінгвістичних корпусів:

- 1) корпус має бути достатньо великого обсягу;
- 2) корпус має бути структурованим або розміченим;
- 3) тексти-складники певного корпусу мають бути в електронному варіанті;
- 4) в поняття «електронний корпус» входить, як правило, спеціальне програмне забезпечення для роботи із цим корпусом. При конструюванні корпусу COAFM всі ці критерії були враховані та будуть детально описані нижче.

При створенні корпусу COAFM ми послуговувались технологічним процесом створення власного корпусу, запропонованим В. В. Жуковською [2, 85–87], що передбачає поступове виконання таких кроків:

1. Визначення джерел лінгвістичного матеріалу. Ми використовували публічно доступні джерела, а саме інтернет-сайти www.imsdb.com, <http://www.script-orama.com>, <http://scripts-onscreen.com>, www.simplyscripts.com, www.moviescriptsandscreenplays.com, з яких ми обрали 50 кіносценаріїв, перелічених нижче.

2. Введення даних. Тексти кіносценаріїв в корпусі представлені в простому текстовому форматі (plain text, *.txt). Plain text – це проста послідовність літер, пропусків (пробілів) і знаків пунктуації, – отже, цей формат розпізнає більшість корпусних менеджерів.

3. Попереднє опрацювання тексту. На цьому етапі всі тексти, отримані з різних джерел, пройшли перевірку й коректування. Також ми здійснили зовнішню розмітку, або метарозмітку (annotation), яка містить відомості про авторів та відомості про тексти: автор, назва, рік видання, тематика.

4. Розмітка тексту. Розмітка (tagging) була зроблена за допомогою інтернет ресурсу CLAWS (the Constituent Likelihood Automatic Word-tagging System), що знаходиться за посиланням <http://ucrel.lancs.ac.uk/claws/>. Цей сайт пропонує тегування за частинами мови (Part-of-speech (POS) tagging), або морфологічне тегування, яке є найпоширенішою формою анотації корпусу.

5. Заключний етап. Цей етап передбачає конвертування розмічених текстів у структуру спеціалізованої лінгвістичної інформаційно-пошукової системи, або корпусного менеджера, що забезпечує швидкий багатоаспектний пошук і статистичну обробку. В нашому дослідженні використовуємо менеджер AntConc, який пропонує опції потужного конкордансера, генератора частотного списку, аналізатора сполучуваності, візуалізує входження досліджуваних слів у певному масиві та має багато інших функцій.

Розглянувши класифікації корпусів, запропоновані Е. Харді, Т. МакЕнері, В. В. Риковим, В. П. Захаровим та О. Демською-Кульчицькою [1; 3; 5; 9], ми дійшли висновків, що залежно від певних критеріїв корпус COAFM можна віднести до таких типів:

- за типом мовних даних це корпус писемного мовлення;
- за мовою текстів – одномовний, англomовний;
- за критерієм літературності – змішаний;
- за доступністю – закритий, оскільки він створений з вузькоспецифічною метою та не призначений для публічного використання;
- за метою створення – спеціалізований, оскільки обмежується одним жанром;
- за хронологічністю – синхронний, адже містить тексти конкретного часового проміжку, а саме 1964–2016 років написання;
- за способом існування, або динамічністю, цей корпус належить до статичних, бо відображає певний часовий стан мовної системи;
- за призначенням – ілюстративний, оскільки створений не тільки задля того, щоб виявити нові факти, але щоб підтвердити і обґрунтувати результати, вже отримані нами під час дослідження корпусів ВС та СОСА;
- за обсягом текстів – повнотекстовий;
- за спільністю авторства – загальний, оскільки містить тексти, написані різними авторами;
- за розміткою та її характером цей корпус є розміченим, тобто таким, у якому словам та реченням присвоєні певні теги (tags), зокрема зроблено синтактико-морфологічну розмітку.

Розглянемо загальні характеристики корпусу Corpus of American Family Movies.

Корпус складається з текстів п'ятдесяти кіносценаріїв, що належать до жанру сімейного кіно та були зняті в 1964–2016 роках: *It's a Wonderful Life* (1964), *Mary Poppins* (1964), *E.T. the Extra-Terrestrial* (1982), *The Flintstones* (1987), *Big* (1988), *Field of Dreams* (1989), *Father of the Bride* (1991), *The Addams Family* (1991), *My Girl* (1991), *Mrs. Doubtfire* (1993), *The Secret Garden* (1993), *My Girl 2* (1994), *Liar! Liar!* (1996), *Parent Trap* (1997), *The Family Man* (2000), *The Royal Tenenbaums* (2001), *Stuart Little* (2001), *My Big Fat Greek Wedding* (2002), *Elf* (2003), *Cheaper by the Dozen* (2003), *Cheaper by the Dozen 2* (2005), *The Pacifier* (2005), *Nanny McPhee* (2005), *Charlotte's Web* (2006), *The Nanny Diaries* (2007), *Old Dogs* (2009), *Tooth Fairy* (2010), *A Nanny for Christmas* (2010), *Letters to God* (2010), *Nanny McPhee Returns* (2010), *Ramona and Beezus* (2010), *Diary Of A Wimpy Kid* (2010), *The Tree of Life* (2011), *We Bought a Zoo* (2011), *The Descendants* (2011), *Judy Moody and*

the Not Bummer Summer (2011), The Odd Life of Timothy Green (2012), What Maisie Knew (2012), Moonrise Kingdom (2012), Louder Than Words (2013), Annie (2014), Alexander and the Terrible, Horrible, No Good, Very Bad Day (2014), Boyhood (2014), Captain Fantastic (2014), Little Men (2016), The Edge of Seventeen (2016), Bridget Jones's Baby (2016), The Hollars (2016), The Real O'Neils (2016), My Big Fat Greek Wedding 2 (2016), The Great Gilly Hopkins (2016). Вибірка була виконана на основі даних інтернет-сайтів, що пропонують перелік найкращих фільмів для сімейного перегляду: 50 Best Family movies (<https://www.imdb.com/list>), Top 50 Kids & Family Movies (<https://www.rottentomatoes.com/>), 50 Best Kids Movies to Watch Together on Family Movie Night (<https://www.timeout.com>), The 40 Best Family & Kids Movies (<https://www.pastemagazine.com>). Ці фільми можна оцінити як репрезентативні, оскільки вони відповідають усім характеристикам сімейних кінофільмів. Отже, вони можуть бути розглянуті як модель фільмів для сімейного перегляду.

Одиницею зберігання в корпусі є окремих текст кіносценарію, до того ж назва файлу складається з назви твору та року його написання.

Загальна кількість слововживань (tokens) в корпусі COAFM становить 710064 одиниці, загальна кількість словоформ (types) – 23004 одиниці. Зазначимо, що словоформа це повторювана одиниця мови, однакова послідовність звуків або букв, а слововживання – одиниця мовленнєвої діяльності, будь-який ланцюжок букв або звуків між двома пробілами [6; 7]. Згідно з лінгвостатистичним законом Д. Ципфа, сутність якого полягає в тому, що відношення рангу слова в частотному словнику до частотності слова в мові становить постійну величину (константу), у будь-якому масиві текстів невелике число словоформ утворює більшу частину реальних слововживань [4].

Лексична насиченість корпусу (type-token ratio, або TTR), що складає 3,2%, була обчислена за формулою, запропонованою Е. Харді та Т. МакЕнері [9]:

$$TTR = Vt / Nt \times 100, \text{ де}$$

Vt – number of types

Nt – number of tokens.

Проте зазначимо, що індекс TTR не є інформативним для нашого дослідження, позаяк він залежить від обсягу тексту: що більший текст, то менший відсоток. У такому випадку більш доречним було обчислити **стандартизовану лексичну насиченість** (standard type-token ratio, або STTR), яка вираховується за тією ж формулою [10]. В основі обчислення цього індексу лежить метод випадкового відбору з тексту фрагментів довжиною 1000 слів і обчислення для них TTR з подальшим усередненням одержаних даних. Скориставшись цим методом, ми обчислили TTR у п'яти фрагментах і з'ясували, що STTR корпусу COAFM дорівнює 3,3%. Це дещо менше ніж, наприклад, в корпусі Brown Corpus, індекс STTR якого становить 4%.

Список найбільш частотних словоформ у будь-якому англомовному корпусі не має значних відмінностей та складається в основному з артиклів, сполучників, прийменників, займенників та деяких дієслівних форм. Корпус COAFM загалом відповідає середнім значенням для англійської мови, що засвідчує перелік 50 **найчастотніших словоформ**:

the, you, I, a, to, and, it, of, in, is, that, he, do, on, we, what, this, for, me, with, at, his, my, her, are, she, your, up, have, not, out, no, am, just, be, all, know, they, but, so, was, like, as, oh, go, him, get, there, here, right.

На противагу найуживанішим, в корпусі є багато слів, які вживаються тільки один раз. Такі слова називають **hapax legomena** (від грецького «щось, сказане один раз»). Помічено, що в середньому майже 40% слів у корпусі подибуємо лише один раз. С. Гріс, американський експерт у сфері корпусної лінгвістики, вважає, що такі нечастотні, поодинокі вживання так само необхідно враховувати при корпуснолінгвістичному аналізі, як і найчастотніші слововживання. Цю так звану «не-зустрічальність» (non-occurrence) С. Гріс вважає релевантною для корпуснолінгвістичного аналізу [8].

Слів, що трапляються в корпусі COAFM лише 1 раз, виявлено 9319 одиниць, що становить 40,5%, і це підтверджує загальну теорію, зазначену вище. Серед таких слів є всі повнозначні частини мови, окрім числівників та займенників: прикметники (*harmful, ecological, claustrophobic*), іменники (*skyscraper, jumpsuit, womanizer*), дієслова (*breathed, rotated, tremble*), прислівники (*gladly, brilliantly, wonderfully*) та вигуки (*hahaha, eeh, uhm*).

Попереднє проведення морфологічної розмітки дало нам змогу з'ясувати, що **розподіл частотності різних частин мови** в корпусі виглядає таким чином:

- прикметники (AJ) 36372 од.;
- іменники (NN) 119731 од., серед них власні назви (NP) 53944 од.;
- дієслова (V) 154673 од., серед них смислові дієслова (VV) 97879 од., модальні дієслова (VM) 9944 од.;
- прислівники (AV) 56588 од.;
- сполучники (CJ) 25459 од.;
- займенники (PN) 77731 од.;
- артиклі (AT) 42657 од.;
- вигуки (IT) 12219 од.;
- числівники (RD) 5425 од., серед них кількісні (CRD) 4055 од. та порядкові (ORD) 1370 од.;
- прийменники (PR) 50264 од.

Зазначимо, що прийменник *of* (PRF) є найчастотнішим та налічує 9583 одиниці, тоді як всі інші прийменники (PRP) налічують 40663 одиниці, тобто його частка становить 19%. До того ж цей прийменник функціонує не зовсім так, як інші прийменники. Більшість прийменників входить в колокації зі словами, що за ними слідує (*through the sky, in trouble, for a man*), а *of* превалює в словосполученнях зі словами, що йому передують (*group of, top of, glimpse of*).

Найчастіше в корпусі натрапляємо на дієслова, які становлять 27% від усіх слів, та іменники, які складають 21%, що свідчить про те, що тип тексту кіносценаріїв здебільшого наближений до розповіді. Цікаво, що прикметники в кіносценаріях становлять лише 6%, так як частка описів в цьому жанрі невелика. Найрідше подибуємо числівники (2%) та вигуки (1%).

Завдяки наявності морфологічної розмітки корпусу ми вираховували індекс **лексичної, або функціональної щільності** (the index of the lexical density), який є співвідношенням кількості службових слів до кількості повнозначних слів [13]. Більш лексично щільними,

таким чином, є тексти, у яких використовується менше службової лексики. В корпусі COAFM цей індекс становить 0,485% та обчислений за формулою

$$L_{dn} = N_f / N_c \text{ де}$$

L_{dn} – коефіцієнт лексичної щільності,

N_f – кількість службових слів (function words),

N_c – кількість повнозначних слів (content words)

За допомогою інтернет-сайту <http://textalyser.net/> нами була визначена **середня довжина речення** корпусу COAFM, що дорівнює 5,5 слів. Найкоротше речення містить всього одне слово, наприклад: (*Parents... Dad! No!*). Найдовше речення є режисерською ремаркою та складається з 25 слів:

He looks into the catcher's mitt, shakes off the first signal, takes the turn, wipes the sweat off his brow, leans back and fires.

Також ми вираховували **індекс формальності** (the index of formality), який становить 0,32% та визначений за формулою, запропонованою А. Ніні [11]

$$F = (NN + AJ + PR - PN - VV - CJ - AV - IT + 100) / 2$$

Зіставивши корпус COAFM з референтним корпусом Brown Corpus, ми склали **список ключових слів** (key words) досліджуваного корпусу.

Ключові слова обчислюються шляхом порівняння частотності слова в досліджуваному корпусі з частотністю слова в корпусі довідковому (референтному, або опорному). У результаті порівняння частоти слововживань система привласнює одиницям, що відрізняються несподівано високою частотністю, статистичну назву ключового слова. Зазначимо, що ключові слова визначаються лише порівняно з референтним корпусом, який, як правило, більшого розміру, та не тотожні словам з найвищою частотністю. Наприклад, найчастотніше слово в досліджуваному корпусі, означений артикль *the*, не є ключовим.

У досліджуваному тексті (корпусі) обробляються всі слова, за винятком тих, які сам дослідник може помістити в так званий StopList. На даному етапі ми визначили список заборонених слів (stop-words)

з метою відсіяти службову лексику (прийменники, сполучники та ін.) та власні назви.

Задля підрахунку величини «ключового характеру» (keyness) програма обробляє чотири параметри: частотність слова в досліджуваному корпусі, частотність слова в опорному корпусі, кількість усіх слів у досліджуваному корпусі і кількість усіх слів в опорному корпусі.

Наведемо перші 50 ключових слів для корпусу COAFM:

little, think, want, mom, really, room, house, night, continued, say, something, door, kids, tell, never, way, mean, sorry, buddy, love, please, thank, marry, home, thing, again, sure, head, old, new, still, even, great, only, should, because, family, hand, people, turns, cut, face, later, car, life, mother, give, first, next, help.

Очевидним є те, що більшість слів є лексично нейтральними, належать до базового вокабуляру (core vocabulary) та стосуються повсякденного сімейного життя (*room, house, mother, love, please, thank, home*). Два слова зі списку представляють розмовний стиль (*mom, buddy*). Також наявні слова, що становлять технічні та режисерські ремарки (*next, cut, turns, face*).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Підсумовуючи все викладене, робимо висновок, що корпус COAFM можна оцінити як репрезентативний з огляду на параметри та характеристики, які були визначені при відборі текстів, та може бути розглянутий як модель функціонування мови сучасних кінотекстів.

Отже, створений нами електронний текстовий корпус мовних даних дає можливість його результативного використання. Це відкриває широкі перспективи для подальших лінгвістичних досліджень, завдання яких передбачають використання мовного матеріалу англомовних американських кіносценаріїв сімейних фільмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демська-Кульчицька О. М. Базові поняття корпусної лінгвістики / О. М. Демська-Кульчицька // Українська мова. – 2003. – № 1. – С. 42–47.
2. Жуковська В. В. Вступ до корпусної лінгвістики : [навч. посіб.] / В. В. Жуковська. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. – 142 с.
3. Захаров В. П. Корпусная лингвистика : [учеб. для студентов гуманитарных вузов] / В. П. Захаров, С. Ю. Богданова. – Иркутск : ИГЛУ, 2011. – 161 с.
4. Кутузов А. Б. Корпусная лингвистика. Лекция 2 [Электронный ресурс] / А. Б. Кутузов. – Режим доступа : http://tc.utmn.ru/files/corpus_2.pdf.
5. Рыков В. В. Корпус текстов как реализация объектно-ориентированной парадигмы / В. В. Рыков // Труды Международного семинара «Диалог-2002». – М. : Наука, 2002. – С. 34–35.
6. Гируцкий А. А. Общее языкознание : [учеб. пособие] / А. А. Гируцкий. – Минск : ТетраСистемс, 2003. – 303 с.
7. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – М. : КомКнига, 2007. – 427 с.
8. Gries S. Th. Language and Linguistics / S. Th. Gries // Language and Linguistics Compass. – 2009. – № 5. – Vol. 3. – P. 17.
9. Hardie A. Statistics / Andrew Hardie, Tony McEnergy // BROWN K. (ed.). Encyclopedia of Language and Linguistics, 2nd edition. – Amsterdam : Elsevier, 2006. – P.138–146.
10. McKee G. Measuring Vocabulary Diversity Using Dedicated Software / Gerard McKee, David Malvern, Brian Richards // Literary and Linguistic Computing. – 2000. – № 15 (3). – P. 323–337.
11. Nini A. Authorship Profiling in a Forensic Context. PhD thesis. Aston Uni. [Electronic resource] / Andrea Nini. – Mode of access : http://publications.aston.ac.uk/25337/1/Nini_Andrea_2015.pdf.
12. Stubbs M. Text and corpus analysis: computer-assisted studies of language and culture / Michael Stubbs. – Oxford : Blackwell, 1996. – 288 p.
13. Ure J. Lexical density and register differentiation / Jean Ure // G. Perren and J. L. M. Trim (eds). Applications of Linguistics. – London : Cambridge University Press, 1971. – P. 443–452.

УДК 811.111: 342'9: 81'272

МАНІПУЛЯЦІЯ В ЗМІ: СКЛАДНИКИ ТА ПРОТИДІЯ

Сотников А. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто основні компоненти та методи маніпуляції в ЗМІ. Також наведено типові засоби протидії маніпулятивному впливу та окреслено перспективи подальших досліджень у цій галузі.

Ключові слова: засоби масової інформації, маніпуляція, свідомість, мислення, критичний аналіз, емоції.

Sotnykov A. V. Manipulation in mass media: components and resistance. The views of researchers and scientists on the nature of manipulation, its crucial spheres such as memory (short-term and long-term), thinking and emotional world of a person are in focus. The analysis of the researches gives the grounds to state that it is long-term memory which is the likable target of a manipulator as it is related to the past events and associations and the so-called emotional memory as well. Also, the manipulator uses the images (visual, audible and verbal) or refers to certain historical events or dates to activate the emotional memory. At the same time, thinking as a mental process also turns out to be a crucial aspect of manipulation as it is the rational thinking which compensates the lack of senses to perceive the world around us. It is thinking which leads to the ideas, political views and national identity formation. In terms of society, the collective thinking creates the national concepts. Emotional sphere is the product of the human needs' thinking. According to the needs pyramid, the need to belong to a society/certain group is one of the leading emotions in our life which is also a target. The main manipulative methods are the following ones: labelling, negative associations creation, counter associations creation, appealing to the authority (facts or documents), etc. Accordingly, the typical resistance methods are the following: distancing from the manipulator and the critical thinking involvement.

Key words: mass media, manipulation, consciousness, thinking, emotions, critical analysis.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. В умовах сьогодення роль політичного дискурсу в засобах ЗМІ набуває величезного значення. Зростання обсягів інформації, поширеної через засоби ЗМІ, важливості ролі електронних засобів повідомлення новин та соціальних мереж (наприклад, Інтернету як загального джерела інформації, новостійних каналів в мережі Інтернет та веб-сайтів основних періодичних вітчизняних та зарубіжних видань), з одного боку, та посилення загальної міжнародної напруги, з іншого боку, призводять до того, що читацька аудиторія практично не спроможна критично оцінювати інформацію, а це відкриває величезні можливості для маніпулювання свідомістю та ведення інформаційних війн. Тому актуальність дослідження саме маніпулятивного впливу мовця на аудиторію не викликає жодних сумнівів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні лінгвістичні студії дедалі частіше звертаються до вивчення типів мовної особистості [1; 2; 3], впливу на аудиторію [4; 8], використання соціальних мереж як засобу маніпуляції [15] чи аналізу мовленнєвої маніпуляції в дискурсі. Сьогодні засоби масової інформації вчиняють величезний психологічний вплив на свідомість та підсвідомість людини. Саме ЗМІ формують суспільну думку, змінюють ставлення до певних подій, пропонують бачення реальності, яка керована інтенціями політиків; така реальність здебільшого спрощена, вона не містить ані роздумів, ані аналізу. Питання маніпулювання суспільною свідомістю постійно перебуває в центрі уваги дослідників, про що свідчить численність наукових праць (див., наприклад, [6; 7; 10; 12; 16; 19]). Механізми маніпуляції в засобах масової інформації є певною мірою дослідженими, однак комплексний вплив на аудиторію потребує подальшого аналізу.

Формулювання мети і завдань статті. Мета пропонованої статті – висвітлити глибинні механізми коригування свідомості аудиторії та випрацювати засоби протистояння маніпуляції. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: розкрити типовий алгоритм маніпулятивного впливу; проаналізувати його складники та засоби протидії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маніпулятори зазвичай залучають пам'ять аудиторії. Відомо, що пам'ять поділяється на короткострокову та довгострокову. Короткострокова утримує інформацію лише під час одержання інформації, тоді як довгострокова зберігає важливу для особи інформацію впродовж тривалого часу. Тому для того, щоб необхідна маніпулятору інформація перейшла до довгострокової пам'яті, останній використовує образи (зорові, звукові та вербальні), повторення інформаційного повідомлення чи емоційну пам'ять (використання емоційного тла подій, історичних дат тощо). Щодо пам'яті, то вона практично не контролюється свідомістю, що значно полегшує маніпуляцію.

Важливим складником маніпуляції є також мислення. З огляду на особливості сприйняття, а саме те, що не все, що оточує людину, піддається сприйняттю, що зовнішні та внутрішні прояви предметів та явищ чи понять не збігаються, та те, що сприйняття відображає зовнішні прояви лише в теперішній момент (сприйняття не пов'язано з минулим чи майбутнім), саме мислення компенсує недоліки сприйняття. Мислення є узагальненням картини навколишнього світу, оскільки відображає зв'язки між предметами та явищами, класифікує їх, визначає ступінь подібності чи розбіжності між ними. Саме завдяки мисленню людина може аналізувати

минуле та теперішнє, а також деякою мірою передбачати чи прогнозувати майбутнє. Мислячи, людина формує поняття, судження. А результатом сукупного мислення є формування концептів. Оскільки мислення виступає раціональним процесом, його закономірності та алгоритми обробки інформації реципієнтами є достатньо вивченими, що слугує підґрунтям для маніпуляції. Мислення як процес залучає аналогії, асоціації, встановлення причинно-наслідкового зв'язку. Метод Сократа (техніка двох «так») базується саме на особливості мислення. Аудиторії пропонуються три тези чи компоненти повідомлення, які логічно пов'язані, і якщо аудиторія погоджується з двома з них, вона, ймовірно, погодиться і з третім. На наш погляд, типова маніпуляція з використанням цієї техніки виглядає так: в інформаційне повідомлення включають аспекти (посилання на події, які не викликають сумнівів в аудиторії) і згодом додають об'єкт маніпуляції; аудиторія, безумовно, погоджується з першими двома тезисами, сприймає третій без критичного аналізу. Задля підвищення потенційного успіху маніпулятивного впливу таке «інформаційне вкидання» доручають особі, яка має авторитет у суспільстві (відомий політик, актор, священник тощо).

Емоційна сфера виступає однією з найважливіших для існування людини в соціумі. Емоції є продуктом переосмислення людиною потреб. Абрахам Маслоу [14, 60–69] наводить п'ять основних видів потреб: фізіологічні потреби, потреба в належності до певної групи, потреба в безпеці, потреба у визнанні з боку оточення та потреба в самореалізації. Під впливом цих потреб людина формує стандартні правила, стереотипи та установки. Людина оцінює зовнішню ситуацію на основі власних стереотипів та установок. Важливим є те, що емоційна реакція людини на подразник відбувається автоматично на рівні підсвідомості і зовсім не контролюється логікою. Тому, як доречно зауважує М. Ю. Юрнов, кожна стадія маніпуляції базується на активації певної емоційної реакції аудиторії, що в разі успіху збільшує ефективність маніпуляції; якщо лінгвокогнітивний вплив здійснюється за рахунок активації позитивно-емоційного спектру, маніпулятивний потенціал зростає вдвічі [18]. До того ж механізм позитивних емоцій містить три важливі складники: конденсатор (збереження енергії емоцій), реостат (регулювання емоційної напруги) та трансформатор (здатний посилювати енергію позитивних емоцій за фізичним законом індукції), який наснажує «необхідну позитивно-емоційну реакцію адресата додатковою енергією, що містять вроджені програми емоційної поведінки» [5, 36]. Такий механізм певним чином корелює із синергетикою мовлення, яку досліджує А. А. Калита [9], і це здається логічним з огляду на те, що енергетика мовлення впливає на вибір мовленнєвих та просодичних засобів. Маніпуляція стає можливою, коли мовець впливає на сферу морально-ціннісних орієнтирів цільової аудиторії. Морально-ціннісні орієнтири людини базуються на концептуальному сприйнятті світу особою, соціально-культурному досвіді та на етнічних особливостях. Доцільно зауважити, що концепт включає в себе поняття. Тому деякі дослідники майже не розрізняють сутність поняття та концепту. Згідно з Ю. С. Степановим, поняття є думкою про пред-

мети та явища, що відображає їхні спільні та істотні ознаки, тоді як концепт є ідеєю, що поєднує абстрактні та конкретно-асоціативні і емоційно-оцінні ознаки [17, 41]. Наголошуючи на особливості концепту, дослідник зауважує, що «концепт – точка перетину між світом культури та світом індивідуальних смислів, це згусток культури у свідомості людини і те, через що людина входить до світу культури» [17, 40–42]. Д. С. Лихачов вказує, що концепт виступає засобом заміщення значення слова в індивідуальній свідомості та певному контексті, це особистісне осмислення, інтерпретація об'єктивного значення та поняття як змістовного мінімуму значення [13, 281]. Концепт сприймається через поняття, образ, символ чи переживання емоційного стану.

Слід зазначити, що концепти та поняття ґрунтуються на ментальності. Як зазначає Н. Ф. Алефіренко, ментальність виявляється сукупністю категорій рідної мови, що відповідають типовим уявленням про сприйняття (свідомого та підсвідомого) навколишнього та внутрішнього світу, інтелектуальним, моральним та вольовим якість тієї чи іншої культурно-мовної спільноти [1, 81]. Оскільки людина належить до соціуму і діє відповідно до прийнятих у певній соціальній групі стандартів поведінки загалом та мовної зокрема, залежно від стереотипних обставин вона пропускає вхідні повідомлення крізь призму власного соціального досвіду, систему власних морально-ціннісних орієнтирів та етнокультурних архетипних концептів. Тому можна цілком погодитися з думкою, що менталітет складається не з ідей, а здебільшого почуттів, настроїв, поглядів, що підсвідомо керують людиною. Завершуючи розгляд ролі емоційної сфери в здійсненні маніпуляції, погоджуємося з логічним припущенням, що так званий ефект успіху (band-wagon effect) обумовлюється саме потребою належності до групи, оскільки люди схильні розділяти погляди більшості.

Серед основних методів маніпуляції наводять такі: «навішування ярликів» (зазвичай використовується проти політичних опонентів, противників офіційного політичного курсу держави чи потенційних конкурентів); техніка «створювання негативних асоціацій», що пов'язуються з певною політичною/суспільною фігурою чи подією/явищем; техніка «створення контраасоціацій» з метою асоціювати певного політика із позитивним образом у свідомості аудиторії протиставленням (наприклад, політик А не дуже вдалий та успішний політик, але його політична програма краща за програму політика Б); апелювання до певних фактів чи документів (базується на використанні особливості психології людини, яка скоріше повірить конкретним цифрам, датам чи свідченням, інколи й сфальсифікованим, ніж просто ствердженням (наприклад, можна пригадати апелювання до матеріалів оперативної зйомки, коли у Верховній Раді розв'язували питання щодо справи Н. Савченко); нейролінгвістичне програмування (далі НЛП). Уважаємо за потрібне приділити більше уваги останньому методі. Особливістю НЛП є те, що його можна використати як для виявлення маніпуляції, так і для її здійснення. Оскільки НЛП використовує три канали передачі інформації

(вербальний, слуховий та зоровий (невербальний) і таким чином охоплює майже всю цільову аудиторію, ця техніка є дуже ефективною. Звичайно, це не повний перелік маніпулятивних практик та методів.

Стосовно методів протистояння маніпуляції, потрібно, на думку фахівців, приймати інформацію критично. Цілком зрозуміло, що в умовах сьогодення сприймати інформацію критично та аналізувати її досить важко. С. Кара-Мурза [10], наприклад, радить відключати емоції; сприймати інформацію, порівнюючи її з власними переконаннями, віруваннями чи ідеалами, залучати власну пам'ять та проєкцію в майбутнє (якщо немає часу перевірити інформаційне повідомлення, не слід вірити у те, що стверджують); не оцінювати емоційний складник повідомлення з позиції стереотипів, залучати когнітивний дисонанс (протириччя між зовнішнім повідомленням та власними віруваннями/переконаннями, яке призводить до ігнорування вхідного повідомлення).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Зауважимо, що важливими об'єктами маніпулятивного впливу виступають пам'ять, мислення та емоції аудиторії. Сама маніпуляція базується на провокуванні адресата на виявлення певних емоцій. Оскільки емоції та емоційна пам'ять впливають на формування уявлень про світ та світогляду, деякі дослідники вказують на те, що зазнають

маніпулятивного впливу поняття та концепти. Наведені фахівцями методи маніпуляції достатньо відомі, але методи протистояння маніпуляції можуть легко блокуватися маніпулятором. Беззаперечним фактом є те, що засоби масової інформації виступають невід'ємною частиною сучасної реальності з притаманними їй протириччями, конфліктами та тенденціями, які вони відтворюють. Саме тому потік інформації, яку отримує суспільство, не однорідний, чим і користуються маніпулятори. ЗМІ суттєво впливають на формування суспільної думки, але не формують її остаточно. Суспільство не становить однорідної маси, воно складається з різних соціальних груп та прошарків, кожен з яких має власні морально-етичні цінності. Тому засоби масової інформації слугують лише засобом зв'язку особи із суспільством, задовольняючи таким чином важливу емоційну функцію. Вплив ЗМІ модифікується впливом родини, освітніх інститутів та інших інститутів влади. Однак ці самі інститути зазнають впливу ЗМІ. Уважаємо, що подальші дослідження маніпулятивних методів та тактик, а також методів протистояння ним повинні мати міждисциплінарний зв'язок і залучати доробки соціології, психології та лінгвістики. Крім цього, аналіз міжособистісного спілкування з урахуванням комплексу інститутів соціалізації та регулювання свідомості виступає необхідним інструментом дослідження маніпуляції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : [учеб. пособие] / Н. Ф. Алефиренко. – Москва : Флинта, Наука, 2010. – 224 с.
2. Андрущенко І. О. Мовна особистість як об'єкт наукових досліджень : принципи класифікації / І. О. Андрущенко // Лінгвістика та лінгводидактика у сучасному інформаційному суспільстві : [матеріали студентської науково-практичної конференції 4–6 квітня 2007 р. / відп. ред. Г. Б. Мінчак]. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2007. – С. 5–8.
3. Бардина О. А. Социолингвистические и психологические проблемы установления этнокультурной принадлежности языковой личности в лингвистических экспертизах / О. А. Бардина // Записки загальної лінгвістики : [зб. наук. праць]. – Одеса : Астропринт, 2002. – Вип. 5 : Мова та національна свідомість. – С. 55–63.
4. Белянин В. П. Речевое воздействие в рекламе [Электронный ресурс] / В. П. Белянин. – Режим доступа: http://www.psycho.ru/biblio/advert/research/belyanin_online.html
5. Бойко В. В. Психоэнергетика / В. В. Бойко. – СПб. : Питер, 2008. – 416 с.
6. Дзялошинский И. М. Манипулятивные технологии в масс-медиа / И. М. Дзялошинский // Вестник МГУ. Сер. 10. Журналистика. – 2005. – № 1. – С. 29–54.
7. Доценко Е. Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – М. : ЧеРо, Издательство МГУ, 1997. – 344 с.
8. Калита А. А. Речевая манипуляция: определение, функция, механизм реализации / А. А. Калита, Л. И. Тараненко // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – № 1022. Серія «Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов». – Харків, 2012. – С. 10–19.
9. Калита А. А. Энергетика речи : [монография] / А. А. Калита. – К. : Кафедра, 2016. – 292 с.
10. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Эксмо, 2009. – 447 с.
11. Карасик В. И. Дискурсивная персоналогия / В. И. Карасик // Язык, коммуникация и социальная среда. – Воронеж : ВГУ, 2007. – Вып. 7. – С. 78–86.
12. Карпов А. Манипулятивные технологии PR [Электронный ресурс] / Алексей Карпов. – Режим доступа: <http://www.hr-portal.ru/article/manipulyativnye-tehnologii-pr>
13. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка / Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / Д. С. Лихачев. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.
14. Маслоу А. Мотивация и личность / Абрахам Маслоу. – СПб. : Питер, 2008. – 352 с.
15. Павлов П. В. Социальная сеть «FACEBOOK» в XXI веке: От инструмента коммуникации к инструменту информационной войны / П. В. Павлов, М. Р. Желтухина // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2016. – № 7 (61) : в 3 ч. – Ч. 3. – С. 89–93.
16. Рюмшина Л. И. Манипулятивные приемы в рекламе: [учеб. пособие] / Л. И. Рюмшина. – М. : ИКЦ «Март»; Ростов-на-Дону : Издательский центр «Март», 2004. – 240 с.
17. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
18. Урнов М. Ю. Эмоции в политическом поведении / М. Ю. Урнов. – М. : Аспект Пресс, 2008. – 240 с.
19. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Герберт Шиллер / [пер. с англ.; науч. ред. Я. Н. Засурский]. – М. : Мысль, 1980. – 325 с.

УДК 81'22: 398.21(045)

МЕДІАТОРИ ТА ПОСЕРЕДНИКИ У ЧАРІВНІЙ КАЗЦІ: ДО ПРОБЛЕМИ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ

Степаненко К. В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджено поняття «медіатор» та «посередник». Медіатори-посередники розглядаються як архетипні інваріанти з міфологічним підґрунтям, як функція дійових осіб казки, як образи та стани. Особливу увагу зосереджено на те, що медіатори-посередники слугують засобом переходу між казковими чарівними світами.

Ключові слова: чарівна народна казка, міф, архетип, медіатор, функції дійових осіб, посередники, казкові чарівні світи.

Stepanenko K. V. Mediators and intermediaries in a fairy tale: the problem of differentiation. The article highlights the notions of a "mediator" and an "intermediary" in a fairy tale. Fairy tales date back to the mythological ideas of the ancestors since the fairy tale was a transitional phenomenon between mythology and literature. And therefore, in the fairy tales one can observe the presence of two worlds - "our" and "that one" which provokes the hero to go to search for living and dead water, young apples, overcoming obstacles in the form of rivers, seas, fire, forest which is carried out with the help of intermediary objects.

Folk beliefs are revealed through the fairy tale, therefore, folklore has rich background for investigation. Fairy tale discovers mental and ethnic specifics of a particular nation. Reconstruction of the old beliefs system enables to analyze specific ethnic values. Fairy tale worlds depicted in the tales reveal old system of beliefs. Tale images can be explained by means of the archetype. Rituals of transition between the fairy tale worlds are the specific archetype invariants. Claude Lewis Strauss explained the notion of "mediators" as intermediaries between two elements, therefore softening extreme oppositions (i.e. life and death). Combination of the opposite components and mediators form mediative structure which is a sequence of logical elements that are a key to decoding mythology phenomena.

Another scientist to shed light onto mediators' role in fairy tale worlds is V. Propp. He identified a mediator as a function among 31 other functions of the main character. He emphasized that the functions of the character are constant, unchanging elements of fairy tales, their number is limited and the sequence of elements is strictly the same. One of those functions is getting a magic helper or a mediator. The mediator may be an animal (a horse, an eagle, etc.); items from which the mediators appear (an oak, an oven, a tree); subjects which have magic qualities (a sword, a harp, a mirror); supernatural abilities (e.g., the ability to transform into an animal).

Mediators can also be revealed as nature and human conditions of transition between the worlds. Thus, birth and death, initiation (as short-term death), meeting with the enemy, traveling and some other conditions and actions are considered to be the most important stages in human life and society and symbolize the transition between the worlds.

The study of the basis of the fairy-tale narrative enables the disclosure of the system of beliefs, images, symbols, ideas of the people, shaping the image of the world.

Key words: Fairy tale, myth, archetype, mediator, character functions, intermediaries, fairy tale words.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Знання та уявлення, релевантні для певної лінгвокультурної спільноти, знаходяться у фокусі уваги сучасного мовознавства та слугують основою для численних наукових розвідок. Важливим елементом культури народу є фольклор, особливо казки як поширений вид усної народної творчості. Вони віддзеркалюють архаїчне світобачення етносів і через це стають об'єктом зацікавлення дослідників у різних галузях: лінгвокультурології, етнолінгвістики, лінгвістичної антропології й лінгвосеміотики. До найдавніших та найбільш поширених казок належать чарівні казки. Їм притаманні національна самобутність, прагнення до втілення ідеалу, пошук відповідей на екзистенційні питання, осмислення морально-етичних категорій, повчання та формування переконань як основи подальшого життя. В основі казки лежить чарівний світ, мета якого – втілення ідеалу людського існування.

Актуальність теми статті визначається увагою сучасного мовознавства до проблем концептуалізації, категоризації і ословлення світу колективною етнічною свідомістю і ролі в цих процесах архетипного начала, тому стаття пов'язана з такими актуальними напрямками сучасного мовознавства, як лінгвокультурологія, етнолінгвістика, лінгвістична антропологія, когнітивна семіотика.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники цієї наукової проблеми фокусуються переважно на розмежуванні світів «нашого» і «того» (Л. Брицина, Г. Довженок), що і спонукає героя вирушати в дорогу з доланням перешкод за допомогою предметів-посередників. Виявленням специфічних медіаторів, якими для окремих народностей можуть бути побутові предмети, тварини, рослини, нежива природа, також присвячені численні дослідження, зокрема О. Мандебура [6], Н. П. Антоненко [1] та ін.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є розгляд понять «посередник» та «медіатор»

у чарівній казці. **Завдання** статті полягає у встановленні змісту понять «посередник» та «медіатор» та визначенні їх функцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світогляд кожного народу відображений у його народній творчості. Казка є одним із найцінніших об'єктів аналізу, оскільки, згідно з В. Я. Проппом, «перейняла від більш ранніх епох їх соціальну і ідеологічну культуру» [7].

Чарівна народна казка як один із елементів усної народної творчості віддзеркалює специфіку ментальності та особливості світосприйняття етносу, який створює казковий нарратив. Відновлення давньої системи образів дає змогу проаналізувати самотність народу та його етноспецифічні цінності. Так, казкові світи, змодельовані чарівною казкою, здатні відображати найдавніші уявлення людей про світоустрій, пояснювати незбагненне, реалізувати бажання вийти за межі табуованої дійсності і трансформуватися, змінивши долю через внутрішню зміну за допомогою випробувань і чарівних атрибутів. Знання, які містяться у свідомості казкових персонажів, висвітлюють особливості категоризації, концептуалізації і ословлення дійсності певним етносом.

Найяскравіше риси наївної картини світу і колективної свідомості народу відображаються в чарівних казках. Незважаючи на велику кількість різноманітних казкових сюжетів, всі вони мають щось спільне – розповідають про фантастичні події, випробування та подвиги героїв, які мають подолати перешкоди, випробування та перейти на інший рівень.

У казках простежується певна міжкультурна єдність казкових образів, яка, своєю чергою, може бути пояснена за допомогою архетипу як алгоритму пізнання і моделі поведінки, що переходить у наступні покоління [2]. Не випадково в картині світу давніх народів незалежно від відмінності їх мов і географічних регіонів чільне місце посідають сонце, місяць, зорі, блискавка, небо, земля.

Своєрідними архетипними інваріантами є з огляду на це «ритуали переходу» в інший світ з відповідними *медіаторами-посередниками* між світами: весільний обряд як перехід у інший статус, поховальний обряд як перехід у «потойбічний» світ, далека подорож – інше королівство, на іншу територію, за річку, за океан, через ліс, у небо – символізує потойбічний світ. К. Леві-Стросс зазначає, що медіатором може бути персонаж, річ, заняття, поняття як засіб поєднання двох світів [4, 4].

Цей дослідник одним із перших увів поняття медіаторства та пояснив його на прикладі міфів. К. Леві-Стросс стверджує, що всі ритуали складаються із перетворення чуттєвого досвіду засобами семіотичної системи; причини вибору і використання суспільством тих чи тих об'єктів залежать не лише від властивостей цих об'єктів, а і від символічного значення, яким їх наділяють [4, 104]. Науковець зауважує, що збірка міфів і казок могла б вміститися в багатьох томах, утім їх можна звести до невеликої кількості найпростіших типів, якщо за різноманітністю дійових осіб розглядіти деякі найпростіші функції [4, 212]. Унаслідок цього К. Леві-Стросс

виокремлював складові елементи, характерні для міфів, називаючи їх структурними одиницями. Міфом, своєю чергою, називається логічна будова, яка допомагає усвідомити перехід від життя до смерті. При цьому структура переходу пояснюється через протилежності, якими оперує міф і які уособлені поняттям міфемі. Комбінації міфем утворюють різноманітні міфи. Як найдрібніші структурні одиниці, вони, однак, виражають певне відношення (наприклад, «добро завжди перемагає зло», «подібне породжується подібним», «життя та смерть витікають із одного начала»). Будь-яка міфічна думка оперує набором бінарних операцій (верх – низ, ясний – темний), а також протилежностей (добро – зло), які знаходяться в різноманітних опозиціях одне до одного. Міф оперує протилежностями та прагне до їх поступового зняття – медіації. Синхронно-діахронічна структура міфу дає логічну модель, код для розв'язання протиріч. Ланцюжок міфем забезпечує послідовну заміну однієї опозиції іншою, менш різкою. Цьому сприяє введення образів-медіаторів (туман, сажа, одяг, скальп та ін.).

Згідно з теорією К. Леві-Стросса, перехід від одного елемента до іншого не можливий, якщо не увести третій, перехідний елемент, який і є медіатором. Після цього один із крайніх елементів та медіатор мають замінитись наступною тріадою та сформувати нову медіативну структуру. К. Леві-Стросс виокремив медіаторів першої, другої та інших степенів, оскільки за допомогою опозицій та кореляцій можна продовжити логічний ланцюг: «Цей ланцюг медіаторів становить ніби послідовність логічних елементів, які дають ключ до розшифрування багатьох проблем...» [4, 236].

Так, туман – це перехід між небом та землею, скальп – перехід між війною та землеробством, головня – між диким та культурними рослинами, одяг – перехід від природи до культури, сажа – поєднує багаття (земля) та дах (небесне склепіння). Отже, ланцюжок медіаторів слугує логічним ключем для відповіді на багато міфічних питань: чому бог роси є також хазяїном тварин, чому бог багатого одягу – це найчастіше Попелюшка чоловічої статі та ін. [3, 205–206].

Ще одним дослідником, що звернув увагу на посередників між світами, є В. Я. Пропп [7]. Однак розгляд цього питання пов'язаний з проблемою виявлення функцій дійових осіб казкового нарративу, оскільки отримання помічника-посередника є однією з функцій центрального персонажа.

В. Я. Пропп уважав, що однією із найважливіших особливостей казки є те, що складові частини одного твору можуть бути перенесені до іншого (напр.: з бабою-ягою можна зустрітись у різних казках та найрізноманітніших сюжетах), а також те, що сюжети тісно переплетені між собою. Оскільки у казці є постійні та змінні величини, то її елементи часто бувають взаємозамінюваними (у сюжеті «змія викрадає царівну», змія може бути замінений на Кошія, птаха, чаклуна): «Міняються назви (а з ними і атрибути) дійових осіб, не змінюються їх дії чи функції... Це дає нам можливість вивчати казку за функціями дійових осіб». В. Я. Пропп наголошував, що повторюваність функцій дивовижна, оскільки,

незважаючи на різноманітність персонажів, їм при-
таманні ті самі функції: «функцій надзвичайно
мало, а персонажів надзвичайно багато». Відповідно
функції дійових осіб є сталими, незмінними елементами
казки; їх кількість обмежена і послідовність
елементів строго однакова.

Далі у праці «Морфологія чарівної казки» виок-
ремлено 31 функцію дійових осіб казки. Однією з
них є отримання героєм чарівного засобу / поміч-
ника. Чарівним помічником може бути:

- 1) тварини (кінь, орел і т. ін.),
- 2) предмети, з яких з'являються чарівні поміч-
ники (огниво з конем, дуб з кораблем),
- 3) предмети, що наділені чарівними якостями
(мечі, гуслі, люстерко),
- 4) якості (напр., сила перетворюватись у тварину).

Значення посередництва, на думку В. Я. Проппа,
полягає в тому, що ним позначена відправка героя
з дому. До того ж нерідко можна помітити, що різ-
номанітні чарівні помічники трапляються на шляху,
пропонують свою допомогу, їх приймають у подару-
нок, їх дарують як винагороду після випробування.
Варто зазначити, що функції можуть бути суміщені
(відправник та дарувальник, дарувальник та поміч-
ник і т. ін.), а також те, що функцію чарівного поміч-
ника може мимоволі зіграти і негативний персонаж
(наприклад, яга під час бою з героєм втікає і таким
чином вказує на вихід в інший світ, виступаючи не
лише як антагоніст, але і як помічник).

Витоки казки беруть від міфологічних уявлень
предків, оскільки казка стала перехідним явищем між
міфологією і літературою [5, 85]. А отже, у казках про-
стежують наявність двох світів – «нашого» і «того»,
що спонукає героя вирушати на пошуки живої та мерт-
вої води, молодильних яблук з доданням перешкод у
вигляді ріки, моря, вогню, лісу, тридев'ятого царства
за допомогою предметів-посередників – таких, як люс-
терко, яблуко, чобіток. Специфічними медіаторами для
окремих народностей слугують обручка, вінок, вогонь,
свічка, хліб, двері, яблуко, піч, ріка [6]. В англійських
казках соловей пропонує чоловіку «gem» (дорогоцін-
ний камінь), щоб стати багатим, «broom» (мітла, віник)
використовується як засіб переміщення між небом і
землею, «thunder» (грим) приносить звістку, за допомо-
гою «beans» (бобів) дістаються неба.

Медіатори як посередники між казковими сві-
тами мають сакральне значення для народу і відпо-
відно є одними з ключових компонентів для дослі-
дження системи уявлень та цінностей етносу.

Характеризуючи особливості і функції медіато-
рів, Н. П. Антоненко пропонує визначення цього
феномену і розробляє відповідну таксономію. Зокрема,
під медіаторами усвідомлюються образи та стани
(людини і природи) із семантикою переходу між сві-
тами [1]. Дослідниця додає, що для медіаторів харак-
терна багаторівневість (нанизування), та наводить
такий приклад для ілюстрації: «Іван-царевич поїхав у
тридев'яте царство (подорож героя у інший міфосвіт);
їхав-їхав та приїхав до синього моря (локус зустрічі з
ворогом) ... та прилетіли на море тридцять три птахи
(зустріч із представниками іншого світу)...».

Н. П. Антоненко виокремлює такі підгрупи меді-
аторів.

1. Медіанні агентиви (відсторонені від роботи,
табується їх вихід із дому через неповноцінність,
несамостійність, не належать до соціокозму та
мають ознаки інфернальності). У ситуаціях ініціації
героя, чаклунства, зустрічі з ворогом вирізняють:

- агентиви-помічники (можуть бути представ-
лені анімальним, орнітальним, антропоморфним,
інсектним, міфічним кодом, а також персоніфікова-
ними явищами природи);
- негативні агентиви;
- агентиви-метаморфози (орнітальний та анімаль-
ний код, «живе-неживе», «інфернальна істота, людина»).

2. Власне медіативи (характеризують канал
зв'язку між світами, актуалізують зв'язок між реаль-
ним та потойбічним світом, кордон між світами).

3. Предикативні дії (виконання сакральних
дій, які уможливають відновлення краси героя
та постановня його у новій якості, можливість наро-
дження дитини, дії страти та підготовки до смерті).

4. Медіанні інструментиви (предмети, за допомогою
яких людина може проникнути із одного світу в інший,
зокрема палиця – атрибут подорожнього, вода жива та
мертва, рукав, шапка та ін.). Ці інструментиви реалізу-
ють воскресіння героя, ідентифікатора смерті, засіб при-
ваблення помічника із іншого міфосвіту, чаклунство.

5. Медіативні локативи (міфологеми, що поєдну-
ють світи, наприклад: поле, озеро, двір, сад, хатина,
комора, дуб, берег).

6. Медіативні темпоралі (світанок, ранок, захід,
ніч, північ).

7. Стан неповної фактивності людини (сон,
напівсон, безтяма, галюцинації – як час для мета-
морфоз, перетворень, чаклунства, співвідношення
сну зі смертю).

**Висновки та перспективи подальших дослі-
джень у цьому напрямі.** Народження та смерть, іні-
ціація (як короткочасна смерть), зустріч з ворогом,
подорож та деякі інші стани і дії вважаються найбільш
важливими етапами у житті людини та соціуму і сим-
волізують перехід між світами. У таких ситуаціях
переходу обов'язкові місце обряду, темпоральна харак-
теристика ситуації, атрибутика та власне медіатори-
посередники, кожен з яких виконує окрему функцію.

У сучасних дослідженнях з'являється тенденція
до вивчення підґрунтя казкового наративу, розкриття
системи вірувань, образів, символів, уявлень народу,
що формують його картину світу. Образ світу у колек-
тивній свідомості етносів, співвідношення загально-
людського та національно-специфічного компонентів
етнічної моделі світу залишається одним з актуаль-
них питань сучасного мовознавства, що дає змогу
слухачам та читачам наративу отримати уявлення про
дії, події, персонажів; а неантропоморфні медіатори-
посередники казкових світів, зокрема, створювати
ментальні моделі реального світу та, внаслідок цього,
серед розмаїття образів вони заслуговують особливої
уваги. Проблема визначення реальних та уявних, ірре-
альних світів, переходу між ними та посередників вхо-
дить у число найважливіших екзистенційних питань,
що знаходить відображення у чарівних казках. Отже,
сьогодні чарівна казка – це не лише об'єкт лінгвістич-
них розвідок. Вона має перспективи вивчення у між-
дисциплінарному і трансдисциплінарному ракурсах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антоненко Н. П. Психологические ассоциативы и их реализация в русской волшебной сказке: медиаторы между мирами [Электронный ресурс] / Н. П. Антоненко. – Режим доступа: <http://docplayer.ru/amp/35501438-Psihologicheskie-associativy-i-ih-realizaciya-v-russkoj-volshebnoj-skazke-mediatory-mezhdu-mirami.html>.
2. Биконя А. Г. Народна казка у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених [Електронний ресурс] / А. Г. Биконя. – Режим доступу: www.etnolog.org.ua.
3. Кравченко Н. К. «Дискурс и дискурс-анализ: краткая энциклопедия» / Н. К. Кравченко. – К. : ТОВ «НВП «Интерсервис», 2017. – 288 с.
4. Леви-Стросс К. Структурная антропология / Клод Леви-Стросс. – Москва : Эксмо Пресс, 2001. – 511 с.
5. Левчук Т. П. Казкова інтенція літератури / Т. П. Левчук // Феномен казки в літературі, фольклорі і медіа : [матеріали Міжнародної наукової конференції]. – Бердянськ, 2014. – 85 с.
6. Мандебура О. Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності / Олеся Мандебура. – К. : ІПіЕНД, 2011. – 276 с.
7. Пропп В. Морфология волшебной сказки / Владимир Пропп. – Москва : Лабиринт, 2001. – 257 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ДІЄСЛІВ У ПІСЕННОМУ ДИСКУРСІ

Стерлікова М. С.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Статтю присвячено дослідженню пісенного дискурсу як одного з центральних понять у сучасній лінгвістиці. Висвітлено функції дієслова у пісенному дискурсі, рівні сприйняття текстів аудиторією. Проведено семантичний аналіз вживання дієслів.

Ключові слова: пісенний дискурс, функції пісенного дискурсу, рівні сприйняття пісень, англійська пісня.

Sterlikova M. S. The peculiarities of the use of verbs in the song discourse. The song discourse is a peculiar form of the retention of cultural knowledge, a reflection of people's lives – their basic values, ethical attitudes, social representations, stereotypes, patterns of behavior, cultural norms passed from generation to generation. In this work the song discourse is understood as a generic concept in relation to the texts of English songs, which is characterized by specific linguistic peculiarities and reflects the "possible world" of representatives of the younger generation of English-speaking countries. The song discourse is realized in two models of the chronotope: 1) mediated, in which time and place the artist's performance is not specified (the songs are represented using information technologies); 2) direct (the songs are represented by a concert in or outside the room). Participants in song discourse are traditionally the performers of the song, its authors (this may be the same person), the listeners. All participants have status-role and age differences. As a rule, the performer, who is older than the listener has a higher social status in society. The main goals of the song discourse are to convey to the listener the main thoughts, intentions, ideas of the author of the song, to provide an emotional influence on the listener and to form his or her social position and value orientation. Values displayed in songs can be varied: peace, friendship, love, attention, kindness, beauty, freedom, dignity etc. Under the defining features of the song as a cultural phenomenon, the structural and formal simplicity that is achieved through various repetitions and new perspectives for the real life while maintaining the traditional range of problems in the field of society's attention are most often considered.

Key words: song discourse, functions of song discourse, levels of perception of the songs, English song.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Пісенний дискурс – це своєрідна форма зберігання культурних знань, це відображення життя народу, зокрема його основних цінностей, етичних поглядів, соціальних уявлень, стереотипів, моделей поведінки, культурних норм, що передаються з покоління в покоління. **Актуальність** вивчення пісенної лірики пояснюється важливістю цього типу текстів для суспільства, необхідністю визначення граматичних особливостей, характерних для пісні, і оптимізацією спілкування в інших ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показав огляд наявних джерел, існує велика кількість робіт, присвячених теорії дискурсу. Однак досліджень з вивчення пісенного дискурсу як одного з різновидів дискурсу загалом – не так багато. Свій внесок у розгляд порушеної проблеми зробили Ю. Є. Плотницький, М. А. Бонфельд, А. А. Ігнат'єв, П. Кучукова, О. А. Мельникова, Г. В. Позднишева, Т. Н. Астафурова, О. В. Шевченко, Н. В. Козлова, Н. С. Найdboнова, А. А. Мурадян та інші. Л. Г. Дунашева справедливо зазначає, що пісенний дискурс є найпотужнішим і найвпливовішим ресурсом виробництва та відтворення ключових культурних цінностей і концептів. Дослідження ж пісенного дискурсу сприяє глибокому розкриттю різних аспектів взаємодії мови і суспільства, а також основних механізмів конструювання ідентичності [4, 190–197]. Не дивно, що лінгвісти вивчають різні типи пісень. Значний інтерес до лірики сучасних пісень проявляється останніми десятиліттями.

Формулювання мети і завдань статті. Мета цієї статті – отримати статистичні дані аналізу 20 англійських пісень, що належать до незалежної сцени 1980-х рр. Поставлену мету конкретизовано в таких **завданнях**: встановити специфіку сприйняття пісенного тексту; з'ясувати семантику та частини-мовний статус найчастіше вживаних слів у текстах пісень незалежної сцени 1980-х рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. У пропонованій роботі пісенний дискурс розуміють як родове поняття щодо текстів англійських пісень з характерними специфічними мовними особливостями і відображенням «можливого світу» представників молодого покоління англійських країн [7, 120].

Оскільки об'єктом цього дослідження є тексти англійського пісенного дискурсу, що постають як елемент (або, висловлюючись мовою культурології, «артефакт») культури, важливо з'ясувати питання, як узгоджується існування текстів англійського пісенного дискурсу (далі – АПД) з розумінням феномену культури, вираженим представниками різних філософських і культурологічних шкіл.

У розумінні Л. Г. Дунашевої, пісенний дискурс – «це текст пісень сукупно з контекстом їх створення та інтерпретації» [3, 158]. Узагальнюючи визначення, доходимо висновку, що пісенний дискурс – це складна єдність музичного та мовного компонентів, у якому сукупність текстів характеризується специфічними тематичними, лексичними, граматичними, синтаксичними особливостями.

Е. А. Мензаїрова акцентує на подвійній природі пісенного дискурсу – можливості одночасного існу-

вання в усній і письмовій формі [6, 59]. Подібна подвійність пісенного дискурсу зумовлює необхідність його аналізу в межах лінгвосоціології, лінгвокультурології, лінгвостилістики, лінгвопрагматики і жанрознавства. О. В. Шевченко, Т. Н. Астафурова, досліджуючи англомовний пісенний дискурс, виявили ряд його лінгвокультурологічних особливостей, які, на наш погляд, притаманні будь-якому пісенному дискурсу – незалежно від національної належності:

- ідеологічність;
- суб'єктивність;
- креолізованість;
- авторитарність;
- дистанційованість;
- аксіологічність;
- інтертекстуальність;
- ритуальність;
- поліфункціональність [1, 98].

Дослідники виокремлюють низку екстралінгвістичних рис пісенного дискурсу, зокрема: хронотоп, учасники, цілі, цінності, функції. Пісенний дискурс реалізується у двох моделях хронотопу: 1) опосередкованій, у якій час і місце виступу виконавця не конкретизовані (пісні представлені за допомогою інформаційних технологій); 2) безпосередній (пісні представлені концертом в приміщенні або поза ним). Учасниками пісенного дискурсу традиційно є виконавець пісні, її автор (це може бути одна і та сама особа), слухач. Усі учасники мають статусно-рольові та вікові відмінності. Зазвичай виконавець, який старший за слухача, має більш високе соціальне становище в суспільстві. Основні цілі пісенного дискурсу – донести до слухача думки, наміри, ідеї автора пісні, вплинути емоційно на нього, сформувати його соціальну позицію і ціннісні орієнтації [2, 50]. Цінності, відображені в піснях, можуть бути найрізноманітнішими: мир, дружба, любов, увага, доброта, краса, свобода, гідність тощо.

Функції пісенного дискурсу докладно описала Л. Г. Дунашева. Виокремимо сім основних:

1. Емотивна функція (пісенний дискурс апелює до здатності співчувати або співпереживати); проявляється через авторську оцінку до теми повідомлення і до комунікативної ситуації.

2. Конативна функція (пісенний дискурс спонукає до дії); проявляється через вплив на адресата, залучення його уваги, спонукання до чого-небудь.

3. Референтна (інформативна) функція (пісенний дискурс передає зміст тієї чи іншої ситуації уявного або реального світу); полягає у передачі змістовно-фактуальної інформації.

4. Поетична функція (пісенний дискурс характеризується образністю і неповторністю); полягає у використанні в піснях зображально-виражальних засобів.

5. Фатична (контактостановлювальна) функція (пісенний дискурс спрямований на підтримку спілкування); полягає у використанні різних мовних засобів.

6. Етноконсолідаційна функція (пісенний дискурс об'єднує народ або етнос).

7. Самоідентифікаційна функція (пісенний дискурс сприяє позиціонуванню виконавця як члена певної групи).

Пісенний дискурс визначається такою категорією, як жанровий канон, що виражений в дотриманні сучасних пісенних текстів традиційної дво-частотної структури, яка, своєю чергою, істотно полегшує сприйняття тексту на слух. Однак водночас з'являється тенденція прагнення авторів сучасних композицій вийти за межі канону за рахунок ускладнення форми композицій і зближення текстів пісенного дискурсу з лірикою філософського характеру. Серед визначальних рис пісні як культурного феномену найчастіше розглядають структурну і формальну простоту, якої досягають різними повторами і новими поглядами на реалії життя при збереженні традиційного кола проблем, які привертають увагу суспільства.

Якщо подивитись на жанровий розподіл, можемо виокремити три з них, від яких походять сотні інших. Певний жанр матиме свою функцію. Як наприклад, якщо розглядати жанр поп-музики, можемо сказати, що головною функцією буде емотивна, що відображається в тематичній специфіці та вербалізації концептів емоційної групи, зокрема концепту кохання: *Love, is it real love? / It's like smiling when the firing squad's against you / And you just stay lined up / Love / I said real love, it's like feeling no fear / When you're standing in the face of danger / 'Cause you just want it so much / A touch / From your real love / It's like heaven taking the place of something evil* (Lana Del Rey – Cherry). Щодо функції пісень жанру рок-музики – апеляційна, яка фокусується на вербалізації концептів поведінкової групи, зокрема концепту нонконформізму: *Club queen on the downtown scene / Prowling around at night / You're not mean, you're just born to be seen / Born to be wild / A little party never hurt no one, that's why it's alright / You want in but you just can't win / So you hang in the lights / You're so Art Deco, out on the floor / Shining like gun metal, cold and unsure / Baby, you're so ghetto / You're looking to score / When they all say hello / You try to ignore them / Cause you want more (why?)* (Lana Del Rey – Art Deco). Основною функцією жанру хіп-хопу є експланаторна, що зорієнтована на розкриття соціальних концептів – таких, як расизм, девальвація цінностей культури конформістського суспільства, а саме статус в суспільстві, заможність, гроші: *Niggas better run for cover for real / Goin' bell how I feel, close the deal, pop a seal / Take the whip, two pills on the lips on the real / Truthfully between you and me I'm usually single / When it's hot outside this, I ride through any hood with the top out / Hop out // Hip-hop in the summer / Don't be a bummer, babe / Be my undercover lover, babe / High tops in the summer / Don't be a bummer, babe / Be my undercover lover, babe, mmm* (Lana del Rey feat Playboi Carti & A\$AP Rocky).

Ще однією особливістю пісенного дискурсу, яку виокремив Ю. Є. Плотницький, є рівень сприйняття пісенних текстів аудиторією:

1) перший рівень поширений в аудиторії, що не володіє мовою, якою виконуються пісні, тому мовний бар'єр стає перешкодою при сприйнятті композиції, яка, як наслідок, не створює належного ефекту;

2) другий рівень властивий середньостатистичному слухачеві, для якого пісенне мистецтво постає

як вид дозвільної діяльності; слухач фокусується на музичному компоненті пісні при мінімальній увазі до вербального компонента;

3) третій рівень маємо в аудиторії, яка володіє мовою, якою виконується пісня, і яка володіє знаннями в теорії музики (аудиторія характеризується усвідомленим ставленням до пісні як до виду сучасного мистецтва); слухач з однаковою увагою ставиться як до тексту композиції, так і до її мелодії.

Культуру, незважаючи на різницю в підходах та існування величезної кількості визначень цього поняття, все ж більшість дослідників сприймає як особливу сферу діяльності, що асоціюється з людиною і протиставлена природі. На думку одного з дослідників, її розуміють як «глобальну відмінність між штучним і природним в спільному житті і діяльності людей» [7, 26]. За такого бачення зміст культури формують такі різноманітні, але об'єднані внаслідок свого природного характеру явища, як, наприклад, міфологія, релігія, мова, музика і поезія (тут ми навмисно згадуємо лише деякі, найбільш важливі в контексті роботи).

Тексти АПД по суті є віршованими. Тому набуває важливості з'ясувати питання, якою мірою ці тексти мають деякі особливості, що вважаються характерними для поетичних текстів. При цьому слід врахувати той факт, що тексти АПД можна вважати текстами істинної поезії, тому фонетичні особливості їх, безсумнівно, будуть мати специфічний характер.

З огляду на це доцільним є висловити ряд принципів міркувань стосовно розгляду тих мовних явищ, які традиційно асоціюються з поняттям «мелодійність» вірша. Як справедливо зазначає Д. Ліч, «що саме має на увазі людина, кажучи, що певний віршований твір мелодійно, погано піддається аналізу. Але, швидше за все, важливу роль в цьому відіграють такі явища, як алітерація, асонанс і так далі» [5, 23]. Оскільки згадані явища пов'язані з «мелодизмом», або «музикальністю» вірша, цілком очевидно, що навіть за умови їх наявності в текстах АПД навряд чи цей факт є достатньо релевантним, адже йдеться про пісню, яка має мелодійний компонент, тобто якусь гармонію, мелодію або мотив тощо. Саме мелодійний компонент «відповідальний» за музичний, або мелодійний аспект.

Для аналізу було обрано 20 пісень з альбомів «Movement» (1981), «Power, Corruption & Lies» (1983), «Low-Life» (1985), «Brotherhood» (1986) та збірника синглів «Substance» (1987) британського гурту «New Order». Група була утворена з решти учасників «Joy Division» після того, як їхній лідер Іен Кертис покінчив життя самогубством 18 травня 1980 року. Нова назва гурту «New Order» (у перекладі – «новий порядок») викликала в пресі звинувачення у фашизмі, проте в учасників гурту жодного уявлення про політичну конотацію терміна не було.

Альбом «Movement» застав «New Order» в їх заключній «постдивізіонній» фазі: структура пісень, тексти, аранжування – все мало в собі ще впізнаваний дух музики попереднього вокаліста. Перемішані пісні в стилях рок та нова хвиля, «Power, Corruption & Lies» багато років вважався новаторським і впливовим альбомом у творчості групи. Від колишнього

постпанка в музиці «New Order» не залишилося і сліду. «Brotherhood» показав, що група продовжує вивчати їх поєднання пост-панка та електронних стилів, де перелік доріжок концептуально розділений на «танцювальну та рок-музику».

Для нашого дослідження обрано 20 текстів пісень різного формату задля того, щоб провести морфологічний кількісний аналіз лексем, ужитих в текстах. Мета даного дослідження – здійснити інвентаризацію лексико-граматичних класів (дієслів, іменників та прикметників) у текстах пісень жанру незалежної сцени гурту «New Order». На основі аналізу (див. Рис. 1) з'ясовано, що найбільшу кількість становлять дієслова (їх виявлено 712 одиниць). На другому місці – іменники (468 одиниць). Найменш використовуваними виявилися прикметники (142 одиниці). Частота вживання лексико-граматичних класів становить: 36 дієслів, 23 іменники та 7 прикметників. Найбільше дієслів містить пісня «True Faith» (72), а найменше – пісня «Senses» (9).

Наступним етапом дослідження було дослідити дієслова семантично. Дієслово виражає дію або процес. Питання про загальні і часткові класифікації дієслівних категорій за найрізноманітнішими ознаками (як змістовними, так і формальними) неодноразово порушували лінгвісти. Зокрема, на семантичному рівні воно виступає, по-перше, як і будь-яка частина мови, в ролі одиниці лексичної, концептуальної номінації, що називає якусь конкретну дію, якість конкретне явище дійсності. Це значення дієслова визначає його лексичне значення. По-друге, дієслово здатне передавати не тільки своє власне значення, а й репрезентувати значення всієї ситуації, описуваної його лексемою, а саме визначати набір учасників ситуації, їх ролі та їх ієрархію, тобто виступати в ролі предиката. Це значення дієслова розглядається як «лексико-граматичне» [9, 277]. Таким чином, дієслово може називати не тільки саму дію, але й всю ситуацію в цілому і передбачати всіх учасників цієї події, цієї ситуації.

На основі власних спостережень за семантикою дієслів з 20 аналізованих пісень вдалося виокремити 12 лексико-семантичних класів (див. Рис. 2):

Модальність. Модальні дієслова становлять окрему групу, адже вони виконують функцію, відмінну від інших категорій дієслів. Значення модальності виявлено в 10 піснях («Dreams never end», «Chosen time», «Doubts eve here», «Denial», «Age of consent», «Blue Monday», «True Faith», «Bizarre love triangle», «The perfect kiss») – 33 одиниці (*could, can* найчастіше), з них 11 вжито в пісні «Confusion».

Фізичне сприйняття. До дієслів фізичного сприйняття відносимо такі дієслова, як *to hear, to watch, to listen, to see, to feel, to taste* etc. 71 випадок вживання було знайдено в 17 піснях, за винятком «Chosen time», «Denial», «In a lonely place».

Емоційний стан. До дієслів емоційного стану уналежнюємо *to adore, to love, to hate, to detest, to like* etc. Лише в 7 піснях було знайдено 13 випадків вживання. Отже, можна зробити висновок, що здебільшого пісні не експлікують конотації кохання, відносин.

Буття. Цю групу формує дієслово *to be* (104 одиниці у всіх 20 піснях).

№	Пісня	К-ть дієслів	К-ть іменників	К-ть прикметників
1	Dreams never end	26	26	12
2	Truth	17	18	8
3	Senses	9	17	4
4	Chosen Times	29	10	2
5	ICB	25	18	8
6	The him	18	20	7
7	Doubts even here	51	39	12
8	Denial	29	22	4
9	Age of consent	45	16	2
10	Blue Monday	54	11	7
11	Ultraviolence	16	24	9
12	True Faith	72	54	18
13	Confusion	60	17	2
14	Temptation	41	26	8
15	Ceremony	35	20	5
16	In a lonely place	16	13	3
17	Bizarre love triangle	66	26	9
18	The perfect kiss	39	18	3
19	Leave me alone	23	32	10
20	Thieves like us	40	41	9
	Загалом:	712	468	142
	У середньому:	36	23	7

Рис. 1. Розподіл лексико-граматичних класів у піснях

№	Пісня	Модальність	Фізичне сприйняття	Емоційний стан	Буття	Розумова діяльність	Бажання	Відносини	Мовлення	Рух / пересування	Початок / завершення дії	Фізіологічний стан	Фізіологічна дія
1	Dreams never end	2	3	-	6	6	-	-	3	3	1	1	1
2	Truth	-	5	1	3	1	-	-	1	2	-	1	3
3	Senses	-	2	-	1	-	-	-	-	4	-	-	2
4	Chosen Times	1	-	-	2	8	-	1	3	-	-	6	7
5	ICB	-	1	-	5	-	-	-	1	7	2	6	3
6	The him	-	2	-	3	-	-	1	1	2	-	7	3
7	Doubts even here	2	5	1	8	2	1	2	3	9	1	13	4
8	Denial	1	-	2	10	4	-	1	-	5	-	2	4
9	Age of consent	1	2	4	6	5	4	4	7	1	-	8	3
10	Blue Monday	5	10	-	3	7	-	1	11	3	-	5	8
11	Ultraviolence	-	5	-	2	-	-	-	-	3	-	2	4
12	True Faith	1	6	-	13	7	-	8	2	10	-	12	15
13	Confusion	11	4	-	5	9	-	3	6	-	-	11	11
14	Temptation	-	4	-	3	4	-	8	1	3	-	7	10
15	Ceremony	-	5	3	3	3	-	1	2	5	1	5	3
16	In a lonely place	-	1	1	5	-	3	-	-	-	-	1	5
17	Bizarre ove triangle	8	9	-	10	4	-	-	11	6	-	13	5
18	The perfect kiss	1	2	-	2	15	-	4	3	6	-	5	1
19	Leave me alone	-	4	1	3	3	-	-	-	7	-	2	3
20	Thieves like us	-	1	-	9	1	-	6	-	-	-	17	8
	Загалом:	33	71	13	104	79	8	40	55	76	5	124	104

Рис. 2. Кількісне вживання дієслів у текстах пісень гурту «New Order»

Розумова діяльність. Дієслова цієї категорії вжито в 15 піснях, але кількісно ця група поступається групі дієслів буття – 79 разів. До цієї категорії належать *to believe, to know, to think* etc.

Бажання. Дієслова *to want, to wish* використано в 3 піснях лише 8 разів («Doubts even here», «Age of consent», «In a lonely place»), що дає підстави висновувати про їхню подібність щодо вживання з дієсловами емоційного стану.

Дієслова-відносини. Група дієслів-відносин налічує 40 випадків вживання у 13 піснях, до яких можна віднести дієслова *to get, to need, to depend, to have, to belong* etc.

Дієслова мовлення. Дієслова *to speak, to tell, to say* etc. подибуємо в 14 піснях, що сукупно становить 55 вживань.

Рух / пересування. У 16 піснях можна побачити дієслова, які вказують на рух, пересування, тобто *to go, to come, to leave, to dance, to move*. Сукупно 76 дієслів.

Початок / завершення дії. Лише 5 випадків вживання слів *to begin, to start*.

Фізіологічний стан. До цього класу віднесено дієслова, що позначають стан, зокрема *to wait, to despise, to regret, to treat* etc. Загалом 124 одиниці, що є свідченням найбільшої кількості використань.

Фізіологічна дія. Як і дієслова фізіологічного стану, вживаються 104 рази у всіх 20 піснях.

Цей клас формують дієслова *to make, to do, to kill, to break* etc.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Пісня як важливий складник культури будь-якого етносу є істотним чинником глобальних процесів в їх культурному і лінгвістичному вимірі. Отже, найбільшу кількість слів становлять дієслова фізіологічного стану. На другому місці з однаковими показниками – дієслова буття та дієслова фізіологічної дії, яких виявлено по 104 одиниці. Найменшу кількість складають дієслова емоційного стану, бажання та початку / завершення дії. Можна зробити висновок, що пісні незалежної сцени цього жанру не чітко висвітлюють такі поняття, як «кохання», «відносини», «дружба». У ранніх альбомах переважають дієслова *to scream, to die, to leave, to complain, to wait, to fear, to frighten*, які радше вказують на депресивний настрій виконавця. З часом теми пісень змінились в більш нейтральний та позитивний бік, разом з ними і дієслова: *to play, to like, to belong, to believe, to know, to suggest*, etc. У подальших дослідженнях на предмет виявлення лексичних, морфологічних, стилістичних особливостей лексики буде проаналізовано також пісні інших десятиліть. Отже, пісня – це не тільки засіб розваги, а й інструмент просування певних ідей і способу життя, іншими словами, засіб культурної експансії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астафурова Т. Н. Англоязычный песенный дискурс / Т. Н. Астафурова, О. В. Шевченко // Дискурс-Пи. – 2006. – № 2. – Т. 13. – С. 98–101.
2. Бахтин М. М. Проблема речевых жанров : [монография] / М. М. Бахтин. – М. : Академия, 1979. – 424 с.
3. Дуняшева Л. Г. Концепт «свобода» в афроамериканском песенном дискурсе / Л. Г. Дуняшева // Ученые записки Казанского университета. Сер. Гуманитарные науки. – Т. 153. – Кн. 6. – Казань, 2011. – С. 158–167.
4. Дуняшева Л. Г. Песенный дискурс как объект изучения лингвокультурологии / Л. Г. Дуняшева // Актуальные проблемы романских языков и современные методики их преподавания : [материалы Международной научно-практической конференции (22–23 октября 2015 года)]. – Казань, 2015. – С. 190–197.
5. Лич Д. Принципы прагматики : [учеб. пособие] / Джеффри Лич. – М. : МОРТГ-пресс, 1973. – 93 с.
6. Мензаирова Е. А. Актуализация концептов «любовь» и «женщина» в песенном дискурсе : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Екатерина Алексеевна Мензаирова. – Ижевск, 2010. – 309 с.
7. Орлова В. Г. Подходы к изучению дискурса / В. Г. Орлова // Институты Европейского союза : [учеб. пособие] / В. Г. Орлова, Д. Стрейм. – М., 1994. – Разд. 3. – С. 26.
8. Плотницкий Ю. Е. Лингвостилистические и лингвокультурные характеристики англоязычного песенного дискурса : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Юрий Евгеньевич Плотницкий. – Самара, 2005. – 183 с.
9. Смирницкий А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий / [под ред. В. В. Пассека]. – М. : ИЛ, 1959. – 306 с.

УДК 81'1:811.111+811.112.2+398.9

СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОЦІНКИ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ ПАРЕМІЯХ З КОМПОНЕНТАМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПРИРОДНИХ СТИХІЙ

Сулейманова Я. О.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

У статті проаналізовано засоби реалізації оцінного значення в прислів'ях та приказках англійської та німецької мов. Окреслено специфіку паремійного складу мови як матеріалу аксіолінгвістичних досліджень. Здійснено огляд імпліцитних та експліцитних способів вираження категорії оцінки.

Ключові слова: оцінка, паремія, лінгвоаксіологія, експліцитний спосіб, імпліцитний спосіб.

Suleimanova Ya. O. The Means of Expression of the Evaluation in English and German proverbs with the Nominal Components of Natural Elements. The article provides the analysis of the means to express the evaluative meaning in English and German proverbs and proverbial sayings. The relevance of the paper is determined by the lack of research in the sphere of evaluative meaning of proverbs, especially in the comparative aspect. The aim of the article lies in the identification of the means of evaluative meaning manifestation in English and German proverbs and proverbial sayings that contain the names of natural elements as key components. Moreover, the article explains the specific features of the proverbs in the context of axiolinguistic studies. Attention is given to the main characteristics of proverbs and sayings that contribute to their ability to express evaluation. The paper also provides the review of the theoretical basis of the research as well as the implicit and explicit ways to express the category of evaluation. The conclusion covers the specific features of English and German proverbs and proverbial sayings which comprise the similarities and differences in the use of evaluative lexemes and syntactical constructions used to express the evaluative meaning. The perspective of the article consists in the identification of values that are formed on the basis of evaluation and their comparison in both English and German cultures.

Key words: evaluation, proverb, axiolinguistics, explicit means, implicit means.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Оцінка – одна з основних категорій дійсності, яка на сучасному етапі розвитку лінгвістики заслуговує на особливу увагу, оскільки характеризується антропоцентричною спрямованістю. Зокрема, у процесі осягнення світу людина формує своє ставлення до предметів, явищ, фактів, властивостей дійсності тощо, яке, безперечно, закріплюється в головному знарядді комунікації – мові. З урахуванням цього, поряд з антропоцентризмом, оцінці властивий національно-культурний характер, адже вона є елементом світогляду мовної спільноти. Специфіка паремійного складу мови в контексті аксіолінгвістики полягає у зв'язку народних афоризмів з колективною свідомістю, а звідси з національним характером та ціннісною картиною світу. Незважаючи на широке коло досліджень способів вербалізації категорії оцінки, прислів'я залишаються недостатньо вивченими з погляду оцінної семантики, зокрема у зіставному аспекті, чим обумовлено актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню понятійної характеристики й структури категорії оцінки присвячені роботи Н. Д. Арутюнкової, О. М. Вольф, О. А. Івіна, Т. В. Маркелової, В. М. Телії, О. М. Островської, Т. В. Радзівської, І. В. Буяра, Я. Б. Брухаль. Дослідження способів вираження оцінки охоплюють різні мовні рівні: *лексико-семантичний* (Т. А. Космеда), *словотвірний* (І. І. Ковалик, В. Д. Шинкарук), *фразеологічний* (В. Д. Ужченко, В. І. Кононенко, Ж. В. Краснобаєва-Чорна), *граматичний* (Д. В. Рязанцева, Т. А. Кос-

меда, О. В. Халіман, В. Г. Мараховська, О. А. Семельюк), *стилістичний* (О. М. Островська).

Формулювання мети і завдань статті. Мета роботи – проаналізувати способи вербалізації категорії оцінки в англійських та німецьких пареміях з компонентом на позначення природних стихій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінка в загальному розумінні – це «судження про цінність» [7, 16]. Вона, як зауважує Т. А. Космеда, «поширюється на всю мову, проймає всі її рівні, набуваючи статусу міжрівневої структурно-семантичної [категорії]. Найпоширеніше вона [оцінка] виявляється у лексиці і фразеології» [4, 25]. У світлі процесів міжкультурної комунікації та глобалізації паремійний склад мови становить важливий матеріал досліджень у сфері лінгвоаксіології, оскільки уможливорює розуміння національно-специфічного способу сприйняття світу, серед усього й з боку оцінного ставлення до об'єктів та феноменів дійсності. Дослідники відзначають складний характер паремій як мовних одиниць, що полягає в багатомасштабності (широкий спектр сфер застосування паремій) та поліфункціональності (використання однакових прислів'їв для коментування різних ситуацій). Очевидно, із цієї причини оцінка в пареміях, як зазначає С. М. Толстая, може бути не однозначною [9, 20]. Підтверджує цю ідею також Т. М. Ніколаєва, на думку якої, народні афоризми характеризуються «миттєвою здатністю бути застосованими до безлічі випадків», що пояснює існування висловів з протилежними значеннями. Як приклад, дослідниця наводить російське прислів'я «Своя рогожа чужой

рожи дороже», яке одночасно містить у собі виправдання (себе і власних вчинків) та осуд (іншої особи) [6, 312]. На прагматичну значущість та семантичну варіативність прислів'їв, зокрема й оцінного значення, вказують також Н. М. Семененко, О. Ю. Рвачева, А. К. Погребняк та ін. Оцінна поліфонія паремій, як висновує О. Б. Абакумова, часто є наслідком наявності двох типів оцінки: культурно обумовленої (кодується культурними кодами і проявляється в паремійному дискурсі як сукупності прислів'їв окремої тематики) та індивідуальної (обумовленої комунікативними намірами мовця) [1]. Як бачимо, із цієї причини існує необхідність розмежування двох напрямів дослідження народних афоризмів: або як одиниць мови (з їхнім національно-специфічним оцінним значенням), або як одиниць мовлення (з індивідуальним оцінним змістом у контексті певного авторського висловлення).

Способи вираження оцінки також варіюються від вживання окремих *оцінних слів* (здебільшого прикметників, а також іменників, оцінних предикатів, прислівників), *лексико-стилістичних засобів* (розмовні слова, просторіччя, жаргонізми, сленгізми тощо), засобів *інтонаційного та графічного* увиразнення до використання *асоціативних образів*, інтерпретація яких допомагає виявити оцінне значення, а також *аксіологічних мовних актів* (погроза, вдячність тощо) (див. [2, 101; 5; 9, 14]). Очевидним є те, що категорія оцінки не завжди експлікується на мовному рівні [3, 146]. Існують імпліцитні засоби вербалізації оцінного значення, серед яких дослідники називають метафори, порівняння, іронію, риторичні запитання (І. П. Карабута, Ю. І. Ємельянова), евфемізми, алюзію, неологізми (О. О. Жарина), коди культури та фокус інтересу мовця (О. Б. Абакумова). Особливу вагу має зауваження Т. Б. Радбіля, що оцінка в мові реалізується здебільшого не через «явні» способи (ядерну частину семантики мовних одиниць – віра, правда, надія, або стилістичні, оцінні, емоційно-експресивні смислові відтінки), навіть не на конотативному рівні, а на рівні «стійких ціннісних уявлень та асоціацій, які сформувалися навколо власне денотатів – людей, речей, фактів» [8, 225]. Такі конотації автор називає позамовними, *національно-культурними*, які становлять інтерпретаційний компонент світу цінностей.

Способи вираження оцінної семантики в мові, серед усього й у прислів'ях та приказках, характеризуються відсутністю будь-якої систематизації, що, ймовірно, пояснюється початковим процесом розвитку аксіолінгвістики як окремої галузі. Крім того, дослідження в цій сфері є певною мірою обмеженими, що пов'язано або з використанням окремого типу матеріалу (мовні одиниці або типи дискурсу), або одноаспектністю засобів вираження оцінного значення (вибір одного мовного рівня, без урахування супутньої імпліцитної оцінки). Спробу систематизувати засоби вираження оцінної семантики в мові на матеріалі прислів'їв про правду з операціями на критерії формальних показників (імпліцитна форма та експліцитна) здійснила О. Б. Абакумова. Серед *експліцитних* (формально виражених) способів дослідниця виокремлює компаративні кон-

струкції (основним оцінним маркером слугують прикметники у формі вищого ступеня порівняння та порівняльні синтаксичні конструкції зі специфічними сполучниками), некомпаративні конструкції загальної оцінки (наприклад, «правда *хорошо*, а счастье *лучше*»), негативні моделі (заперечувальні речення, негативні частки), уживання меліоративних та пейоративних кваліфікаторів (слів з позитивною та негативною семантикою відповідно), прогнозування (наприклад, «неправдой *нажитое впрок не пойдет*»), нумеративи (використання числівників, наприклад, «правда *всегда одна*» – вказівка на одиничність, унікальність з позитивним оцінним значенням). До *імпліцитних* засобів вербалізації оцінки О. Б. Абакумова зараховує коди культури, фокус інтересу мовця та декодування деонтичної (стосується характеристики дій та вчинків людей у суспільстві, пов'язані з нормами – «дозволено», «обов'язково», «заборонено») модальності у вигляді соціальних норм, що містяться в семантиці паремій і реалізуються в контексті вживання [1].

У світлі зазначеної системи способів вираження категорії оцінки виявлено такі шляхи розкриття категорії оцінки в англійських та німецьких пареміях з компонентом на позначення природних стихій. Серед експліцитних засобів – *компаративні конструкції*, які охоплюють вживання прикметників у компаративному ступені порівняння («*better a little fire to warm us, than a great (big) one to burn us*» [11, 21], «*blood is thicker than water*» [12, 329] – «*Blut ist dicker als Wasser*» [13], «*Wasser in Frieden ist besser als Wein in Zank*», «*besser ein Trunk Wasser zur Zeit, als ein Kelch voll Malvasier zur Unzeit*», «*besser Wasser trinken in Ehren, als Wein in Schande*», «*besser im eigenen Lande Wasser trinken, als im fremden Bier*» [13]); порівняльні сполучникові синтаксичні конструкції («*three moves [removals] are as bad as fire*» [12, 111], «*je mehr der Brunnen gebraucht wird, je mehr gibt er Wasser*», «*je näher dem Brunnen, je frischer (reiner) das Wasser, je weiter vom Brunnen, je trüber*» [13]); компаративні метафоричні конструкції, у яких здійснено порівняння конкретного явища дійсності з певним узагальненим образом («*a fool's speech is a bubble of air*» [10, 3], «*to give counsel to a fool is like throwing water on a goose*» [10, 35], «*er ist wie ein Anker, der stets im Wasser ist und nie schwimmen lernt*» [13]).

Некомпаративні конструкції характеризуються меншою вживаністю. Слід відзначити, що таким моделям властиве приховане порівняння, зіставлення, яке часто містить вказівку на кращий варіант вибору («*a glass of water is sometimes worth a ton of wine*», «*fire is a good servant, but a bad master*», «*he carries fire in one hand and water in the other*» [10, 59], «*much smoke, little fire*», «*gebrauchter Pflug blinkt; stehend Wasser sinkt*», «*Feuer im Herzen bringt Rauch in den Kopf*» [13]).

Найбільш чисельною є група прислів'їв, репрезентованих *негативними синтаксичними моделями* з дієсловами дійсного та наказового способу у значенні заборони, що може мати попереджувальний, часом навіть погрозовий або рекомендаційний характер («*don't have too many irons in the*

fire, or some will be sure to burn», «**don't throw away your dirty water until you get clean**» [12, 329], «**cast no dirt into the well that gives you water**» [10, 14], «**don't jump from the frying pan into the fire**», «**don't go near the water until you learn how to swim**», «**pour not water on a drowned mouse**» [10, 29], «**der Barbier muss nicht mit kaltem Wasser ein seifen**», «**man muss nicht auf beiden Achseln Wasser tragen**», «**brennen dir am Rhein die Sohlen, musst du nicht Wasser aus der Donau holen**» [13]); негативні конструкції, які мають характер констатації істини, але опосередковано розкривають бажану або небажану поведінку: «**it won't do to trifle with fire**» та «**no safe wading in an unknown water**» [10, 29] (небажана поведінка – легковажність; бажана поведінка – обережність), «**the mill cannot grind with the water that is past**» [12, 329] або «**mills will not grind if you give them no water**» [10, 63] (настанова на розвиток та самовдосконалення), «**Brunnen, die immer Wasser geben, schätzt man nicht**» (бажана поведінка – вміння цінувати те, що маєш), «**Schreien löscht das Feuer nicht**», «**aus Luft wird kein Speck**», «**von der Luft wird man nicht satt**», «**man kann nicht von der Luft leben**» (позитивна оцінка працьовитості, що проявляється через осуд лінощів) [13].

Меліоративні (позитивні) кваліфікатори в досліджуваному матеріалі виражені здебільшого прикметниками, рідше – дієсловами («**soft fire makes sweet malt**» «**it's good fishing in troubled waters**» «**in the deepest water is best fishing**» [10, 61], «**eigener Brunnen gibt gutes Wasser**», «**bedecktes Feuer hitzt am meisten**» «**drawn wells have sweetest water**» [10, 16], «**Arbeit gewinnt Feuer aus Steinen**», «**der Nächste am Feuer wärmt sich zuerst**» [13]).

Щодо пейоративних (негативних) кваліфікаторів, то переважають прикметники («**ein böser Brunnen, in den man Wasser hineinragen muß**», «**stumme Hunde und stille Wasser sind gefährlich**» [13]), дієслова та дієприкметники («**ohne frische Luft stinkt der feinste Duft**, «**der Krug geht so lange zu Wasser bis er zerbricht**», «**gebranntes Kind (gebruehte Katze) scheut das Feuer**» [13], «**a burnt child dreads the fire**» [12, 111]).

Прогнозування як спосіб вираження оцінки різняться формами прояву. З одного боку, у прислів'ях використовуються дієслова в майбутньому часі («**he that has many irons in the fire some of them will cool**», «**dirty water will quench the fire**» [12, 111], «**many drops of water will sink a ship**» [10, 62], «**aus einem Funken wird oft ein grosses Feuer**» [13]). З іншого боку, прогностична функція здійснюється в контексті причинно-наслідкового зв'язку («**he that blows in the fire gets sparks in his eyes**», «**if you play with fire you get burned**», «**ein salziger Brunnen kann kein süß Wasser geben**» [13]). Експлікаторами прогнозування можуть слугувати й дієслова у формі теперішнього часу з одночасним використанням контрастних образів («**little drops of water make a mighty ocean**», «**kleine Loechlein machen das Schiff voll Wasser**» [13], «**you never miss the water till the well runs dry**» [12, 329], «**when the well is dry we know the worth of water**» [10, 67], «**Brunnen, die stets gebraucht werden, haben immer frisches Wasser**» [13]).

Група експліцитних засобів О. Б. Абакумової містить також застереження й попередження, які передбачають відповідні поведінкові реакції («**a small spark makes a great fire**», «**a little trickle of water is a flood to an ant**» [10, 7], «**much water goes by the mill the miller knows not of**» [10, 27], «**in the coldest flint there is hot fire**» [10, 23], «**Wasser hat keine Balken**», «**wo Rauch ist, muss auch Feuer sein**», «**wo viel Bächlein zusammenlaufen, gibt es grosses Wasser**» [13]).

Крім застережень та попереджень, виявлено конструкції з модальністю рекомендації, у яких використовуються як модальні дієслова («**you should know a man seven years before you can stir his fire**» [12, 111], «**wer das Feuer haben will, muss den Rauch leiden**» «**wer einen Aal fangen will, macht erst das Wasser trübe**», «**wer angeln will, trübt das Wasser**» [13]), так і словосполучення з модальним значенням («**have a care of a silent dog and a still water**» [10; 21], «**wenn der Born versiegt ist, war auch ein silberner Krug nicht zu gut, das Wasser zu schöpfen**» [13]).

Імпліцитні форми вираження оцінки в досліджуваних пареміях ґрунтуються на інтерпретації асоціативно-образної основи, яка становить сутність національно-культурної конотації. Тому образ вогню з конотацією непередбачуваності, небезпечності, неконтрольованості у вислові «**a little fire burns up a great deal of corn**» [10, 6] вказує на те, що незначна на перший погляд річ (наприклад, помилка, слово, випадок тощо) іноді призводить до катастрофічних наслідків. Вислів виражає негативну оцінку поведінки, що може спричинити зображену у прислів'ї ситуацію.

Образ води у висловах «**still waters run deep**» (англ.) [12, 329] – «**stille Wasser sind tief**» (нім.) [13] не є однозначним: з одного боку, тиха вода як уособлення підступності слугує приводом для застереження, однак, з іншого – тиха вода як аналогія до стриманості мотивує функціонування прислів'я як рекомендації щодо бажаної поведінки. Поєднання образів вогню та диму стосовно взаємозв'язку причини та наслідку в пареміях «**there is no smoke without fire**» (англ.) [12, 111] – «**kein Rauch ohne Feuer**» (нім.) [13] мотивує позитивну оцінку правди та бажання її дізнатися. Англійський народний вислів «**fight fire with fire**» [12, 111] передбачає схвалення боротьби проти ворога або опонента з використанням тих самих засобів, тактик або знарядь.

Окрему групу прислів'їв формують німецькомовні конструкції «**drei Dinge ... drei Orte**», у яких немає формальних показників негативної або позитивної оцінки, але, зображаючи норму, імпліцитно засуджують девіації від неї. Серед прикладів паремій такого типу – вислови «**drei Dinge gehören an drei Orte: ins Kloster die Mönche, ins Wasser die Fische, an den Galgen die Diebe, alte wie frische**», «**drei Dinge sind gern an drei Orten: der Fisch im Wasser, der Vogel in der Luft, das brave Weib – daheim**» [13].

Щодо полюсів оцінки в німецьких та англійських прислів'ях з компонентами на позначення стихій, то цей аспект також зазнає варіацій. Паремії можуть містити як однозначну позитивну (наприклад, «**better a little fire to warm us, than a great (big)**

one to burn us» [11, 95], «Wasser in Frieden ist besser als Wein in Zank» [13]), так і однозначну негативну («he that blows in the fire gets sparks in his eyes» [10, 41], «if you play with fire you get burned» [12, 111]) оцінку ілюстрованих ситуацій. Проте більшість прислів'їв та приказок поєднують меліоративний та пейоративний оцінний потенціал, який реалізується в процесі комунікації, хоча потенційні оцінні значення є зрозумілими з огляду на інтерпретацію асоціативно-образного підґрунтя вислову. Наприклад, прислів'я «a small spark makes a great fire» [10, 45] одночасно може виражати як позитивну, так і негативну оцінку – залежно від тлумачення значення ключового образу. Вогонь у сприйнятті загрози, небезпеки мотивує негативну оцінку ситуації, у якій необачність або незначна похибка викликали руйнівні наслідки. Але сприймаючи вогонь як уособлення старанності, завзяття або ідеї, вислів набуває зовсім іншого значення, адже ілюструє, що малими зусиллями можна досягти великих результатів. Вибір оцінного значення в конкретній комунікативній ситуації залежить від намірів мовця, хоча потенційні оцінні значення помітні й на мовному рівні.

Підсумовуючи, слід зазначити, що прислів'я поєднують у собі як очевидні (експліцитні), так і приховані (імпліцитні) засоби вираження оцінки, оскільки містять результати узагальнення досвіду, що реалізуються у вигляді асоціативних образів. Наприклад, «in die rauhe Luft haucht die Rose keinen Duft» [13] разом з уживанням меліоративних (die Rose) та пейоративних (rauhe Luft) кваліфікаторів, а також негативної конструкції (haucht ... keinen Duft) містить фітоморфний код культури (троянда – уособлення краси, розквіту, її аромат – втілення життєвої сили) та асоціативний образ природної стихії (повітря – подих життя, оновлення, відродження). За

допомогою цих експліцитних та імпліцитних засобів прислів'я ілюструє результат відсутності оновлення: як троянда не може видихати аромат без свіжого повітря, так і людина не може розвиватися без нового досвіду, вражень тощо. Відтак, виражаючи негативну оцінку стагнації, прислів'я «in die rauhe Luft haucht die Rose keinen Duft» [13] одночасно (але в імпліцитній формі) виражає позитивну оцінку самовдосконалення та оновлення, що полягає в русі вперед, активності, нових враженнях, зміні виду діяльності тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, в англійських та німецьких пареміях з компонентами на позначення стихій використовуються схожі способи реалізації категорії оцінки, що обумовлюється спорідненістю мов. Серед експліцитних засобів переважають негативні синтаксичні конструкції. Менш вживаним способом є використання компаративних та некомпаративних конструкцій. Серед меліоративних та пейоративних кваліфікаторів перевага в обох мовах надається прикметникам. Серед засобів, що пов'язані з комунікативною спрямованістю народного вислову, використовується прогнозування, рекомендація та попередження (застереження). Німецька мова, проте, вирізняється використанням конструкції «drei Dinge ... drei Orte», яка не характерна для англійських паремій з компонентом на позначення стихій. Імпліцитним засобом вираження категорії оцінки в матеріалі дослідження є культурна конотація, сутність якої полягає в інтерпретації асоціативного образу вислову.

Перспектива подальшого дослідження полягає у виявленні та порівнянні цінностей, що формуються на основі оцінки, в англійських та німецьких пареміях з компонентами на позначення природних стихій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абакумова О. Б. Эксплицитные и имплицитные способы выражения оценки в пословицах (на материале русских пословиц о правде) / О. Б. Абакумова // Эксплицитное и имплицитное в языке и речи : [тезисы докладов Международной научной конференции, Минск, 10–11 мая 2017 г.]. – Минск, 2017. – С. 3–4.
2. Арешенкова О. Ю. Типи оцінок та мовні засоби їх вираження в рекламних текстах / О. Ю. Арешенкова // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2012. – Вип. 7 (2). – С. 100–109.
3. Буяр І. Є. Лінгвістична категорія оцінки: оцінювання досягнутого у вітчизняній лінгвістиці / І. Є. Буяр // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». – 2009. – Вип. 11. – С. 145–149.
4. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: засоби вираження категорії оцінки в українській та російській мовах : автореф. дис. ... доктора філологічних наук : спец. 10.02.01 «Українська мова», 10.02.02 «Російська мова» / Т. А. Космеда. – Харків, 2001. – 32 с.
5. Малярчук О. В. Засоби вербалізації категорії оцінки в сучасній англійській мові (на матеріалі політичних статей з журналу The New Yorker) / О. В. Малярчук // Нова філологія. – 2014. – № 62. – С. 192–197.
6. Николаева Т. М. Обобщённое, конкретное и неопределённое в паремии / Т. М. Николаева // Малые формы фольклора (сборник статей памяти Г. Л. Пермякова). – М. : «Восточная литература» РАН, 1995. – С. 311–324.
7. Оцінка і комунікація : [посібник для студентів і аспірантів / уклад. Г. І. Приходько]. – Вінниця : Нова Книга, 2013. – 168 с.
8. Радбиль Т. Б. Основы изучения языкового менталитета / Т. Б. Радбиль. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 328 с.
9. Толстая С. М. Категория оценки в языке и тексте / С. М. Толстая // Категория оценки и система ценностей в языке и культуре. – М. : «Индрик», 2015. – С. 11–32.
10. Book of English proverbs: including all the proverbs to be used in the Toronto World's proverb contest [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://archive.org/stream/bookofenglishpro00toro#page/n1/mode/2up>.
11. Pickering D. Dictionary of proverbs / David Pickering. – London : Cassel, 1997. – 298 p.
12. Speake J. The Concise Oxford Dictionary of proverbs / Jennifer Speake. – Oxford : Oxford University Press, 2008. – 322 p.
13. Wander K. F. Deutsches Sprichwörter-Lexicon / Karl Friedrich Wilhelm Wander [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=Wander&mode=Vernetzung&lemid=WE00555#XWE00555.

УДК 811'367.5'373:[930.2:003.071]

ЛЕКСИКО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПОЧЕСНИХ НАПИСІВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Терновик О. П.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Виявлено оптимальну синтаксичну модель почесних написів Північного Причорномор'я та модифікації кожного члена речення. Досліджено формально-синтаксичну та лексико-синтаксичну організацію елементів написів. Установлено притаманні написам лексику та типовий синтаксис, який відрізняється деталізацією кожного члена речення.

Ключові слова: лексико-синтаксична структура, синтаксична модель, елемент напису, складна синтаксична конструкція, означення.

Ternovyk O. P. Lexical semantic organization of the honorary inscriptions of the Northern Black Sea region. This article describes a complex multidimensional analysis of the lexical and syntactic structure of the honorary inscriptions of the Northern Black Sea region taking into account the semantic-syntactic relations between components thereof. Furthermore, an optimal syntactic model of the inscriptions is found, presented by such elements as adverbial modifier of manner, indirect object, direct object, subjective, predicate, adverbial of purpose, and adverbial modifier of time. The formal syntax and lexical syntactical arrangement of the inscription elements is studied. It is found that they are represented by syntactic units of various levels: elementary syntaxes and syntactic constructions-phrases. The peculiarities of complication of syntactic elements of inscriptions with dependent components are described in detail: with coordinated and uncoordinated definitions. The prevalence of coherent definitions, in particular, attachments has been proved among them. As part of the study it was proved that honorary inscriptions as a special form of epigraphic texts are characterized by the consolidation of certain lexical units and only their inherent syntactic structures with the historical tradition of their laying on the territory of the Greek colonies of the Northern Black Sea region. They are united by a special vocabulary and a special syntax which have different semantic and syntactic detailing of each member of the sentence. Regarding the lexical organization of the inscriptions it was discovered that anthroponyms are used as objects – namely names of persons who dedicated honorary inscriptions (senior officials); in the function of direct application - mainly the names of persons who have a sculptural structure with an inscription (state philanthropists, priests, kings, emperors) or the name of this structure (statue, stele); the addressees are the persons endowed with the title of the king; the nouns designating the titles of senior state officials as the main member of the adverbial modifier of time phrase. Special attention of the authors of the inscriptions to the detailed information about the social status, localization, family relationships, origin of persons who act as semantic objects of inscriptions is certified. Due to different terms, the maximum informative saturation of the texts with inscriptions is carried out. Therefore, it makes honorary inscriptions an important historical source of knowledge about the ancient states of the Northern Black Sea region.

Key words: lexical-syntactic structure, syntactic model, element of the inscription, complex, syntactic construction, attribute.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. У сучасному мовознавстві вивчення синтаксичних одиниць передбачає багатоаспектність підходів. Панівним є функціональний підхід, який полягає в дослідженні об'єктивно-сміслового змісту речення як відображення явищ позамовної дійсності. При цьому проблема виділення членів речення залишається однією із суперечливих і неоднозначних у мовознавстві.

Почесні написи як спеціальний вид епіграфічних текстів характеризує закріпленість певних лексичних одиниць і тільки їм притаманних синтаксичних структур історичною традицією їх укладання на території грецьких колоній Північного Причорномор'я. Їх об'єднує особлива лексика і особливий синтаксис, який відрізняється семантико-синтаксичною деталізацією кожного члена речення. **Актуальність** теми дослідження зумовлена потребою цілісного багатопланового вивчення синтаксичної і лексичної організації написів Північного Причорномор'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Автор фундаментальної граматики старогрецької мови Е. Швіцер [8], розглядаючи проблеми синтаксису старогрецької мови, враховує також і епіграфічні тексти. Питання синтаксису давньогрецьких написів порушують у своїх студіях Е. Герман [4] – про підрядні речення в грецьких написах, Е. Кляфлін [3] – про синтаксис беотійських написів, К. Майстер [6] – про синтаксичне вживання родового відмінка в критських написах, К. Майстерганс [7] – про граматику аттичних написів. Дослідженню синтаксису написів античних колоній грецького берега Північного Причорномор'я присвячена книга польського науковця А. С. Коцевалова "Syntaxis inscriptionum antiquarum coloniarum graecarum Orae septentrionalis Ponti Euxini" [5]. Проте в цих працях лише перелічено певні синтаксичні особливості написів без урахування їхнього виду. Залишається поза увагою і синтаксис членів речення. Тому це питання потребує детальнішого вивчення й аналізу.

Формулювання мети і завдань статті. Мета статті – з'ясувати особливості лексико-синтаксич-

ної структури почесних написів з актуалізацією їхніх синтаксичних компонентів та притаманних їм семантичних ознак. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: виявити та охарактеризувати основні синтаксичні моделі почесних написів; дослідити формально-синтаксичну та лексичну організацію елементів написів. Матеріалом дослідження слугували 46 почесних написів Боспорського царства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз структури почесних написів дав змогу виділити їхню ідеальну синтаксичну модель, представлену такими елементами: обставина способу дії (Dativus modi) + непрямий додаток + прямий додаток + обставина способу дії + підмет + присудок + обставина мети + обставина часу.

Розглянемо засоби вираження усіх синтаксичних елементів почесних написів. Передусім слід зауважити, що написи здебільшого починаються обставиною способу дії у Dativus modi: “[*Αγαθή*] *τύχη* (в добрий час)” (52).

Важливу роль у лексико-синтаксичній структурі почесних написів відіграє **прямий додаток**, спеціалізований на вираженні формально-синтаксичної функції придієслівного сильнокерowanego другорядного члена речення – об'єкта дії. Ним виступає переважно лексема на позначення скульптурної споруди в пам'ять чи на честь кого-небудь “[*ἀνδριάντι*] (*статую*)” (653) або плити з написом, спорудженої як надмогильний пам'ятник “[*τὴν στήλην*] (*стелу*)” (612).

У решті почесних написів назву споруди не вказано або пропущено. Натомість семантичним варіантом об'єктної синтаксеми виступає особа, на честь якої зведено споруду. Такою особою найчастіше мав бути *εὐεργέτης* – благодійник. Це почесне звання давалось громадянам або іноземцям, які надали державі якісь послуги: “[*τὴν ἰδίαν καὶ τῆς βασιλείας εὐεργέτην*] (*свою власну і благодійницю царства*)” (537). У написі прямий додаток *εὐεργέτην* доповнений узгодженим означенням (УО) – прикметником приналежності *ἰδίαν* та неузгодженим означенням (НО) у формі об'єктно-атрибутивного родового відмінка Genetivus Obiectivus *τῆς βασιλείας*. Зазвичай автор напису називає і ім'я благодійника, виражене УО-прикладкою: “[*Τρύφωνα*... *τὸν ἴδιον εὐεργέτην*] (*Трифона... свого благодійника*)” (563).

У формально-синтаксичній позиції прямого додатка може виступати іменник, що позначає особу, яка здійснювала богослужіння, жертвоприношення (*ἱερέα*). При цьому в атрибутивній функції використовуються різні морфологічні варіанти атрибутивної синтаксеми: УО-дієприкметник (*ἀποδείχθέντα*), НО у формі суб'єктно-атрибутивного родового відмінка Genetivus possessivus (*τοῦ καίσαριου*) та два НО у прийменниково-відмінкових формах (*διὰ βίου, εἰς γένος*): “[*ἱερέα ἀποδείχθέντα τοῦ καίσαριου διὰ βίου εἰς γένος*] (*призначеного довічним жерцем імператора за походженням*)” (610).

Одночасно з іменом іноді вказується і підвище особи, якій присвячено статую, у формі УО-прикладки (*Ρόδωνα*). Його доповнює НО у Genetivus possessivus – ім'я батька (*Λολλαίου*). Для вираження особливої пошани автор напису вживає як

УО епітет *τὸν σεβαστόγνωστον* (*відомого августам*). У прийменниково-відмінковій формі виражене НО *τὸν ἐπὶ τῆς βασιλείας* (*намісника царської резиденції*) – одна з найважливіших в Боспорському царстві посадових осіб. Як УО-прикладки виступають іменники, які виражають почесні звання: *χειλιάρχον* (*хіліарха*) – висока придворна і військова посада, *τὸν εὐεργέτην* (*благодійника*), *ἵππεα* (*вершника*) з НО у Genetivus possessivus на позначення етнічної і територіальної приналежності (*Ῥωμαίων*): “[*τὸν σεβαστόγνωστον Ἀρήλιον Ρόδωνα Λολλαίου, τὸν ἐπὶ τῆς βασιλείας κ(α)ι χειλιάρχον καὶ ἵππεα Ῥωμαίων... τὸν εὐεργέτην*] (*відомого августам Аврелія Родона, сина Лоллея, намісника царської резиденції, хіліарха і римського вершника ... благодійника*)” (65).

Автори почесних написів використовують широке розмаїття атрибутивних синтаксем для возвеличення всіх титулів і досягнень тих, кому присвячується напис і таким чином увіковічують їхні здобутки і славу. Зокрема, у написі прямий додаток *βασιλέα* доповнюється НО у Genetivus partitivus (*β[α]σ[ι]λέων*), прикладкою (*ἀρχιερέα*) з НО у Genetivus possessivus (*τῶν Σεβαστῶν*) та НО у прийменниково-відмінковій формі з семою *тривалості часу* (*διὰ βίου*), прикладкою *εὐεργέτην* з НО у Genetivus Obiectivus *τῆς πατρίδος*, прикладкою *εὐεργέτην* з УО-присвійним займенником *ἑαυτῶν* та прикладкою *σωτήρα*: “[*βασιλέα β[α]σ[ι]λέων ἀρχιερέα τῶν Σεβαστῶν διὰ βίου καὶ εὐεργέτην τῆς πατρίδος... [τὸν ἑαυτῶν εὐεργέτην καὶ σωτήρα*] (*царя царів, довічного першосвященника августів і благодійника батьківщини... свого благодійника і рятівника*)” (561).

У семи написах об'єктною синтаксемою є особа, яка має найвищий титул монарха – імператор (*αὐτοκράτωρ*). Окрім цього, автор напису називає його ім'я та наділяє почесними званнями у формі УО-прикладок *Ἀδριανὸν, δεσπότην* з НО у Genetivus Obiectivus *τῆς οἰκουμένης*, *τὸν εὐεργέτην* з НО у Genetivus Obiectivus *π[ό]λεως*, доповненим НО у Genetivus possessivus *Βοσποριανῶν*: “[*Ἀυτοκράτορα δεσπότην τῆς οἰκουμένης Ἀδριανὸν τὸν εὐεργέτην Βοσποριανῶν π[ό]λεως*] (*імператора, володаря світу, Адріана, благодійника міста боспорців*)” (56). Серед найвищих титулів імператорів давнього Риму натрапляємо на *καίσαρα* (*цезаря*), *θεὸν* (*бога*), *Σεβαστὸν* (*августа*), *τὸν [σ]ωτήρα* (*рятівника*) з НО – зворотним займенником у Genetivus possessivus *ἑαυτῆς* (*свого*), *εὐεργέτην* (*благодійника*), а також *υἶόν* (*сина*) з НО у Genetivus possessivus *[θ]εοῦ* (*бога*): “[*Ἀυτοκράτορα καίσαρα θεὸν [θ]εοῦ υἶόν Σεβαστὸν τὸν ἑαυτῆς [σ]ωτήρα καὶ εὐεργέτην*] (*імператора, цезаря, бога, сина бога, Августа (його статую), свого рятівника і благодійника*)” (45). Характерною ознакою імператора є прикладка *ἀρχόντα* (*правителя*), від якої залежать два НО у Genetivus Obiectivus (*γῆς, θαλάσσης*), кожне з яких доповнює УО *πάσης*: “[*Ἀυτοκράτορα καίσαρα θεοῦ υἶόν Σεβαστὸν τὸν (π)άσης γῆς καὶ [π]άσης θαλάσσης ἀρχόντα, τὸν ἑαυτῆς σωτήρα καὶ εὐεργέτην*] (*імператора, цезаря, сина бога, Августа, правителя всієї землі і всього моря, свого рятівника і благодійника*)” (605).

Чотири почесні написи ілюструють традицію, за якої боспорські царі походили від Геракла і сина

Посейдона Евмолпа. Зокрема, прямий додаток τὸν βασιλέα супроводжується двома НО у прийменниково-відмінковій формі зі значенням походження ἀπ' Εὐμόλπου (від нащадка Евмолпа), ἀφ' Ἡρακλέους (від нащадка Геракла), перше з яких конкретизоване НО у Genetivus possessivus на позначення імені батька τὸν Πρῶσιδ[ω]νος. Прямий додаток доповнюють НО у Genetivus partitivus βασιλέων; УО – прикметник розміру μέγαν (великого), який у написах набуває переносного значення безвідносної величини, виражаючи позитивну оцінку [1, 30]; три УО-прикладки, які називають повне ім'я царя (Τιβέριον Ἰούλιον Ρησκοῦποριν), та УО-прикладка з вказівкою на родинні відносини υἰὸν, ускладнена НО у Genetivus possessivus βασιλέω[ς] з прикладкою – іменем батька царя (Κόττος): "[Τὸν ἀπ' Εὐμόλπου τοῦ Πρῶσιδ[ω]νος καὶ ἀφ' Ἡρακλέους βασιλέα βασιλέων μέγαν Τιβέριον Ἰούλιον Ρησκοῦποριν υἰὸν βασιλέω[ς] Κόττος] (нащадка Евмолпа, сина Посейдона, і Геракла, царя царів великого Тиберія Юлія Рескупоріда, сина царя Κοτίσα)" (559).

Окрему групу прямого додатка у почесних написах утворюють позначення статуї на честь царя Тиберія: "Τιβέριον Ἰούλιον Ρησκοῦποριν βασιλέα Βοοσπόρου καὶ τῶν πέριξ ἔθνῶν τὸν φιλωρώμαιον καὶ φιλέλληνα... τὸν εὐεργέτην (Тиберія Юлія Рескупоріда (його статую), царя Боспору і навколишніх племен, друга римлян і друга еллінів... благодійника)" (61). При прямому додатку βασιλέα зазвичай вживаються три УО-прикладки з повним іменем царя (Τιβέριον Ἰούλιον Ρησκοῦποριν). Водночас його супроводжують два НО у Genetivus Obiectivus з вказівкою на територію правління (Βοοσπόρου, τῶν πέριξ ἔθνῶν). Останнє доповнене НО у формі прислівника πέριξ. Титул βασιλέα τῶν πέριξ ἔθνῶν (царя навколишніх племен) вважався офіційним титулом боспорських царів того часу.

Підмет як семантичний суб'єкт у почесних написах виражений переважно власними іменами на позначення осіб чоловічої статі "[Αμεινίας (Аміній)]" (58) і часто доповнений прикладками з вказівкою на прізвисько особи "Μά[ρκο]ς Οὐλπιος Πρεῖμος (Марк Ульпій Прим)" (51). Ім'я суб'єкта може супроводжуватись НО у родовому відмінку Genetivus possessivus з вказівкою на ім'я його батька: "Τιβέριος Ἰούλιος [Σαυρομάτης Ρησκοῦπόριδος (Тиберій Юлій Савромат, син Рескупоріда)]" (42). У присуб'єктній позиції засвідчено прикладки на позначення високих військових і придворних посад, зокрема, χειλιάρ[χης – військовий трибун з консульською владою "Αὐρή[λιος] ----ος χειλιάρ[χης (Аврелій... хіліарх)]" (563), ὁ γα[ζοφύλαξ – охоронець царської скарбниці "[Τιβέριος Ἰούλιος Θανμ[αστὸς] ὁ περὶ αὐλήν γα[ζοφύλαξ (Тиберій Юлій Фавмаст, охоронець придворної скарбниці палацу)]" (54). У написі прикладка ὁ γα[ζοφύλαξ доповнена НО у прийменниково-відмінковій формі περὶ αὐλήν (придворний).

У функції УО до підмета виступають прикметники на позначення соціальної позиції φιλοκαίσα[ρ], φιλωρώ[μαιος] та особистих рис εὐσεβής: "Ρησκοῦποριν φιλοκαίσα[ρ] καὶ φιλωρώ[μαιος, εὐσεβής] (Рескупорід, дружній до цезаря і дружній до римлян благочестивий)" (63). Ці атрибутивні кореляти переважно є характеристиками суб'єктів, наділених найвищою владою.

Основою семантико-синтаксичної структури почесних написів є **присудок**, який експлікують предикатні слова. Семантико-синтаксична структура предиката моделює мовну презентацію написів. Вона «відображає їхню загальну структурну схему і значення кожного з його компонентів, порядок розташування цих компонентів» [2, 138]. Зокрема, у почесних написах вживаються предикати дії зі значенням встановлення, спорудження чого-небудь: "ἀνέστησα (я поставив)" (50), "καθείδρυσ(ε)ν (встановив)" (499).

Непрямий додаток у почесних написах виражає первинну семантико-синтаксичну функцію адресата дії. Зокрема, адресатом виступає особа, наділена титулом царя у давальному відмінку: "βασιλεῖ (царю)" (731). Непрямий додаток βασιλεῖ може доповнюватись трьома УО-прикладками на позначення імені і прізвиська царя (Τιβερ[ίω] Ἰουλ[ίω] Σαυρομάτη), НО у формі іменника в Genetivus partitivus (βασιλέων), УО-прикладкою на позначення родинних зв'язків (υἰῶ), від якої залежить НО у Genetivus possessivus з вказівкою на його походження від царя (βασιλεῶς) з прикладкою, яка ідентифікує ім'я царя (Ρησκοῦπόριδος): "[Βασι]λεῖ βασιλέων Τιβερ[ίω] Ἰουλ[ίω] Σαυρομάτη βασιλεῶς Ρησκοῦπόριδος? υἰῶ] (царю царів Тиберію Юлію Савромату, синові царя Рескупоріда)" (54). Іншу модель непрямого додатка представлено іменником βασιλεῖ, з яким узгоджується УО – прикметник розміру μέγας для вираження позитивної оцінки, УО-прикладка з іменем царя Ασπούργωι, УО-прикметник на позначення соціальної позиції царя φιλωρώμαίωι; двома УО у формі діеприкетників Participium attributivum (βασιλεύοντι, ὑποτάξαντι) та двома УО-прикладками з вказівкою на чесноти царя (σωτήρι, εὐεργέτη), доповненими НО у формі присвійного займенника ἐαυτοῦ. Своєю чергою, УО βασιλεύοντι супроводжується двома НО – об'єктивними непрямими додатками, що позначають країни, на які поширювалась влада правителя (Βοοσπόρου καὶ Θεοδοσίας) у родовому відмінку (Genetivus obiectivus) з УО-прикметником παντός, та шістьма НО – етнонімами з вказівкою на народи, якими керував правитель у Genetivus obiectivus (Σίνδων, Μαῖτων, Ταρπεῖτων, Τορετῶν], Ψησῶν, Ταναῖτων). УΟ ὑποτάξαντι доповнюють два прямі додатки Σκύθας καὶ Ταύρους]: "Βασιλεῖ μεγάλωι Ασπούργωι φιλωρώμαίωι, τῶ[ι]---- Βασιλεύοντι παντός Βοοσπόρου καὶ Θεοδοσίας καὶ Σίνδων καὶ Μαῖτων καὶ Ταρπεῖτων καὶ Τορετῶν] Ψησῶν τε καὶ Ταναῖτων, ὑποτάξαντι Σκύθας καὶ Ταύρους] --- τῶ[ι] ἐαυτοῦ σωτήρι καὶ εὐεργέτη (великому царю Аспургу, другу римлян... який царює над усім Боспором, Феодосією, сіндами, меотами, тарпетами, торетами, псесами і танаїтами, який підкорив скіфів і таврів..., своєму рятівнику і благодійнику)" (46).

Обставина часу становить різновид вторинних предикатних синтаксем, який виражає часові відношення. У почесних написах часову синтаксему представлено прийменниковим словосполученням або відокремленим зворотом Genetivus absolutus зі значенням часу. Зокрема, у прийменниково-відмінковій формі прийменника ἐπὶ вказує на означену тривалість дії ([Ἐπὶ βα]σιλέω[ς]). Словосполучення доповнюють три УО-прикладки, які ідентифікують ім'я царя і прізвисько (Τιβερίου Ἰουλίου Σαυρομά[τ]του),

та три УО-прикметники з вказівкою на соціальну позицію царя та його моральні якості (*φιλοκαίσαρος καὶ φιλορῶμα[ίου]*, *εὐσεβο[ύς]*): “[*Ἐπὶ βα[σιλέω]ς Τιβερίου Ἰουλίου Σαυρομά[του φιλοκαίσαρος καὶ φιλορῶμα[ίου]*, *εὐσεβο[ύς]* (за царя Тиберія Юлія Савромата, друга цезаря і друга римлян, благочестивого)” (652).

Зворот Genetivus absolutus включає в себе підмет конструкції *βασιλέως* та предикат у формі дієприкметника *βασιλεύοντος*. Підметконструкції поширюється атрибутивними компонентами: трьома УО-прикладками (*Τιβερίου Ἰουλίου Ῥησκουπό[ρ]ιδος*) та трьома УО-прикметниками (*φιλοκαίσαρος καὶ φιλορῶμαίου, εὐσεβούς*): “*Βασιλεύοντος βασιλέως Τιβερίου Ἰουλίου Ῥησκουπό[ρ]ιδος φιλοκαίσαρος καὶ φιλορῶμαίου, εὐσεβούς* (під час царювання царя Тиберія Юлія Рескупоріда, друга цезаря і друга римлян, благочестивого)” (65).

У більшості почесних написів вказується точна дата у формі Dativus temporis з прийменником *ἐν*: “[*ἐν*] *τῶι δ ζ τ ἔτει* (в 394 році)” (51). Крім вказівки на рік, зазначається і місяць (*μην*) з його назвою “[*ἐν τῶι*] *ζκν ἔτει [καὶ μηνί] Ξανδικῶι* (в 427 році і місяці Ксандіка)” (1, 561). У деяких почесних написах названо число місяця: “*ἐν τῶι θπν ἔτει καὶ μηνί Γορπιαίῳ δ* (в 489 році і місяці Горпієя, 4-го числа)” (1, 58).

Обставина способу дії є вторинною предикатною семантико-синтаксичною одиницею, що переважно містить трансформований у субстантивний компонент вихідний предикат зі значеннями *опіка, підтримка (ἐπιμελητος)* і аналітичну синтаксичну морфему-прийменник *δι*. Компонент *ἐπιμελητος* супроводжується НО у Genetivus possessivus з УО-прикладкою – ім'ям особи, під опікою якої здійснювалось будівництво скульптурної споруди, яку своєю чергою, доповнює УО-прикладка на позначення прізвища: “[*δι ἐπιμελητοῦ Ἰουλίου Φλαβ[ι]ανου*] (завдяки опіці Юлія Флавіана)” (55).

Обставина мети позначає гіпотетичну модальність бажаності, характер явища, що виступає бажаним наслідком. У почесних написах така цільова синтаксема виражає призначення будівництва скульптурної споруди і представлена прийменниково-відмінковою формою з прийменником *χάριν* (на знак): “*τετιης χάριν* (на знак пошани)” (60),

“*εὐεργέτην εὐσεβείας χάριν* (на знак благоговіння)” (52), “*εὐχαριστ[ῶν ἐπὶ]* (на знак вдячності)” (55).

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У текстах почесних написів зафіксовано 34 прямі додатки, 31 підмет, 23 обставини часу, 21 присудок, 9 обставин мети, 4 непрямі додатки, 3 обставини способу дії. Вони представлені синтаксичними одиницями різних рівнів: елементарними синтаксемами та синтаксичними конструкціями-словосполученнями (моделі прямих додатків – від тричленних до двадцятичотирьохчленних, моделі обставин часу – від двочленних до двадцятидвохчленних, моделі непрямих додатків – від восьмичленних до сімнадцятичленних, моделі підметів – від двочленних до дев'ятичленних, моделі обставин способу дії – тричленні). Щодо лексичної організації написів, то у функції підмета, як правило, вживаються антропоніми – імена осіб, які присвячували почесні написи, а у функції прямого додатка – імена осіб, на честь яких зведено скульптурну споруду з написом. Адресатом є особа, наділена титулом царя. У ролі головного члена словосполучення – обставини часу – виступають іменники на позначення титулів вищих державних осіб. Функцію обставини способу дії виконують антропоніми. Обставини мети вказують, що скульптурні споруди зводились на знак пошани або вдячності. Майже всі ці члени речення мають при собі залежні компоненти – 483 означення, з них: 319 узгоджених і 164 неузгоджені. У функції узгоджених означень переважають прикладки (207) – іменники на позначення родинних зв'язків, етнічних груп, назв осіб за професійною діяльністю, антропоніми. З головними членами словосполучень поєднуються також узгоджені означення, виражені прикметниками, які експлікують особисті риси, соціальну поведінку. Як неузгоджені означення використовуються переважно антропоніми в родовому відмінку, що називають імена осіб, поєднаних родинними зв'язками, та прийменникові словосполучення з вказівкою на посаду або територіальну належність.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні лексико-синтаксичної організації інших видів епіграфічних написів Північного Причорномор'я.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вердиева З. Н. Семантические поля в современном английском языке / З. Н. Вердиева. – М. : Высш. шк., 1986. – 120 с.
2. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / А. П. Загнітко. – Донецьк : Дон НУ, 2007. – 294 с.
3. Claffin E. F. The syntax of the Boeotian dialect inscriptions / E. F. Claffin. – Baltimore : Lord Baltimore Press, 1905.
4. Hermann E. Die Nebensätze in den Griechischen Dialektinschriften in Vergleich mit den Nebensätzen in der Griechischen Literatur und die Gebildetensprache im Griechischen und Deutschen / Eduard Hermann. – Leipzig; Berlin: B. G. Teubner, 1912.
5. Kocewalow A. Syntaxis inscriptionum antiquarum coloniarum graecarum Orae septentrionalis Ponti Euxini / A. Kocewalow. – Societate philologa polonorum, 1935. – 131 p.
6. Meister K. Der syntaktische Gebrauch des Genitivs in den kritischen Dialektinschriften / K. Meister. – Indogermanischen Forschungen 18, 1905/1906. – S. 133–204.
7. Meisterhans K. Grammatik der attischen Inschriften. Dritte vermehrte und verbesserte Auflage besorgt von Eduard Schwyzer / K. Meisterhans. – Berlin, 1900. – 312 p.
8. Schwyzer E. Griechische Grammatik: Syntax und syntaktische Stilistik / E. Schwyzer. – München, 1950. – 714 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Корпус боспорських надписей / под. ред. академика В. В. Струве, академика М. Н. Тихомирова, доктора наук В. Ф. Гайдукевича, А. И. Доватура, Д. П. Каллистова, Т. Н. Книповича. – М. Л. : Наука, 1965. – 940 с.

УДК 811.111:342.1

ІНТОНАЦІЯ АНГЛОМОВНОГО ДЕТЕКТИВУ

Тихоніна С. І.

Національний університет «Одеська морська академія»

У статті досліджено інтонацію англomовного детективу. Детально описано акустичні кореляти перцептивних одиниць інтонації в цілому та окреслені їхні прагматичні функції. Подано методіку електроакустичного аналізу, необхідну для встановлення інтонаційної організації англomовного детективу. Запропоновано та підтверджено гіпотезу, що інтонаційні параметри (частота основного тону, інтенсивність, тривалість) допомагають диференціювати композиційно-мовленнєві форми – розповідь, опис та роздум – в англomовному детективі.

Ключові слова: детектив, композиційно-мовленнєва форма, розповідь, опис, роздум, електроакустичний аналіз, частота основного тону, діапазон, інтенсивність, тривалість.

Tykhonina S. I. Intonation of the English detective story. The present article is a contribution to linguistics as it reports on the intonation peculiarities of the English detective story. The investigation is based on 200 utterances that have been chosen from the stories of Arthur Conan Doyle and represent narrative compositional forms "narration proper", "description" and "argumentation". The proposed hypothesis implies that every narrative compositional form in the English detective story can be differentiated by means of a certain acoustic parameter of intonation (voice pitch frequency, voice range, intensity and duration).

Argumentation is characterized by average indices of the voice pitch frequency of the principal structural elements in phrases (i.e. the first stressed syllable and the semantic centre). The minimum indices are peculiar to narration. The wider range of voice is observed in argumentation as well. It can be explained by its effort to create tension. The narrower voice range is peculiar to narration proper which is connected with its moderate character.

The indices of duration demonstrate that tempo is quite quickened in argumentation. The tendency to slowing down the tempo is observed in narration. The average indices are characteristic of description. Another peculiar feature of all the narrative compositional forms is pauses. They prevail in description and are almost absent in argumentation.

Intensity turned out to be the least significant acoustic parameter of intonation in sense-differentiating narrative compositional forms.

The obtained data on each narrative compositional form testify that narration, description and argumentation are differed by specific prosodic structures, each having a different quantitative correlation of the acoustically perceived features which help to create genre specificity of the English detective prose.

Key words: detective story, narrative compositional form, narration proper, description, argumentation, electro-acoustic analysis, voice pitch frequency, voice range, intensity, duration.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Представлена стаття присвячена вивченню інтонаційної організації англomовного детективу. До тепер жанр детективу досліджено фрагментарно, здебільшого в межах літературознавчої проблематики. Досі виникають суперечки щодо визначення цього жанру, його специфіки та морфології. До того ж не систематизовано лінгвістичні параметри детективу, зокрема його інтонаційні особливості, що зумовлює актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Детектив є популярним літературним жанром. Його вивчення оперте на праці В. Б. Шкловського, який докладно досліджував структуру та семантику детективних оповідань [9]. До інших важливих робіт, у яких детектив розглядають як тип літератури, належноємо праці О. Г. Адамова [1], А. З. Вуліса [4], Т. Кестхейї [6], В. Б. Сміренського [7], М. П. Тугушевої [8], Л. В. Дученко [5], Дж. Скеггз [12] та ін. Однак слід зазначити, що вчені зосереджують увагу на історії виникнення та розвитку детективу, виявленні закономірностей організації текстів детективного жанру, сюжетно-фабульній структурі тощо. Робіт, присвячених вивченню лінгвальних особливостей реалізації

детективу, мало, тому що мовні засоби зазвичай залишаються поза увагою дослідників.

Формулювання мети і завдань статті. Мета роботи полягає в тому, щоб визначити, як реалізуються інтонаційні параметри (частота основного тону, інтенсивність, тривалість) в англomовному детективі.

Об'єктом дослідження виступає інтонація оформлення англomовного детективу.

Предметом дослідження слугують такі акустичні параметри інтонації, як частота основного тону, тональний діапазон, інтенсивність та тривалість.

З поставленої мети витікають такі **завдання**:

- 1) проаналізувати акустичні кореляти перцептивних одиниць;
- 2) дати стислий опис методіки проведення електроакустичного аналізу;
- 3) інтерпретувати результати, отримані під час експерименту;
- 4) підтвердити запропоновану гіпотезу щодо інтонаційної диференціації композиційно-мовленнєвих форм в англomовному детективі.

Матеріалом дослідження послуговували 200 висловлювань, що були відібрані з детективних новел А. К. Дойла для проведення електроакустичного аналізу. Дібрані фрази репрезентують розповідь, опис,

роздум як композиційно-мовленнєві форми (далі КМФ), що входили до складу експериментального матеріалу для проведення електроакустичного аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досягнення мети нашого дослідження, тобто вивчення інтонаційної організації англомовного детективу, передбачає проведення електроакустичного аналізу, який, своєю чергою, потребує оперування певними термінами. Тому вважаємо необхідним удокладнити певні інтонаційні поняття та визначити, які акустичні кореляти відповідають перцептивним одиницям інтонації в цілому, зазначити їхні особливості, виявити прагматичні функції.

Головним акустичним корелятом *висоти тону* вважається **частота основного тону** (далі ЧОТ) [2, 10]. ЧОТ визначає мелодичний бік висловлювання, його тональний портрет. Зміни частоти основного тону в одній фразі досить значні: тон перебуває в постійному русі, він змінюється не лише протягом одного слова, а й протягом складу і звука. Тому характеризувати загальну зміну ЧОТ на матеріалі всієї фрази вважаємо недоречним, щоб уникнути узагальнень та абстрагування від побіжних рис. Як правило, до уваги береться те збільшення чи зменшення ЧОТ, яке дає змогу виявити певні функціональні риси мовлення. Риса, які характеризують фізіологічний чи суто фізичний бік мовлення чи випадкові зміни тону, до загальної ЧОТ фрази не включаються [там само].

Іншим показником, який слугує важливим параметром фрази за ЧОТ, є *діапазон фрази*. Діапазон фрази характеризує ту широту тонального охоплення, яку займає це висловлення в загальному частотному полі мовлення людини. Відповідно до змісту висловлюваного, до емоційного характеру фрази, мовець оперує ширшою чи вузькою тональною полосною. Крім того, діапазон висловлювання в мовленні несе і значне функціональне навантаження. Завдяки діапазону фрази слухач одержує додаткову інформацію [3, 23–24].

Гучність визначається **інтенсивністю** звука. Частотні характеристики, які визначають якість звуку (спектр), також беруть участь в створенні ефекту гучності, адже різні звуки різняться за гучністю. Окрім цього, час може впливати на сприйняття гучності. Установлено, що в межах 0.5 сек. збільшення часу звучання веде до збільшення гучності при однаковій інтенсивності [2, 11]. Ці дані демонструють певну роль часу в створенні ефекту гучності. Отже, основним акустичним корелятом гучності є інтенсивність, тоді як час і частоти можуть впливати на сприйняття гучності.

Час звучання – основний акустичний корелят **тривалості**, який залежить від кількості складів у висловлюванні та вимірюється в *мс*. Збільшення часу звучання сприймається як збільшення тривалості. А втім, на думку А. М. Антипової, невідомо, як часова шкала співвідноситься зі шкалою тривалості, наприклад, наскільки треба збільшити час, щоб досліджуваній звук сприймався вдвічі довшим, ніж інший. Водночас учена не бачить, як ЧОТ та інтенсивність можуть впливати на тривалість, тому не включає їх до акустичних корелятів тривалості [2, 11].

У нашому дослідженні ми дотримуємося погляду, що всі інтонаційні явища базуються на трьох базових характеристиках: частоті основного тону, інтенсивності та часі звучання. Ці три елементи тісно пов'язані між собою та за конкретних умов певною мірою впливають один на одного.

Наступним етапом стало проведення електроакустичного аналізу для підтвердження запропонованої гіпотези та для виявлення певних інтонаційних засобів, що допомагають диференціювати КМФ «розповідь», «опис» та «роздум» в англомовному детективі. Передусім стисло опишемо методику проведення електроакустичного аналізу.

Безперечною є думка, що перцептивний та аудитивний аналізи представляють широкі можливості. Однак дані, отримані в результаті згадуваних методів аналізу, є суб'єктивними. Такі видатні лінгвісти, як Дж. Доддінгтон та Ф. Нолан, навіть сумніваються в лінгвістичній цінності одержаних таким чином результатів [10, 11]. Проте вважаємо, що об'єктивність отриманих при цьому лінгвістичних висновків може бути підтверджена результатами точних фізичних вимірювань. Для усунення суб'єктивних моментів в інтерпретації результатів експерименту важливу роль відіграє використання методів інструментального та математико-статистичного аналізу.

Застосування методів інструментального аналізу уможливило встановити об'єктивну картину, яка характеризує роль основних компонентів інтонації: 1) ЧОТ; 2) тривалість; 3) інтенсивність.

Електроакустичний аналіз проводився двома етапами. На *першому* етапі відбувалося розшифрування тексту на отриманих осцилограмах, членування цього тексту на структурні елементи (початкові ненаголошені склади, корпус, ядро, ядерні склади), а також визначення семантичного центру висловлювання. На *другому* етапі експерименту виявлені фізичні дані заносились у таблиці структурного аналізу. Були охоплені частотні, часові та амплітудні характеристики всього висловлювання, а саме: 1) характер руху частоти основного тону у висловлюванні; 2) час звучання всього висловлювання; 3) пікова інтенсивність звучання.

Удодкладнений таким чином експериментальний матеріал дає можливість розпочати опис даних електроакустичного аналізу.

Одним із провідних акустичних параметрів, який різко відрізняє КМФ «розповідь», «опис» та «роздум», є зміна частоти основного тону. У процесі цього експерименту розглянуто такі частотні характеристики:

1) значення ЧОТ структурних елементів фраз, які представляють різні КМФ;

2) частотний інтервал першого наголошеного складу, ядра, а також частотний діапазон усієї фрази, який розраховується за формулою – $\max.$ точка : $\min.$ точка.

Статистична обробка частотних інтервалів цього експериментального матеріалу засвідчує висновок, що частотний інтервал відіграє важливу роль у розрізненні КМФ «розповідь», «опис» та «роздум».

Найбільш значущими є середньоарифметичні показники пікової ЧОТ фраз, які презентують різні

КМФ у таких структурних елементах, як початковий ненаголошений склад, перший наголошений склад, корпус, ядро, заядерні склади, подані в таблиці 1.

Отже, виявлено, що в КМФ «розповідь» найбільша пікова ЧОТ припадає на перший наголошений склад та на ядро (170 та 149 Гц відповідно). Ту саму тенденцію можна спостерігати і в КМФ «роздум» (198 та 214 Гц), тоді як для КМФ «опис» є характерним збільшення ЧОТ не тільки на першому наголошеному складі, але й на заядерних складах (175 та 177 Гц).

Порівнюючи дані ЧОТ найголовніших структурних елементів фрази, тобто першого наголошеного складу та ядра, необхідно відмітити, що максимальні показники виявлено в КМФ «роздум» (відповідно 198 та 214 Гц); середні – притаманні КМФ «опис» (175 та 166 Гц); мінімальні ж – КМФ «розповідь» (170 та 149 Гц). Таким чином, результати попередньо проведеного аудитивного аналізу підтверджені висновками електроакустичного дослідження.

Однією з важливих закономірностей, яку можна спостерігати, є зменшення ЧОТ при вимові ядерного складу в КМФ «розповідь» та «опис». Більш високі показники в описі свідчать про наявність емоційного відтінку у фразах, які належать до цієї КМФ. Менші показники в розповіді пов'язані з її помірністю. У КМФ «роздум» простежується протилежний процес: ЧОТ збільшується при вимові семантичного центру. Це можна пояснити прагненням мовця не лише привернути увагу до ключових моментів у фразі, але й створити ефект напруги.

Середньоарифметичні значення частотних інтервалів структурних елементів досліджуваних фраз, а також частотний діапазон усієї фрази, яка представляє ту чи ту КМФ, відображено в таблиці 2.

Отже, показники частотних інтервалів першого наголошеного складу перевищують в КМФ «розповідь» та «опис» і становлять 1.3 та 1.26 відповідно, тоді як в КМФ «роздум» цей показник складає 1.16. На протигагу цьому значення частотного інтервалу ядра є найбільшим в «роздумі» – 1.257. У «розпо-

віді» та «описі» різниця між цими показниками незначна – 1.1 та 1.14. Щодо середньоарифметичного значення фрази в цілому, то тенденція до збільшення спостерігається в КМФ «роздум» – 2.069. В КМФ «опис» цей показник – 1.921, у КМФ «розповідь» – 1.885. Знову можна побачити, що різниця між останніми двома КМФ не велика.

Таким чином, на основі комп'ютерного аналізу та статистичних підрахунків середньоарифметичних даних ми дійшли висновку, що у висловлюваннях, які належать до різних КМФ, більші значення пікової ЧОТ першого наголошеного складу та ядра притаманні фразам КМФ «роздум», так само як і частотний інтервал та діапазон фрази в цілому. Для КМФ «опис» характерними виявилися середні показники найголовніших структурних елементів фраз, а також частотний інтервал ядра і діапазон фрази. Щодо КМФ «розповідь», то її показники, хоч і не на багато, виявилися меншими за показники КМФ «опис». Це свідчить про те, що результати електроакустичного аналізу підтверджують висновки попередньо проведеного аудитивного аналізу.

У результаті доходимо висновку, що зміна частоти основного тону та діапазону всього висловлювання є смислорозрізнавальною характеристикою висловлювань, які належать до різних КМФ.

Отримані середньоарифметичні значення ЧОТ дали змогу нам відтворити тональну структуру фраз, які належать до розповіді, опису та роздуму. Тональний контур сприяє створенню більш адекватної картини мовного явища, яке вивчають, оскільки представляє його з урахуванням усіх зв'язків та взаємодій його основних елементів.

Для всіх КМФ є характерним низхідний рух, тобто переважає здебільшого низхідна шкала. Площина підвищення значень спостерігається на першому наголошеному складі та на семантичному центрі. Корпус фраз, які належать до КМФ «роздум», характеризується більшою крутизою підвищення та зниження ЧОТ. Це свідчить про наявність певного відсотка фраз, у яких, окрім низхідної, трапляється

Таблиця 1

Середньоарифметичні значення пікової ЧОТ структурних елементів фраз, які належать до різних КМФ (Гц)

КМФ	Пікова ЧОТ (Гц)				
	початкового ненаголошеного складу	першого наголошеного складу	корпусу	ядра	заядерних складів
Розповідь	125	170	146	149	99
Опис	168	175	145	166	177
Роздум	171	198	172	214	152

Таблиця 2

Середньоарифметичні значення частотних інтервалів 1 наголошеного складу та ядра, а також частотних діапазонів фраз, які належать до різних КМФ

КМФ	Частотний інтервал		Частотний діапазон фрази
	першого наголошеного складу	ядра	
Розповідь	1.3	1.1	1.885
Опис	1.26	1.14	1.921
Роздум	1.16	1.257	2.069

й ламана шкала. Щодо руху фінального тону, то тут помічено високе падіння. У цьому випадку отримані дані збігаються з результатами аудитивного аналізу.

Фразами, які належать до КМФ «розповідь» та «опис», притаманні більш плавні переходи, і одночасно з низхідною шкалою можна виділити й рівну шкалу. Однак рух фінального тону цих двох КМФ відрізняється: для «розповіді» характерним є низьке падіння, тоді як «опис» відрізняється середнім підйомом. Наявність саме такого термінального тону в КМФ «опис» пояснюється тим, що фрази цієї КМФ були розділені на синтагми, між якими переважав такий напрям руху ЧОТ.

При дослідженні інтенсивності були розглянуті такі її характеристики:

1) максимальні значення інтенсивності першого наголошеного складу;

2) максимальні значення інтенсивності семантичного центру;

3) максимальні значення інтенсивності заядерних складів.

Середньоарифметичні значення пікової інтенсивності перерахованих елементів наведено в таблиці 3.

Отже, найвища пікова інтенсивність спостерігається на першому наголошеному складі в усіх КМФ і становить 75 дБ. Щодо семантичного центру, то в кожній КМФ він вимовляється з меншою інтенсивністю. Трохи яскравіше він виділяється в КМФ «опис» із середньоарифметичним значенням 72 дБ. У «роздумі» та «розповіді» цей показник ненабагато менший, ніж в «описі», і становить 71 дБ та 70 дБ відповідно. Середня пікова інтенсивність вимови заядерних ненаголошених складів – 69 дБ в КМФ «опис» та «роздум» і 66 дБ – у «розповіді».

Так, у фразах *We found ourselves in Serpentine Avenue, And a drunken-looking groom <...> walked into the room* та *A married woman grabs at her baby*, які відповідно належать до КМФ «розповідь», «опис» та «роздум», перший наголошений склад вимовляється в середньому з інтенсивністю 75 дБ, тоді як семантичні центри цих висловлювань звучать з інтенсивністю, яка в середньому сягає 70 дБ,

72 дБ, 71 дБ.

Таким чином, комп'ютерний аналіз інтенсивності показав, що саме цей акустичний параметр інтонації є найменш значущим у смислорозрізюванні КМФ «розповідь», «опис» та «роздум». Крім того, за результатами попереднього аудитивного аналізу максимальна кількість фраз, проголошених «голосно», була зафіксована в КМФ «розповідь». Електроакустичний аналіз показав, що, хоч із різницею в 2 дБ, найвищий показник належить КМФ «опис». Отже, у цьому випадку результати різняться. Однак найімовірніше, це пов'язано з індивідуальними особливостями перцептивного сприйняття аудиторів.

Дослідження темпоральних характеристик фраз, які належать до різних КМФ, є важливим, тому що вони є смислорозрізювальною ознакою розповіді, опису та роздуму.

Під час електроакустичного аналізу були розглянуті такі темпоральні елементи досліджуваних фраз:

1) значення тривалості структурних елементів фраз (початкові ненаголошені склади, перший наголошений склад, ядро, заядерні склади);

2) міжсинтагмена пауза.

Середньоарифметичні результати вимірювань тривалості зазначених параметрів подано в таблиці 4.

На основі даних таблиці 4 можна побачити, що середньоарифметична тривалість є найбільша при вимові заядерних складів в кожній КМФ. Домінує показник у КМФ «опис» (він становить 509 мс). У КМФ «роздум» його значення становить 473 мс, у КМФ «розповідь» – 425 мс. Це свідчить про те, що в середньому час проголошення завершення фраз уповільнюється.

Важливо зазначити, що у трьох КМФ тривалість ядра перевищує тривалість першого наголошеного складу. Водночас у «роздумі» середньоарифметичне значення тривалості першого наголошеного складу та семантичного центру найменше – відповідно 197 мс та 293 мс. А це означає, що для цієї КМФ є характерним швидкий темп. «Опису» притаманні середні показники: перший наголошений склад

Таблиця 3

Середньоарифметичні значення пікової інтенсивності структурних елементів фраз, які належать до різних КМФ (дБ)

КМФ	Пікова інтенсивність (дБ)		
	1 нагол. склад	ядро	заядерні ненагол. склади
Розповідь	75	70	66
Опис	75	72	69
Роздум	75	71	69

Таблиця 4

Середньоарифметичні значення тривалості структурних елементів фраз, які належать до різних КМФ (мс)

КМФ	Тривалість (мс)				
	початковий ненагол. склад	1 нагол. склад	ядро	заядерні склади	міжсинтагм. паузи
Розповідь	186	340	350	425	317
Опис	310	297	334	509	309
Роздум	179	197	293	473	219

вимовляється в середньому за 297 мс, ядро – за 334 мс. У КМФ «опис» переважає середній темп вимови. Щодо КМФ «розповідь», то тут значення тривалості найбільші: на перший наголошений склад в середньому необхідно 340 мс, на семантичний центр – 350 мс. З огляду на наведені показники висновуємо, що для цієї КМФ є характерним повільний темп.

Таким чином, дані, отримані за допомогою електроакустичного аналізу, збігаються з даними аудитивного аналізу.

Тривалість неможливо розглядати, ігноруючи паузацію. Пауза використовується мовцем для виділення однієї синтаксичної одиниці від іншої, а різний тип паузи виражає характер зв'язку між одиницями тексту. Тривалість та місце пауз у висловлюваннях залежать від багатьох факторів та пов'язані зі змістовим аспектом передачі інформації.

У нашому дослідженні проаналізовані міжсинтагменні паузи. Їх найбільша кількість виявлена в КМФ «опис» – 56 %, але їх середньоарифметична тривалість становить середній за значенням показник – 309 мс. У КМФ «розповідь» кількість фраз виявилася меншою – 25 %. Однак, на відміну від «опису», їх середньоарифметична тривалість найбільша – 317 мс. У КМФ «роздум» показники кількості пауз та їх тривалості були найменші – 19 % та 219 мс. Отже, тривалість міжсинтагмених пауз впливає на уповільнення темпу в «розповіді» та на його прискорення в «роздумі», тоді як в «описі», незважаючи на переважання кількості пауз, їх тривалість стримує темп на середньому рівні.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. У результаті електроакустичного аналізу встановлено, що інтонаційна структура різних КМФ за тими чи тими акустичними українського детективу.

параметрами має характерні особливості, а отримані середньоарифметичні дані дали змогу зробити важливі висновки щодо основних інтонаційних характеристик, які обумовлюють диференціацію КМФ:

1) Основним інтонаційним засобом, який уможливило відрізнити КМФ, є частота основного тону.

2) Частотний інтервал різних КМФ є одним із провідних акустичних параметрів. Збільшення емоційної напруги в КМФ «роздум», пов'язаної з розкриттям злочину та викриттям злочинця, зумовлює збільшення частотного інтервалу.

3) Рух частоти основного тону різниться у всіх КМФ – від крутого підйому та зниження у «роздумі» до більш плавного переходу в «розповіді» та «описі».

4) Інтенсивність, чиє найвище пікове значення припадає на перший наголошений склад, а не на семантичний центр висловлювання, виявилася тим інтонаційним параметром, який відіграє найменшу роль в смислорозрізюванні КМФ «розповідь», «опис» та «роздум».

5) Темп вимовляння фраз, які належать до різних КМФ, не однаковий: він уповільнюється в «розповіді», що пов'язано з її помірним характером; трохи прискорюється в «описі» і найшвидшим є в «роздумі», що пояснюється їх більш емоційним характером.

Детальний аналіз усіх акустичних параметрів фраз, які належать до композиційно-мовленневих форм, переконує в наявності типологічних закономірностей та специфічних особливостей інтонаційного оформлення композиційно-мовленневих форм розповідь, опис та роздум в англійській мові.

Перспективою нашого дослідження вважаємо проведення порівняльного аналізу англійського та українського детективу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамов А. Г. Мой любимый жанр – детектив: Записки писателя / А. Г. Адамов. – М. : Сов. писатель, 1980. – 312 с.
2. Антипова А. М. Система английской речевой интонации / А. М. Антипова. – М. : Высшая шк., 1979. – 131 с.
3. Багмут А. Й. Типологія інтонації мовлення / А. Й. Багмут. – К. : Наук. думка, 1977. – 495 с.
4. Вулис А. З. В мире приключений: поэтика жанра / А. З. Вулис. – М. : Сов. писатель, 1986. – 382 с.
5. Дученко Л. В. Жанрово-лингвистические темпорально-повествовательные структуры художественного текста (на материале англоязычной детективной прозы XX в.) : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Лариса Владимировна Дученко. – Одесса, 2004. – 195 с.
6. Кестхейи Т. Анатомия детектива / Тибор Кестхейи. – Будапешт : Magvető Könyvkiadó, 1979. – 257 с.
7. Смиренский В. Б. Модели сюжетных структур и нарративного интеллекта / В. Б. Смиренский // Дискурс, речь, речевая деятельность: функциональные и структурные аспекты : [сб. обзоров]. – М., 2000. – С. 181–211.
8. Тугушева М. П. Под знаком четырёх. О судьбе произведений Э. По, А. К. Дойла, А. Кристи, Ж. Сименона / М. П. Тугушева. – М. : Книга, 1991. – 289 с.
9. Шкловский В. Б. Новелла тайн / В. Б. Шкловский // Хрестоматия по теоретическому литературоведению. – Тарту, 1976. – С. 107–128.
10. Doddington G. R. Speaker Recognition – Identifying People by their Voices / G. R. Doddington // Proceedings of the IEEE 73. – 1985. – № 11. – P. 1651–1664.
11. Nolan F. The Phonetic Bases of Speaker Recognition / F. Nolan // Cambridge Studies in Speech Science and Communication. – Cambridge : Cambridge University Press, 2009. – 232 p.
12. Scaggs J. Crime Fiction / John Scaggs. – London and New York: Routledge, 2005. – 174 p.

СПОСОБИ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРЕМ У НІМЕЦЬКОМОВНОМУ ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ КНИГИ М. АУСТА "POLEN UND RUSSLAND IM STREIT UM DIE UKRAINE")

Ткаченко Ю. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню особливостей реалізації українських лінгвокультурем у німецькомовному науковому історичному дискурсі (на матеріалі книги М. Ауста "Polen und Russland im Streit um die Ukraine"). Виявлено та описано ключові способи відтворення українських лінгвокультурем у німецькомовних наукових оригінальних текстах історичного спрямування. Доведено, що ключовими способами відтворення українських лінгвокультурем в німецькомовних наукових оригінальних текстах історичного спрямування є транскрипція чи транслітерація та калькування, супроводжувані коментарем або відповідними ілюстраціями.

Ключові слова: лінгвокультурема, німецькомовний науковий історичний дискурс, транскрипція, транслітерація, калькування.

Tkachenko Yu. V. The methods of reproducing Ukrainian linguoculturema in the german discourse (on the material of the book of M. Aust "Polen und Russland im Streit um die Ukraine"). The article aims at investigating the process of realization of Ukrainian linguoculturemes in German scientific historical discourse which are caused by different extralingual and intralingual factors. Linguocultureme is understood as a special language unit of various linguistic status (from a word to textual fragment) which nominates a definite cultural object. The author clarifies the notion of «linguocultureme» and analyzes modern approaches to their classification. In the context of the research the chosen classification comprises proper names, antroponyms, toponyms, argonyms, ethnographical lexics. As a source of linguoculturemes the author considers folk poetic works, historical and ethnical scientific works, quotations of prominent scholars and artists, literary works and publicistic texts, images of prominent people who are the representatives of the national interests of the whole nation. The article also deals with the criteria of defining Ukrainian linguoculturemes in German scientific historical discourse, among which we distinguish: 1) semantic, 2) grammatical, 3) stylistical and 4) translational. The research is performed on the basis of the scientific work "Polen und Russland im Streit um die Ukraine" by Martin Aust, where about 1000 linguoculturemes has been single out and described. Special attention is payed to the process of singling out and description of key ways of revealing Ukrainian linguoculturemes in original German scientific texts on different historical topics. It is proved that the key ways of revealing Ukrainian linguoculturemes in German scientific historical discourse are: transcription/transliteration (50%), and calk (25%), which are supplied by proper commentaries (15%) and illustrations (10%). The author draws the conclusion that translation Ukrainian linguoculturemes into another language (German) makes it possible to reveal additional specific cultural meanings contained in the analysed linguocultural elements (linguaculturemes).

Key words: linguocultureme, German scientific historical discourse, transcription, transliteration, calk.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Проблема вивчення взаємозв'язку мови і культури є одним із актуальних напрямів сучасної мовознавчої науки, зокрема і лінгвокультурології. Загальновідомо, що мова слугує найважливішим засобом не тільки спілкування і вираження думки, а й акумулювання знань культури. Саме цю частину культури і цю частину мови, на думку В. Виноградова, слід вивчати у перекладознавчому ракурсі «з метою більш повного і глибокого розуміння оригіналу та відтворення відомостей про ці цінності в перекладі за допомогою мови іншої національної культури» [1, 37].

Сьогодні вчені вважають, що національно-мовний образ світу як комплекс понять і відношень, що фіксується мовою певного етносу, виявляється на різних мовних рівнях (В. Воробйов, В. А. Маслова, Н. Зайченко, Т. Кіс, М. Шевченко). Найповніше він представлений у лексико-семантичній, фразеологічній та синтаксичній системах мови, зокрема у групі слів і словосполучень, у яких через поняття

втілюються такі риси народу, як географічне місце проживання, громадський побут і звичаї, основні галузі господарства, промисли і ремесла, поселення і житло, національний одяг, традиційні страви, зовнішність, типові внутрішні стани, сім'я і родинна обрядовість, мистецтво, вірування, мораль тощо.

З іншого боку, мовні одиниці різного лінгвістичного статусу, що містять інформацію про культуру носіїв мови, стали предметом вивчення різних наук: культурології (концепти, фрейми, скрипти), психолінгвістики (прототипи), лексикології (реалії, культурно-маркована лексика/лексика з культурним компонентом/культурологічно значуща лексика), перекладознавства (безеквівалентна лексика). Однак вказані терміни на позначення цього лінгвістичного явища «мандрують» від науки до науки, відмінності між ними не завжди очевидні, а тому часто постає питання про роль і місце мовних одиниць з культурним складником у системі оригіналу загалом, а також про способи їх відтворення у перекладі.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою вивчення шляхів відтворення лінгвокультури у перекладі та їхніх трансформацій, що дає можливість виявити додаткові культурні смисли, вкладені в лінгвокультурних елементах будь-якого тексту, серед інших і наукового. Адекватно відтворені лінгвокультури у перекладі можуть слугувати джерелом новітнього розуміння культурних стереотипів оригінального тексту в межах тієї чи іншої мовної спільноти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Семантико-культурні особливості номінації культурно-маркованих мовних одиниць були об'єктом дослідження багатьох науковців – як у вітчизняній, так і в зарубіжній лінгвістиці, зокрема Н. Арутюнової, В. Бураковської, А. Вежбицької, С. Воркачова, В. Воробйова, В. Карасика, С. Кошарної, В. Красних, В. Маслової, З. Попової, Г. Слишкіна, Ю. Степанова, В. Телії, В. Тхорика, Н. Фанян, О. Хроленка, В. Шапкеліна, О. Шейгал та ін.

На позначення мовного знака культури в сучасних мовознавчих студіях вживаються такі терміни, як-от: «знак етнокультури», «етнокультурний концепт» (В. Жайворонок), «мовно-естетичний знак національної культури» (С. Єрмоленко), «мовний знак національної культури» (Н. Зайченко), «лінгвокультурний концепт» (С. Воркачов, В. Маслова), «культурно маркована одиниця», «слово з національно-культурним компонентом семантики» (Є. Верещагін, В. Костомаров), «національно-культурна одиниця», «культура» (С. Прохорова). У перекладознавчих студіях подибуємо терміни: безеквівалентні слова, реалії, фонова лексика, культурологічні номінації, слова з національно-культурною конотацією, етнокультурно марковані слова, національно маркована лексика, мовні стереотипи та ін.

Останнім часом почав уживатися термін «лінгвокультура», що виник із розвитком спеціальної галузі – лінгвокультурології (див. праці В. Воробйова, В. А. Маслова, Н. Зайченко, Т. Кіс, М. Шевченко та ін.). Лінгвокультура як одиниця лінгвокультурології ще недостатньо вивчена, теоретичні засади та методологію її аналізу розроблено лише частково, зокрема у працях К. Бусуріної, В. Воробйова, Л. Мацько, М. Шевченко та ін. Тому досі дискусійним залишається питання дефініції лінгвокультури, структурних компонентів її значення, ідентифікації, опису та систематизації лінгвокультурних одиниць, а також способів їх відтворення у процесі перекладу.

Формулювання мети і завдань статті. Метою статті є виявлення і опис способів відтворення українських лінгвокультур в німецькомовних наукових оригінальних текстах історичного спрямування.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- уточнити зміст поняття *лінгвокультура* та проаналізувати різні підходи до його класифікації;
- визначити критерії виокремлення українських лінгвокультур в німецькомовних наукових текстах;
- виявити і описати ключові способи відтворення лінгвокультур в німецькомовних наукових текстах історичної тематики.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Загальновідомо, що предметом вивчення лінгвокультурології є одиниці мови культурно-когнітивної семантики. В. Маслова до таких одиниць відносить ті, у змісті яких виявляється частина, обумовлена особливостями національної культури, етнічної свідомості і які «мають символічне, еталонне, образно-метафоричне значення в культурі» [6, 53]. У царині перекладознавства важливе місце посідає саме культурологічний аспект перекладу, де основним завданням виступає пошук принципів відмінностей між оригінальним текстом і текстом перекладу. Учені (В. Виноградов, В. Воробйов, В. Комісаров, Л. Латішев, О. Потебня, В. Телія, С. Тер-Минасова, А. Швейцер та ін.) насамперед цікавляться відмінностями не так у мовній формі, як у культурологічних факторах, що виявляються під час детального зіставлення різних варіантів культурно маркованого тексту оригіналу та його перекладу. Тому в контексті нашого дослідження під *лінгвокультурою* розуміємо таку мовну одиницю певного лінгвістичного статусу (від одного слова до цілого тексту), яка називає / виражає ім'я певного культурного об'єкта.

Традиційно джерелами походження лінгвокультури вважають: 1) народну поетичну творчість, яка є суттєвою частиною національної культури народу, важливим джерелом пізнання цивілізації та історії, відтворенням суспільної свідомості нації; 2) пам'ятки історії, спеціальні історичні, філософські, соціологічні, літературознавчі, лінгвістичні, естетичні та інші дослідження; 3) вислови діячів науки, мистецтва та літератури, у яких втілено найважливіші оцінки нації та національної особистості; 4) літературні твори як вторинні модельовані системи, у яких знайшла художнє відображення національна особистість (типи та образи) та публіцистика; 5) видатні особистості як модель національної особистості (наприклад, Тарас Шевченко, Павло Глазовий, Леся Українка, Ярослав Мудрий – для української національної особистості; Генріх Гейне, Йоган Себастьян Бах, Йоган Вольфганг фон Гете – для німецької національної особистості); 6) думки й судження іноземців про певну націю та її культуру [2, 56].

Важливо наголосити, що культурна інформація виражається в лінгвокультурах по-різному – через культурні конотації, оцінні смисли, ціннісні орієнтації, одиниці мови, що відображають ментальний образ народу і слугують основою для їхньої класифікації [3; 4].

Специфіка національно-мовної картини світу українців, мовна особистість як носій етнокультурних знань, культурно-мовна компетенція, міфологеми, внутрішні форми слова, народна фразеологія, які є ключовими для нашого дослідження, представлені в праці В. Кононенка [5].

Відомо, що перша класифікація лінгвокультур належить В. Масловій. Вона охоплює дев'ять груп лінгвокультур: 1) безеквівалентні мовні одиниці і лакуни; 2) міфологізовані мовні одиниці: архетипи і міфологеми, обряди і повір'я, ритуали і звичаї, закріплені в мові; 3) пареміологічний фонд мови; 4) фразеологічний фонд мови; 5) еталони, стерео-

типи, символи; 6) метафори і образи мови (асоціації, створювані внутрішньою формою слова); 7) стилістичний уклад різних мов; 8) мовна поведінка [6].

Г. Тургунтаєва поділяє лінгвокультурами на: 1) власні назви: а) антропоніми; б) топоніми; в) артоніми; г) ергоніми; 2) загальні назви: а) етнографічна лексика духовної культури; б) етнографічна лексика матеріальної культури; в) зооніми; г) терміни спорідненості; г) етніми [7].

Отже, як показав аналітичний аналіз теоретичної літератури, проблема виділення національно-культурної лексики (лінгвокультурам) та повнота її класифікації зумовлена багатьма як екстралінгвістичними, так й інтралінгвістичними факторами, а тому жодна з них не може бути вичерпною.

Численність випрацюваних класифікацій лінгвокультурам та строкатість їх функціональних типів спричинили той факт, що ще одним дискусійним питанням постає проблема визначення критеріїв виокремлення лінгвокультурам у текстах оригіналу.

У контексті нашого дослідження такими критеріями виокремлення українських лінгвокультурам у німецькомовних наукових історичних текстах є: 1) *семантичний* (виявляємо денотативний і конотативний зміст слів та словосполучень); 2) *граматичний* (визначаємо типові морфолого-словотвірні моделі, синтаксичні побудови, фразеологізми); 3) *стилістичний* (враховуємо можливість передачі такими мовними одиницями національного колориту, стилізації, інтимізації тощо); 4) *перекладознавчий* (лексика відноситься до безеквівалентної, так званих реалій, що, не маючи прямих відповідників, транслітеруються або транскрибуються, калькуються чи передаються описово або спеціально пояснюються у примітках до тексту).

Розглянемо детальніше способи відтворення українських лінгвокультурам у німецькомовних текстах історичної тематики з огляду на наведені вище критерії їхнього виокремлення.

Слід зазначити, що матеріалом дослідження послуговували праці Мартіна Ауста (нар. 1971 року у Ганновері) – сучасного німецького історика та викладача вищої школи, професора, коло наукових інтересів якого зосереджено на історії Східної Європи, зокрема Польщі, України та Росії. Саме спільне історичне минуле цих трьох країн і лягло в основу монографії «Польща та Росія в суперечці за Україну: конкуруючі спогади про війни XVII століття у період з 1934 до 2006 рік». У своїй праці науковець здійснює різноаспектний аналіз відносин між названими державами від початку XVII століття та показує інтерпретації історичних подій у різних часовий період – в епоху сталінізму, у повоєнний період та після розпаду Радянського Союзу й утворення нових незалежних держав.

Аналізуючи історичні події, М. Ауст виходить з культурно-історичної перспективи та опирається, окрім наукових джерел, як на візуальні (пам'ятники, плакати), так і на літературні (історичні романи) та музично-театральні аудіальні твори (історичні опери, фільми, театральні вистави). «Саме фокус на мистецько-медіальному рівні Geschichtskultur радянського та пострадянського періоду в Росії,

Україні та Польщі і відзначає роботу». Тому у монографії М. Ауста натрапляємо на велику кількість власних назв на позначення не лише відомих історичних постатей, а й імен діячів культури та мистецтва, а також назви творів (біблійні) та духовних витворів (ідіонімів).

Як показав аналіз ілюстративного матеріалу, найчастіше українські лінгвокультурами відтворюються за допомогою транскрипції чи транслітерації, калькування, супроводжуються коментарем або відповідними ілюстраціями.

За допомогою транскрипції та транслітерації М. Ауст передає **власні назви**, серед яких переважають **антропоніми**: *Danylo Nečaj*, *Maksym Kryvonis* (48), *Pavlo Skoropads'kyj* (131), *Volodymyr Ynnyčenko* (129), *Petljura* (169), *Tymošenko* (262), які можуть бути виражені як поєднанням імені та прізвища, так і окремо.

Другу за величиною групу онімів, які німецький науковець передає за допомогою транскрипції та транслітерації, становлять **топоніми**: *Kiev* (8), *Wolhynien*, *Charkiv*, *Bukowina* (11), *Perejaslav* (12), *ČyhyrynSubotiv*, *Korsun'* (47), *Zboriv* (49). Інколи в тому самому тексті подибуємо різні способи написання географічних назв: наприклад, місто Берестечко транслітерується по-різному: *Beresteczko* (49) та *Berestečko* (124).

Принагідно зауважимо, що тут часто трапляються **зіпероніми**, які можуть виражатися одним словом (*der Regisseur Savčenko* (101), *der Historiker Mychajlo Hruševs'kyj* (116), *der Kosak Bohun* (262), *die Stadt Proskuriv* (210), *die Region Kamjanec-Podilskyj* (210)), а також бути у складі словосполучення: *der Kiever Metropolit Syl'vester Kosiv* (49), *Ivan Vyhovs'kyj*, *Hetmander Zaporoher* (54), *der große ukrainische National dichter Taras Ševčenko* (116), *der erste Sekretär Kyryčenko* (210), *der ukrainische Historiker Ivan Kryp'jakevyč* (211), *der etablierte ukrainische Archäologeund Historiker Mychajlo Braičevskyj* (214), *der ukrainische Schauspieler Bohdan Stupka* (258), *der ukrainische Präsident Leonid Kučma* (273), *der Kiever Pracht boulevard Chreščatyk* (15), *die Kiever Schlucht Babyj Jar* (258).

Як показав аналіз ілюстративного матеріалу, німецький учений для відтворення українських лінгвокультурам користується транскрипцією та транслітерацією з обидвох мов (української та російської). До прикладу: „*Das Themades Buches – die Konkurrenz Polensund Russland sumdie Ukraine – hat sich auchinder Schreibweisevon Personen – und Ortsnamennie der gesch lagen. Ich habe mich darum bemüht, je nachdem, wessen Perspektive der Text wiedergibt, die polnische, ukrainische oder russische Transliteration zu nutzen. Doch hat auch dieses Prinzip seine Grenzen. Der Hetman der Kosaken Bohdan Chmel'nyc'kyj etwa wird in meinem Text durchgängig ukrainisch transliteriert. Für manche Namen wie zum Beispiel die Ortsnamen Kiev oder Wolga habe ich durchgängig die im Deutschen gebräuchliche populäre Form und nicht die wissenschaftliche Transliteration aus dem Ukrainischen...*“ (8)

Окрім власних назв, за допомогою транскрипції М. Ауст подає деякі суспільно-політичні лінгвокульту-

турема, зокрема **історичні**: *der Hetman, der Hetmanat* (55), *das Universal* (129); **етнографічні**, які відображають поняття як зі сфери культури та мистецтва: *die Rohrpfefe (dudka)* (91), такі і зі сфери побуту: *starke Biermar kenamens Perejaslavske* (210). Проте варто зауважити, що набагато частіше для відтворення історичних лінгвокультурем науковець звертається до поєднання транскрипції/транслітерації з іншими способами відтворення лінгвокультурем, тобто до комбінованої реномінації та калькування.

До слова, **комбінована реномінація**, утворена шляхом поєднання транскрипції з перифразою або гіперонімом, є, на наш погляд, одним із найбільш продуктивних способів відтворення лінгвокультурем, який, з одного боку, зберігає конотативну локальну сему, а з іншого – розкриває денотативне значення лінгвокультурема. При цьому М. Ауст використовує комбіновану реномінацію для відтворення всіх лексико-семантичних груп лінгвокультурем, зокрема і суспільно-політичних, де переважають **історичні**: *die Zeit Chmel'nyc'kyjs (Chmel'nyčyna)* (12), „*Einwurzelung*“ (*korenizacija*) (82), *der Rat der Kosaken (rada)* (51). Як бачимо, транскрипцію науковець подає переважно в дужках після перифрази чи пояснення поняття. Однак у деяких випадках спочатку наводиться транскрибована лінгвокультурема, а потім поняття пояснюється чи уточнюється, наприклад: *die Bulava, das Herrschaftszeichen des Hetmans* (211).

Комбінована реномінація використовується також і в інших групах онімів, серед яких: **ергоніми** (*die Bildungs vereinigung Prosvita* (169)), **ідеоніми** (*Schauspiel «Bohdan Chmel'nyc'kyj»* (91), *das Pauliner kloster Jasna Góra* (258)), **бібліоніми** (*die Zeitschrift «Ukrajina»* (211)).

Цікавим є той факт, що для адекватного відтворення українських лінгвокультурем М. Ауст досить часто вдається до **калькування** або використання напівкальки, що дає змогу шляхом буквального покомпонентного перекладу перенести лінгвокультурему в цільову культуру, а також зберегти її семантику. До прикладу, назви органів та носіїв державної влади: *die Zaporoger Sič* (47), *die Kiever Rus'* (110), *der galizische Landtag* (124), *die West ukrainische Volksrepublik* (129), *der ukrainische Nationalrat* (129). Окрім того, калькування зазнають і деякі **власні назви**, серед них: **ідеоніми**: *das Kiever Höhlenkloster* (56), *das Goldene Tor* (92); **бібліоніми**: *Die Geschichte der Ukraine-Rus'* (83) та **зідроніми**: *das Schwarze Meer* (49).

Трапляються випадки, коли М. Ауст по-різному подає власну назву – у вигляді транслітерації *Žovti Vody* (47) та калькованого перекладу *die Schlacht and engelben Wassern* (92). Слід зазначити, що такий онім німецькою не ідентифікується. Тому, на нашу думку, було б доречно уніфікувати способи передачі тих самих власних назв у всій площині тексту.

М. Ауст у своїй праці неодноразово комбінує кальку з транслітерованою назвою (*natioanler Befreiungskrieg (nacional'no-vuzvol'navijna)* (255)), спочатку пояснює, а потім наводить скорочення чи аббревіатуру української лінгвокультурема: (*ein ukrainischer Zentralrat, Radagenannt* (129), *die Ukrainische Volksrepublik (Ukrajins'ka Narodnja*

Respublika, kurz UNR) (131), *die Ukrainische Aufstands-Armee (Ukrajins'ka Povstans'ka Armija, abgekürzt UPA)* (252). Як бачимо, такий спосіб відтворення поширений здебільшого для передачі історичних лінгвокультурем.

Проте поєднання гіперонімічної назви з калькованою (*ein Buch mit demprägnanten Titel «Die Ukraine ist nicht Russland»* (273), *der Ukraine roman „Zwölf Ringe“* (91)) та транслітерованою водночас (*Kosakenchronik „Augenzeugenchronik“ (Litopyssamovydcja)* (57), *der ukrainische Film «Gebet für Hetman Mazepa» (Molytva za hetmana Mazepu)* (269), *die Zeitung «Junge Ukraine» (Ukrajina moloda)* (273)) є найбільш типовим для відтворення бібліонімів.

Важливим джерелом на шляху до реалізації етнокультурної специфіки українських лінгвокультурем в німецькомовних наукових історичних текстах, на нашу думку, слугує український фольклор, до якого звертається дослідник, характеризуючи, наприклад, постать Богдана Хмельницького: *«Die anonyme Dichtkunst der Zeit hat in Chmel'nyc'kyj einen Auserwählten (izbrannyj) sehen wollen, der „die Ukraine auf die Beine gestellt hat“ (Črez jogo Ukrajina na nohy povstala). Weiter wird Chmel'nyc'kyj als ein hellstichtiger Führer und Held, dem Vaterland von Gott gegeben, tituliert, der die Herrschaft der Schlachta auf ewig vertrieben habe (Vožd', jasnovidec, heroj, otčuzni darovanyj bohom, panstvo šlachetne navik vyhnav iz bat'kivs'kych mež)»* (56). М. Ауст подає транслітеровані з української мови назви чи текстові фрагменти у дужках безпосередньо після їхніх німецькомовних відповідників.

У контексті нашої роботи лінгвокультурема в текстах наукового дослідження історичного спрямування виконують не лише етнокультурну функцію, а й пізнавальну, що зумовлено науковим жанром праці. Тому М. Ауст нерідко надає детальні метатекстові коментарі для пояснення лінгвокультурем, які, окрім особливого значення для історії чи культури України, характеризуються образністю, а тому потребують додаткового тлумачення. Так, наприклад, безпосередньо в тексті праці знаходимо лінгвокультурему *Kobzarsänger* (91), значення якої експлікується у виносці цитатою з праці іншого дослідника історії та культури України: *„Die Kobzar sänger sind ein Phänomen des 16. bis 18. Jahrhunderts: „Es erscheint eine neue Form historischer Dumen – lyrisch epische Gesänge rezitativer Art, – die die Heldentaten der Kosaken in ihrem Kämpfen mit Türken, Tataren und Polen verherrlichen. Im Zusammenhang damit entsteht die besondere Schicht der Bandura – oder Kobzarsänger“*.

Одночасно натрапляємо на випадки, коли коментар введено безпосередньо в тексті праці: так, М. Ауст спочатку використовує лінгвокультурему *Taras Bul'ba*, розповідаючи про проект одноіменного фільму, а потім науковець надає коментар про головного персонажа та твір М. Гоголя: *„Taras Bul'ba heißt eine 1835 in St. Petersburg erschienene Erzählung, in der ihr Autor Gogol' sich mit ukrainophiler Absicht daran versucht, aus dem Stoff der Kosakenaufstände im Polen des späten 16. und vor allem 17. Jahrhunderts eine Erzählung zu schaffen, die den hohen Ton pathetischen Ringens der orthodoxen Kosaken um ihre Befreiung von polnischer Herrschaft trifft“* (252).

Для відтворення українських лінгвокультурем у праці М. Ауста важливою є візуальний складник. Наприклад, на рис. 1–2 бачимо, як науковець доповнює текст ілюстраціями. Тут йдеться про **візуальні джерела: картини**: (*Bildeinesunbekanntenkünstlers „Der Kosak Mamaj“* (91)), **ілюстрації**, зокрема у пресі, написи на яких (*„Auf ewig mit dem großen russischen Volk“* (*Навікузвелькумrossijs'kymnarodom*) (211)) дослідник пояснює. Такі світлини, малюнки та ілюстрації унаочнюють елементи української культури та значно полегшують сприйняття українських лінгвокультурем німецькомовною спільнотою.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, у роботі доведено, що лінгвокультурем – це комплексні мовні одиниці різного лінгвістичного статусу, що становлять діалектичну єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного.

Різноманітні класифікації лінгвокультурем зумовлені як екстралінгвістичними, так й інтралінгвістичними факторами, а численні їхні типи дають можливість отримати уявлення про культурну специфіку тієї мовної спільноти, до якої вони належать. Критеріями виокремлення українських лінгвокультурем у німецькомовних наукових історичних текстах вважаємо: 1) *семантичний*; 2) *граматичний*; 3) *стилістичний*; 4) *перекладознавчий*. Способами відтворення українських лінгвокультурем у німецькомовних наукових історичних текстах є: транскрипції чи транслітерації (50%), калькування (25%), супроводжувані коментарем (15%) або відповідними ілюстраціями (10%).

Перспективним видається дослідження способів відтворення українських лінгвокультурем у німецькомовних наукових текстах іншого тематичного спрямування.

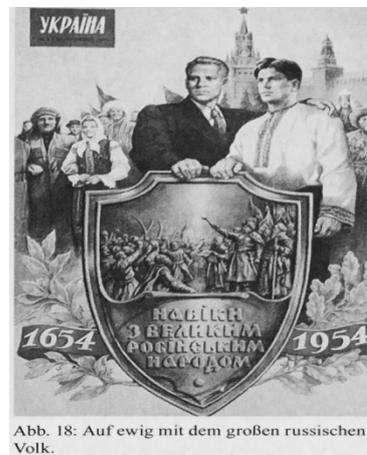

Рис. 1. Візуальний складник відтворення лінгвокультурем

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В. С. Перевод: Общие и лексические вопросы : [учеб. пособие] / В. С. Виноградов. – М. : КДУ, 2004. – 240 с.
2. Воробьев В. В. Лингвокультурология / В. В. Воробьев. – М. : Изд-во Российского университета дружбы народов, 2006. – 112 с.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / В. В. Жайворонок – К. : Довіра, 2007. – 262 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : [словник-довідник] / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Кононенко В. І. Українська лінгвокультурологія : [навч. посіб.] / В. І. Кононенко. – К. : Вища шк., 2008. – 327 с.
6. Маслова В. М. Введение в лингвокультурологию / В. М. Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 207 с.
7. Тургунтаева Г. А. Функционирование лингвокультурем в информационно-рекламных текстах: на материале казахского, русского, английского языков : автореф. дисс. ... кандидата филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Г. А. Тургунтаева. – Бишкек, 2012. – 25 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Aust Martin. Polen und Russland im Streit um die Ukraine. Konkurrierende Erinnerungen an die Kriege des 17. Jahrhunderts in den Jahren 1934 bis 2006 / Martin Aust. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2009. – 337 S.

UDK 811.111:629.7

THE LEXICAL COMPONENT OF AVIATION ENGLISH

Tokar Ye., Fainman I.

Flight Academy of National Aviation University, Kropyvnytskyi

The paper deals with characterizing the lexical component of Aviation English. The primary objective is to define the notion of Aviation English and disclose the peculiarities of its vocabulary.

Aviation English describes English used by pilots, air traffic controllers and other personnel associated with the aviation industry. It is believed to include not only standard phraseology but also Plain Aviation English as well. Thus, the authors underline that the notion covers not only pilot-air traffic controller communication which mostly (though not only) involves standard phraseology, but also other kinds of interactions between all the possible participants in the professional aviation community which can be characterized by using natural language or plain English in the aviation environment.

The lexical component is stated to be one of basic aspects of linguistic knowledge and the foundation for any communication process alongside with grammar and pronunciation. Aviation English vocabulary constitutes the core of communication in the professional aviation environment. It reflects the results of scientific and professional knowledge in its contents.

Aviation lexical core is characterized by stylistic and emotional neutrality as well as synonymy limitation and polysemy avoidance. It has a system of terms which includes not only basic aviation concepts, but general scientific notions and semi-technical vocabulary where an item has a different meaning in aviation from that in general usage.

The paper also investigates the lexical domains distinguished within Aviation English subset of the language. Grouping the items according to lexical domains is based on inner links between objects and surrounding phenomena and is related to subject-logical features. Thorough analysis of researches on Aviation English vocabulary has given grounds to state that each domain differentiated contains a core notion that unites all the others around it.

Key words: *Aviation English, vocabulary, lexical component, lexical domain.*

Токар Є., Файнман І. Лексичний компонент авіаційної англійської. У статті досліджено лексичну складову авіаційної англійської мови, визначено поняття авіаційної англійської та розглянуто характерні риси її вокабуляру. З'ясовано, що лексичний компонент становить основу професійної комунікації авіаційних фахівців та характеризується стилістичною й емоційною нейтральністю, уникненням полісемії й обмеженням синонімії.

Проаналізовано також виокремлення семантичних полів, підполів та лексико-семантичних груп у межах авіаційної англійської лексики.

Ключові слова: *авіаційна англійська, лексичний компонент, семантичне поле.*

Defining the problem and argumentation of the topicality of its consideration. With the rapid progress in the development of the surrounding world, its globalization and erasing the boundaries of possible interactions it's not strange that aviation has taken an important place in the way of present-day life. Innovations, new technologies and perspective knowledge have made it possible to cross the ocean in several hours without any problems. However, in spite of big advance in technology, unfortunately air incidents haven't stopped occurring. Though, they have changed their nature and reasons, putting human factor on the first place. Great technological leap in the sphere of aviation has resulted into appearance of new more reliable aircraft. Consequently the leading role in the range of emergency reasons has turned to human factor where the issue of communication takes an important position.

As a result of a number of incidents because of communication problems, communication issues in aviation are currently taken very seriously by the aviation authorities and play a heightened role in pilot and air traffic controller training. The International Civil Aviation Organization (2010) explains this as follows: "With mechanical failures featuring less prominently in aircraft accidents, more attention has been focused in recent years on human factors that contribute in acci-

dents. Communication is one human element that is receiving renewed attention" [8, vii].

English is used in aviation both by native and non-native English speakers who communicate for a specific purpose in the professional aviation context where English is adopted to be a working language. As stated by Douglas (2000), "specific purpose language is precise, has distinctive features (lexical, semantic, syntactic or even phonological) which make it peculiar and understandable only in the environment of its users" [5, 7]. Consequently, the lexical component is a part of a complex phenomenon of Aviation English which requires thorough linguistic study due to its specific characteristic in comparison to general English.

Analysis of recent research and publications. The phenomenon and peculiarities of Aviation English as a subset of the language as well as in terms of its components have recently become a frequent object of linguistic researches. The issues of Aviation English interpretation, its basic units, their interconnection, characteristic features, the methods of teaching Aviation English and ways of its improvement are of great interest to linguists.

A. Kyrychenko has investigated the phonetic peculiarities of aviation communication while I. Asmukovych deals with its structure and syntax. As for the lexis research, there is a cognitively oriented study of avia-

tion vocabulary regarding its metaphoric representation (B. Kopecka). However, in fact, Aviation English lexical component is mostly being investigated in terms of vocabulary teaching methods in ESP course. Aviation vocabulary is viewed as a major difficulty which impedes students' progress (A. Wang) and creates some challenges in the process of its learning (S. Secer, M. Sahin). Thus, ways of improving aviation vocabulary teaching methods are being widely discussed in scholarly circles.

Despite a variety of views on the phenomenon of Aviation English, several probes on investigating its vocabulary and ways of teaching it to students but there is still lack of consistent research regarding the lexical component of Aviation English in terms of its full characteristic.

Setting the goals and tasks of the article. The primary objective of this paper is to define the notion of Aviation English and disclose the peculiarities of its lexical component.

The outline of the main research material. The term "Aviation English" is widely used in linguistics though its meaning and interpretation are rather different in a great variety of linguistic publications. Aviation English is often assessed from the perspective of register or discourse research where focus is placed on its situational and linguistic analysis.

Although phraseology and aviation vocabulary knowledge are tremendously important, general English proficiency is often missing. Knowing a restricted "language" would not allow the speaker to communicate effectively in a novel situation or in contexts of non-typical vocational environment [11, 4]. This shows that general language skills are the foundation of all efficient communication, especially in aviation. Although the careful use of ICAO phraseologies is one means to increase communication safety, no set of phraseologies, however extensive, can account for the breadth of human communicative need, even within the relatively constrained environment of air traffic control communications [9, 3–4].

Despite including not only standard phraseology but also use of Plain Aviation English in the communication between a pilot and ATCs (air traffic controllers) as well [4, 71–82], no attention in the analysis is devoted to any other communication except pilot-air traffic controller interaction. However, "this is not the only communication loop in the aviation context" [6, 1]. Important communications take place between crew members and other personnel in the cockpit and beyond it, on the ground and in the air. Moder (2013) states the following: "Aviation English describes English used by pilots, air traffic controllers and other personnel associated with the aviation industry. Although the term may encompass a wide variety of language use situations including the language of airline mechanics, flight attendants or ground service personnel most research and teaching focus on the more specialized communication between pilots and air traffic controllers [12, 227]"

Regarding our use of the term *Aviation English*, we take it as covering not only pilot-air traffic controller communication which mostly (though not only) involves standard phraseology but also other kinds of interactions between all the possible participants in the

professional aviation community which can be characterized by using natural language or plain English in the aviation environment. Yet, it is really important to point out that "while in other domains 'plain language' involves simplification and avoiding technical jargon to make specialized language intelligible to the public at large, this is not the case with plain English in aviation. Plain English in aviation is not aimed at outsiders and does not preclude the use of technical terms" [6, 17].

One of basic aspects of linguistic knowledge and the foundation for any communication process alongside with grammar and pronunciation is certainly vocabulary. "Without grammar very little can be conveyed, without vocabulary nothing can be conveyed" [14, 10]. The lexical component skills are vital in acquiring general linguistic proficiency (fluency and comprehension). The level of proficiency will be apparent in the accuracy, range and speed of access to the vocabulary required in a given situation as well as paraphrasing skills [8, 2–8].

Aviation English vocabulary constitutes the core of communication in the professional aviation environment. It originates primarily in the common vocabulary, closely interacts with it in the process of operation, relies on natural-language substrate. As a means of professional communication and special knowledge, special aviation vocabulary reflects in its contents the results of scientific and professional knowledge.

Aviation lexical core is characterized by stylistic and emotional neutrality [10, 203] because of highly standardized sphere of usage. Preventing confusion and misunderstanding, since maximum clarity, brevity and unambiguity is considered to be the primary requirement tend to characterize Aviation English vocabulary by synonymy limitation and polysemy avoidance. These are referred to by Sarmento as principle One meaning, one word/ One word, one meaning and describe the tendency of designating one concept by one lexical unit [13, 3]. Aviation English avoids the use of different words with the same meaning and, if any occurs, they are clearly differentiated by use and semantics in aviation communication. For example, after the crash on Tenerife a clear distinction in the use of terms take-off, departure, airborne was introduced. The term take-off is used only to indicate the permission or prohibition of take-off, departure is used to report readiness for departure, airborne is implemented in speech to report the time of separation from the ground. When having many meanings in a lexical item a single value has been chosen for this professional context or the replacement of a lexical unit to another to avoid ambiguity has been made in aviation. So, right in the radiotelephony speech means "not left, right", and to communicate the idea "true" that's correct is used, not that's right.

However, in regards to our interpretation of Aviation English and its not being restricted to pilot-controller communication only, we should underline that neutrality and other features dominantly characterize radiotelephony air-to-ground communication rather than other kinds of aviation interaction.

Aviation lexical core is characterized by stylistic and emotional *neutrality* [10, 203] because of highly standardized sphere of usage. Preventing confusion and misunderstanding, since maximum clarity, brevity and

unambiguity is considered to be the primary requirement tend to characterize Aviation English vocabulary by *synonymy limitation and polysemy avoidance*. These are referred to by Sarmiento as principle *One meaning, one word / One word, one meaning* and describe the tendency of designating one concept by one lexical unit [13, 3]. Aviation English avoids the use of different words with the same meaning and, if any occurs, they are clearly differentiated by use and semantics in aviation communication. For example, after the crash on Tenerife a clear distinction in the use of terms *take-off, departure, airborne* was introduced. The term *take-off* is used only to indicate the permission or prohibition of take-off, *departure* is used to report readiness for departure, *airborne* is implemented in speech to report the time of separation from the ground. When having many meanings in a lexical item a single value has been chosen for this professional context or the replacement of a lexical unit to another to avoid ambiguity has been made in aviation. So, *right* in the radiotelephony speech means "not left, right", and to communicate the idea "true" *that's correct* is used, not *that's right*.

"Every profession necessarily has its own terminology without which its members cannot think or express themselves. To deprive them of such words would be to condemn them to inactivity. If one wished to kill a profession, to remove its cohesion and its strength, the most effective way would be to forbid the use of its characteristic language" [7, 1].

So, aviation is not an exception and it has a system of terms which in fact includes not only basic aviation concepts (*lift, artificial horizon*) but also general scientific notions (*gravity, distance*) and semi-technical vocabulary where an item has a different meaning in aviation from that in general usage (*apron, separation, push-back, climb, maintain, taxi*).

Beata Kopecka (2017) states, "a distinction needs to be drawn between at least 3 subgroups of aviation vocabulary. The first subgroup of vocabulary items belonging to aviation LSP includes words used only by professionals in aviation and aeronautics. All of the words assigned to this group are not known to and not understood by lay people. These lexical items usually refer to pieces of equipment, activities, actions as well as other strictly technical phenomena, hence being irrelevant to everyday context, e.g. canard, high-lift device. The second subgroup of aviation vocabulary also includes words used by professionals and similarly the words assigned to the second group are not known to lay people. But unlike the vocabulary in the first subgroup, words in the second subgroup appear in less formal situations, frequently in oral communication and may be referred to as aviation slang. The third group includes words used by professionals in professional communication but at the same time these words belong to the lexical repertoire, at least passive, of lay people, e.g. fuselage, black box, aisle" [10, 203–204].

One of the scientific approaches to studying any LSP vocabulary is grouping all its lexical units according to their semantic characteristics. It is based on inner links between objects and surrounding phenomena and is related to subject-logical features. Thorough analysis of researches on Aviation English vocabulary has

given grounds to state that each domain differentiated usually contains a core notion that unites all the others around it. Thus, S. Muravska defines the following aviation vocabulary domains [2, 97–98]: 1. Aircrafts and their structure: *windshield, fuselage, wing, slats, landing gear or undercarriage, rudder, elevator, stabilizer, engine nacelle*.

2. Airports and their parts: *holding bay, holding point, taxiway, runway, terminal building, tower, satellite, jetway*.

3. Airport transport: *FOLLOW ME van, shuttle bus, snow plough, tug, fire truck, fuel tanker, catering truck*.

4. Stages of flight: *start-up, push-back, taxi, line-up, take-off roll, take-off, climb, cruise, descent, approach, final approach, touch-down, land*.

5. The procedure of flying for passengers: *announcement, on board, check-in, check-in desk, conveyor belt, customs, customs officer, departures board, departure gate, departure lounge, duty-free, boarding pass, hand luggage, immigration officer, security guard*.

6. Jobs in aviation: *pilot, co-pilot, air traffic controller, flight attendant, flight engineer, airport director, reservation clerk, shuttle bus driver, marshaller, ground staff, flight crew, baggage handler, flight instructor*.

7. In the air: *contact, approach, control, air-ground communication, flight level, altitude, heading, bearing*.

8. Distress and Urgency Messages: *engine failure, Mayday, total electrical failure, depressurization, fire in the hold, a bomb scare, wheel well fire, a passenger with a heart attack, engine flameout, bird ingestion at initial climb, fuel endurance 10 minutes at initial stage, injuries among passengers and cabin crew after severe turbulence*.

9. Cockpit Instruments: *clock, DME (Distance Measuring Equipment), Airspeed Indicator, Radio Altimeter, Automatic Direction Finder, Horizontal Situation Indicator, Vertical Speed Indicator*.

10. Weather words: *a bank of clouds, black ice, broken clouds, build-up, CAVOK, CB (cumulonimbus), ceiling, clear air turbulence, cirrus, crosswind, down/up draught, drift, drizzle, flash of lightning, fog patches, freezing rain, gust, hail, headwind, overcast, sandstorm*.

11. Words for planes: *aeroplane, aircraft, twin jet, single-engined aircraft, helicopter, balloon, glider, airship, freighter, business jet, tri-jet, a jumbo*.

12. Systems in aviation: *TCAS (Traffic Alert and Collision Avoidance Systems), Microwave Landing Systems, SID (Standard Instrument Departure), EVS (Enhanced Vision System)*.

According to I. Asmukovich the whole domain "Aviation" in the English language comprises a number of vocabulary units united by categorical seme "belonging to aviation". The domain is stated to be manifold and multi-level consisting of micro-domains [1]. The researcher defines 4 micro-domains: "The Type of Aircraft", "Aircraft Construction, Equipment and Use", "Aircraft Movement", "Aviation Personnel" dividing each one into a number of lexico-semantic groups. Thus, "The Type of Aircraft" micro-domain includes 4 groups: "Helicopters" (e. g. helicopter, chopper), "Dirigibles, balloons" (e.g. zeppelin, balloon), "Space ships" (e. g. space shuttle, space probe) and "Airplanes" comprising the subgroups "Passenger planes" (e.g. airbus, aeroplane,

airliner, jet), “Planes with special function (e.g. amphibian, cargo airplane, seaplane) and “Military planes” (e.g. bomber, fighter, troop-carrier). The “Aircraft Construction, Equipment and Use” micro-domain unites “Aircraft Construction” (e.g. wheels, engine, fuselage, wing), “Aircraft Equipment, Control and Navigation Systems” (e.g. survival radio equipment, terminal radar), “Aviation Fuel, Lubricants and Materials” (e.g. Avgas, lubricants, Jet-A Fuel, petroleum, bio-jet fuel). In “Aircraft Movement” micro-domain the scientist differentiates 10 groups: 1) “Characteristics of Controlling and Piloting” (e.g. to take over the control, to fail to maintain control); 2) “Controlling of Aircraft Systems” (e.g. to place the flaps in, extended flaps, to lower the nose wheel); 3) “Characteristics of Movement” (e.g. flight speed, overtaking speed, emergency descent speed); 4) “Space Characteristics” (e.g. obstacle clearance height, minimum safe height); 5) “Direction” (e.g. localiser course, prescribed course); 6) “Movement Area Circumstances” (e.g. crossing traffic, high density air traffic, beam identification); 7) “Emergency” (e.g. incident damage, engine failure, birds ingestion); 8) “Aviation Radio-exchange” (e.g. readability, landing clearance request, taxi clearance request); 9) “Types of Piloting” (e.g. aircraft spiral glide, spot hovering); 10) “Aircraft Position and Zones of Space” (e.g. estimated position of aircraft, radio-range orientation, pitch orientation). Micro-do-

main “Aviation Personnel” combines 2 groups: “Crew” (e.g. cabin crew, second pilot, pilot on the controls, systems operation pilot) and “Flight Dispatchers, Participants and Organisers of the Flight” (e.g. passenger, maintenance crew, ramp crew, aviation expert).

Russian scholar N. Shchetinina whose research is restricted to studying communicative peculiarities of English civil aviation radiotelephony discourse differentiates 7 micro-domains within this domain according to phases of a flight: push-back and start-up, taxiing, line-up and take-off, climb, on-route, descent, approach and landing [3, 167]. Though the scientist does not research Aviation English vocabulary outside radiotelephony, her approach to defining groups comprising the vocabulary under study is similar to the above mentioned where all the lexical units in each domain are grouped around a central notion.

Conclusions and perspectives of further research in this field. Therefore, Aviation English lexical component proves to be of vital importance for providing safety and security of air transportation. Despite the variety of number of domains, sub-domains and lexicosemantic groups differentiated within it by scholars the whole “Aviation” domain is a hierarchical open structure the elements of which tend to migrate not only from one sub-domain to the other but also from and to general language as well.

REFERENCES

1. Асмукович І. В. Структурно-семантична організація авіаційної термінології англійської мови / І. В. Асмукович // Наукові праці Кам'янець-Подільського університету імені Івана Огієнка : Філологічні науки : [зб. наук. праць]. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2011. – С. 15–18.
2. Муравська С. М. Загальна характеристика найменувань зі сфери авіації в англійській мові / С. М. Муравська // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. 10. – С. 93–99.
3. Щетинина Н. А. Внутрикабинные переговоры экипажа в коммуникации «пилот-авиадиспетчер» (как «естественное» в контексте регламентированного дискурса радиосообщения гражданской авиации) / Н. А. Щетинина // Вестник Тверского государственного университета. – Серия «Филология». – 2012. – Вып. 4 «Лингвистика и межкультурная коммуникация». – № 24. – С. 163–173.
4. Bieswanger M. Aviation English: Two distinct specialized registers? // Schubert Ch., Sanchez-Stockhammer Ch. (ed.) / M. Bieswanger // Variational Text Linguistics: Revisiting Register in English. – Berlin/Boston, 2016 : Walter de Gruyter GmbH. – P. 67–85.
5. Douglas D. Assessing Languages for Specific Purposes / Dan Douglas. – Cambridge : Cambridge University Press, 2000. – 311 p.
6. Estival D. Aviation English: A Lingua Franca for Pilots and Air Traffic Controllers (Routledge Research in English for Specific Purposes) / D. Estival, C. Farris & B. Molesworth. – London : Routledge, 2016. – 214 p.
7. Hudson K. The Jargon of the Professions / Kenneth Hudson. – London, UK : The MacMillan Press Ltd., 1978. – 129 p. DOI: 10.1007/978-1-349-03199-3.
8. ICAO. Manual on the Implementaion of ICAO Language Proficiency Requirements. Doc 9835 AN 453, 2nd ed. – Montreal, Canada, 2010. Retrieved from <https://www4.icao.int/aelt/uploads/icao%20doc9835%202nd%20edition.pdf>.
9. ICAO. Manual on the Implementaion of ICAO Language Proficiency Requirements. Doc 9835 AN 453, 1st ed. – Montreal, Canada, 2004. Retrieved from https://www.caa.bg/archive/upload/docs/9835_1_ed.pdf.
10. Копецка В. “Planes are Birds” Metaphor: A Cognitively Oriented Study of Aviation Vocabulary / Beata Kopecka // Cognitive Approaches to Specialist Languages. – Newcastle upon Tyne : Cambridge Scholars Publishing, 2017. – P. 202–213.
11. Mackay R. The teaching of English for Specific Purposes: theory and practice / Ra Mackay & A. J. Mountford // English for Specific Purposes: A case study approach. – London, 1978. – P. 2–20.
12. Moder C. L. Aviation English / C. L. Moder // The handbook of English for specific purposes. – Malden : Wiley Blackwell, 2013. – P. 227–242.
13. Sarmiento S. Pragmatic Account of Aviation Manuals / Simone Sarmiento // English for Specific Purposes World. – 11 (4). Retrieved from http://www.esp-world.info/Articles_11/apragmaticaccountofaviationmanuals%5B2%5D.htm
14. Wilkins D. A. Linguistics in Language Teaching / D. A. Wikins. – London : Hodder & Stoughton International, 1972. – 243 p.
15. Розенталь Д. Е. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Е. Розенталь, М. А. Теленкова. – М. : Изд-во Астрель, 2001. – 624 с.

УДК 811.111'36(091)

ОСОБЛИВОСТІ КОМПЛЕМЕНТАРНОГО РЕЧЕННЯ В ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Тугай О. М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті схарактеризовано особливості реченнєвих комплементів дієслів волевиявлення в ранньомовноанглійській мові. У дослідженні з'ясовано гіпотактичні відношення між суперординарним та додатковим реченнями у складнопідрядному цілому реченні та розглянуто їхній корелятивний зв'язок в історії становлення англійської мови. Проаналізовано вживання дієслів головної та підрядної клаузи в індикативному або суб'юнктивному способах дії в складних реченнях досліджуваного періоду. Визначено граматичний статус предикатів у комплементарних фінітних клаузах. Окреслено чинники впливу на граматичне оформлення дієслова комплементарного речення.

Ключові слова: комплементарне речення, корелятивний зв'язок, граматичний статус предиката, індикатив, суб'юнктив, паратакис, гіпотакис.

Tuhai O. M. Peculiarities of a complementary sentence in the English language historical development. The article deals with the main peculiarities of sentence complements of volitional verbs such as desire, wish, hope, intend, advise, ask, beg, charge, appoint, require, command, instruct, order, allow, ask, advise, choose, promise, instruct in Early Modern English. The material of present research is taken from different genre texts (tragedies, comedies, historical chronicles, poems) in this period from corpus of W. Shakespeare, T. Middleton, J. Milton. The research highlights the hypotactic relationship between the superordinate and the subordinate clauses in a complex sentence and considers their correlation in the history of the English language. The obtained results find out predicate status of grammatical indicators in additional clauses and outline the factors influencing the grammatical setting of the verb in a complementary sentence.

As our investigation witnesses it Early Modern English period represents further active formation of hypotaxis syntax and distribution of complex sentences which is determined by the system of lingual means as to its realization, namely the conjunction subordinate relation, setting of a complementary sentence verb in subjunctive mood. Correlation between the main and additional sentences is defined as sustainable developed with relative markers of subordination as that which takes a complementary finite sentence to complete semantics of matrix volitional predicates. The paper analyzes the usage of verbs in the superordinate and subordinate clauses in indicative or subjunctive moods in complex sentences of this research period. We witness the occurrence of matrix volitional verbs in present, preterite indicative or imperative that influences the grammatical indicator of a finite verb form in a subordinate sentence which may be expressed in a subjunctive mood, namely present, preterite or analytical forms. Modal tense paradigm in complex sentence structures with verbs of will is outlined in Early Modern English as the following correlation: indicative/imperative – indicative; indicative/imperative – subjunctive.

Key words: complementary sentence, correlative relation, grammatical status of a predicate, indicative, subjunctive, parataxis, hypotaxis.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Комплексний підхід до визначення категорії дієслівного комплемента як окремого мовного явища є тією ланкою, що дає змогу проаналізувати лінгвальні явища у структурі складних речень, схарактеризувати основні важливі особливості підрядного речення на функціональному, синтаксичному, граматичному рівнях аналізу. Відповідно у пропонованій статті використано описативний та структурний методи аналізу мовного матеріалу. Описовий підхід забезпечує виокремлення лінгвальних одиниць, їхню поширеність та функціонування в додаткових реченнєвих структурах ранньомовноанглійської мови. Структурний метод уможливує вивчення внутрішньої організації мови, її структури, елементи та частини якої корелюють між собою [4, 360–373].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню морфологічних особливостей частини мовних одиниць складнопідрядних речень, семантичних ознак та синтаксичних зв'язків між конститу-

ентами присвячували свої праці вітчизняні (І. Р. Буніятова, Л. П. Калитюк, Т. В. Криворучко, О. І. Кхеліл, О. М. Образцова) та зарубіжні мовознавці (R. Dixon, A. Radford, T. Fanego, J. Westlake, R. Quirk, O. C. Петрова, О. В. Бондарко, І. П. Іванова). На наш погляд, недостатньо висвітленими залишаються деякі проблеми характеристик субординативних речень, а саме питання їхнього функціонального та структурного аранжування, релятивних маркерів поєднання двох речень, а також граматичного статусу та оформлення предикатів реченнєвих комплементів у структурі складнопідрядного речення із дієсловами прояву волі та вольового спонування до дії суперординарного речення в динамічній синхронії, зокрема в період радикальної реграматизації мовних одиниць, яка відбувалася у ранньомовноанглійській мові.

В історичних студіях комплементарного речення одними з провідних критеріїв є визначення сполучникового зв'язку головного та підрядного речень, а також окреслення граматичних показників предиката залежно від семантики матричного дієслова

головного речення. У нашому дослідженні увагу зосереджено на частиномовних одиницях додаткового реченнєвого комплементару у структурі складного цілого з дієсловами прояву волі суб'єкта у різних за жанром текстах (трагедії, комедії, історичні хроніки, поеми) В. Шекспіра, Т. Міддлтона, Дж. Мільтона. **Об'єктом** розвідки виступають внутрішні ядерні конституенти додаткової фінітної клаузи, яка комплементує дієслова волевиявлення суперординарного речення. Предмет та об'єкт роботи зумовлюють виконання таких **завдань**: 1) окреслити засоби корелятивного сполучення суперординарного та комплементарного речень; 2) охарактеризувати показники граматичного статусу предикатів додаткових клауз; 3) визначити чинники впливу на граматичне оформлення дієслова комплементарного речення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У розвитку складнопідрядного речення в історії англійської мови важливу роль відігравали етапи переходу незалежних речень у складі одного цілого – від координаційних відношень або паратактичної комбінації до субординативного зв'язку між субстантивними клаузами або гіпотактичних відношень. Так, в історичній граматиці виокремлюють чотири перехідні стадії формування гіпотаксису в англійській мові, де весь процес представлений еволюційним ланцюгом як перехід від складного речення із нашаруванням двох або n-кількості простих речень через складний комплекс речень із займенниками та дублетами корелятивних часток до складнопідрядного речення в сучасному його розумінні із оформленням підрядного речення семантично прозорим сполучником [2, 103].

З часів панування Альфреда Великого англійська мова зазнавала впливу латини та грецької мови, у яких комплексні речення виявляли комбінацію незалежного та залежного речень, виражали внутрішнє поєднання головної та додаткової думки. До того ж синтаксичний корелятивний зв'язок був повністю відсутній між двома реченнями, які експлікували неоднакову семантику. Сам факт існування двох паралельних речень свідчив про наявність логічного зв'язку між ними, які формально належали до паратактичного координаційного поєднання, але логічно вже були гіпотактичні або субординативні [9, 51–53]. Нагадаємо, що терміни «паратаксіс» та «гіпотаксіс» вживають на позначення логіко-семантичних відношень у складних реченнях, тоді як «координація» і «субординація» позначають структурно марковані типи синтаксичних зв'язків. Гіпотаксису передують паратактичний і координативний типи зв'язку головного і підрядного речень, де координація є лише перехідною ланкою між паратаксісом і гіпотаксісом [2, 67–75].

Слід зазначити, що в давньогерманських мовах першоосновою гіпотаксису був паратаксіс, розвиток якого відбувався від безсполучникового зв'язку предикативних цілих до субординативного зв'язку із семантично прозорими підрядними сполучниками. Історичні процеси утворення складнопідрядних речень відбувалися за рахунок поступового розвитку поліпредикативних цілих із суположення

первісно незалежних простих речень [1, 10–11]. В історичних студіях, де проблема генези складнопідрядного речення є однією із ключових проблем розгляду синтаксичних змін у розвитку будь-якої мови, найпоширенішою є гіпотеза «примітивного гіпотаксису» Ф. фон Шлегеля, або «гіпотаксис із паратаксісу», що ґрунтується на більшій поширеності паратаксісу на ранніх стадіях писемного мовлення порівняно зі складнопідрядним типом речень та на розвиткові і походженні формальних засобів синтаксичного зв'язку [2, 88–89].

Активне формування гіпотаксису продовжується в наступні періоди історії германських мов, а саме в середньоанглійській та ранньонівоанглійській, коли відбувалися радикальні зміни в системі оформлення підрядних зв'язків, головними серед яких були переосмислення та вдосконалення сполучникових засобів підрядності. Якщо в середньоанглійській мові відбувається тільки накопичення нових засобів вираження підрядного сполучення, то вже у ранньонівоанглійській мові фіксуються якісні фундаментальні зрушення у синтаксисі складнопідрядного речення, власне уточнення корелятивних сполучників, розробка та закріплення твердих норм щодо порядку взаєморозташування головного та додаткового речень, а також додаткових часових і модальних показників зв'язку [2, 112–116; 3, 295–300]. Отже, досліджуваний ранньонівоанглійський період репрезентує подальше бурхливе формування синтаксису гіпотаксису та поширення типу складних речень із гіпотактичними відношеннями та логіко-семантичним зв'язком, що підтверджується їхньою наявністю у писемних пам'ятках цієї епохи, а саме в текстах різних жанрів Вільяма Шекспіра, Джона Мільтона, Томаса Міддлтона.

У прикладах (1) – (2) засвідчуємо наявність реченнєвих субординативних речень, які логічно доповнюють семантику вольової дії суб'єкта головних речень, де останні не можуть функціонувати незалежно і без прямого комплементарного фінітного речення будуть вважатися як граматично нерелевантні:

(1) *Courtezan*: “*I hope you do not mean to cheat me so*” (Shakespeare, *The Comedy of Errors*, iv, iii, 79) – “Я сподіваюсь, що обдурити мене ви посоромитесь”.

(2) *King Lear*: “*Age is unnecessary: on my knees I beg That you'll vouchsafe me raiment, bed, and food*” (Shakespeare, *King Lear*, ii, iv, 157) – “Вік не важливий: на колінах я благаю, щоб ти зглянулася надати мені одяг, ліжко та їжу”.

Речення (1) – (2) представляють гіпотактичні відношення двох незалежних клауз із актуалізацією комплементарного фінітного речення безсполучниковим способом (1) та за допомогою відносного маркера підрядності *that* (2). У реченні (1) фіксуємо асиндетичний гіпотаксис із нульовим поєднувальним елементом та розширення семантики головного дієслова *hope* за рахунок підрядного речення із особовою формою дієслова. Випущення релятивного маркера не порушує відповідного контексту та структури всього складнопідрядного речення. Тоді як у прикладі (2) простежується синдетичний

гіпотаксис із комплементаризмом *that*, який вводить додакове комплементарне речення, підсилюючи семантику матричного дієслова *beg* та логічний зв'язок головного і субординативного речень.

Принагідно нагадаємо, що розвиток маркування субординативних клауз в історії англійської мови відбувався достатньо прозоро: якщо в давньоанглійській мові підпорядкування речень було суворо синтаксично марковано різницею у порядку слів у реченні та вживанням суб'юнктиву, то вже у середньоанглійській мові із фіксацією чіткого упорядкування головних частиномовних одиниць як SVO у всіх типах клауз маркування корелятивного зв'язку є переважно лексично обумовленим. У середньоанглійській мові в релятивній системі відбувається поступова втрата вживання давньоанглійського релятивного маркера *þe* та заміна парадигми часток *se, seo, þæt* на незмінювану форму займенника *that*, який у тринадцятому столітті вже почав функціонувати окремо як самостійний релятивайзер та недиференційовано вживатися з антецедентами – живими та неживими істотами – в обмежувальних та необмежувальних відносних фінитних реченнях [2, 169–170; 8, 89–91]. Інші сполучники підрядного зв'язку *wh*-елементи на кшталт *whom, whose, who, what, which* у 12–13 століттях середньоанглійського періоду вживаються недостатньо часто, їх функціонування спорадичне та обмежене [8, 92].

У прикладах (3) – (4) фіксуємо наявність релятивних маркерів *that, what*, що вводять комплементарні речення для вираження ними нереальної або реальної бажаної дії головних дієслів волевиявлення *wish, desire*.

(3) *Amphrotode*: "I *wish that* at first sight thou'dst forced his end" (Middleton, *The Bloody Banquet*, iv, iii, 98) – "Я бажаю, щоб спочатку ти примусив його *nimu*".

(4) *Evans*: "I *desire you that* we may be friends;" (Shakespeare, *The Merry Wives of Windsor*, iii, i, 118) – "Я бажаю тобі, щоб ми можливо будемо друзями".

У реченні (3) для продовження логічно-семантичного зв'язку головного речення матричне дієслово вольової дії із відтінком бажання *wish* обирає комплементаризм *that*, який відкриває позицію для комплементарного декларативного речення. Модальне значення вживання дієслова *wish* позиціонується для вираження нереальної бажаної дії стосовно теперішнього або майбутнього часу, що підтверджується оформленням предиката додаткового речення у формі Past Simple. Головний предикат *desire* речення (4) комплементує додакове речення із сполучниковим маркером *that* для вираження реальної умови в майбутньому.

Зауважимо, що текстовий матеріал ранньомовної англійської мови чітко фіксує розмежування вживання певних дієслів прояву волі суб'єкта для розкриття своєї семантики із відповідними релятивними маркерами підрядності. Нами засвідчена питома вага таких *verba voluntatis*, як *desire, wish, hope, intend, advise, ask, beg, charge, appoint, require, command, instruct, order, allow*, які для введення додаткової реченнєвої клаузи обирають переважно корелятивний сполучник *that*. Наступні вольові предикати на

кшталт *ask, advise, choose, promise, instruct* можуть обирати фінитне речення із *wh*-релятивайзерами, частотність вживання яких у зазначений період досить низька.

Слід зазначити, що у порівняльно-історичних граматиках система інструментів реалізації гіпотаксису в германських мовах включає сталий набір граматичних засобів оформлення складнопідрядного контактного розміщення речень, до складу якого входять не тільки сполучникові засоби зв'язку та порядок слів між головним і підрядним реченнями, а також оформлення дієслова додаткового речення в умовному способі дії [2, 144]. Синтаксичні зрушення в системі оформлення підрядних зв'язків на ранніх етапах розвитку германських мов зумовили реінтерпретацію та реграматизацію системи співвіднесеності часових та модальних дієслівних форм суперординарного та додаткового речень у ранньомовній англійській мові [3, 299–300]. Відповідно зміни в синтаксисі речень складнопідрядного зв'язку привели до розвитку та перебудови способів вираження предикатів принципальної та субординативної клаузи й одночасно вплинули на показники граматичного статусу дієслів останньої.

У нашому дослідженні розмежуємо два типи комплементарних фінитних речень: парентетичні (parenthetical) з предикатом в індикативі (indicative) та суб'юнктивні (subjunctive) фінитні конструкції. Останні, своєю чергою, розділяємо на презентний та аналітичний суб'юнктив [7, 230; 12, 292]. Додамо, якщо додакова клауза субкатегоризує одне із наступних головних дієслів волевиявлення *advise, recommend, suggest, propose, ask, request, beg, bid, pray, command, order, demand, direct, insist, desire, wish, promise* тощо, то предикат постає в одному із умовних способів, а саме в презентному або аналітичному суб'юнктиві з *should/would* [5, 34].

Залежно від граматичного оформлення матричного дієслова в одному з презентних або минулих часів, предикат у підрядній клаузі приймає індикативний або суб'юнктивний (претеритний, презентний або аналітичний) спосіб вираження своєї дії. Однією з характерних рис розвитку способу дії предиката було заміщення давньоанглійського презентного суб'юнктива на претеритний суб'юнктив у залежних повних клаузах, що додавалися до головних речень в одному із презентних часів. Але в ранньомовній англійській мові ще простежуються деякі випадки вживання попереднього, особливо у комплементарних фінитних реченнях після суперординарних дієслів прояву волевиявлення із відтінками бажання, сподівання, наказу як *hope, wish, charge, command* [9, 234–238].

Як свідчить матеріал досліджуваного періоду, дієслова волевиявлення відкривають позицію комплементарного речення із особово-дієслівними формами як в індикативі, так і в суб'юнктиві. Аналіз дієслівного способу дії в додаткових комплементарних реченнях ранньомовної англійської мови виявляє середню вживаність предиката додаткової клаузи в індикативі (презентному або майбутньому) за умови оформлення головного дієслова в презентному індикативі. У наступних складнопідрядних конструкціях

(5) – (8) засвідчуємо граматичний показник предиката комплементарного речення у презентному та футуральному індикативі. Модально-часова парадигма визначається як “Present Indicative – Present/Future Indicative”: презентний індикатив – презентний/майбутній індикатив.

(5) *Evans*: “I most feheemently **desire** you you will also look that way.” (Shakespeare, *The Merry Wives of Windsor*, iii, i, 9) – “Найбільше я нагально бажано тобі, що ти будеш виглядати так само”.

(6) *Page*: “I **hope** this reason stands for my excuse.” (Shakespeare, *The Taming of the Shrew*, Induction, ii, 126) – “Я сподіваюсь, що ця причина варта мого вибачення”.

(7) *Gloucester*: “He **doth intend** she shall be England's queen.” (Shakespeare, *King Henry VI Part I*, v, i, 45) – “Він має намір, що вона буде англійською королевою”.

(8) *Tranio*: “But, airrah, not for my sake, but your master's, I **advise** You use your manners discreetly in all kind of companies.” (Shakespeare, *The Taming of the Shrew*, i, i, 246–247) – “Але не заради мене, а заради твого вчителя я раджу, щоб ти використовувала стримано свої манери в усіх компаніях”.

У реченнях (5) – (8) інтенція дії адресанта реалізується дієсловами вольового значення, а саме *desire, hope, intend, advise*, семантика яких доповнюється субординативними клаузами. Представлені дієслова бажання та вольової інтенції суперординарного речення в теперішньому дійсному способі обирають особове дієслово додаткового фінитного речення в майбутньому або теперішньому часі для виконання їхньої реальної бажаної дії, яку актуалізують субординативна клауза, в реальному часі.

У ранньоанглійській мові, за нашими свідченнями, конструкції з імперативними матричними дієсловами волевиявлення можуть вводити додаткові питальні речення із предикатом в індикативі в майбутньому, теперішньому або минулому часах, як показано у прикладах (9) – (11). Часове співвідношення форм дієслів у головному та додатковому реченнях визначається як “Imperative – Present/Preterite/Future Indicative”: імператив – презентний/претеритний/майбутній індикатив.

(9) *Jesuitess, black queen's pawn*: “**Promise** you what you will.” (Middleton, *A Game at Chess*, iii, i, 326) – “Пообіцяй собі, що ти бажано/будеш робити”.

(10) *Elbow*: “I beseech you, sir, **ask** him what this man did to my wife.” (Middleton, *Measure for Measure*, ii, i, 138) – “Я благаю вас, сер, запитайте його, що цей чоловік зробив із моєю жінкою”.

(11) *Spirit*: “**Ask** what thou wilt. That I had said and done!” (Shakespeare, *King Henry VI Part II*, i, iv, 31) – “Попроси, що ти бажано, щоб я сказав та зробив”.

У реченнях (9) – (10) дієслова *promise, ask* скеровують свою дію, що виражена спонукальним способом, або імперативом, на непрямий об'єкт, який реалізується іменними фразами NP *you, NP him*, та реченневий комплемент із відносним маркером *what*, що також впливає на логіко-семантичний зв'язок у наведених прикладах. Для вираження реальної бажаної дії ці дієслова із відтінком прояву волевиявлення обіцянки та прохання обумовлюють

оформлення дієслова підрядного речення у презентному, минулому або майбутньому індикативі.

Зауважимо, що з розвитком швидкого вживання перифраз та індикативного способу дії в ранньоанглійському періоді суб'юнктив використовувався в мові набагато менше, ніж раніше. Форми індикативного та суб'юнктивного способів стали такими не розпізнаваними, що граматичне відчуття останнього поступово занепало [14, 309]. А вже в ранньоанглійській мові дуже часто використовувалася проста форма суб'юнктива, що збігалася з індикативом, особливо з дієсловами в минулому часі, де ніщо, окрім контексту, не вказувало на суб'юнктив [6, 260].

З корпусу пам'яток ранньоанглійського періоду засвідчуємо вживання трьох форм умовного способу в комплементарних утвореннях складних речень, а саме: претеритного, презентного, аналітичного суб'юнктива, які вживаються переважно для вираження бажаності, мети або направленості дії головного предиката матричної клаузи із такими відтінками прояву волевиявлення, як бажання, прохання, наказу, примусу, пропозиції тощо. Цю тенденцію простежуємо та фіксуємо в численних прикладах з творів письменників Єлизаветинської епохи.

Покажемо для синтаксису ранньоанглійської мови із дієсловами волевиявлення суперординарного речення є питома вага наявності аналітичного та претеритного суб'юнктива у додаткових фінитних реченнях, що комплементують матричні предикати в презентному індикативі. Так, приклади (12) – (14) підтверджують вираження дієслова комплементарного речення в претеритному суб'юнктиві. Модально-часова парадигма особово-дієслівних форм даних конструкцій характеризується як “Present Indicative – Preterite Subjunctive”: презентний індикатив – претеритний суб'юнктив.

(12) *Launcelot*: “Marry, you may partly **hope** that your father got you not, that you are not the Jew's daughter” (Shakespeare, *The Merchant of Venice*, iii, v, 11–12) – “Одружися, і ти можеш частково сподіватися, що твій батько не наклав на тебе свої гріхи і що ти не є дочкою єврея”.

(13) *Cassius*: “and everyone **doth wish** You had but that opinion of yourself Which every noble Roman bears of you” (Shakespeare, *Julius Caesar*, ii, i, 91–92) – “І кожен бажано, щоб ти мав таку свою думку про себе, яку кожен благородний римлянин вбачає в тобі”.

(14) *Vermandero*: “Valencia speaks so nobly of you, sir, I **wish** I had a daughter now for you.” (Middleton, *The Changeling*, iii, iv, 1–2) – “Валенсія так високоподібно про вас говорить, сер, що я бажано, щоб я мав дочку для вас”.

У реченнях (12) – (14) семантика дієслів волевиявлення *hope, doth wish, wish* та презентний спосіб їхньої дії визначають оформлення предиката додаткового речення в претеритному суб'юнктиві та уможливають за певних умов реалізацію нереальної бажаної дії, що актуалізується субординативною клаузою, стосовно теперішнього або майбутнього часів.

Складні конструкції із дієсловом додаткового речення, оформленим у презентному умовному способі, вжито у прикладах (15) – (18) із матричними дієсловами волевиявлення *charge, command, wish*,

hope, що вживаються в презентному індикативі або імперативі. Співвідношення часових дієслівних форм визначається як "Present Indicative/Imperative – Present Subjunctive": презентний індикатив/імператив – презентний суб'юнктив.

(15) *Jack Cade*: "and we **charge** and **command** that their wives be as free as heart can wish or tongue can tell" (Shakespeare, *King Henry VI Part II*, iv, vii, 132) – "Таким чином, ми доручаємо та наказуємо, щоб ваші дружини були вільні як серце може того побажати або язик може сказати".

(16) *Queen*: "And for your part, *Ophelia*, I do **wish** That your good beauties be the happy cause Of Hamlet's wildness:" (Shakespeare, *Hamlet*, iii, i, 38–39) – "А задля тебе, *Офеліє*, я дійсно бажаю, щоб твоя чарівна краса була щасливим приводом для зведення Гамлета з розуму".

(17) *Imogen*: "I kiss'd it: I **hope** it be not gone to tell my lord That I kiss aught but he." (Shakespeare, *Cymbeline*, ii, iii, 151–153) – "Я поцілував його. Я сподіваюся, (що) він не пішов розказувати моєму лорду, що я поцілував, а не він."

(18) "But, if thou be the Son of God, **command** That out of these hard stones be made thee bread" (J. Milton, *Paradise Regained*, book i) [11, 367]. – "Але якщо ти син Бога, накажи, щоб ці тверді камені перетворилися на хліб".

Теперішній час та імператив у матричних дієсловах прояву волі *charge*, *command*, *wish*, *hope* у реченнях (15) – (18), а також їхня наказова і бажана семантика обумовлюють та позиціонують дію у комплементарному реченні як можливу реальну, виконану із оформленням дієслова в презентному суб'юнктиві, які перекладаються українською мовою формою минулого часу на позначення умовного способу дії, що є відмітною рисою цих речень з текстів нашої вибірки.

У Єлизаветинську епоху ранньоновіанглійської мови форму *should* вживали письменники в субординативних клаузах власне після дієслів матричних клауз в одному із минулих часів та кваліфікували як форму минулого часу від *shall*. Уживання *should* відносилося до поняття обов'язку, примусу виконання дії, тоді як *would* вживалося для вираження більш бажаної дії. Додавання закінчення *-st* до форми *should* (*shouldst*) означало неминучість та обов'язковість виконання/невиконання дії [6, 228–236]. Проте у письменних творах ранньоновіанглійського періоду засвідчено лише поодинокі випадки вживання цієї форми *shouldst*.

У наступних конструкціях (19) – (23), де предикат додаткового речення оформлений за допомогою модальних дієслів *should/would*, визначаємо модально-часову парадигму дієслів головного та підрядного речення як "Preterite Indicative – *should/would* + Infinitive": претеритний індикатив – аналітичний суб'юнктив:

(19) *Tailor*: "But how did you **desire** it should be made?" (Shakespeare, *The Taming of the Shrew*, iv, iii, 120) – "Але як ти хотів би, (щоб) це слід було зробити?"

(20) *Gloucester*: "Yet had not we **determined** he should die." (Shakespeare, *King Richard III*, iii, v, 52) – "Ми ще не визначили, (що) йому слід померти".

(21) *Hortensio*: "I **promised** we would be contributors." (Shakespeare, *The Taming of the Shrew*, i,

ii, 216) – "Я пообіцяв, (що) ми зробимо свій внесок".

(22) *Grumio*: "I **commanded** the sleeves should be cut out and sewed up again." (Shakespeare, *The Taming of the Shrew*, iv, iii, 147) – "Я наказав, що рукава повинні бути відрізними та знову зшитими".

(23) *Queen*: "I **hoped** thou shouldst have been my Hamlet's wife." (Shakespeare, *Hamlet*, v, i, 268) – "Я сподівалася, (що) тобі слід було бути дружиною мого Гамлета".

У реченнях (19) – (23) відмічаємо вживання претеритного індикатива із матричними дієсловами прояву волевиявлення суб'єкта дії *did you desire, determined, promised, commanded, hoped*, що впливає на визначення предиката субординативного речення в аналітичному суб'юнктиві із модальними дієсловами *should* або *would* залежно від семантики головної дії, де перше *should* вживається для зобов'язання виконання дії, тоді як *would* позначає більше майбутню направленість дії. Співвідношення претеритного та минулого-в-майбутньому часів в даних прикладах вживається для позначення нереальної імплементації дії стосовно минулого часу (це зумовлено головним реченням), яка не може бути реалізована попередньо.

Викладений матеріал дає підставу для окреслення чинників експлікації граматичних показників предиката в реченневих конструкціях із особово-дієслівними формами комплементарного речення в ранньоновіанглійській мові. Так, за нашими спостереженнями, факторами впливу на граматичне оформлення дієслова додаткового фінітного речення виступають:

1) семантика та модальне значення головного дієслова волевиявлення;

2) граматичний спосіб вираження матричного дієслова;

3) корелятивний зв'язок між головною та підрядною клаузою.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Таким чином, у ранньоновіанглійській мові в динамічній синхронії підтверджуємо активний розвиток гіпотаксису в складних реченнях, що обумовлено системою засобів його реалізації, а саме сполучниковим підрядним зв'язком, оформленням дієслова комплементарного речення в умовному способі. Засвідчуємо та фіксуємо вживання матричних дієслів волевиявлення в презентному, претеритному індикативі або імперативі, що впливає на граматичний показник особової форми дієслова в підрядному реченні, яка може бути виражена в одному із суб'юнктивних способів дії, власне презентному, претеритному або аналітичному. Модально-часову парадигму у складних реченнях із дієсловами прояву волі суб'єкта окреслюємо як співвідношення «індикатив/імператив – індикатив»; «індикатив/імператив – суб'юнктив». Корелятивний зв'язок між суперординарним та додатковим реченнями детермінуємо як сталий розвинений із релятивними маркерами підрядності *that, what*, які обирають комплементарне фінітне речення для завершення семантики головних предикатів вольового значення. Подальше дослідження цієї проблеми вбачаємо у проведенні аналізу щодо окреслення характеристик синтаксичних функцій та чіткого визначення статусу субординативних речень у складних реченневих утвореннях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буніятова І. Р. Становлення складнопідрядного речення в давньогерманських мовах (IV–XIII ст.) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. Р. Буніятова. – К., 2004. – 32 с.
2. Буніятова І. Р. Становлення складнопідрядного речення в давньогерманських мовах (IV – XIII ст.) : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ізабелла Рафаїлівна Буніятова. – К., 2004. – 406 арк.
3. Иванова И. П. История английского языка. Учебник. Хрестоматия. Словарь. Серия «Учебники для вузов. Специальная литература». / И. П. Иванова, Л. П. Чахоян, Т. М. Беляева. – СПб. : Лань, 1999. – 512 с.
4. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник]. / М. П. Кочерган. – 2-е вид., випр. і допов. – К. : Академія, 2006. – 464 с.
5. Петрова Е. С. Сложное предложение в английском языке. Варианты формы, значения и употребления : [учебное пособие] / Е. С. Петрова. – М. : ГИС; СПб. : Философский факультет СПбГУ, 2002. – 136 с.
6. Abbott E. A Shakespearian Grammar / Edwin Abbott. – London : Macmillan and Co., 1883. – 511 p.
7. Dixon R. A Semantic Approach to English Grammar. Second Edition / R. M. W. Dixon. – Oxford, New York : Oxford University Press, 2005. – 543 p.
8. Fischer O. The Syntax of Early English / Olga Fischer, Ans Van Kemenade, Willem Koopman, Wim Van Der Wurff. – Cambridge University Press, 2004. – 341 p.
9. Kellner L. Historical outlines of English syntax / Leon Kellner. – London, New York : Macmillan and Co., 1905. – 336 p.
10. Middleton T. The Collected Works / [ed. by Gary Taylor, John Lavagnino, John Jowett]. – Oxford, New York : Clarendon Press, 2007. – 2016 p.
11. Milton J. The Complete Poems of John Milton. With Introduction and notes. Volume 4 / [ed. by Charles W. Eliot. The Harvard Classics]. – New York : P. F. Collier and Son Corporation, 1909. – 459 p.
12. Radford A. Transformational grammar: a first course / Andrew Radford. – Cambridge : Cambridge University Press, 1988. – 625 p.
13. Rowse A. The annotated Shakespeare: three volumes in one illustrated: the comedies, the histories, sonnets, and other poems, the tragedies and romances / [ed. with introductions, notes, a biography and bibliography by A. L. Rowse] / Alfred Leslie Rowse. – New York : Greenwich House, 1988. – 2479 p.
14. Westlake J. A Shakespeare Grammar / John H. J. Westlake. – University of Birmingham, 1970. – 442 p.

УДК 81'373.2:621.396

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КОМБИНАТОРИКИ

Цапенко Л. Е., Кудинова Т. И., Дуванская И. Ф.
Одесский национальный политехнический университет

У статті в теоретичному аспекті розглянуто одну з найважливіших проблем лінгвістики – комбінаторику. Проаналізовано різні підходи й думки лінгвістів щодо порушеної проблеми, а також уточнено поняття зі сфери комбінаторики і терміни, пов'язані з ними.

Ключові слова: навчальний словник, підлегли (складові) елементи, підхід, теоретичний огляд, феномен.

Tsapenko L. E., Kudinova T. I., Duvanskaya I. F. Theoretical problems of combinatorics. The article considers the theoretical aspect of one of the most important linguistic problems – combinatorics. This area of linguistics was chosen because the results of scientific research are in demand not only for the science of language but also necessary for methodological purpose, namely the English teaching lexicography resources used in instructional process. Thus, the theoretical base presented in the given article can be useful for both scientific and applied tasks. The analysis of different approaches and ideas of linguists who dealt with combinatorics is described. The main contradictions which are observed in studying the scientific literature concern the absence of systemized terminology denoting the combinatorics notions. That is why different positions are explained with arbitrary terms invented by the authors of this or that combinatorics theory. In the article the dichotomy "language and speech" is introduced first of all and a clear separation of combinatorics sides belonging to these two aspects are distinguished. So, the side of combinatorics which defines the potential possibilities of any language unit is referred to the language and is contingently called "valence". And the one denoting the actualization of these possibilities of the same language unit in speech is referred to speech and is named "combinability". The combination of both of these two sides creates combinatorics. Combinability and valence presenting two totally different parts of one and the same phenomenon cannot be mixed and equaled as it is seen in a lot of research works. The basic characteristics of combinatorics are various types of links – semantic, lexical (including stylistic), syntactic, morphological, phonetic.

Key words: approach, instructional dictionary, phenomenon, subordinating elements, theoretical review.

Постановка проблемы и обоснование актуальности ее исследования. Увеличение объема исследований в области комбинаторики обусловлено не только интересом к ней со стороны лингвистов, но и требованиями методического характера, которые уже давно возникли в прикладной лингвистике. Это касается прежде всего таких ее сторон, как содержание лексикографических ресурсов, используемых в учебном процессе, переориентация на методику введения не отдельных слов, как это было в недавнем прошлом, а словосочетаний или конструкций, что считается более продуктивным при обучении устной и письменной речи. Это подтверждается последними работами в области комбинаторики, которые представляют собой не только научные исследования, посвященные анализу этого явления в языке и речи [12], но и разработку учебных словарей нового типа, единицами которых, в отличие от традиционных словарей, являются словосочетания [3; 10; 21; 25; 26; 29].

Однако любые экспериментальные исследования конкретных языковых фактов и полученные при этом результаты должны опираться на надежную теоретическую базу, что способствует осмыслению реального языкового материала. Тем более, если это касается такой сложной области лингвистики, как комбинаторика. В связи с этим рассмотрение различных подходов к изучению комбинаторики и на этой основе формирование логического обоснования для использования одного из них в исследовательском процессе можно считать актуальным и своевременным.

Анализ последних исследований и публикаций.

Комбинаторика, т. е. соединение языковых элементов, получила свое начало в лингвистике в 50-х годах прошлого века на базе изучения синтаксических потенций глагола, когда Л. Теньер в рамках своей грамматики зависимостей в процессе структурного анализа предложения стал исходить из способностей глагола принимать и удерживать при себе определенное число «актантов». Эту способность глагола Л. Теньер сравнивает с известным свойством атома в химии и называет ее валентностью [27]. Таким образом, в лингвистике появляется понятие валентности и соответствующий ему термин.

Анализ литературы по истории вопроса показал, что уже с возникновением самого понятия валентности определились несколько подходов к изучению этого языкового явления.

Первоначально Л. Теньер, а затем и ряд других немецких лингвистов рассматривали валентность исключительно как свойство той или иной части речи иметь при себе «участников», т. е. ориентировались исключительно на функционально-семантические особенности [27; 28]. Однако Й. Эрбен, руководствуясь принципом смысловой обязательности зависимых членов, выделяет основные структурные модели простого предложения в немецком языке и уже не ограничивает сферу валентных связей с непосредственно стоящих рядом синтаксических единиц, но распространяет ее практически на все компоненты предложения [23].

Пытаясь уточнить понятие валентности, исследователи обратили внимание и на ее качественные харак-

теристики, поскольку каждая часть речи обладает свойством избирательности по отношению к зависимым от нее элементам и сочетается в соответствии с этим свойством не с любыми членами предложения, а теми, которые входят в сферу ее влияния [22].

Эту попытку учесть селекционные валентные свойства частей речи Г. Хельбиг реализует при составлении «Словаря валентности и дистрибуции немецких глаголов», где дается краткая качественная характеристика обязательных глагольных связей [24]. Таким образом, теоретическое понятие синтаксической валентности находит выход в практику при использовании явления валентности для нужд лексикографии и преподавания языков.

Однако то понятие валентности, которое представлено у Л. Теньера и немецких грамматистов, характеризуется самым общим смыслом, не переплетаясь с понятием «сочетаемость», хотя при этом и проявлялись различия в подходах к этому вопросу.

Тем не менее, целый ряд вопросов оставался не решенным. К ним можно отнести такой вопрос, как объем окружения той или иной части речи в предложении, детерминированного валентностью. Отсюда возникает проблема выделения тех единиц, в рамках которых проявляется валентность, т.е. могла ли такой единицей служить грамматическая связь, словосочетание или же это должно быть целое предложение.

С этой проблемой тесно связан вопрос о построении модели валентности, для чего необходимо знать, какие слова могут быть в нее включены, а какие должны быть пропущены, т.е. речь идет об обязательных и факультативных элементах модели валентности. Указанные выше интерпретации валентности не дают ответа на вопрос о признаках той или иной части речи, согласно которым рассматривается ее модель валентности. Оставалось также не ясным, необходимо ли включать в число признаков, которые определяют валентность, такую характеристику, как грамматическое и лексико-семантическое значение, или же достаточно данных о синтаксических свойствах части речи.

Формулировка цели и задач статьи. Цель статьи – рассмотреть и уточнить понятия «комбинаторика», «валентность», «сочетаемость»; определить различные виды комбинаторики.

Чтобы реализовать поставленную цель было необходимо выполнить следующую **задачу**: описать результаты теоретического обзора различных подходов к явлению комбинаторики лингвистических единиц, представленных в научной литературе.

Изложение основного материала исследования. Из всего вышесказанного следует, что проблема комбинаторики, или, согласно терминологии французских и немецких лингвистов, валентности, нуждается в разработке с позиций дихотомии, т.е. разграничения языка и речи. Это положение определяет новый подход к изучению комбинаторики языковых единиц. Он позволяет исследователям выделять языковой и речевой аспекты комбинаторики и рассматривать их раздельно, что способствует более углубленному пониманию взаимодействия указанных сторон комбинаторики, существующих в единстве.

Рассмотрение многочисленных работ по структурно-семантическому анализу показывает, что все ученые придерживается одинаковой точки зрения в вопросе разграничения языка и речи применительно к проблеме комбинаторики.

Однако отсутствие единой терминологии привело к тому, что языковой и речевой аспекты комбинаторики, а также и само это явление описываются различными терминами. Так, комбинаторика как явление языка соотносится исключительно с понятием и термином «валентность», а как явление речи соединено только с понятием и термином «сочетаемость».

По мнению А. П. Клименко, следует различать «...валентность и сочетаемость как две категории, относящиеся к разным сферам: валентность отражает внутреннюю, семантическую природу слова, а сочетаемость – внешнюю, формальную. Валентность как семантическая возможность, потенция реализуется языковыми (грамматическими) средствами» [8].

Указание на необходимость разграничения валентности и сочетаемости как явлений языка и речи с применением соответствующей для этих двух явлений терминологией содержится и в работе Т. Н. Тугужековой: «Различие между валентностью и сочетаемостью является различием между потенциальной способностью языкового элемента быть связанным с другими элементами и реализацией этой способности. Валентность возможна в языке постольку, поскольку существует ее речевая реализация – сочетаемость» [19, 18]. Такой же точки зрения придерживаются и многие другие лингвисты. С другой стороны, в лингвистической литературе нередки случаи, когда оба аспекта комбинаторики также, как и само это явление, получают одно наименование, причем одни лингвисты используют термин «валентность», а другие – «сочетаемость». Разграничивая эти два аспекта комбинаторики, исследователи не дифференцируют при этом терминологию.

Например, М. Д. Степанова, делая попытку обобщить существующие определения валентности, пишет следующее: «...при этом валентность мы будем рассматривать как потенцию и как ее реализацию, т.е. одновременно как фактор языка и как фактор речи» [17, 8]. А. П. Грибановский при аналогичных условиях пользуется термином «сочетаемость», считая что «...она (сочетаемость) существует и реализуется только в речи, ибо сочетаемость потенциально присуща основной единице языка – слову» [4, 93]. Почти в таком же значении употребляет термин «сочетаемость» и В. И. Перебийнис [5, 111].

Кроме того, очень часто каждому из двух аспектов присваиваются оба наименования – валентность и сочетаемость. Здесь эти понятия отождествляются, а термины употребляются как синонимы. Например, С. Д. Кацнельсон понимает валентность как «свойство слова определенным образом реализоваться в предложении и вступать в определенные комбинации с другими словами» [6, 132]. О. С. Ахманова определяет «способность элементов соединяться друг с другом в речи» как сочетаемость [2, 445]. В. А. Абрамов, рассматривая синтаксиче-

ские потенции глагола, отмечает в одной из своих работ: «Изучение сочетаемости слов, т. е. их синтаксических потенций – одна из актуальных задач синтаксиса...» [1, 34]. У В. В. Раскина можно найти другое наименование потенций языковых элементов, а именно – «валентность»: «Валентность в языкознании – потенциальная сочетаемость языковых элементов (фонемы, морфемы, слова и т. д.), определяющая способность вступать в комбинации с другими языковыми элементами, преимущественно того же уровня» [13, 259]. Такую же интерпретацию термины «валентность» и «сочетаемость» получили и в других работах по лингвистике.

Как видим, единого подхода к употреблению терминов «валентность» и «сочетаемость» среди лингвистов пока не существует.

Но на наш взгляд, если признать факт разграничения языка и речи, следует соответственно четко зафиксировать употребление определенного термина за определенным явлением, т. е. принять термин «валентность» как указывающий на все, что относится к языку, а термин «сочетаемость» – к явлениям речи.

Сегодня словами «валентность» и «сочетаемость» обозначается неоднородный по своему составу круг понятий. С целью уточнения терминов следует выделить три взаимосвязанных явления. Во-первых, явление комбинаторики в самом широком смысле, которое включает в себя как его языковую, так и речевую стороны. Во-вторых, отражение дихотомии «язык–речь» применительно к явлению комбинаторики – словами «валентность» и «сочетаемость». Поэтому данные термины должны иметь строго дифференцированное употребление: первое – для обозначения языковой комбинаторики, второе – для наименования ее речевого аспекта. Недифференцированное употребление обоих терминов приводит к отождествлению их и обозначаемых ими понятий. Однако проведенный анализ позволяет заключить, что, несмотря на оперирование терминами «валентность» и «сочетаемость» в разных планах, все авторы имеют в виду одно и то же явление – способность слов к соединению друг с другом.

Необходимо отметить, что, изучая это явление, некоторые лингвисты, главным образом чешские [7; 9], пользуются термином «потенция», но, по сути, занимаются тем же кругом вопросов, что и ученые-лингвисты других стран.

В связи с употреблением слов «валентность» и «сочетаемость» для обозначения «суммы» языкового и речевого аспектов комбинаторики, т. е. для обобщающего понятия этого явления, можно сказать, что, вероятно, они и могли бы удовлетворить исследователей, если бы при этом не возникала ассоциация о противоположности этих двух сторон комбинаторики, о невозможности их объединения. Мы считаем, что для обозначения «суммы» понятий «валентность» и «сочетаемость» целесообразно пользоваться словом «комбинаторика».

Как уже было упомянуто выше, первоначально комбинаторные свойства исследовались учеными-лингвистами только у глаголов, возможно потому, что у них эти свойства проявляются наиболее ярко. Дальнейшие исследования выявили такие свойства и в других классах слов.

В многочисленных исследованиях авторы, описывая комбинаторику единиц различных языковых уровней или особенности комбинаторики только в одном аспекте, выделяют следующие ее (комбинаторики) виды: семантическую, лексическую (внутри которой, в свою очередь, выделяют фразеологическую и стилистическую), синтаксическую, морфологическую, сочетаемость фонем и даже кинаем – первичных фонологических единиц [14; 15]. Например, стилистическая сочетаемость выявляет возможности и условия возникновения новых или дополнительных оттенков значения слова в зависимости от речевой ситуации, семантическая сочетаемость определяет условия семантического согласования/несогласования слов, их семантической избирательности [11]. Кроме того, в зависимости от принадлежности единиц к определенным лексико-грамматическим классам слов выделяют сочетаемость глаголов, прилагательных, наречий и т. п. [16; 18].

Исследование комбинаторных свойств языковых единиц актуально для всех уровней языка, но особое значение и важность имеет анализ комбинаторики слова – основной единицы языка, которая представляет собой комплекс фонетических, морфологических и лексико-грамматических особенностей и может быть описана с позиций каждой из них.

Базовой характеристикой комбинаторики языковых единиц является совокупность их связей. Так, слово как лексико-грамматическая единица может вступать в лексико-семантические и грамматические связи с другими словами, формируя определенный набор грамматических и лексических связей. Анализ же комбинаторики в лексическом плане (лексическая сочетаемость) традиционно осуществляется с учетом лексико-семантических связей слов, которые (связи) зависят от лексического значения этих слов [20].

Выводы и перспективы дальнейших исследований в этом направлении. Итак, в вопросе, касающемся разграничения разных сторон комбинаторики и их терминологического обозначения, авторы разделяют точку зрения тех лингвистов, которые полагают, что валентность – это потенциальное свойство любой единицы языка, в частности и слова, а сочетаемость – это актуализация в речи этого свойства той же единицы языка. Следовательно, сочетаемость и валентность, представляя собой фактически две разные стороны одного явления – комбинаторики языковых единиц, не позволяют ставить между ними знака равенства. В связи с этим представляется неправомерным смешение этих двух понятий и обозначающих их терминов, допускаемое, как это было показано, некоторыми лингвистами.

Анализ литературы по проблемам комбинаторики лексических единиц позволил определить следующее: основной характеристикой комбинаторики являются различные виды связей – семантическая, лексическая (в том числе и фразеологическая и стилистическая), синтаксическая, морфологическая, фонетическая.

Дальнейшие исследования предполагается посвящать теоретическому анализу одной из основных характеристик комбинаторики – грамматическим связям слов в предложении, которые формируют набор моделей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абрамов Б. А. Синтаксические потенции глагола (в сопоставлении с потенциями других частей речи) / Б. А. Абрамов // Науч. докл. высш. шк. : Филол. науки. – 1963. – № 3. – С. 33–44.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энцикл., 1969. – 607 с.
3. Влавацкая М. В. Лексикографическая интерпретация сочетаемости слов: Модель построения русско-английского учебного комбинаторного словаря : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / М. В. Влавацкая. – Барнаул, 2004. – 25 с.
4. Грибановский А. П. Сопоставительное исследование сочетаемости и семантической структуры прилагательных со значением «короткий» и «длинный» в разных языках (на материале современных английского, испанского, португальского и французского языков) / А. П. Грибановский // Исследование семантической структуры английских слов. – М., 1975. – С. 93–118.
5. Закономерности структурной организации научно-реферативного текста. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 111–185.
6. Качала Я. Субстанциональные и несубстанциональные характеристики глагола / Я. Качала // Грамматическое описание славянских языков. – М., 1974. – С. 38–47.
7. Кацнельсон С. Д. О грамматической категории / С. Д. Кацнельсон // Вест. Ленингр. ун-та. – 1948. – № 2. – С. 114–134.
8. Клименко А. П. Лексико-синтаксическая сочетаемость глаголов движения *идти*, *ходить* в древнерусском языке / А. П. Клименко // Вопросы диалектологии и истории. – Куйбышев, 1970. – С. 114–136.
9. Кржижкова Е. Дистинктивные семантические признаки и структура предложения / Е. Кржижкова // Грамматическое описание славянских языков. – М., 1974. – С. 98–105.
10. Левитене Л. Г. Вопросы валентности и семантического согласования / Л. Г. Левитене // Науч. тр. Моск. гос. пед. ин-т. иностр. яз. – 1975. – Вып. 91. – С. 44–51.
11. Мельникова М. В. Англо-русский словарь словосочетаний и клише для специалиста-исследователя / М. В. Мельникова. – Пермь : Перм. гос. педагог. ун-т, 2000. – 272 с.
12. Петросян И. В. Отражение сочетаемости в учебных словарях современного английского языка различных типов : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / И. В. Петросян. – Иваново, 2003. – 20 с.
13. Раскин В. В. Валентность в языкознании / В. В. Раскин // БСЭ. – 3-е изд. – М., 1971. – Т. 4. – С. 259.
14. Рубашкин В. Ш. О семантической сочетаемости лексики / В. Ш. Рубашкин // НТИ. – Сер. 2. – 1981. – № 2. – С. 21–29.
15. Салижанов С. К вопросу о сочетаемости согласных фонем и слогаобразующей роли сонантов / С. Салижанов // Романо-германская филология и сопоставительное изучение языков. – Самарканд, 1979. – С. 89–99.
16. Сердюков П. И. Грамматическая сочетаемость глаголов в английском языке : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / П. И. Сердюков. – К., 1978. – 241 с.
17. Степанова М. Д. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке / М. Д. Степанова, Г. Хельбиг. – М. : Высш. шк., 1978. – 258 с.
18. Ткаченко Ю. М. Сочетаемость глагола в современном английском языке : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Ю. М. Ткаченко. – Харьков, 1972. – 182 с.
19. Тугужекова Т. Н. Особенности сочетаемости существительных, связанных с выражением понятия «человек» в современном английском и хакасском языках : дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, сравнительное языкознание» / Т. Н. Тугужекова. – Пятигорск, 2004. – 236 с.
20. Уфимцева А. А. Лексика / А. А. Уфимцева // Общее языкознание. Внутренняя структура. – М. : Наука, 1972. – С. 294–455.
21. Litvinov P. P. 100 English verbs. 1000 phraseological units. The key to supermemory / P. P. Litvinov. – Moscow : Astrel, 2006. – 201 p.
22. Litvinov P. P. English-Russian Dictionary. All the most common word combinations with verbs / P. P. Litvinov. – Moscow : Astrel, 2011. – P. 120–124.
23. Benson M. The BBI combinatory dictionary of English [a guide to word combinations] / Morton Benson, Evelyn Benson and Robert Ilson. – Amsterdam / Philadelphia. – 1997. – 462 p.
24. Brinkman H. Die deutsche Sprache „Gestalt und Leistung“ / Heinrich Brinkman. – Dusseldorf, 1962. – 654 S.
25. Erben J. Abriss der deutschen Grammatik / Johannes Erben. – Berlin : Akad. – Verl., 1958. – 208 S.
26. Helbig G. Untersuchungen zur Valenz und Distribution deutscher Verben / Gerhard Helbig // Deutsch als Fremdsprache. – Leipzig : Herausgeber Herder-Institute, 1966. – S. I–II. – № 3.
27. Tesniere L. Elements de syntaxe structurale / Lucien Tesniere. – Paris : Fref. de Jean Fouraut, 1959. – 670 s.
28. Weisgerber L. Von den Kräften der deutschen Sprache / Leo Weisgerber // Die sprachliche Gestaltung der Welt. – Dusseldorf, 1962. – 431 S.
29. Wouden Ton van der. Prolegomena to a Multilingual Description of Collocations / Ton van der Wouden. – Tampere: University of Tampere, Finland. – EURALEX'92 I-II., Proceedings. – 1992. – P. 449–456.

УДК 81'42:811.111

ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМПОНЕНТНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ «ЗГОДА» В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Юмрукуз А. А.

Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського

Статтю присвячено дослідженню компонентів, які конституують структуру концепту «згода» в англійській мові. На основі аналізу лексем і паремій, засвідчених лексикографічними джерелами, та відповідно до результатів асоціативного експерименту серед носіїв мови побудовано структурну модель концепту «згода» та описано його понятійний, образний і ціннісний компоненти.

Ключові слова: концепт, структура концепту, компоненти концепту, згода.

Yumrukuz A. A. Functional and componental structure of the concept AGREEMENT in English. The article focuses on the functional and structural peculiarities of the concept AGREEMENT in the English language. It is stated that there are different approaches to the analysis of concepts but, on the whole, they fall into two basic approaches – structural and hierarchical, cognitive and epistemological. The author argues that the analysis of concepts should employ the methods of both approaches and suggests the scheme of such analysis. Based on the results of lexicographic sources analysis and the data of associative experiment, the structural and functional components of the concept AGREEMENT are allocated and described. Thus, it was revealed that the nucleus of the concept is represented by the following meanings: having the same opinion, arrangement to a course of action, legally binding contract, the absence of incompatibility between two things. The co-nuclear zone includes such meanings as the state of being happy together living in concord and support. The component of peripheral zone is a formal, usually written settlement between nations and oral official settlement between two nations. The described features functionally represent the informational content of the concept. The sensual image of the concept AGREEMENT is formed by such meanings as sharing opinion, support, approval. The evaluative or cultural component of the studied concept is formed by the present in the English mentality image of agreement as a way to harmony in relationships. The evaluative component is considered to be nationally-bound. As a result of the study, it was proved that the concept AGREEMENT in English is a multidimensional unit that has a layered structure and is determined by culture.

Key words: concept, the structure of concept, components of concept, agreement.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Дослідження концептів є нагальним питанням сучасної лінгвістики в межах когнітивно-комунікативної парадигми. Згода як лінгвістична категорія досить ретельно описана у багатьох фундаментальних працях, проте власне концепт «згода» ще не був повною мірою вивченим, що зумовлює актуальність проведення відповідних наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному мовознавстві виокремлюються декілька підходів до аналізу концептів: лінгвістичний (концепт як весь потенціал значення слова разом з його конотативним елементом), когнітивний (концепт як глобальна мисленнєва одиниця) та культурологічний (концепт як головна ланка культури в ментальному світі людини) [1, 11].

На різних засадах описують також структуру концепту. Зокрема, у межах когнітивно-епістеміологічного підходу (О. В. Варзін, В. І. Карасик, В. А. Маслова, М. М. Полюжин, З. Д. Попова, І. А. Стернін та ін.) вона детермінована знанням та інформацією, яку концепт репрезентує, його будовою та функціями [4, 50]. Так, В. І. Карасик виділяє такі компоненти структури концепту, як образно-перцептивний, понятійний та ціннісний [3, 118]. М. М. Полюжин додає до них значеннєвий та специфічний

для індивіда як носія національного менталітету компоненти [7, 630]. З. Д. Попова та І. А. Стернін базовими компонентами структури концепту вважають образ, інформаційний зміст та інтерпретаційне поле [8, 106–115].

З погляду структурно-ієрархічного підходу у структурі концепту виокремлюють понятійний та дефініційний складники [2, 7], центральну та периферійну зони [10, 3], а саме ядрну (власне ядрну і навколоядрну) та периферійну (ближчу та дальню периферію) [5].

Концепт «згода» в англійській мові учені розглядали під різними кутами зору – відповідно до конкретних цілей дослідження. Так, К. А. Оразалінова аналізує згоду як інтенціональний концепт, у якому смисловим ядром виступає інтенція мовця [6, 5]. До понятійного компонента цього концепту, на думку дослідниці, входить позитивна реакція – прийняття думки або позиції співрозмовника, до образного – вираження позитивного емоційного відношення однієї людини до іншої, до ціннісного – гармонізація мовної комунікації [6, 5, 20–21].

О. М. Ружникова, досліджуючи концепт «згода» в контексті англійськомовного діалогічного дискурсу, доходить висновку, що змістовим ядром цього концепту є повна, беззаперечна згода, згода-схвалення вербальної/невербальної пове-

дінки співрозмовника, а навколоядерна позиція належить двом базовим різновидам згоди – згоді з висловленим судженням (думкою, наміром, оцінкою) та згоді щодо виконання певних дій [9, 4–6].

Таким чином, огляд останніх публікацій показав, що концепт «згода» можна вивчати як з позицій когнітивно-епістеміологічного, так і структурно-ієрархічного підходу. Вченими досліджено концепт «згода» як концепт інтенціональний, а також ті його значення, що є істотними в діалогічному дискурсі.

Формулювання мети і завдань статті. Метою цього дослідження стало визначення компонентів структури концепту «згода» в англійській мові. Для цього необхідним було визначити схему аналізу компонентної структури концепту та описати специфіку компонентів концепту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пропоноване дослідження спирається на інтегрований підхід до вивчення концепту, згідно з яким концепт виступає усім потенціалом значення слова сукупно з додатковими смислами – конотаціями культурного, контекстуального, інтенціонального характеру. Відповідно схема аналізу компонентної структури концепту «згода» має такий вигляд (рис. 1).

Як видно із наведеної схеми (див. рис. 1), аналізи різних компонентів досліджуваного концепту тісно пов'язані між собою.

Установлення понятійних, образних та ціннісних ознак, визначення ядерного та периферійного компонентів концепту відбувалося за допомогою дефініційного аналізу його номінативної лексики, аналізу паремій та асоціативного експерименту. Матеріалом дослідження послуговували такі лексикографічні джерела: Cambridge Academic Content Dictionary, Cambridge Advanced Learner's Dictionary, Merriam-Webster Dictionary, Webster's New Riverside University Dictionary, Webster's Ninth New Collegiate Dictionary, Macmillan English Dictionary, Oxford Quick Reference Dictionary, The New Webster Encyclopedic Dictionary of the English Language, Longman Dictionary of Contemporary English, Longman Guide to English Usage, Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, Collins Dictionary of the English

Language, Roget's II: the New Thesaurus, Oxford Dictionary of English Idioms, Cambridge Dictionary of English Idioms. Аналіз паремій передбачав аналіз фразеологічних одиниць – ідіом, прислів'їв та приказок, що містять ключове слово або оцінку досліджуваного концепту загальною кількістю 57 одиниць. В асоціативному експерименті взяли участь 10 носіїв англійської мови (6 жінок, 4 чоловіки) – викладачі англійської мови (британський, американський варіанти) віком 35–43 роки. Експеримент проводився у двох формах – вільній та модельованій. При проведенні вільного асоціативного експерименту завданням респондентів було зазначити усі можливі асоціації з ядерною номінативною лексею 'agreement'. Під час модельованого експерименту респондентам запропоновано певний набір лексем до кожного з ядерних компонентів концепту, серед яких вони повинні були обрати ті, що найбільш повно з ними асоціюються.

Понятійний складник концепту, як відомо, виражений у мовній фіксації, дефініції, знакової структурі, специфічних характеристиках, що відрізняють цей концепт від інших. Аналіз понятійного складника концепту «згода» полягав у встановленні ядерних, навколоядерних та периферійних значень цього концепту.

Отже, ядро концепту «згода» в англійській мові представлено 4 компонентами: 1) *having the same opinion* (зазначено у 13 лексикографічних джерелах); 2) *arrangement to a course of action* (відмічено у 10 лексикографічних джерелах); 3) *legally binding contract* (зафіксовано у 9 лексикографічних джерелах); 4) *the absence of incompatibility between two things* (зазначено у 8 лексикографічних джерелах).

Компонент *having the same opinion* далі складається з таких субкомпонентів, як: а) *the act of agreeing*; б) *verbal expression of the same opinion*; в) *harmony*; г) *acceptance or approval*; д) *verification*.

Складовими компонента *arrangement to a course of action* є: а) *settlement, especially one that is legally enforceable*; б) *permission*.

Компонент *legally binding contract* сформовано з: а) *an act or state of agreeing between parties regarding a course of action*; б) *properly executed and legally binding compact*; в) *the writing or document, embodying the compact*.

Компонент *the absence of incompatibility between two things* містить такі підрядні одиниці: а) *determination of the inflectional form of one word by some grammatical feature*; б) *presence of consistency between two grammatical forms*.

Таким чином, можна стверджувати, що ядро концепту «згода» в англійській мові становить складну розгалужену структуру. Біля ядерних значень цього концепту згруповані навколоядерні, до яких належать: 1) *positive attitude to the speaker* (зазначено у 9 лексикографічних джерелах); 2) *accommodation, adaptation* (наводиться у 7 лексикографічних джерелах).

Рис. 1. Схема інтегрованого аналізу компонентної структури концепту «згода» в англійській мові

Площину навколоядерного компонента *positive attitude to the speaker* формують такі субкомпоненти: a) *the state of being happy together*; b) *living in concord*; c) *support*.

Складовими компонентами *accommodation, adaptation* є: a) *being in accordance with each other or something*; b) *being appropriate or beneficial*.

Периферію значень концепту «згода» в англійській мові утворюють: 1) *a formal, usually written settlement between nations* (зазначено у 4 лексикографічних джерелах); 2) *oral official settlement between two nations* (зафіксовано у 2 лексикографічних джерелах).

Проведений аналіз дає змогу узагальнити компоненти структури концепту (див. рис. 2).

Аналіз лексичних експлікаторів концепту «згода» в англійській мові довів, що в його ядерній зоні знаходяться лексеми *agreement, agree, agreeing, agreeable*, до того ж домінують лексеми виступає лексема *agreement*.

Синоніми домінують лексеми є експлікаторами навколоядерної зони; до таких лексем можна віднести такі: *deal, rapport, acceptance, approval* та інші.

Периферійні ознаки експлікують лексеми *empathy, alliance, tune, treaty assimilation* та інші.

Образний елемент будь-якого концепту складається зі слухових, зорових, тактильних, смакових та інших характеристик предметів. Аналіз образного елемента концепту «згода» в англійській мові показав, що згода в англійській мові часто сприймається як вираження схвалення, підтримки співрозмовника. Так, під час проведення асоціативного експерименту носії англійської мови наступним після однаковості думки (*sharing opinion*) асоціювали згоду з поняттям підтримки (*support*). Таких самих висновків дійшла К. А. Оразалінова, порівнюючи концепт «згода» в англійській, татарській та російській картині світу [6]. Це підтверджується також етимологією описуваного концепту в англійській мові, адже англійська лексема *agreement* походить від латинського *gratus* – *pleasant*, а власне слово *agreement* має спільний

корінь з такими словами, як *gratitude, grateful* [13, 175]. На нашу думку, цей факт підкреслює загально визнану ввічливість англійської національної лінгвокультури.

Аналізуючи англійськомовні сталі вислови, ми виявили, що згода для англійців – це не лише результат дії (волемисленневої, фізичної), але й процес його досягнення. Зокрема, велика кількість висловів містить компонент «досягати, дійти» згоди, як-от: *achieve agreement, come to agreement, win smb's agreement* та ін.

В англійськомовних прислів'ях та приказках закріпилися такі уявлення про згоду, як, наприклад, засіб ефективної професійної діяльності (*two wives in a house never agree in one*), фактор гармонізації відношень (*a lean agreement is better than a fat judgment*); часто ознакою згоди може бути мовчання (*Silent gives consent*). Проте іноді згода виражає негативний відтінок, зокрема коли слугує безвольною підтримкою думки більшості, що відображено в таких фразеологічних одиницях, як: *If you agree to carry calf, they'll make you carry a cow; He that serves everybody is paid by nobody*.

Ціннісний елемент концепту, особливо в межах лінгвокультурологічного підходу, є ключовим, адже концепт постає одиницею культури; ціннісна складова наповненість етнокультурним змістом є тим, що відрізняє власне концепт від інших ментальних утворень. Результати проведеного асоціативного експерименту показали, що для носіїв британської та американської лінгвокультур згода – це передусім однаковість думок, гармонія відношень, підтримка співрозмовника, вираження позитивних емоцій. Так, респонденти серед ключових п'яти асоціацій з поняттям *agreement* назвали *sharing the same opinion, support, encouragement, consensus, acceptance*, які відповідно вербалізують риси національного менталітету. Аналіз паремій також виявив, що для носіїв англійської мови дуже важливим є саме зберегти добрі стосунки, а не мати однакову думку, наприклад, *agree to differ – to stop trying to persuade each other; remain friends in spite of having different opinions* [12, 124].

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Проведене дослідження довело, що концепт «згода» в англійській мові з архілексемою *agreement* є багатоплановим утворенням, яке має складну ієрархічну структуру, у межах якої виділяють ядро, навколоядро та периферію. Побудована модель концепту дає змогу відтворити, яким чином він відображається у свідомості носіїв англійської мови. Окрім того, цей концепт містить понятійний, образний та ціннісний компоненти, останній з яких більшою мірою відображає культурні особливості досліджуваних англійськомовних країн.

Перспектива подальших досліджень полягає у вивченні субконцептів згоди в англійській мові та порівнянні їх з відповідними концептами в українській мові.

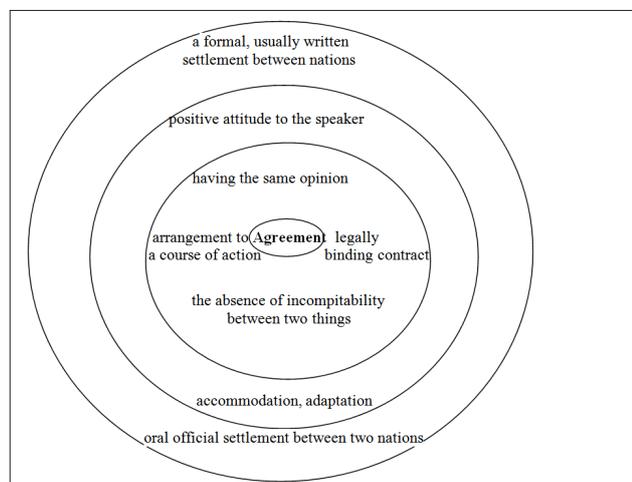

Рис. 2. Структурна модель концепту «згода» в англійській мові

ЛІТЕРАТУРА

1. Волосухина Н. В. К вопросу о трактовке понятий «концепт» и «фрейм» в современной лингвистике / Н. В. Волосухина // Материалы научно-методических чтений ПГЛУ; [отв. ред. З. А. Заврумов]. – Пятигорск : Изд-во ПГЛУ, 2010. – С. 41–46.
2. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : Гнозис, 2004. – 236 с.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
4. Косенко А. В. До питання структури концепту / А. В. Косенко // Наукові записки МДУ ім. М. В. Гоголя. Серія: Філологічні науки. Філологія. – 2011. – С. 49–51.
5. Матушевська Н. В. Принципи побудови польової моделі концепту SEDUCTION у сучасній англійській мові / Н. В. Матушевська // Одеський лінгвістичний вісник. – 2014. – Вип. 4. – С. 167–170.
6. Оразалинова К. А. Интенциональные концепты «согласие – несогласие» в татарском, русском и английском языках: автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / К. А. Оразалинова. – Тобольск, 2012. – 23 с.
7. Положин М. М. О когнитивном и культурологическом изучении фразеологии / М. М. Положин, Н. Ф. Венжинович // Горизонты современной лингвистики: Традиции и новаторство. – М. : Языки славянских культур, 2009. – С. 628–641.
8. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : Аст; Восток – Запад, 2007. – 314 с.
9. Ружникова О. М. Актуализация высказываний согласия в диалогическом дискурсе (на материале современного английского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / О. М. Ружникова. – Архангельск, 2004. – 19 с.
10. Тазетдинова Р. Р. Языковой концепт как базовый термин лингвокультурологии / Р. Р. Тазетдинова. – Уфа : Спектр, 2001. – 96 с.
11. Nemickiene Ž. “Concept” in Modern Linguistics: the Component of the Concept “Good” / Živilė Nemickiene / Kauno Kolegija, 2011. – P. 43–49.

ДОВІДКОВІ ДЖЕРЕЛА

12. Procter P. Longman dictionary of contemporary English. Harlow [England] : Longman, 1992. – 567 p.
13. Webster’s II New Riverside Dictionary-Revised Edition / [ed. by Patrick McCawley]. – Houghton Mifflin, 1996. – 858 p.

УДК 81'322.61

ФРАЗЕМІКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ ІВАНА ФРАНКА: СПРОБА ЛЕКСИКОГРАФІЧНОЇ РОЗРОБКИ

Яким М. Б.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті розкрито основні принципи створення словника фразеологічних висловів у наукових працях Івана Франка, зокрема удокладнено визначення «фразеологічний вислів» як предмету лексикографічних розробок; з'ясовано особливості опису реєстрових одиниць та визначено роль презентації разом із мотивацією для розробки цих одиниць.

Ключові слова: фразеологізм, лексикографічна розробка, семантика, ілюстровані приклади, словник ідіом.

Yakym M. B. Phrasemics of Ivan Franko's scientific works: the attempt of lexicographic elaboration. Among important factors of the literary language development there is the contribution into its enrichment made by the creators of fiction literature. Ivan Franko occupies a very essential place in this process. Not only fiction or publicistic but also scientific heritage of Kamenyar is marked by the richness of phraseological expressions.

Ivan Franko's lexical heritage has already been the object of lexicographic interpretation but phraseological units, namely in his scientific works, were not subject to such elaboration.

In the article we provide a brief review of works on this problematics and define the importance of the scientific research of the problem. Taking into account the achievements of theoretical and practical phraseology and the specificity of the object of the analysis, we consider the main principles of lexicographic processing of phraseological units in Ivan Franko's scientific works. For this purpose we outline a source base (phraseological expressions chosen from a 50-volume collection of works) and on the basis of the definition of a phraseme as a lingual unit we define the amount of the interpretation material and hence – a registered part of the dictionary. We consider the main principles of a dictionary article construction and we also offer the ways of interpretation of registered phrasemes semantics paying attention to their correlation with this or that part of speech, the peculiarities of formal grammar structure, the contexts of their usage. We explain the place of sending and the place of lexicographic elaboration of a phraseological unit in the registered part and some peculiarities of illustrative material introduction.

Key words: phraseological expression, lexicographic elaboration, illustrative material, dictionary article, semantics.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Мова, перебуваючи в постійному розвитку, на кожному історичному етапі свого існування збагачується новими виражальними засобами. Джерела запозичення таких засобів різноманітні. Це і внутрішні потенції літературної мови, і засвоєння з мови діалектної, і чужомовні впливи. Вагомий внесок у збагачення її лексичного і фразеологічного потенціалу роблять діячі красного письменства.

Іван Франко, як один із них, широко використовував фразеологізми. А тому вони широко репрезентовані не тільки в художній і публіцистичній, а й науковій спадщині.

Лексикографічною розробкою художнього доробку Камєняра тривалий час займалася група учених під керівництвом професора Івана Ковалика. Останнім було розроблено наукові основи укладання і побудови Словника мови художніх творів Івана Франка [2; 3]. На цій науковій базі лінгвісти Львівського національного університету ім. Івана Франка та відділення мови Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України уклали словопоказчик «Лексика поетичних творів Івана Франка» [4]. Як зазначає у вступному слові до цього видання доктор філології Іван Денисюк, це лише перша фаза, етюд до створення великого лексикону. А він справді багатющий. За твердженням авторів цієї праці, тільки поетичне мовлення автора «Камєнярів» містить понад 35 тисяч слів. Розумілося, що

при укладанні лексикону розроблятимуться і фразеологічні одиниці. На жаль, мрія 40-літньої давності професора Івана Ковалика і досі не втілена в життя.

Не аналізуватимемо тут причин такого стану справ, однак зазначимо, що за цей час не велася практично жодна робота з фразеографічної інтерпретації спадщини Івана Франка. Тому при задумі створення Словника фразеологічних уживань у наукових працях нашого великого земляка ми відчували велику відповідальність не тільки перед світлою пам'яттю самого автора творів, а й основоположника лексикографічного франкознавства професора Івана Ковалика. Добре пам'ятаємо слова, що така робота може бути здійснена тільки **колективом** лексикографів і **великим допоміжним лаборантським складом** [3; 5].

Не можна сказати, що фраземіку творів Івана Франка не розробляли цілком. Деяцтво її представлено у «Словнику української мови» в 11-ти томах, академічних фразеологічних словниках української мови [6; 7]. Але окремої фразеографічної роботи із цієї проблематики досі немає.

Своє перше слово щодо фразеографічної інтерпретації наукової спадщини Івана Франка ми сказали в Києві на конференції з питань франкознавства 2002 року [5, 376–380]. Основні засади, викладені у цій статті, набули уточнень і розвитку [6, 785–793]. Інші положення з'явилися у процесі праці над самою обробкою фразеологічного матеріалу і тому потребують публічного зголошення.

Формулювання мети і завдань статті. Мета нашого дослідження – з урахуванням досягнень вітчизняної теоретичної і практичної фразеології та специфіки об'єкта аналізу викласти основні положення лексикографічного опрацювання фразеологічних одиниць у наукових працях Івана Франка. Для цього окреслити джерельну базу і на основі дефініції фраземи як лінгвальної одиниці визначити обсяг інтерпретаційного матеріалу, а звідси – реєстрової частини словника; викласти основні положення щодо укладання словникової статті; подати принципи тлумачення семантики реєстрових фразем, а також контекстів їхнього вживання.

Виклад основного матеріалу дослідження. *Фразеологізм*, на нашу думку, це така відтворювана конотативно-номінативна одиниця, яка характеризується традиційною стійкістю компонентів, що втрачають свою лексичну самостійність і, зазнаючи переосмислення, виражають цілісне фразеологічне значення, має набір морфологічних ознак, що дає змогу співвіднести її з тією чи тією частиною мови, а також виступає членом речення. Лише такі стійкі словосполучення, які характеризуються названими ознаками, є об'єктом аналізу і складатимуть реєстрову частину словника. З огляду на це до реєстру не включено сталих словосполучень, у яких компоненти зберігають лексичну самостійність (*наживати ворогів*), а також прислів'їв, приказок тощо [детальніше див. 5, 377].

«Оформлення реєстрової одиниці, – як слушно зауважують автори «Словника фразеологізмів української мови», – становить одне зі складних питань укладання фразеологічного словника» [7, 5]. Кожен фразеологізм у реєстрі подано в початковій, або, як ще кажуть, вихідній формі, яка визначається співвіднесеністю ФО з тією чи тією частиною мови. Для іменникових (субстантивних) одиниць такою формою є та, у якій граматично опорний компонент – здебільшого іменник – знаходиться у називному відмінку однини (напр.: *альфа і омега*: ...*тоді на Русі розцвітало ярмаркове життя, альфою і омегою якого була розпуста, азартні ігри і пияцтво* (44/1, 463); *козячий скік*: Повторяю, з нашою темою ся парость оповідань (...) вірувань та ворожень не має нічого спільного. Раз поповши на неї, д. Яворський (...) зараз же і поховзнувся на безплідне поле загальнолюдської етнології (...). А розвідка могла дуже легко обійтися без того козячого скоку (36, 39)). Якщо іменникові фразеологізми вживаються тільки у множині, то для них початковою формою є називний відмінок множини за граматично основним компонентом (*царські очі, вуха і руки*: Урядники були, так сказати, царськими очима, вухами і руками... (44/2, 496)).

Прикметникові (ад'єктивні) фразеологізми подано у формі, де граматично опорний прикметниковий компонент є в називному відмінку однини чоловічого роду (напр.: *багатший на слова*: Додаємо до того спостереження, що І. «Еніт» значно багатша на слова і на стилістичні прикраси (34, 343)). Якщо прикметниковий фразеологізм не фіксується в однині, то початковою слугує форма називного відмінка множини: *перші й останні*: ...

якраз його брати, Святослав і Володимир, перші й останні організували систематичні походи на половців (40, 188). Ті прикметникові фраземи, які вживаються в наукових працях в єдиній незмінній формі, подано в цій же незмінній формі (напр.: *гарячого серця*: ...*спосібний, гарячого серця і великою енергією обдарований, він усі свої сили, всі свої засоби посвятив для других* (46/1, 66); *старої “доброї” марки*: Ну, живуть іще в Україні патріоти старої “доброї” марки! (37, 421)).

Дієслівні (вербальні) фразеологізми оформлюються за такими правилами. Якщо граматично опорний дієслівний компонент є фінітним, то ФО наводиться у реєстрі за формою інфінітива: *займати широке місце*: ...*обік пісень справді народних широке місце займали популярні вірші відомих авторів* (41, 273); *сушити голову*: *Яке було те подружжя людей, спарованих серед таких обставин, тим давній драматург не сушить собі голови* (33, 211). Дієслівні формально незмінні фразеологізми будь-якої структури вжито в цій незмінній формі (напр.: *і не в голові було*: *Брали ж бо ся за неї люди, котрим і не в голові було, що література може ... стояти в зв'язі з суспільністю* (33, 368)). У вербальній фраземі, що за структурою співвідносна із двоскладним реченням, дієслівний компонент подається або в теперішньому часі 3-ої особи однини (якщо вид недоконаний), або в минулому чи майбутньому часі (якщо вид доконаний): *Бог святий знає*: *Зачим пондобилося Ом(елянові) Ог(оновському) розказувати народові про Пантелеїмона, і зачим понадобиться народові читати се оповідання, се хіба Бог святий знає* (26, 205); *мода пішла*: *Від кінця XVIII в. пішла в Німеччині мода на біографічні лексикони...* (40, 14); *біда притисне*: *Патріотизм німців ... тоді лиш будиться і сильно ділає, коли їх самих біда притисне* (26, 27). Форми граматичної категорії часу відображаються не в реєстровій, а в ілюстративній частині.

Прислівникові (адвербіальні) і вигуківі (інтер'єктивні) фразеологізми подаються у своїх єдиних незмінних формах: *в чотири очі*: ...*він хіба в чотири очі признається доброму приятелю, що він русин* (44/2, 623); *в щасливій хвилі*: *Поетичне слово, сказане в щасливій хвилі при якійсь одній нагоді (...), може кинути ясне світло на справи, про які поет і не думав...* (43, 383); *brate мій*: *Раз побачив Абу Нувас у мечеті чоловіка з брудним лицем, який просив у Бога прощення своїх гріхів. “Ах, брате мій, – промовив він, – чому ж ти не просишся до пекла задля отсього свого брудного лица?”* (39, 55–56).

Фразеологізми у реєстрі пропонованого Словника подаються за алфавітом з урахуванням усіх компонентів, серед усього й факультативних. Місце опрацювання фразеологізму і його подання в реєстровій частині залежить від структури останнього та формальної ознаки опорного компонента. У фраземах зі структурою підрядного словосполучення розробка і подання здійснюється при граматично опорному компонентові (*мати голос* при компонентові *мати*, *в тяжкій хвилі* – при *хвилі*, *по якій годині* – при *годині*). При інших, граматично не опорних компонентах цього ж фразеологізму подається

тільки ФО із відсиланням на місце її повного фразеографічного опрацювання. Такий принцип застосовується і тоді, коли у складі ФО є числівниковий компонент.

Якщо фразама має структуру сурядного словосполучення, то вона піддається фразеографічній інтерпретації при першому за порядком компонентів (*альфа і омега* при компонентів *альфа, ні сват ні брат* – при компонентів *сват*).

Якщо дієслівний компонент ФО виражений формою дієприкметника чи дієприслівника, то така одиниця не виноситься окремо в реєстр, а подається у кінці статті, де це дієслово є фінітним: *махнути рукою ... махнувши рукою: Але в кінці, махнувши рукою, став коло директорського столика і почав переглядати папери ...* (46/1, 70).

Опорні слова подаються за зовнішнім і внутрішнім алфавітом із збереженням тих засад, що і в академічному фраземнику 2003 року [8, 10–11].

Кожна реєстрова фразама семантично інтерпретується. При тлумаченні значення ми дотримуємося загалом тих настанов, які має на сьогодні у своєму розпорядженні теорія української фразеографії. Зокрема, ми брали до уваги настанови, висловлені Вірою Білоноженко в монографії «Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів» [1, 44–82] й авторами академічного фраземника 2003 року [8, 11]. Суть семантичного тлумачення полягає в тому, що форма його зумовлена співвіднесеністю кожної окремої одиниці з певною частиною мови. Так, значення іменникової ФО інтерпретується через іменникову формулу, тобто іменник у складі пояснення значення є домінуютьою (*перші акорди "початки чого-небудь", біжуча хвиля "сьогодення", суспільні слимаки "пристосуванці до будь-якої влади"*). Прикметникову фраземіку тлумачимо через прикметникову формулу (*скупий на слова "лаконічний, небагатослівний, стислий у висловленні думки"*), дієслівну – через дієслівну формулу (*мати мужнього духа "відзначатися хоробрістю", ставити справу ребром "робити щось з винятковою гостротою, заявляти про щось відверто, принципово, з усією рішучістю"*), прислівникову – прислівникову (*одна-однісінька «єдина» мертвецьким сном "дуже міцно", з тяжкою бідою "важко, з великими труднощами"*).

Пояснення вигуківих фразеологічних одиниць є описовим (напр.: *мій Боже* "уживається для вираження захоплення, розпачу, відчаю". – *Мій Боже, чи то мало в нас роботи? Розвиваємося, політикуємо, займаємося штурком, театром, археологією* (44/1, 459)).

Фразеологізми так званої незамкненої структури [детальніше про це див.1, 78–82] тлумачаться через перебудову всього речення, у якому вони виступають, зі словами "хто-небудь...", "що-небудь..." (напр.: *прийшла охота* – "У когонебудь з'являється якесь бажання, комусь хочеться щось здійснити. – Ну, що би сказали німці, або поляки, або чехи, коли б якому червонорусові прийшла охота з такими претензіями в їх літературу?" (33, 74); *пішли слухи* – "Що-небудь стало відомо комусь" – ...в Галичині пішли перші слухи про скасування панщини... (44/2, 526)).

Джерельною базою фразеологічного корпусу Словника є тексти наукових праць Івана Франка, поміщених у п'ятдесятитомному зібранні його творів. Усвідомлюємо, що з огляду на їх коректування, ці тексти не є надійним джерелом для виявлення саме Франкового фраземікону, та й далеко не вся наукова спадщина увійшла до цього видання. Розуміємо усю важливість зіставлення з рукописними відповідниками, хоч для двох-трьох людей це завдання є непосильним. І все ж ми зупинилися на цьому зібранні насамперед через доступність текстів, а також реальну можливість довершити розпочату справу.

Оскільки фраземник, за нашим задумом, мав би називатися «Словником фразеологічних уживань...», то зі зрозумілих причин намагаємося в ілюстративній частині подати усю сукупність контекстів, у яких виступає та чи та фразеологічна одиниця. Це дасть змогу не тільки виявити семантичні і стилістичні нюанси, а й простежити щільність фразеологічного наповнення наукових текстів (напр.: МАСА: велика (величезна, значна, страшна, така, ціла) маса. Дуже багато чогось. *Власне з цього погляду, полишеного без уваги д.Ключевським, він розбирає цілу масу північних житій ...* (34, 420). *В російських, а особливо столичних бібліотеках зібрана така маса старих слов'янських рукописів, а в них така маса прецікавих і досі не використаних пам'яток, що ніякий славист (...) не сміє ігнорувати їх* (34, 431). ... *знайдемо в "Енеїді" розсипану цілу масу деталей, що виявляють у авторі дуже пильного і бистрого обсерватора...* (34, 453). *Навпаки, тепер наче міх розв'язався, і він почав плодити велику масу такої самої мертвечини* (35, 71). *Не диво, що ті часи полишили нам величезну масу писань того роду...* (35, 150). *Нема сумніву, що серед великої маси нагромаджених деталей знайдеться немало помилок...* (35, 351)). До обстеження не включаємо не-авторські українськомовні переклади тих праць, які Іван Франко написав чужомовно. Усі ілюстрації подаємо послідовно за томами, а в межах тому посторінково. Власний пропуск частини контексту передаємо трьома крапками у круглих дужках (напр.: БРАТИ: старші браті. Суспільна знать. *В краї, де найкомпетентніші громадські уста проголошують тезу про довір'я народу до суспільних верхів, де народ виявляє це довір'я виборами до сейму, (...) горнеться до старших братів у "народних гуртках" (...) – в цьому краї якесь нововведення до шляхового закону може раптом порушити згаданий зразковий спокій і порядок...* (44/1, 510))

Для доповнення, уточнення, деталізування цитати-ілюстрації, кращого розуміння змісту речення і фразеологізму у квадратних дужках наводяться слова чи словосполучення з іншого контексту: [*Данило Мордовець*] *писав велику масу по-московськи і опублікував тою мовою більше як 100 томів праць* (36, 43).

Паспортизацію ілюстративного матеріалу подаємо у круглих дужках із зазначенням тому і сторінки, звідки виписано фразеологізм та його контекст.

ФРАГМЕНТ МАТЕРІАЛІВ «СЛОВНИКА...»

АВАНТЮРУ: **вдатися в авантюру.** Див. **вдатися.**

АВГІЄВУ: **вичистити авгієву стайню.** Див. **вичистити.**

АДАМА: **від Адама і Єви.** Дуже здалека, з самого початку. *Бартек толкує їм немов "по писанію" від Адама і Єви історію народин Ісусових* (36, 263).

АДОВА: **Адова твердиня.** Див. **твердиня.**

АКОРДИ: **перші акорди.** Початки чого-небудь. *Чутно глухі відгуки якихось суперечок, навколо англіцизмів, яких перші акорди чули ми вже в канонічних Діяннях та в листах ап. Павла, але ясних, виразних звісток нема* (38, 171).

АЛАРМ: **затрубити на алярм.** Див. **затрубити.**

АЛЬФА: **альфа і омега,** книжн., чого... *Головне в чомусь, основа, зміст, суть чого-небудь. ...тоді на Русі розцвітало ярмаркове життя, альфою і омегою якого була розпуста, азартні ігри і пияцтво* (44, 463).

АМЕРИКУ: **відкривати Америку.** Див. **відкривати.**

АНАФЕМУ: **кидати анафему.** Див. **кидати.**

АНГЕЛІВ: **відавати душу в руки ангелів.** Див. **відавати.**

АНГЕЛЬСЬКА: **ангельська невинність.** Див. **невинність.**

АРГОВИМ: **арговим оком.** Див. **оком.**

АРГУМЕНТИ: **входити в аргументи** Див. **входити.**

АРГУСОВІ: **Аргусові очі.** Див. **очі.**

АРЕНУ: **выводити на арену.** Див. **выводити.**

АРМАТА: **армата убієнія** книжн. Засіб переслідування, побиття, знищення. *Теорія ся справді зовсім оригінальна... може вона служити "арматою убієнія" і відстрашуючим приміром!* (45, 297).

АРМІЯ: **резервова армія.** Групи людей без визначеного роду занять. *Великі міста і ті багаті "резервові армії" жінок, вибитих із натуральної колії, дають їм до сього багато нагоди* (45, 297).

АРХІВ: **віддати в архів.** Див. **віддати.**

АРХІВНИЙ: **архівний міль.** Див. **міль.**

АРШИН: **не підходити під аршин.** Див. **підходити.**

філістерський аршин. Обивательське порівняння. *У "Заспіві" наш автор енергійно протестує проти тих філістерських аршинів* (33, 191).

АХИ: **охи та ахи.** Див. **охи.**

–Б–

БАБА: **Ірод-баба.** Дуже зла жінка. *Що значать усі ті дотепи про тещу, про пантрофлярів, про Ірод-баб?* (45, 297).

і баба і ціла громада. Будь-хто, усі. *Як буде десять різних властей і невластей НАДЗОРУВАТИ, як-то кажуть, і баба, і ціла громада, то... до ладу не буде* (46/II, 113).

БАБАЯ: **як дитина бабая.** Див. **дитина.**

БАВИТИСЯ: **бавитися в критика.** Робити невдалу спробу критикувати. Автор супроти сього оповідання бавитися в критика і каже: *"Те, що передають про увільнення Матвія і вздоровлення його очей, по-моєму, не заслуговує на віру"* (38, 234).

БАГАТА: **багата китиця.** Див. **китиця.**

БАГАТЕ: **багате жниво.** Див. **жниво.**

БАГАТО: **багато води упливло.** Дуже давно щось було, минуло багато часу з якоїсь пори. *Багато води уплило за той час і багато дечого змінилося на Україні* (35, 402).

багато диму, а огню мало. Подія не варта розмов про неї. *Коби лиш все то була правда, коби лиш в тім не було багато диму, а огню мало* (44/I, 207).

не багато можна дати (за що). Див. **дати.**

БАГАТСТВА: **дійти до багатства.** Див. **дійти.**

БАГАТШИЙ: **багатший на слова.** Докладніший. *Додаємо до того спостереження, що "Epim" значно багатша на слова і на стилістичні прикраси* (34, 343).

БАГНА: **витягти з багна.** Див. **витягти.**

БАЙКА: **стара байка.** Щось давно відоме; неправда. *Правда, звісна польська поговорка "szlachcic na zagrodzie - rowny wojewodzie" була вже й тоді старою байкою* (26, 181).

БАЛАКАТИ: **нема що й балакати.** Щось є неможливим, нереальним. *Про те, щоб ведмедівська попівна справді "з коней повалила" сімсот яничарів, нема, розуміється, що й балакати* (42, 292).

БАНЬКИ: **миляні баньки.** Те, що виявляється ненадійним, тимчасовим, несправжнім. *Та ми можемо без вагання сказати, що все те миляні баньки. Бо ж із позичених грошей край не мав би нічого ані на один рік* (44/II, 242).

пускати баньки. Див. **пускати.**

БАРАБАН: **бити в барабан.** Див. **бити.**

БАРДИ: **барди нації.** Національні співці, герої, що формують націю. *Великі барди нації замовкли, далі зійшли в могилу, еміграційна поезія затихла. Озиваються нові голоси в краї, на ґрунті* (31, 388).

БАРИШІ: **нагонювати бариші до кишені.** Див. **нагонювати.**

БАТЬКИ: **духовні батьки.** Натхненники, основники чогось. *Адже ж його самого можна назвати одним із чільних духових батьків того живого і плідного руху* (31, 336).

батьки народу. Керівники, вожді. *Цей факт ... кидає дивне світло на наших батьків народу* (44/I, 21).

БАТЬКІВСЬКА: **батьківська хата.** Див. **хата.**

БАТЬКІВСЬКУ: **під батьківську стріху.** Див. **стріху.**

БАТЬКОВОЇ: **до батькової хати.** Див. **хати.**

БАТЬКО: **батько-мати.** Батьки. *Одні друзьби кличуть молоду – ще прощається з батьком-матір'ю* (42, 90).

БАЧИВ: **не бачив світ і корона польська.** Див. **світ.**

БАЧИТИ: **ані сліду не бачити.** Зовсім не зауважувати. *Се й єсть натуральний початок нової, так зв(аної) Київської літописі, нав'яної, як побачимо далі, новою тенденцією, якої ані сліду не бачимо в початковій літописі* (40, 86).

й уві сні не бачити. Хто-небудь навіть увявити собі не може чогось. *Досягаючи таких успіхів у мистецтві, вбивати своїх ближніх. які нам літописець й уві сні не міг бачити* (37, 551).

не бачити руки чийі. Не помічати впливу. *Не бачимо його руки в ділі, що саме докочувалася, не чуємо майже його голосу* (39, 516).

бачити в належнім світлі. Трактувати правильно. *До добрих прикмет треба зачислити ... широку ідейну підкладку, котра дозволяє авторові й читачеві в ті наведені факти відразу бачити в належнім світлі* (33, 31).

(і) на очі не бачити. Не зустрічати. *Тут його зустріли блискучі постаті з прекрасними вінцями в руках, яких він ніколи й на очі не бачив* (30, 359).

не бачити світу. Бути неосвіченим. *Замість наукового викладу дав нам найвні міркування мужика, що не бачив світу* (45, 437).

БАЧНИМ: бачним оком. Див. **оком.**

БАЧНУ: звернути бачну увагу. Див. **звернути.**

БЕЗВРЕМЕННО: благовременно і безвременно. Див. **благовременно.**

БЕЗДОМНОЮ: остатись бездомною сиротою. Див. **остатись.**

БЕЗДОННИЙ: бездонний дурень. Див. **дурень.**

БЕЗДОРІЖЖЯ: вести на бездоріжжя.

Див. **вести.**

БЕЗПАМ'ЯТІ: довести до безпам'яті. Див. **довести.**

БЕЗСОРОМНА: безсоромна голова. Див. **голова.**

БЕРЕ: бере переляк. Див. **переляк.**

бере совість. Див. **совість.**

БЕРЕГ: сонячний берег. Життя, існування. *Важиться навіть воскресати мертвих і виривати їх із Адової твердині назад на сонячний берег* (37, 480).

БЕРЕГА: пристати до берега. Див. **пристати.**

БЕРЕГІВ: виступати з берегів. Див. **виступати.**

БЕРУТЬ: дрижачки беруть. Див. **дрижачки.**

БЕСІДА: заходить (іде) бесіда. Починається розмова. *Відтак зайшла бесіда о границях і о формі правління в будуцій Польщі* (46/І, 33). *В п'яти літах, о котрих у нас іде бесіда, доходи ті виносили ...* (44/І, 217).

БЕСІДИ: (і) бесіди нема. Див. **нема.**

БИЙ: бий мене сила божа. Див. **сила.**

БИСТРА: бистра голова. Див. **голова.**

БИСТРЕ: бистре око. Див. **око.**

БИСТРИЙ: бистрий розум. Див. **розум.**

БИСТРИМ: бистрим оком. Див. **оком.**

БИСТРОГО: бистрого ума. Див. **ума.**

БИСТРОЇ: бистрої пам'яті. Див. **пам'яті.**

БИСТРУ: пускатися на бистру воду. Див. **пускатися.**

БИТВІ: впасти у битві. Див. **впасти.**

БИТВУ: вдаватися у битву. Див. **вдаватися.**

БИТИ: бити себе в груди. Бути в розпачі. *Надійшли деякі вірні мужі оплакали і вихвалили мученика підняли величезний плач за ним і вернули до Єрусалима, б'ючи себе в груди* (36, 151).

бити на гвалт. Сповідати про небезпеку, подавати сигнал тривоги. *Били на гвалт у дзвони* (46/ІІ, 331).

бити в лице. Давати ляпаса. *Вони вневнили його (Алкан-пашу), що Лях вірний йому і б'є в лице Самійла* (40, 302).

бриндзю бити. Виконувати нудну роботу. *Куди нам думати про Академію, поки головний контингент наших "учених" мусить, по словах старого "страхопуда", дуже сумно, без хвантазії бриндзю бити у гімназії* (46/ІІ, 172).

бити в ніс. Див. **вдаряти.**

бити в (одну) точку. Постійно спрямовувати свої зусилля, увагу, дії для досягнення певної мети. *Се мало свої добрі боки, як усяка праця, що б'є в одну точку* (31, 482).

бити в очі. Бути особливо помітним; привертати увагу. *Ухвачено, що для зближення з людом треба наперед усього взяти на себе форми, які били би в очі, а потім зобов'язатися до лагіднішого поступування з селянами* (35, 127). // *Бути яскраво вираженим. На перший погляд б'є в очі її подібність до оповіданої в Євангелії Йоана пригоди Ісуса на весіллі в Кані Галілейській* (39, 186). // *Вражати чим-небудь. Замість висловити якийсь сумнів щодо самого тексту пісні, що своєю нескладністю б'є в очі, Куліш так само, як і Руліковський, скидають усе на народну пам'ять* (42, 289). // *Суперечити чому-небудь. Візьмімо, прим., закон про репрезентацію, що так і б'є в очі всякому почуттю справедливості* (45, 385).

бити в пику. Категорично суперечити. *Се тільки перша половина мислі д. Куліша, виписана в заголовка сього розділу, а друга половина, як звичайно, б'є першій в пику!* (26, 170).

БИТИЙ: битий гостинець. Див. **гостинець.**

БИТИМ: іти битим шляхом. Див. **іти.**

БИТИСЯ: битися, мов риба об лід. Жити в тяжких матеріальних умовах, переборюючи нестатки. *Вони відриваються від свого рідного кореня, від свого народу, стаються для нього чужинцями ..., а опісля б'ються, мов риба об лід, не можучи найти собі ніде відповідного діла* (26, 294).

БИЧ: бич Божий. Покарання. *Тяжким бичем Божим на таких людей, а властиво на такий духовий склад у наших інтелігентів був М. Драгоманов* (35, 201).

БИГ: дасть Біг. Див. **дасть.**

БИГАТИ: бігати на службу чужим богам. Заподливо служити, догоджаючи чужому, зневажаючи своє. *Не попали в друк много, много інших праць ... позождені та зневажені тими нечисленними інтелігентами, що здавен-давна любили бігати на службу чужим богам* (38, 8).

БІДА: біда притисла (стряслася) кого (з ким). *Хто-небудь потрапив у тяжке, скрутне становище. Патріотизм німців ... тоді лиш будиться і сильно ділає, коли їх самих біда притисне* (26, 27). *В р. 1205 стряслася біда над Рюриком* (39, 471).

не (велика, така) біда. Нічого, не погано, дарма, байдуже. *Що ніж батьками та невістками трафлялося "срамсловіє", що вони вживали сороміцьких слів, се ще не така біда* (39, 352). *А для такого великого діла, як відродження і консолідація якоїсь нації, не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності* (45, 291). *То ще не велика біда, що нині люди не будують таких будинків, як єгипетські піраміди* (45, 306).

БІДИ: від біди. Заледве. *Белетристичні проби Барвінського ... свідчать аж надто часто не про талант, а про брак таланту, який від біди надштукують публіцистичними або мнимо сатиричними екскурсами* (41, 36).

наробити біди. Див. **наробити.**

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наук. думка, 1989. – 153 с.
2. Ковалик І. І. Принципи укладання Словника мови творів І. Я. Франка / І. І. Ковалик // Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1968. – Вип. 5. – С. 174–183.
3. Ковалик І. І. Наукові філологічні основи укладання і побудови Словника мови художніх творів Івана Франка / І. І. Ковалик // Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали. – Львів, 1972. – Вип. 17. – С. 3–10.
4. Ковалик І. І. Лексика поетичних творів Івана Франка: методичні вказівки з розвитку лексики / І. І. Ковалик, І. Й. Ощипко, Л. М. Полюга. – Львів : ЛДУ, 1990. – 263 с.
5. Пілько О. Фразеографічна розробка наукової спадщини І. Франка / Орест Пілько, Мирон Яким // Літературознавчі студії. – Вип. 2. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2002. – С. 376–380.
6. Яким М. Принципи укладання словника фразеологічних уживань у наукових працях Івана Франка / Мирон Яким, Орест Пілько // Франкознавчі студії : [зб. наук. праць]. – Дрогобич : Коло, 2007. – Вип. четвертий. – С. 785–893.
7. Фразеологічний словник української мови / АН України [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін.] : у 2-х кн. – К. : Наук. думка, 1993. – Кн. 1. – 528 с.; Кн. 2. – 475 с.
8. Словник фразеологізмів української мови [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – 786 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах / Іван Франко [ред. колегія: Є. П. Кирилюк (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1980. – Т. 26. – 462 с.; 1981. – Т. 30. – 720 с.; 1981. – Т. 31. – 596 с.; 1982. – Т. 33. – 527 с.; 1981. – Т. 34. – 559 с.; 1982. – Т. 35. – 511 с.; 1982. – Т. 36. – 487 с.; 1982. – Т. 37. – 678 с.; 1983. – Т. 38. – 619 с.; 1983. – Т. 39. – 703 с.; 1983. – Т. 40. – 560 с.; 1984. – Т. 41. – 682 с.; 1984. – Т. 42. – 598 с.; 1986. – Т. 43. – 482 с.; 1984. – Т. 44/1. – 694 с.; 1985. – Т. 44/2. – 768 с.; 1986. – Т. 45. – 574 с.; 1986. – Т. 46/2. – 438 с.

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

НА МОНОГРАФІЮ О. О. БОРИСОВА «КОГНІТИВНО-ІНФОРМАЦІЙНА ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ ДІАЛОГУ У БРИТАНСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ РІЗНОЖАНРОВИХ ДИСКУРСИВНИХ ПРАКТИКАХ»¹

Новітній етап розвитку мовознавства характеризується активним пошуком і розробкою оптимальних методів аналізу, що стає можливим у результаті інтеграції досвіду різних галузей науки та розширення понятійного апарату досліджень. Полідисциплінарність постає виявом методологічного принципу експансіонізму, який полягає у прагненні інтенсифікувати галузі лінгвістичних досліджень, в активному використанні доробку структурної, функціональної, зіставної, когнітивної, дискурсивної та синергетичної лінгвістики. Наразі науковцями різних країн зібрано значні кількісні й якісні фактичні результати в багатьох царинах мови як засобу комунікації і тому поступово виникає потреба їх систематизації, класифікації за спільними ознаками з допомогою абстрактних теоретичних моделей, у яких фіксуються найважливіші структурні та функціональні особливості досліджуваних об'єктів. Однією з таких царин є, без сумніву, теорія мовної діяльності людини, де ключовим поняттям є діалог (М. М. Бахтін) – унікальний феномен, який визначає усе буття людської істоти: спрямовує процеси пізнання навколишнього світу, вибудовує міжособистісні відносини, структурує дискурсивний простір етноспільноти. Проблема діалогу наразі набуває все більшого значення з огляду на активне використання останніх інформаційних технологій у глобалізованому світі різномовних культурних середовищ, де діалог може відбуватися у віртуальній формі, що на відміну від традиційних – усної і письмової – форм привносить свої особливості.

З огляду на сказане вище, зазначаємо актуальність і своєчасність появи монографії Борисова Олексія Олександровича, мета якої полягає у виявленні відмінностей / подібностей британських та українських дискурсивних практик за форматом їхнього перебігу, генезою та жанровою диференціацією.

Об'єктом дослідження автор обрав британські й українські дискурсивні практики. Предмет дослідження – природно-побутовий тип діалогу усного формату та його первинні мовленнєві жанри – розмова, бесіда, суперечка, сварка; соціально-політичний тип діалогу усного формату та його вторинні мовленнєві жанри – інтерв'ю, ток-шоу, політичні дебати; соціально-побутовий тип діалогу писемного формату та його вторинні мовленнєві жанри – листи-запитання, листи-відгуки, листи-зізнання; соціальний тип діалогу віртуального формату та його вторинні мовленнєві жанри – блог, чат, форум.

Монографія складається зі вступу, шести розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, списку довідкових та лексикографічних джерел, списку джерел ілюстративного матеріалу та додатків.

У першому розділі «Теоретичні засади зіставного аналізу діалогічного дискурсу» (стор. 11–85) О. О. Борисов здійснив критичний аналіз лінгвістичних праць із проблематики діалогу та систематизував основні напрями його вивчення: структурний, комунікативний, функціональний, дискурсивний та когнітивний. Окремо розглянуто загальні критерії диференціації діалогів, а також структурні його елементи з огляду на фазовість розгортання. Автор обґрунтував інформаційно-асиметричну сутність цього феномену й слушно наголосив на необхідності його зіставно-типологічного вивчення в когнітивному, комунікативному і дискурсивному ракурсах.

У другому розділі «Методологічні засади дослідження британського та українського діалогічного дискурсу у зіставному аспекті» (стор. 86–102) О. О. Борисов розробив комплексну методику типологічної параметризації діалогів у різних дискурсивних практиках британської та української лінгвокультури. Методологічні операційні процедури відбувалися у декілька етапів. На першому етапі автор диференціював діалоги за формою, походженням і жанром. На другому етапі дисертант обрав за *tertium comparationis* параметри типологізації дискурсивних практик за форматом, походженням і жанром. На третьому етапі автор здійснив параметризацію національних дискурсивних практик і типологізацію діалогів британської та української лінгвокультури.

У третьому розділі «Усний формат природного типу діалогічної взаємодії в британських та українських дискурсивних практиках» (стор. 103–162) О. О. Борисов сфокусував свою увагу на зіставленні британських і українських діалогів-розмов, діалогів-бесід, діалогів-суперечок і діалогів-сварок за морфологічними, лексичними, синтаксичними, невербальними, стратегічними та акто-мовленнєвими параметрами. Вдалим видається пропозиція автора щодо застосування типологічної схеми для аналізу кожного різновиду діалогу.

О. О. Борисов опрацював значний за обсягом матеріал щодо параметризації діалогів в англійській і українській дискурсивних практиках. Однак дещо дискусійним видається контент морфологічної і лексичної параметризації. На нашу думку, більш доречним була би стилістична параметризація, де увагу було б сфокусовано на частотних стилістичних фігурах, і граматична параметризація, де б аналізувалися морфологічні (частини мови, словотвір тощо) та синтаксичні (типи речень) властивості діалогів.

¹Борисов О. О. Когнітивно-інформаційна параметризація діалогу у британських та українських різножанрових дискурсивних практиках : [монографія] / О. О. Борисов. – Чернівці : Десна Поліграф, 2016. – 376 с.

У четвертому розділі «Усний формат соціального типу діалогічної взаємодії в британських та українських дискурсивних практиках» (стор. 163–222) О. О. Борисов зіставив за запропонованою методикою такі жанри усної діалогової форми комунікації, як інтерв'ю, діалог у ток-шоу та політичні дебати і отримав цікаві дані щодо відмінностей британської й української лінгвокультур. Для більшої валідності сформульованих висновків автор підкріплює їх наведенням відносних кількісних показників. На нашу думку, при кількісних підрахунках в цьому та інших розділах було б доречним застосування статистичних методів (наприклад, χ^2 -квадрат тощо), які б показали статистичні значимі розбіжності між досліджуваними дискурсивними практиками, оскільки автор часом вказує на відмінності, що виражаються незначною процентною величиною (до 3%). Це може бути статистичною похибкою, і тому не варто наголошувати подібні відмінності на основі таких величин.

У п'ятому розділі «Письмовий формат діалогічної взаємодії в британських та українських дискурсивних практиках» (стор. 223–260) О. О. Борисов установив спільні й відмінні ознаки такого медійного жанру, як лист до редакції у двох лінгвокультурах. Автор слушно диференціює його за інтенцією на три підвиди: лист-відгук, лист-зізнання та лист-запитання – і детально аналізує їх за авторською методикою із наведенням вдалих прикладів.

Останній, шостий, розділ монографії «Діалог у британській та українській інтернет-комунікації» (стор. 261–300) О. О. Борисов присвятив зіставленню британських й українських частотних новітніх жанрів чат, блог і форум. На наш погляд, ця царина видається найбільш перспективною для подальшого дослідження з огляду на проміжне становище проаналізованих жанрів між усним і писемним мовленням, на що вказує й сам автор. З огляду на те, що досліджувані жанри сприймаються не акустично, а візуально, автор додатково застосовує графіко-фонетичну параметризацію (пункти 6.2.1, 6.3.1 тощо).

У висновках О. О. Борисов підсумовує результати виконаного дослідження, а саме: діалог як універсальна складна динамічна когнітивно-комунікативна система, що відтворюється в соціальних відносинах партнерів у процесі безперервного обміну інформацією, виявляє своє специфічне національно-культурне забарвлення в дискурсивних практиках британської та української лінгвоспільнот; типологію британських та українських діалогових дискурсивних практик можна встановити шляхом параметризації діалогу; зміст та структура вторинних жанрів різнотипного британського та українського діалогів, які базуються на інституціональній ознаці, виформовується на фоні одного чи декількох природних МЖ діалогу; спільними для підсистем усного, писемного та віртуального форматів комунікації є інваріантна організація діалогу у вигляді блоку «стимул-реакція», домінування тактик кооперації, простих речень, еліпсису та розмовно-просторічної лексики; комунікативний вплив є цілеспрямованою ситуативно зумовленою інформаційною дією імпактора на реципієнта з метою запланованої зміни системи знань, емоцій, ставлення та, у підсумку,

поведінки; яскраво відмінним є те, що діалог у британській лінгвокультурі характеризується перевагою лексики підвищеного регістру, термінологічної та книжної, і прикметників характеристики одного іменника, а в українській – перевагою лексики зниженого регістру, одиниць із суфіксами суб'єктивної оцінки і більшою емоційністю; вивчення невербальних особливостей діалогу у межах британської та української лінгвоспільнот продемонструвало загальну орієнтацію на національно визначені та соціально інтеріоризовані моделі поведінки.

Застосований комплексний підхід допоміг О. О. Борисову отримати значні результати для зіставного мовознавства, що обґрунтовують теоретичні засади дослідження. Крім того, результати роботи мають суттєву *практичну цінність*, яка полягає в можливості їх реалізації у процесі професійної підготовки філологів, представників ЗМІ, дипломатичної служби, правоохоронних органів та фахівців, що спеціалізуються у сфері комунікації.

Загалом у монографії О. О. Борисова порушено й успішно вирішено низку вагомих наукових завдань, зокрема: систематизовано теоретичні положення із проблематики вивчення феномену діалогу з позицій когнітивно-дискурсивної парадигми і зіставно-типологічної лінгвістики; уточнено визначення поняття діалогу у структурно-семантичному, когнітивно-прагматичному та кратологічному аспектах; уточнено визначення діалогу як інформаційно-асиметричної події, що процесуально розкривається в обмеженні взаємної свободи партнерів через постійну корекцію комунікативної поведінки один одного; виявлено типи британських та українських дискурсивних практик за форматом перебігу комунікації на основі медійних способів відтворення усного, писемного й віртуального діалогів; диференційовано дискурсивні практики за генезою на основі опозиції неінституційність/інституційність; здійснено жанрову таксономію дискурсивних практик за опозиційним критерієм первинність/вторинність та їх класифікацію за типовими ситуаціями комунікації; встановлено типологічні закономірності і національно-культурні відмінності у мовних засобах конструювання різноформатних, різногенезисних і різножанрових британських та українських дискурсивних практик; виявлено тенденції вибору учасниками діалогу стратегій поведінки, тактик та ходів їх реалізації як відображення мотиваційно-вольових устремлень комунікантів-представників британської та української етноспільнот.

Підсумовуючи, відзначаємо, що рецензована монографія може бути корисною для філологів-науковців із загального, порівняльного та типологічного мовознавства.

Ю. Є. Кійко,
доктор філологічних наук,
доцент кафедри германського,
загального і порівняльного мовознавства
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ А. А. МАРЧИШИНОЇ
«ГЕНДЕРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В АНГЛОМОВНОМУ
ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ДИСКУРСІ:
СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ТА ЛІНГВОПОЕТИЧНИЙ АСПЕКТИ
(НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВИХ, ПУБЛІЦИСТИЧНИХ
ТА ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ)»

Культура соціальної інтеракції значною мірою залежить від того, як себе ідентифікує кожна особистість та як таку ідентифікацію сприймає спільнота. Гендерна ідентичність є одним із тих параметрів, який визначає міру особистісної свободи самовираження та суспільну реакцію на експлікацію стереотипних – прогнозованих та очікуваних – чи індивідуалізованих, трансформованих різновидів гендерної іпостасі. Світоглядні зрушення, спричинені поширенням філософії постмодернізму в соціогуманітаристику, похитнули непорушну в допостмодерний період статево-гендерну дихотомію й уможливили її розщеплення на широкий спектр маніфестацій. Тому цілком логічною є поява наукової праці, сфокусованої на розгляді текстового втілення гендерної ідентичності у дискурсах різного функціонально-стильового маркування.

Рецензована монографія А. А. Марчишиної «Гендерна ідентичність в англomовному постмодерністському дискурсі: соціокультурний та лінгвопоетичний аспекти (на матеріалі наукових, публіцистичних та художніх текстів)» (Кам'янець-Подільський : П. П. Буйницький О. А., 2018) присвячена комплексному дослідженню мовних проявів гендерної ідентичності в англomовних постмодерністських текстах наукового, публіцистичного та художнього стилю в лінгвокультурному та лінгвопоетичному ракурсах.

Актуальність досліджуваної А. А. Марчишиною теми не викликає сумнівів, адже досі відсутні інтегровані дослідження щодо лінгвістичної природи гендерної ідентичності в постмодерністському дискурсі. **Актуальність** цієї наукової розвідки зумовлена динамічними змінами в сучасному соціокультурному просторі, спричиненими постмодерністським світобаченням і відповідно необхідністю лінгвокультурологічного представлення новітніх реалій. Крім того, **актуальність** рецензованої монографії посилюється потребою систематизації й узагальнення емпіричних даних, які свідчать про мовну/лінгвопоетичну реалізацію гендерної ідентичності в англomовних постмодерністських текстах (наукових, публіцистичних, художніх).

Монографія А. А. Марчишиної має чітку логічну будову. Вона складається зі вступу, п'яти розділів, висновків та додатків. У ній послідовно викладено історико-парадигмальні виміри ідентичності загалом та гендерної зокрема, визначено критерії виокремлення гендерної ідентичності та описано її лінгвістичну природу в постмодерністському дискурсі. Цікавим і ґрунтовним є, на мій погляд, параграф про етапи становлення ключового поняття дослідження: від статево-рольової ідентичності до соціальної, сексуальної та гендерної. Доцільним і

виправданим є ретроспективне звернення до основ англomовної лінгвокультури, висвітлення ключових засад квір-теорії як результату постмодерністського руйнування патріархальних статево-гендерних стереотипів, інтерпретація новітнього термінопозначення «помостатева/помосексуальна (PoMoSexual) ідентичність», аналіз лінгвального представлення таких сучасних реалій, як сурогатне материнство, одностатеве партнерство, гендерна чутливість суспільних практик, інститут сім'ї в постмодерному суспільстві тощо.

Авторка фокусує увагу на гендерній ідентичності як трансдисциплінарному феномені, що формується внаслідок діалектичного зв'язку індивіда, культури і суспільства і ретранслюється в наукових текстах через омовлення понять, у публіцистичних – через уявлення, які відтворюються через стереотипи, у художніх – як гендерні типажі.

Урахувавши лінгвопоетичний аспект реалізації гендерної ідентичності в англomовному постмодерністському дискурсі, авторка запропонувала власну таксономію лексико-семантичних й стилістичних засобів її означення в наукових текстах, вербальних засобів експлікації стереотипної фемінної/маскулінної/квір ідентичності в публіцистичних текстах та гендерних типажів – у художніх.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена тим, що в роботі гендерну ідентичність вперше потрактовано як трансдисциплінарний феномен, що формується внаслідок діалектичного зв'язку індивіда, культури і суспільства, як результат взаємодії природжених і набутих ознак, як динамічний складник процесу пізнання й утвердження особистістю самототожності з позицій статі, сексуальності та гендеру.

Доведено, що актуалізація гендерної ідентичності в англomовному постмодерністському тексті відбувається в межах гендерно маркованого текстового фрагмента (ГМТФ), який містить вербально виражені ознаки ідентичності особи за гендерними параметрами, прийнятними в певному соціокультурному середовищі.

З'ясовано, що вербальними засобами реалізації гендерної ідентичності в англomовних постмодерністських текстах слугують гендерні маркери – одиниці різного лінгвістичного статусу (лексеми, словосполучення, фразеологізми, синтагми, речення, морфологічні, словотвірні й стилістичні засоби), що експлікують свою гендерно-релевантну семантику в ГМТФ. **Теоретичне значення** такого наукового доробку є безсумнівним.

Обґрунтованість і достовірність основних положень рецензованої праці забезпечено коректним застосуванням **комплексної методики**, зокрема методу

спостереження, інтерпретації, дефініційного й компонентного аналізу, контент-аналізу, фразеологічної ідентифікації, стилістичного аналізу, методу опозицій та прийому стереотипізації, за допомогою яких опрацьовано належний обсяг емпіричного матеріалу.

Можливість використання основних положень монографії під час викладання низки лінгвістичних дисциплін та спецкурсів, зокрема з проблем гендеру, постмодерністської поетики, дискурсології тощо, зумовлює **практичну цінність** роботи.

Усі узагальнення, зроблені авторкою, підкріплені достатнім фактичним та дослідницьким матеріалом. **Матеріал дослідження** становить корпус із таких частин: 1) тексти 51 наукової статті із фахових англомовних різногалузевих періодичних видань соціогуманітарного спрямування (обсягом 459 сторінок); 2) тексти 62 публікацій з англомовних періодичних видань; 3) тексти 9 романів і 3 оповідань англомовної постмодерністської художньої прози (обсягом 2696 сторінок). Із цих текстів методом суцільної вибірки вилучено 1273 гендерно-маркованих текстових фрагменти.

Загальні **висновки** сформульовано чітко і переконливо. Логічна побудова монографії, достовірність отриманих результатів, які можуть стати підґрунтям для подальшого вивчення лінгвістичної природи гендерної ідентичності, наукова виваженість викладення матеріалу заслуговують на схвалення.

Проте, як і будь-яке ґрунтовне дослідження, робота А. А. Марчишиної не позбавлена певних вразливих місць: на мою думку, варто було б доповнити дослідження глосарієм специфічних постмодерністських термінів, які вживаються в роботі, що значно полегшило б розуміння концепції дослідження в цілому.

Загалом аналізована праця «Гендерна ідентичність в англомовному постмодерністському дискурсі: соціокультурний та лінгвопоетичний аспекти (на матеріалі наукових, публіцистичних та художніх текстів)» порушує проблему, надзвичайно важливу для лінгвокультурології, соціолінгвістики, дискурсології, лінгвопоетики в цілому та постмодерністської поетики зокрема.

Вважаю, що основні результати викладеного в монографії дослідження дають підстави для висновку про своєчасний і, безперечно, вагомий внесок А. А. Марчишиної в розвиток лінгвокультурології, соціолінгвістики та лінгвопоетики. Праця буде цікавою не лише лінгвістам, але й усім, хто цікавиться питаннями мови, культури, соціолінгвістики, гендерології.

О. О. Селіванова,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики
перекладу Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького

РЕЦЕНЗІЯ
НА МОНОГРАФІЮ О. ПРОСЯНИК
«ФЕРДИНАНД ДЕ СОССЮР: ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ»
(ХАРКІВ: ХАРКІВСЬКЕ ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО, 2018)

Попри те, що монографія Оксани Просяник присвячена висвітленню проблем наукової спадщини лише однієї (втім, надзвичайно важливої) персоналії, дослідження охоплює досить широкий спектр питань сучасного мовознавства – історію науки, лінгвістичну історіографію, розвиток методології лінгвістичних досліджень, а найвагомішою репрезентацією даного доробку є нове осмислення структуралізму в контексті антропоцентричної концепції мови.

Представлена у Вступі проблематика і заявлена методологія дослідження дозволяє класифікувати дану монографію як таку, що належить до сфери лінгвістичної історіографії – детальний аналіз першоджерел, процесу їх редагування, інтерпретації, видання і, зрештою, виявлення спотворень та подальша реконструкція первинних ідей видатного мовознавця ХХ століття Фердинанда де Соссюра. У цьому сенсі розвідка пані Просяник постає як вичерпне дослідження, що включає в коло аналізованих матеріалів не лише напрацювання вітчизняних та зарубіжних науковців у цій галузі, а й самостійну роботу з першоджерелами. Репрезентація цієї наукової проблематики у вітчизняному науковому дискурсі вже є достатньою підставою розглядати монографію О. Просяник як самостійне новітнє дослідження, актуальність якого зумовлена викликами сучасного мовознавства. Втім, ще раз зауважимо, що ця наукова праця не обмежується систематичним викладом напрацювань інших науковців щодо зазначеної проблематики, а й характеризується новизною висновків щодо оригінальних ідей де Соссюра.

Проте методологія реконструкції первинних ідей видатного лінгвіста, децю спотворених інтерпретаціями його учнів та послідовників, не обмежується лише суто історичними завданнями. Заявлена в самій темі монографії «деміфологізація» охоплює не лише «історичну правду», а й саму концепцію. Тобто мета дослідження значно ширша: переосмислення створеного де Соссюром наукового концепту як у світлі методології історії науки, так і в контексті сучасних викликів, що стоять перед мовознавством. У цьому сенсі дане дослідження присвячене проблемам загального мовознавства, зокрема вивченню структуралізму як однієї з провідних лінгвістичних течій ХХ століття.

Монографія структурована відповідно до цих двох завдань – реконструкції оригінальної концепції де Соссюра і переосмислення їх актуальності в контексті сучасних лінгвістичних теорій: перший розділ присвячено перегляду знакового для структуралізму розрізнення мови і мовної діяльності (*langue vs. langage*), приписаного де Соссюру визначення мови як системи в собі і головного об'єкта лінгвістичних досліджень; другий розділ розглядає фундаментальні поняття концепції Ф. де Соссюра (*langue – parole – discours*) та пропонує ревізію їхнього традиційного розуміння; у третьому розділі проаналі-

зовано основні постулати концепції Ф. де Соссюра у світлі їхньої мовознавчої рецепції, тобто розглядаються базові онтологічні характеристики мовної діяльності та семіологічна концепція; четвертий розділ присвячено філософсько-методологічним основам і джерелам структуралізму.

Розглядаючи розрізнення мови і мовлення в традиційно приписуваних соссюрівському структуралізму термінах, авторка апелює не лише до праць тих лінгвістів, які порушували цю проблему (Р. Годеля, Н. О. Слюсарєвої, В. Г. Кузнецова, І. П. Сусова, О. С. Ахманової, О. В. Лешака, М. С. Лабашука), а й здійснює самостійний вичерпний аналіз відомих на сьогодні автентичних текстів Фердинанда де Соссюра, послуговуючись текстами мовою оригіналу. З іншого боку, авторка досліджує феномен розвитку структуралістських ідей, що базуються на некоректній інтерпретації протиставлення *langue vs. langage*. Детальний аналіз хибних тлумачень ідей де Соссюра у зіставленні із оригінальними текстами видатного мовознавця дозволяє авторці чітко окреслити основні характерні риси його концепції мовної діяльності – мови – мовлення: «цілісне видове і культурно-історичне системне поняття мовної діяльності (*langage*), яке протиставлено, з одного боку, поняттю мови (*langue*) як статичної інваріантної індивідуально-психічної за своєю онтологічною сутністю системи знаків і правил їхнього використання в комунікації, а з іншого – одиничній комунікативній події, яка існує тут і зараз, – мовленню (*parole, discours*)» (с. 62).

Детальна ревізія фундаментальних понять соссюрівської концепції *langue – parole – discours* (представлена детально у 2-у розділі), базових онтологічних характеристик мовної діяльності – реляціонізму онтології мовної діяльності, різниці як конститутивного відношення та структурних відношень, разом із переглядом семіологічної концепції Ф. де Соссюра (розділ 3-й) найбільш виразно демонструє методологію дослідження та новизну даної монографії: такий підхід дає змогу авторці не лише чітко окреслити принципів автентичні характеристики мовознавчої концепції де Соссюра, а й виявити базові методологічні засади вченого, які не були належно представлені його учнями та послідовниками. Власне це, на нашу думку, є найбільш цінним здобутком дослідниці – актуалізація методології вченого в контексті формування нових завдань для сучасної лінгвістики.

Аналіз філософських основ методології Фердинанда де Соссюра (розділ 4-й) виявляє антропоцентричний, соціально-орієнтований та функціональний підходи: «Ф. де Соссюр був функціоналістом (будь-який об'єкт лінгвістичного дослідження має розглядатися у функціональних зв'язках з іншими об'єктами) і прагматистом (насамперед треба виявляти релевантні відмінності й характерні риси кож-

ного об'єкта, його мовну або мовленнєву цінність)» (с. 259). Важливою в цьому контексті є ревізія традиційного сприйняття опозиції *синхронії* – *діахронії* у світлі методології вченого, який протиставляв ці два поняття не на основі хронологічного критерію (сучасне – історичне), а як «мовне (системне) – мовленнєве (лінійне)» (с. 212).

Дослідниця послідовно робить висновок, що структуралізм як лінгвістична течія є швидше творінням інтерпретаторів творчості де Соссюра, ніж його самого: «Абсолютно зрозуміло, що Ф. де Соссюр у лінгвістиці є засновником не тільки і не стільки структуралізму» (с. 260). Проте ця теза ставить перед нами нову проблему: чи не структуралізм як *квази-соссюрівська* концепція із усіма її відмінними від «оригіналу» особливостями спричинив масштабні зрушення у лінгвістиці ХХ століття? Чи не нав'язаний працям Фердинанда де Соссюра його послідовниками Ш. Баллі та А. Сеше акцент на мові як «системі в собі» мотивував розробку структуралістської методології, результатом якої стало створення штучних мов, комп'ютерного програмування, розвиток генеративної граматики та ін.? Чи мала би такі ж наслідки «чиста» соссюрівська концепція і чи не залишилася б вона маргінальною ідеєю без тієї специфічної інтерпретації та активної популяризації, якій ми завдячуємо його послідовникам? Втім, це вже питання до історії науки, зокрема до феномену «апокрифічних» (наслідуючи термін О. С. Ахманової) інтерпретацій щодо першоджерел наукових текстів та їх ролі в науковому дискурсі.

Звичайно, відкриття справжнього де Соссюра є не менш важливим, адже, як показує дослідниця у своїй монографії, його ідеї багато в чому випередили час, зокрема антропоцентричний підхід у лінгвістиці та методологія комплексного міждисциплінарного вивчення людської мови у зв'язку з іншими галузями гуманітарних знань. Ці відкриття, що відбулися вже після видання «Курсу загальної лінгвістики» і навіть після формування концепту квазі-соссюрівського структуралізму з усіма його позитивними і негативними наслідками, лише підтвердили наукову обґрунтованість та об'єктивну необхідність повороту до антропоцентричної лінгвістики, який відбувся у II-й половині ХХ ст. У цьому плані монографія О. Просяник є актуальною репрезентацією даної проблеми в українському науковому дискурсі.

В цілому варто зазначити, що монографія Оксани Просяник є фундаментальним дослідженням, результати і висновки якого мають не лише бути врахованими при викладанні курсів та розробці навчальних посібників із загального мовознавства й історії лінгвістичних вчень, а й мотивувати до перегляду вже сформованих інтерпретацій структуралізму та його методології в українському науковому лінгвістичному дискурсі.

Дмитро Цолін,
доктор філологічних наук, проф. кафедри
англійської філології
Національного університету
«Острозька академія»

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Балабін Віктор Володимирович – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кандидат філологічних наук, професор, професор кафедри військового перекладу та спеціальної мовної підготовки

Баранська Леся Богданівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, старший викладач кафедри української мови

Бережна Олена Олександрівна – Запорізький національний технічний університет, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу

Блоконенко Людмила Анатоліївна – Криворізький державний педагогічний університет, доктор філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови

Блинова Ірина Анатоліївна – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри філософії мови, порівняльного мовознавства та перекладу

Борбенчук Ірина Миколаївна – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови

Бунтурі Юрій Валерійович – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри "Інтелектуальні комп'ютерні системи"

Варчук Ліана Вікторівна – Київський національний лінгвістичний університет, аспірант, Вінницький національний технічний університет, викладач кафедри іноземних мов

Войцехівська Наталія Костантинівна – Інститут мовознавства імені О. О. Потебні Національної академії наук України, кандидат філологічних наук, науковий співробітник

Вотінова Дар'я Олексіївна – Житомирський державний університет імені Івана Франка, аспірант кафедри англійської філології та перекладу

Галів Уляна Богданівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

Глушенко Олена Володимирівна – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, аспірант, старший викладач кафедри німецької філології

Гольтер Ірина Михайлівна – Дніпровський державний технічний університет, кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу

Гордієнко Наталія Миколаївна – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1

Дзера Оксана Василівна – Львівський національний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології

Дуванська Ірина Федорівна – Одеський національний політехнічний університет, старший викладач кафедри іноземних мов

Іщук Алла Анатоліївна – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, кандидат філософських наук, доцент кафедри англійської філології

Канна Вікторія Юріївна – Маріупольський державний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та практики перекладу

Канюк Мар'яна Володимирівна – ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», аспірант кафедри української мови

Кійко Юрій Євгенович – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, доктор філологічних наук, доцент

Кіркоська Інга Станіславівна – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романської філології

Ковалевська Тетяна Іванівна – Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземної філології та перекладу

Коваленко Наталія Дмитрівна – Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри української мови

Краснобаєва-Чорна Жанна Володимирівна – Донецький національний університет імені Василя Стуса, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології

Кременєва Тетяна Володимирівна – Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, аспірант, вчитель англійської мови

Кудінова Тамара Іванівна – Одеський національний політехнічний університет, старший викладач кафедри іноземних мов

Кудоярова Ольга Вікторівна – Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», кандидат філологічних наук, доцент кафедри прикладної лінгвістики

Куцак Ганна Миколаївна – ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та літератури

Кушлик Оксана Павлівна – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови

Лобова Оксана Костянтинівна – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології

Луньова Тетяна Володимирівна – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської та німецької філології

Лутай Наталія Вікторівна – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем

Лютянська Наталя Іванівна – Чорноморський національний університет імені Петра Могили, кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії та практики перекладу

Максімов Сергій Євгенович – Київський національний лінгвістичний університет, кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри англійської філології і перекладу

Мацера Ольга Анатоліївна – Вінницький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, старший викладач кафедри іноземної філології та перекладу

Михайленко Алла Володимирівна – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», викладач кафедри англійської мови технічного спрямування № 1

Михайленко Валерій Васильович – Навчально-науковий інститут міжнародних відносин та соціальних наук Міжрегіональної академії управління персоналом, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іноземних мов і теорії та практики перекладу

Ніконов Сергій Іванович – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», старший викладач кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем

Найдіна Євгенія Сергіївна – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, викладач кафедри англійської філології

Нанівський Роман Семенович – Національний університет «Львівська політехніка», викладач кафедри іноземних мов

Олексієнко Алла Валеріївна – Запорізький державний медичний університет, кандидат філологічних наук, старший викладач

Оскірко Олексій Павлович – Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, здобувач добувач кафедри української мови та методики її навчання

Петрик Тетяна Володимирівна – Львівський національний університет імені Івана Франка, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської філології

Полянська Тетяна Василівна – Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», асистент кафедри інтелектуальних комп'ютерних систем

Попович Юлія Олексіївна – Київський національний лінгвістичний університет, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології і філософії мови імені професора О. М. Мороховського

Посохова Анжела Вікторівна – Львівський державний університет внутрішніх справ, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов та культури фахового мовлення

Прокопович Лідія Сигізмундівна – Мукачівський державний університет, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій

Присяник Оксана Петрівна – Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри управління соціальними комунікаціями

Прутчикова Валентина Василівна – Національна металургійна академія України, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри перекладу та іноземних мов

Рибак Катерина Богданівна – Запорізький національний університет, аспірант філологічного факультету

Романова Наталя Василівна – Херсонський державний університет, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри німецької та романської філології

Рудницька Тетяна Григорівна – Вінницький національний технічний університет, старший викладач кафедри іноземних мов

Селіванова Олена Олександрівна – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу

Семен Галина Ярославівна – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів

Сергєєва Ольга Миколаївна – Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», викладач кафедри прикладної лінгвістики

Сидор Андрій Романович – Національний університет «Львівська політехніка», викладач кафедри іноземних мов

Скобнікова Оксана Володимирівна – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», викладач кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови

Слободянюк Алла Анатоліївна – Вінницький національний технічний університет, старший викладач кафедри іноземних мов

Сотников Андрій В'ячеславович – Київський національний лінгвістичний університет, кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов

Степаненко Катерина Василівна – Київський національний лінгвістичний університет, аспірант кафедри англійської філології і філософії мови імені професора О. М. Мороховського

Стерлікова Маргарита Сергіївна – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, здобувач, асистент кафедри англійської мови

Сулейманова Яніна Олегівна – Чорноморський національний університет імені Петра Могили, аспірант, викладач-асистент кафедри англійської філології

Терновик Оксана Петрівна – Львівський національний університет імені Івана Франка, аспірант кафедри класичної філології

Тихоніна Світлана Іванівна – Національний університет «Одеська морська академія», кандидат філологічних наук, доцент, викладач англійської мови

Ткаченко Юлія Володимирівна – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірант Інституту філології

Токарь Євгенія Борисівна – Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету, кандидати педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов

Тугай Олександра Миколаївна – Київський університет імені Бориса Грінченка, аспірант кафедри германської філології, викладач англійської мови

Файнман Інна Борисівна – Кіровоградська льотна академія Національного авіаційного університету, кандидати педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов

Хоровець Віра Євгенівна – Маріупольський державний університет, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу

Цапенко Людмила Юхимівна – Одеський національний політехнічний університет, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов

Цолін Дмитро Васильович – Національний університет «Острозька академія»

Черкащенко Ірина Степанівна – Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», викладач кафедри прикладної лінгвістики

Черська Жанна Борисівна – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів

Юмрукуз Анастасія Анатоліївна – Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, кандидат філологічних наук, викладач кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов

Яким Мирон Богданович – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, доцент кафедри української мови

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ДРОГОБИЦЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Серія “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”
МОВОЗНАВСТВО

№ 9 2018

Макетування та верстка

Вікторія Удовиченко

Дизайн обкладинки

Олег Лазебний

Здано до набору 18.06.2018 р. Підписано до друку 27.06.2018 р.

Формат 64x90/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 31,97

Замов. № 0818/96. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 4392 від 20.08.2012 р.